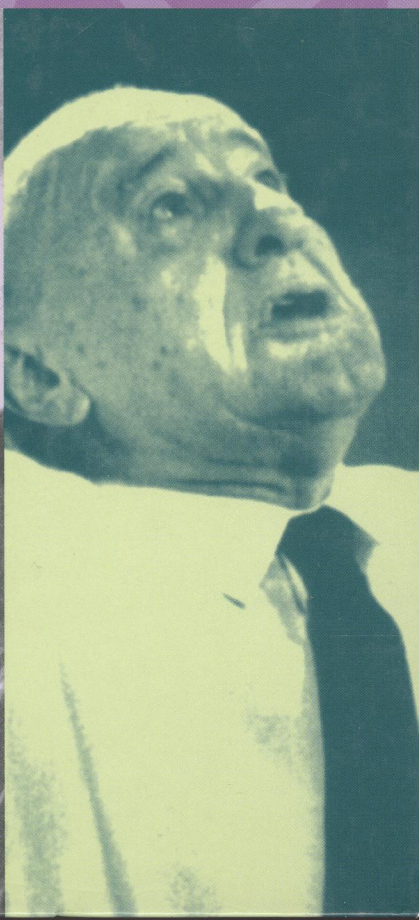
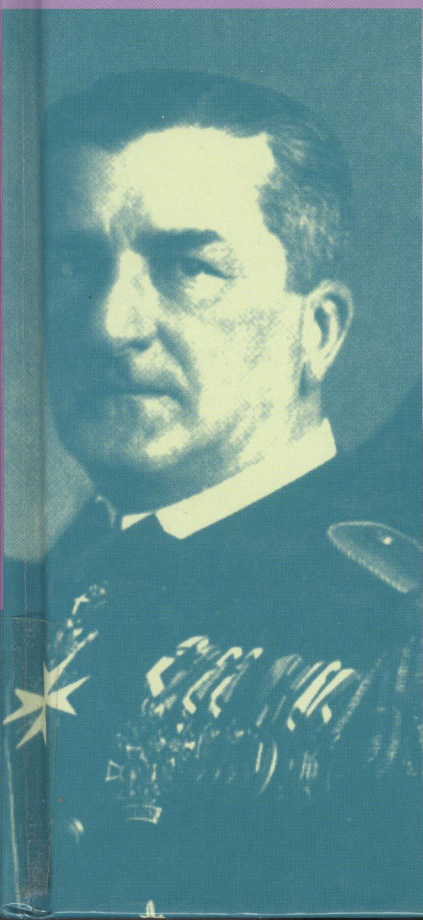

M A G Y A R   S Z Á Z A D O K

Gergely Jenő-Izsák Lajos

A huszadik század története

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERISZEGAL

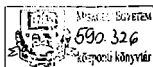
Készült a Magyar Millennium alkalmából
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának
támogatásával

Gergely Jenő–Izsák Lajos

A HUSZADIK
SZÁZAD
TÖRTÉNETE

PANNONICA
—KIADÓ—

Sorozatszerkesztő
SZVÁK GYULA

- © Gergely Jenő-Izsák Lajos, 2000
- © Pannonica Kiadó, 2000
- © Szvák Gyula editor, 2000

ELŐSZÓ

A történelem – a politika, a társadalom, a gazdaság és a kultúra – folyamatai avagy éppen annak törésvonalai ritkán vannak tekintettel a „csillogok járásához” igazodó naptárra. Így van ez az európai civilizáció, a zsidó-keresztény kultúrkör második évezredének végén is: a liberális polgári korszak nem a 19. század utolsó napján ért véget, hanem 1914. június 28-án, a Szarajevóban eldőrdült pisztolylövésekkel. Így a „hosszú” 19. századra az első világháború kirobbanásával a „rövid” 20. század következett, amelynek meghatározó és jellemző folyamatai az 1989/90-es években befejeződtek.

Egyértelműen alkalmazható ez az általában elfogadott felfogás a magyar történelem újabbkori cezúráira: a Monarchia által kirobbantott háború pontot tett a később békésnek tűnő Ferenc József-i időkre, de maga alá temette nemcsak a Habsburg Birodalmat, hanem az ezeréves történelmi Magyarországot is. A háború, az összeomlás, a forradalmak és az ellenforradalom egy új országot teremtettek, a trianoni Magyarországot. Az ideiglenesség, a relativitás érzése, a szélsőségek térnyerése, a régi és az új harcának reménytelenségei és torzóban maradó eredményei jellemezték az önállóságát visszanyert, de csonka Magyarország első, Horthy-korszaknak nevezett negyedszázadát.

A második világháború, s abban a magyarság sorsának alakulása a rövid 20. század belső cezúrája, amelynek következtében elsősorban a radikális gazdasági és társadalmi változások a mérvadók: a történelmi

osztályok (arisztokrácia, úri középosztály) és gazdasági bázisuk felszámolása, a nagytőke, a nagypolgárság, majd a polgárság likvidálása, végül távlatilag a paraszti társadalom s vele egy egész életmód és kultúra felszámolása és megszüntetése a modernizáció jegyében.

Ami a politikai-hatalmi struktúrát illeti, az autokratikus, antidemokratikus korszakra, amely a német megszállással és a nyilas terrorral ért véget, rövid demokratikus átmenet után egy másik típusú következett: a proletárdiktatúrának nevezett kommunista pártállami diktatúra (annak totális és puhább változataiban). Ennek megteremtését és fenntartását a háború után (1947–49-re) kialakult nemzetközi hatalmi viszonyok, s eredményükként a több mint negyven évig tartó szovjet katonai megszállás tette lehetővé. Ezen belül markáns szakaszhatárok mutatkoznak – elsősorban az 1956-os forradalom időszaka –, de ezek sem a megszálláson, sem a „szocialista rendszeren” nem tudtak gyökeresen változtatni.

Az 1947–49-es évek sorsfordulót hoztak Magyarországra, Európa, sőt az egész világ szempontjából is. Ebben az időszakban alakult ki az a majd fél évszázadon át fennálló rendszer, amelyet a kétpólusosság jellemezett, a két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió kétségbevonhatatlan hegemoniája. Ennek a rendszernek a létrejöttében szerepe volt Közép- és Kelet-Európának, ezen belül Magyarországnak, bár csak kis részben aktív, befolyásoló s legnagyobb részben szenvedő. Itt ereszkedett le a vasfüggöny, s ugyanitt gördült föl több mint negyven esztendő múltán.

Rövid 20. századunk végét éppúgy a nemzetközi hatalmi viszonyok alakulása, eseményei szabták meg, amint kezdetét is azok jelölték ki. A nyolcvanas évek közepére-végére a Szovjetunió csődbe jutott: gazdasága válságba került, katonai ereje meggyengült, tagországainak jó része önállósult, korábbi világhatalmi súlyát és jelentőségét pedig elveszítette. Az 1989. december eleji máltai találkozón mindezek „beismerését” jelentette, hogy vezetője lemondott Közép- és Kelet-Európa – köztük hazánk – további szovjet ellenőrzéséről, és hozzájárult csapatai visszavonásához. Így vált lehetségessé a rendszerváltoztatás: a pártállami diktatúra felszámolása és a polgári demokratikus politikai, gazdasági, és ami még inkább egy hosszú folyamatként valósulhat meg, a társadalmi

átalakulás, a polgári viszonyok megteremtése, 1989/90-től kezdve. Amint Gavrilo Princip sarajevói gyilkos merénylete volt a nyitánya a vérzivataros századnak, úgy az utolsó szovjet katona, Viktor Silov altábornagy távozása Csapnál, a hídon át volt a békésebb és boldogabb jövő reményét is magában foglaló fináléja.

Kétségtelen, hogy a 20. század a magyar történelem politikai, állami, katonai stb. tekintetében sokkal inkább a kudarcok és tragédiák, semmint a sikerek története. A magyarság egyharmada nemzeti államán kívülre, idegen impérium alá került. Magyarok – ideértve a magyar zsidókat is – százezreit hurcolták el, gyilkolták le, kínozták meg, zárták táborokba, üzték el és telepítették ki szülőföldjükről. Idegen hatalmak korlátozták, sőt felszámolták a maradék ország állami szuverenitását; a térség egyik legkisebb államává vált Magyarország sorsa a korábbiaknál is nagyobb mértékben függött (és függ ma is) a nagyhatalmi szándékoktól és erőviszonyoktól.

Az is tény, hogy a térség általános lemaradása a gazdasági fejlődésben és a társadalmi modernizálódásban nem kifejezetten magyar jelenség, de ennek mi is szenvedő részesei voltunk és maradtunk. Az ezeréves magyar államiság utolsó századáról is elmondható azonban, hogy éppúgy, mint az előzőekben, a megmaradás és élni akarás erősebbnek bizonyult, mint annak veszélyei. S ha történetünket a totalitás igényével tudjuk szemlélni és bemutatni, akkor megállapíthatjuk: a 20. század a magyar történelemben a gazdaság nagyarányú fejlődését, a társadalomnak az előző, polgári korszakhoz viszonyítva is jelentős modernizálását, a lakosság döntő többsége életminőségének javulását, egyszerűen civilizációjának jobbá válását eredményezte. Ennek mutatói, ha el is maradnak a szerencsésebb régiókéitól, az etalonnak tartott Nyugatétól, annál inkább figyelemreméltók a térség más országaihoz és teljesítményeihez képest. Az örök vesztes sorsa – a tragédiák, a háborús pusztítások és pusztulások – dacára, a 20. század végére egy olyan Magyarország kéredzkedhet(ett) az európai nemzetek gazdasági, politikai és katonai közösségébe, amely nemcsak ezeréves idetartozása jogán, hanem saját teljesítménye miatt bizonyult erre méltónak.

A Magyarország történetét századonként egy-egy kötetben bemutató sorozat befejező részét, *A huszadik század történetét* aligha lehet elvo-

ELŐSZÓ

---

natkoztatni a jelenkori, napjainkban zajló mindennapi történelemtől. Szándékunk az volt, hogy az olvasónak olyan tényanyagot, olyan sokrétű ismeretanyagot kínáljunk, amelyeket a saját történelemfelfogásunk szerint értelmezünk, de nem minősítünk. (A kötet 1914–1944/45 közötti részét Gergely Jenő, az 1944/45 utáni fejezeteket Izsák Lajos írta.) A korábbi századok története iránt érdeklődőkhöz képest köte-tünk leendő kritikusai vagy maguk is megélték a 20. századot, vagy ha akarják, első kézből szerzett információk birtokában tehetik mérlegre könyvünket. Egy társadalmilag, politikailag és világnézetileg tagolt, a 21. századba lépő Magyarországon aligha született vagy születhet olyan jelenkortörténet, amely mindenki tetszését elnyeri. Nem is ez volt a célunk.

Budapest, 2000. március 10.

A szerzők

HÁBORÚ ÉS ÖSSZEOMLÁS

(1914. június–1918. október)

Amikor a hatalmak, az országok vagy hatalmi blokkok közötti ellentétet nem lehet – vagy nem akarják – politikai eszközökkel megoldani, akkor következik a háború. A háború logikája pedig kegyetlen: mindig annak van igaza, aki győz, aki a háborút megnyeri. Az igazság a győzők igazsága, az ezt kodifikáló béke a győztesek békéje. A legyőzöttek, a vesztesek büntetése is a győzők ízlése szerint való. Nincs itt szó tiszta elvekről, netán erkölcsi értékekről, szociális igazságosságról, nemzeti önrendelkezésről, kulturális szempontokról. Ezzel a felismeréssel szembesült a magyarság 1918 őszén, amikor vége lett annak a háborúnak, amelynek közelről sem saját akaratából vált részesévé, szenvedő alanyává.

A szemben álló két hatalmas tábor: az antant- és a központi hatalmak ellentétei, majd háborúja nem Magyarország érdekei körül forogtak. Ha szigorúan vesszük, nincs is Magyarország: hiszen mint az Osztrák–Magyar Monarchia része, nem rendelkezett saját külpolitikával, amellyel különérdekeit megjeleníthette volna. Még kevésbé rendelkezett hadviselésre alkalmas haderővel: a közös (k.u.k.) hadsereg nemzetek fölött álló, csak a magyar emberanyagra, hadianyagra és élelmszerre számot tartó birodalmi instrumentum volt. A magyar hatalmi elitnek számos aggálya és fenntartása volt és lehetett a Monarchia hadicéljait illetően, amelyek veszélyeztették különérdekeit. Az aggodalmak sokszorososan beigazolódtak, amikor a végelszámolásnál a volt Monarchia népei közül a magyarságot tették meg bűnbaknak.

1914 nyarára valami furcsa izgatottság lett úrrá Európán. Aki egy kicsit is érdeklődött a politika, a közélet iránt, tudta és érezte: a háború elkerülhetetlen, csupán *casus bellire* van szükség a puskaporos hordó felrobbantásához. Az évtizedekig tartó békevilág fülledt életérzését a harc szelleme számolja fel, s ha háború kell, legyen minél előbb.

A háború kirobbanása és eszkalálódása A világháborúvá szélesedő összecsapásra – szerencsétlen módon éppen a Monarchia jóvoltából – Európa „beteg emberének”, a Török Birodalomnak itt maradt öröksége, a nagyhatalmak befolyási törekvései miatt felszított nemzeti és vallási ellentétekkel teli Balkán adta az okot. Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége 1914. június 28-án látogatott el a Monarchia által 1908-ban annektált Bosznia fővárosába, Szarajevóba. (A látogatásra a tartományban zajló hadgyakorlat adott okot.) Az utcán kocsizó trónörökös párt egy Gavrilo Princip nevű boszniai szerb diák több revolverlövessel meggyilkolta. A merényletet a szerb hadsereggel kapcsolatban álló délszláv nacionalista szervezetek készítették elő.

Bécs azonnal mozgósítani és támadni akart Szerbia ellen. Abból indultak ki, hogy a merénylet mögött a szerb kormány áll. A k.u.k.-vezérkar a gyors hadműveletektől remélt sikert, mert tudatában volt az elhúzódó hadviselés veszélyeinek. A magyar miniszterelnök, gróf Tisza István véleménye viszont az volt, hogy az adott helyzet kedvezőtlen számunkra a háború megkezdésére. Álláspontját nyilván nem Ferenc Ferdinánd közismert magyarellenessége motiválta, hiszen ekkor már itthon is azt énekelték az utcákra tóduló tömegek, hogy „Megállj, megállj, kutya Szerbia, majd megbüntet a Monarchia!”. A grófnak komoly kül- és belpolitikai aggályai voltak. A magyar szempontokat mérlegelve látta, hogy az addig szövetséges Románia egy ilyen konfliktusban jobbak esetében semleges marad, rosszabb esetében ellenünk fordul, s így Erdély veszélybe kerül.

Tisza és a magyar kormányzat nem törekedett területi hódításokra a Balkánon, hiszen a történelmi Magyarország újabb, nem magyar lakossággal való bővülése a magyar etnikum kisebbségbe kerülésével járt vol-

na. Ha pedig a Monarchia osztrák fele kebelezne be újabb területeket, akkor elsősorban a szláv elem erősödne, ami a dualizmust veszélyeztetné (a szlávok által addig is szorgalmazott trializmus vagy föderatív átrendeződés formájában). A magyar politikai vezetés a dualizmus és a Monarchia változatlan fenntartásában volt érdekelt, így háborús célként is ennek megőrzését, integritásának védelmét tartotta érdekében állónak. Ezzel magyarázható Tisza egy hónapig tartó ellenkezése, amin csak az újabb nemzetközi fejlemények hatására változtatott.

Amikor a bécsi közös minisztertanácsokon folyó viták során kiderült, hogy Románia nemcsak a szövetséges Törökországgal, hanem Bulgária várható hadba lépésével is ellensúlyozható, Tisza is engedékenyebb lett. A háborúra kész Berlin pedig egyre türelmetlenebbül sürgette az agg császárt a döntő elhatározásra. A német hadsereg, a villámháborúra felkészülten – az antantot időlegesen megelőzve a mozgósításban és harci készségben – nem akarta elszalasztani a „történelmi pillanatot”.

Innen már nem volt visszaút. A Monarchia belgrádi követe 1914. július 24-én adta át a szerb kormánynak az eleve elfogadhatatlan feltételeket tartalmazó, Szerbia szuverenitását sértő ultimátumot. A nem kielégítőnek minősített válasza más nem következhetett, mint július 28-án a Szerbiának szóló hadüzenet. Másnap megjelent Ferenc József ezt bejelentő proklamációja, amelynek szállóigévé vált kitétele volt a „Mindent megfontoltam és meggondoltam!”. A hadüzenettel kezdetét vette az első világháború, egy olyan háborúsorozat, amely az emberiség történetében először terjedt ki egyidejűleg több világrészre.

Az 1914. augusztus 1–12. között elküldött hadüzenetek következtében hadviselő fél lett a központi hatalmak részéről Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia, az antant részéről pedig Oroszország, Franciaország, Belgium és Anglia. A központi hatalmak már a diplomáciai csatában alulmaradtak: addigi szövetségesük, Olaszország augusztus 2-án, Románia pedig 3-án bejelentette semlegességét. Ezen csak némileg javított, hogy november 12-én Törökország a központi hatalmak oldalán bekapcsolódott a háborúba.

A háború kitörésekor tapasztalható, a haza és a szabadság megvédésének jelszavaitól megrészegült tömeghangulatot Magyarországon sem

bontották meg „diszponálás” megnyilatkozások. Még az addig háborúellenes pacifisták, antimilitaristák is – tisztelet néhány kivételnek – ennek hatása alá kerültek. A „nemzeti egység” jegyében a szociáldemokrata-mozgalom is honvédő alapra helyezkedett (igaz, csak átmenetileg), odalett a sokat hangoztatott internacionalizmus. A háború mellé álló Tisza-kormány politikai ellenzéke sem viselkedett másként. A parlamenti ellenzék nevében november 30-án a képviselőházban a Függetlenségi Párt háborút támogató deklarációját a pártvezér, gróf Károlyi Mihály olvasta fel, majd maga is (önkéntesként) egyenruhába bújt, s jelentkezett a frontra.

A háború kezdetén fel kell tennünk azt a kérdést, hogy vajon mik voltak az antanthatalmak hadicéljai, ezek mennyiben érintették Magyarországot? Kétségtelen, hogy az antant hadicéljai között ekkor nem szerepelt a Monarchia, még kevésbé a történelmi Magyarország felszámolása, sőt még annak jelentős meggyengítése sem. (Emögött az angolok és franciák aggodalma állhatott, hiszen a Monarchia helyén keletkező hatalmi vákuumba elsősorban Oroszország nyomulhatott volna be győzelem esetén.)

Az eszkalálódó háború több új vonását említhetjük meg földrajzi kiterjedtsége mellett. Elsőként azt, hogy a hivatásos katonák által vívott háborúkhöz képest most általános hadkötelezettség alapján sorozott tömeghadseregek álltak egymással szemben. A hadviselés így nem a katonák dolga maradt, hanem az államtársadalom ügyévé vált. A hátszágban maradtak, pontosabban a frontokon küzdő hadseregek mögött maga a hátszág is „hadat viselt”. Így az első világháború mélyreható következményekkel járt az egész akkori társadalomra, annak szinte minden területén: a politika, a gazdaság, de az „intim szféra”, a magánélet kényes területein is.

A szemben álló tömeghadseregek nagyságát mutatja, hogy a mozgósítások után a központi hatalmak 4 millió, az antanthatalmak 6 millió katonát küldtek a frontokra. A háborút a német hadvezetés villámháborúnak, Blitzkriegnek tervezte, amely a tartós kétfrontos harc (Oroszország, illetve a nyugatiak ellenében) elkerülésére alapozódott. Ezt a stratégiát nem lehetett megvalósítani, és éppen az ellenkezője következett be: a kétfrontos állóháború. Mivel itt aligha lehet célunk a világháború kato-

nai és politikai eseményeinek nyomon követése, inkább a bennünket, magyarokat közvetlenül érintő fejleményekre irányítjuk figyelmünket.

A Monarchia hadereje a háború kitörésekor a következőképpen épült fel: a k.u.k. hadsereg ezredeit 33 gyalog- és 8 lovashadosztályba sorolták. A M. Kir. Honvédség 8 gyalog- és 2 lovashadosztályt tett ki. (A Landwehrnek 8 gyalghadosztálya volt.) A hadosztályokat 16 hadtestbe és 6 hadseregbe csoportosították. A haderő békelétszáma félmillió fő volt, a hadilétszámra történő feltöltéskor 1,5 millió katonát jelentett. A nagy emberveszteségek következtében a háború alatt mozgósítottak száma 5 millió fő, akiknek a fele állandóan a fronton volt. A Monarchia a háború alatt összesen 8 millió embert állított fegyverbe, és ebből a Magyar Királyság 3,8 milliót adott. Az emberveszteséget tekintve pedig még ennél is nagyobb mértékben vette ki a részét Magyarország: nálunk minden ezer lakosból 104 a veszteséglistára (elesett, hadifogoly, rokkant és sebesült) került.

Ami a hátszínre vonatkozóan, a hadviselés érdekében militarizálták a gazdasági életet, és korlátozták a politikai és emberi szabadságjogokat. (Ezeknek az 1912-ben hozott, idevágó törvények képezték a jogalapját.) A hadsereg szempontjából fontos üzemeket katonai igazgatás alá helyezték, militarizálták. (A háború végén már 900 üzemet!) Az állam szabályozta nemcsak a termelést, hanem a fogyasztást is. A hadigazdálkodás a különböző „hadiközpontok” megszervezésével valósult meg. (A háború végén már 39 ilyen központ működött.) Államilag osztották el az energiát, a nyersanyagot, majd a jegyrendszer bevezetésével az élelmiszert. A hadikölcsönök révén a terheket a lakosságra igyekeztek hárítani. A háborús következmények, a meglóduló infláció a bérből és fizetésből élőket sújtotta leginkább. Egy idő után akadozott az ipari és a mezőgazdasági termelés is, hiszen a felnőtt férfilakosság katonai szolgálatra ment, és a helyükbe álló nők, gyermekek hősiek erőfeszítései sem pótolhatták erejüket.

A hadieseményekre kitérve az 1914 őszi szerbiai hadjárat a Monarchia váratlan kudarcát hozta, amihez hozzájárult, hogy innen jelentős erőket kellett sebtében az orosz frontra vezényelni az ottani összeomlás elkerülésére. A balkáni és a keleti fronton elvérzett a Monarchia, s benne a magyar haderő jól kiképzett alakulatainak többsége. Ezeket a

veszteségeket később csak részben lehetett pótolni. Az orosz csapatok az Uzsoki-szoroson keresztül betörték Magyarország területére, és elfoglalták Máramarost. A nyári örömmámort felváltotta a félelem, bár kevesen gondolták, hogy mindez még négy évig eltarthat.

A központi hatalmak helyzetét tovább rontotta, hogy 1915 tavaszán (a Londonban kötött titkos egyezmény értelmében kilátásba helyezett területekért) Olaszország is hadat üzent a Monarchiának, amely így három fronton kényszerült harcra. Az Észak-Olaszországban zajló véres csatákban, a Dolomitokban, Doberdónál és Isonzónál a magyar ifjúság és férfi lakosság színe-java áldozta értelmetlenül az életét. Keleten pedig az oroszok 1915 márciusában elfoglalták Przemysl erődjét, ahol egyszerre 120 000 hadifoglyot ejtettek. A gorlicei áttöréssel ugyan az oroszokat visszavetették, de a veszteségek – a német segítség dacára – kiheverhetetlenek voltak.

A Balkánon is csak az hozott változást, hogy 1915 októberben Bulgária hadat üzent Szerbiának, és így 1915 elején a Balkán a központi hatalmak kezére került. 1916 nyarán beigazolódott Tisza aggálya: Románia a bukaresti titkos egyezményben a neki ígért Erdély és Partium megszerzése érdekében hadat üzent a Monarchiának. Augusztus végén meg is indultak, és pusztítva törtek előre Erdélyben. A lakosság fejezve menekült. Az újabb német segítséggel (Mackensen-hadsereg) nemcsak megállították az offenzívát, hanem néhány hét leforgása alatt – átlépve a Kárpátokon – Bukarestet is elfoglalták. 1918 őszéig Románia kikapcsolódott a háborúból, sőt a bukaresti békében (1918) lemondott korábbi területi igényeiről.

A román intermezzo mindenesetre jelezhetette, hogy a háborúnak a magyarországi nemzeti kisebbségek jövőjét illetően meghatározó következményei lesznek. A szeparációs szervezkedésekben a délszláv, illetve a cseh és szlovák emigráció járt az élen. Itt jegyezzük meg, hogy míg a Monarchia területén élő délszlávok, csehek, szlovákok, lengyelek vagy románok a közös hadsereg katonáiként harcoltak a háborúban, emigráns politikai vezetőik az ellenség segítségére számítva készítették elő a háború utánra a győztesek oldalán történő megjelenést. Ugyanekkor a magyarság – amely a legnagyobb véráldozatot hozta a birodalomért – semmiféle „emigráns” vagy külföldi propagandával nem rendel-

kezett, s még a közös külügyi apparátusra sem támaszkodhatott. E tekintetben tehát teljesen védtelen volt a nemzetközi közvéleményt befolyásoló nemzetiségi agitációval szemben.

1915. május 1-jén, Londonban Ante Trumbić vezetésével megalakult a Jugoszláv Bizottság, amelyben a szerb és a horvát politikusok egyesültek. Céljuk egy föderatív délszláv állam megteremtése volt, mint később kitűnt, szerb hegemoniával. November közepén Párizsban Eduard Beneš, Tomáš Masaryk és Milan R. Štefanik létrehozta a Külföldi Bizottságot, amely fél év múlva Csehszlovák Nemzeti Tanácsként már mint csehszlovák emigráns kormány lép fel. (A románok egyelőre nem mozdultak.) Az antanthatalmak a „döntetlenre álló” háború idején tartózkodtak attól, hogy hivatalosan elismerjék ezeket a szervezeteket, de a támogatásuktól nem, hiszen ezzel az ellenséget gyengítették.

Folytatni vagy abbahagyni?

Volt-e a magyar belpolitikában valamiféle elképzelés, alternatívakeresés a háború folytatását avagy mielőbbi befejezését, netán a vereséget illetően? Ami a vágyakat illeti, azok szép számmal sorolhatók, de olyan, ami a realitásokkal komolyan számolt, szinte alig akadt. Ha „felülről lefelé” haladva vesszük számba ezeket, akkor az államfőváltozás említendő: 1916. november 21-én, 68 évi uralkodás után elhunyt I. Ferenc József osztrák császár és magyar király. Utóda magyar királyként IV. Károly lett, akinek fejére a budavári Mátyás-templomban 1916. december 30-án Csernoch János bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása tette fel a Szent Koronát. (Ez a nevezetes aktus az utolsó volt az ezeréves Magyar Királyság történetében.) Az új uralkodó a mielőbbi béke érdekében számos, inkább szerencsétlennek, mintsem eredményesnek bizonyuló lépést tett. Bárhogy értékeljük is ezeket a jószándékokat, a tény az, hogy a birodalom és benne Magyarország a végső összeomlásig Németország oldalán maradván fejezte be a háborút.

1917 tavaszára a belpolitikában és a háborút illetően három irányzat alakult ki:

1. Tisza és a Nemzeti Munkapárt politikája, amely a háborús erőfeszítések fokozását és a belpolitikában az „erős kéz” alkalmazását szor-

galmazta; 2. a mérsékelt ellenzék, élén Andrássy Gyula és Apponyi Albert gróffal, akik német szövetségben a háború győztes befejezését kívánták, s a belpolitikában mérsékelt reformokat sürgettek; 3. a Károlyi Mihály vezette baloldali (liberális, demokrata és szociáldemokrata) ellenzék, amely pacifista alapon állva a háború gyors befejezését és mélyreható, belső politikai és szociális reformokat kívánt. Ez a tábor maga mögött tudhatta a parlamenten kívüli demokratikus politikai erők tömegeket mozgósító támogatását. Ugyanakkor már kezdett formálódni egy másik, szélsőjobboldalinak minősíthető, parlamenten kívüli kereszténymezeti ellenzék is, amely azonban csak a háború végén vált markáns vonulattá.

A háborúval azonosított Tisza-kabinet 1917. május végén távozott, de az ezt követő koalíciós kormányok lényegében véve tehetetlennek bizonyultak az egyre nyomasztóbb szociális problémák megoldásában, a nemzeti egység megteremtésében, a kiút keresésében. Taktikájuk a túlélésre irányult, amelynek mestere Wekerle Sándor miniszterelnök volt.

Magyarország szempontjából a háború megnyerését vagy elvesztését azonban nem a „32-es bakák” hősiessége vagy a huszárkapitányok bátorsága döntötte el. Hiszen a Monarchia csapatai olasz földön álltak, a németek Ukrajnában, a Baltikumban, nyugaton Belgiumban és francia földön tartózkodtak, amikor kapituláltak. A háborút végül is nem az egyének hősiessége vagy a hadseregek teljesítménye döntötte el, hanem a „háterszágok” és azok gazdasági, anyagi és emberi erőforrásai. (Ebből az objektív tényből fakadt a háború végén a legyőzöttek kudarczának magyarázataként az ún. Dollstoss-elmélet: miszerint a háterszág nemzetietlen, forradalmár és anarchista elemei dőftek tört a hősiesen küzdő hadsereg hátába...)

1917 látszólag a központi hatalmak sikereit hozta. A februári orosz forradalom elsöpörte a cárizmust, s a helyébe lépő köztársasági kormány vállalta a háború folytatását az antant oldalán (ennek eredménye lett az ún. Kerenszkij-offenzíva). A központi hatalmak ellentámadása azonban Galíciában áttörte az orosz frontot, s ezt követően a már bolsevikokkal kötött breszt-litovszki békével keleten a háború véget ért.

A Monarchia csapatai 1917 őszén az olasz fronton értek el sikereket,

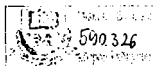

Caporettonál áttörték a frontot, és kijutottak a Piavéhoz. A sikerek azonban csak átmenetiek voltak. A „kiesett” Oroszország helyébe az ekkor felemelkedő új világhatalom, az Egyesült Államok lépett, amely óriási erőforrásainak mozgósításával eldöntötte a háború stratégiai kimenetelét. Míg a brit birodalom és Amerika egyre több embert, hadianyagot, új technikát tudott mozgósítani, a központi hatalmak tartalékaikat felélve egyre inkább kimerültek. 1918 tavaszán–nyarán a németek sorsdöntő offenzívájuk során Párizs előteréig jutottak – a frontról már látni lehetett a Notre Dame tornyait – de az utolsónak bizonyuló offenzíva is összeomlott. A Monarchia csapatai, főleg a színmagyar ezredek, a Piavénál erőszakolták az áttörést, amely hatalmas véráldozatokkal járt, de eredménytelenül végződött.

A nemzetiségek elszakadási törekvései

A katonák „tették a dolgukat”, bár a szláv nemzetiségűek egyre tömegesebben dezertáltak, politikusaik pedig a háború utánra készültek. 1917-től az antant már alternatívaként számolt a Monarchia felbomlásával, s helyén a csehek és szlovákok, illetve a délszlávok államával, továbbá Nagy-Románia létrehozásával. Ez a fordulat azt jelentette, hogy győzelme esetén az antant az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása révén, beleértve a történelmi Magyarország területének átrendezését is, az itt létrejövő új „nemzetállamokra” kíván támaszkodni. Beneš régtől hangoztatott követelése Ausztria–Magyarország elpusztítását illetően a megvalósítás szakaszába kerülhetett.

Mielőtt mindez beteljesült volna – nem utolsósorban a központi hatalmak, főleg a Monarchia bomlasztása miatt is –, feleresztették a „wilsonizmus” színes léggömbjét. A nagy háborúba bekapcsolódó Amerika 1918 elején még az igazságosztó szerepében lépett fel. W. Wilson elnök 1918. január 8-án a Kongresszushoz intézett üzenetében 14 pontban foglalta össze a háborút lezáró békerendszer alapelveit. Ennek 10. pontja érintette Magyarországot. Ebben a Monarchia népei számára az „autonóm fejlődés biztosítását” helyezte kilátásba, ami igencsak távol állt a történelmi Magyarország felosztásának terveitől. Az üzenetnek

ezt a pontját a magyar politikai közvélemény a nemzeteknek adandó autonómiaként, a nemzeti önrendelkezés elvének deklarálásaként értelmezhetette. Az angol miniszterelnök másnap egyetértéséről biztosította a wilsoni programot.

Az üzenet nyomán keletkező „wilsonizmus” abba az illúzióba ringatta a háború mielőbbi befejezését sürgető magyar vezetőket, hogy vereség esetén is az igazság győz: a magyarság számára a győztes hatalmak éppúgy szavatolják majd a nemzeti önrendelkezést, mint a nemzetiségeknek. Későbbi politizálásuk kudarcának ez volt az immanens belső ellentmondása. A győztesek ugyanis nem a nemzeti önrendelkezést érvényesítették, hanem a győzők megjutalmazását, a vesztesek megbüntetését – tekintet nélkül a magyarság nemzeti önrendelkezésére.

1918 közepére egyértelművé vált, hogy a Monarchia – és benne Magyarország – sorsa a háború elvesztése esetén nem a wilsoni pontok szerint alakul. A Monarchia nemzetiségeinek emigrációban élő vezetői, akiknek „Tanácsait” az antanthatalmak egymás után ismerték el ellenkormányokként, döntő lépéseket tettek háború utáni céljaik megvalósításának érdekében. A Magyarországon élő nemzetiségi politikusok pedig ugyancsak az emigráció álláspontjához közeledtek: a történelmi Magyarország felszámolásával lehet és kell megteremteni nemzeti önállóságukat, nemzeti államukat.

1918. április 8-án ült össze Rómában az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségeinek kongresszusa. Itt kimondták, hogy nem kívánnak tovább a Monarchia keretei között élni, hanem céljuk az önálló államiság megteremtése. A wilsoni pontok nyilvános hatályon kívül helyezését jelentette az USA kormányának május 29-i nyilatkozata, amelyben elismerte a nemzetiségek római kongresszusának határozatait. Június 3-án pedig az antant haditanácsa is kinyilvánította: hadicéljaik közé tartozik Csehszlovákia, Lengyelország és az új délszláv állam létrehozása. Franciaország, Anglia, majd az USA is szövetséges hadviselő félként ismerte el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. 1918. szeptember 6-án Párizsban megalakult a Román Nemzeti Egység Tanácsa, amelynek célja a regáti Románia egyesítése volt Erdéllyel és a bukaresti titkos szerződésben megjelölt területekkel, azaz Nagy-Románia létrehozása. A Tanács legismertebb vezetője Octavian Goga volt. Ugyanekkor jött létre

már nem is „külföldön”, hanem Zágrábban a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa, a Monarchia délszláv nemzetiségeinek „kormányja”. Mindezek nyilvánvalóvá tették, hogy a wilsonizmus már 1918 októbere előtt illúzióvá vált, s a történelmi Magyarország sorsa megpecsételődött.

Az összeomlás Amikor a történelmi Magyarország felszámolásának kérdéskörét vesszük szemügyre, többféle véleménynel találkozunk. Mellőzve a szélsőséges álláspontokat (a magyar sovinizmus vélekedését, amely a történelemért semmiféle felelősségről nem akar hallani, illetve a szektás marxista megfogalmazást, miszerint az osztályharc logikája vezetett ide), két markáns vélekedés látszik. Az egyik szerint (például Romsics Ignác vélekedése Jászi, Bibó és mások nyomán) „a Monarchia, s ezen belül a történelmi Magyarország felbomlása nem véletlenek következménye, hanem egy organikus folyamat eredménye volt. E folyamat motorjának, hajtóerejének a nyelvi-kulturális közösségekre épülő modern nacionalizmus tekinthető, amely előbb vagy utóbb a térség mindegyik multietnikus birodalmát – majd államát – felrobbantotta... A felbomlás hogyanja és az új rend pontos kontúrai viszont nem voltak eleve elrendelve. Ezeket az első világháború kimenetele, a győztes nagyhatalmak stratégiai érdekei s a forradalmak lázában égő ország belső viszonyai határozták meg.” E szerint az álláspont szerint tehát objektíve elkerülhetetlen fejleményekről van szó, amelyeknek a gyakorlati megvalósulását csak befolyásolták a hatalmi viszonyok, a háborús győzelem vagy vereség, a belső társadalmi erők stb.

Véleményünk szerint ez igaz lehet magára a Monarchiára mint államszövetségre, amelyen belül Csehország, Lengyelország, délen Horvátország és Dalmácia önálló államisége komoly tradíciókkal rendelkezett, s népeik nemzeti tudata nem ekkorra alakult ki, hanem régen megvolt. De semmiféle ilyen múltja nem volt egy Német-Ausztriának. Ami pedig a történelmi Magyarországot illeti, ha eltekintünk a társország, Horvát-Szlavónország különválásától, sehol nem lehetett tényleges etnikai határokat húzni. Nem a hatalmi szóval végrehajtott állítóla-

gos etnikai szempontok szerinti feldarabolás, hanem ellenkezőleg, a nemzetiségeknek adott messzemenő autonómia révén beszélhetnénk szerves fejlődésről.

Kétségtelen, hogy nem fedi a valóságot az az álláspont sem, amely kizárólag a nagyhatalmi érdekek érvényesülésének, a háborús vereségnek tudja be az ország szétdarabolását. Ez ugyanis nem ment volna ilyen „könnyen”, ha annak nincsenek meg a valós nemzeti és társadalmi előfeltételei, készítményei. Valóban, amint az itteni nemzetiségek polgári nemzetté válásának esélyei nőttek, úgy nőttek meg a történelmi Magyarország szétbomlásának belső tényezői is. De ezeket a folyamatokat nem lehet abszolutizálni, és kizárólagos jelentőséget tulajdonítani nekik. Hiszen akkor mi magyarázza az ellenkező előjelű folyamatot: a már egységes nemzetté lett magyarság nemzeti egységének szétdarabolását, és 3,5 millió magyar nemzeti kisebbséggé való „visszaminősítését”.

A történelmi Magyarország felbomlását az első világháború elvesztése és azzal összefüggésben két tényező tette elkerülhetetlenné. Egyrészt 1918 nyarára az antanthatalmak arra az álláspontra jutottak, hogy a Habsburg Birodalomtól a jövőben már nem várható az a ki-egyensúlyozó szerep, amelyet a térség korábbi évszázadaiban betöltött, másrészt – az előbbivel kölcsönhatásban – úgy vélték, hogyha az itt élő kis népek önálló államiságának, illetve területi igényeinek teret engednek, akkor az nagyhatalmi törekvésekkel harmonizál. A Monarchia megszűnése és a történelmi Magyarország felszámolása között kétségtelenül van egy logikai kapcsolat: ugyanis Magyarország lakosainak 1910-ben is csak 54,5%-a volt magyar, s ez az alig abszolút többség „államalkotóként” csak a kettős Monarchia másik felének támogatásával működhetett.

Miközben 1918 őszén és telén több tízezer ember a pusztító spanyolnáthának esik áldozatul Magyarországon (amihez a gyenge táplálkozás, fűtetlen lakások is hozzásegítettek), addig az államrezont is halálos kór kezdte ki. Október 14-én Genfben Masaryk vezetésével megalkult az emigráns csehszlovák kormány. Október 16-án pedig I. Károly osztrák császár kiáltványában Ausztriát föderatív állammá minősítette, és maga szólította fel az egyes tartományokat, hogy alakítsák meg a maguk nemzeti tanácsait.

Károly kiáltványával szinte azonos „romboló hatású” volt gróf Tisza Istvánnak a képviselőház 1918. október 17-i ülésén tett kijelentése, miszerint ezt a háborút elveszítettük. Ezt persze már mindenki tudta, de a „háborús miniszterelnök” beismerése mégis hirtelen felismerésként hatott. S ha a háborúpártiak beismerik a vereséget, mit mondhattak a velük szemben állók? Ebben a helyzetben ugyanis valakinek mégiscsak kiutat kellett (volna) mutatnia. A kiútkeresés középpontjában pedig az ország integritásának megtartása, a nemzetiségekkel való megbékélés állt.

A magyarországi nemzetiségek önrendelkezésének kérdésében a magyar pártok közül a szociáldemokraták jutottak el az önrendelkezést a területi autonómiaként értelmező felfogásig. (Ők azonban csak az összeomlás és a forradalom nyomán kerülnek hatalmi pozícióba.) Jászi Oszkár a dunai konföderációról szóló könyvét – amit a polgári radikálisok politikai programként kezeltek – csak megkésve, 1918 októberében publikálta, így gyakorlati haszna már nem lehetett. Az általa tervezett polgári demokratikus államszövetség – a „keleti Svájc” – éppúgy illúzió-nak bizonyult az integer Magyarország megőrzésére, mint a nemzetköziségre alapozódó szociáldemokrata elképzelések.

FORRADALMAK ÉS ELLENFORRADALOM

Kísérletek az új Magyarország megteremtésére
(1918. október – 1920. június)

**A polgári demokratikus forradalom
és köztársaság
(1918. október 31.–1919. március 20.)**

1918. október 24-én Budapesten a Károlyi-párt, Jászi Oszkár Polgári Radikális Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakította az elsősorban parlamenten kívüli politikai erőkre támaszkodó „ellenkormányt”, a Magyar Nemzeti Tanácsot. A Tanács első elnöke a parlamenti ellenzék elismert vezetője, gróf Károlyi Mihály lett. A Nemzeti Tanácshoz az események felgyorsulása során számos politikai és társadalmi szervezet csatlakozott, de tömegesen jelentették be csatlakozásukat a közélet neves szereplői is.

**A Magyar Nemzeti Tanács
és programja**

A Magyar Nemzeti Tanács programját – emlékeztetve 1848. március 15. forradalmi 12 pontjára – ugyancsak 12 pontba foglalva október 25-én hozták nyilvánosságra. Az adott körülmények között a deklaráció első és legfontosabb követelése a háború azonnali befejezése, a fegyverszünet, illetve a béke megteremtése volt: az annexió és hadisarc nélküli igazságos békéé. A háború gyors lezárásának követelését összhangba kellett hozni a nemzetiségi kérdés megoldásával és az ország területi integritásának megőrzésével, a belpolitiká-

ban pedig a polgári demokrácia berendezkedésének követelményeivel. Mindez az ország teljes nemzeti függetlenségének a megteremtésével volt csak elképzelhető. Konkrét követelés volt az általános, egyenlő és titkos választójog alapján történő választás (alkotmányozó nemzetgyűlés), valamint a wilsoni elvek szerint a nemzetiségek kulturális és helyhatósági önkormányzatának, autonómiájának a biztosítása annak reményében, hogy így a soknemzetiségű Magyarország az egyenrangú „testvérnépek” szövetségévé alakulhat át (s így megőrizheti területi ép-ségét). A polgári demokratikus szabadságjogok felsorolása mellett a legnagyobb horderejű követelés a földreform volt: „Nagyszabású, a népet földhöz juttató birtok- és szociálpolitikai reformokkal a dolgozó nép-nek, különösen pedig hazatérő katonáinknak életsorsát javítani kell.”

A Nemzeti Tanács megalakulásakor lemondott a dualizmus kor utolsó kabinetje. IV. Károly király elfogadta Wekerle Sándor miniszterelnök távozását, de nem volt hajlandó Károlyit kinevezni miniszterelnöknek. A kormányzati válság megoldására október 27-én a Budán tartózkodó József főherceget *homo regius*sá nevezte ki. Hamarosan kitűnt azonban, hogy nem kormányválságról, hanem „rendszerválságról” van szó, amit nem lehet parlamentáris úton megoldani.

Október 28-án Budapesten, a Nemzeti Tanács székháza előtt hatalmas tömeg követelte, hogy a tanács tagjaiból alakuljon meg az új kormány. Hogy ennek érvényt szerezzenek, Budára indultak, a Lánchíd pesti hídfőjénél azonban a rendőrség a tüntetőkbe lőtt. A „lánchídi csata” jelezte, hogy a rendszerváltásnak egy polgárháborús, véres megoldása éppúgy lehetséges, mint a békés, vérontás nélküli hatalomváltás, amelyet leginkább a levágott k.u.k. sapkarózsák helyére kerülő őszirózsák jelképezett az eseményekre döntő befolyást gyakorló, hazaözönlő katonáknál.

Ekkor a Monarchia területén már a népszuverenitásra hivatkozó nemzeti tanácsok gyakorolták a tényleges hatalmat. Október 28-án a prágai Nemzeti Tanács csehszlovák kormánynak nyilvánította magát, 29-én Zágrábban a horvát nemzetgyűlés mondta ki csatlakozását a szerb-horvát-szlovén államhoz, 30-án Túrócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács határozott Szlovákia Csehországhoz való csatlakozásáról, s ezzel megszületett Csehszlovákia.

A világháborút a Monarchia mondhatni tragikomikus módon fejezte be. Nyilván a győztes antant ragaszkodott hozzá, hogy valakivel aláírasson egy fegyverszünetet a volt birodalommal. A nagy Andrássy fiára, ifj. gr. Andrássy Gyulára, a Monarchia utolsó közös külügyminiszterére várt volna a „felszámolás” elvégzése. Végül is 1918. november 3-án Padovában a Monarchia nevében Weber tábornok írta alá a másnap érvénybe lépő fegyverszünetet az olasz hadsereg vezérkari főnöke, Diaz tábornok előtt. A Piavénál lezajló sikeres olasz offenzíva nyomán így az ott harcoló magyar csapatok nagy részének még időben sikerült átjutni a határon.

A háborús veszteségeink azonban óriásiak voltak. Magyarország összesen 3 800 000 embert mozgósított, akik közül 661 ezer elesett (17%), 743 ezer megsebesült (20%) és 734 ezer fogságba esett (19%). A nagy háborúnak sokféle hatása volt. A milliókat megmozgató tömeghadseregek harcosai kimozdultak addigi életükből, a háború, az öldöklés és az állandó halálközelség átformálta őket. A korábbi értékek relativizálódtak, hitelüket veszítették, s a „ki kit győz le”, a harc és az erő vált a mércévé és a megmaradás lehetőségévé. Ha nem is ilyen tragikus élességgel, de a háttországban élő társadalom mentalitása, életkörülményei, értékei is megváltoztak. Mindenki úgy érezte és érzékelhette, hogy a háború következtében „kizökkent az idő”, s a forradalom (vagy akár az ellenforradalom) van hivatva „helyrehozni azt”. A boldog békeidőknek végleg vége lett.

De vége lett a boldog és békés polgári világ és értékrend mellett az ezeréves történelmi Magyarországnak is, ami a magyarság számára sokkhatásként, nemzeti tragédiaként jelentette a háborús vereséget, míg a volt nemzetiségek a győzők oldalára kerülve mindezt sikerként, nemzeti önállóságuk elérkezésének és társadalmi, gazdasági érvényesülésük addig nem élvezett lehetőségeinek együttes örömeként élték meg.

Míg az ő esetükben a nemzeti eufória kanalizálta a belső társadalmi feszültségeket, addig nálunk fordítva történt: itt a békevágy és a fegyverszünet nem megbékélést hozott, hanem újabb gyűlölségeket és háborúkat. A magyarság nemzeti katasztrófája a belső társadalmi ellentétek kiéleződésével járt, s a kettő együttesen eredményezte az összeomlást és a forradalmakat, ellenforradalmat egyaránt. Nálunk nem lett vége 1918.

november elején a harcnak és átmenetiségnek, hanem még két évig meghosszabbodott ez az állapot: 1918/19 fordulóján egy új berendezkedési kísérlettel, és az ország nagy részének idegen megszállásával, 1919 márciusától augusztusig a kommunista diktatúrával és ennek világforradalomban bízó forradalmi háborújával; majd 1919 nyarától 1920 júniusáig, a békeszerződés aláírásáig további megszállással, ellenforradalommal és fehérterrorral. A történelem úgy tette fel a kérdést, hogy egy volt-nincs országból miként lehet „kitalálni” az új Magyarországot?

A Magyar Királyság számára az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása önállósága visszaszerzésének lehetőségét jelentette, de ennek folyományaként a történelmi Magyarország is megszűnt. Az 1918. október végétől 1919. március 20-ig tartó fél évet a külpolitikában a nemzeti önállóság megteremtésére, a belpolitikában a demokratikus berendezkedésre, a gazdaságban a hadigazdaságból a polgári, normális piaci viszonyok helyreállítására irányuló törekvés jellemezte.

1918. október végén Budapesten a frontról fegyveresen visszaözoönló katonatömeg, valamint a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek irányítása alatt álló munkásság „szabta meg” az események alakulását. A Forradalmi Katonatanács – amely a radikális szocialisták kezében volt – spontánul szerveződő katonai csoportokat mozgatót és irányított. A politikai vezetésre hivatott Nemzeti Tanács, amely a polgári demokratikus forradalom céljait megfogalmazta, inkább csak követte a felgyorsuló eseményeket.

Az őszirozsás forradalom

Az őszirozsás forradalomra 1918. október 30-ról 31-re virradó éjszaka került sor a magyar fővárosban, amely a polgári demokratikus átalakulás döntő mozzanata volt. Maga a forradalom a szokásos forgatókönyv szerint zajlott le: kiszabadították a politikai foglyokat, elfoglalták a postát, a telefonközpontot, a katonai objektumokat és a város stratégiai pontjait. A katonák leginkább a levegőbe lődözve ünnepeleék a harc nélküli győzelmet, amit az addigi rendszer összeomlása tett lehetővé. A spontán eseményeknek némi szervezett keretet adott, hogy megkezdődött a Budapesti Munkástanács megszervezése, illetve hogy a szociál-

demokrata vasutasok általános sztrájkba kezdtek november 1-jén, így megbénult az ország közlekedése.

Az október végi forradalom valóságos népünnepellyé változott, amelyben nem a fegyvereké, hanem az őszirózsáké volt a főszerep. A Nemzeti Tanács elhatározta magát a forradalom radikális megnyilvánulásaitól, amelyek közül a legsúlyosabb gróf Tisza István meggyilkolása volt. A máig ismeretlen katonák leszámolása a háború szimbólumává vált volt miniszterelnökkel azt jelezte, hogy a „népünnepély” nem tart sokáig, hanem megkezdődik a küzdelem a különböző társadalmi, gazdasági és politikai érdekek érvényesítéséért az új Magyarország berendezkedése során.

A forradalomban hatalomra juttatott Nemzeti Tanács pártjai sürgősen igyekeztek győzelmüket törvényesíteni. Október 31-én József főherceg *homo regiusként* nevezte ki gróf Károlyi Mihályt, a Nemzeti Tanács elnökét miniszterelnöknek, s a kabinet tagjai felesküdték a királyra. Károlyi a polgári demokratikus forradalom első koalíciós kormányát a Nemzeti Tanács három pártjából alakította meg. A kabinetben többségben volt a Függetlenségi 48-as (Károlyi) Párt. A kormánytagok között megtaláljuk a századelő magyar progressziójának neves személyiségeit: így a polgári radikális Jászi Oszkárt vagy a szociáldemokrata párt vezetőjét, Garami Ernőt.

Károlyi Mihály a kormány programját a minisztertanács első ülésén körvonalazta: az ország függetlenségéről és a választójog demokratikus reformjáról szóló törvények megalkotása, amnesztia a politikai elítélteknek, a sajtószabadság és a gyülekezési, egyesülési jog biztosítása, a parasztság földhöz juttatása, munkaügyi és népjóléti intézkedések, szociális törvények meghozatala. A nemzeti egység és a társadalmi megbékélés érdekében a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond miniszter bejelentette, hogy a szociáldemokrata szervezett munkásság hat hétre felfüggeszti az osztályharcot, s ennek követésére szólította fel a többi társadalmi réteget is.

Bár az októberi forradalom a fővárosban békésen zajlott, és a szociáldemokraták is osztálybékét hirdettek, nem így volt vidéken, a falvakban. November első napjaiban szinte sajátos parasztforradalom lobbant fel egyes vidékeken, ahol a nép a sok háborús szenvedést és korábbi megaláz-

tatást bosszulta meg „az úri társadalmon”. Elkergették a csendőröket, a jegyzőknek mintegy harmadát, felgyújtottak kastélyokat, kiirtottak úri családokat, kirabolták a „zsidó kereskedők” üzleteit. Nemzetiségi területeken ez a spontán lázadás magyarellenes fellépéssel is párosult: a régi rendszer képviselőinek tartott papokat, tanítókat, jegyzőket elűzték, esetenként meggyilkolták. A pogromszerű megmozdulásokat a fiatal demokrácia rövid úton, fegyveres erővel fékezte meg, mert időben felismerték, hogy az anarchia a társadalom teljes felbomlásához vezethet.

A Károlyi-kormány első intézkedései A polgári demokratikus forradalom győzelme után az új hatalom konszolidálása volt a kormányzat első feladata. Ennek érdekében mielőbb tisztázni kellett az államforma és az államfő kérdését. Már november 1-jén úgy határozott a kormány, hogy felmentését kéri a királynak tett előző napi esküje alól. Ezt József főherceg meg is adta, így Károlyiék „szabad kezet” kaptak az államforma megválasztásában. De ennél is fontosabb volt tisztázni a kormány és a forradalmi szervezetek: a Nemzeti Tanács, a Forradalmi Katonatanács és a Budapesti Munkástanács egymáshoz való viszonyát. November 5-én az említett szervezetek közös nyilatkozatban elismerték a kormány hatalmát (az új nemzetgyűlés összeülését). Ezzel a Károlyi-kabinet legitimitása már nem az uralkodótól, hanem a forradalomtól eredt.

A politikai konszolidáció érdekében az alapfontosságú közjogi kérdéseket kellett tisztázni. Ami az államformát illeti, Károly osztrák császárként november 11-én lemondott az államügyek intézéséről, és másnap kikiáltották az Osztrák Köztársaságot. IV. Károly mint magyar király november 13-án az ausztriai Eckartsauban kiadott egy nyilatkozatot, miszerint Magyarországra vonatkozóan is felfüggeszti királyi jogainak gyakorlását, s az államforma megválasztását a népre bízta. (Ez a nyilatkozat később bonyodalmak forrása lett a legitimisták és szabad királyválasztók eltérő értelmezése miatt.)

Az új Magyarország államformájáról azonban törvényes fórum nem rendelkezhetett. Az addigi országgyűlés képviselőháza ugyanis november 16-án kimondta önfelosztását, a főrendiház pedig berekesztette

tevékenységét. A törvényhozó hatalmi ág hiányában sürgető feladat volt az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása. A forradalmi hangulatban azonban a régi renddel való szakítást az államforma radikális megváltoztatása jelképezte. Így került sor 1918. november 16-án a Parlament Kupolacsarnokában a törvényhozást „helyettesítő”, 500 tagra kiegészített Nagy Nemzeti Tanács ülésén az I. számú „néphatározat” elfogadására a népköztársasági államformáról. A Magyarország függetlenségét kihirdető Hock János (a Nemzeti Tanács elnöke) után a köztársasági eszme elszánt harcosa, Nagy György kiáltotta ki a köztársaságot, amikor felolvasta az Országház fölépcsőjén a néphatározatot.

A leendő alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáig ez a néphatározat szabta meg a demokratikus köztársaság „jogalapját” és programját. Ezért az alábbiakban szó szerint közöljük:

- I. cikk. Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság.*
- II. cikk. A népköztársasági alkotmányt új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg. A magyar országgyűlés képviselőháza és főrendiháza feloszlik és megszűnik.*
- III. cikk. Addig, amíg az alkotmányozó nemzetgyűlés másként nem határoz, az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnökelete alatti álló népkormány gyakorolja a Magyar Nemzeti Tanács Iméző Bizottságának támogatásával.*
- IV. cikk. A népkormány alkosson sürgősen néptörvényeket:*
- 1. az általános, tiikos, egyenlő, közvetlen és a nőkre is kiterjedő nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról,*
  - 2. a sajtószabadságról,*
  - 3. a nép esküdttbíráskodásáról,*
  - 4. az egyesülési és gyűlekezési szabadságról,*
  - 5. a földműves nép földhöz juttatásáról.*

Ezeket a törvényeket léptesse a népkormány sürgősen életbe és hajtsa végre.”

A dokumentumból kitűnik, hogy a hatalmi ágak szétválasztása csak részben történt meg. Károlyi mint miniszterelnök, gyakorlatilag államfői jogokat is gyakorolt. A Nemzeti Tanács nem volt törvényhozó tes-

tület, inkább egyfajta ellenőrző szerepet tölthetett (volna) be. A „néptörvényeknek” nevezett kormányrendeletek jelentették a kormányzás alapját és nem egy népszuverenitásra támaszkodó törvényhozás jogalkotása.

A közjogi és politikai „konszolidáció” mellett nem volt kevésbé fontos az ország megvédése és a rend fenntartása szempontjából a fegyveres erő, elsősorban a hadsereg állapota. A november 3-i padovai fegyverszünet nem sok konkrétumot tartalmazott. A délnyugati frontot illetően a demarkációs vonalat a Horvátország nélküli történelmi Magyarország határában jelölte meg. A harc beszüntetésén kívül nem rendelkezett a magyar haderő létszámát illetően sem.

A frontokról a hátszágba özőnlő katonai alakulatok elhelyezése és mielőbbi leszerelése volt az új hatalom célja, mert a több százezres katonatömeg bizonytalan politikai tényező volt: bázisául szolgálhatott egy radikális katonai diktatúrának (akár bal-, akár jobboldali jelleggel). A kérdés az, hogy az összeomlás mennyiben temette maga alá a hadsereget, főként annak magyar alakulatait? Komoly katonai szakértők (pl. Julier Ferenc) szerint a frontokról a csapatok még zárt alakulatokban indultak haza, a magyar hadosztályok egyharmad része még harcképes volt, és csak a hátszágban, Budapesten bomlott fel. Ez a lehetőség a honvédelem és az új haderő felállítása szempontjából fontos. A katonapolitikai érvekkel szemben azonban az is tény, hogy a katonák, és a társadalom döntő többsége is békét akart, s ezzel függ össze a Károlyi-kormány első hadügyminiszterének szerencsétlen kijelentése is, hogy: „Nem akarok többé katonát látni!”.

Az ország megszállásának állomásai

A történelmi Magyarország feldarabolásának első állomása Fiume csatlakozása volt Olaszországhoz. November 5-én a szerb hadsereg az antant engedélyével megkezdte a Szerémség, a Bácska és a Bánát megszállását. Ezzel kitűnt a padovai fegyverszünet érvénytelensége. A magyar kormány első külpolitikai törekvése az volt, hogy saját fegyverszüneti egyezményt kössön az antanttal. A balkáni front főparancsnoka, Franchet d'Esperey tábornok november 7-én fo-

gadta Belgrádban a Károlyi vezette magyar küldöttséget. A történelemben „belgrádi konvencióként” bevonult 18 pontos fegyverszüneti egyezmény előírta, hogy a magyar kormány köteles kiűriteni a Nagy-Szamos felső folyásától (Besztercétől) Marosvásárhelyig, a Maros mentén Szegedig, onnan a Szabadka–Baja–Pécs vonalon a Dráváig húzódó demarkációs vonaltól délre és keletre eső területeket. Ezen túl azonban nem szólt más demarkációs vonalokról (északon), viszont előírta a hadsereg leszerelését. Mindössze hat gyalogos- és két lovashadosztály szervezését engedte meg, nyilvánvaló karhatalmi célokkal.

A belgrádi konvenciót november 13-án írta alá a magyar kormány képviselője, amikor a szerbek már elfoglalták Szabadkát, a csehszlovák csapatok pedig megkezdték a 20 felvidéki vármegye megszállását. A belgrádi egyezmény azonban csak tűnő siker volt: a békekonferencia helyi akciónak, egy katona „túlkapásának” minősítette, ami végül senkit sem kötelezett. Károlyiéknak nem sikerült elérniük azt sem, hogy a szomszédok mohóságával szemben francia–angol–amerikai csapatok szállják meg – legalább jelképesen – az országot. November végén Budapestre csak ún. antantmissziók érkeztek, Ferdinand Vix francia alezredes parancsnoksága alatt.

Sokat vitatott kérdés, hogy mennyiben volt lehetősége, realitása a megszállókkal szembeni fegyveres ellenállásnak? Hosszú távon a vesztett háború után ennek aligha volt realitása. Az viszont egyáltalán nem volt mindegy, hogy a történetek tudomásulvételét, a szolgálai alárendelődést vagy a reménytelen, de hősie ellenállást választják. (Gondoljunk bele: elbukott szabadságharcaink tették lehetővé nemzeti és állami fennmaradásunkat.) A pacifista állásponttal szemben áll(t) az a vélemény, hogy az ellenállás és a fegyveres önvédelem, főleg a színmagyar vidékeken ekkor még nem lett volna értelmetlen. Konkrét példát szolgáltatott erre a Nagyszombat–Pozsony térségében kibontakozó konfliktus: az ide benyomuló csehszlovák csapatokat a helyi, mondhatni irregularis magyar fegyveresek meghátrálásra kényszerítették.

A reménytelenül elszigetelt nemzetközi helyzetben lévő Károlyi-kormány szinte megoldhatatlannak tűnő belső nehézségekkel találta magát szemben. A megszállt területekről özönlő menekültek tízezrei (1918 végén már 50 ezer fő) nem találtak itt munkát, megélhetést, évekre vagon-

lakóvá „degradálódtak” addigi, főként középosztálybeli státusukból. A demokrácia politikai konszolidálását gátolta, s az ellentéteket kiélezte az ország gazdaságának felbomlása, ami a háború következménye volt. A hadigazdaság már 1917/18 folyamán kezdett széthullani. A hadigazdaság összeomlását az állam széthullása tetőzte be. Nemcsak a külkereskedelem szűnt meg, hanem szigorú gazdasági blokád alatt is állt az ország, ami éppúgy fokozta a nyersanyag- és energiahiányt, mint az addigi bányavidékek, ipari központok elszakítása. A „sem háború, sem béke” állapota nem kedvezett a nemzetgazdaság, elsősorban az ipar újjászervezésének. De a mezőgazdaság termelése is a békeévekhez képest felére csökkent a bevetetlen területek és a munkaerőhiány miatt.

A kormány elvileg a szabad kereskedelem, a piacgazdaság álláspontjára helyezkedett, ez azonban kivihetetlen volt. Az anarchikus körülmények közepette nem a hadiközpontok felszámolása, hanem átszervezése került napirendre, s az állami beavatkozással próbálták elérni a békés termelésre való átállást és a termékek elosztását (amit a jegyrendszer fenntartásával „oldottak meg”). A gazdasági élet felbomlásával együtt járt a gyorsuló infláció, amely elsősorban a bérből és fizetésből élőket terhelte, de általánosan megingatta a bizalmat a hatalom iránt. Ezen keveset javított a kormányzat nagyszabású szociálpolitikai programja (pl. a Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium felállítása), mert a központi rendelkezéseknek nem lehetett érvényt szerezni.

A demokrácia és a szabadság, a társadalmi igazságosság elveiben bízó Károlyi-kormány ördögi körbe került: a belső gazdasági és szociális nehézségeket az egyre nyilvánvalóbb nemzeti tragédia tovább bonyolította a még demarkációs vonalakkal sem rendelkező „látszatorszámban”. November közepén a ruszinok kimondták Kárpátalja csatlakozását Csehszlovákiához. Ausztria, a korábbi társország bejelentette igényét Nyugat-Magyarországra (Burgenland).

December 1-jén a románok gyulafehérvári nemzeti gyűlése kimondta Erdély és a Partium egyesülését a regáti Romániával. Az Erdélybe benyomuló román királyi hadsereggel az alig 4000 fős székely hadosztály vette fel a reménytelen harcot, s karácsonykor már Kolozsváron is román lobo-gó lengett. A csehszlovák hadsereg december végéig elfoglalta a Felvidéket, s újkor bevonultak az ősi koronázóvárosba, Pozsonyba is.

1918/19 fordulóján Magyarországon a társadalmi elégedetlenség és a forradalmi törekvések együttesen jelentkeztek a nemzeti tragédiával. A történelmi Magyarország váratlan és korábban fel sem tételezett szét-darabolása sokkhatást váltott ki a magyar lakosság nagy részéből, elsősorban a közvetlenül érintettekből. Ott, ahol ősök éltek, birtokuk vagy földesekjük, kastélyuk, kúriájuk vagy nádfedeles házuk állt, ahová nyelvük, vallásuk és kultúrájuk fűzte őket, most idegen hatalom uralkodott. Földönfutóvá lenni vagy vállalni az idegen hatalmat, otthagyni az apák sírját vagy ellenállni az új hódítóknak – ez volt a tét. Ahogy az erdélyi állapotokat az egész nemzet sorsára kivetítve megfogalmazó Szabó Dezső *Az elsodori faluban* írta, büntetés volt ez a bűnökért, de túl nagy és túl szigorú büntetés. Valóban „kizökkent az idő” itt a Kárpát-medencében, és újkori népvándorlás vette kezdetét. A nemzeti összeomlás szinte mindenkit érintett, ha másként nem, következményeiben. Itt nem valamiféle igazságtevésről, nem nemzeti-etnikai határok megvonásáról volt szó, hanem a nagyhatalmi imperializmus új haragot termő vetéséről.

A polgári demokrácia bal- és jobboldali ellenzéke

1918 végére szervezett formát öltött a polgári demokrácia bal- és jobboldali ellenzéke egyaránt. A Szovjet-Oroszországból hazatérő kommunisták Kun Béla vezetésével november 24-én megalakították a Kommunisták Magyarországi Pártját. A bolsevik típusú párt célja a fennálló rendszer megdöntése és a proletárdiktatúra megteremtése volt a szovjet példa szerint. A maroknyi kommunista csoport befolyása az elégedetlenségre támaszkodva gyorsan növekedett, de a magyar társadalom mérvadó többségét soha nem tudták maguk mögé állítani. Tragikus szerepük inkább az volt, hogy a polgári demokrácia fő erejét képező szociáldemokráciát balról támadták és gyengítették, ezzel valóban felgyorsítva a rendszer összeomlását.

A Károlyi-féle demokrácia jobboldali ellenzéke a konzervatív-liberális irányzatoktól a kereszténynemzeti tábor szerveződésén át a merőben új típusú ellenforradalmi szervezetekig terjedt. Ez utóbbiak közül a novemberben alakult Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) 1919.

január közepétől vált a hatalom számára veszélyessé, amikor a félkatonai jellegű szervezet vezetése Gömbös Gyula vezérkari százados és társai kezébe került. Az Ébredő Magyarok Egyesülete, amely jobboldali radikális tömegszervezet volt, ugyancsak valamikor 1918 novemberében alakult meg, és gyűjtőhelyévé vált a kereszténynemzeti, antikapitalista és antiszemita elemeknek.

1919 elejére nyilvánvalóvá lett, hogy az októbrista demokrácia sorsa a szociáldemokraták kezében van. Egyedül ők rendelkeztek a szerveződő ellenforradalom megállítására képes tömegbefolyással, szervezetekkel, míg a polgári pártok szinte formálissá váltak. Január közepén a párt vezetőinek többsége a koalíciós kormány fenntartása mellett döntött azzal, hogy abban az ő többségük érvényesül, illetve kiegészül a parasztdemokrácia képviselőivel (Nagyatádi Szabó István kisgazdapártjával). Január 11-én Károlyi köztársasági elnökként ideiglenes államfő lett, és kormánya lemondott. A helyére lépő Berinkey Dénes addigi igazságügy-miniszter kormánya az elkövetkező hónapokban reménytelen küzdelmet vívott a fölébe tornyosuló gazdasági-szociális nehézségekkel, illetve a bal- és jobboldali radikális változtatást akaró erőkkal.

1919 első három hónapjában a polgári demokrácia a deklarációkon túl vajmi keveset tudott felmutatni. Igaz, megalkották a demokratikus választójogi „néptörvényt”, de az áprilusra tervezett választásokra nem került sor. Így a „jogkiterjesztésből” a lakosság keveset érezkelhetett. Február közepén végre megszületett egy valóban demokratikus földreformot kínáló földtörvény is, amely az 500, illetve a kötött birtokok esetében a 200 hold feletti birtokok felosztásáról rendelkezett. Végrehajtására azonban nem került sor, ami az egyik legnagyobb lehetőség elszalasztása volt az új rendszer részéről, hogy maga mögé állítsa az akkori társadalom abszolút többségét kitevő parasztságot.

A kormány megpróbált fellépni a kommunista izgatás és az ellenforradalom ellenében is. Februárban letartóztatták a kommunista vezérkart, de ezzel a mozgalomnak inkább hasznára voltak. A börtönbe kerültek „mártírként” szerepelhettek a sajtóban, míg a Gyűjtőfogházban mintegy pártirodát rendezhettek be. A jobbra mért csapás – a MOVÉ feloszlata, egyes prominens ellenforradalmi személyek internálása – ugyancsak látszatintézkedésnek bizonyult. Következett a végjáték.

Március elején Károlyi már szakított a koalíció fenntartásával, és a jobboldali fordulat megelőzése érdekében egy tiszta szociáldemokrata kormányt akart kinevezni, amely elejét venné a baloldali puccsnak, a kommunista diktatúrának is. Miniszterelnök-jelöltje Kunfi Zsigmond volt. Egy szociáldemokrata kormány talán a siker reményében vehette volna fel a küzdelmet az ellenforradalommal és a „testvérharcot” élező kommunista párttal szemben is. De március közepén már – főként vidéken, elsősorban a Dunántúlon – a közhangulat érezhetően a polgári pártok, a keresztényszocialisták és a kisgazdapárt javára tolódott el. Így várható volt, hogy a nemzetgyűlési választásokon, legalábbis vidéken és a falvakban, a polgári koalíció győz. A polgári pártok is bíztak a legális hatalomra jutás lehetőségében, és nem kívánták megkockáztatni a polgárháború veszélyével fenyegető esetleges erőszakos hatalomátvételt.

Tragikus ellentmondásokkal volt terhes az 1918-as októberi forradalom és népköztársaság. A fiatal magyar demokrácia születésének percétől kezdve két tűz közé került. A két malomkő: a baloldali radikális forradalmi törekvések és a jobboldali radikalizmus, az ellenforradalom fokozatosan felőrölte. A november elején rövid időre kialakult nemzeti egység széthullott, a tömegbázis szétmállott a külpolitikai kudarcok és a belső társadalmi ellentétek következtében. Károlyiék antantbarátsága illúziónak bizonyult, az antant nem ismerte el őket legitim hatalomnak, sőt blokád alá vette az országot. A keletkező utódállamok pedig nyíltan ellenségesen viselkedtek Magyarország iránt, és fokozódó étvágyuk már az ország fennmaradását is kérdésessé tette.

Ami pedig a belpolitikát illeti, kezdettől elégedetlenek voltak a kormányzat reformjainak mértékével és tempójával a radikális forradalmi változásokban kiutat kereső tömegek, elsősorban a városi és falusi szegénység, a menekültek tízezrei, de kezdettől fogva ellenségesen szemlélték, majd aktívan szembefordultak vele a konzervatív, tradicionális vezető rétegek éppúgy, mint a politikában egyre inkább aktivizálódó és hatalmi aspirációkat melengető újkonzervatív jobboldali radikális csoportok, amelyeknek a programja a polgári demokratikus forradalom ellenében nem egyszerűen a háború előtti állapotok restaurálása, hanem egy, az ő igényeiknek megfelelő új berendezkedés volt, amely a „kereszténynemzeti” ellenforradalom eredménye lesz. A jobboldali polgári ellenfélnek tehát már

túl sok volt az engedmény, a baloldali proletár ellenfélnek pedig túl kevés volt a szociális haladás. Így a forradalom és ellenforradalom közötti keskeny úton bukácsolt az októberista demokrácia.

A magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21.–augusztus 1.)

Az 1918–1920 közötti,
egy új Magyarország
megteremtésére irá-

nyuló kísérletekben soha nem lehetett elválasztani egymástól a nemzeti, illetve a társadalmi kérdések megoldásának ügyét. Így a magyar történeti fejlődéstől idegen, bolsevik típusú diktatúra létrejöttében is ez a kettős tényező játszott szerepet. A polgári demokrácia csődjét közvetlenül a nemzeti függetlenség újabb súlyos sérelme idézte elő.

1919. március 20-án Vix alezredes átadta Károlyi Mihály köztársasági elnöknek a párizsi békekonferencia újabb jegyzékét. Az ultimátumként értelmezett ún. Vix-jegyzék lényege az volt, hogy a magyar kormány a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vonaltól ekkor még keletre álló csapatait vonja vissza mintegy 100 km mélységben, tehát lényegében a Tisza vonaláig. Így egy 40–50 km széles zónát kívántak teremteni, amelybe beletartozott Debrecen, Gyula és Szeged is. A zónában megmaradt volna a magyar közigazgatás. A jegyzék a végrehajtás kezdetének március 23-át jelölte meg.

Ezzel a követeléssel a békekonferencia a Károlyi-rezsimet végleg lehetetlen helyzetbe hozta. Olyan határt, amely a magyarokta Alföld nagy részének elcsatolását, Debrecen és Szeged idegen impérium alá vetését jelentette, magyar kormány egyszerűen nem fogadhatott el, hiszen ez egyet jelentett volna az öngyilkossággal. A március 20-i minisztertanács – amelyen Károlyi elnökölt – a jegyzék visszautasítása mellett foglalt állást, ez viszont egyet jelentett egy esetleges háború vállalásával. Kiútként a Berinkey-kormány lemondása és Károlyi államelnöki tisztének megtartása mellett egy tisztán szociáldemokrata kormány kinevezése kínálkozott. Úgy vélték, hogy a szervezett munkásságra támaszkodó párt lehet képes az ország, a maradék ország fegyveres megvédésére éppúgy, mint az anarchia és a bolsevizmus elhárítására.

A proletárdiktatúra kikiáltása és berendezkedése

A Vix-jegyzék nyomán kialakult kormányválság végül is rendszerválságba torkollott. A szociáldemokrata politikusok – néhány kivételtől eltekintve – a munkástanács

támogatásával a polgári demokrácia feladása és a proletárdiktatúra megteremtése mellett döntöttek. A Gyűjtőfogházban lévő kommunistákkal, Kun Béláékkal megállapodtak a két párt egyesítéséről és a hatalom átvételéről. Az 1919. március 21-én proklamált Tanácsköztársaság nem jöhetett volna létre a néhány tízezer kommunistaszimpatizáns akaratából. Ehhez az kellett, hogy a tényleges tömegeket jelentő szociáldemokrácia vállalja az „orosz példa” követését.

A hatalomváltás kivitelezésének módja egyértelműen puccsnak tekinthető, hiszen magát Károlyit is kész tények elé állították. (A politikai puccsnak a budapesti helyőrség és a Gellért-hegyi Citadellában felállított tüzéségi üteg adott nyomatékot.) A kérdés az, hogy a szociáldemokrata vezetők miért döntöttek így? Hiszen korábban éppen az ő közreműködésükkel igyekezett a polgári kormány a kommunistákat visszaszorítani. A fordulatnak megint csak volt egy nemzeti és egy társadalmi vonatkozása. Az antantbarátság csődjé után úgy vélték, hogy Szovjet-Oroszország szövetségével lehet a magyar nemzeti érdekeket is megvédeni. A társadalmi „rendszerváltásban” pedig a kapitalizmus csődjé és a szocializmus megteremtése mint kiút lebegett a szemük előtt – immár nem demokratikus, hanem diktatórikus eszközökkel.

A Tanácsköztársaság államrendszerében a végrehajtó hatalom a Forradalmi Kormányzótanácsé volt. A kormány tagjait nem minisztereknek, hanem szovjet mintára népbiztosoknak nevezték, akiket az egyesült párt (Magyarországi Szocialista Párt) jelölt. A kormány elnöke a szociáldemokrata Garbai Sándor lett, tényleges vezetője azonban a kommunista Kun Béla volt, aki a külügyi népbiztosi posztot töltötte be.

A proletárdiktatúra első intézkedése a statárium bevezetése és a szigorú szesztilalom elrendelése volt, bár a hatalomátvétel teljesen békésen zajlott le. Ezt nemcsak meglepetésszerű volta tette lehetővé, hanem az is, hogy Kun Béla a Vix-jegyzék elutasítását és a „forradalmi hatalom” fegyveres megvédését jelentette be. Ezt a hazafias érzelmű la-

kosság egyfajta „forradalmi honvédelemként” értelmezte, s a fordulatban először egy nacionalista katonai diktatúrát látott.

A kezdeti hetek a lakosság többségében várakozással teltek el, hogy vajon mit is jelent az új rendszer? A kommün elsősorban a szervezett városi, ipari munkásságra és bizonyos értelmiségi csoportokra számíthatott. A magyar társadalmi fejlődés következtében a Tanácsköztársaság hatalmi csúcsain éppúgy, mint az alsóbb szervekben, kiemelkedő számmal voltak jelen zsidó származású személyek (így pl. a népbiztosok között). A túlreprezentáltság okait máig sem tárta fel a történeti kutatás kellő alapossággal. A Tanácsköztársaság társadalmi bázisát elsősorban Budapest adta, míg a Duna–Tisza köze és a Dunántúl többségében agrárius és katolikus népessége a kezdeti várakozás után a magyar Vendée szerepét töltötte be.

Valószínűleg Kun és társai is tisztában voltak azzal, hogy egy kisebbségre támaszkodó diktatúra fenntartása hosszú távon csak külső támogatással lehetséges. Kun a Budapesti Munkástanács előtt megfogalmazta: „Mi a magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk.” A *Mindenkihez* kezdetű kiáltvány is ebben a szellemben tette függővé a magyar kommün jövőjét az európai szocialista forradalom, a világforradalom kibontakozásától. A világforradalomra azonban – mint közismert – Trockijék erőfeszítései ellenére sem került sor.

A Tanácsköztársaságnak még kevesebb reménye lehetett az antant, pontosabban a békekonferencia elismerésére, mint Károlyiéknek. Vix elutazott Budapestről, és nyilvánvalóvá vált, hogy amint Szovjet-Oroszország ellen is fegyveres erővel léptek fel, úgy Kun Béla Magyarországa sem számíthat másfajta elbírálásra. A nemzetközi elszigeteltségen az sem változtatott, hogy a nemzetek önrendelkezésének alapjára állt, ugyanis az elszakadásra nem törekvő hazai németység kivételével a volt nemzeti-ségi területek ekkor már az utódállamok részei voltak.

A proletárdiktatúra állami és gazdasági berendezkedése a szovjet példa követése volt. Ez az egypártrendszeren alapuló pártállami diktatúrát, illetve a hadikommunizmus bevezetését jelentette. Egyetlen politikai szervezet működhetett: a szociáldemokrata és kommunista párt egyesüléséből létrejött állampárt, amelynek azonban nem volt külön

hatalmat gyakorló szerepe. Ezt a diktatúra kommunista vezetői tartották kezükben: a politikai hatalmat illetően Kun Béla, a fegyveres terrort, a vörösterrot gyakorló különítmények és a szerveződő Vörös Hadsereg is nekik engedelmeskedett.

A proletárdiktatúra államrendszere formálisan a tanácsokon nyugodott, amelyek a községektől a járásokon át a megyei tanácsokig, végül a Tanácsok Országos Gyűléséig alulról felfelé épültek ki. Ugyancsak a formálisnak tekinthető áprilisi választásokon került sor a tanácstagok megválasztására, a hatalmat azonban a három tagból álló direktóriumok, a végrehajtó szervek gyakorolták. Az „állami” rendészeti szerv a rendőrség és a csendőrség helyébe lépő Vörös Őrség lett. Ennek közegei inkább a rendfenntartással és a köztörvényes esetekkel foglalkoztak, míg a politikai hírszerzés és elhárítás a belügyi népbiztosság kötelékébe tartozó politikai osztály (Korvin Ottó) feladata volt. A nagyrészt önállóul karhatalmi alakulatok – a hírhedtté vált Lenin-fiúk – vezetője Szamuely Tibor volt. A forradalmi törvényszékek politikai ügyekben statáriális eljárásokat folytattak le. A lakosság megfélemlítését célzó vörösterroznak mintegy 450 áldozata volt.

A forradalmi honvédelem sikerei Jelentős, de átmenetinek bizonyuló sikereket hozott a Tanácsköztársaság hadseregének megszervezése és annak – a nyíltan hangoztatott politikai célok ellenére is – honvédő jellege. Az új hatalom a Károlyi-rendszerből 60 ezer főnyi, szedett-vedett hadsereget örökölt, amelynek szinte egyetlen ütőképes alakulata a székely hadosztály volt. A Vörös Hadsereg internacionalista jelleggel szerveződött, a nemzeti trikolór helyett vörös zászlók alatt, s kezdetben önkéntes alapon, toborzással próbálták felállítani – igaz, az akkori munkabéreket messze meghaladó zsold fizetése mellett. A hivatásos katonatisztek közül sokan beléptek az új hadseregbe (a k.u.k.- és honvédtisztek száma a háború végén több mint 30 ezer fő volt!), részint mert ez volt a foglalkozásuk, részint mert elsődleges szempontjuk a haza megvédése volt. A nacionalistának tartott tisztek ellenőrzésére bevezették a politikai biztosok (komisszárok) intézményét a seregben. Április végére a hadsereg

létszáma elérte a 70 ezer főt, majd a sorozás megkezdése után, májusban a 120 ezres, június elején a jelentősnek mondható 200 ezer főt. A Vörös Hadsereg hatékony fegyverneme volt a tüzéség és a sűrű vasúthálózat révén alkalmazható páncélvonatok.

1919. április közepén a román hadsereg offenzívát kezdett a demarkációs vonalon, és néhány nap alatt elfoglalta Szatmárnémetit, Nagyváradot, majd Nagyváradot és Aradot. Április 23-án vonultak be Debrecenbe, és május 1-jéig elérték a Tisza vonalát, ahol több hídfőt is létesítettek, ekkor azonban Párizs parancsa megállította őket. A csehszlovák csapatok április végén Kárpátalja felől indítottak támadást, ugyanis a Duna vonalát Szobig, onnan Balassagyarmat, Salgótarján, Miskolc vonaláig már megszállták. Munkács elfoglalása után néhány nap múlva Tokajnál találkoztak a román csapatokkal, s a Tanácsköztársaság katonailag az összeomlás határára jutott.

Miközben Budapestet vörös drapériába öltöztetve az első „szabad” május elsejét ünnepelték, a Kormányzótanács a lemondás vagy ellenállás kérdését latolgatta. Kun a többség támogatását megnyerve, a fővárosi nagyüzemi munkásság mozgósítása és frontra küldése mellett döntött. Ez pozitív fordulatot hozott a hadseregszervezésben is. A munkászászlóaljak frontra érkezése, valamint a kiváló stratégiának, mondhatni hadvezérnek bizonyuló Stromfeld Aurél volt vezérkari ezredes vezérkari főnökké történt kinevezésével néhány hét múltán a Vörös Hadsereg ellentámadásba kezdett. Ennek irányát is jól választották meg: ugyanis a románok igénye a Tiszáig terjedt, délen a franciák biztosították a szerb–magyar demarkációs vonalat. Így maradt az északkeleti irányú offenzíva a csehszlovák megszállók ellenében. A hadjárat Miskolc visszafoglalásával kezdődött (május 21.), s észak felé haladva június 10-én elérték a lengyel határt, nyugati irányban pedig felszabadították Érsekújvárt és Nyitrát is. A jelentős katonai sikereknek azonban már nem lehetett politikai eredménye: ekkorra Párizsban a békekonferencián már végleg eldöntötték Magyarország új határait, ideértve a magyar–csehszlovák határt is. Az a tény viszont, hogy a legyőzött magyarság erőt mutatott – a világforradalom leplébe csomagolt – honvédelem terén, szerintünk hozzájárult ahhoz, hogy a nagyhatalmak nem tettek további engedményeket az utódállamok területi követeléseinek.

A hadikommunizmus A Tanácsköztársaság bár puccsal került hatalomra, gyors intézkedései nyomán – igaz, hogy alig négy hónapra csak – mégis minőségi, ha úgy tetszik, forradalmi jellegű változásokat hozott a gazdasági rendszerben, a tulajdonviszonyokban. Ezek a gazdasági és tulajdoni változások éppen rövid fennállásuk miatt nem jártak jóvátehetetlen vagy visszafordíthatatlan következményekkel.

A kommün vezetői szubjektív, voluntarista módon a „szocializmus bevezetésére” tettek kísérletet. A Kormányzótanács első deklarációjában már körvonalazta gazdaságpolitikai programját: a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását. A szocializálás alatt azonban pártállami államosítást érthetünk, legalábbis ez történt a gyakorlatban. Sőt mi több, néhány hét leforgása alatt kiderült, hogy az államosítás totálissá válik (kivéve a paraszti tulajdont), és a hadicéloknak alárendelt államkapitalizmus, a hadikommunizmus magyarországi változata jött létre.

A kommunisták és a velük egy platformra kerülő szociáldemokraták a szocializmus azonnali megvalósításának lehetőségét is a világforradalom feltételezett bekövetkezésével kapcsolták össze. Addig pedig ezen a téren is diktatórikus rendelkezéseket alkalmaztak: az áruhiány, a termelés akadozása és csökkenése a lakosság, főleg a bérből és fizetésből élők helyzetét lehetetlenítette el. A piac- és áruviszonyok kikapcsolásával megszervezett központi elosztás – a jegyrendszer, a nyersanyagelosztás stb. – a cserekereskedelem kitágulásához vezetett.

A köztulajdonba vett üzemekben (ipari, kereskedelmi üzemek és szövetkezetté átminősített uradalmak) az ellenőrzést gyakorló helyi munkástanács mellé a kormány kinevezett ún. termelési biztosokat, akik az adott üzem munkáját irányították. A hadikommunizmust jelentő intézkedések közül megemlíthető még a stratégiailag fontos üzemek katonai ellenőrzés alá helyezése, egyes munkáskategóriák (pl. a bányászok) katonai fegyelem alá vonása (nem hagyhatták el lakhelyüket), illetve a terményrekvirálások bevezetése. A munkások, bérből és fizetésből élők szociális helyzetét alig javította a jelentősen megemelt fizetés, ugyanis az így kapott pénz értéktelennek bizonyult: részint

mert a lakosság nem bízott az értékében, részint mert nem volt áru, amit venni lehetett volna rajta.

A diktatúra doktriner vezetői a földkérdést még a saját szempontjukból nézve is szerencsétlenül „oldották meg”. Ahogy a Károlyi-rendszer tömegbázisát sem sikerült megteremteni a demokratikus földreform elmulasztása miatt, úgy a proletárdiktatúra is nyilvánvaló értetlenséget mutatott a parasztság iránt, s annak birtokos részét hamarosan a legfőbb ellenségének, az ellenforradalom megtestesítőjének tekintette. Azzal, hogy a nagybirtokok (általában a 100, de helyenként a 70-80 kat.h. feletti birtokokat értve ez alatt) „szocializálásával”, gyakorlatilag állami gazdasággá minősítésével a termelés folyamatosságának fenntartását előbbre helyezték a földéhes parasztság megnyerésénél, nagyot hibáztak. Az állami gazdaságok termelőbiztosai a korábbi intézők lettek, az addigi cselédekből „munkások”, teljes jogú szövetkezeti tagok, míg a falvakból az uradalmakban munkát vállaló napszámosok, summások továbbra is bér munkásként szerepeltek, tehát helyzetük nem változott. A földosztás elmaradása a parasztság többségét szembefordította a kommünnel, s joggal tartott attól is, hogy megmaradt földbirtokából is előbb-utóbb szövetkezeteket fognak szervezni.

Az agrártársadalom megnyerése helyett a vele szembeni gyanakvás, ellenszenv érvényesült. Amikor üldözték a vallást és az egyházakat, a nép hitét sértették meg. Amikor bevezették a kényszersorozást, a falusi fiatalok tízezrei kerültek a frontra, a tőlük távol álló internacionalista és proletárforradalmi célok érdekében. Ez váltotta ki azután június folyamán a vidéki ellenforradalmi lázadásokat, megmozdulásokat (ideértve a dunántúli vasutassztrájkot, a Duna-Tisza közti parasztlázadásokat Kalocsától Dunapatajig, amelyeket Szamuely és terroristái kegyetlenül megtoroltak). Az is igaz viszont, hogy a Vörös Hadseregbe került munkás- és parasztkatonák hősiek helytállása az északi hadjárat során megmutatta, hogy a felső vezetés politikai és ideológiai céljai ellenére bennük élt a hazafiság, a honvédelem érzete és tudata.

A Tanácsköztársaságnak sem a léte, sem katonai tevékenysége nem befolyásolta a párizsi békekonferenciának a magyar határokra vonatkozó döntését. 1919. május 12-én ugyanis végleg jóváhagyták a leendő trianoni határokat (Nyugat-Magyarországot, azaz Burgenlandot kivéve).

Ennek dacára a győztes antanthatalmakat aggasztotta a magyarországi bolsevik rendszer és annak a világforradalom továbbterjedését szolgáló akciói, s nem utolsósorban az a tény, hogy szembeszegült a békekonferencia akaratával. A konferencia elnöke, Clemenceau június 7-én jegyzéket intézett Kun Bélához, amelyben az északi offenzíva leállítását és a magyar haderőnek a demarkációs vonalra történő visszavonását követelte. Ennek ellenében kilátásba helyezte, hogy a tanácskormányt meghívják a békekonferenciára, ami a rendszer *de facto* elismerését jelentette volna. Kunék halogató választ küldtek, aminek katonai sikereik adtak nyomatékot. Június közepén azonban újabb ultimátum érkezett Párizsból, amelyben közölték Magyarország új, véglegesnek szánt határait, s az ezek mögé történő visszavonulást egy hétben szabták meg.

Ez természetesen azt is jelentette, hogy a román hadseregnek ki kell ürítenie a megszállt Tiszántúlt az új politikai határig. Kun Béla és a Tanácsköztársaság vezetőinek többsége végül is elfogadta ezt a megoldást, és gyors ütemben kiűrtették a Felvidéket. A véráldozattal felszabadított területek feladása azonban felbomlasztotta a hadsereget, és elmélyítette a rendszer iránti ellenszenvet a lakosság hazafias érzelmű rétegeiben.

Belső és külső ellenforradalmi szervezkedések

A szaporodó ellenforradalmi mozgulások (így pl. az említett június közepi Duna-Tisza közti parasztlázadások, a június 24-i ún. ludovikás puccs) jelezték a rendszer válságát. Miután a románok nem mozdultak a Tiszától, a vezetés kétségbeesett lépésre szánta el magát: offenzívát kezdett a Tiszántúl felszabadítására. A július 20-án induló ellentámadás néhány napig sikereket hozott, de hamarosan összeomlott. A hónap végén a román hadsereg több helyen átkelt a Tiszán, így 30-án Szolnoknál is áttörték. Nyitva állt az út Budapest felé. A Kormányzótanács augusztus 1-jén lemondott, amit a Budapesti Munkástanács tudomásul vett. A helyébe lépő, mindössze egy hétig működő ún. szakszervezeti kormány (amely megkezdte a diktatúra lebontását és a polgári rendszer helyreállítását) múltó epizódnak bizonyult.

A Tanácsköztársaság felszámolását végül is a román királyi hadsereg katonai fellépése tette lehetővé. A románok augusztus 3–4-én elfoglalták Budapestet, majd néhány nap alatt megszállták a Dunántúlnak a Balatontól északra eső részét is. Míg a Tiszántúlon román katonai közigazgatást vezettek be, a többi megszállt területen engedélyezték a magyar közigazgatás helyreállítását, azonban magyar katonai erőt vagy rendfenntartó karhatalmat nem tűrtek meg.

A proletárdiktatúra elleni spontán lázadásokat a karhatalom letörte és keményen megbosszulta. A rendszer felszámolásában azonban nem játszottak szerepet a Tanácsköztársaság területén kívül szerveződő magyar ellenforradalmi csoportok. Ezeknek inkább majd a román katonai akció után lesz szerepük az új rendszer kialakításában. Bécsben 1919. április közepén gróf Bethlen István vezetésével megalakult az Antibolszevista Comité (ABC), amely arra törekedett, hogy az ottani antant-megbízottakkal létesítsen kapcsolatokat, s szorgalmazza a kommün felszámolását. Grácban királypárti katonatisztek gyülekeztek és szerveztek olyan katonai alakulatot, amelynek ugyancsak fontos szerepe lesz 1919 nyarán–őszén az ellenforradalomban.

Az ellenforradalmi Magyarország előkészítésében a meghatározó szerepet a francia megszállás alatt lévő Szegeden gyülekező katonák és politikusok kapták. Az Aradon május elején megalakult első ellenkormányt (amelynek élén gróf Károlyi Gyula állt) a románok kiutasították, s az a hónap végén Szegeden alakult újjá, majd néhány nap múlva kiegészült a bécsi ABC képviselőivel is. A szegedi ellenkormányban a külügyminiszter gróf Teleki Pál lett, míg a hadügyminiszteri tisztet Horthy Miklós töltötte be (államtitkára pedig Gömbös Gyula vezérkari százados volt). A Károlyi-kormány politikai szerepe másodlagos, ám annál nagyobb jelentőségű a Horthy altengernagy, a flotta utolsó főparancsnoka tekintélye mellett szerveződő Nemzeti Hadsereg. Az első tisztikülönítmények felállításában Gömbös Gyulának és MOVE-beli tisztársainak volt meghatározó szerepe. Mint a Tanácsköztársaság bukása után kitűnt, ez a gyorsan növekvő Nemzeti Hadsereg volt az egyetlen olyan karhatalmi fegyveres erő, amely az antant, a békekonferencia számára is garanciát jelentett a rend fenntartására.

**A kereszténynemzeti kurzus időszaka
(1919. augusztus 1.–1920. június)**

A Tanácsköztársaság
fegyveres felszámolá-
sától a békeszerződés

aláírásáig (1920. június 4.) Magyarország továbbra is provizórikus határok között élt, belső berendezkedése körül éles politikai harcok dúltak. A hatalmi csoportok befolyása átmenetinek bizonyult, ingatag volt a vagyon- és jogbiztonság, a fehérterror következtében a forradalmakban szereplők élete is veszélybe került. Ezeket a zavaros hónapokat részint már a kortársak is, majd a szakirodalom kereszténynemzeti kurzusnak, alakítóit pedig kurzuspolitikuskoknak nevezte.

A kereszténynemzeti gondolat

Honnan eredt ennek keresztény
és nemzeti jelzője? 1919 nyarán

és őszén a hatalomba kerülő, addig jószerével ismeretlen közéleti embe-
reknek a megszálló román hadsereg által közvetlenül, az antant és a bé-
kekonferencia által pedig stratégiailag meghatározott körülmények kö-
zött kellett (volna) kialakítani az új, önállóságát visszanyert országot:
államformáját, törvényhozását, hadseregét, társadalmi és gazdasági be-
rendezkedését. Ilyen helyzetre addig sem hazai, sem nemzetközi példa
nem kínálkozott, hiszen ekkor és itt került sor egy bukott kommunista
rendszer után a polgári nemzetállam visszaállítására vagy még inkább
újjászületésére. A hagyományos politikai ideológiák 1919 nyarának
Magyarországon nagyrészt hitelüket veszítették. A konzervativizmus és
liberalizmus elegyes polgári rendszere 1918 őszén az összeomlásba tor-
kollott. A helyébe lépő, megváltónak hitt polgári demokrácia a szociál-
demokráciával szövetségbe csődöt mondott, és a kommunista diktatú-
rához vezetett. Milyen elvek, eszmék kínálkozhattak ezek után a nem-
zeti megaláztatás és a polgári értékrend megingása közepette? Melyek
azok az eszmék, amelyek szilárd értékrendet hordoznak, és a magyar
társadalom többsége elfogadja, és magáénak vallja?

Mindkét fogódzó a majd ezeréves nemzeti múltból adódott. (Ami-
nek következtében azután az egész két háború közötti rendszer politi-
kai ideológiája egyfajta historizáltságot mutat.) Az etnikailag szinte ho-
mogénné vált „csonka Magyarország” szempontjából a nemzeti önálló-

ság megteremtése és megvédése létkérdés volt. A dicső nemzeti múlt adott – egészen a honfoglaló ősökig visszamenőleg – ehhez a „nemzeti öncélúsághoz” kellő érvrendszert. Így válhatott a nemzeti eszme, a nemzeti gondolat az új nemzeti állam és polgári rendszer berendezésének egyik pillérévé. Ebbe a nemzeti egységbe elvileg mindenki beletartozott, aki nem hangoztatta internacionalista vagy – más formában megfogalmazott – „nemzetietlen” voltát.

Az ellenforradalmi eszmerendszer másik oszlopa ugyancsak az ezeréves múltból adódott: a hazát találó magyarság megmaradását a kereszténység felvétele és keresztény államának megalkotása tette lehetővé. (Amint a millenniumon az akkori hercegprímás, Vaszary Kolos mondta: a kard szerezte és a kereszt tartotta meg ezt az országot ezer évig.) A nyugati kereszténységhez történt csatlakozás révén a magyarság ennek a civilizációnak lett és maradt a része. A kereszténység a hiten túl értékrendszert, mentalitást, kultúrát is jelent, sőt világosan kidolgozott társadalmi tanítása, szociális doktrínája van az egyes embert és a társadalmat, annak berendezkedését illetően is. A magyar társadalom ekkor – a 6%-nyi izraelita lakosságot leszámítva – legalábbis formálisan, keresztény volt. (Tegyük hozzá, hogy a keresztény hívők többsége a hívő, vallásos zsidóságot nem akarta kirekeszteni.) A keresztény társadalomból azt rekesztették ki vagy az zárta ki magát, aki nem volt hívő, aki megtagadta azokat az értékeket, amelyeket a kereszténység hordozott.

Valójában ez a kereszténynemzeti gondolat, főként annak kurzuskorszaka egyértelműen olyan csoportok és egyének ellen irányult, akik a baloldali mozgalmakban és főként 1918/19-ben a nemzetköziségre és a materialista-ateista, szocialista-kommunista tanokra építették elképzeléseiket. Az megint csak a magyarországi polgári korszak sajátossága volt, hogy ezek között – főleg az értelmiségi rétegekben – igencsak túlréprezentált volt a zsidóság. Így a kereszténynemzeti kurzus értelemszerűen antiszemita jelleget öltött, ami a fehérterrorban éppúgy kifejezésre jutott, mint az izraelita vallású állampolgárok jogainak csorbitásában (numerus clausus).

Három hatalmi centrum 1919 nyarán–őszén Magyarországon három, változó súlyú hatalmi tényezőt különböztethetünk meg: a megszálló román hadsereget, a Horthy vezette Nemzeti Hadsereget és az ellenforradalmi politikai hatalmat formálisan gyakorló kormányt. Kétségtelen azonban, hogy magát az ellenforradalmat, ha azon nem egyszerűen csak hatalomváltást („rendszerváltást”) értünk, azok a gyorsan kibontakozó, majd néhány év múlva formálissá váló tömegszervezetek képviselték, amelyek elsősorban a fővárosban komoly nyomást tudtak gyakorolni az események alakulására. Legfontosabb a Gömbös Gyula vezette, katonatiszteket tömörítő MOVE, amelynek hatalmát a fővezérséggel és a karhatalmi funkciót betöltő különítményekkel fennálló összefonódása adta. A másik civil szervezet az ÉME, amelynek többszázezres tagsága tömegdemonstrációk révén vitte az utcára az ellenforradalmi követeléseket.

Az új típusú ellenforradalmi szervezeteket a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) fogta össze, koordinálta fellépéseiket. A munkásság és az alkalmazottak között a kurzus hónapjaiban jelentős befolyásra tettek szert a keresztényszocialista egyesületek és szakszervezetek. A látható mozgalmak és szervezetek mögött pedig a félig-meddig illegális, ún. titkos társaságok álltak, amelyekben a régi és az új politikai elit tagjai kötöttek egymást segítő-támogató „véd- és dacszövetséget”. Ezek közül a legnagyobb befolyással az Ételközi Szövetség, az EX rendelkezett, amelyben ugyancsak Gömbösnek volt meghatározó szerepe. (Megjegyezzük, hogy Horthy sem fővezérként, sem államfőként nem lépett be egyik ilyen egyesületbe, szervezetbe sem, csupán a MOVE díszelnökségét vállalta még Szegeden.)

A legerősebb hatalmi tényező 1919. november közepéig a román hadsereg volt. A megszállók számolták fel a Vörös Hadsereget, a Tanácsköztársaság hatalmi szerveit, és saját hatáskörükben jártak el tagjaival szemben. (Tehát a terrort nemcsak a tisztikülönítmények, hanem ők is megvalósították.) Ők ellenőrizték a közigazgatást, a kormányt, a sajtót. A Tiszántúlon román katonai közigazgatást vezettek be azzal a nyilvánvaló céllal, hogy elszakítsák az országtól. Hatalmas anyagi károkat is okozott ez a megszállás: a román hadsereg megkezdte az ország szisztematikus kifosztását. Vagonok ezreiben vitték a gabo-

nát, állatállományt, élelmiszert, gyári felszereléseket, műkincseket, mondhatni mindent, ami mozdítható volt. A szabad rablás végeredményét 1,5 milliárd aranykoronára becsülték, aminek következtében a békekonferencia magyar-román viszonylatban nem is állapított meg jóvátételt (ti. Románia javára). A megszállókat a békekonferencia november közepén kiharcolta a Dunántúlról, a fővárosból és a Dunna-Tisza közéről, 1920 márciusában pedig a Tiszántúlt is ki kellett üríteniük az új államhatárig. Végül is távozásuk tette lehetővé az új Magyarország berendezkedésének a felgyorsítását, majd konszolidálását.

Azokon a területeken, amelyeket a románok nem szálltak meg (Dél- és Nyugat-Dunántúl), gyorsan helyreállt a korábbi közigazgatás és a társadalmi-gazdasági rend. Itt a Szegedről augusztus közepén átvonuló Nemzeti Hadsereg kezében volt a tényleges hatalom, amely kiegészült az Ausztriából a nyugati megyékbe vonuló, Lehár Antal ezredes vezette kb. 2000 fős csapatokkal. A magyar fennhatóságot részint a hadsereg kialakította körletparancsnokságok, részint az ugyancsak a fővezérségtől függő kormánybiztosok gyakorolták. Ezt a szervezetet a románok fokozatos kivonulásával egyidejűleg az ország egész területére kiterjesztették.

A Nemzeti Hadsereg, amely Szegedről indulva még csak alig ezer főt számláló tisztiszázadokból állt, néhány hónap alatt – részint toborzás, részint sorozás révén – jelentős katonai erővé vált: 1920 márciusában már mintegy 80 ezer tagja volt. A hadsereg reguláris alakulatai a körletparancsnokságok hatáskörébe tartozó helyőrségekben állomásoztak. A tisztikülönítmények, amelyek közvetlenül a fővezérségnek, személy szerint Horthynak voltak alárendelve, mozgó alakulatokként karhatalmi funkciót töltöttek be, ami kezdetben spontán megtorlásokból, törvénytelenül elkövetett gyilkosságokból állt. A fehérterror célja a lakosság megfélemlítése, a forradalmi elemek üldözése volt. A hírhedtté vált különítményvezérek sokszor önállósították magukat, és nem Horthy parancsára cselekedtek. (A fővezérség esetenként vizsgálatot is elrendelt a gyilkosságok ügyében.) Ennek később lesz jelentősége, ugyanis a fővezér, bár nyilván tudott ezekről a cselekményekről, s utólag tudomásul vette, formálisan viszont nem lehetett vádolni: így politikailag posszibilissá vált a kibontakozást keresők, akár az antant (főleg az an-

golo), akár az itthoni polgári és konzervatív erők szemében. Horthy mint az egyetlen számottevő magyar karhatalom és katonai erő parancsnoka egyre növekvő politikai tekintélyre tett szert, s amikor kellő ambíciók birtokában felismerte a nagy lehetőséget, hogy az élre kerülhet, még egyértelműbben elhatározta magát az atrocitásoktól.

1919 nyarán és kora őszén Horthy és környezete a kibontakozást még a Nemzeti Hadsereg katonai diktatúrájában látta. Ez a fajta diktatúra a budapesti bevonulásig gyakorlatilag érvényesült is, később azonban csak burkolt formában van jelen a rendszerben, elsősorban a fővezérből lett kormányzó legfőbb hadúri funkciója révén. A katonákat 1920 nyarától Teleki, majd Bethlen „regulázza meg”, és majd csak az 1930-as évek végétől jutnak ismét komoly politikai szerephez.

A leginkább képlékeny „hatalmi központ” a Budapesten 1919. augusztus 6-án, az olasz antantmisszió jóváhagyásával és néhány román katonával végrehajtott puccs révén alakult ellenforradalmi kormány volt. Ennek tényleges hatalmát számos tényező korlátozta: a román megszállás miatt a főváros katonai parancsnokának ellenőrzése alatt állt. A szegedi ellenkormány feloszlása után sem tudta hatalmát érvényesíteni a Horthyék uralta területen. Intézkedéseit és szándékait a már említett tömegszervezetek pedig rendszerint szabotálták.

A sokak szerint politikai kalandor, Friedrich István vezette ellenforradalmi társaság (amely Fehér Háznak nevezte magát) – elzavarva a Peidl-kabinetet – magát nyilvánította magyar kormánynak. A miniszterelnök Friedrich lett, s szemfényvesztő módon megpróbálták rögtön legitimálni is hatalmukat: másnap, 7-én megtették Habsburg József főherceget ideiglenes államfőnek, kormányzónak, aki azután formálisan kinevezte az első Friedrich-kormányt. (József „államfőségének” jogalapját az adta volna, hogy a király 1918 októberében őt nevezte ki *homo regiuszá*.) A csel azonban nem sikerült, ugyanis a békekonferencia követelésére néhány hét múlva a főhercegnek le kellett mondania, mivel az antant nem tűrt meg semmiféle Habsburg-hatalmat Budapesten.

Az egymást gyorsan követő Friedrich-kormányok működése nagyrészt olyan rendeletek alkotásában merült ki, amelyekkel felszámolták az 1918. november eleje óta történt változásokat, azaz a polgári rendszer restaurálása volt elsődleges feladatuk. Ezt azonban a rendkívüli kö-

rülmények miatt rendkívüli eszközökkel lehetett csak végrehajtani. Ezért továbbra is háborús körülményeknek minősítve a fennálló helyzetet (az 1912: LXIII. tc.-re hivatkozva), a kivételes hatalomgyakorlást elsősorban ők is a forradalomban kompromittáltak üldözésére használták. Bevezették a politikai okokból történő internálást, s a csóti, zalaegerszegi és más táborok hamarosan megteltek a „nemkívánatos” vagy gyanús elemekkel.

Legitimisták és szabad királyválasztók

A politikai vezetésre igényt tartó kormány a kurzus hónapjaiban koalíciós alapokon működött. A korábbi pártstruktúra – amelynek rendező elve a közjogi kérdés volt – felbomlott, s az újjárendeződés sem a demokráciákban szokásos konzervatív-liberális-szociáldemokrata értékrend szerint történt, hanem a már tárgyalt kereszténynemzeti szempontok határozták meg. A rengeteg kezdeményezés közül kettő bizonyult sikeresnek és tömegeket megmozgatónak: főként a politikai katolicizmusra építő keresztény párt, amely számos metamorfózis után ekkor a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja – KNEP nevet kapta, és a konzervatív, katolikus vidékre, ilyen értelmiségre és polgárságra, a keresztényszocialista elemekre számíthatott. A másik a Nagyatádi Szabó István vezette demokratikus, függetlenségi és inkább protestáns hagyományokra támaszkodó kiskgazdapárt, valamint a Rubinek Gyula vezette, inkább konzervatív-agrárius földművespárt egyesüléséből létrejött, röviden kiskgazdapártnak nevezett gyűjtőpárt volt. Az előbbi inkább lateiner és városi, az utóbbi vidéki és agrárjellegű, az előbbi inkább legitimista, az utóbbi inkább szabad királyválasztó.

S ezzel elérkeztünk ahhoz, hogy a két, magát kereszténynemzetinek valló új tömegpárton belül és között is létezett egy új keletű cezúra: a királykérdésben elfoglalt álláspont. A legitimisták szerint a király nem mondott le, csak a kényszerítő körülmények miatt átmenetileg nem gyakorolhatja a hatalmat. Amint a nemzetközi helyzet lehetővé teszi, IV. Károly visszatér a trónra. A legitim uralkodó, fején a Szent Koronával jogfolytonosságot képez, beleértve a történelmi Magyarország terü-

leti integritásának helyreállítását is. Ezzel szemben az ún. szabad királyválasztó tábor abból indult ki, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésével érvényét veszítette a Pragmatica Sanctio, a két ország együtt kormányzása. Így a királyválasztás joga (ti. a Magyar Királyság választott királyság volt) visszaszállt a nemzetre. A népszuverenitás gyakorlója a nemzetgyűlés (majd országgyűlés), tehát annak joga az államfői hatalomról való döntés. Ez az álláspont lehetővé tette nemzeti király választását azzal, hogy a magyar király nem lehet egyben más ország uralkodója.

A szabad királyválasztók döntő többségének azonban eszében sem volt királyt választani: ellenkezőleg, a király nélküli királyságban az államfői poszt provizórikus rendezése révén a hatalom csúcsaira 1919-ben jutók (Horthy és az ellenforradalom erői) pozícióit lehetett így véglegesíteni. Tehát e mögött az álláspont mögött Horthy államfővé emelése állt. (Kétségtelen, hogy a legitimista – szabad királyválasztó konfliktusban az új körülmények között kísértett a dualizmus kori elmentét, a 67-esek és a 48-as függetlenségek szembenállása.)

Ahhoz, hogy az antanthatalmak békét köthessenek Magyarországgal, meg kellett teremteni az önálló államiság alapvető elemeit. Ezek közül a legfontosabbak: legitim kormány, a lakosság többsége által választott törvényhozás, valamint az államfő. Ezek létrehozásához, mint kiderült, a békekonferencia közvetlen beavatkozására volt szükség.

A Clerk-misszió és Horthy bevonulása Budapestre

kormány megalakításának feladatával egy Clerk nevű angol diplomatát bízott meg, aki 1919 októberében érkezett Budapestre. Az októbrista demokrácia restaurálását kívánó tervek félretételével végül is az akkor szinte egyedül reálisnak tűnő megoldást választották. A leendő koalíciós kormánynak az általános, egyenlő és titkos választójog alapján választásokat kell kiírnia, s az így összeülő nemzetgyűlés feladata az államforma és az államfő kérdésében határozni. Clerk missziója azt jelentette, hogy az antant kívánsága a többpártrendszeren alapuló, alkot-

A békekonferencia a román csapatok kivonásának és számára elfogadható koalíciós

mányos parlamentáris rendszer megvalósítása. A koncepció ellentmondásossága abban rejlett, hogy bár formálisan korlátozta Horthy és a „szegediek” diktatórikus ambícióit, mégis Horthyra építette annak a megoldásnak a keresztülvitelét, aminek eredményeként a fővezér törvényes úton jutott a politikai főhatalomhoz.

Az angol diplomata október–november folyamán minden fontos és kevésbé fontos politikussal tárgyalt Budapesten. A kompromisszumkeresésben legfontosabb partnere gróf Bethlen István lett, aki konzervatív-ellenforradalmár politikusként a realitások embere volt. Nem utolsósorban éppen Bethlen győzte meg magát Horthyt is a megállapodás szükségességéről. 1919. november elején Clerk elérte a pártok és a fővezér megegyezését, ami a kibontakozás alapja lett. Horthy lemondott a katonai diktatúráról, kilátásba helyezte a koalíciós kormány elismerését és az alkotmányos hatalomnak való engedelmeskedést. Ennek ellenében senki sem vonta kétségbe kizárólagos jogkörét a hadsereg felett, s így megnyílt előtte az út a budapesti bevonuláshoz.

1919. november 16-án, egy borongós, esős őszi napon darutollas nemzeti hadserege élén, fehér lovon és tengerésztiszti egyenruhájában lovagolt Horthy Miklós a Kelenföldi pályaudvartól a Gellért Szállóig, majd a Parlament elé. A Gellért téren köszöntötte a fővezért a város vezetése, amire a lóról le sem szálló Horthy elmondta híres megbocsátást-fenyegetést egyaránt kilátásba helyező „tetemre hívását” a bűnös Budapestnek, amely „vörös rongyokba öltözött”. A koncentrációs kormánynak nevezett koalíció – amelyben a keresztény párt és a kisgazdapárt többsége érvényesült, de helyet kapott benne a liberális, a demokrata és a szociáldemokrata irányzat is – november 24-én alakult meg a keresztény párti Huszár Károly vezetésével.

November végén az antant elismerte a Huszár-kormányt, és felszólította, hogy küldje el a magyar békétárgyalási delegációt Párizsba. Az ellenforradalmi vetélkedésből kimaradó, nagy tekintélyű Apponyi Albert gróf elnökletével felállított delegáció a békekonferencián minden tőle telhetőt elkövetett a magyar érdekek képviseletére, de nem sok eredményt ért el. A hazai közvéleményt valóban megrázta és elkésérítette az a térkép, amelyet Apponyiék küldtek Budapestre a leendő trianoni határokról.

Nemzetgyűlés és kormányzó

Ilyen hangulatban került sor 1920. január végén a nemzetgyűlési választásokra. A szavazás az általános, egyenlő és titkos, kötelező és községenkénti választójog szerint zajlott le. (Csak egyéni választókerületek voltak, nem volt lista.) Választójoga volt minden 24 éven felüli magyar állampolgárnak. A voksolásra jogosultak száma a 24 éven felüli lakosság 74,6%-át tette ki (mintegy 3,5 milliót.) Ez a valóban messzemenően demokratikus választójogi rendelet – amelyet Clerk feltételül szabott – a Károlyi-korszakban elfogadott választójogi rendeleten alapult. Szélesre nyitotta a politikai véleménynyilvánítás lehetőségét. Olyan, főleg falusi tömegeket juttatott ehhez a joghoz, akik politikailag teljesen iskolázatlanok voltak. Igaz, hogy a karhatalom, a közigazgatási szervek és a jobboldali tömegszervezetek számos esetben korlátozták a demokratikus jog gyakorlását (aminek következtében a szociáldemokrata párt visszalépett a választásoktól), de végső soron a választások eredményében az akkori magyar társadalom többségének politikai akarata nyilvánult meg.

Az első nemzetgyűlés legnagyobb pártja a lakosság többségét kitevő parasztság politikai képviselője, a kisgazdapárt lett, de tőle csak néhány mandátummal maradt el a keresztény párt. A szociáldemokraták távolmaradásával a baloldal gyakorlatilag nem volt jelen a törvényhozásban. A tucatszám, pártállását gyakran váltogató liberális, konzervatív és demokrata képviselő bekerülése csak a vitákat színesítette, de a döntéseket nem befolyásolhatta. Végül is egészen 1922-ig ez a két nagy párt alkotta a törvényhozó hatalom bázisát. (A felszabaduló Tiszántúlon 1920 nyarán, Baranyában pedig csak 1921 nyarán voltak választások. Ezek eredménye a kisgazdapárt jelentős többségét hozta.)

A nemzetgyűlés megalakulása után láthatóbban kiszélesedtek az ellentétek a régi hatalmi elit és a hatalomba ekkor bekerült ellenforradalmi erők között. A nemzetgyűlés első feladata az államforma tisztázása és az államfői tisztség kérdésének eldöntése volt. Az államformát illetően nem volt vita: a szociáldemokraták kivételével egyetértettek az „ezeréves” királyság fenntartásában. A „helyreállításról” nem is kellett törvényt alkotni, hanem kimondták, hogy az 1918. november 1. óta hozott idevágó rendelkezések érvénytelenek. Így szinte automatikusan helyreállt a monarchikus államforma, a Magyar Királyság.

Végül is az államfői hatalom, illetve tisztség kialakítása sem hozott nagyobb konfliktusokat. Amikor az antant közölte, hogy nem tűnnek Habsburgot magyar államfőként, Horthy pozíciója egyértelművé vált. A legitimisták is tudomásul vették a restauráció elhalasztását, és ők is elfogadták Horthy személyét, aki igencsak taktikus nyilatkozataiban hűségéről biztosította az uralkodót. (Ez egyet jelentett azzal, hogy a körülmények kedvező fordulata esetén átadja a hatalmat a törvényes királynak.) A nemzetgyűlés az államfői hatalomról alkotott 1920. I. tc.-ben a provizórium álláspontjára helyezkedett. Kimondták, hogy amíg a trón betöltéséről – a békeszerződés aláírása után – nem dönthet a nemzet, addig ideiglenes államfőként kormányzóra bízzák az államfői jogok gyakorlását. (A kormányzóságnak, guberniumnak a magyar történeti múltban kellő analógiái voltak.)

A nemzetgyűlés a kormányzó jogkörét igencsak szűkre szabta. Ma azt mondhatnánk, hogy csak egy „gyenge” köztársasági elnöki hatáskört kapott. A kormányzó a király jogainak csak kisebb részét gyakorolhatta. Ő nevezi ki a parlamentnek felelős kormányt, a törvényeket nem szentesíti, hanem aláírásával elrendeli kihirdetésüket. De nem oszthatja fel a törvényhozást (amelynek idejét ekkor két évben szabták meg), nem gyakorolhatja a főkegyúri jogot, nem adhat nemességet stb. Mint államfő szerződéseket köthet, követeket fogad és küld, s ami a legfontosabb volt, már ez az első szabályozás is biztosította a kormányzó legfőbb hadúri jogait. (Bár ennek korlátokat szabott a felelősségrevonás lehetősége.) Az újjáalakuló parlamentáris alkotmányos keretek között a kormányzónak a törvényhozáshoz képest kezdetben alárendelt szerep jutott. A későbbiekben történt többszöri jogkiterjesztés sem változtatott azon a tényen, hogy végső soron a kormányzó nem gyakorolhatta hatalmát – tartósan – az országgyűlés hozzájárulása nélkül. A kormányzóválasztásra 1920. március 1-jén került sor. Horthynak inkább csak a „választás kedvéért”, semmint ténylegesen, egyetlen ellenjelöltje akadt, Apponyi Albert. A jelenlévő 141 képviselő közül 131-en Horthyra szavaztak, Apponyi 7 szavazatot kapott (3 érvénytelen volt). A mondhatni szinte egyhangú választás tükrözte az akkori hatalmi viszonyokat: sem itthon, sem Párizsból nézve nem volt alternatíva Horthyval szemben. Hamarosan kiderült az is, hogy az új szerepkörbe gyorsan beletanuló

tengerészkatonára kellő politikai, főleg taktikai érzékkel rendelkezik. (A kormányzóválasztáskor a parlamentet felügyelő különítményesek közül többen a folyosókra, sőt az ülésterembe is bementek, amit inkább lehet „túlbiztosításnak” és lelkesedésnek felfogni, semmint ennek tulajdonítani vezérük államfővé emelését.)

A kormányzóválasztás után lemondott a feladatát teljesítő Huszár-kormány, a kormányzó pedig április 1-jén feloszlatta a fővezérséget, majd családjával és a köré szerveződő intézményekkel együtt beköltözött a királyi várba. Az itt eltöltött negyedszázad alatt ez a szerepe is majdhogynem úgy alakult, mint egykori uralkodójáé, Ferenc Józsefé. Az ellenforradalom erőszakában fogant, rettegett fővezérből az évek folyamán a politikai egyensúlyt megtestesítő, délceg, majd öszülő halántékú, ám a bölcsesség jeleit nemigen mutató államférfivá vált. Maga és családja paternalista gesztusai, a közéletben és anyagiakban, valamint magánéletében feddhetetlen volta, az érintkezésben (a világnyelvek ismeretében) tanúsított közvetlensége révén végül is tekintélyt kivívó és megint csak azt mondhatjuk, hogy a társadalom többsége körében elfogadott államfővé vált. Ennek megteremtették dekórumait is (testőrség, palotaőrség, kabinetirodák, a Vitézi rend alapítása, a Szent István-rend felújítása, a Corvin-koszorú, -csillag és -lánc adományozása stb. révén).

Trianon Az antant által elismert koalíciós kormány létrejötté, a népképviselőten alapuló törvényhozás összehívása és a törvényes államfő megválasztása után kerülhetett sor az új Magyarország nemzetközi „törvényesítésére”: az átmeneti állapotokat lezáró békeszerződés aláírására. Az első világháborút lezáró Párizs környéki békék átrajzolták Közép- és Kelet- és Délkelet-Európa politikai térképét.

Magyarországgal 1920. június 4-én a Nagy-Trianon palotában írták alá a békeszerződésnek nevezett diktátumot. A történelmi Magyarország 282 ezer km² területéből mindössze 93 ezret hagytak meg, így az addig középhatalomnak számító ország majd negyedére zsugorodva a térség – Ausztria mellett – legkisebb állama lett. A 21 milliónyi népességből 1920-ra mindössze 7,6 millió maradt. A magyarság harmada idegen impérium alá, kisebbségi sorsba került. (1,6 millió a legnagyobb te-

rületeket kapó Romániába, több mint egymillió a Felvidékkel és Kárpátaljával együtt Csehszlovákiához, s közel félmilliónyan főként a Bácskában és Baranyában a délszláv államhoz.) Különösen nyilvánvaló igazságtalanság volt, hogy az új államhatárok színmagyar tömböket vágtak ketté: a csallóközi és mátyusföldi magyarságot, a Partiumban az Alfölddel összefüggő magyar területeket és a majdnem színmagyar Bácskát elcsatolták. (Míg a Székelyföld összefüggő, ugyancsak szinte homogén magyarsága szigetként került az ekkor már román többségű Erdéllyel idegen uralom alá.) Ilyen mértékű amputációt egyetlen nép sem szenvedett el a modern kori Európa története során, és ennek kiheverése szinte lehetetlennek bizonyult.

A trianoni ország lakossága nemzetileg majdnem homogénné vált, az itt élő mintegy 7%-nyi német nemzetiségnek nem voltak szeparatista törekvései. A békeszerződés visszaállította a magyar állam függetlenségét, sőt mi több, megtiltotta ennek feladását (ti. egy esetleges egyesülését vagy unióját a korábbi társországgal). Az ilyen áron visszanyert, évszázadok óta óhajtott nemzeti függetlenségnek a magyarság nem örülhetett, ezt nem sikerként, hanem csak kudarcként élhette meg. Az utódállamok már ekkor megkezdték szorosra vonni azt a kordont, amelyből 1920/21 folyamán létrejött a kisantant. Ennek legfőbb célja Magyarország nemzetközi elszigeteltségének állandósítása, és egy esetleges területi revízió minden eszközzel való megakadályozása.

A békeszerződés területi és etnikai következményei mellett más súlyos előírásokat is tartalmazott, amelyek végrehajtását ellenőrizték és szankcionálták. Az ekkor mintegy 80 ezer fős Nemzeti Hadsereget le kellett szerelni, s mindössze 35 ezres toborzott, minimális könnyű fegyverzetű zsoldos katonaságot engedélyeztek, légierő és páncélosok nélkül. Ezt is csak karhatalmi, illetve határőrzési céllal. Nyilvánvaló, hogy a saját hadseregeiket fejlesztő környező országokkal szemben Magyarországot ezzel katonailag teljesen kiszolgáltatottá, védtelenné tették. Megtiltották az általános hadkötelezettséget és a hadianyaggyártást. Mindennek végrehajtását a Budapestre küldött katonai ellenőrző bizottság felügyelte. (1922-re a Nemzeti Hadsereg átalakult az említett létszámot el sem érő M. Kir. Honvédséggé, amelynek alakulatai egyes dandáronként helyezkedtek el a helyőrségekben.) A trianoni békének

FORRADALMAK ÉS ELLENFORRADALOM

---

súlyos gazdasági-pénzügyi következményei is voltak. Az összeomlás, a forradalmak és az ellenforradalom bizonytalan állapotában a gazdasági élet szétzilálódott, a pénz elértéktelenedett. A békeszerződés után a magyar államot a győztesek 200 millió aranykoronának megfelelő kárpótlás fizetésére kötelezték.

A Párizs környéki békéknek, így Trianonnak szinte máig jóvátehetetlen gazdasági-piaci következménye lett, hogy a térség fejlődése elmaradt a Nyugattól, de még a korábbi perifériától is. Ezzel ugyanis szét-törték a Monarchia 50 milliós „közös piacát”, és helyébe egymással vetélkedő, autarkiára törekvő, gyenge lábon álló nemzetgazdaságok léptek. A kereskedelmi kapcsolatok akadoztak, a szerves gazdasági egységen alapuló együttműködés jóformán megszűnt. Igaz, hogy ez az állapot elsősorban a veszteseket, Magyarországot és Ausztriát sújtotta leginkább, de gátolta a győztesek oldalán állók fejlődését is. Távlatilag az így előállt helyzet teszi lehetővé a felemelkedő régi-új nagyhatalmak gazdasági hegemoniájának kialakulását a térségben, amelynek azután tragikus politikai, majd katonai következményei lesznek.

A KONZERVATÍV-LIBERÁLIS BETHLEN-KORSZAK (1921–1931)

Bármilyen nehéz volt tudomásul venni, a békeszerződés, bár Magyarország számára deviáns módon, de mégis megteremtette a politikai és gazdasági konszolidáció feltételeit. Ezt a feltételrendszert a Teleki-kormány 1920/21 folyamán – főleg a közhangulat miatt – csak vonakodva vehette tudomásul. A rá következő tízévnyi Bethlen-uralom azonban ennek a körülménynek az elfogadására építkezve alakította ki politikai mechanizmusát és gazdasági rendszerét.

Az ellenforradalom leszerelése az első Teleki-kormány idején (1920–1921) A békeszerződés kényeszerű aláírásának szégyenét vállaló Simonyi-

Semadam-kabinet – amelynek belpolitikai ténykedése a kivételes hatalom gyakorlását lehetővé tevő jogszabályok fenntartásában, sőt kiterjesztésében merült ki –, 1920 júliusában gyorsan lemondott. Az új Magyarország első arisztokrata miniszterelnöke az erdélyi származású gróf Teleki Pál lett, akinek tekintélyét nemcsak családja történelmi múltja, hanem saját tudományos tevékenysége, erkölcsi kvalitásai és az új világot megértő szociális érzéke egyaránt növelte.

A Teleki-kormány sikerrel kezdte meg a kényelmetlenné váló különítmények felszámolását, a megrögzött kurzuspolitikuskok (keresztényszocialisták, fajvédők, ébredők és mások) marginális helyzetbe szorítását.

Ennek ára az volt, hogy teljesítették Horthy kívánságát: kiterjesztették kormányzói jogkörét. Megadták neki – igaz, csak 30 napra terjedően – a nemzetgyűlés elnapolásának, berekesztésének, működésképtelenség esete a felosztatásának a jogát (az új választások kiírásával egyidejűleg). Tovább bővítették jogait a hadsereget illetően is: azt a határokon kívülre vezényelheti a kormány egyetértésével és a törvényhozás késedelem nélküli utólagos hozzájárulásával. A kormányzói jogkör bővítése már jelezte a várható elmozdulás irányát: az államfő hatalmának erősítését és a törvényhozás jelentőségének csökkenését, később szinte formálissá válását.

Az ellenforradalmi kurzusidőszakból a konszolidált konzervatív-liberális Bethlen-érába való átmenetet képező Teleki-kormány működéséből – amelynek 1921 húsvétján az első királypuccs vetett véget – három aktust emelhetünk ki: a *numerus clausus*nak nevezett törvényt, amely az antiszemitizmus mérsékelt változatának törvényesítése, a Nagyatádi névvel jegyzett földreformot és végül a rendszer büntetőjogi védelmét megalapozó ún. rendtörvényt, amelyet annak akár bal-, akár jobboldali ellenségeivel szemben alkalmaztak.

Míg az 1918 előtti liberális-konzervatív korszakban a magyarországi zsidóság többsége számára az asszimiláció és a beilleszkedés volt a járható út, addig a magát kereszténynemzetiként meghatározó trianoni Magyarországon disszimilációs és kirekesztő folyamatok indultak el. Az értelmiségi túltermelés és túlkínálat (menekültek), az egzisztenciális okok felerősítették az antiszemita törekvéseket. Ezek levezetésére hozta tető alá a Teleki-kormány 1920-ban a *numerus clausus*ként elhíresült törvényt. Ennek bevallott célja az értelmiségi túltermelés korlátozása volt a tudományegyetemekre, a műegyetemre és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásával (1920:XXV. tc.). A jogszabály a beiratkozást elsőként a képzési lehetőségekhez, a jelentkezők erkölcsi és politikai megbízhatóságához kötötte. De azzal, hogy az országban élő egyes „népfajok és nemzetiségek” számarányát is figyelembe kellett venni, zárt számot (*numerus clausus*) állapított meg. A „népfaj” kitétel a zsidókra vonatkozott, akiknek számaránya ekkor 6% volt. Tehát a beiratkozók között – akik az egyéb feltételeknek megfeleltek – maximum 6% lehetett izraelita vallású. A törvény sértette az állampolgári egyenlőséget s a vallások egyenlőségét és szabadságát (hiszen 1895-től az izraeliták teljesen egyenjogúak voltak a bevett ke-

resztény felekezetekkel). Ugyanakkor a korlátozás nem kollektíven sújtotta a zsidóságot (mint majd az 1938-tól hozott ún. zsidótörvények), konkrétan egy markáns csoportjának, az említett intézményekben tanulni akaróknak a jogát korlátozta. A numerus clausus így is nagy visszatetszést keltett, hiszen éppen az érdekérvényesítés lehetőségeivel rendelkezők érdekeit sértette. Arról kevesebb szó esett akkor és azóta is, hogy a korlátozás viszont felekezetre való tekintet nélkül sújtott mindenkit, aki a rendszer szempontjából nem volt megbízható! (A törvény zsidókra vonatkozó paragrafusát 1928-ban hatályon kívül helyezték.)

Az ellenforradalmi berendezkedés megszilárdítása nem volt lehetséges a földkérdés, a parasztság legelégedetlenebb részének földhöz juttatása nélkül. A földosztás 1848 óta élő követelését rengetegen támogatták, de 1920-ig senki sem teljesítette. A kisgazdapárt hatalomba kerülése hozta el a megvalósulás lehetőségét. A földkérdés felemás megoldása azonban jellemző volt az egész kereszténynemzeti rendszerre. A Nagyatádi nevével fémjelezett birtokreform (1920:XXXVI. tc.) félig sem elégitette ki a kisgazdapárt demokratikus földosztást kívánó tömegeit. Két célt viszont elért: átmentette a fennálló birtokstruktúrát (a nagybirtokrendszer meghagyásával), és lecsillapította, bizonyos fokig megnyerte vele a magyar falut. A földreform során az ország 16 millió kat.h.-t kitevő mezőgazdasági területéből egymillió holdat vettek igénybe e célra a nagybirtokokból, 1914-es áron történő kárpótlás mellett. A mezőgazdasági terület fele, 8 millió hold volt 1000 holdon felüli nagybirtok, így annak nyolcadát sajátították ki. Végül is 411 ezer igénylő jutott földhöz, közülük a többség csak egy-két holdas parcellát kapott, esetleg házhelyet, amiből nyilván nem élhetett meg egy család. A földhöz juttatás azonban – ha minimum 4 fős családdal számolunk – így is másfél millió embert érintett. Az új gazdák és más földhözjutottak mintegy „röghöz kötöttek” lettek, nem mentek el a faluból, hanem házat, telket magukénak tudva próbáltak megélni. A nagybirtokosok „áldozata” meghozta gyümölcsét: az állandó munkaerő-felesleg a falvakban olcsó munkaerő-kínálatot teremtett az uradalmaknak.

Bár 1919 őszétől a rendkívüli viszonyokra tekintettel érvényesült a kivételes hatalomgyakorlás és élt az internálás intézménye, a Teleki-kormány szükségesnek tartotta a rendszerre veszélyt jelentő politi-

kai mozgalmak, pártok, egyének ellen újabb „rendtörvény” bevezetését. Az 1921 elején elfogadott 1921-III. tc. „Az állam és társadalom rendjének hatályosabb védelméről” szigorú szankciókkal, halálbüntetéssel is sújtotta az osztályizgatást és a rendszer megdöntésére irányuló törekvést, szervezkedést. A későbbiekben erre a jogszabályra hivatkozva léptek fel mind a szélsőbaloldali, mind a jobboldali radikális irányzatok ellen. A kommunista párt csak illegálisan létezhetett, de a szélsőséges ellenforradalmárok, az ÉME vagy a beilleszkedni nem akaró, nem tudó különítményesek ellen is alkalmazták.

Az első királypuccs A Teleki-kormány konszolidáló intézkedéseit 1921 tavaszán IV. Károly király visszatérési kísérlete zavarta meg, ami igencsak kiélezte a belső hatalmi harcokat, és fokozta az ország nemzetközi elszigeteltségét, pedig ekkor már a magyar kormány tárgyalásokat kezdett az utódállamokkal. A svájci emigrációban élő király 1921. március 26-án váratlanul – még a legitimista politikusok sem tudtak az akcióról – Magyarországra érkezett. A Várban felkereste a kormányzót azzal, hogy adja át neki a hatalmat. Horthy és környezete, akiket ugyancsak elképesztett az uralkodó megjelenése, az iránta való kellő tisztelet hangsúlyozása mellett reálisan döntött: tájékoztatták Károlyt, hogy a trónra történő visszatérése az ország számára tragédia lenne. Ugyanis az ekkorra kiteljesedő kisantant és a nagyhatalmak is egyértelművé tették Budapest számára: nem tűnik el a Habsburg-restaurációt. Nekik volt igazuk, hiszen egy esetleges katonai akció elhárítására Magyarországnak semmiféle esélye sem volt. Sőt mi több, egy ilyen kaland az új rendszer felszámolását eredményezhette volna. A király végül tudomásul vette a politikai érveket és elutazott Szombathelyre, majd többnapos habozás után – kivárva az akció külpolitikai visszhangját, ami számára egyértelműen negatív volt –, április 5-én visszautazott Svájcba. Az első „királypuccs” azonban Teleki bársonyszékébe került. Az antanthatalmak, de valószínűleg Horthy és a rá ekkor nagy befolyással lévő Gömbös is úgy vélték, hogy a miniszterelnök magatartása nem volt egyértelmű. A Gömbös vezette szabad királyválasztó és fajvédő tábor Telekit legitimistának tartotta, ezért távoznia kellett.

A bethleni konszolidáció politikai-közjogi állomásai

1921. április 14-én egy másik erdélyi arisztokrata, gróf Bethlen István alakíthatott kormányt. Az aktus messze

meghaladta a kormányváltás egyszerű tényét, hiszen mint hamarosan kiderült, inkább „rendszerváltásról” lehetett beszélni (a keresztény kurzus – konszolidáció váltásáról). A Bethlen által kialakított rendszer struktúráját tekintve életképesnek és tartósnak bizonyult, noha az elkerülhetetlen modernizálás mellett nyomasztó mozdulatlan-ság jellemezte a neobarokk „úri Magyarországot”.

A politikai konszolidáció a nemzetek közösségébe való illeszkedés előfeltétele volt, s a belpolitikai lépéseket tekintve koherens folyamatnak tekinthető. Fontosabb állomásai a következők voltak: Horthy kormányzóságának stabilizálása a királykérdés „megoldásával” (trónfosztás, a keresztény párt széthullása, a legitimizmus eljelentéktelenítése); a szociáldemokrácia révén a munkásság és a munkásmozgalom integrálása a rendszerbe (Bethlen–Peyer-paktum); a kisgazdapárt szétverése, a parasztság politikai semlegesítése (Nagyatádi–Bethlen-kézfogás); antidemokratikus választójog bevezetésével új, abszolút többséggel rendelkező kormánypárt teremtése és a turbulens elemek marginalizálása (Egységes Párt); végül a régi (konzervatív) és az új (korporatív) elemeket egyesítő kétkamarás országgyűlés létrehozása (felsőház).

A második királypuccs és a KNEP széthullása

A politikai konszolidáció legzavarosabb időszaka 1921 ősze volt. Ekkorra a szerződő felek ratifikálták a trianoni békeszerző-

dést, s ennek értelmében Magyarországnak át kellett adnia Nyugat-Magyarországot (Burgenlandot) Ausztriának, a jugoszlávoknak pedig ki kellett vonulniuk Baranyából. Szeptember elején – a kormány hallgatólagos beleegyezésével – irreguláris magyar csapatok foglalták el a katonaság és a hatóságok által kiűritett nyugati zónát, megakadályozva az osztrák berendezkedést. (A vitát végül olasz közvetítéssel politikailag zárják le, s a népszavazás eredményeként Sopron és környéke Magyarországhé marad.)

Ezt a zavaros helyzetet használták fel a legitimisták a második királypuccs kivitelezésére, ami végső kimenetelét tekintve Bethlen és

Horthy számára kiváló alkalom lett arra, hogy ellehetetlenítse őket. A király most már felesége társaságában, 1921. október 20-án érkezett repülőgépen egy Vas megyei birtokra. Innen egyre gyarapodó „hadseregével” és a közben megalakított ellenkormánnyal Budapest bevételére indult. A komolyra fordult királypuccs a kisantant politikusokat talán jobban megijesztette, mint Horthyékat. Az ultimátumokat katonai mozgósítással támasztották alá, a csehszlovák csapatok akár egy órán belül Budapesten lehettek volna. A kormányzó a puccs leverését a hivatásos katonák mellett a Gömbös Gyula által vezényelt, főként egyetemistákból álló irreguláris csapatokra bízta, akik Budaörsnél meghátrálásra készítették a legitimistákat. Az október 23-i „budaörsi csata” lett a Horthy-rendszer igazi születésnapja, mert ezt követően elhárult feje fölül a „törvényes király” visszatérésének veszedelme.

A királyi párt őrizetbe vették, a puccsisták vezetőit letartóztatták, a „hősi halottakat” tisztelettel eltemették. Az antant határozott sürgetésére a Bethlen-kormány benyújtotta a Habsburg-Lotaringiai-ház trónfosztását kimondó törvényjavaslatot, amit a nemzetgyűlés november 6-án elfogadott. Az évszázados szabadságküzdelmek, Kossuthék 1849-es debreceni trónfosztása után most „kényszerből” született meg a trónfosztás, ami IV. Károly 1922-ben bekövetkezett halálával mintegy visszavonhatatlanná vált. A sikertelen királypuccsok, még inkább a trónfosztás következtében a legitimizmus nem lehetett többé kormányzati tényező. A kudarc a keresztény párt felbomlásához vezetett, s így megkönnyítette Bethlen dolgát: annak egy része beléphetett a leendő kormánypártba, más része „kívülről”, koalíciós alapon támogatta a kormányt, míg makacsul legitimista, illetve keresztényszocialista irányzatai ellenzékbe szorultak.

A Bethlen-Peyer-paktum

Ezzel egyidejűleg Bethlen sikeresen oldotta meg az európai demokráciák közé

illeszkedés másik kritériumát: a munkáspárt integrálását a rendszerbe. 1919 után a kormányok a szociáldemokrata-mozgalom felszámolására és a munkásság szervezeteinek kereszténynemzeti alapra való állítására törekedtek. Ez azonban csak részben sikerült (a keresztény szakszerve-

zetekkel), s annyi eredménye lett, hogy kétségbe vonta a szocialisták monopóliumát ezen a téren. A konszolidáció érdekében Bethlen már a velük való kiegyezésre törekedett, ami 1921 végén sikerült is. Az így létrejött kompromisszum – a Bethlen–Peyer-paktum – értelmében a szociáldemokrácia lemondott a rendszer megdöntéséről, és csupán annak demokratikus megreformálását hirdette. Ennek ellenében a „rendszerkeretek” között viszonylag szabadon működhettek a párt- és szakszervezetek. Bethlen ezzel demonstrálhatta, hogy nálunk politikai szabadság van (valóban, a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek 1944-ig működhettek). Ennek árán a munkások és az alkalmazottak a szociáldemokrata pártban politikai, a szakszervezetekben gazdasági-szociális érdekeiknek védelmezőit, érvényesítőit tartották meg. (Az MSZDP végül is harmincévnyi fennállása után, 1922-ben lett tagja a magyar törvényhozásnak, amikor 24 szociáldemokrata képviselő piros szegfűvel a gomblyukában vonult be az Országházba.)

Az Egységes Párt létrehozása és a nyílt szavazás helyreállítása

Bonyolult politikai manőverek révén érte el Bethlen a kiskgazdapárt felszámolását, és az egységes kormánypárt megteremtését. Az ő szóhasználatában „irányított demokráciának” nevezett szisztémában az autoriter irányításon és a megengedő demokrácián olyan többpártrendszerű alkotmányosságot érthetünk, amelyben az egypárti uralom a kormányon, pontosabban a miniszterelnöki (és mögötte a kormányzói) akaraton keresztül valósult meg. Bethlen ideálja a Tisza István korabeli vagy akár az egész dualizmus kori rendszer volt: a fennálló többpárti parlamentarizmus ellenére a mindenkor abszolút többségben lévő kormánypártot használó végrehajtó hatalom, amelyet annak idején a király, most pedig a kormányzó „legitimál”. Ezt csak az új keletű tömegpártok – a KNEP és a kiskgazdapárt – felszámolása révén lehetett megvalósítani.

A tényleges erőviszonyokat operettbe illő színjátékkal elfedő „Nagyatádi–Bethlen-kézfogás” a valóságban azt jelentette, hogy Bethlen és csoportja úgy vonult be a kiskgazdapártba, hogy onnan „kitúrta” az addigi gazdákat, Nagyatádit és a parasztdemokráciát akaró csizmásokat.

A kisgazdapárt 1922 elején lezajlott szétverése egybeesett a nemzetgyűlés mandátumának lejártával (február 16.). Az első nemzetgyűlés pedig úgy oszlott fel, hogy nem tudott elfogadni új választójogi törvényt. Így a kormány lehetőséget kapott arra, hogy ismét rendeleti úton szabályozza a választójogot, amelynek alapján az új nemzetgyűlést megválasztják. Bethlen 1922. február 22-én bejelentette, hogy vezérletével megalakult az új, egységes kormánypárt, a Keresztény-Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt, röviden az Egységes Párt. Az új párt zászlóbontását most már csak újabb választásokkal kellett legitimálni.

Az 1922-es választójogi rendelet jelentősen szűkítette a választásra jogosultak körét, és sok tekintetben visszatérést jelentett az 1918 előtti cenzusos és nyílt választójoghoz. A szavazópolgárok száma 2 millióra csökkent, a 24 éven felüli férfiak, illetve a 30 éven felüli nők mintegy 38%-a szavazhatott. A választójogtól megfosztott polgárok többsége iskolázatlan, falusi nő volt. A vagyoni és értelmi cenzus helyreállítása mellett még inkább visszalépés volt, hogy a titkos szavazást jórészt felszámolták. Ugyanis Budapest és környéke, valamint az önálló törvényhatósági jogú városok (ekkor tíz volt) választóközreterének kivételével mindenütt helyreállították a nyílt szavazást. Az egyéni választókerületeket kiegészítették a titkos kerületekben a listás szavazással. A meglehetősen bonyolult választási szisztéma a Belügyminisztérium és helyi közegeinek az ellenőrzésével működött. Az Egységes Párt akkori ügyvezető alelnöke, Gömbös Gyula vezényelte 1922-es választásokon biztosítva volt a kormánypárt abszolút többsége. Az elérhető 245 mandátumból 143-at a kormánypárt szerzett meg, amihez még a koalíciós partner keresztény párt képviselői járultak. A polgári ellenzék mintegy 20, a szociáldemokraták 24 mandátummal rendelkeztek.

A parlamenti matematika mögött az a kemény valóság volt, hogy így helyreállt a hagyományos politikai és gazdasági elit hatalma: a nagybirtokosok, a nagypolgárság és az úri középosztály egyensúlyán nyugvó kormányzás. Az 1918–21 közötti „átmeneti” periódus véget ért, s legalább egy évtizedre, de a lényegyet tekintve egészen 1944-ig ez a bethleni rendszer érvényesült. Az államapparátust központilag a kormány irányította, azon belül a miniszterelnök és a belügyminiszter, he-

lyileg pedig a korlátozott hatáskörű autonóm szervek intézték az ügyeket, a kormány megbízottjának, a főispánnak a politikai felügyelete alatt. A kormánypártnak a végrehajtó hatalom felett nem volt tényleges ellenőrzési lehetősége, nem is működött politikai pártként csak választási instrumentumként kellett.

A végrehajtó hatalom a bethleni szisztémában fölénybe került a törvényhozással szemben, ami abban is kifejezésre jutott, hogy – a rendszer autoriter jellegét megtestesítő kormányzó támogatásával – a kormányzó párt és a miniszterelnök viszonyában is az utóbbi vezető szerepe érvényesült. A kormánypárt „vezére” a miniszterelnök, s ha a párt és a kormányfő között ellentét keletkezett, akkor nem a miniszterelnököt, hanem a kormánypártot „váltották le”: a kormányzó akaratából lett miniszterelnök (új választások segítségével) csinált magának engedelmes kormánypártot. A parlamentáris demokráciának ez a „fordított logikája” mutatja a Horthy-korszak alkotmányosságának fonákjait és fogyatékosságait.

A kétkamarás országgyűlés

A bethleni politikai rendszer „betetőzésére” 1925/26 folyamán került sor.

1925-ben törvénybe iktatták az 1922-es rendeletet szinte szó szerint átvevő antidemokratikus választójogot, ami a 20. század Európájában kirívóan anakronisztikus volt. 1926-ban pedig sor került az egykamarás nemzetgyűlés helyébe a kétkamarás országgyűlés létrehozására: a politikai pártállás szerinti, a népszuverenitáson alapuló, választott képviselőház mellé a különféle jogcímenek (születés, funkció, kinevezés, illetve közvetett választás alapján) felálló felsőház létesítésére. Ez a második kamara közelről sem utódja az 1918 előtti főrendiháznak, amelyben még a születési előjogok érvényesültek. A felsőház sokkal inkább közelített az érdekképviselési, korporációs elképzelésekhez, emellett a törvényhozásban kétségtelenül az esetleges képviselőházi politikai szélsőségekkel szemben a konzervatív fék szerepét is szánták neki. Az országgyűlés két kamarája közül azonban a felsőház volt a „gyengébb”: kibékíthetetlen ellentétek esetében a többlépcsős egyeztetési lehetőségek után a képviselőház akarata érvényesült, amit a kormányzónak is respektálni kellett.

Az 1921–31 közötti Bethlen-korszak belpolitikai mozgásai – mind a korábbiakhoz, mind a 30-as évekhez mérve – nyugodtaknak mondhatók. Miután 1922-ben Magyarországot felvették a Népszövetségbe, a kialakult rendszer nemzetközi elismerést nyert. A vele szemben berzenkedő belső politikai csoportok közül egyik sem vált veszélyessé. Említést elsősorban éppen a kormánypártból 1923-ban kiváló fajvédőkről kell tennünk, akik 1924-ben párttá szerveződtek. Gömbös Gyula és elvtársai – Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor és mások – ekkor a bethleni szisztémával szemben egy kimondottan nacionalista, a nemzeti öncélúságot abszolutizáló, belülről antiszemita, kifelé autarkias stratégiát képviseltek. A Bethlen-kormány érzékelhető bel- és külpolitikai sikerei, s a gazdasági élet újjászervezésében elért eredményei azonban kihúzták a fajvédők lába alól a talajt, s a 20-as évek végén belátva kudarcukat, feladták harcos oppozíciójukat.

Bethlen pozícióját nem rendítette meg az 1925 december közepén kipattant frankhamisítási bűnügy sem. Zavaros fejű, irredenta politikusok magas posztokon álló állami tisztviselők közreműködésével nagy tömegű francia frankot hamisítottak. Ennek forgalomba hozásával akarták a francia pénzvilágot megrendíteni. Az első beváltási kísérletnél lebuhtak, a bűnösöket letartóztatták és elítélték. A kormány, így Bethlen felelőssége is kiderült, de sem a franciáknak, sem az angoloknak nem volt érdeke, hogy megbuktassák.

Külpolitikai elszigeteltségben

Bethlen tízéves kormányzása alatt a magyar külpolitikának nem sok offenzív lehetősége adódott. Az 1920-as években Magyarországot nemzetközileg mondhatni karanténba zárták. (Így a külügyi apparátus kiépítése és a jövőbeni külpolitikai alternatívák tervezgetése lehetett a feladata, és ugyanez igaz a hadseregre, a honvédelmi kérdésekre is.) A külpolitika mozgástere behatárolt volt, a kisantanttal ekkor konstruktív tárgyalásokra nem nyílt lehetőség. A szűk résnek látszó (inkább ideológiai, mint politikai fontosságú) lengyel kapcsolat mellett az elégedetlen győztesekkel, Olaszországgal került sor az aktív külpolitikai nyitányra 1927-ben az olasz–magyar barátsági szerződés megkötésével. Ennek

sem elsősorban konkrét hozama, hanem inkább az elszigeteltség első látványos áttörése volt a jelentősége. Ezt követően Bethlen már megkockáztathatta a „békés revízió” meghirdetését, amiről Trianon óta a hivatalos kormányzati politika szintjén nem eshetett szó. Mindenesetre a Bethlen-kormány ezzel mintegy kijelölte a magyar külpolitika 1930-as évek első felében járható útjának fő nyomvonalát.

A gazdasági válság és politikai következményei

1929-ben kezdődő gazdasági, majd pénzügyi válság vetett véget. Bár a válság szociális következményei az egyes társadalmi rétegeket nem egyformán érintették, mégis gyorsan jelentkeztek politikai következményei. A rendszer stabilitását elsősorban a társadalom döntő többségét kitevő parasztság, illetve a munkásság hangulatának megváltozása, radikalizálódó politikai mozgalmai veszélyeztették. A tíz évig csendes magyar falvakban az elhúzódó agrárválság szinte elviselhetetlenné tette a szegénységet, megingatta a birtokos paraszti gazdaságokat (értékesítési gondokkal és hitelhiánnyal küzdött a nagybirtok is). Az agrártársadalom politikai aktivizálódásának legfontosabb eredménye, következménye volt 1930-ban a Független Kisgazdapárt békési zászlóbontása. A párt Nagyatádi hagyományaihoz nyúlt vissza. Programja az agrárdemokrácia megteremtése volt, bázisát a „kisgazdák” képezték, de helyet kaptak a pártban az agrárproletariátustól a birtokos parasztságon át a falusi és városi értelmiségiek, polgárok és iparosok is. (Első elnöke a nagy tekintélyű középbirtokos, Gaál Gaszton lett, majd halála után 1932-től Eckhardt Tibor volt a párt vezére.)

Kisebbségi jelentőségű, de figyelmeztető jel lehetett a hatalom számára a 30-as évek elejétől jelentkező „agrárfasiszta” mozgalmak felbukkanása. Ezek a jobboldali radikális kísérletek a német nemzetiszocializmus eszméit „plántálták” át az elkecsereedett agrárszegénység lázítására. A legagresszívebbnek a magukat kaszáskereszteseknek mondó magyar nácik tűnhettek, akik Szabolcsból, Biharból kapára-kaszára kapva akartak a Várba vonulni és átvenni a hatalmat. Ezek a kalandorjellegű moz-

galmak szalmaláng-természetűnek bizonyultak, de jelezték, hogy milyen mélyek azok a szociális indulatok, amelyek a mozdulatlanság évtizedében a falvakban felgyülemlettek.

A gazdasági válság terhei igen érzékenyen érintették a bérből és fizetésből élők millióit is: az egzisztenciális kiúttalanságot jelentő munkanélküliség, a fizetés- és nyugdíjcsökkentés, az állandó létbizonytalanság réme szinte mindenkit, még a középosztálybelieket is fenyegette. A legkilátástalanabb helyzetbe a nagyipari munkásság százazrei kerültek, akiket az üzemek tömeges bezárása vagy a termelés radikális csökkentése miatt az utcára tettek. Miután Magyarországon nem létezett a munkanélküli-segély, őket – ha szervezett munkások voltak – átmenetileg segíeyezhette a szakszervezet, de leginkább az önkormányzatok és más hatóságok karitatív segélyeinek vagy az éhenhalástól megmentő közmunkáknak voltak kiszolgáltatva. (Közismert esete ennek a hólapátolás, ároktisztítás.)

Az MSZDP és a szakszervezetek aktívabbak lettek, tízezrekre kiterjedő sztrájkokat szerveztek, de a munkanélküliek már nem tudtak bérharcot folytatni, a munkában lévők pedig féltették munkahelyüket. A tiltakozás 1930. szeptember 1-jén mintegy 100 ezer embert vitt ki Budapest utcáira. A munkát, kenyeret követelő tömeget csak erőszakkal tudták szétoszlatni. Ilyen méretű baloldali munkásmegmozdulást a főváros 1919 óta nem látott, s a hatalom csúcsain lévők érthetően megrémültek, mert mindez felidézte az alig évtizede lezajlott forradalmak emlékét. (Az is igaz, hogy az ijedelem eltúlzott volt, s jó alkalmat adott a szabadságjogok további korlátozására. Ilyen méretű megmozdulásra ugyanis többé nem került sor.)

A szociáldemokraták által szervezett tömegtüntetés után a hatóságok és a politikai vezetők a lakosságot az újraéledt „kommunistaveszéllyel” riogatták, s ezt arra használták fel, hogy erélyesebben lépjenek fel mindenféle baloldali, a rendszert fenyegető törekvéssel szemben. Kommunistaveszély ténylegesen nem létezett: igaz ugyan, hogy 1919 után Bécsben és Moszkvában újjáalakult a kommunista párt, és igyekeztek itthon is illegális sejteket létrehozni, de az állandó lebukások miatt és társadalmi támogatottság nélkül ez nem lehetett hatékony. A gazdasági válság idején a kommunisták a munkanélküliek között pró-

báltak befolyásra szert tenni, de ezt szervezetlenségük és irreális jelszavaik jelentéktelenné tették. (A kommunistavesztély tulajdonképpen mindaddig inkább manipulációs szólam volt, amíg a szovjet hadsereg meg nem jelent a Kárpátokban.)

Bethlen bukása Bethlen és a kormánypárt a fellazuló politikai stabilitást új képviselőházi választásokkal próbálta legalábbis formálisan megőrizni. Az ötéves választási ciklus lejárta előtt néhány hónappal, 1931 nyarán tartották meg a választásokat, amelyek nem változtattak az addigi parlamenti matematikán. Az Egységes Párt a 245 mandátumból 158-at szerzett, tehát abszolút többségben maradt. Pozícióját erősítette a koalíciós partner, a keresztény párt 36 képviselője. A szociáldemokraták megőrizték mandátumaikat, míg a frissen alakult kisgazdapárt tíz fővel vonulhatott be az ország házába. Bethlen számszerűleg imponáló győzelme mégsem bizonyult elégnek.

A magyar kormány a válságból a kiutat ismét külföldi kölcsön szerzésével kereste. Okkal-joggal tehetette, hiszen az 1920-as évek második felében összesen majd kétmilliárd aranypengőnyi külföldi tőke áramlott az országba kölcsönfelvétel formájában. A tőke bizalmát Bethlen elsősorban a magyar külpolitika angol orientációjával s London támogatásával nyerte meg. A 20-as évek végére – átmenetileg – Párizs is megértőbb lett a magyar érdekek iránt. A válság közepette azonban „nem működött” ez a megoldás, 1931 júliusában Budapest bankzárlatot rendelt el.

A kiútkeresés során Bethlen lépéseket tett arra is, hogy antiparlamentáris eszközökkel legyen úrrá a válságon, radikális változtatásokra azonban, amelyek rendszere átformálását jelentették volna, nem tudta elszánni magát. Az országgyűlés 1931. augusztus 4-én elfogadta az 1931:XXVI. tc.-t „a gazdaság és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról”. A törvény felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy e célok érdekében a törvényhozás hatáskörébe tartozó rendeleteket hozzon. A kormány hatékonyabb beavatkozását a gazdasági folyamatokba – amit az ellenzék „gazdasági diktatúraként” emlegetett – Bethlen a többpárti parlamentarizmus átmeneti korlátozásával próbálta elérni. Javaslatára a kormányzó elnapolta az ép-

pen összeülő országgyűlés ülésvezését. A rendeleti úton történő gazdasági-pénzügyi kormányzás alkotmányossá tételére (ti. ellenőrzésére) az említett törvénnyel felállították az ún. 33-as bizottságot. Ebbe a pártok parlamenti erőviszonyainak megfelelő megoszlásban 22 tagot delegált a képviselőház, illetve 11 tagot küldött a felsőház. A „miniparlament” azonban csonka maradt, mert az antiparlamentáris megoldás elleni tiltakozásul az MSZDP és a kisgazdapárt nem foglalta el a nekik járó helyeket. (1931 végén pedig az addigi koalíciós partner, a keresztény párt is előbb kivonult a 33-as bizottságból, majd kilépett a kormányból.)

A pénzügyi kormányzat a 33-as bizottság ellenőrzése mellett gyors intézkedéseket tehetett, amelyekre nagy szükség volt a válság mielőbbi felszámolása érdekében. Ugyanakkor jogos volt az aggodalom, hogy az állami beavatkozás növelése, a „gazdasági diktatúra” a politikai térre is kihat. Ez később részben be is következett. Ugyanis az egymást követő kormányok az országgyűléssel évente meghosszabbították az 1931:XXVI. tc. hatályát mindaddig, amíg azt a gazdasági és hitelélet rendjének, az államháztartás egyensúlyának helyreállítása, illetve megóvása szükségessé teszi. Az 1930-as évek közepére, már Gömbös alatt helyreállt az államháztartás egyensúlya. A kormányok azonban továbbra is hivatkozhattak a gazdasági rend és a pénzügyi egyensúly megóvására, így a rendeleti úton való kormányzásnak továbbra is tág tere maradt.

Bethlen Istvánnak tehát sikerült nyitnia egy alkotmányos „kiskaput” a pénzügyi válság felszámolásához, de a 33-as bizottság bizalmát így sem nyerte el. A miniszterelnök intelligenciáját mutatja, hogy felismerte: saját személye a legfőbb tehertétele az általa kialakított rendszernek. A bennfentesek között csak Gazdának emlegetett kormányfő tíz év után kiköltözött a Sándor-palotából. 1931. augusztus 19-én benyújtotta lemondását a kormányzónak, aki azt némi vonakodás után elfogadta. Bethlen abból sem csinált titkot, hogy távozása nem végleges. A pesti vicc szerint „úgy ment, mint aki jön”.

A MOZGALMAS 30-AS ÉVEK: GÖMBÖSTŐL TELEKIIG (1931–1941)

Bethlen István 1931 nyarán nem a magyar közéletből, nem a hatalmi elitből távozott, hanem „csak” a miniszterelnöki bársonyszékből kellett végleg felállnia. Az ő esete jól érzékelteti az egész politikai konstellációt: 1931/32-től jelentős változások kezdődtek a politikában, a hatalomgyakorlásban, amelyek markánsan megkülönböztethetővé teszik a 30-as éveket a Bethlen-korszaktól. Ugyanakkor ezek a változások mégsem jelentettek rendszerváltozást, mert a gazdasági elit (a nagybirtokosok és a nagypolgárság) pozíciói kikezdehetetlennek bizonyultak. Nem változott meg radikálisan a végbemenő modernizáció mellett a társadalom szerkezete és mentalitása, és az úri Magyarország biztosnak és biztonságosnak látszó rendje sem. A hatalmi-politikai elitben végbemenő jelentősebb átrendeződés sem tudta egészen 1944-ig megrendíteni a tradicionális hatalmi felállást: a nagybirtokosok, nagytőkések és az úri középosztály uralmát. A „régieket”, az „öregeket”, a konzervatívokat nem lehetett leírni még Gömbös, Imrédy és követőik ilyen törekvései dacára sem. Ezt elsősorban az objektív gazdasági erőviszonyok akadályozták meg, de a kiegyenlítésnek a híve és letéteményese maga a kormányzó volt. Így lehetett Horthynak egészen a német megszállásig legbensőbb tanácsadója a bukott miniszterelnök, gróf Bethlen István, miközben Gömbös meghalt, Imrédynek pedig mennie kellett, és a Vár küszöbére sem tehetette többé a lábát.

Egy jellegtelen jelenség: Károlyi Gyula átmeneti kormánya (1931–1932)

A közvéleményt váratlanul érte Bethlen lemondása. Sokan azt re-

mélték, hogy a gazdasági krízis mélypontjára érve olyan erőskezű politikus kerül a kormány élére, aki határozott intézkedésekkel gyorsan kivezeti az országot a válságból. Az „erős ember” nem volt más, mint a Bethlen-kormány honvédelmi minisztere, Gömbös Gyula szolgálaton kívüli tábornok. Gömbös, aki hivatásos katonaként (vezérkari százados) Horthyékkel együtt indult Szegedről, Horthy legmegbízhatóbb híveként 1919 után meghatározó szerepet töltött be az ellenforradalmi berendezkedésben, a kormányzó hatalmának megszilárdításában. A bethleni konszolidáció konzervatív-liberális elképzeléseivel szemben a nemzeti öncélúságot hangoztató, a fajvédelem szükségességét hirdető politikát állította alternatívaként. Akkor Bethlennel szemben alulmaradt, és fajvédő vezérként ellenzékbe szorult. 1928-ban azonban feladva a sikertelen oppozíciót, visszatért a kormánypártba, és rögtön honvédelmi államtitkár, majd egy év múlva már a tárca birtokosa lett. Határtalan politikai-hatalmi ambícióit ekkor leplezve, az erőskezű katona imázsát építette ki, ami nemcsak a tisztikarnak, hanem a kormányzóknak is imponált.

Tanácsadói javaslatára azonban Horthy 1931 nyarán mégsem Gömbös mellett döntött, hanem a sokkal inkább kiszámítható, a konzervatív elit bizalmát élvező, ugyancsak szegedi indíttatású gróf Károlyi Gyulát nevezte ki miniszterelnöknek. (Az egyébként feddhetetlen múltú idős gróf a kormányzóval rokoni kapcsolatban állt.) Károlyinak nem volt stratégiája, hanem mint régi vágású politikus, ugyancsak a hagyományos megoldásokkal próbálkozott. A gazdasági-pénzügyi válságot szigorú takarékossgal és antiszociális intézkedésekkel, a politikai elégedetlenséget hatósági erőszakkal (statárium és akasztófa) akarta féken tartani. Előre látható volt, hogy egyik sem vezet eredményre, és vállalkozása csak átmeneti jellegű lesz.

Mit jelentett a szigorú takarékosság? A miniszterek autóinak elvételén sokan derültek. De amikor az állami kiadások lefaragása során csökkentették a közalkalmazottak fizetését, majd a nyugdíjakat és a nyugbéreket is, már senki sem mosolygott. Az állami és közalkalmazottak

fizetés-csökkentése és racionalizálása (elbocsátása) maga után vonta a privát szféra ennek megfelelő lépéseit. Ekkor tűnt ki igazából a rendszer antiszociális jellege, érzéketlensége. Az addig hozott szociálpolitikai törvények és az ilyen célú intézmények nem tudták enyhíteni a tömegméretű nyomort. A karitatív tevékenység és az alamizsna csak akkor „működik”, ha nem tömegméréteket kell alkalmazni. Nyilvánvalóvá vált, hogy ezen a téren is a szisztéma megváltoztatására, stratégiai váltásra van szükség.

Ugyanez mondható el a Károlyi-kormány bel- és külpolitikai felfogásáról. Amikor 1931 szeptemberében egy félórúlt merénylet a biatorbágyi viaduktot felrobbantotta a bécsi gyors alatt, a kormány ezt politikai merényletnek minősítette. Megtiltotta népgyűlések, felvonulások tartását, és a rögtönbíráskodást (a statáriális eljárást) kiterjesztette a köztörvényes bűntettek (mint gyújtogatás és robbantás) mellett a lázításra is. A statáriális eljárás nyomán a letartóztatott kommunista vezetők közül – a hazai és nemzetközi tiltakozás ellenére – kettőt felakasztottak, továbbá drasztikusan szétverték a szociáldemokrata párt falusi szervezeteit. A fejlemények valóban rendkívüliek voltak, hiszen az 1920-as évek eleje óta nem került sor politikai bűntett miatt halálos ítélet végrehajtására.

Károlyi maga is lehetetlen helyzetbe került. A válságon gyakorlatilag képtelen volt úrrá lenni, a lakosság hangulata egyre rosszabb lett. Elégedetlen volt vele maga a kormánypárt is, főként annak agrárius csoportja, mert a kormány nem mutatott kellő erélyt az agrárkivitel előmozdításában. Az Egységes Párt egyébként Bethlen kezében volt, ő maradt a pártelnök, s így Károlyi tapasztalhatta, hogy a kormánypárt nem ő mögöttes áll, hanem elődjének engedelmeskedik. A külpolitika „francia kurzusa” sem hozott számottevő eredményt, a különféle francia tervek a Duna-medence országainak gazdasági-pénzügyi megsegítésére sorra kudarcot vallottak. Károlyi Gyulát többszöri lemondása után 1932 szeptemberében Horthy végül is megszánta és elengedte. Egyévnyi késéssel bár, de elérkezett Gömbös Gyula ideje.

Kiút a válságból: reform, modernizáció, diktatúra? (Gömbös Gyula)

Vitéz jákfai Gömbös Gyula honvédelmi miniszter már 1932 ta-

vaszától készült arra, hogy átvegye a kormány vezetését. Legszűkebb baráti körének segítségével hónapokon keresztül dolgoztak az új kormány programján, közvetlen feladatait és stratégiai céljait egyaránt megfogalmazták. Így azután, amikor 1932. szeptember 29-én a kormányzó Gömbös Gyulát bízta meg kormányalakítással, ez őt nem érte váratlanul. Horthy döntését megkönnyítette, hogy Bethlen és környezete egyetértett Gömbös kinevezésével. Valószínűleg ők is szükségesnek tartották az erős kéz politikájának – legalábbis átmeneti – alkalmazását. Gömbös és a „szegediek” pedig a hosszú mellőzöttség után ezt győzelemként könyvelhették el.

Az első Gömbös-kormány megalakulása és a Nemzeti Munkaterv

Az első Gömbös-kormány személyi összetétele azonban a „régí”

és az „új” erők kompromisszumán nyugodott, amit a miniszterelnök jó taktikai érzékkel hatalomra jutása érdekében tudomásul vett. A belügyminiszter továbbra is Bethlen híve, Keresztes-Fischer Ferenc maradt, s a földművelésügyi miniszter, Kállay Miklós is közelebb állt Bethlenéhez, mint a volt fajvédővezérhez. Lázár Andor igazságügy-miniszterhez Horthy ragaszkodott. A kabinetben Gömbös megtartotta a honvédelmi tárcát. Leghűbb embere Hóman Bálint kultuszminiszter volt, s közel állt hozzá Fabinyi Tihamér kereskedelemügyi és Imrédy Béla pénzügyminiszter. A néhány hónap múlva kinevezett új külügyminiszter, a tehetséges hivatásos diplomata, Kánya Kálmán is jól együttműködött Gömbössel. Gömbösnek a kormányzat „második vonalába” inkább sikerült beemelni saját embereit: a miniszterelnökség nagy hatalmú sajtófőnöke személyes barátja, Antal István lett.

Gömbös, a murgai evangélikus tanító fia, aki politikai karrierjét szolgálaton kívüli vezérkari századosként kezdte, a grófok (Teleki, Bethlen, Károlyi) kabinetjei után a hatalomból nagyobb részt kérő középosztály előretörését jelentette. Ebben a kabinetben még hírmondónak sem talá-

lunk arisztokratát, s Gömbös okkal-joggal hangoztatta, hogy az ő kormánya „szakértő kormány”. Az is igaz, hogy a kabinetben, majd a főispáni és más fontos pozíciókban megindult egyfajta generációváltás: maga a kormányfő 45 évével Európa legfiatalabb miniszterelnöke volt. Bizalmi emberei pedig kortársai, azok a férfiak, akik már az 1919 utáni, a kereszténynemzeti Magyarországon „nőttek föl”.

A hamarosan tapasztalható változásokat azonban sokkal inkább az új kormány programja, még inkább hangvétele, politizálásának új módszerei és eszközei jelentették. Amint annak idején Bethlen hatalomra jutása több volt kormányváltásnál, most Gömbös élre kerülése is számos vonatkozásban inkább rendszerváltozásnak tűnhetett, s mint kiderült, erre valóban történt is kísérlet.

A kormányzó 1932. október 1-jén nevezte ki a Gömbös-kormányt, amely a kész elképzelések birtokában energikusan munkához látott. A kormányfő az első két hét alatt több mint tíz nagy beszédet mondott, rádiószózatot intézett az ország népéhez, bemutatkozott a kormánypártban, s megtartotta miniszterelnöki expozéját a képviselőházban, majd a felsőházban. Ezeknek a beszédeknek az volt a célja, hogy a kormány programjának ismertetése mellett eloszlassa azt az aggodalmat, amely a közéletben több oldalról (baloldaltól éppúgy, mint a konzervatív-liberális és a zsidó polgárság részéről) megmutatkozott az egykori fajvédő politikus antiszemitizmusa, közismert diktatórikus törekvései és az olasz fasizmus iránti rokonszenve miatt.

Gömbös „stábja” már 1932 nyarán elkészítette a kormányprogram stratégiai tervezetét, amit Nemzeti Munkatervnek neveztek el. (A szöveg végleges megfogalmazása Antal István műve volt.) A 100 pontos tervezetből – a minisztertanács „megcenzúrázott” változatában – 95 pont lett, amit százezres példányszámban október végén hoztak nyilvánosságra és terjesztettek. Ennek a programnak főbb gondolatait ismertette Gömbös október 4-i rádiószózatában, majd parlamenti expozéjában. „Munkatervem alapgondolata az alkotmányos központi akarat által kormányzott független, erős, öncélú nemzeti állam megerősítése. Evégből minden békés eszközzel törekszünk a békeszerződések revíziójára” – hangzott el a rádióban. Az erős kormányzat megteremtése érdekében kilátásba helyezte az államigazgatás és közigazgatás

reformját, hogy „az a nemzeti erők maximumát bocsáthassa a nemzet vezetőinek rendelkezésére a nemzeti célok megvalósításához”. Kiemelte a választójogi reformot, az adóterhek csökkentését, a kisegzisztenciák védelmét, az egészséges birtokpolitikát, a munkanélküliség leküzdését, amelyek a kormányprogram főbb pontjai. A nemzeti öncélúságot érvényesítő erős kormányzat alatt a Gömböstől joggal tartók diktatórikus törekvéseket értettek. Az ő megnyugtatójukra közölte, hogy „nem akarok diktátor lenni, és nem is leszek az”. Gömbösből valóban nem lett diktátor, de hogy nem akart az lenni vagy nem sikerült azzá válnia, nyitott kérdés. A rádiószózat befejező mondatai viszont vészesen emlékeztettek a diktátorok stílusára: „Magyar testvéreim! Vezérként állok előttetek! Esetleg új utakra foglak benneteket vezetni...” Valóban kérdéses, hogy ez a később is használt meghatározás: miszerint Gömbös nemcsak a kormánypárt vezére, hanem az „ifjúság vezére”, a magyarság vezére, s akit hívei is gyakran így szólítottak meg (nemegyszer a hozzá írt ódákban), tényleg diktátori ambíciókat takar-e?

Szerintünk ugyanis Gömbös 1919 óta tisztában volt azzal, hogy az ellenforradalmi Magyarországon csak egyetlen megkérdőjelezhetetlen hatalom, ha úgy tetszik vezér volt és van: nagybányai vitéz Horthy Miklós. Az a Horthy, aki a Nemzeti Hadsereg fővezéréként tényleges diktátori hatalommal rendelkezett, de alkalmazkodva az objektív feltételekhez, maga is fővezérből „főméltóságú” kormányzóvá szelídült, s lemondott a diktátori hatalomról. Mellette tehát senki sem lehetett diktátor, akkor sem, ha vezérnek érzi magát, hiszen a kormányfő „vezérhatalma” a kormányzótól eredt. Ezért inkább úgy véljük, hogy Gömbösnél a vezérkedés nem a Horthy hatalmának formálissá tételével teremthető diktátori törekvés volt, hanem az új stílusnak, az autokratikus hatalomgyakorlásnak megfelelő póz.

„revideáltam álláspontomat”

Gömbös Gyula kormánya programját részletesen és mérsékelt hangnemben ismertette az országgyűlésben, ahol azt éppúgy nagy várakozással fogadták, mint maga a közvélemény. S a fogadtatás meglepően jónak bizonyult, még az ellenzék is csak lojális kritikával illette. A mi-

niszterelnöki expozé tükrözte annak a kompromisszumnak a tartalmát, aminek árán Gömböst a kormányrúdhoz engedték: a hatalmi és gazdasági elitel való kiegyezést a tervezett reformok alkotmányos eszközökkel történő megvalósítása mellett. A belpolitika fő pilléreinek Gömbös a következőket nevezte meg: az államfői hatalom erősítése (ami 1933-ban meg is történik a kormányzó jogkörének további bővítésével); az országgyűlés, a törvényhozó hatalom működőképességének fenntartása; és végül „a jól és gyorsan működő, erős központi akarat által irányított végrehajtó hatalom”. A koncepció logikus volt, hiszen a kormányzó bizalmát élvező kormány hatalmát növeli az államfő jogainak bővítése, amit az abszolút többségben lévő kormánypárt a törvényhozásban alkotmányosan legitimál. Ez az elképzelés tehát nem tartalmazta az alkotmányos, parlamentáris rendszer felszámolását, hanem a hatalmi ágak közötti arányok módosítását jelentette a végrehajtó hatalom javára.

A fajvédő múlt olyan tehertétel volt Gömbös számára, amitől valamilyen formában el kellett határolódnia ahhoz, hogy sikeres kormányzati politikát folytathasson. Ehhez a gazdasági életben mérvadó, de a közéletben és a társadalom számos területén is jelentős befolyással rendelkező zsidóság megnyerése, legalábbis semlegességének lehetővé tétele volt szükséges. Ezért hangzott el az azóta is gyakran idézett kijelentése: „A zsidóságnak pedig nyíltan és őszintén azt mondom: revideáltam álláspontomat. A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget ismer el a nemzettel, éppen úgy testvérenek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet... Én ismerek zsidó férfiakat, akik velem együtt imádkoznak a magyar sorsért, és tudom, hogy a zsidóságnak azt a részét, amely nem akar vagy nem tud beleilleszkedni a nemzet társadalmi közösségébe, elsősorban ők fogják elítélni.” Gömbös azt is tudta, hogy egy jogállam miniszterelnöke nem teheti kormányprogrammá az antiszemitizmust, így kormányzata alatt nem született egyetlen olyan intézkedés, rendelet vagy jogszabály, amely a zsidóságot korlátozta volna. A zsidóság „kettéosztását” hazafias, „jó zsidóra” és beilleszkedni nem akaró „rossz zsidóra” Gömbös éppúgy magától értetődőnek tartotta, ahogy az egész lakosságot illetően beszélt a nemzeti egységről, amelybe beleszámította a munkástól a grófig mindenkit, aki a nemzet-

hez tartozónak vallja magát („jó magyar”), és kirekeszti magát az, aki nem fogadja el ezt a nemzeti egységet, mert internacionalista, destruktív stb. (vagyis „rossz magyar”).

Azért időzünk ilyen hosszasan Gömbös kormányzati programjánál, mert négyéves miniszterelnöksége alatt több volt a program, a terv, mint ami abból megvalósult. Több volt a szólam, mint a tett. (Ami persze nem elsősorban rajta múlt, hanem azokon az objektív akadályokon, amelyek elképzeléseit kisiklatták.) Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Gömbös Gyula kormányzati alapelve az osztályokra tagolódó és egy polgári társadalomban szokatlanul mély ellentétektől szétszakadt magyarság homogén egységként való felfogása volt, amit a nemzeti tudat, a nemzeti öncélúság „homogenizál”. De hát miként érezhette volna ugyanazon nemzeti egység alkotórészének magát egy földnélküli János, egy máról holnapra tengődő agrárproletár a százezer holdas nagybirtokossal, a vasat cipelő segédmunkás Weiss Manfrédval, vagy Tóth II. utcaseprő a főpolgármesterrel? Ilyen homogén nemzeti társadalom nem létezett, nem létezik. Gömbös azonban – fajvédő meggyőződésének ezt a részét fel nem adva – úgy vélte, hogy ez megteremthető az öncélú nemzeti állam „beavatkozásával”. Mindez programja szerint a szolidaritás eszméjére épülő korporatív érdekképviseleti rendszer létrehozásával érhető el. Ez azonban csak az alkotmányos parlamentáris rendszer korlátozása vagy felszámolása révén lehetséges. (Amint az totális jelleggel Olaszországban, más módszerekkel Ausztriában, majd később Portugáliában történt.)

A nagyszabású reformprogram meghirdetése a lakosság többsége előtt érthetően reményeket csillantott meg, hiszen szinte mindenkinek ígért valamit, valami konkrétumot helyzete javítására. Valóban el is érte a politikai hangulat kormány iránti pozitív változását. Gömbös jellemének voltak machiavellista és szentimentális vonásai, számolt is a realitásokkal meg nem is. Azt felismerte, hogy szükség van a bethleni rendszer szerkezeti átalakítására, hogy az ország egy esetleges baloldali vagy szélsőjobboldali radikális fordulat (azaz „forradalom”) nélkül kilábaljon a gazdasági válságból. Ez külpolitikailag az 1930-as évek első felében kibontakozó tekintélyuralmi rendszerekhez: a már meglévő olasz mellett az osztrákhöz majd a némethez való „illeszkedés” révén volt le-

hetséges. (Ami végső soron sikerült is.) De a belpolitikai ellenerők nagyobbak bizonyultak. A „rendszerváltást” csak az addig hatalmon lévő csoportok, a nagybirtokosok és nagytőkések s az ő politikai-gazdasági érdekeiket képviselő konzervatív hivatalnoki, adminisztrációs apparátus rovására lehetett – volna – végrehajtani. (Amely ellenérdekekkel valójában ekkor a baloldali, demokratikus és liberális csoportoké is találkozott.) Ezek letöréséhez Gömbösnek valóban diktatúrára, egyfajta „reformforradalomra” lett volna szüksége. Erre pedig sem ő, sem elbarátai, de a mögötte álló középosztály sem vállalkozott, nem volt rá alkalmas, mert jobban tartott a következményeitől, mint amennyit (a saját szemszögéből nézve) várható eredményei értek volna. Talán ebben láthatjuk már a „programadaskor” a Gömbös-kormány modernizációs-diktatórikus elképzeléseinek várható kudarcát.

A nagy tervek irrealitása mellett azonban megállapítható, hogy Gömbös négyévnyi kormányzása számos olyan gazdasági és politikai eredményt is hozott, amelyek nagyban hozzájárultak a rendszer korszerűbbé válásához és további életben maradásához. Ez alatt kikerült az ország a gazdasági válságból és prosperitás kezdődött. Értékén nem csökkent, hogy ez egybeesett a világgazdasági folyamatokkal. Ennek nyomán javult a lakosság életszínvonala, korszerűsödött a gazdaság, s megindult a társadalom lassú modernizálódása. A gömbösi reformpolitika elhárította a felgyülemlett politikai feszültségek robbanását. Nálunk nem került sor polgárháborús válságokra, diktatúrára, hanem a törvényesség és az alapvető emberi jogok megőrzése mellett épültek be az új elemek a rendszerbe. Végül a Gömbös-korszakban úgy nőtt meg Magyarország nemzetközi súlya, külpolitikai aktivitása, hogy az ország ekkor még nem köteleződött el végzetesen a diktatúrák mellett. Magyarország önállósága valóban teljesnek mondható, és Gömbös is világosan látta, hogy a „békés” revízió támogatói az általa már az 1920-as évek elején megjövendőlt „tengelyhatalmak”: Olaszország és Németország lehetnek.

Külpolitikai piacszerzés. A Gömbös-kormány külpolitikájának látogatás Hitlernél

A Gömbös-kormány külpolitikájának első helyen hangoztatott célja a piacszerzés volt. A válságból a kilábalás csak a magyar mezőgazdasági termékek külső piacon való elhelyezésével volt lehetséges. A „kereskedő külpolitika” mögött azonban ott találjuk Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismertetését, illetve a békés revízió lehetőségének előkészítését. Gömbös és Kánya a külpolitikát a Bethlen kijelölte úton folytatta. 1932 novemberében Gömbös elsőként a személyesen nagyra becsült, sőt csodált Mussolinit kereste föl. A római vizit látványos volt, a lutheránus politikust a Vatikánban is kellő tisztelettel fogadták, de az elvi egyetértés deklarálása és a kétoldalú együttműködés megerősítésén kívül sok újat nem hozott.

Kétes értékű szenzációvá vált viszont (a többszöri bécsi látogatást feledve) Gömbös 1933 júniusi váratlan megjelenése Berlinben. (Azóta is főbenjáró vétekként emlegetik, hogy Gömbös volt az első külföldi kormányfő, aki látogatást tett Adolf Hitlernél. Pedig ha megnézzük ennek lefolyását és hozadékát, akkor a publicisztikai szenzáció egészen más értelmet nyer.) Gömböst a náci párt egyes vezetői invitálták meg, és a miniszterelnök magánlátogatásra ment Münchenbe, ahonnan váratlanul Berlinbe vitték. A kancellárral folytatott tárgyalások mellett a két-napos látogatás eseményei is pártjellegűek voltak, amelyek inkább „rokonlelkek” baráti találkozását demonstrálták ország-világ előtt. Mi volt az érdemi tárgyalások eredménye? Gömbös kiállt Ausztria függetlensége mellett, ellenezte az anchluss, amelyet Hitler már ekkor tervezett. Gömbös kérte a német vezetőktől a magyar területi revíziós igények támogatását. Hitler értésére adta, hogy ezt csak Csehszlovákiával szemben támogatják, más irányban ellenzik. Az „elvekben való egyetértés” fonákján tehát az állt, hogy a náci Németországot csak saját nagyhatalmi érdekei vezetik, és ezek nem esnek egybe a magyar revíziós törekvésekkel. Mégis lett pozitív hozadéka ennek a sokat bírált vizitnek, mégpedig az, hogy az érvényben lévő, de nem működő német–magyar kereskedelmi egyezményt néhány nap múlva kiegészítették az I. pótegyezménnyel, amelynek révén megnyílt a hatalmas német piac a magyar mezőgazdasági export előtt. Gömbös azt is tapasztalhatta, hogy

az általa óhajtott „tengely”, Róma és Berlin együttműködése – amelyhez Magyarország és Ausztria is csatlakozhat – szóba sem jöhet.

A berlini út tanulsága az volt, hogy Magyarországnak az olasz orientáció kibővítése az érdeke, s ehhez kell csatlakoztatni a szomszédot, Ausztriát. Az időközben lezajló osztrák jobboldali fordulat megkönnyítette az olasz–osztrák–magyar hármas blokk kialakítását. Az 1934 márciusában aláírt ún. római jegyzőkönyvek ezt öntötték formába, egyelőre garantálva Ausztria önállóságát. A megállapodásnak kétségtelenül németellenes éle volt, bár ez egyáltalán nem Gömbös szándéka szerint történt. Az egyik római jegyzőkönyv arról szólt, hogy a három ország vezetői szükség esetén konzultációt folytatnak az őket érintő politikai és katonai kérdésekről. A másik dokumentum a gazdasági együttműködést szabályozta. Eredményeként Olaszország és Ausztria évente 320 ezer tonna magyar gabona importját tette lehetővé. (Hozzátehetjük azonban, hogy nagyságrendjét tekintve a német piac jelentősebb volt. Az 1934 februárjában aláírt II. német–magyar kereskedelmi pótegyezmény már félmillió tonna búza kivitelét eredményezte. Ezzel megszűntek a magyar exportgondok, ami a termelés növekedését tette lehetővé.) Ezek mellett a külpolitikai sikerek sorába tartozott 1934 tavaszán a Szovjetunióval létrejött diplomáciai kapcsolat, a hagyományos magyar–lengyel barátság további ápolása vagy Gömbös korábbi törökországi és bulgáriai látogatása.

A Gömbös-kormány külpolitikájának sem lehetett más stratégiai célja, mint a területi revízió. Gömbös azonban szakított a területi integritás helyreállításának (a „mindent vissza”) irreális elképzeléseivel. Ehelyett – a realitásokhoz közeledve – az etnikai elv érvényesítésével képzelte el a trianoni határok megváltoztatását. 1934-ben, amikor Mussolini sürgetésére egy térképvázlaton is bemutatta a magyar igényeket, akkor az – Kárpátalja kivételével – valóban az etnikai elvet próbálta konkretizálni. Az elképzelésből a későbbiekben a felvidéki és kárpátaljai revízió meg is valósult. Gömbös Erdélyt nem kelet–nyugati irányban képzelte el felosztani, hanem az Alfölddel érintkező magyar többségű részek (Partium) visszacsatolása mellett a Székelyföldnek Románián belül kívánt területi autonómiát.

Belpolitika: pártszervezés és a kormányzói jogkör kiterjesztése

A belpolitikai lépések elő-
ször az elviselhetetlen vál-
sághelyzet enyhítését cé-

lozták. Így a kormány gyorsan rendelkezett a statárium megszüntetéséről, s több rendeletet hozott a gazdaadósságok mérsékléséről, új munkaalkalmak teremtéséről. Ami a politikai kérdéseket illeti, Gömbös számára megkerülhetetlen volt a kormány és a kormánypárt „rendezetlen” viszonya. Igaz, hogy Bethlen leköszönt a pártelnökségről, de annak vezetésében éppúgy, mint képviselői és főispánjai között, az ő hívei voltak többségben. Gömbös már novemberben átkeresztelte a pártot programjának megfelelően Nemzeti Egység Pártjává, s pártelnökké saját emberét, Sztranyavszky Sándort tette meg, de ettől még a párt nem változott. Átformálása egy országosan szervezett, központilag irányított modern politikai párttá csak hosszabb távon volt lehetséges. Ezt a feladatot a párt ügyvezető főtitkára, Marton Béla kapta (aki Gömbös szegedi katonatisztbajtársa volt). Marton az addigi fővárosi pártklubot gyors ütemben adminisztrációs pártközponttá, pártirodává alakította át, ahol hivatalnokok szorgoskodtak, és nem képviselők, politikusok „kvaterkáznak”. Ezzel egyidejűleg megkezdődött a pártapparátus országos kiépítése. Ehhez szükség volt a kormánytól függő közigazgatási apparátus (főispánok-főszolgabírók) támogatására, közreműködésére. Ameddig azonban e téren nem zajlott le a garnitúraváltás, a régi vágású köztisztviselők, helyi politikacsinálók kicserélése Gömbös híveire, ez nem volt hatékony megoldás. Ezért – a magyar közéletben addig szokatlan módon – a kormánypárt főállású, fizetett párttitkárokat, ahogy ők nevezték, „élharcosokat” alkalmazott, akik meggyénként irányították a szervezkedést. A munkához a központtól kapták a brosúrákat, rölapokat, úrlapokat, jelvényeket. (Ha egyenruhába nem is kellett bújniuk, a pártjelvényt: fogaskeréken áthúzott aranylő búzakalász, mindenkinek viselnie kellett.) A szervezés eljutott a legkisebb falvakba is, és Marton büszkén jelenthette a Vezérnek, hogy a választópolgárok többségét beszervezték a pártba. (Mindez a hagyományos politikai réteg és a baloldal ellenállásába ütközött, s mint később kiderült, nem is volt maradandó eredménye.)

Gömbös másik fontos lépése volt a kormányzói jogkör újbóli kiterjesztése 1933 folyamán. Ezzel a kormányzó megkapta az országgyűlés

elnapolásának, berekesztésének (feloszlátásának) a királyi hatalom szerinti jogát. Eszerint a végrehajtó hatalomtól vált függővé a törvényhozás léte, hiszen a kormánynak (kormányzónak) nem tetsző parlamentet bármikor fel lehetett számolni, és új választásokkal a hatalomnak megfelelőt lehetett kreálni.

A harmadik, sokat sejtető intézkedéssorozat a társadalmi szerveződést érintette. Gömbös ismételten kilátásba helyezte a titkos választójog bevezetését, ami elsősorban Bethlenék és a konzervatívok ellenállását váltotta ki, míg számos más erő, így a kisgazdapárt, a népi írók, egyáltalán a tömegtámogatásra számító politikai irányzatok egyetértésére számíthatott. Ezzel kapcsolatos elképzelés volt, hogy megindították a korporációs jellegű átszervezését a meglévő szervezeteknek, érdekképviseleti intézményeknek. (Egy korporációs szisztémában ugyanis egészen más a jelentősége a titkos választójognak.) A termelés résztvevői közötti kiegyenlítést az állam közbejöttével megvalósító korporációk magyarországi interpretálásával leginkább a kamarai kényszerszereplés révén lehetett elképzelni. Ennek megvalósulásáig a Gömbös-kormány – Marton Béla vezetésével – 1933 őszén életre hívta a Nemzeti Munkaközpontnak nevezett „állami munkásmozgalmat”. A szociáldemokrata irányítás alatt álló „szabad szakszervezetek”, illetve a keresztényszocialista szakegyesületek helyébe az állam által pénzelt és irányított nemzeti munkásmozgalom lépett volna. Hamarosan kiderült azonban, hogy Marton árvalányhajás, fokost lóbáló „munkásai” a kisebb sztrájkok letörésén kívül másra nem használhatók, és esélyük sincs a munkásszervezetekkel szemben.

1934-ben már mutatkoztak a válság felszámolásának első gazdasági és szociális eredményei, így nem véletlen, hogy amikor Magyarországot a marseille-i merényletért (ti. amikor Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia miniszterelnököt horvát usztasák meggyilkolták) a Népszövetség a vádlottak padjára ültette, a politikai közvélemény többsége Gömbös mögé állt. A kormány külpolitikailag sem szigetelődött el, belső helyzete pedig szilárd volt. Gömbös ekkor vette fontolóra reformterveinek gyorsabb és erélyesebb kivitelezését, amit viszont joggal értelmezhettek a diktatúra veszélyének.

Gömbös „alkotmányos puccsa” Gömbös hatalma teljessé tétele érdekében előbb a kormánypártban és a parlamentben teremtett „tisztá helyzetet”. A Bethlen-csoporttal való leszámolás céljából – ami mögött a régi konzervatív-liberális nagybirtokos-nagytőkés erők, illetve az új, jobboldali radikalizmus felé közeledő, elsősorban a középosztályra és az alsóbb rétegekre számító nemzeti irányzat harca állt – Gömbös 1934 májusában titkos paktumot kötött a kisgazdapárttal, annak vezérével, egykori szegedi pályatársával és fajvédő barátjával, Eckhardt Tiborral. Eckhardték Bethlen ellenében támogatták Gömböst, remélve, hogy a meghirdetett reformok ennek révén megvalósulnak. Gömbös ugyanakkor egyértelműen elhatárolta magát és a kormányzatot a hazai nemzetiszocialista irányzatoktól, az ekkor fellépő Szálasi Ferenctől, mert a náci eszméket veszélyesnek tartotta a magyar nemzeti érdekekre.

Gömbös Bethlenék kiszorítását a kormányzó segítségével hajtotta végre. 1935. március 4-én kormánya lemondott, de Horthy azonnal őt bízta meg ismét az új kormány megalakításával. A fő ellenlábas, Keresztes-Fischer kimaradt, az új belügyminiszter egy tekintélyes szegedi barát, Kozma Miklós lett. A földművelésügyi tárcát a miniszterelnökség politikai államtitkára, Darányi Kálmán kapta. Gömbös közeli elvbarátja, az 1919-es műegyetemi zászlóaljvezér, Bornemisza Géza lett a kereskedelmi miniszter. Ez a kabinet már egyértelműen Gömbösé volt. (A legfőbb posztokon másutt is végrehajtotta Gömbös az esetleges diktatórikus kormányzáshoz szükséges személycseréket. 1935 elején 22 tábornokot nyugdíjaztatott, s ezzel a honvédség vezérkara és tábornoki kara már az ő korosztályából, az ő bajtársaiból került ki.)

Az új kinevezéssel egyidejűleg Horthytól megkapta a házfelosztást bejelentő kormányzói leiratot is, amelyet március 5-én olvastak fel a parlamentben. A puccsszerűen, de törvényesen végrehajtott csínyt Bethlen nem viselte el: többedmagával kilépett a kormánypártból, és bejelentette, hogy a diktatúrával szemben az alkotmányvédő táborhoz csatlakozik.

Az új választásokra – a beígért titkos választójog mellőzésével, a régi választójogi törvény szerint – egy hónap múlva került sor, ahol már működött a Marton által szervezett országos pártapparátus. A NEP

mondhatni túlgyőzte magát, 170 mandátumot szerzett. A paktumban a kisgazdáknak beígért 60 mandátumból csak 25 lett, mert a kormánypárt nem tartotta be ígérését: a kisgazdajelöltekkel szemben is saját jelöltjeit léptette fel. Komoly vereséget szenvedett a konzervatív keresztény párt. Az összeülő új képviselőház már Gömbös engedelmes eszköze volt. A kormánypárti képviselők közül százan ekkor jutottak először mandátumhoz, és csak Gömbösnek és apparátusának köszönhatték politikai „karrierjüket. (El is nevezte őket a politikai publicisztika „Gömbös-fiókáknak”.) A választásokkal így helyreállt a (bethleni) szisztéma (amelynek megteremtője is áldozatul esett): a mindenkor miniszterelnök leváltotta a korábbi kormánypártot és saját magának megteremtette az újat.

A csalódott kisgazdapárt ettől kezdve halálos ellensége lett Gömbösnek, és összefogott a kormányzat konzervatív-legitimista ellenzékével. Gömbösök is igyekeztek azonban társadalmi támogatottságukat bővíteni. Ennek egyik szerveződése volt a Reformnemzedék (a gömbösi reformpolitikában hívő fiatalok), a másik az úgynevezett Új Szellemi Front. A Reformnemzedék fiataljai többségükben nem a kormányzat diktatórikus törekvéseiért lelkesedtek, hanem abban bíztak, hogy végre az 1919-ben hirdetett, de később elvetélt kereszténynemzeti célokat most hatalmi pozícióból is támogatják. Az ekkor Gömbös mögé sorakozó nemzedék azután a 30-as évek végén igen sokfelé ment tovább: voltak, akik a szélsőjobboldalon kötöttek ki, mások a kereszténydemokrácia hívei lettek, s akadtak a baloldali reformprogramhoz, a náci- és nyilasellenes táborhoz csatlakozók is.

Az MTI vezérigazgatója, Kozma Miklós kezdeményezésére jött létre – Zilahy Lajos író közreműködésével – az Új Szellemi Frontnak nevezett „találkozás” az 1930-as évek elejétől táborrá szerveződő népi írók és a gömbösi reformpolitika között. A találkozás objektív alapját a fennálló konzervatív-feudális maradványokkal terhes, mozdulatlan struktúra megreformálása képezte, amelyben a legégetőbb kérdés a magyar falu, a magyar parasztság polgárosodásához vezető lehetőségek keresése volt. A sokszor és sokféleképpen leírt találkozó a választásokat követő hetekben a Zilahy-villában Gömbös miniszterelnök és a népi írók legismertebb személyiségei között (ideértve magát Móricz Zsig-

mondot is), közismert. Talán nem is elsősorban az ott elhangzottak bírnak történelmi jelentőséggel, hanem maga az a tény, hogy először fordult elő a magyar közéletben, hogy a politikai vezetés, egy miniszterelnök az írókhoz, jelesen a népi írókhoz forduljon, s velük a legégetőbb társadalmi-szociális kérdésekről „párbeszédet” folytasson.

A második Gömbös-kormány reformjai és reformtervei

hozzá a reformok megvalósításához. A telepítési törvény elfogadása a föld nélküli parasztság földhöz juttatását célozta több évtizedes távlatban. Ennek eredményei valóban csak később mutatkoztak, a 30-as évek végére azonban mintegy 80 ezer új parasztgazdaság keletkezett a telepítés eredményeként, ami nem lebecsülendő. A hitbizományok megreformálásáról született törvény a kötött birtokok ilyen válfaját próbálta korszerűbbé tenni. A nagybirtokok jelentős részének hitbizományi jogállása akadályozta azok modernizálását (a hitelfelvétel ellehetetlenülése miatt). A hitbizomány intézményének kiterjesztése a paraszti birtokokra (homestead) azonban nem járt eredménnyel. A rendszer végéig állítólag mindössze egyetlen ilyen „paraszti hitbizomány” keletkezett. (Ez valószínűleg azzal függött össze, hogy a vitézi telek adományozása mintegy „pótolta” ezt az intézményt.)

Gömbös 1935 őszén belátta, hogy tervezett alkotmányjogi reformjainak, illetve az egypártrendszer megteremtésére irányuló törekvéseinek leküzdhetetlen akadályai vannak. A választások után újjult energiával folyt a NEP országos szervezése, de ez a helyi hatóságok és politikai tényezők határozott ellenállásába ütközött. A pártagitációt a kormányzó sem nézte jó szemmel, sőt az „illetékes” belügyminiszter, Kozma Miklós is helytelenítette. A „politikacsinálók” úri mentalitásával nem fért össze a harsány pártagitáció, és még kevésbé a központilag irányított pártdiktatúra, ami a „pártállamiság” előképeként is felfogható.

Gömbös Gyula és környezete a klasszikus értelemben vett konzervatív-liberális többpártrendszerű alkotmányos parlamentáris rendszert éppúgy idejétműltként tartotta, ahogy a magyar nemzeti hagyomá-

nyoktól és mentalitástól idegennek minősítette a nemzetiszocializmust is. Gömbös a neki rokonszenves olasz fasizmusra is jelképesen azt mondta, hogy az olasz narancsfát nem lehet a magyar Alföld talajába átplántálni. Az ő elképzelései az öncélú magyar államról és a nemzeti egységről, a nemzeti munkáról igaz, hogy merítették a korporatív jellegű olasz fasizmusból, de nem jelentették annak másolását. A náciizmus faji jellegét, totalitarizmusát pedig kezdettől elutasította, mert felismerte abban a magyar érdekekre leselkedő veszélyeket. (Hisz nyilván ő is olvasta Hitler *Mein Kampf*-ját.)

Ha megnézzük a Gömbös-kormány külpolitikai teljesítményét, kitűnik, hogy az egyáltalán nem jelentett egyoldalú német orientációt. A már említett 1933 nyári magánvizit után Gömbös mindössze egyetlenegyszer, 1935 szeptemberében látogatott hivatalosan Berlinbe. Ekkor is egyenrangú partnerként tárgyalt a náci vezérrel. Kiállt Ausztria önállósága mellett, szóvá tette a náci propagandát a hazai német nemzetiség között. (Miközben Rómában és Bécsben évente megfordult, próbálva partnereit Németország irányában barátságosabbra hangolni. Ez azonban kilátástalan kísérletezés volt 1936-ig, amíg a Berlin–Róma-tengely működésbe nem lépett.)

Horthy emlékiratai erősítették meg azt a vélekedést, hogy Gömbös Gyulát a politikai bukástól – a miniszterelnökségből való menesztéstől – csak betegsége mentette meg. Ha ez így igaz, akkor még inkább igaz, hogy Gömbös közel sem volt diktátor, hogy az ő kormányfői hatalma igenis a kormányzó akaratának függvénye volt. Horthy mögött pedig nem Gömbös bázisa, hanem a nagybirtokosok és a nagytőkések változatlanul megingathatatlan gazdasági-politikai hatalma állt. A kormányzó „kormányozni” akart, a hagyományos elitnek a folyamatosságra és a rend biztosítására volt szüksége. Gömbös kivezette az országot a gazdasági válságból, amihez nem alkalmazott sem gazdasági, sem politikai diktatúrát. Amikor ezt a „feladatot” teljesítette, nem volt tovább szükség rá. Az ötvenévesen (1936. október 6-án) elhunyt magyar miniszterelnök után következő, kevésbé erőskezű kormányok alatt elsza- badultak azok az erők, amelyeket részint ő keltett életre, de neki még sikerült kordában tartania.

**Fegyverkezés, zsidótörvények,
területi gyarapodás
(Darányi, Imrédy, Teleki) 1936–1941**

Gömbös Gyulával gyógyíthatatlan vesebaja végzett a müncheni klinikán 1936. október 6-án, gróf

Teleki Pál miniszterelnök pedig önkezével vetett véget életének 1941. április 3-án éjjel a budai Sándor-palotában. A két tragikus dátum közötti fél évtized a legmozgalmasabb, legnagyobb ellentmondásokkal terhes időszaka jelenkori történelmünknek. Addig nem látott gyors ütemű gazdasági fejlődés, modernizáció, az életszínvonal emelkedése, technikai vívmányok, építkezések, a kultúra és tudomány nagyszerű eredményei jelzik ezeket az éveket. A politikában a háború nélküli országgyarapodás, a diktatúrák közepette is fennmaradó törvényesség, a rend és vagyonbiztonság szinte irigylésre méltó szigetté tették Magyarországot ebben a térségben.

Ugyanakkor a történet vészesen kétértelmű is: a jólét növekedésével együtt nő a szakadék a szegények és gazdagok között. A vívmányok, a jóléti és egészségügyi eredmények mögött ott lapul a tömegméretű népnymor, a tüdőbaj, az önpusztítás, a millió barakk és zsúpfedeles vályogház. A törvény, a rend és a biztonság a csendőrszuronyán és a rendőr szigorán nyugodott, s betartása inkább a félelemnek, semmint az állampolgári öntudatnak mondható. A harsánnyá váló nyilas-náci demagógia, a faji megkülönböztetést kodifikáló zsidótörvények előre jelezték egy-egy készülő koporsószögét az egyre magabiztosabbnak tűnő Szent István-i Magyarországnak.

**A Darányi-kormány elindítja
a fegyverkezési programot**

Gömböst már betegsége idején is a földművelésügyi miniszter, Darányi Kálmán helyettesítette, így ő

lett a poszt várományosa. Az új miniszterelnök a „talpig becsületes úriember” megtestesítője volt, a kálvinista magyar nemes erkölcsével és értékrendjével. Szigorú kritikusai a „megbízható közepszerűség” kormányra kerüléseként értékelték kinevezését. Bárhogy is volt, Darányi kellő közigazgatási jártassággal rendelkezett, politikai rutinja és mentalitása távol tartotta a szélsőségektől. Ezért a kormányzó joggal várhatta

el tőle, hogy megfékezi a Gömbös idején nagyra nőtt Marton-féle párt-szervezőket, és kellő eréllyel lép fel a jobboldali radikalizmus, a nyilasok ellen.

Gömbös halála után szinte mindegyik új kormányfő azzal a programmal költözött a Sándor-palotába, hogy helyreállítja az egyensúlyt a politikai életben, hogy megfékezi a bal- és jobboldali szélsőségeket, hogy a magyar külpolitikát – a revízió szempontjának állandó szem előtt tartásával – az egyoldalú elkötelezettségek elkerülésére készíti. Ezt valóban mindegyik megkísérelte, de az is tény, hogy egyiküknek sem sikerült megvalósítania.

Darányi másfél éves kormányzása idején már a lakosság széles rétegeinek életszínvonalára pozitív hatást gyakorló gazdasági fellendülés bontakozott ki (ami persze összefüggött az induló hadikonjunktúrával). Ennek következménye azonban nem a politikai megbékélés lett, hanem ellenkezőleg: ekkor szerveződtek markáns tömegmozgalommá a nyilasok, és ért el a korábbiakhoz mérve sikereket a baloldal is. A külpolitikában pedig a legfőbb kudarcnak az Anschluss bizonyult. A gömbösi reformok félretétele után Darányi visszatért a hagyományos hatalomerősítő eszközökhöz: a kormányzó jogkörének kiterjesztéséhez és más, a jelentkező radikalizmusokat konzervatív intézményekkel fékező intézkedésekhez.

Ha számon kérjük a fenti „programot”, akkor első helyen a nyilasok megfékezésére tett intézkedéseket kell említenünk. Betiltották Szálasi Nemzet Akaratának Pártját, majd pedig az annak helyébe lépő Magyar Nemzeti Szocialista Pártot. A pártvezért 1937 áprilisában letartóztatták, és a bíróság börtönbüntetésre ítélte. Darányi fellépése a hazai nácik ellen azonban nem járt kellő eredménnyel. Szálasi bíróság elé állítása inkább növelte nimbuszát, de magát a szervezkedést nem számolták fel. (Megjegyezhetjük, ez a jelenség, akárcsak a Rákosi-perek és a kommunista politikus Csillag börtönben való raboskodása is, mítoszteremtésre adott lehetőséget.)

A paraszt-polgári demokrácia megteremtésének, a magyar falu fel-emelésének elkötelezett írók, szociográfusok az 1930-as évek második felében már látták, hogy céljaikat nem lehet irodalmi, szellemi eszközökkel megvalósítani, ahhoz politikai szervezkedésre is szükség van.

Ennek érdekében hozták létre a Márciusi Frontot, amely 1937. március 15-én bontott zászlót a Múzeumkertben. A kezdeményezés és szervezés elsősorban Fėja Géza érdeme. A náci- és nyilasellenes értelmiségi tömörülésben részt vettek fiatal baloldaliak, egyetemisták, akik az illegális kommunista mozgalomhoz tartoztak. A Márciusi Front mégsem hozott politikai áttörést. Ehhez ugyanis szükség lett volna a kisgazdapárt, illetve a szociáldemokraták megnyerésére, akik az egyébként hozzájuk közel álló programot tömegeik mozgósításával támogatni tudták volna.

A kormányzói jogkör újbóli kiterjesztése. Az Országtanács

jogkör újabb kiterjesztését (1937:XIX. tc.). A törvény lehetővé tette, hogy a kormányzó az országgyűlés által elfogadott törvényeket akár egy évig is „visszatartsa”, azaz megtagadja a kihirdetést elrendelő aláírásukat. A törvényhozással szemben tovább növelte hatalmát az is, hogy a törvény hatályon kívül helyezte a kormányzó felelősségre vonásának a lehetőségét. Ehhez a közjogi kérdéshez kapcsolódott a kormányzó esetleges utódlásának a problémája. Horthy Miklós ekkorra már magas kort ért meg, és nemegyszer betegeskedett. A kormányzói szék megüresedése esetére nem volt alkotmányos szabályozás, hiszen azt *ab ovo* ideiglenes jellegűnek minősítették. A helyzetet bonyolította, hogy az utódlás felmerülése azonnal kiváltotta – a legitimisták részéről – a dinasztiaalapítás vádját. Az előzőekben említett törvénnyel azonban megtalálták az alkotmányos megoldást: ez ugyanis a kormányzói szék megüresedése esetére egy testület, az Országtanács felállításáról rendelkezett. Ennek lett a feladata az új államfő kijelölésében való közreműködés, illetve annak megválasztásáig az államfői teendők ellátása. Az Országtanács közjogi méltóságokból állt: tagja volt a miniszterelnök, a képviselőház elnöke, a felsőház elnöke, Magyarország hercegprímása, a Kúria elnöke, a Közigazgatási Bíróság elnöke és a M. Kir. Honvédség főparancsnoka. A törvény egyben részletesen szabályozta azt is, hogy maga Horthy miként tehet titkos jelölést saját utódjának személyére. Végül a „konzervatív fékek” beépítésének tekinthető a felsőház

A rendszer stabilitásának biztosítására Darányi elfogadtatta az országgyűléssel a kormányzói

jogkörének kibővítése, hogy a második kamara két alkalommal visszaküldhette a törvényjavaslatokat a képviselőháznak. A képviselőház politikai mentalitása már ekkor egyértelműen jobb felé hajlott, míg a felsőház méltóságai között radikálisok csak elvétve fordultak elő.

A közjogi lépések mellett a Darányi-kabinet gazdasági-szociális téren is eredményeket ért el. Törvényt alkottak az egyes iparágakban kötelező 48 órás munkahétről, a tisztviselők munkaidejét pedig heti 44 órában maximálták. Még nagyobb jelentőségű volt, hogy a kormány „befoltozta” a nyugdíjrendszer legnagyobb lukját: 1938 tavaszától bevette a mezőgazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosítását.

Darányi Kálmán miniszterelnökségéhez leginkább a fegyverkezési program megindítását szokták kötni. A honvédség fejlesztésének stratégiáját Gömbös Gyula honvédelmi minisztersége idején alakították ki, s a Gömbös-kormány el is érte az általános hadkötelezettség visszaállítását, majd pedig sor került a későbbiekben Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának a tudomásulvételére. A hadsereg fejlesztésében másfél évtizednyi lemaradást kellett pótolni. 1938 elején mindössze 85 ezer fős honvédség volt, többségében gyaloghadosztályok, kerékpáros alakulatok. A tüzérségi ütegeket lovak vontatták, a páncélosalakulatok harckocsijai gyenge páncélzatúak (olasz Ansaldo harckocsik), s a repülőosztályok gépei is többségükben már ekkor elavult olasz típusok voltak. A hadsereg komoly fejlesztése tehát – függetlenül a háborúra való esetleges készülődéstől – az ország megvédeése szempontjából elkerülhetetlen volt.

A fegyverkezési programot maga a miniszterelnök jelentette be 1938. március 5-én, Győrött. Az öt évre tervezett program egymilliárd aranypengőt irányzott elő. Ebből 600 ezer pengőt közvetlenül a honvédség kapott, illetve közvetlen hadiipari beruházásokra szolgált, míg 400 ezer pengő az ehhez szükséges infrastruktúra (beleértve a szociális intézményeket) megteremtését fedezte. A nagyarányú beruházási program – amely a következő években jelentősen kibővült – nemcsak a hadsereg technikai korszerűsítését mozdította elő, hanem élénkítő hatással volt az egész magyar gazdasági életre. Számos új munkahelyet teremtett, növekedtek a reálbérek, és így nőtt az életszínvonal is.

A győri program elfogadásának napjaiban azonban vészterhes poli-

तिकai fejleményeket élt meg az ország. 1938. március 13-án a náci Németország bekebelezte Ausztriát, megtörtént az Anschluss. A Harmadik Birodalom Magyarország közvetlen szomszédja lett, aminek számos negatív következményéből a hazai németiség közötti náci propaganda felerősödése említendő. A fejlemények nem voltak hatásosak a markáns politikai elképzelések nélküli, a döntésekben tétovázó Darányira sem. Most éppen úgy gondolta, hogy a szélsőjobboldal esélyei nőttek meg, tehát velük kell megegyezésre jutni. Az egyik nagy engedmény volt az első zsidótörvény-javaslat kidolgozása, a másik pedig a nyilasokkal való politikai együttműködés lehetőségét megcsillantó titkos tárgyalások megkezdése. Amikor ez utóbbiról Horthy is tudomást szerzett, menesztette a hatalomhoz egyébként sem ragaszkodó Darányit.

Imrédy, a meglepetések embere 1938. május közepén Darányi Kálmánt Gömbös egykori pénzügyminisztere, majd a Nemzeti Bank elnöke, a nemzetközileg elismert pénzügyi szakember, Imrédy Béla követte a miniszterelnökségben. A kormányfőváltást aligha indokolta az, hogy közelgett a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus, és rosszul vette volna ki magát, ha az államfő, a miniszterelnök, a házelnök egyaránt protestáns, és ezért kellett egy köztudottan hívő katolikus, mint pl. Imrédy Béla. (Egyébként Imrédy elkötelezett híve volt a XI. Pius pápa által 1931-ben kiadott Quadragesimo anno kezdetű szociális enciklikában meghirdetett hivatásrendi társadalomnak és államnak.)

A tehetetlennek bizonyult Darányi után az energikus, megjelenésében savonarolai jegyeket mutató Imrédytől újfent azt várták, hogy erőiesen lépjen fel a nyilasok megfékezése érdekében úgy, hogy közben megerősítse az alkotmányos rendet és végrehajtsa a szükséges gazdasági és szociálpolitikai reformokat. Az elvárásoknak Imrédy kezdetben meg is felelt, a baj akkor kezdődött, amikor „önállósította” magát, és ő is megkísérelte a diktatórikus kormányzást.

Az Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten

Imrédy számára nagyszerű
publicitást hozott az 1938
májusának utolsó hetében

zajló budapesti Eucharisztikus Világkongresszus. Eugenio Pacelli bíboros-államtitkár, a pápa legátusa mellett tucatnyi bíboros, több száz érsek és püspök érkezett a világ minden tájáról. (Csak Hitler nem engedte Budapestre a német és osztrák katolikusokat.) Az 1896-os millenniumra emlékeztető fényben ragyogott Szent István Magyarországnak fővárosa. (Az egyházi ünneppsorozat ugyanis szervesen illeszkedett az 1938-as Szent István-évbe.) Úgy tűnt, hogy Magyarország a béke szigete, és ismét betöltheti a keleti (bolsevik) és a nyugati (náci) új pogánysággal szemben a keresztény Európa védőbástyájának funkcióját. A Szent István-i birodalmi gondolat aktualizálásával egyidejűleg a különböző szélsőséges ideológiákkal szemben a katolikus-szociális tanítást állították, amely alkalmas a polgári társadalom belső ellentmondásainak, igazságtalanságainak felszámolására. Imrédy szinte minden rendezvényen megjelent és beszédet mondott, miközben a protestáns kormányzó jelenléte kissé háttérbe szorult. Az új kormányfő a fellépésével tekintélyt vívott ki magának.

Kevésbé látványos, de annál hatékonyabb volt, hogy a kormányzat olyan törvények sorozatát vitte keresztül, amelyek körülbástyázták a fennálló rendet. Gyors egymásutánban hozták tető alá a felforgató tevékenységet folytatók elleni eljárás különbíróságok hatáskörébe utalásáról, a belügyminiszteri jóváhagyással nem rendelkező egyesületek és pártok betiltásáról, végül a sajtótermékek előállításának és terjesztésének fokozott állami ellenőrzéséről szóló törvényeket. Ezek ekkor ki-mondottan a nyilas szervezkedés és sajtó ellen irányultak, a kormányzat azonban általános tisztogatást hajtott végre. Minden egyesületet felülvizsgáltak, és minden sajtóterméket „mérlegre tettek”. Közülük jó-szerével azt tiltották be, amelyiket csak akarták. Ezek között legalább annyi baloldali, sőt esetenként akár konzervatív-legitimista lap, folyó-irat is akadt, mint amennyi szélsőjobboldali. (Mint például a liberális-katolikus Katona Jenő Korunk Szava című folyóirata.)

Imrédy azonban a nyilasokkal szemben tényleg elszánta magát a le-számolásra. 1938 májusának végén kormányrendelettel megtiltotta,

hogy a közalkalmazottak szélsőséges pártok tagjai legyenek, értve ez alatt a nyilas szélsőjobbaldalt, illetve a szociáldemokrata pártot. Nyáron pedig az állami rend felforgatására irányuló törekvés büntetőjogi marasztalta el a bíróság Szálasi Ferencet, aki háromévi fegyházbüntetésre bevonult a szegedi Csillag börtönbe. Az erélyes fellépés ellenére a nyilasok tovább szervezkedtek, a vezér helyébe az alvezérek álltak, és meghirdették, hogy céljuk a hatalom közeli átvétele. („Jövünk!”, „1938 a miénk!”, „Szálasi” harsogták a plakátok a békés járókelőknek a pesti utcákon.)

Az első zsidótörvény Az előző kormánytól kapott örökségként Imrédy alatt került sor a már Gömbös révén beígért titkos választásokról szóló új választójogi törvény kihirdetésére. A lajstromos és egyéni választást kombináló, a cenzust fenntartó bonyolult választójogi rendszer érdeme a titkosság általánossá tétele, ennek ára azonban a választásra jogosultak számának további csökkentése volt. A korábbiakhoz képest mintegy 300 ezer fővel csökkent a jogosultak száma az adott lakossági rétegekben. Ugyancsak a Darányi-kormánytól maradt Imrédyre a zsidótörvény parlamenti elfogadtatása és életbeléptetése. Az első zsidótörvénynek nevezett 1938. XV. tc. „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának biztosításáról” szól. Bevezetőjében azt tisztázta, hogy ki számít zsidónak: az, aki az izraelita felekezet tagja és még az is, aki 1919. augusztus 1. után tért át valamely más (keresztény) hitre. Így a törvény szakított az állampolgári jogegyenlőség 1848 óta érvényben lévő alapelvével, felekezeti alapon diszkriminált. De az 1919. augusztus 1. után kikeresztelkedettek visszaminősítése zsidónak (izraelitának) nemcsak a keresztény vallások egyik szentségét, a keresztséget sértette, hanem már jelezte a törvény faji jellegét is. A törvény hatálya alá tartozó állampolgárok jogait a kamarai kényszertagság előírásával korlátozta: a sajtó-, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamarai tagjai között, valamint az üzleti és kereskedelmi alkalmazottak között legfeljebb 20% lehetett zsidó. A törvényt felháborodással fogadta az emberi szabadságjogokat és méltóságot tisztelő közélet, de elégedetlen volt vele az antiszemita tábor is, mert túl enyhének találta. Még in-

kább elgondolkodtató, hogy az első zsidótörvényt ugyanazon a napon (1938. május 29.) hirdették ki, amikor az Eucharisztikus Világtalálkozást záró körmenetet tartották az Andrássy úton...

Tagadhatatlan Imrédy szociális érzékenysége, elvitathatatlanok egyes idevágó eredményei, de esetében éppúgy, mint Gömbösnél, ezek alkotmányellenes, diktatórikus törekvésekkel kapcsolódtak össze. Imrédy 1938 szeptember elején, Kaposvárott elmondott beszédében hirdette meg az „új csodás forradalmat”, ami a diktatúra irányába tett fordulatot jelezte. Bejelentette a földkérdés megoldását, a telepítési törvény végrehajtásának felgyorsítását, a munkásság helyzetének javítását. Figyelmet érdemel, hogy míg ezeket Gömbös „csak” reformokkal, addig Imrédy már „forradalommal” akarta véghezvinni. (Ez pedig még inkább közel állt a nemzetiszocialista forradalomhoz.) Mindez nem minősíthető csak demagógiának, hiszen 1938 végére megszületett az ipari, kereskedelmi és bányászati-kohászati dolgozók családi pótlékáról szóló törvény, amely az első családtámogató jogalkotás volt Magyarországon. Törvényt alkottak a közszolgálati alkalmazottak és a nyugdíjasok anyagi helyzetének javításáról, továbbá kiszélesítették az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap (OTBA) igényjogosultjainak körét.

Az állami szociálpolitika hatékonyabbá tétele mellett Imrédy támogatta a valláserkölcsi alapon szerveződő szociális mozgalmakat, szerveződések. A kormány politikai és anyagi támogatásával indult és vált országos mozgalommá a Katolikus Agrárfiúszági Legényegyesületek Országos Titkársága (KALOT), amely a falusi ifjúság nevelésére, szervezésére jött létre. (Testvérszervezete volt a lányok számára a KALÁSZ.) Az általa befolyásolt falusi fiatalság között nem maradt tere a nyilas propagandának.

Az első bécsi döntés 1938 a magyar külpolitika szempontjából is a súlyos döntések éve volt. Az 1938. szeptember végi müncheni egyezményben Anglia, Franciaország és Olaszország hozzájárult ahhoz, hogy Hitler megkezdje Közép-Európa térképének újrarajzolását. A német agresszió első célpontja Csehszlovákia,

amelynek felszámolásában Magyarország is érdekelt fél volt. Ezt megelőzően, 1938 nyarán a magyar vezetőknek Hitler felkínálta a lehetőséget: indítsanak támadást Csehszlovákia ellen, amit Németország azonnal támogat katonailag. Ha vállalják az agresszor szerepét, visszakapják az egész Felvidéket. Horthy és kormánya ezúttal bölcsen döntött: elzárkóztak az ajánlat elől. Ezt annak birtokában tették, hogy időközben megegyeztek a kisantant államokkal: Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismerése ellenében a területi revíziót békés eszközökkel kívánják elérni (azaz lemondanak a fegyveres agresszióról). Mindennek persze az lett az „ára”, hogy Hitler „jóvoltából” nem is kapták vissza az egész Felvidéket.

Nem Imrédynek és kormányának érdeme, hanem a történelem alakulásának tudható be, hogy éppen az ő regnálása alatt következett be a majd két évtizede imákba foglalt reménykedés beteljesülésének első fázisa, a területi revízió megkezdődése. Az 1938. november 2-i első bécsi döntés ütötte az első rést a trianoni diktátumon, s ennek történelmi és akkori politikai jelentőségét aligha lehet lebecsülni, akár a hatalmi elit, akár a lakosság egésze szempontjából nézzük.

A területi revízió első lépése végső soron nemzetközi legitimációra, a müncheni egyezményre vezethető vissza. Ott ugyan nem foglalkoztak Magyarország Csehszlovákiával szembeni igényeivel, de elismerték ezek jogosságát. Ezért azt javasolták, hogy a két érdekelt fél közvetlen tárgyalásokon egyezzen meg. Az októberben induló komáromi tárgyalások azonban kudarcot vallottak, s így került sor a német és az olasz külügyminiszter közreműködésével a döntőbíráskodásra. (Anglia és Franciaország a kérdésben érdektelennek nyilvánította magát.) A döntés értelmében 11 927 km² terület került vissza 1 050 000 lakossal Magyarországhoz. Az új politikai határ egyértelműen etnikai határnak mondható, hiszen a visszakerült lakosság 84%-a magyar volt. Bármely más eljárás, pl. egy népszavazás a nemzeti önrendelkezésről sem eredményezett volna más megoldást. A békés revízió eredményét a lakosság euforikus örömmel fogadta, a kormányzó ismét fehér lóra ült, hogy belovagoljon Komáromba s a Rákóczi hamvait őrző Kassára. Mindenki átérezte, hogy 1938 borongós novemberében valami új kezdődött, csak azt nem lehetett sejteni, hogy mindez hogyan végződik.

Imrédy diktatórikus kísérlete és kudarca

A korabeli magyar politika ambivalenciái közé tartozik, hogy a nemzeti öröm napjaiban – a korszakban először és utoljára – a képviselők megbuktatták a törvényes, a sikerekben sürkézéző miniszterelnököt, Imrédy Bélát. Kiderült, hogy a belpolitika még mindig fontosabb a külügyeknél. A diktatúrát ekkor már nyíltan megvalósítani akaró kormányelnökkel szemben váratlanul egységfront alakult ki a szociáldemokratáktól a legitimistákon és kisgazdákon át egészen a kormánypárt mérsékelt szárnyáig bezárólag. Az apropót egy jelentéktelennek látszó ügy adta: a miniszterelnök a házszabályok módosítását javasolta, amely lehetővé tette volna a törvényalkotás meggyorsítását, illetve a rendeleti kormányzásnak adott volna tágabb teret. 1938. november végén 62 képviselő kilépett a kormánypártból, és összefogva az ellenzékkel, 115:94 arányban leszavazták a miniszterelnököt. Ilyen még nem fordult elő, hogy a kormánypárt fellázzadjon vezére ellen. Imrédy kötelességszerűen azonnal benyújtotta lemondását a kormányzónak.

A kormánypárti „puccsisták” azonban „nem tudták, hogy mit cselekszenek”. Horthy nem értett egyet eljárásukkal, s bár szívből utálta Imrédyt, mégsem menesztette, mert fontosabb volt a rendszer stabilitása, mint a személyi kérdések. Horthy és tanácsadói úgy vélték, hogy az Imrédy-kormány bukásával bizonytalan helyzet állna elő: a disszidensek és az ellenzék koalíciós kormányzása instabil és kiszámíthatatlan lenne. Tegyük hozzá, a fő baj az volt: a miniszterelnököt nem Horthy „bukatta meg”, hanem az önállósult parlament, s ezt a kormányzó nem tűrhette. A menesztését persze ő is akarta, de maga választotta meg, mikor és hogyan.

Az 1938 novemberi intermezzo újfent rávilágított a rendszer parlamentarizmusának formalitására. Imrédyt a kormányzó ismét kinevezte, és ő siettében még tett néhány olyan lépést, amelyek tovább erősítették a kormányzat jobbra tolódását és elkötelezett németbarátságát. Az egyik külpolitikai volt: Magyarország 1939. január közepén bejelentette csatlakozását az 1936-ban Németország és Japán által létrehozott Antikomintern Paktumhoz. Ez az aktus már egy formálódó szövetségi rendszer melletti elkötelezettség irányába mutatott. A belpolitikában pedig

az állami szuverenitás részleges feladását jelentette a Magyarországi Németek Népi Szövetsége (német rövid neve: Volksbund) szervezésének engedélyezése. A Volksbund a jelentős hazai németiség között a náci eszmétet terjesztette. Az is újabb engedmény volt a szélsőjobboldalnak, hogy a kormány 1939 elejére elkészítette a második zsidótörvény-javaslatot. (Egyébként Imrédytól Horthy 1939. február 15-én, a korszakra jellemző „úri módon” szabadult meg: kikutatták, hogy egyik dédszüloje zsidó volt. A zsidótörvényt csináló kormányfő saját csapdájába esett.)

Revízió háború nélkül – de hogyan? (A Teleki-kormány) 1939 kora tavaszán Európában és így Magyarországon is érezhető volt: Hitler

állandó békeajánlatai az újabb háborút készítik elő. A modern haditechnika eszközeivel megvívott háború, kiegészülve a nácik faji alapon megtervezett népiirtási szándékaival, az emberiség történetének apokaliptikus korszakát hozták el.

Ebben a helyzetben valóban olyan államférfira volt szükség a magyar kormány élén, aki kellő tekintéllyel, tapasztalattal és bölcsességgel rendelkezik, aki nem napi érdekeket néz, hanem a nemzet sorskérdéseit tartja szem előtt. Kevés ilyen politikus akadt az akkori garnitúrában, és Horthy sem volt alkalmas arra, hogy egy válságos helyzetben a kormányzást közvetlenül kézbe vegye. Bizonyára Bethlen és a mérvadó tanácsadók javaslatára nevezte ki miniszterelnöknek a számára is feltétlenül megbízható gróf Teleki Pált. (Teleki 1921 után visszavonult a napi politikától, csak az 1930-as évek második felében vállalt ismét kormányzati szerepet a kultuszárca birtokosaként.) Az új kormányfő ismert volt náciellenes magatartásáról és angolszász rokonszenvéről. Politikai mentalitása inkább konzervatívnak mondható, de abból a fajtából, amelyiknek kellő szociális érzékenysége is volt. A nemzeti célok, az integer Magyarország helyreállítása számára is a közéleti működés *sine qua nonja*, de mint erdélyi megértette a nemzetiségi kisebbségek problémáját is. Jó szakemberekkel vette magát körül, akik döntéseiben segí-

tették. Pszichikai alkata azonban – a családban örökletesen – ingatag volt, depresszióra hajlamos.

Mivel Teleki kormányzásának nagyobb része már a világháború idejére esett, érthetően annak inkább külpolitikai, nemzetközi vonatkozásai bizonyultak sorsdöntőnek. Emellett mégsem becsülnénk alá azokat a belső tényezőket és fejleményeket, amelyek a háborúba kerülésünk előestéjén az ország sorsára befolyással voltak. Az a stratégiai cél, hogy az ország úgy érje el a lehetséges legtöbb terület-visszaszerzést, hogy kívül maradjon a háborún és haderejét megőrizze a háború utánra, csak szilárd és nyugodt belső politikai rendszer mellett volt elképzelhető.

Erélyes fellépés a nyilasok ellen

Teleki hivatalba lépése után ismét csak azzal kezdte, amivel elődei: határozott intézkedéseket fogantatosított az egyre agresszívebb és ekkorra már tömegméretűvé vált nyilas mozgalom ellen. A nyilas pártot ismét betiltották, és 30 nyilas vezetőt letartóztattak. Ez elsősorban azt célozta, hogy a soron következő, 1939 májusi képviselőházi választásokon elejét vegyék a szélsőjobb „törvényes” győzelmének. A választásokra készülve Teleki átalakította a kormánypártot. A Nemzeti Egység Pártjából (NEP) kivált vagy kiszorított imrédysták létrehozták saját szervezetüket, a Magyar Élet Mozgalmat. A kormánypárt pedig felvette a Magyar Élet Pártja nevet. A titkos választások sem hoztak változást a parlament összetételében. A MÉP az ekkor elérhető 260 mandátumból 183-at szerzett, tehát biztosítva volt abszolút többsége. A kormány baloldali és konzervatív ellenzéke jószerével formálissá vált. Jóval nagyobb gondot jelentett Telekinek és utódainak a Parlamentbe bevonuló 49 nyilas (jobboldali radikális) „honatya”, akik a kormánypártban is jelen lévő elvbarátaik támogatásával igencsak megnehezítették a kabinet helyzetét.

Az egyre nyomasztóbban egyszínűvé váló politikai palettán a reményt keltő üde foltot a Független Kisgazdapárt jelenléte adta. Igaz, hogy 14 mandátumuk nem volt meghatározó, de neves politikusai, így Eckhardt Tibor, majd az ő Amerikába távozása után Bajcsy-Zsilinszky Endre, Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla és Tildy Zoltán a magyar

demokrácia elkötelezett harcosaiként emelhették fel szavukat a magyar törvényhozásban. A parlamenten kívüli ellenzék elsősorban szellemi eszközökkel és érvekkel tudott fellépni a szélsőségek ellen. A korábban Pethő Sándor alapította Magyar Nemzet című politikai napilap hasábjain a Szellemi honvédelem rovatban láttak napvilágot azok az írások, amelyek a korabeli magyar értelmiségi elit nézeteit fejtették ki. Ez az értelmiségi tábor végső soron Teleki mögött állt, és hozzájárult a nyilas befolyás ellensúlyozásához.

Szociálpolitika, honvédelem és a második zsidótörvény

A Teleki-kormány folytatta elődje szociálpolitikai reformjait, amelyeknek mozgóatója a miniszterelnökség államtitkára, Kovrig Béla szociológusprofesszor volt. Több szociálpolitikai törvényt alkottak, így a kishaszonbérletekről és házhelyek létesítéséről, a sokgyermekes családok támogatását szolgáló Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) felállításáról. Teleki is támogatta a keresztény jellegű társadalmi szerveződések, a már említett KALOT-ot, illetve az ekkor induló Hivatásszervezetet, amely korporációs jelleggel szervezte a munkavállalókat. A Teleki-kormány alatt vett nagyobb lendületet a magyar közigazgatás korszerűsítése. Ennek kidolgozója Magyar Zoltán professzor volt, s megvalósításának kísérleti terépe a tatabányai „mintajárás”.

Messzemenő következményei voltak a Teleki-kormány által elfogadott honvédelmi törvénynek (1939:II. tc.), amely 1939 márciusában lépett életbe. Ez törvényerőre emelte az általános hadkötelezettséget, és számos korlátozó intézkedést tett lehetővé a háborús körülmények között. (Mind a személyi szabadság korlátozása, mind vagyoni jogi tekintetben.) Erre a törvényre hivatkozva lehetett bevezetni a rendkívüli hatalomgyakorlást. Ugyancsak erre hivatkozva – a zsidótörvényekkel együttesen – rendelték el a zsidónak minősített hadköteles állampolgárok munkaszolgálatra történő behívását.

Még súlyosabb jogsértést, mondhatni a „Rubicon átlépését” jelentette a Teleki-kormány idején az Imrédyék által előkészített második zsidótörvény elfogadtatása és életbeléptetése. Ez a törvény már a nürnbergi faji

törvények szellemében fogant. Ugyanis nemcsak az izraelita felekezet tagjait minősítette zsidónak, hanem mindenkit, akinek két szülője közül egy vagy négy nagyszülője közül kettő izraelita vallásban született. Itt már nem a felekezeti szempont érvényesült, hanem a faji érvelés. A kikeresztelkedettek (mintegy 100 ezer fő) visszaminősültek az állami törvény szerint zsidónak, míg a keresztény egyházak földi törvénnyel meg nem másítható szentsége révén keresztények voltak. A II. zsidótörvény már nem is elsősorban a zsidó értelmiség ellen irányult, mint az első, hanem mint címében megmondta, a zsidók gazdasági térfoglalásának korlátozását, visszaszorítását célozta. A zsidók alkalmazását a munkahelyeken 6%-ban szabta meg (egyes szabad pályákon 12%), és ezzel mintegy 60 ezer embert máról holnapra megfosztott megélhetésétől. A faji törvény erkölcsi vonatkozásain túl az emberi méltóság megsértését jelentette, ráadásul kitervelői fennen hirdetett célját sem érte el. A zsidó nagytőkések, a nagypolgárságot nem mozdította ki gazdasági pozícióból, annál inkább ellehetetlenítette az alkalmazottakat, a kisembereket, akik éppúgy megszenvetk a kapitalista rendszer igazságtalanságait, mint keresztény sorstársaik. Hogy Teleki miért vállalta ennek a törvénynek a végrehajtását, nehezen magyarázható. A benne is munkáló antiszemitizmus, a német nyomás, vagy hogy kifogja a szelet a nyilasok vitorlaiból? Amit bizony állíthatunk: a zsidótörvényekkel a magyar állam olyan lejtőre lépett, amelyen nem volt megállás.

Külpolitika: Kárpátalja elfoglalása és a második bécsi döntés

Talán több egyértelműséget mutatnak a Teleki-kormány külpolitikai lépései, bár végül

azokkal sem kerülhettük el, hogy belesodródjunk a háborúba. Teleki közvetlenül kormányra lépése után szembetalálta magát a kárpátaljai problémával. Nyilvánvaló volt, hogy Csehszlovákia eltűnik a térképről, de megmaradt a kérdés, hogy mi lesz Kárpátalja (Ruszinszko) sorsa? A történelmi Magyarország talán legszebb darabja a német birodalomba olvad, a szlovákoké lesz, avagy „bábállamként” él tovább? Telekit stratégiai célok befolyásolták: létre kell hozni a magyar–lengyel határt, ami lehetővé teszi a németek keleti agressziójának korlátozását. Az önálló

magyar akció Berlinben nem talált helyeslésre. Amikor azonban 1939. március 14-én deklarálták Szlovenszko, az önálló szlovák állam létrehozását, Csehszlovákia jogilag megszűnt létezni. Másnap a honvédség mozgósított alakulatai megindultak, és jelentéktelen helyi csetepaték mellett néhány nap alatt birtokba vették az egész Kárpátalját. (Vissza került az országhoz 12 ezer km², valamint 500 ezer lakos, akik közül csak 40 ezer volt magyar. Ebben az esetben szó sem lehetett etnikai elvekről vagy önrendelkezésről, egyértelműen a politikai-katonai stratégiai szempontokat érvényesítette a Teleki-kormány.) Kárpátalját nem is tagolták be a magyar közigazgatásba, hanem élére ún. kormányzói biztost neveztek ki, mert Teleki elképzelése szerint a területnek széles körű nemzetiségi autonómiát kellett volna adni.

A magyar kormány külpolitikai szándékait nagyban befolyásolta az 1939 augusztusi Molotov–Ribbentrop-paktum. Ezt ugyanis úgy lehetett értelmezni, hogy Magyarország „szabad kezét” kap Romániával szembeni területi igényeinek akár fegyveres úton való érvényesítésére is. (Hiszen a paktumban Sztálin Románia rovására megkapta Hitler jóváhagyásával Besszarábiát.) A paktum másik következménye, az 1939. szeptember 1-jén kezdődő német–lengyel háború (ami kiegészült a szovjet–lengyel háborúval) sokkal kellemetlenebb helyzetbe hozta Telekit.

A tradicionális lengyel–magyar barátság nem tette lehetővé, hogy a közvélemény elfogadjon egy magyar közreműködést Lengyelország eltiprásában. Az érzelmi motívumok a politikában nem sokat számítnak, éppen ezért Teleki döntése kellő bátorságra vall. Azt a német óhajt, hogy magyarok is vegyenek részt a hadjáratban, *ab ovo* el lehetett hártani. Nehezebb volt megtagadni azt a kérést, hogy a Wehrmacht igénybe vehesse a kassai vasútvonalat a lengyelek elleni felvonulás során. (Miközben a szlovákok készségesen átengedték őket.) A német hadműveletek szempontjából stratégiai jelentőségű kérés elutasítása világszerte pozitív visszhangot váltott ki, és Teleki egyik legnagyobb érdeme lett. Az is kellő erkölcsi és politikai bátorságról tanúskodik, hogy a kormányzati szervek közreműködésével a magyar–lengyel határon a katonák, polgári személyek, lengyel zsidók tízezrei menekültek a nácik, majd a Vörös Hadsereg elől Magyarországra, innen többségük a déli ka-

pun át a szövetségesekhez. Mintegy 140-150 ezer lengyel azonban a háború végéig nálunk talált menedéket.

A világháború európai szakaszának gyors német győzelmei – Lengyelország után Nyugat-Európa lerohanása – igencsak megnehezítették Telekinek azt a törekvését, hogy úgy maradjon ki az ország a háborúból, hogy közben fenntartsa a németek rokonszenvét, és megőrizze az ország belső berendezkedését. Önállóságának korlátait azonban jól jelezte az Erdély önerőből történő visszaszerzésére tett kísérlete. A magyar akciót Berlin határozottan letiltotta, és magának tartotta fenn a „döntőbíráskodás” jogát. Erre Hitler és Németország hatalmának csúcsán került sor. A két egymással vetélkedő „szövetség”, Magyarország és Románia így még inkább kiszolgáltatottjává vált a német akaratnak.

Miután az 1940 nyarán zajló magyar–román kétoldalú tárgyalások zsákutcába jutottak, a román fél kérte a német–olasz döntőbírárság közbelépését. A második bécsi döntésre 1940. augusztus 30-án került sor. Ennek értelmében Észak-Erdélyt és a Székelyföldet, valamint a Partium nagy részét, 43 104 km² területet 2,4 millió lakossal Magyarországhoz csatolták. Ennek következtében közel egymillió román nemzetiségű lakos került ide, míg félmillió magyar a továbbra is Romániához tartozó Dél-Erdélyben maradt. Az erdélyi etnikai viszonyok nem tettek lehetővé olyan politikai határt, mint a Felvidéken, így az etnikai, a nemzeti önrendelkezésre történő hivatkozás mindkét fél esetében eleve megkérdőjelezhető. Az erdélyi bevonulás, Kolozsvár és a Székelyföld visszatérése az anyaországhoz talán még nagyobb lelkesedést keltett a lakosságban, mint a korábbiak. Nagyobb volt a nyereség, de nagyobbak lettek a nehézségek is. A kölcsönös sérelmek megtorlása, ami a korábbi egymás mellett élés helyébe egymás gyűlöletét hozta, magyarnak és románnak egyaránt csak ártott. Teleki időben felismerte a nemzetiségi elmentésekben rejlő veszélyeket, és szorgalmazta az idevágó törvények mielőbbi meghozatalát.

A visszacsatolt területeken sem az 1939 tavaszi országgyűlési választások idején, sem később nem tartottak szavazást. A reintegráció a közigazgatásban megtörtént, helyreállították a megyék, járások beosztását, a községek, rendezett tanácsú városok és az önálló törvényhatósági jogú városok státusát. Az itt már korábban is működő magyar pártok

vagy csatlakoztak a megfelelő anyaországi politikai alakulathoz, vagy fenntartották különállásukat (mint pl. az Erdélyi Magyar Párt). A politikai reintegrálás azonban nem volt teljes. A visszatért területek parlamenti képviselőtét ún. behívásos rendszerben oldották meg. Tehát nem a pártok szerinti választással, hanem a kormány javaslatára az ottani közéleti személyiségekből, vezető politikusokból válogatták ki a behívandókat. A Felvidékről 26, a Kárpátaljáról 12, Erdélyből 51 képviselő került behívás útján a képviselőházba. (1941 nyarán a visszatért délvidéki területek 26 helyet kaptak. Így a képviselőház létszáma a 260 választott tag mellett a 115 behívottal együtt 375 főre növekedett.) A behívás révén a parlamentben tovább erősödött a kormánypárt pozíciója, hiszen az így bekerült képviselők szinte kivétel nélkül kormánytámogatók lettek. (Másként be sem hívták volna őket.) Ez az eljárás azt célozta, hogy távol tartsák a volt Csehszlovákiában és Romániában jelentős erőt képviselő baloldaliakat a törvényhozástól, de ezzel azt is elérték, hogy a nyilasok sem juthattak több mandátumhoz.

Szabadulási kísérletek a német szorításból

A békés területi gyarapodásnak, főként Erdély nagyobb része visszaszerzésének, már súlyos politikai ára volt. A Teleki-kormány 1940. november 20-án csatlakozott a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez. Ez a lépés az ország politikai semlegességének feladását jelentette, hisz így részese lett a közös néven fasisztának nevezett hatalmak szövetségének. Ezt követően egyre nehezebb feladatnak bizonyult Teleki stratégiájának érvényesítése: a katonai semlegesség megőrzése.

Mindezek ellenére Telekinek sikerült fenntartani a diplomáciai kapcsolatokat Angliával és Amerikával, s biztosítani az angolszász hatalmakat arról, hogy Magyarország nem kíván részt venni Németország oldalán a háborúban. A magyar külpolitika mozgásterének megőrzése érdekében a Teleki-kormány a közvetlen szomszédok közül az egyedül önállónak mondható országhoz, Jugoszláviához közeledett. A jugoszláv orientációnak ugyanis megvoltak a korábbi előzményei a magyar politikában, amit az is lehetővé tett, hogy ez irányban voltak a magyar

területi igények a legkisebbek. 1940. december 12-én írták alá Belgrád-ban a hangzatosan „örök barátsági”-nak nevezett szerződést a két ország között. (Ezt Hitler sem ellenezte, mert a lépés a Balkán legerősebb országát inkább a tengelyhatalmakhoz közelítette. Számára a Balkán „semlegesítése” pedig már a Szovjetunió ellen készülõ hadjárat déli szárnyának biztosítása miatt volt fontos.) A németbarát jugoszláv kormány azonban 1941. március végén megbukott, s a katonai puccs eredményeként II. Péter király vette át a hatalmat. A belgrádi fordulat, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás elutasítása Hitler számára váratlan fejlemény volt. Miután ekkor már Romániában és Bulgáriában is német csapatok állomásoztak, Albániát pedig az olaszok szállták meg, a náci Németország Jugoszlávia és Görögország lerohanása mellett döntött. A hadjárat szempontjából Magyarországnak stratégiai jelentősége lett. Hitler diplomáciai úton kérte a kormányzót, hogy tegyék lehetővé a német csapatok Jugoszlávia elleni felvonulását magyar területen, illetve a magyar csapatok is vegyenek részt a hadműveletekben. Cserében elismeri Magyarország területi igényeit Jugoszláviával szemben.

A jugoszláviai hadjárat és Teleki öngyilkossága

Horthy és a katonák, a vezérkar szinte azonnal kész volt ezek teljesítésére. Teleki és a kormányban vele egyetértõ konzervatív politikusok azonban látták ennek a lépésnek következményeit is: a háborúba való belesodródás veszélyét, tehát az addigi politika feladását. A történelmi dilemma az volt, hogy magára hagyhatja-e a magyar kormány a délvidéki félmilliónyi magyarságot azért, hogy megtartsa az angolszászok jóindulatát és kívül maradjon a konfliktuson, avagy eleget téve Hitler követelésnek minősíthetõ kérésének, részt vegyen az akcióban, és ezzel feladja fegyveres semlegességét. A minisztertanács, majd 1941. április 1-jén a Legfőbb Honvédelmi Tanács (amelyben a kormány és a katonák együttesen döntöttek) Teleki javaslatára úgy foglalt állást, hogy hozzájárul a német csapatok átvonulásához, a Jugoszlávia elleni hadműveletekbe azonban csak akkor kapcsolódik be a honvédség, amikor Jugoszlávia felbomlik, tehát mint állam

megszűnik. Az ugyanis előre látható volt, hogy ha a német támadás bekövetkezik, a horvát usztasák kikiáltják az önálló Horvátországot. Teleki még abban reménykedhetett, hogy a „nem létező” jugoszláv területekre történő magyar bevonulást nem tekintik Londonban agressziónak. Nem így történt.

A londoni magyar követ – a döntés meghozatala után – táviratban tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a németek átengedése esetén London megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, ha pedig a honvédség is részt vesz a támadásban, arra az esetre kilátásba helyezték a hadüzenetet. Teleki ezt nem értelmezhetette másként, csak addigi politikája csődjeként. A németek oldalán történő hadviselésnek ekkor a magyar politikában és katonai vezetésben többségben lévő lelkes hívei szentül hittek az Európát a brit szigetek kivételével meghódító Hitler végső győzelmében. A stratégiai távlatokkal tisztában lévő Teleki azonban tudta: ezt a háborút a náci nem nyerhetik meg, a tengelyhatalmak kimerülnek, míg a szövetségesek tartalékai szinte korlátlanok, és mozgósításuk csak idő kérdése. Nem is szólva arról, hogy Teleki jobban bízott a demokráciák erejében, mint a náci vagy fasiszta diktatúrákéban. A kudarcért magát is felelősnek érezve 1941. április 3-án hajnalban, hivatalában föbe lőtte magát. Horthynak írt búcsúlevele is önvádrol tanúskodott. Kétségbeesett lépése mementó volt, de az eseményeket ez sem állíthatta meg.

A kormányzó még aznap Bárdossy Lászlót nevezte ki miniszterelnöknek. A németek április 6-án megkezdték a balkáni hadjáratot, és másnap Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Az események valóban felgyorsultak. A jugoszláv ellenállás összeomlott, és április 10-én felbomlott Jugoszlávia: kikiáltották a Független Horvát Köztársaságot. Az előzetes tervek szerint másnap a honvédség megkezdte a Bácska, a baranyai háromszög, a Muraköz és a Muravidék elfoglalását. (A korábban Magyarországhoz tartozó Bánátot azonban a németek szállták meg, hogy elejét vegyék a magyar–román rivalizálásnak e terület birtoklása felett.) A területgyarapodás utolsó felvonásakor 11 417 km² területen több mint egymillió lakos került vissza Magyarországhoz, akik közül 36,5% volt magyar nemzetiségű.

A kezdetben etnikai jellegűnek mondható területi változások a ké-

sőbbiekben már csak részben feleltek meg ennek az elvnek. Eredményként a korábban elcsatolt magyar lakosság döntő többsége ismét a magyar állam fennhatósága alá került, és jelentősebb létszámban csak Dél-Erdélyben maradt vissza. Ugyanakkor azonban a Trianonnal szinte homogén lakosság nemzetiségileg ismét megosztottá vált. A háború küszöbére érkező Magyarország területe a trianoni 93 ezer km²-ről 171 ezer km² lett, összesen 78 500 négyzetkilométerrel növekedett. Így az ország a térség legkisebb államából 1941 nyarára Románia után a legnagyobb területtel rendelkezett, miközben Csehszlovákia, Lengyelország, Ausztria, Jugoszlávia „eltűnt” a térképről; Romániában, Bulgáriában németek állomásoztak, Szlovenszko és az usztasa Horvátország a nácik bábállamaként jött létre. Az 1920-as 7,6 milliónyi lakosság 1941-re 14,6 millióra növekedett, tehát ez is csaknem megduplázódott. A lakosság 3/4-ed része, 74,4%-a volt magyar, negyedrésze viszont már nemzetiségi (román, német, ruszin, hogy a nagyobbakat említsük).

A MAGYAR ÁLLAM ÉS MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSA

A korszak politikatörténetének áttekintése után és a háborúba történő belépés előtt a következő három fejezetben tematikus rend szerint tárgyaljuk az állam, a gazdaság és a társadalom életét. Bár ezeknek a kérdésköröknek is szoros politikai összefüggései vannak, illetve a politika számos esetben közvetlenül beavatkozott ezeknek a szféráknak az életébe, a jobb áttekinthetőség érdekében mégis célszerű külön tárgyalásuk.

.

A polgári kori magyar állam alapelvei és alapvető szerkezete az 1848-as polgári forradalomban alakultak ki, és intézményei a dualizmus idején a korhoz igazodó formában épültek ki. Az alapelveken és a szerkezet gerincén a Horthy-korszakban sem történt minőségi változás. A magyar államban a klasszikus polgári berendezkedés valósult meg: megtörtént a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom szétválasztása. A hatalmi ágak egymáshoz való viszonyát az 1848:III. tc.-re alapozták, amely a népszuverenitáson nyugvó törvényhozásnak felelős kormányzást jelentette. A 19. század végére kialakult struktúrán a Horthy-korszakban kétirányú változtatás történt. Az egyik az objektív helyzetből adódott: az önálló magyar államiság helyreállításából. Ennek megfelelően meg kellett teremteni azokat az állami (kormányzati) szerveket, amelyek az önálló államiság attribútumait képezték. Így a magyar külügyi,

hadügyi és pénzügyi (valuta-, vám-) kormányzatot. Meg kellett alkotni az államfői hatalom gyakorlásának új formáját és jogi szabályozását. (A törvényhozás a kezdeti átmeneti állapot után lényegileg visszatért az 1918 előtti rendszerhez.) A másik markáns változás viszont már az 1919 utáni politikai rendszer mentalitásából következett: a központi hatalom erősítése az önkormányzatokkal, s a végrehajtó hatalom további erősítése a törvényhozóval szemben.

Az államfő 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchiának egyetlen államfője volt. A társország Osztrák Császárságban a császári, a Magyar Királyságban a magyar királyi jogokat gyakorló közös uralkodó. A Monarchia megszűnésével Ausztria köztársaság lett, élén a köztársasági elnökkel. Magyarország államformája viszont változatlan maradt, Magyar Királyság. „Normális” körülmények között a királyság élén álló államfő az uralkodó, a király (nálunk a királyság egyébként választott volt). Külső okok – az antanthatalmak tiltása – miatt a megkoronázott király nem térhetett vissza a forradalmak után a trónra. Belpolitikai okok következtében pedig nem került sor „nemzeti király” választására sem. Ebben a helyzetben került előtérbe az államfői hatalom gyakorlásának ideiglenes rendezése.

A kormányzó mint „ideiglenes” államfő

Kellő precedens található a magyar történelemben arra, hogy a Magyar Királyság államfői tisztét nem király, ha-

nem kormányzó (gubernátor) töltötte be. Az 1920-ban kodifikált kormányzói hatalom ideiglenes jellegének hangoztatása azonban ne tévesszen meg bennünket. A legitimisták és horthysták közötti hatalmi harc 1921 végére ez utóbbiak javára dőlt el. Az „ideiglenes” megoldás állandósítását a belpolitikai viszonyok ilyenén alakulása mellett a nagyhatalmak, az antant is szankcionálta.

A kormányzónak mint államfőnek a jogait a király jogköréhez viszonyítva állapították meg. Az erről alkotott négy törvény (1920-ban kettő, majd 1933-ban és 1937-ben egy-egy) a bővítések ellenére sem jelen-

tette, hogy a kormányzó a király jogait maradéktalanul gyakorolhatta volna. Az államfő formális jogai diktátori hatalmat sem biztosítottak számára. Mindazonáltal a kormányzó nemcsak reprezentált, hanem amikor szükségesnek látta, közvetlenül is beleavatkozott a kormányzati politikába. A több vonatkozásban nem kodifikált hatalomgyakorlás olyan rendszere alakult ki (amiről a korábbi fejezetekben már szóltunk), amelynek következtében a hatalom forrása nem a népszuverenitáson alapuló törvényhozás, hanem maga a kormányzó lett.

Az államfő 1920-ban kapott jogai még messze álltak az egykori királyi hatalomtól, és ekkor még jogilag a törvényhozás (a nemzetgyűlés) látszott „erősebbnek”. Az 1848:III. tc.-re hivatkozva megerősítették, hogy „a végrehajtó hatalmat a kormányzó kizárólag a nemzetgyűlésnek (később országgyűlésnek – G. J.) felelős minisztérium által gyakorolja”. Kormányzói leiratai csak akkor érvényesek, ha azokat az illetékes miniszter ellenjegyzi. Az államfő és a törvényhozás viszonyát részletesen szabályozták. A törvényhozás alkotta törvényeket a kormányzó nem „szentesítette”, hanem ún. kihirdetési záradékkal látta el. A kihirdetésről 60 napon belül kellett rendelkeznie. Amennyiben ezt nem tette, egy alkalommal visszaküldhette a törvényjavaslatot a nemzetgyűlésnek. Ha a törvényt a nemzetgyűlés változatlanul fenntartotta, úgy a kormányzó azt 15 napon belül köteles volt kihirdetni. A törvényhozás ülészeit 30 napra elnapolhatta. A törvényhozás tartós munkaképtelenné válása esetén végül megkapta berekesztésének és feloszlításának jogát azzal a feltétellel, hogy egyidejűleg ki kell írnia az új képviselőválasztásokat. Ezzel lehetetlenné tették, hogy a kormány a kormányzóval törvényhozás nélkül rendeletileg kormányozzon. Az is szembetűnő, hogy bár a törvény biztosította a kormányzó sérthetetlenségét (a „felségsértés” helyében), de alkotmány sértése esetén lehetővé tette az államfő felelősségre vonását.

A Várba költöző kormányzó, ha nem is alakított ki királyi udvartartást, ennek számos külsőségét átvette. (A gyönyörű környezetben adott impozáns fogadások feledtették a kormányzó középosztálybeli származását...) Az államfő működését segítette a kormányzói kabinetiroda, ahová a rengeteg beadvány, kérelem érkezett, s ahol a válaszok is megszülettek. A kormányzó katonai irodája a legfőbb hadúri funkció

végzését segítette. A díszes egyenruhában szolgálatot teljesítő testőrség őrsváltását éppúgy meg lehetett csodálni, mint a hasonló parádét Londonban. A királyi várkápolnában őrzött Szent Korona és a koronázási jelvények biztonságát a koronaőrség garantálta. A Dunára néző, érintetlenül hagyott királyi lakosztály, a kormányzóság Vérmezőre nyíló ablakaival, a teret lezáró miniszterelnöki rezidenciával (Sándor-palota), a mellette lévő Honvédelmi Minisztérium masszív tömbjével ekkor a királyi várat valóban impozáns kormányzati negyeddé tette.

A kormányzói jogkör többszöri kiterjesztése

A kormányzó a királyi várba költözhetett, de az uralkodó jogai közül nem kapta meg a főkegyúri jogot. (A közhiedelemmel szemben ez nem református vallása miatt történt, hanem azért, mert az 1918-ban életbe lépő *Codex Iuris Canonici* értelmében ezt a jogot a Szentszék magához vonta, azaz nem ismerte el többé a magyar állam főkegyúri jogosítványát.) Nem adományozhatott nemességet, nem létesíthetett hitbizományt, nem gyakorolhatott (ekkor) közkegyelmet. Bár a hadsereg ténylegesen Horthy kezében volt, a kormányzó jogköre e tekintetben mégsem volt korlátlan. A kormányzó mint legfőbb hadúr a hadsereg vezérletére, vezényletére és belső szervezetére vonatkozóan a honvédelmi miniszterrel egyetértésben rendelkezhetett. A haderőt az országhatáron túlra vezényelhette azzal a megkötéssel, hogy ez a kormány felelőssége mellett történik, és késedelem nélkül kikéri a törvényhozás utólagos hozzájárulását. Ugyanakkor a hadüzenethez vagy békekötéshez ekkor még ki kellett kérnie a törvényhozás előzetes beleegyezését. A „repräsentációs” uralkodói feladatokat a kormányzó is ellátta: ő képviselte az országot a nemzetközi érintkezésekben, ő küldte és fogadta a követeket.

A kormányzó joga volt a parlamenti erőviszonyoknak megfelelő miniszterelnök kijelölése, majd a miniszterelnök által elébe terjesztett lista alapján a miniszterelnök és a miniszterek kinevezése. Az egyes minisztereket a miniszterelnök ellenjegyzésével a kormányzó mentette fel és nevezte ki az újakat. A kormányzó nevezte ki a miniszterelnök egyetértésével a magas közjogi méltóságokat, a belügyminiszter egyet-

értésével a főispánokat, a honvédelmi miniszter előterjesztésére a tábornokokat, főtiszteket.

A dualizmus hatalmi mechanizmusában sem kodifikálták az uralkodó ún. előszentesítési jogát. (Ez azt jelentette, hogy a kormány mielőtt az elkészült törvényjavaslatot az országgyűlésben beterjesztette volna, előzetesen bemutatta a királynak. Ha Bécsben „placetet” kapott, akkor a törvényhozásban elfogadott törvényjavaslat uralkodói szentesítése sem maradhatott el.) A kormány–törvényhozás–kormányzó közötti harmónia fenntartása érdekében az 1920 utáni kormányok is éltek ezzel a módszerrel. A törvényjavaslatokat általában bemutatták a kormányzónak, s így azok kihirdetésének elrendelése ezután már nem is volt kétséges.

Az 1930-as években – a korábban már szintén tárgyalt politikai okok miatt – sor került a kormányzó hatalmának bővítésére. A legjelentősebb lépést ebben az irányban az 1933:XXIII. tc. jelentette. Eszerint ugyanis „az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának a királyi hatalomban foglalt joga... a kormányzót is megilleti”. Ez azt jelentette, hogy a kormányzó bármilyen hosszú időre elnapolhatja az országgyűlést, csak a költségvetés és a zárszámadás elfogadtatását kell biztosítani. Ugyancsak lehetővé tette az országgyűlés feloszlatását mandátumának lejárta előtt (az új választások kiírásával egyidejűleg). Ez a változás egyértelműen megnövelte a végrehajtó hatalom, a kormány hatalmát a törvényhozással szemben.

Utoljára az 1937:XIX. tc. bővítette ki a kormányzó jogkörét, aminek következtében az már valóban közel került a királyi hatalomhoz. A törvény szerint az államfő kétszer küldhette vissza az országgyűlés elfogadott törvényjavaslatát, és kihirdetését is hat-hat hónapig halaszthatta, tehát gyakorlatilag egy egész évig elodázhatta kihirdetését. Ugyanekkor törölték a kormányzó felelősségre vonásának lehetőségét, valamint ekkor szabályozták utódajánlási jogát is.

A kormányzó – főként az 1920-as években – távol tartotta magát a napi politikától, és nem avatkozott be a kormányzati munkába sem. Ekkor valóban inkább „reprezentált”. Az 1930-as évektől kezdve azonban a kialakuló válsághelyzetekben kilépett „rezerváltságából”. A kormányzati döntésekben történő részvételének formája az ún. koronata-

nács volt. A kormány, a minisztertanács ülésein rendszerint a mindenkor miniszterelnök elnökölt. Amikor a minisztertanácson az államfő elnökölt, akkor azt koronatanácsnak nevezték. A 30-as években több koronatanácsra került sor, a háború alatt pedig még sűrűbben szólt bele Horthy a döntésekbe.

Az államfői hatalom ideiglenes gyakorlása, a kormányzóság 1944. október 16-án – Horthy lemondásával – véget ért. Néhány napos „interregnum” után 1944. november 4-én (az 1944:X. tc. értelmében) a miniszterelnök vette át az államfői jogok gyakorlását is. A nyilas Szálasi Ferenc „diktátori hatalma” egyesítette az államfői és kormányfői tiszteket, amint azt példaképe, a náci Führer tette. A Nemzetvezető a Szent Koronára tett esküt, s hatalmát a magyar államiságot megtestesítő koronától származtatta. Tényleges hatalma azonban már nem volt, és a király nélküli királyság államfői végjátéka tragikomédiába torkollott.

Törvényhozás A törvényhozó szerv létrehozását, a választójogot és választásokat, a pártok erőviszonyait és a legfontosabb törvényalkotásokat a politikatörténet során bemutattuk. Itt inkább a törvényhozó hatalom szerkezetét és működési mechanizmusát vázoljuk fel.

Mint ismeretes, a dualizmus idején Magyarország az osztrák féltől független, önálló törvényhozással rendelkezett, amelynek alapjait ugyancsak 1848-ban rakták le (beleértve a házszabályt is). A magyar országgyűlés a népszuverenitáson alapuló törvényhozó szerv volt. 1918 novemberéig kétkamarás országgyűlésként működött. A képviselőházba az általános választások ciklikus eredményeként, politikai pártállás szerint kerültek be a képviselők. A főrendiházban, a „második kamarában” a tagok nem választás, hanem különféle, alkotmányosan meghatározott jogcímek szerint foglaltak helyet. Döntő többségük születési jogon (a „főrendek”), kisebb részben hivatás, funkció, tisztség (zászlós-urak, az egyházak főpapjai stb.), illetve uralkodói kinevezés folytán. 1918 novemberében – a polgári demokratikus forradalom során – az országgyűlés képviselőháza kimondta önmaga feloszlatását, a főrendiház pedig meghatározatlan időre elnapolta ülésezését. Az 1918-as népköz-

társaság államában nem működött törvényhozó szerv. A Tanácsköztársaság idején a legfőbb törvényhozó szervnek mondott Tanácsok Országos Gyűlése mindössze egy hétig ülésezett, ami kimerült abban, hogy elfogadták alkotmányukat.

Nemzetgyűlés 1919 után a magyar államiság megteremtésének első kelléke a törvényhozó szerv létrehozása volt, amely megalkotja azokat az alaptörvényeket, amelyek biztosítják az állam alkotmányos berendezkedését. Ennek a szerepnek leginkább az egykamarás alkotmányozó nemzetgyűlés felelt meg. Az 1920. január 16-án összeülő első nemzetgyűlés mandátumát – az idevágó választójogi rendelet – két évben határozta meg. A mandátumok számát az 1918-ig érvényben lévő választói kerületek ekkor demarkációs vonalakon belülre eső száma szabta meg. (Az 1920 februári választásokon 164, a nyáron zajló tiszántúli választásokon további 45 mandátum, s az 1921 nyári baranyai választásokon újabb 10 mandátum sorsa dőlt el. Összesen tehát 219 mandátum. A helyzetet tovább bonyolította, hogy az 1920 februárjában a nyugat-magyarországi kerületekben megválasztott nemzetgyűlési képviselők, köztük az 1921-ben Burgenlanddal Ausztriához átkerültek mandátuma kérdésessé vált.)

A nemzetgyűlés nem alkotott saját házszabályt, hanem átvette a régi képviselőház szabályait. Tisztikart választott, a képviselőket bizottságokba sorolta, üléseiről szó szerinti jegyzőkönyvet vezettek és nyomtattak ki. A képviselők beszédeiket nem olvashatták, interpellációikat viszont írásban nyújtották be és indokolták szóban. A hozzászólások idejét nem korlátozták, csak a napirend előtti felszólalást. Nemcsak a minisztereknek, hanem bármely képviselőnek jogában állt önálló törvényjavaslatot betérjeszteni, vagy a napirenden lévő törvényjavaslathoz kiegészítést, törlést stb. előterjeszteni. A képviselők felállással szavaztak igennel, az ülve maradók tartózkodott, illetve ez egyet jelentett a nemmel. A ház elnöke csak ritkán rendelt el titkos, név szerinti szavazást, még ritkábban zárt ülést. (A ház tanácskozásait a karatról a sajtó emberei kísérték leginkább figyelemmel.)

Az alakilag rendben lévő törvényjavaslatot a benyújtást követően ki-

adták a ház illetékes bizottságának vagy bizottságainak megtárgyalására. A bizottsági előadó jelentésével (esetleg többségi és kisebbségi vélemény mellett) került a javaslat a plenáris ülés elé, ahol általános vitára bocsátották. Ennek általában a javaslattal kapcsolatos politikai vélemények megfogalmazása volt a célja. A második menetben a törvényjavaslatot részletesen tárgyalták, fejezetenként, paragrafusonként. Amikor ez is véget ért, a harmadszori olvasás után került sor a megszavazására (vagy elutasítására), ami egyszerű többséggel történt. Az évi költségvetési törvényjavaslat vitája adott módot a kormánypolitika általános mérlegre tételére, s ennek elfogadása, a felhatalmazás (indemnitás) megadása képezte a kormány működésének alkotmányos alapját.

A második nemzetgyűlés 1922–26 között működött, mandátuma négy évre szólt. Az új választójogi rendelet alapján átszervezték a választókerületeket, illetve az egyéni és listás jelöltekre történő szavazás kombinálásával a nemzetgyűlés létszámát 245-ben állapították meg. Működési szabályai nem változtak. Törvényalkotása – a kormánypárt abszolút többségének birtokában – a korábbihoz képest zökkenőmentesen folytatható. Bár a választásokra jogosultak száma 1920-hoz képest csökkent, megállapítható, hogy ekkor és ezt követően is a felnőtt lakossághoz viszonyított arányszámuk megfelelt az akkori európai átlagnak. Kimondottan antidemokratikus és visszaélésekre lehetőséget adó retrográd vonása a választók többségénél a titkosság feladása volt, hiszen a nyílt szavazás eleve kétségesse tette a szabad véleménynyilvánítás lehetőségét.

Az országgyűlés és működése

1926-ban került sor a kétkamarás országgyűlés helyreállítására, pontosabban a képviselőház mellé a második kamarának, a felsőháznak a megszervezésére. A felsőház nem tekinthető a korábbi főrendiház jogutódjának. (Főként legitimista politikusok szerették volna az 1918-ban üléseit elnapoló főrendiház újbóli összehívását.) A felsőház bonyolult szisztéma szerint állt össze, amelyben kombinálták a tekintélyelvűséget, a hivatásrendiséget és a választást. Szerveződésében a születési elő-

jogok (a főrendek) másodrangúvá váltak, de az egyéb jogcímen bekerülő tagok jelentős része mégis arisztokrata volt.

A felsőháznak születési jogon csak a magyar honos, nagykorú (24 éven felüli) Habsburg-főhercegek lettek tagjai. A főrendi családok 40 helyet kaptak, ami a törvényhatóságok által küldött tagok felét tette ki. A 40 arisztokrata tagot a nagykorú, évi 2000 pengő egyenes adót fizető férfiak közül titkos szavazással öt évre választották, majd az egész felsőházra vonatkozó rotációs alapon újítták meg. A korábbi főrendiházra is jellemző csoportját alkották a felsőháznak a méltóság vagy hivatalviselés alapján (és annak idejére) bekerülő tagok: 31 egyházi vezető, akiknek aránya megfelelt az adott felekezet országos számarányának, illetve 16 világi főméltóság (formálisan a zászlósurak, a tényleg hivatalban is lévő koronaörök, a kúria és más főbb bíróságok vezetői, a M. Kir. Honvédség főparancsnoka stb.), összesen tehát 47 fő. (Ha az adott hivatal nem volt betöltve, akkor ez a tényleges létszám kisebb.) Ugyancsak a korábbi második kamarára emlékeztetett, hogy a kormányzó, tehát az államfő különleges érdemekre való tekintettel 40 örökös tagot nevezhetett ki. Az eddig felsorolt kategóriákban a hivatalviselők, illetve a kinevezettek között jelentős számban találhatók arisztokraták.

A felsőház korporációs jellegét fedezhetjük fel a különböző érdekképviselések, kamarák, illetve a törvényhatóságok delegált (választott) képviselőinek megjelenésében. A vármegyei törvényhatóságok és az önálló törvényhatósági jogú városok összesen 76 tagot választhattak, mégpedig annak arányában, hogy az illető törvényhatóság területén hány választópolgár lakott. (Magát a választást titkosan az illető törvényhatósági bizottság teljes közgyűlése végezte.) Törvényhatósági tagként bárki bekerülhetett, akinek volt választójoga. Társadalmi megoszlásuk is sokszínű, az egyszerű kisgazdától a kanonokon keresztül megint csak a grófig bezárólag. A korporációs képviselő 35 tagot kapott az értelmiségi kamarák (ügyvédi, mérnöki, orvosi stb.), az egyetemek, a Magyar Tudományos Akadémia, a Vitézi Szék illetékes testületeinek delegálása révén.

A felsőházba a tagok nem politikai pártállás szerint kerültek, s ott nem alkottak frakciókat. A felsőház átvette a korábbi főrendiház szabályait, tisztikart választott. Jóval ritkábban ülésezett, mint a képviselő-

ház, hiszen az érdemi viták ott folytak. A felsőháznak is volt törvénykezdeményezési joga, de ezzel nem élt. Jogköre a képviselőházhoz képest korlátozott volt. A képviselőházban elfogadott törvényszöveget átdolgozásra egy alkalommal küldhette vissza. Ha a képviselőház ragaszkodott eredeti javaslatához, ezt a felsőháznak tudomásul kellett vennie. Jogkörét azonban 1937-ben kibővítették. Ezt követően a felsőház két alkalommal küldhette vissza a képviselőház javaslatait. Ha ezután sem jutottak közös nevezőre, akkor a két kamara közös bizottságot küldött ki a kompromisszum megtalálására. Ha ez sem járt eredménnyel, akkor a kormányzó a képviselőházi javaslatot emelte törvényerőre és hirdette ki. (A területi revízió következtében a felsőházba bekerültek a visszatért területek egyházfői, így létszáma emelkedett. 1942-ben viszont a zsidótörvények következtében megfosztották az izraelita felekezetet addigi két felsőházi tagságától.) A felsőház létszáma az említettek értelmében 239 fő + a főhercegek, tehát nagyjából megfelelt a képviselőház 245-ös létszámának. A felsőházi tagok rotációja nem esett egybe a képviselőházi ötéves ciklusokkal.

Az országgyűlés képviselőházának létszámát az 1938-ban elfogadott új választójogi törvény megnövelte. Ekkor 260 képviselőt választottak, közülük 135-öt egyéni kerületben, 125-öt lajstromos kerületben. (A felsőház létszáma is ekörül mozgott.) A képviselők száma 1939–41 között a visszacsatolt területekről történt behívásokkal – mint azt már ismertettük – 375 főre emelkedett. (A képviselők összeférhetetlenségét, illetve mentelmi jogát a korszakban sem szabályozták másként, mint ahogy a dualizmus idején volt. A házszabályokat több ízben is részkérdésekben módosították, de lényegében az 1908-as házszabály volt érvényben.)

A végrehajtó hatalom

A végrehajtó hatalom szervei és azok működése, a hatalom gyakorlása felülről lefelé épült ki. A végrehajtó hatalom működésének alkotmányos alapját a hatályos törvények képezték. Miniszterelnöki vagy miniszteri rendeletek nem mondhattak ellent a törvényeknek. A kormány egészének akaratát tükröző rendeleteket a miniszterelnök adta ki, míg az egyes szaktárcaik tárgykörébe tartozókat az illetékes miniszter.

A kormány A végrehajtó hatalom csúcsán a kormány állt, s annak voltak alárendelt, országos hatáskörű közegei. De a végrehajtó hatalom részét képezték a közigazgatás önkormányzati jelleggel szerveződő testületei, illetve választott tisztségviselői is. A kormány élén a miniszterelnök állt, a kormány tagjait minisztereknek nevezték. Az összkormány alkotta a minisztertanácsot, amelynek ülésén a miniszterelnök elnökölt. Esetenként – esetleg tartós – helyettesítésével a kormányzó a kabinet valamely tagját bízta meg. A kormányfő ekkor már nemigen vezetett más tárcát. Kivétel Gömbös Gyula, hisz miniszterelnökként megtartotta a honvédelmi miniszterséget is. A miniszterelnököt a kormányzó designálta, aki a kormányalakításra kapott megbízás után összeállította kabinetjét. Ezt követően a kormányzó ki-nevezte a miniszterelnököt, és a miniszterelnök javaslata szerint miniszterekké a kormány tagjait. Amennyiben a miniszterelnököt vagy valamely minisztert a parlament leszavazta, akkor alkotmányos kötelessége volt az illetőnek, hogy benyújtsa lemondását a kormányzónak. A kormányzó ezt vagy elfogadta, vagy nem. Ha viszont a kormányzó szólította fel a kormányfőt vagy valamely miniszterét távozásra, annak végrehajtását a parlament nem tudta megakadályozni.

A miniszterelnök mellett működött egy adminisztratív államtitkár (szinte a korszak egészében bárcciházi Bárczy István) és egy politikai államtitkár. A miniszter mellett is államtitkár működött, akit ugyancsak a kormányzó nevezett ki. A minisztertanács általában rendszeresen ülésezett, de ennek nem volt megszabott időrendje. A kormánytagok előterjesztéseiket előzetesen írásban beterjesztették, s a vita után hoztak határozatot. A minisztertanács üléseiről nem szó szerinti, hanem érdemi tartalmi összefoglalást adó jegyzőkönyvet vezettek. (Az írásbeli előterjesztéseket és határozatokat szó szerint tartalmazták.) A jegyzőkönyvet az adminisztratív miniszterelnökségi államtitkár vezette és a mindenkori miniszterelnök hitelesítette.

A Horthy-korszak kormányainak miniszteri tárcái, a reszortok a dualizmus korihoz képest ugyancsak az önálló államiság kívánalmai szerint változtak. A politikai jellegű tárcák sora kiegészült az addig nem létező magyar Külügyminisztériummal, amelyet ekkor kellett kiépíteni. A külügyek irányítására egyébként a miniszterelnökök nagy

befolyással voltak, főleg Bethlen, Teleki, de Gömbös is. Ugyancsak megváltozott a korábbi Honvédelmi Minisztérium szerepe és jelentősége. Átalakult a Belügyminisztérium feladatköre is, hisz hatásköréből egyes feladatköröket újonnan felállított minisztériumok vettek át. (Így pl. az 1919-ben életre hívott Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium a szociális kérdéseket és részben az egészségügyet, vagy az időnként létező Propaganda Minisztérium egyes politikai jellegű feladatokat.) A „szaktárcák” esetében inkább a gazdasági fejlődés követelményeinek megfelelő specializálódásra került sor az 1930-as években: az ipari és a kereskedelmi tárca szétválasztásával, más esetekben pedig egyfajta gazdasági csúcsmisztérium szervezésével. A tárcák közül természetesen megszűnt a korábbi király személye körüli miniszteré.

A Horthy-korszak negyedszázada alatt a tárcák birtokosainak a többsége egyúttal országgyűlési képviselő is volt. Társadalmi állásukat tekintve azonban jelentéktelennek mondható közöttük az arisztokrácia aránya. A miniszteri poszt betöltése politikai kérdés volt, ami azonban nem zárta ki, hogy kellő felkészültségű és tehetséges szakember ne kerülhetett volna valamelyik minisztérium élére. A 12 kormányfő közül mindössze három volt arisztokrata származású: Teleki, Bethlen és Károlyi Gyula.

Az idők változását érzékelteti, hogy miniszterelnök lehetett egy jelentéktelen gyárosból (Friedrich), a tanítóságot politikára cserélő Huszár Károlyból, a seszínű jogtanácsos Simonyi-Semadamból. A grófok közül Teleki tudós szakember is volt, míg Bethlen, Károlyi vagy később Darányi és Kállay a hagyományos képzettséggel a közéleti karrier végén került a Sándor-palotába. Gömbössel az egykoron hivatásos katona lett miniszterelnök, s ugyancsak tábornok volt Sztójay és Lakatos is. (Szálasi is vezérkari tisztként kezdte.) Közgazdasági és pénzügyi szakember volt Imrédy, karrierdiplomata Bárdossy. A kép így valóban elég tarka, de érdemben nem változtat azon a tényen, hogy valamennyien az úri Magyarország őrzői, és a kormányzó után első emberei voltak.

Országos szakigazgatási és rendészeti szervek

A központi kormányzatnak országosan kiépített szakigazgatási szervei működtek, a helyi önkormányzatoktól függetlenül. Ezek közül a pénzügyeket illetően említendők az adóhatóságok, a vámhatóságok, a dohány- és szeszjövedék központi irányítása. Az igazságszolgáltatásban az ügyészségek tartoztak a minisztérium irányítása alá. Az oktatásügy kormányzati ellenőrzését szolgálták a tanfelügyelőségek, amelyek tankerületekre osztva működtek. Ugyancsak központi kormányzati irányítás alá tartoztak a rendészeti szervek, a rendőrség és a csendőrség. A M. Kir. Csendőrség hatásköre Budapest és a törvényhatósági jogú városokon kívül az egész országra kiterjedt. A csendőröket csendőrkerületekbe szervezték. A nyomozó hatóság szerepét is ellátó csendőrök szigorú katonai fegyelem alatt álltak. Ennek megfelelően kormányzati felügyeletük is kettős volt. Rendészetileg a belügy, a katonai, fegyveres tevékenységet illetően a honvédelmi tárca alá tartoztak. (Ézt a kapcsolatot a csendőrség országos felügyelője biztosította, aki rendesen egy honvéd tábornok volt.) A rendőrség viszont, amely korábban a városi önkormányzatok fennhatósága alá tartozott, 1919 után a Belügyminisztériumnak volt alárendelve, mintegy „államosították”.

Közigazgatás és igazságszolgáltatás

A végrehajtó hatalom gyakorlása, a közigazgatás irányítása a korábban tárgyalt kormányzati szervek területi közegei, illetve az önkormányzati intézményrendszeren keresztül valósult meg. A két szféra közötti kapcsolatot a kormány (a belügyminiszter) által kinevezett főispánok (Budapesten a főpolgármester), járási szinten a főszolgabírók képviselték, tartották fenn.

Közigazgatás és önkormányzat

Az ország közigazgatási beosztása a Horthy-korszakban is megtartotta az évszázadok óta hagyományos megyerendszert. (Általában is elmondható, hogy a közigazgatásban az esetenkénti korszerűsítés és központosítási törekvések ellenére megmaradt a dualizmus végére ki-

alakult rendszer.) A történelmi Magyarországnak 63 vármegyéje volt. Ebből a trianoni határok csak tízet nem érintettek, 25 vármegye területét az új politikai határok ketté vagy akár három felé szabdalták, így itt maradt 23 „csonka” vármegye. Az 1923-ban végrehajtott reform során a 10 egész és a 23 csonka vármegyéből 25 új megyét képeztek. Ezek közül hat ún. „közigazgatásilag egyelőre egyesített megye” (keem) lett. (Mint pl. Győr-Moson és Pozsony; vagy Csanád, Arad és Torontál stb.)

A Magyar Királyság megyéinek száma a területi gyarapodás következtében 1939–41 között jelentősen megnövekedett. A polgári közigazgatás helyreállításával ugyanis rekonstruálták az elcsatolás előtti állapotokat, és Kárpátalja kivételével helyreállították a megyerendszert. Ennek következtében egyes csonka vármegyék kiegészültek vagy teljessé váltak (így az „egyelőre egyesítetttség” esetenként megszűnt), vagy akár egész megyék kerültek vissza. 1941 végére a Magyar Királyság 37 megyére oszlott, amelyből egy, Bars és Kishont volt egyelőre egyesített megye. A Teleki-kormány szándéka az volt, hogy Kárpátalja számára autonómiát biztosít, ezért itt nem történt meg a megyerendszer helyreállítása. A kormányzói biztos által kormányzott területet három közigazgatási kirendeltségre (ungi, beregi, máramarosi) tagolták.

A megyei autonómia számos előnyt és hátrányt egyesítő szervezetét a Horthy-korszakban az 1929:XXX. tc.-vel korszerűsítették. A reform célja az önkormányzat szakszerűbbé tétele volt, ami együtt járt a központi hatalom befolyásának a növelésével. Az önkormányzatban a reform előtt 50%-ban a legnagyobb adót fizetők (az ún. virilisek) foglaltak helyet. Most az ő arányuk 40%-ra csökkent; a 60%-ból azonban 20% továbbra is nem választás, hanem hivatalviselés, érdekképviselés, vallási (egyházi) képviselés, valamint kinevezett örökös tagság révén került be. A fennmaradó 40%-ot választhatták az országgyűlési választójog szerint.

A megyei önkormányzat közgyűlésének – a megyegyűlésnek – 120-tól a több százig terjedő tagja lehetett, a választók számától függően. Ez a fórum inkább a politikai csatározások színtere volt, mint az érdemi döntéseké. A megyei kormányzati és közigazgatási munkát az ún. közigazgatási bizottság végezte. Ennek élén a kormány által kinevezett főispán állt, aki az autonómia mellett vagy inkább felett a kormány

politikai exponense volt. A megye választott vezetője az alispán volt. (Hivatali idejét a megyei tisztkarával együtt az önkormányzati törvény hat évben szabta meg.) A közigazgatási bizottság 21 tagból állt. Ebből 10 főt a megyegyűlés választott. Öt tagja a megye tisztkarából került ki: az alispán, a főjegyző, a tisztiügyész, a főorvos és az árvaszéki elnök. További hat tagja azonban már a kormánytól függött, mert a minisztérium nevezte ki őket. (A főispán, az adófelügyelő, a tanfelügyelő, a postaigazgató, az építési hivatal vezetője és a királyi ügyész.) Míg a megyegyűlés egyfajta „helyi parlamentnek” tekinthető, amely jogszabályokat alkothatott (de csak olyanokat, amelyek nem álltak szemben az érvényes állami jogszabályokkal és törvényekkel), a közigazgatási bizottság a megyei „kormányt” jelentette, élén az alispánnal. Az önkormányzatiság elvéből következően az alispán számított az önkormányzat első emberének, mert bár az elnöki tisztet a testületben a főispán töltötte be, ő mégis a kormány exponense volt. (Egyébként a főispánt távollétében az alispán helyettesítette.)

A megyei önkormányzat nem rendelkezett a karhatalom, a csendőrség felett. E tekintetben a főispán, illetve a főispánnak alárendelt – ugyancsak nem választott, hanem kinevezett – közeg, a járás élén álló főszolgabíró volt az illetékes. A megyék közigazgatásilag járásokra oszlottak, amelyeknek azonban nem volt autonómiájuk. A főispán, a főszolgabíró és a járási székhelyen állomásozó csendőrség jelentette a hatalomérvényesítés kézzelfogható tényezőit a lakosság számára.

A megyével volt egyenjogú – a korábban leginkább szabad királyi városi státust élvező – önálló törvényhatósági jogú város. Ezek száma 1918 előtt 25 volt, Trianon után 10 maradt: Pécs, Székesfehérvár, Győr, Sopron, Miskolc, Debrecen, Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely, Baja. Később ugyanezt a jogállást nyerte el Kaposvár és Szombathely. A jogállás nem függött közvetlenül az adott város nagyságától, hiszen pl. Baja „kisváros”, míg az ide nem sorolt Veszprém „nagyváros” volt. A területi visszacsatolások során az ebbe a kategóriába tartozó városok száma is emelkedett. (Komárom, Kassa, Ungvár, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Marosvásárhely, Zombor, összesen 8, tehát kereken 20 lett.) Az önálló törvényhatósági jogú város esetenként egy-egy vármegye székhelye is volt. Az önálló törvényhatósági jogú város autonómiáját

virilisek és a választott tagok alkották. A városi tanács tagjai a főbb tisztségviselők mellett a közgyűlés küldöttei voltak. A város vezetése a polgármester kezében volt. Ugyanúgy választottak egyéb tisztségviselőket, mint a vármegyében. A főispáni tiszte az ő esetükben leginkább az adott megye élére kinevezett személy töltötte be.

A nem önálló törvényhatósági közigazgatási egységek voltak az ún. rendezett tanácsú városok. (Ezeket 1929-től megyei városnak nevezték.) Az „rtv” jogállású város élén városi tanács állt választott tisztségviselőkkel, polgármesterrel stb., de egyébként a vármegyei joghatóság alá tartoztak. Esetükben a képviselő-testület tagjainak száma 60–120 között volt. A csendőrség hatásköre ezekre a városokra is kiterjedt, míg az önálló törvényhatósági jogú városoknak „saját” rendőrségük volt.

A közigazgatási szerkezet utolsó láncszemét a községek jelentették. Korszakunkban megkülönböztettek ún. nagyközséget és kisközséget. A nagyközségek képviselő-testülete 20–40 fős volt, élén a választott bíróval. A nagyközség saját jegyzővel, iskolaszékkel, választott orvossal, rendszerint postatiszttel rendelkezett. A kisközségnek is volt választott, 10–20 fős önkormányzata bíróval, de nem volt önálló „hivatala”, jegyzője, hanem ún. körjegyzőség intézte ügyeiket.

Budapest székesfőváros jogállása

A Magyar Királyság székvárosának, Budapestnek a jogállását és önkormányzatát már 1918 előtt külön törvény(ek) szabályozták. A székesfőváros önállósága a dualizmus idején messze meghaladta az önálló törvényhatósági jogú városokét. A város élén álló főpolgármestert – a főispántól eltérően – a király által jelölt három személy közül a fővárosi közgyűlés választotta meg. A közgyűlés itt is virilisekből, kinevezettekből és választott tagokból állt. A budapesti rendőrséget, az 1880-as évek elején ugyan államosították, de a budapesti rendőrfőkapitány formáljogilag a közigazgatási bizottságnak volt alárendelve.

1920-ban a nemzetgyűlés törvényt alkotott a fővárosi önkormányzatról, amely az akkori korszaknak megfelelően teljesen eltörölte a virilizmust, és a községi választásnál az általános, titkos választójogot vezette be. A fővárosban lévő erős szociáldemokrata és liberális-demok-

rata befolyás felszámolása érdekében a Bethlen-kormány 1930-ban újból megreformálta a fővárosi önkormányzati törvényt. A törvényhatósági bizottság tagjainak mintegy 60%-át lehetett választani a képviselő-választási jog szerint, majd 40%-át azonban a kormányzat által kinevezettek és a városi főtisztviselők tették ki. A fővárosi közgyűlésben azonban igen nehéz volt kormánytöbbséget elérni, mert ott a baloldallal szemben a Keresztény Községi Párt állt, és ennek politikája jobboldali radikalizmusa miatt különbözött a kormányokétól. A közgyűlés által választott polgármester (mellette alpolgármesterek) és más tisztségviselők jelentős anyagi eszközökkel rendelkeztek a fővárosi adózóknak más városok polgáraihoz képest magas jövedelme, illetve a közüzemek haszna révén. A fővárosi önkormányzat „államosítása” felé tett lépés volt 1934-ben az a reform, mely szerint a budapesti főpolgármestert nem az önkormányzat választotta, hanem az államfő nevezte ki vagy váltotta le. Így funkciója közel került a főispán szerepéhez.

Igazságszolgáltatás Az igazságszolgáltatást a közigazgatástól (a végrehajtó hatalomtól) már a dualista korszak elején elválasztották (1869:IV. tc.). Az akkor megalkotott *Csemegi-kódex* teremtette meg a polgári kori magyar igazságszolgáltatás alapját. A büntető törvénykönyv a Horthy-korszakban is életben volt. Az önálló ügyészi szervezet felállításával (1871) az igazságszolgáltatás szakszerűségét biztosították.

A polgári büntetőjog és perrendtartás lényegében korszakunkban sem változott, amint a forradalmak és ellenforradalom kivételes hatalomra hivatkozó gyorsított eljárásait, a statáriális bíraskodást, az internálást is nagyrészt felszámolták a 20-as évek közepére. A bírósági szervezet századvégre kialakult négyfokozatú rendszere a Horthy-korszakban sem változott. Ennek első foka az ún. járásbíró, a járási székhelyeken működő elsőfokú bíróság volt. A második fokot a megyei, illetve városi törvényszékek jelentették. Harmadfokon a táblák (tábla-bíróságok) ítéleztek. A táblák regionálisan szerveződtek. A legfelsőbb bíróság a M. Kir. Kúria (Curia) volt, amelynek elnöke és másodelnöke

magas közjogi méltóságnak számított, így hivatalánál fogva tagja volt a felsőháznak.

A korszak magyar bíraskodása nem ismerte az esküdtbíráskodás angolszász formáját. Ha a rendőrség vagy a csendőrség őrizetbe vett valakit, csak a bíróság rendelhette el a gyanúsított letartóztatását. A bíróság leg súlyosabb kiszabható büntetése a halálbüntetés volt, ezután következett a fegyház, illetve a börtönbüntetés. A Horthy-korszak legrettegettebb börtöne a szegedi Csillag volt.

Hadsereg A dualizmus idején a Monarchia közös hadserege az uralkodó, a közös Hadügyminisztérium és vezérkar irányítása alatt állt. A magyar országgyűlés csak az újoncmegajánlás és a költségvetés megszavazásával vagy megtagadásával gyakorolt erre némi befolyást. A M. Kir. Honvédség gyalogos- és huszáralakulatokból szerveződött mint a közös hadsereg „kiegészítő” ereje. A magyar Honvédelmi Minisztérium csak efölött rendelkezhetett. 1918/19 folyamán, a Károlyi-korszakban inkább sikertelennek mondható kísérleteket tettek az önkéntes alapon, toborzással felállított hadsereg létrehozására (nemzetőrséggel kiegészítve). A Tanácsköztársaság alatt a sorozás bevezetésével már ütőképes hadsereg felállítására került sor. A rendszer összeomlásakor a Vörös Hadsereget is lefegyverezték, az viszont kétségtelen, hogy a benne szolgáló hivatásos tisztek többségét átvették a Nemzeti Hadseregbe.

A Magyar Nemzeti Hadsereg Az ellenforradalmi Magyarország önálló haderejének a megszervezése Szegeden kezdődött, 1919 júniusában. A Károlyi-féle ellenkormány első hadügyminisztere Horthy Miklós altengernagy lett, mellé a hadügyi államtitkári tiszte Gömbös Gyula vezérkari százados töltötte be. Gömbös és a Szegedre érkező MOVE-s tisztek kezdték meg a tisztikülönftmények szervezését. A Szegedet megszállva tartó francia katonai parancsnokság kezdetben csak 1300 fős magyar fegyveres alakulat felállítását engedélyezte. Az első – 200 fős – gárdaszázad Prónay Pál hu-

szár százados parancsnoksága alatt alakult meg 1919. június 14-én. A tisztiszázadok szervezése mellett megindult az altisztek és a legénységi állomány toborzása, elsősorban a Szeged környéki falvakban és tanya-világban. A Magyar Nemzeti Hadseregnek nevezett katonaság létszáma 1919. július közepétől gyors ütemben növekedett. Ekkor ugyanis Horthy kivált a kormányból és felállította a Fővezérséget. (Fővezérként kiadott első hadparancsán július 17-i dátum szerepel.)

Horthy Miklós augusztus 9-én jelentette be hivatalosan a Fővezérség önállósulását a szegedi kormánytól. Ekkor már zajlott a haderő Dél-Dunántúlra történő átvonulásának az előkészítése. A francia és román csapatok közötti folyosón átkeltek a Dunán, és megkezdték a déli megyék „megtisztítását”, ami gyakorlatilag a fehérterrort jelentette. (Közismert gyilkosságuk volt a szekszárdi direktórium tagjainak kivégzése.) Maga a fővezér repülőgépen érkezett Siófokra, ahol felállította a fővezérséget és annak szerveit.

Ausztriában Grácban és Feldbachban gyülekeztek a legitimista katonatisztek. A feldbachi táborban mintegy 2000 fegyveres tartózkodott br. Lehár Antal ezredes parancsnoksága alatt. Lehár alakulatai a tanácskormány lemondását követő napokban a nyugati megyékbe vonultak be. Létszámuk gyorsan növekedett. Lehár ezredes – ha nem is fenntartások nélkül – végül is elismerte Horthyt fővezérnek, ennek ellenére az egyes tisztikülönítmények parancsnokai nagymértékben önállósították magukat. A Nemzeti Hadsereg az általa birtokba vett területen augusztus–szeptember folyamán sikeres toborzást folytatott, és létszáma mintegy 30 ezer főre emelkedett. A megtorlást folytató tisztikülönítmények mellett a hadsereg állományát körletparancsnokságok szerint helyezték el a helyőrségekben. (Az első körletparancsnokságokat Szombathelyen, Kaposvárott, majd a román kivonulás után Székesfehérvárott és Győrben állították fel.)

A Budapestre 1919. november 15–16-án bevonuló Nemzeti Hadsereg már rendelkezett vezérkarral, elhárító és hírszerző apparátussal, propagandaszervezettel (az ún. tájékoztató, „T” tisztek révén), de felszereltsége és tűzereje szerény volt. A katonák különböző uniformisokat viseltek. Ami összetartozásukat jelezte, az a Bocskai-sapkára tűzött „darutoll” volt. A Magyar Nemzeti Hadsereg 1920-ban tovább növekedett, és a tria-

noni békeszerződés aláírásakor létszáma elérte a 80 ezer főt. A hadsereg-szervezéssel egyidejűleg épült ki a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium. Az ekkori honvédelmi miniszterek azonban nem rendelkeztek tényleges befolyással a hadseregbe, mert ott a fővezér akarata érvényesült.

A Nemzeti Hadsereg szervezésében kezdettől részt vett már Szegeden Zadravecz István páter, ferences perjel, majd bekapcsolódtak a toborzásba más egyházi személyek is. A fővezér 1920 elején Zadraveczet „kinevezte” tábori püspökké, amit némi bonyodalmak után a katolikus egyház „legitimált”. (Tábori ordinárius kinevezése ugyanis a Szentszék joga volt, a fővezér a tábori püspököknek csak katonai rangot adhatott és csak katonai előljárója lehetett.) A tábori püspök tábornoki rangot kapott. 1922-ben sor került a protestáns tábori püspökség megszervezésére is.

A Magyar Királyi Honvédség

Mint ismeretes, a trianoni békeszerződés csak 35 ezer fős toborzott, zsoldos hadsereg fegyverben tartását engedélyezte, nehézfegyverek, tüzérség és légierő nélkül. E rendelkezés betartása, végrehajtásának ellenőrzése végett a békekonferencia Katonai Ellenőrző Bizottságot küldött Budapestre. Ez érzékenyen korlátozta az ország szuverenitását.

A magyar haderő a trianoni békeszerződés ratifikálása után, katonai rendelkezéseinek életbeléptetésével 1922. január 1-jétől kapta a M. Kir. Honvédség elnevezést. A létszámot le kellett építeni, a tisztikülönítményeket már korábban felszámolták. A tényleges szolgálati viszonyban maradó állomány az 1920-as évek első felében még az engedélyezett 35 ezer főt sem érte el. Ugyanis az engedélyezett és szükséges tábornoki kar, főtisztek és tisztek mellett (akikből nyilván „túlkínálat” volt), a legénységi és aliszti állomány toborzása a túl hosszú szolgálati idő miatt lassan haladt. 1925-ben is mindössze 22 ezer fő volt a honvédség létszáma.

A honvédség feladata az ország megvédeése, a határőrzés, valamint az ország belső rendjének biztosítása volt. A hadsereg három haderőnemre oszlott: szárazföldi erőkre, repülőkre (légierőre) és folyami erőkre. Mint korábban a király, a legfőbb hadúr most a kormányzó lett. A honvédség élén 1922. január 1-jétől 1940-ig főparancsnok állt, aki a vezérkari

főnök alá volt rendelve. A legfelsőbb katonai irányítás a Honvéd Vezérkar feladata volt, élén a vezérkari főnökkel. (Már a Nemzeti Hadseregnek is volt vezérkara, 1921 nyarától azonban a trianoni békeszerződés nem tette lehetővé formális vezérkar működését. Ezért átszervezték a Honvédelmi Minisztérium Katonai Főcsoportfőnökségévé. A Honvéd Vezérkar 1938 őszétől állt fel újra, 1940-től közvetlenül a legfőbb hadúrnak, a kormányzónak volt alárendelve, tehát önállósult a Honvédelmi Minisztériumtól, a kormánytól is, és befolyást gyakorolt a politikai döntésekre.)

A honvédség az 1920-as években hét vegyes dandárból, négy lovasezredből, négy tüzérütegből és három utászszázalóaljából állt. 1922-től a következő vegyes dandárok álltak fel: az 1. budapesti, a 2. székesfehérvári, a 3. szombathelyi, a 4. pécsi, az 5. szegedi, a 6. debreceni, a 7. miskolci. Egy vegyes dandár állományába két gyalogezred, egy tüzérosztály (hat löveggel), egy lovasszázad, egy kerékpáros zászlóalj, egy híradós század és egy autós osztag tartozott. (1938-tól a vegyes dandárokat nagyobb létszámú és tűzerejű hadtestekké szervezték át.)

A korlátozások következtében a honvédséget nem lehetett fejleszteni, fegyverzete gyenge maradt. Nem állíthattak hadrendbe nehézüzerséget, harckocsikat, vegyi és támadó jellegű műszaki egységeket. Hadianyaggyártásra csak egy üzemet engedélyeztek. A szigorú rendelkezések gyakori kijátszása sem enyhített számottevően ezen a helyzeten. Az antant Katonai Ellenőrző Bizottsága 1927-ben befejezte működését, de Magyarország nem kapta meg a fegyverkezési egyenjogúságot, továbbra is tilos volt a békeszerződés szerint az általános hadkötelezettség visszaállítása.

A hadseregfejlesztés megindulása

A kormány 1928-ban hároméves hadseregfejlesztési programot dolgozott ki, amelynek célja a létszám emelése, és a korszerű fegyvernemek (tüzérség, páncélosok, híradósok, légierő) fejlesztése vagy megalapozása volt. Ennek megvalósítására felállították a Legfelső Honvédelmi Tanácsot, amelynek elnöke a miniszterelnök, tagjai a belügy-, a külügy-, a pénzügy- és a honvédelmi miniszter, valamint a hon-

védség főparancsnoka és vezérkari főnöke volt. A kivitelezésben kulcsszerepet kapott Gömbös Gyula, akit a kormányzó 1928-ban honvédelmi államtitkárrá, 1929-ben pedig honvédelmi miniszterré nevezett ki, és aki ezt a tiszteket 1936-ig betöltötte.

A honvédség nyílt és „rejtett” alakulatainak létszáma 1930-ra meghaladta az 57 ezer főt, a dandárok tűzértségét duplájára növelték, az önálló lovasszázadok száma 23-ról 31-re emelkedett. Ekkorra már hadrendbe állítottak hét repülőszázadot és lerakták a páncélos fegyvernem alapjait. A hadianyag és a fegyverzet egy részét itthon állították elő (Csepel, Diósgyőr), többségét Olaszországból vásárolták (repülőgépek, Ansaldo típusú páncélosok stb.). Gömbös számos belső reformot hajtott végre, új szolgálati szabályzatokat vezetett be, rendezte a katonák fizetését, a rokkantak nyugdíját felemelte, megreformálta a katonai büntetőjogot stb. Fontos változást hozott, hogy Gömbös már miniszterként, 1935-ben egyszerre 22 tábornokot nyugdíjaztatott, s így a vele egyidős, fiatalabb generáció emelkedett a tábornoki karba.

A tiltó rendelkezéseket figyelmen kívül hagyva a Gömbös-kormány 1932-től bevezette az általános védkötelezettségen alapuló véderő kiépítését. Ez gyakorlatilag az általános hadkötelezettséget jelentette, és megkezdődött az egyes korosztályok sorozása. A katonaköteleseket 18 hónapra hívták be, de általában 12 hónap után leszerelték. (Ezzel szemben a 20-as években az önkénteseknek 12 éves szolgálatra kellett szerződniük.) Ezzel a módszerrel néhány év alatt sikerült kiképezni az addig elmaradt korosztályokat is. 1933-ban a vámőrséget átszervezték határőrséggé, ami további hét rejtett gyalogezred felállítását jelentette.

Gömbös halálakor a honvédség létszáma már meghaladta a 65 ezer főt, és megkezdődött technikai fejlesztése is. Ekkor a légierőnek 25 repülőszázada volt, majdnem 200 géppel. Megalakult az első harckocsi-század is, amely a „gépkocsicsoport” magvát képezte. A korszerű haditechnikával a honvédséget részint a tiltások, részint a pénzügyi fedezet hiánya miatt nem lehetett felszerelni. Minőségi változást az 1938-as győri program hozott. Ez lehetővé tette a hazai hadiipar fejlesztését. 1938-tól megvalósult Magyarország fegyverkezési egyenjogúsága, és így már nyíltan bevezethették az általános védkötelezettséget. A had-

A MAGYAR ÁLLAM ÉS MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSA

---

erő létszáma 1938-ban 77 ezer főre emelkedett. A világháború kitörése után gyors ütemben nőtt a hadsereg békelétszáma, 1941-ben elérte a 171 ezer főt. Ezt követően a békelétszám, a mozgósítottak, illetve a fronton harcoló alakulatok létszáma folyton változott. 1943-ban 254 ezer, 1944. szeptember végén pedig kerekén egymillió volt a honvédség létszáma. 1940. március 1-jétől a honvédség állományát, alakulatait, hadtesteit három hadseregbe tagolták. A felállításkor az 1. magyar hadsereg parancsnoksága Szolnokon, a 2. magyar hadseregé Budapesten, a 3. magyar hadseregé Pécsen volt. A hadseregekbe a hadtesteken kívül alacsonyabb szintű szervezeti egységeket is tagoltak. Az egyes hadseregek összlétszáma és összetétele a hadi helyzetnek megfelelően szinte állandóan változott.

A GAZDASÁG

Az 1919 utáni Magyarország politikai stabilitásának megteremtése csak működőképes nemzetgazdaság mellett volt lehetséges. Bevezetőnek megállapíthatjuk, hogy a Horthy-korszak gazdasága, annak technikai színvonala, teljesítőképessége a térségben az elsők közé tartozott, nem egy termékével pedig a világszínvonalat is elérte. Az ipar sikeres modernizálásával, a jól kiépült bankrendszerrel és kereskedelemmel versenyképesnek bizonyult. A magyar mezőgazdaság pedig az ország páratlanul gazdag természeti lehetőségei, jó adottságai (talajviszonyok, csapadék, napfény stb.) és a szorgos munkáskezek révén ugyancsak nemzetközileg piacképes termékeket termelt. Az ország lakossága többségének szegénysége, esetenként elkeserítő nyomora és elesettsége nem ebből, hanem a kirfvóan igazságtalan megosztású tulajdonviszonyokból, s nem utolsósorban az „úri Magyarország” mentalitásából, antiszociális jellegéből következett.

A bizonytalan politikai és jogi viszonyok nem kedveztek a gazdaság fejlődésének, a beruházásoknak, a kereskedelemnek, hanem torz gazdasági folyamatokat és jelenségeket eredményeztek. Az 1919 utáni kormányok célja a szétzilált nemzetgazdaság újjászervezése volt, ami azonban csak a politikai konszolidáció előrehaladásával hozott érdemi eredményeket. A gazdasági szerkezet gyökeres átalakítása – elsősorban az ipari struktúra „váltása” – a megváltozott országterület és a külső feltételrendszer miatt eleve elkerülhetetlen volt. A magyar mezőgazda-

ság 1918 előtt az 50 milliós Monarchia piacaira volt berendezkedve. A nemzetgazdaságot nem védte önálló vámterület, nem rendelkezett önálló valutával és jegybankkal, de szerves része volt az 50 milliós „közös piacnak”. Akkor az iparban a nehézipar és néhány más iparág (pl. az építőipar) mellett a könnyűipar nem volt mérvadó, mert annak termékeit a birodalom iparilag fejlettebb részeiből „hozták be”. A mezőgazdaság pedig erre a hatalmas belső felvevőpiacra termelt, és így kialakult egy organikus együttműködés a különböző régiók között. A Monarchia felbomlásával, s a helyén létrejött nemzetállamok gazdaságpolitikája következtében a Duna-medence gazdasági egysége is megszűnt, aminek a leghátrányosabb következményei éppen Magyarországra nézve voltak. Az ezzel járó gazdasági válságból kellett megtalálni az önállóvá vált Magyarország kormányainak a megfelelő kivezető utat. Ennek politikai összefüggéseiről már az előzőekben szoltunk, az alábbiakban inkább a kivitelezést vázoljuk fel.

Infrastruktúra Egy ország életében nemcsak a gazdaság, a kereskedelem vagy a hadsereg szempontjából meghatározó fontosságú az infrastruktúra minősége és működése, hanem a lakosság mindennapi életének is szerves része. Az idetartozó ágazatok közül első helyen a közlekedés, szállítás említendő, ezt követi az energiaszolgáltatás, és egyre növekvő jelentőségű lett a korszakban a kommunikáció eszközszerkezete, amely a hagyományos postai szolgáltatásoktól (levél, csomag, távirat) a telefonig terjedt. A két háború közötti Magyarországon az infrastruktúra európai színvonalú volt, megfelelt a gazdasági igényeknek és a lakosság elvárásainak (vagy inkább fizetőképes részei igényeinek).

Közlekedés és szállítás A közlekedés és szállítás terén a meghatározó a vasút volt: a Magyar Államvasutak, a Győr–Sopron–Ebenfurti vasút és a különböző helyi érdekű vasutak. Ezek hálózata, szervezete és működési szabályai, tarifarendszere már a századfordulóra az európai élvonalba tartozó színvonalon kiala-

kultak. A fejlettségi szint jól érzékelhető, ha a vasútsűrűséget vesszük figyelembe. 1913-ban Magyarországon 1000 km²-re 69 km hosszúságú vasútvonal esett. (Miközben Ausztriában 76, Olaszországban 61, Oroszországban 13.) A lakosság számaránya szerinti vasútsűrűségben pedig csak Franciaország előzte meg Magyarországot. A trianoni határokon belül ez az arány tovább javult: ekkor 1000 km²-re már 93 km vasútvonal jutott. A vasúti hálózatot a két háború között nem is kellett bővíteni, gondot inkább a politikai határok által megcsonkított vonalak üzemeltetése jelentett. A vasúti hálózat centruma Budapest volt. A mellékvonalak sűrűsége lehetővé tette a települések többségének vasúton való elérését.

A vasút bonyolította le a személyforgalom meghatározó részét, mert az autóbusz- és személygépkocsi-közlekedés csak a korszak vége felé kezd nagyobb teret hódítani. Még inkább meghatározó volt a vasút a teherszállításban, a belföldi és külföldi kereskedelem kiszolgálásában. A vasúti áruszállítás részét képezték a helyiérdekű vonalak, sőt az uradalmakat, birtokközpontokat vagy üzemeket a vasútvonalakkal összekötő ún. „lórévasutak”. Ezek vagonjait vagy lovak, vagy a gépesítés előrehaladásával kisebb teljesítményű „mozdonyok”, motorok vontatták a fővonalakon lévő berakodóállomásokig. A vasút teljesítményét növelték az új, nagy kapacitású gőzmozdonyok üzembe helyezésével, majd dízelmozdonyok alkalmazásával. A korszakban híres volt az Árpád sínautó, amely személyszállításra szolgált, és sebessége elérte az óránkénti 100 kilométert. A vasúti közlekedésben minőségi fejlődést jelentett a Budapest–Hegyeshalom vonal villamosítása, amelyen Kandó Kálmán találmánya, a Ganzban gyártott fázisváltós villanymozdony közlekedett.

A szállításban jelentős szerepet játszott a vízi utak kihasználása, elsősorban a teherszállításban. A Duna mint nemzetközi vízi út, a magyarországi szabad kikötőkkel jelentős forgalmat bonyolító teherhajók, uszályok alkalmazását tette lehetővé. Kisebb nagyságrendű, de nem jelentéktelen a tiszai hajózás sem. Bár Magyarország Trianonnal elvesztette a tengerre nyíló kijáratát (Fiumét), a magyar hajógyártás nemcsak folyami hajókat, uszályokat termelt, hanem a nemzetközi kereskedelemben szolgáló tengerjáró hajókat is építettek.

Motorizáció A közlekedés és szállítás vasúti monopóliuma a két háború között, ha lassú ütemben is, de megbomlott, a közúti közlekedéssel és szállítással. Ennek előfeltétele a megfelelő minőségű közutak kiépítése, illetve a gépjárművek gyártása és beszerzése volt. A közutak többsége földút volt, amelyek többnyire alkalmatlanok a gépkocsi-közlekedésre. Az útépités igen költséges beruházást jelentett, amit bonyolítottak a jogviszonyok: az államé, az önkormányzaté az út, illetve kinek a kompetenciája az útépités. A korszak technológiájának megfelelően a közutak többsége zúzott bazaltból készült (ún. „makadámút”), és csak kisebb részben aszfaltból. A gépjárművek száma ennek ellenére gyors ütemben növekedett. Az 1920-as években ötszörösére emelkedett. 1932-ben az ország útjain 16 ezer gépkocsi és 11 ezer motorkerékpár közlekedett. (Az ekkorra bevezetett jobb-kéz-szabály szerint.)

A motorizáció gyorsabb ütemű fejlődése a hadiipari beruházásokkal összefüggésben, az 1930-as évek második felében következett be. A személygépkocsi birtoklása vagy használata „úri passzió” maradt. Az 1930-as évek elejétől rendszeressé váló, menetrend szerint közlekedő repülőgépek utasai pedig a felső társadalmi rétegekből kerültek ki. Ennek árát csak ők tudták megfizetni, míg az átlagpolgár továbbra is vonatra ült. A különbségeket jelzi az is, hogy amíg 1938-ban összesen mintegy 19 ezer gépkocsi volt az országban (ennek kb. a fele teherautó), addig a kisebb pénzü emberek kedvelt járművéből, a Csepelen gyártott motorkerékpárokból már 84 ezer volt forgalomban. Figyelmet érdemel azonban az autóbusz-közlekedés fejlődése. 1938-ban majd 700 autóbusz közlekedett, de ezek jelentős részét a budapesti vállalat üzemeltette. A vidéki közlekedés a nagyobb városokban továbbra is villamoson történt (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Szombathely), a villamossal nem rendelkező városokban kezdték meg az autóbusz-közlekedést alkalmazni (pl. Győr). Összességében megállapíthatjuk, hogy a korszak infrastruktúrájában, személy- és teherszállításában a közúthálózat és a motorizáció le nem becsülhető, hazai gyártmányokra építő eszközei és eredményei ellenére messze elmaradt a nyugat-európai szinttől.

Hírközlés, posta Az infrastruktúra fontos elemét képezte a hírközlés, a postai szolgáltatás. A M. Kir. Posta híres volt precizitásáról. A postai küldemények – levelek, csomagok – gyors és pontos továbbítását éppen az előzőekben ismertetett vasútnak köszönhette. (A vasúti postakocsik üzemeltetésével.) A posta működtette a távíróhálózatot, amely a gyors hírközlést biztosította. A telefon széles körű elterjedését a kézi kezelésű központok helyébe az 1920-as évek végén beállított automata központok tették lehetővé Budapesten, majd a nagyobb városokban. A telefon a korszak egészében elsősorban a fővárosi lakosság, cégek stb. igényeit elégítette ki, de az országosan is kiépült hálózata a posta keretében a kommunikáció felgyorsulását eredményezte. Posta pedig nemcsak a városokban, hanem minden nagyközségben működött. Egyes kisközségek és a tanyavilág a nagyközségi postastruktúrához csatlakozott.

A hírközlés és tömegtájékoztatás állami kézben lévő és politikailag is irányítható eszköze lett a korszakban a Magyar Rádió, illetve a Magyar Távíratok Iroda. Nálunk az első rádióadót 1925 végén helyezték üzembe Csepelen, majd 1927-ben kezdte meg adásait a 20 kilowattos lakihegyi adó. A rádió elsődleges feladata a lakosság szórakoztatása, informálása volt, de főként a vevőkészülékek tömeges elterjedése nyomán, az 1930-as évektől kezdve politikusok, az ország vezetői is éltek a rádió adta közlési lehetőségekkel. (A rádió első elnöke Kozma Miklós volt, aki lehetővé tette a sokszínű műsorkészítést. A többségében zenei műsorok mellett meglévő irodalmi adások szerkesztője Németh László lett.) Az MTI felállítása a hazai sajtó „hivatalos” híryanaggyal történő ellátását szolgálta, de feladata volt a nemzetközi sajtó informálása is. Az iroda élére Kozma került, aki kellő műveltséggel és intelligenciával rendelkezett a kényes feladat ellátásához.

Energiatermelés és -felhasználás Az infrastruktúra részének tekinthetjük az ország gazdaságának és lakossági szükségleteinek kielégítését ellátó energiaszolgáltatást. A hagyományos energiaforrások közül a fa mint tüzelőanyag felhasználása jelentős mértékben visszaesett (a trianoni határok miatt),

és stratégiai szerepet kapott a szén mint fűtőanyag. A pécsi kőszénbányák mellett az ekkor kiépülő tatabányai-dorogi, a bakonyi, illetve a salgótarjáni barnaszén képezte az energiaellátás alapját. (Nálunk a vízi energia – vízi erőművek – ekkor nem jöttek számításba.)

Míg a 19. század második felében a magyarországi energiaellátás és -alkalmazás elsősorban gőzgépekkel történt, a Horthy-korszakban ezt fokozatosan felváltotta a villamos energia. A villamos energia alkalmazása már a háború előtt elkezdődött, így 1913-ban Budapest és a nagyvárosok mellett, ahol a villamosközlekedés már megindult, mintegy 300 helységben volt villanyvilágítás, energiaszolgáltatás. A Bethlen-kormány olyan villamosítási programot dolgozott ki, amelynek célja az egész ország villannyal való ellátása volt. Ez nemcsak a lakosság életkörülményeit javította, hanem a termelés technikai színvonalát is emelte. Lehetővé tette nemcsak a vezetékes rádió elterjedését, hanem a villanymeghajtású motorok, erőgépek tömeges alkalmazását is. A villamosításban megint csak a főváros járt az élen. A bányahidai centrálé üzembe helyezése biztosította Budapest energiaellátását. 1933-ra már az ország ezer településén (az összes település 27%-ában) égett a villany. Az 1930-as években tovább folytatódott az országos nagyfeszültségű hálózat kiépítése és a települések villamosítása. 1938-ban az ország lakosságának 71%-a használhatta a villamos energiát.

Az energiahordozók között az 1930-as évek második felében váltak stratégiai jelentőségűvé a hazai földgáz, illetve a kőolaj és a kőolaj-származékok (benzin, gázolaj stb.). Az 1930-as évek elejétől kezdődött meg a gazdag alföldi földgázkincs kitermelése. 1937-ben már 7,7 millió m³ földgázt termeltek, amely jelentős energiaforrással – fűtőanyaggal – látta el az ipart és a háztartásokat. Bár olajkitermelés már korábban is folyt, nagyságrendjét tekintve a zalai olajmezők (Lispe és környéke) feltárása jelentett áttörést. A zalai olaj kitermelésére amerikai tőkét vontak be. A Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság, a MAORT eredményesen működött. 1938-ban már évi 427 ezer mázsa olajat hoztak felszínre, ami a hazai olajszükséglet felét fedezte. A háborús években a termelést erőltetett tempóban tovább növelték, hogy kielégítsék a magyar hadsereg igényeit és a német hadigépezet növekvő benzin-szükségletének egy részét.

Pénzügyek Az Osztrák–Magyar Monarchiában közös volt a valuta (az aranyalapú korona), a birodalom két társorszá-
gát nem választotta el vámhatár. Ugyanekkor Magyarország is önálló éves költségvetéssel működött, amelyet az országgyűlésnek kellett jóváhagynia. (Költségvetés híján „ex-lex” állapot állt be.) A közös Pénzügyminisztériumra csak a közös ügyek fedezetének intézése tartozott.

Amikor helyreállt az önálló magyar államiség, meg kellett teremtenie annak egyik legfontosabb tényezőjét: saját pénzrendszerét. Ennek adott volt az „infrastrukturális” háttere, a bankrendszer, amely a dualizmus évtizedeiben már kialakult és megfelelő intézményhálózattal rendelkezett (a nagy központi pénzintézetektől a helyi takarékpénztárakig bezárólag). Az értékálló magyar valuta megteremtése, a háború és forradalmak velejárójaként felgyorsuló infláció felszámolása, az államháztartás egyensúlyának helyreállítása várt a magyar Pénzügyminisztériumra.

Kísérletek a költségvetési egyensúly megteremtésére

A pénzügyi stabilizáció, az államháztartás szanálása elsősorban politikai kérdés volt, amelynek alternatíváiról

és a körülötte zajló vitákról a politikatörténet során már szoltunk. Az alábbiakban az említett feladatok kivitelezését, mondhatni sikeres megoldását vázoljuk fel. (A Károlyi-féle köztársaság meg sem kísérelte új fizetőeszköz bevezetését. A Tanácsköztársaság idején nyomott ún. „fehér pénznek” pedig egyáltalán nem volt hitele.)

Bár a Monarchia már 1918. október végére megszűnt, a magyarországi fizetőeszköz egészen 1927. január 1-jéig a korona maradt. A korona elértéktelenedése 1919 nyarától gyorsult fel. Az infláció elsősorban a bérből és fizetésből élőket sújtotta, de hozzájárult a gazdasági élet szétforgácsolódásához is. 1920 tavaszán felülbélyegezték a koronát (ezt követően csak a „Magyarország” bélyeget kapó papírpénz volt érvényben, ez lett az első „magyar fizetőeszköz” a Kossuth-bankó után). A korona felülbélyegzésekor a bemutatott névérték felét az állam kényszerkölcsönként igénybe vette.

A Teleki-kormány koncepciózus pénzügyminisztere, Hegedűs Lőránt stratégiai célja az infláció megfékezése, a deflációs pénzpolitika megvalósítása volt. Ennek egyik eszköze az állami kiadások csökkentése, a másik a klasszikus recept szerint a bevételek, az adók növelése. Hegedűs koncepciója inkább a vagyonos rétegekre hárította volna a pénzügyi szanálás terheit. Egyszeri, nagy vagyonadóval terhelték meg az ingatlanokat (földbirtok, ház) és a mobil tőkét, valamint minden más, az állam által követhető vagyont. (A vagyonszállás mértéke a vagyonérték 5–20%-a között mozgott.) Az elképzelés azonban nagyrészt megvalósíthatatlannak bizonyult. Részint az érintettek érthető módon igyekeztek eltitkolni vagyonukat, vagy nem tettek eleget a kiírt összeg befizetésének. A nyilvántartott földingatlanokból az 1000 kat. h. feletti nagybirtokosok adtak le arányosan földterületet az államnak, de ez nem került át az államháztartásba, hanem a földreform földalapját képezte. Maga a deflációs politika, a vagyondézsm a beruházások, a termelés bővítése ellen hatott, ami tovább növelte az amúgy is súlyos munkanélküliséget. A deflációs szanálási kísérlet 1921 őszére összeomlott. Ez egyúttal az önerőből történő talpraállítás kudarcát is jelentette.

A Bethlen-kormány új pénzügyminisztere, Kállay Tibor az inflációs pénzpolitika előnyeinek alkalmazását – a hitelek olcsóbbá tételével – a termelés és a beruházások élénkítésére fontosabbnak tartotta, mint annak szociális hátrányait.

Az általa bevezetett új adórendszer bár formálisan a progresszív adózás elvén nyugodott, a kis jövedelmű lakosokat terhelte meg jobban. A B-listázások során több mint tízezer állami és közalkalmazottat bocsátottak el. A stratégiai váltást azonban az jelentette, hogy az államháztartás egyensúlyának megteremtéséhez és a pénzügyi stabilizációhoz külföldi kölcsön felvétele mellett döntöttek. A kölcsönfelvételnek 1922-re megteremtődtek a politikai feltételei: befejeződött a politikai konszolidáció, és Magyarországot felvették a Népszövetségbe. Emellett megkezdődött a gazdasági élet megélénkülése is, amit a külföldi tőkeinjekció tehetett tartóssá.

A „népszövetségi” kölcsön

A Bethlen-kormány 1923 nyarán minimum 600, maximum 700 millió aranykoronának megfelelő külföldi kölcsön felvételét tartotta szükségesnek. Ekkora összeget több ország pénzügyi intézetei is csak népszövetségi garancia, illetve ellenőrzés mellett tudtak folyósítani. A „népszövetségi kölcsön” végül is angol támogatással jött létre. A kért összegnek alig a felét, 307 millió aranykorona kölcsönt engedélyeztek.

A 307 millióból az angol bankok 50%-ot hiteleztek, míg a másik felét amerikai, olasz és svájci pénzügyi intézetek folyósították. (Franciaország elvi egyet nem értése bizonyosságként egyetlen fillért sem adott.) A kölcsön megszerzése az első jelentős sikere volt a háború utáni Magyarországnak akkor is, ha annak kemény feltételei voltak. (A kamatterhekre jellemző, hogy a ténylegesen befolyó 250 millió aranykoronáért 20 év alatt 600 milliót kellett – volna – visszafizetni.) A kölcsön folyósítását összekapcsolták a Magyarországra kirótt háborús jóvátétel megállapításával. Eszerint ugyancsak 20 év alatt 200 millió aranykoronát kellett volna fizetnünk a győzteseknek az 1927/28-as költségvetési évtől indulóan.

A Magyar Nemzeti Bank felállítása.

A pengő

A pénzügyi stabilizáció 1924-ben gyakorlatilag megvalósult. A fedezet nélküli papírpénz-kibocsátást a kormány megszüntette. A kölcsön folyósításának megkezdésével (1924. június) egyidejűleg – az évszázados függetlenségi követelések után – 1924. május 24-én megalakult a Magyar Nemzeti Bank (az 1924. IV. tc. értelmében). Az önálló magyar jegybank június végén kezdte meg működését. A bank induló alaptőkéje 30 millió aranykorona volt, amelyet magáncégek jegyeztek. Részint ezért, részint törvényileg az MNB független volt az államtól, de kizárólagos jogosítványa lett a magyar fizetőeszköz (pengő) kibocsátása, az államadósság menedzselése, valamint az ország aranykészleteinek és devizatartalékának a kezelése. Az új pénznemet, a pengőt 1927. január 1-jén vezették be. Egyébként az infláció mértékére jellemző volt, hogy 1924-ben egy aranykorona 18,4 ezer papírkoronát ért, a pengő bevezetéséről szóló 1925 októberi kormányhatározat egy pengőt 12 500 koronára értékelt. A pengő

aranyalapú valuta lett, amelynek értékét az angol fonthoz mérték: egy font 27,8 pengót, egy USA-dollár 5,7 pengót és egy német márka 1,4 pengót ért. A legnagyobb – ritka – címlet az ezerpengős volt, s a szép papírpénzek a magyar történelem nagyjainak portréi láthatók. (A váltópénz a fillér lett.)

A népszövetségi kölcsön felhasználását, hova fordítását a Budapesten székelő népszövetségi főbiztos ellenőrizte. Joga volt a költségvetés, az adók befolyásolására annak érdekében, hogy a pénzt valóban az állami költségvetés tartós egyensúlyának megteremtésére fordítsák. Jelenléte és beleszólási joga érzékenyen sértette a magyar állami szuverenitást, mert bár a főbiztos amerikai bankár volt, az ellenőrző bizottságban olasz, román és csehszlovák tagok ültek, akik árgus szemmel figyelték a magyar pénzügyi kormányzat minden intézkedését. A népszövetségi stabilizációs kölcsön negyedével szanálták az államháztartást, a rövid és hosszú lejáratú kölcsönösszegeket az államapparátus fejlesztésére, építkezésekre, községfejlesztésre (út, iskola, kórház és más kommunális beruházások) fordították. A termelés fejlesztését, struktúraváltását segítő beruházások nagy többségét az ipar kapta, míg a mezőgazdaságnak a kölcsön mintegy 10%-a jutott.

A forradalmak utáni féléves meghatalmazások alapján gazdálkodó államháztartás az 1923/24-es évben tért át az éves költségvetésre. 1924-től helyreállt az egyensúly, és az ezt követő években a költségvetésben már többlet mutatkozott. A pénzügyi stabilizáció, a szanálás sikeresen befejeződött. 1926. június végén megszűnt a népszövetségi ellenőrző bizottság mandátuma, és a kormány visszanyerte mozgásszabadságát. A pénzügyi stabilizáció, a nyugodt belpolitikai állapotok vonzóvá tették az országot a külföldi tőke előtt. Megkezdődött a tőkebeáramlás: ennek mértékét mutatja, hogy 1926 és 1931 között Magyarországra kerekén kétmilliárd pengő hitel (tőke) jött be, és az adósságalomány 4,3 milliárd pengőt tett ki. Ez a hitelkínálat lehetővé tette a beruházások bővülését és a hazai ipar fejlődését.

A pénzügypolitikához szorosan kapcsolódó területe volt a nemzetgazdaságnak a vámrendszer. A közös Monarchia évtizedeiben a nemzeti vámhatár hiánya egyoldalúvá tette a hazai gazdaság fejlődését, főként az ipari ágazatokét. Az új vámrendszert 1925 elején léptették élet-

be. Ennek részletezése nélkül megállapíthatjuk, hogy a védővámok igen magasra tételével védték a hazai ipart, ami azonban egyidejűleg megnehezítette a magyar exportot, elsősorban a mezőgazdasági termékek kivitelét. Ez a vámrendszer egyben reagálás is volt a szomszédos államok gazdaságpolitikájára, amelyekben ugyancsak a védővámokon volt a hangsúly. Így a korábbi Monarchia területén egymással együttműködést alig kialakító, inkább autarkiaira törekvő vámrendszerek, külkereskedelmi struktúrák jöttek létre. Mindez pedig nagyban hozzájárult a régió gazdasági fejlődésének lelassulásához, hiszen egyidejűleg nem voltak képesek intenzív kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére a fejlettebb nyugat-európai régióval.

Az 1920-as évek közepén kialakult magyar pénzügyi rendszer tartós-nak és időtálló-nak bizonyult. Nem roppant össze a világgazdasági válság éveiben sem. A pengő iránt osztatlan bizalom élt a lakosságban és külföldön is. (Amint Pesten meg is énekelték, havi 200 pengő fixszel az ember könnyen viccel...) A pénz vásárlóértéke magas volt, és még az 1938-as győri program, a hadiberuházások meghirdetése sem vezetett inflációhoz. Magyarországon egészen a háború végéig a pengő stabil pénz maradt, hogy azután annál szomorúbb véget érjen.

Ipar és kereskedelem A magyar nemzetgazdaság életét, működését a trianoni országban az 1918 előttihez képest két objektív tényező befolyásolta, sőt változtatta meg döntően. Az egyik a területi változások következtében rendelkezésre álló természeti erőforrások, a termelési kapacitások, valamint a belső fogyasztás volt. A másik a külső viszonyokból adódott: az addig belső piacra orientált magyar gazdaság máról holnapra kikerült a világpiacra, amely egyáltalán nem vette figyelembe a magyar érdekeket.

Trianon következtében a magyar ipar centrumainak többsége az országon belül maradt, de nyersanyagforrásait elvesztette, és felfelvőpiaca is nagyrészt a határain kívül rekedt. Még súlyosabban érintette a mezőgazdaságot (elsősorban a nagybirtokokat) a gabonapiacok és az élőállat-kivitel lehetőségeinek megszűnése, vagy legalábbis a korábbiakhoz

képest ellehetetlenülése. Mindezt a környező új nemzetállamok autarkiára törekvő védővamos gazdaságpolitikája állandósította.

**Ipari struktúraváltás:
az importkiváltó iparosítás**

A magyar ipar szerkezetváltását a világpiacra való orientáltság (ami új keletű körülmény volt) és a megvál-

tozott belső fogyasztási szükségletek kielégítése szabta meg. (A belső fogyasztás egyes rétegek elszegényedésével szűkült, ugyanakkor a társadalom modernizációjával, az életmód változásával számos területen bővült.) A szerkezetváltás jellegét és irányát a szakirodalom (Ránki György) ún. importkiváltó iparosításként határozta meg. Ez azt jelenti, hogy a kormányok hatékony importtámogató politikát folytattak, magas ipari védővámok bevezetése mellett. Így a megnehezített ipari import helyett a belső piac hazai termékekkel való ellátása és bővítése került előtérbe. A behozott könnyűipari termékeket a magas védővámok túl drágává tették, s így az itthoni áruk versenyképesek lettek ezekkel. (Aki pedig extra minőséget akart, az meg is tudta fizetni.) A szerkezetváltás lényege tehát a nehézipar, gépipar, mezőgazdasági gépgyártás helyett a könnyűipari ágazatok fejlesztése volt az 1920-as években. Ezen a területen kevés energiára és nyersanyagra volt szükség, annál több munkaerőre és szakértelemre: mindez a textilipar, a ruházati ipar, a papíripar, a bőripar, majd a vegyipar, a gyógyszergyártás és az elektronikai ipar gyors fejlődését tette lehetővé. Ezek a tendenciák csak az 1930-as évek közepétől változnak meg, amikor a könnyűipar mellett ismét stratégiai jelentőségű lesz a nehézipar a hadiipari igényekkel összekapcsolódva.

Célunk a továbbiakban közelről sem a részletekbe menő, adatsorokkal zsúfolt gazdaságtörténeti elemzés, hanem a jellemző tendenciák felmutatása. Kiindulásképpen – a későbbi fejlettségi szint érzékeltetéséhez – jelezzük, hogy a magyar ipari termelés 1920-ban a háború előtti-nek mindössze 35–40%-át érte el. (A trianoni területre vetítve.) A fejlődést mutatja, hogy a gyáripari termelés 1929-ben már 12%-kal felülmúlta a háború előtti utolsó békeév, 1913 szintjét. Az 1929–33 közötti gazdasági válság ezt a fejlődési ütemet megállította. Egyes ipar-

ágakban (főként a nehéziparban, gépgyártásban és építőiparban) jelentősen visszaesett, míg főként a könnyűiparban és a szolgáltatóiparban a fejlődés mondhatni töretlenül folytatódott. Az ipari termelés az 1930-as évek közepétől folyamatosan bővült, új ágazatok kibontakozásával, korszerű technológiák bevezetésével, új mérnök-, technikus- és szakmunkás-generációk tömeges munkába állásával. Mindennek eredményeként Magyarország az 1930-as évek végére, a 40-es évek elejére a korábban jellemző mezőgazdasági, agrárországból agrár-ipari országgá vált, ahol a nemzeti össztermék nagyobb részét ekkor már az ipar, a kereskedelem (forgalom) tette ki.

Tekintsük át röviden a jelentős iparágak két háború közötti állapotát, fejlődését. A korszak sikerágazatának a textilipar mondható. Míg a Monarchia idején a minőségi textilárut a birodalom nyugati felében állították elő (vagy egyenest Angliából származott), addig az 1920-as évek végére a hazai textiligények kétharmadát kitevő árut már itthon gyártották. A híres textilmégyeszög – Győr, Pápa, Sopron és Szombathely – korszerű technológiával termelő, és a bedőrendszer bevezetésével „olcsón”, azaz a munkásnők fokozott megterhelésével, kizsákmányolásával működő gyárai a konfekciójellegű ruhaiparnak adtak kellő alapanyagot. A belső fogyasztás átalakulásával – a népi viselet és a háziipari, kézművestermékek visszaszorulásával – a tömeges igények kielégítése a nagy áruházak (1925: Corvin) megnyitásával vált lehetővé. Hasonló természetű a papíripar és a bőripar fejlődése is, hiszen rengeteg újságpapírra, könyvre, s uram bocsá' egyre több WC-papírra lett szükség, mégpedig mindennap. Ugyanez érvényes a bőriparra is, hiszen az évtizedekre szánt, kisiparosnál rendelt csizmákat lassan éppúgy felváltották a divatos lábbelik, amint az elnyúlhatetlen télikabátokat vagy életre szóló öltönyöket a minőséget tekintve talán silányabb, de elérhető árú ruhadarabok.

Az élelmiszeripar kiváló hazai alapanyagokra támaszkodva világszerte keresett termékeket állított elő. Ezek között a tartós konzervek, a befőttek és a kekszek domináltak, a tradicionális italok: a borok és a pálinkák, likőrök mellett. A húskonzervek ideje majd a háború alatt jön el, de már a 20-as évektől sikertermék volt a kecskeméti Globus-gyár paradicsomsűrítménye, illetve az alföldi napsugártól érlelt gyümölcsből készült ba-

rack-, cseresznye- és meggybefőttek. Megjelentek a lecsókonzervek, hogy ne csak a pirospaprika exportja jelezze a hazai zöldségtermelés színvonalát. A tartós élelmiszerek között híres lett a Győri Keksz és Ostyagvár termékeinek egész sora. A magyar bor hagyományos kivitele (tokaji, badacsonyi stb.) mellett már ekkor jelentkeztek az alföldi borokkal, illetve a jó minőségű alapanyagból gyártott barack-, szilva- és egyéb pálinkákkal. A Zwack-unicum is ekkor lett világhírű. A szabolcsi jonatánalma belföldön éppúgy keresett gyümölcs volt, mint külföldön.

A „köztes” iparágak között az építőipar a korszakban több válságon ment át, mert annak lehetőségeit a mindenkori fizetőképes kereslet szorosan behatárolta. Komolyabb építkezések inkább az 1930-as évek közepétől indultak meg, középületek, utak, hidak és nem utolsósorban magántulajdoni vagy községi lakóházak „rendelésével”. Az építőipar technológiája is sokat fejlődött, a vasbeton és bauxitbeton alkalmazása mellett a téglá maradt meghatározó építőeleme. A korszakban a módosabb gazdák addigi nádfödeles házaikat cserép- vagy palafedelűre építették át. A községekben és kisvárosokban megépültek a kultúrházak, új községházak, nem is szólva a Klebelsberg-féle iskolaépítési program megvalósításáról.

Magyarországon már 1918 előtt létrejöttek a világ színvonalon termelő elektronikai és gyógyszeripar bázisai. Az elektronikai ipar emelője a már korábban ismertetett villamosítási program volt. Az Egyesült Iz-zólámpagyár – amerikai tőkével gyártott – ekkor legkorszerűbbnek számító égő (kriptongázos villanykörte) világszerte keresettek voltak. (Persze nem Afrikában vagy Ázsia fizetésképtelen országaiban, hanem a legfejlettebb nyugati tőkés országokban.) Az Orion-gyár rádiói (például a „Pacsirta”) a legkényesebb zenei ízlést is kielégítették egy-egy hangverseny közvetítésével.

A hazai vegyipar fejlődését gátolták a trianoni előírások, de az egyetlen engedélyezett üzem, a Péti Nitrogénművek világ színvonalon termelt. Ekkor kevésbé robbanóanyagot, mint inkább műtrágyát, amelynek felhasználását azonban a magyar mezőgazdaság tőkeszegénysége igencsak korlátozta. Törtetlennek mondható viszont a gyógyszeripar fejlődése és kapacitásának bővülése számos, ugyancsak nemzetközileg is elismert új terméke révén. A Chinoinban gyártott aszpirin, majd a

magyar Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert által felfedezett C-vitamin ugyancsak sikerterméknek bizonyult.

A nehézipar az 1920-as években a szerkezetváltás gondjaival küszködött. A jelentős kapacitású vas- és acélgyártás, valamint a gépgyártás (vasúti sínek, mozdonyok, tehervagonok, mezőgazdasági gépek) iránti kereslet drasztikusan visszaesett. A bányászatban ez csak részben következett be, hiszen a hazai kőszén és barnaszén kitermelése adta a fő energiaforrást. Ekkor került sor a tatabányai széntermelés felfejlesztésére, s a nagyobb szénbányák hozamára a 20-as évek második felében kilenc új hőerőművet építettek. Az ércbányászat a korábbiakhoz képest vesztett jelentőségéből. Magyarországon egyetlen érdemi érckitermelés folyt, a recski rézbányában. (A vasérclelőhelyek éppúgy, mint a sóbányák a határokon kívülre kerültek.) A jövőt illetően volt nagy jelentősége az 1920-as évek közepén kezdődő dunántúli bauxitbányászatnak. A Veszprém környéki lelőhelyek (Gánt, Halimba, Iszkaszentgyörgy) vörösbauxitjából előbb timföldet állítottak elő, majd abból a villamos energiával működtetett csepeli kohóban alumíniumot. (Ehhez elsősorban német tőkét vettek igénybe.) A timföldgyártás és alumíniumipar központjai Ajka, Magyaróvár, Almásfüzitő és Csepel lettek.

A századfordulón ígéretesen induló hazai gépgyártás, ideértve a mezőgazdasági gépeket, a közlekedési eszközöket és ipari célgépeket, az 1920-as években jelentősen visszaesett. A győri vagongyárban és a fővárosi MÁVAG-ban vegetált a személy- és teherautó-gyártás. Életképebbnek bizonyult az amerikai tőke bevonásával működő Ganz-gyárban a dízelmozdonyok gyártása. A csepeli nehézipari komplexum közkedvelt termékei voltak a kerékpárok és motorkerékpárok, amelyeknek a megvásárlása és „üzemben tartása” a kisebb jövedelmű rétegek számára is elérhető volt.

A magyar ipar termelésének nagyságrendje és technikai színvonala a hadigazdálkodás éveiben tovább növekedett, amelyre később térünk ki. Összességében azonban megállapíthatjuk, hogy a Trianon utáni szerkezetváltást sikeresen végrehajtották, és Csehszlovákia, Ausztria mellett Magyarország is az európai felzárkózásra képes ipari szerkezettel rendelkezett.

Kereskedelem Az ipar és a mezőgazdaság mellett a kereskedelem is szerves része a nemzetgazdaságnak. A kereskedelmi tevékenységet a bankrendszer (hitelek és kamatok), valamint a vámrendszer feltételei alakították ekkor is. A hagyományosan már működő nagykereskedelmi vállalatok, export-import cégek szorosan összefonódtak a banktőkével és az ipari vállalatokkal. Ezek bonyolították le a korszakban a külkereskedelem nagy részét. A lakosság ellátásában azonban – a létrejövő nagyáruházak mellett – a kiskereskedések, sőt a „szatócsboltok” játszották a meghatározó szerepet. A falusi lakosság áruellátásának szervezetté tételére már korábban megalakult a Hangya Szövetkezet, de a szövetkezeti jellegű beszerzés és eladás nem lett jellemző forma. Ugyanígy megmaradt az iparban is a nagyüzemek és a kisiparosok „munkamegosztása”, ami végeredményét tekintve jónak mondható. A kisiparos, kiskereskedő vállalkozása, munkája, termékei kiegészítették a nagyipar és nagykereskedelem „terítését”. A két szféra között nemcsak a „ki kit győz le” szempontja vagy szelleme érvényesült, hanem az együttműködésé, együttélésé is.

A magyar mezőgazdaság Míg az ipar és a kereskedelem két háború közötti fejlődése vitathatatlanul nagyban hozzájárult az ország lakossága életének korszerűbbé válásához, addig a mezőgazdaság esetében ugyanez a korszerűsödés és modernizáció csak fenntartásokkal állítható. Egy nagy eredménye azonban kétségtelenül ekkor is volt: maradéktalanul biztosította az ország lakosságának élelmiszerral való ellátását, és egyes korszakokban kivételével a külkereskedelem pozitív mérlegét garantálta.

Az agrártársadalom még a 20. századi Magyarországon is – az 1940-es évek elejéig – a lakosság többségét alkotta. A mezőgazdaság teljesítményének, fejlődésének számos objektív és szubjektív ösztönzője, illetve akadályozója volt. Objektív és pozitív adottságnak tekinthetjük a magyar föld kiváló minőségét, az itteni éghajlati viszonyokat, az alföldek, domb- és hegyvidékek, folyók és tavak csodás harmóniáját. (Aminék tökéletes egységét ugyancsak Trianon rombolta szét.) Szubjektív feltételnek nevezhetjük a magyar parasztember szorgalmát, hoz-

záértését, földszeretetét, élni akarását. Hosszabban sorolhatók a negatív tényezők. A fejlődés, a modernizáció – vagy másként fogalmazva –, az agrártársadalom polgárosodásának legfőbb akadályát a hazai birtokszerkezet jelentette. Mellette állandóan kísértett a mezőgazdasági hitel hiánya, a tőkeszegénység. Harmadsorban a szerkezetből következett az agrárnépesség összetételének egészségtelen alakulása, ami tömeges olcsó munkaerőt kínált. Végül, ez már inkább 1919 után keletkezett, a külső piacok beszűkülése a magyar mezőgazdasági kivitel előtt.

Torz birtokviszonyok és következményei

Ha ezeket a körülményeket sorra vesszük, akkor első helyen a birtokviszonyokról kell szólnunk. Amikor a nagybirtok és a paraszti üzemek kérdését felvetjük, nem egyszerűen a nagyüzem-kisüzem vitáról van szó. Gazdaságpolitikailag evidens, hogy a nagyüzemek és a közép- és kisebb méretű üzemek termelése kiegészíti egymást, de szerintünk csak abban az esetben, ha ezek szerves gazdasági fejlődés következtében jönnek létre. Magyarországon azonban nem erről volt szó. Nálunk a mezőgazdaságilag megművelt terület felét 1920-ban az 1000 kat. h. feletti nagybirtokok tették ki. Ezek a birtokok a feudális korból átörökölt tulajdonok voltak, amelyeket az 1848-as forradalom, majd a polgári fejlődés során sem számoltak fel a magántulajdon szentségének szem előtt tartásával. A tőkés gazdasági viszonyok között nem is elsősorban az az érdekes, hogy ez a mintegy 8 millió kat. h. birtok hány ember kezében volt, hanem a nagybirtokok többségének „jogállása”. Ugyanis a nagybirtoknak mintegy fele ún. kötött birtok (korlátolt forgalmú birtok) kategóriába tartozott. Ez azt jelentette, hogy nem a polgári, tőkés viszonyoknak megfelelő tulajdonlás létezett.

A kötött birtokot – egyházi, községi, kincstári, hitbizomány stb. – nem lehetett eladni, felosztani, megterhelni. Tehát ezek tulajdonosai csak igen korlátozott feltételek mellett juthattak kölcsönhöz, hitelhez, hiszen nemfizetés esetén nem voltak elérverezhetők. Ebből következett a nagybirtokok többségének hitelképtelensége, pénzhiánya, ami maga után vonta a beruházások elmaradását, és a minél olcsóbb termelési üzemmenet állandósulását. (Értsd a külterjes gazdálkodást, gabonater-

melést és az olcsó emberi munkaerőt.) Az említettek távolról sem jelentik azt, hogy a hazai nagybirtokok a két világháború között nem voltak életképesek. A megtermelt gabona, a gazdaságokban nevelt élő állat nemcsak a belső piacot látta el, hanem – főleg az 1930-as évektől kezdve – a kivitel fő alkotóeleme is volt. A nagybirtokok között szép számban találhatók korszerű technikát alkalmazók (csak a traktorok száma ötszörösére nőtt a húszas évek második felében, a kézi cséplést pedig felváltotta a cséplőgépek üzembe állítása), a ciszterciek mintagazdaságaitól kezdve az állami uradalmakig.

A mezőgazdaságilag művelt földterület másik felét a középbirtokok (100-tól 1000 kat. h.-ig), kisebb részben s tömegesen a szinte nullától induló egy-kétszáz holdas parasztgazdaságok tették ki. Ezek birtokosai és családtagjaik alkották a korabeli magyar társadalom felét. A paraszti gazdaságok sokszínűsége itt aligha követhető nyomon, de bizonyára a jól jövedelmező, tisztességes megélhetést nyújtó birtoktól a saját fogyasztását korlátozó, a városi bérből és fizetésből élő rétegek életszínvonala alatt élő „gazdákéig” terjedt. A falusi, az agrártársadalom csak kívülről nézve látszott homogénnek, gazdasági feltételeit és lehetőségeit tekintve azonban talán még a városi lakosságnál is megosztottabb volt. (Homogenitását étkezési szokásai, lakáskörülményei, kulturális állapota mutatta.)

A mezőgazdaság működésének az volt a jellemzője, hogy a nagyüzemek központjaiban (uradalmak) szerződöttségű cselédek látták el a folyamatos munkavégzést, míg az idénymunkákat a környező falvak, mezővárosok napszámosai, summásai, hónaposai bérből és fizetésből, illetve természeti juttatásokból álló ellenszolgáltatásért végezték. Ezek között teljesen nincstelen agrárproletár (földmunkás) éppúgy volt, mint törpebirtokos, vagy akár 5-10 holdas parasztcsalád „munkaerő-felhasználóját” jelentő fiatal férfi vagy nő. A földminőségtől és a piaci lehetőségektől meghatározott, önálló ellátásra képes parasztgazdaságok az agrárnépességnek a „felső rétegét” képezték, akik vagy saját családjukkal vagy esetenkénti idénymunkásokkal – ritkábban állandó szolgálattal – gazdálkodtak.

A mezőgazdasági „munkamegosztást” azonban a változatlan birtokszerkezet szinte mozdíthatatlanná tette. A pénzühiányos, tőkeszegény

nagybirtok rendelkezésére állt a környezetében élő szegényparasztság felesleges munkaereje, amelyet olcsón alkalmazhatott, s a bért nagyrészt nem készpénzben, hanem természetbeni juttatásként folyósította. (Adott szállást az istállókban, tisztálkodási lehetőséget a vályúnál, fizetséget búzában, rozsban, esetleg más saját terményben.) Ugyanakkor a falusi munkaerő-felesleget nem vette fel a város, az ipar vagy kereskedelem, a kivándorlás alternatívája pedig megszűnt. Így aki a közeli vagy távolabbi uradalomban munkát kapott, az is „jól járt”. Egy népe-sebb parasztcsalád esetében, ha tavasszal és ősszel a fiatalok elszegőd-hettek hónaposnak, nyáron pedig az aratás-cséplés révén kenyérgabo-nához jutottak, akkor a család megélhetése már biztosítva volt. (Az uradalomból kapott javadalom kiegészülhetett az egy-két holdas saját tulajdonú föld háztartási szükségleteinek előteremtésével, tehén, ser-tés, baromfi tartásával.)

Ez a birtokszerkezet és a belőle következő társadalmi „munkameg-osztás” a magyar mezőgazdaság modernizálása ellen hatott. Akadálya volt a nagyüzemek és az életképes nagyságú és adottságú parasztgazda-ságok polgárosodásának, azaz piacra orientált árutermelő üzemmé vá-lásának is. Arra volt alkalmas, hogy a nagybirtokosok számára extra jö-vedelmet és magas életszínvonalat, a többmillió magyar parasztság számára pedig megélhetést biztosítson.

A mezőgazdaság relatív fejlődése   A gátló tényezők ellenére a mezőgazdaság technikai fejlő-

dése és a termelt áruk, termékek minősége jelentősen javult, ami aligha választható el a korszak egészére jellemző irányvonaltól. A nagyüze-mek többsége továbbra is gabonát termelt, de már a jó minőségű és ma-gas sikértartalmú liszt előállítására alkalmas fajtákat (pl. a bánkúti búza). Jelentősen növekedett a kukorica, a burgonya, a cukorrépa, a napraforgó vetésterülete. (Ez utóbbiak gyakran ipari üzemek vagy ban-kok tulajdonában lévő birtokokon.) A munkaigényesebb zöldség- és gyümölcsstermelésben, a szőlészetben és borászatban inkább a közép- és kisüzemek voltak eredményesek.

Az állattenyésztés terén nem elsősorban a mennyiségi növekedés,

A GAZDASÁG

---

hanem az állatállomány minőségének a javulása következett be. A nagyüzemekben a külterjes lehetőségeknek megfelelően inkább a birka-(juh)tenyésztés, egyes esetekben a ménesek állami támogatással való szinten tartása volt a jellemző. A ló, a szarvasmarha és a sertés tenyésztés a parasztgazdaságok érdeme volt. A korszerűbb nagyüzemekben már ekkor áttértek a nagyobb tejhozamot adó szarvasmarhafajták tartására, vagy a hízott marhák nevelésére és exportjára. A korszakban a belföldi fogyasztás még elsősorban a marhahúst jelentette, de fokozatosan tért hódítottak a sertéshús és a zsír mellett a halételek és az étolaj is.

Bár a magyar mezőgazdaság a korszakban a nemzetgazdaság egészen belül veszített korábbi meghatározó szerepéből, a külkereskedelem kivitelét illetően továbbra is abszolút többséget jelentett. Az 1920-as évek végén a kivitel mintegy 60%-át a mezőgazdaság adta, az ipari termékek részaránya 30% volt. Ez az arány a későbbiekben sem módosult jelentősen, mert az olasz és német piacok nagyra nyílása is elsősorban a mezőgazdasági kivitelnek kedvezett.

A TÁRSADALOM ÉS ÉLETE

A letűnt korok társadalmának szerkezetét, a lakosság életmódját és hétköznapijait a történeti szociológia módszereivel vizsgálják. A társadalom kultúráját, műveltségét és művelődését (iskolázottságát) a történettudomány specifikus ágazatainak segítségével próbálhatjuk meg rekonstruálni. A történeti rekonstrukció azonban jóval szegényesebb, mint amilyen a társadalom összetételének sokszínűsége, a „minden napok” élete volt. Ezért is igaz az, hogy a társadalomtörténeti megközelítés legautentikusabb műfaja a szociográfia és a szépirodalom. Sorolhatjuk mi történészek a hosszú számoszlopokat, bemutathatjuk a társadalom belső ellentmondásait, fejlődésének fő irányzatait, ez akkor is csontváz marad a hús-vér ember életének ábrázolása nélkül.

A századelő magyarországi társadalma polgári jellegűnek mondható, de a tőlünk nyugatabbra élő népekéhez képest szokatlanul nagy mértékben jellemezték múltbéli és új keletű retrográd jelenségek és jellemvonások. Nem feltétlenül a sokat emlegetett „feudális maradványokra” gondolunk, hanem az óriási különbségekre, amelyek a társadalmon belül éltek: a polgári világban szinte elképzelhetetlen vagyoni különbségek felerősödtek a rangbeli, státusbeli, a mentalitásban áthághatatlan szakadékokkal. A több tízezer, sőt százezer holddal rendelkező arisztokraták, főpapok és a többmillióos agrárproletariátus és szegényparasztság mintha nem is ugyanabban a világban élt volna. A köztük lévő szakadékot, antagonizmust nem oldotta a magyar polgári fejlődés lát-

ványos előremenetele. Sem az arisztokrácia, sem a szegényparaszság nem „polgárosult”. Sőt inkább a „polgári társadalom” vette fel a tradicionális társadalom jellemzőit. A magyarországi bank-, ipari és kereskedelmi tőke olyan monopóliumokat hozott létre, amelyek „méltó” társai lettek a történelmi uralkodó osztálynak. Miközben ez a polgárosodás is kitermelte a maga városi proletariátusát.

A magyarországi társadalom másik alapproblémája a századelőre a soknemzetiségű összetételéből fakadó ellentétek erősödése lett. Ekkorra ugyanis az itteni nemzeti kisebbségek – ha korlátozott keretek közt és nemegyszer csonkán is – öntudatos nemzetté váltak, és a nemzetállamok korában megfogalmazták igényüket annak megteremtésére.

A magyar és nem magyar állampolgár, a városi és falusi lakos, az úr és paraszt, az urak és a kende Magyarországa a századelőre mégis számos tekintetben a fejlett európai országokhoz való felzárkózás lehetőségeit kínálta. Az urbanizáció előrehaladása, az ipar és a kereskedelem fejlődése, a lakosság műveltségének növekedése, életmódjának korszerűbbé válása tagadhatatlan. A trianoni békeszerződés következtében történt területi átrendeződés a társadalom összetétele szempontjából igen jelentős változásokat hozott magával, aminek megvoltak a következményei az életmódot, kultúrát, műveltséget illetően is.

A társadalom szerkezete (nemzetiség, vallás, foglalkozás)

Annak következtében, hogy a nemzetiségi területek elkerültek Magyarországtól, az etni-

kai homogenitás mellett az ország lakosságának foglalkozási megoszlása, műveltsége, anyagi-technikai állapota javult, pontosabban korszerűbbé, polgáribbá vált. Az elszakadó román, rutén és szlovák milliók zömmel mezőgazdaságban foglalkoztatottak (agrárnépesség), műveltségük (pl. írni-olvasni tudás) alacsonyabb volt a magyarságénál, társadalmuk és életmódjuk archaikusabb volt a megmaradt központi területekénél. (A teljesség kedvéért azonban hozzá kell tennünk, hogy az elcsatolt területeken szép számban voltak az itt maradtnál fejlettebb régiók: gondoljunk Pozsonyra és a Csallóközre, Kolozsvárra és a Székelyföldre, vagy a Bácskára Szabadkával és Újvidékkel.)

A lakosság nemzetiségi összetétele

Míg a történelmi Magyarország társadalmának egyik belső feszítőereje a nemzetiségi ellentétek növekedése volt, addig a trianoni ország számára a nemzetiségi kérdés külpolitikai ügy lett. (Ti. a határokon túlra került magyar nemzeti kisebbségek védelme.) A területi változások szabták meg az ország új etnikai térképét és felekezeti összetételét. Ezen a két háború közötti szerves fejlődésből adódó változás nem következett be. Az etnikai és felekezeti arányok újabb módosulását a területi revízió és az 1944-es holokauszt „eredményezte”.

A korszakban 1920-ban, 1930-ban és 1941-ben tartottak népszámlálást, ahol rákérdeztek az állampolgárok anyanyelvére, vallására és foglalkozására. Ezeknek az adatfelvételeknek a segítségével objektív képet kapunk a lakosság összetételéről. (Táblázatunkban első helyen az 1910-es népszámlálásnak Magyarországra vonatkozó adatait közöljük, Horvátország nélkül. Az 1941-es népszámlálást pedig kiegészítettük a délvidéki visszacsatolások ezt követő adataival, illetve jelezzük a trianoni területre számított ekkori adatokat.)

A lakosság megoszlása anyanyelv szerint (%-ban)

Anyanyelv	1910	1920	1930	1941	
				trianoni	akkori
Magyar	54,5	89,6	92,1	92,8	74,4
Német	10,4	6,9	5,5	5,1	7,4
Szlovák	10,7	1,8	1,2	0,8	2,6
Román	16,1	0,3	0,2	0,2	7,9
Rutén	2,5	0,0	0,0	0,0	3,7
Horvát	1,1	0,5	0,3	0,3	1,1
Szerb	2,5	0,2	0,1	0,1	1,5
Egyéb	2,2	0,7	0,6	0,7	1,9
Lakosság (fő)	18 246 533	7 900 143	8 600 316	9 319 9 92	14 603 323

A történelmi Magyarországon 1910-ben a magyarság már abszolút többségben volt, a lakosság 54,5%-a magyar anyanyelvű. A 45,5%-ot kitevő nemzetiségekből 1920-ra mindössze 10% maradt. A nemzetiségek közül a területileg szétszórtnak élő, a magyarsághoz nagymértékben asszimilálódott, magyarul is beszélő, szeparatista célokat nem melengető németiség (a köznyelv szerint a „svábok”) tettek ki kerekén 7%-ot. A maradék 3% jelentősebb etnikuma a szlovákság, kisebb lélekszámmal pedig a románok, szerbek és horvátok. Amint a számsorok is igazolják, a lakosság jelentős számbeli növekedése, szaporodása nem járt együtt az etnikai összetétel módosulásával. Sőt inkább az látszik, hogy a magyarság szaporodott gyorsabban. (A nemzetiségek arányszámának csökkenése nyilván összefüggött fokozatos magyarrá válásukkal is.) Magyarország lakosságán belül a népszámlálások adataiból a zsidóságra és a cigány lakosságra vonatkozóan csak következtetni lehet. A törvények értelmében ugyanis csak anyanyelvet és vallást lehetett nyilvántartani. Aki tehát izraelita felekezetűnek vallotta magát (anyanyelvének pedig a magyart vagy a németet jelölte meg), biztosan a zsidósághoz tartozott. A cigány etnikumnál még ennyi fogódzóval sem rendelkezünk, a becslések szerint a korszakban mintegy 100 ezer cigány élt Magyarországon.

Felekezeti megoszlás Bár az egyházakkal, szerepükkel, az egyházpolitikával külön kívánunk foglalkozni, a társadalom szerkezetének bemutatásánál nem lehet eltekinteni annak felekezeti megoszlásától, majd pedig a felekezet és nemzetiség összevetésétől. Míg az ország etnikai sokfélesége 1919 után jóformán megszűnt, nem mondható ez el a felekezeti sokszínűségről nézve. E téren inkább arányeltolódásokról beszélhetünk: tovább nőtt a katolikus vallásúak aránya, a görög katolikusok többségének elkerülése után is. Ugyancsak jelentősen emelkedett a magyar vallásnak mondható reformátusok százalékos aránya. Tehát a történelmi előjogokkal rendelkező katolikus egyház dominanciája mellé a református mint nemzeti egyház is „felzárkózott”. Az evangélikus felekezet őrizte pozícióit, bár a felvidéki és erdélyi veszteségei jelentősek voltak (cipszerek, szászok). Az ortodox (görögkeleti) vallás a szerb és a román nemzetiség nemzeti vallása,

egyháza volt, így 1919 után nálunk szinte jelentéktelenné zsugorodott. A történelmi keresztény egyházak közé tartozó unitárius mint erdélyi felekezet a királyi Magyarországon mindig is szórvány volt, 1919 után itteni bázisát az erdélyi menekültek adták. Az izraelita felekezetűek számaránya – az ország polgárosodottabbá válása folytán – egy százalékkal növekedett. Bár a későbbiekben ez a százalékos arány csökkent, abszolút számokban a magyar zsidóság lélekszáma növekedett.

Az 1938–41 közötti területi változások következtében a felekezeti megoszlás is módosult. A visszakerült nemzetiségek jelentős része görög katolikus, illetve ortodox volt, s így némileg csökkent a katolikusok több mint kétharmados fölénye.

A lakosság megoszlása felekezet szerint (%-ban)

Felekezet	1910	1920	1930	1941	
				trianoni	akkori
Latin szert. katolikus	49,3	63,9	64,8	65,7	55,0
Görög szert. katolikus	11,0	2,2	2,3	2,5	11,6
Ortodox (görögkeleti)	12,8	0,6	0,5	0,4	3,8
Evangélikus	7,1	6,2	6,1	6,0	5,0
Református	14,3	21,0	20,9	20,8	19,0
Unitárius	0,4	0,1	0,1	0,1	0,4
Izraelita	5,0	5,9	5,1	4,3	4,9
Egyéb és ismeretlen	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3

A Horthy-korszakban az állampolgárok felekezeti megkülönböztetése a zsidótörvényekig nem volt jellemző. A történelminek mondott keresztény egyházak és a többi felekezet jogállása az 1895-ben kodifikált maradt, bár a szektákat – főként a háborús években – üldözték. A felekezetek földrajzi elhelyezkedésében, illetve a lakosság foglalkozási megoszlásában továbbra is mutatkoztak specifikus jellemzők. Így a Dunántúl, a Duna-Tisza köze, Nógrád és Heves, Szabolcs és a Dél-Alföld lakossága abszolút többségében katolikus volt. A görög katolikusok többsége

Északkelet-Magyarországon élt. A reformátusok Hajdú, Bihar megyében abszolút többségben voltak, a Tiszántúl, Borsod, Abaúj és Zemplén is reformátusnak számított. Jelentős reformátustömbök éltek a Dunántúlon Somogyban, Tolnában. Az evangélikusok Moson és Sopron megyében, az alföldi szlovák szórványokban (Békés) őrizték tradicionális nyelvi és vallási kultúrájukat. A zsidóság városlakónak mondható, Budapest lakosságának 25%-a volt izraelita. A városi rangú települések lakossága 10%-át a zsidók tették ki. A falvakban inkább csak Kelet-Magyarországon találhatók népesebb izraelita közösségek, másutt a falusi népességben belül egy-két iparos, kereskedő, kocsmáros volt zsidó.

Foglalkozási és tulajdonviszonyok Ha a foglalkozási és tulajdonviszonyokat próbáljuk meg összevetni a nemzetiségi és felekezeti hovatartozással, e téren csak néhány markáns jellemzőt találunk, mert a lakosság döntő többségénél már nem ezek voltak a mérvadók a gazdasági, politikai vagy szakmai előmenetelnél. A nagybirtokos arisztokrácia – a tényleges vagyonnal rendelkezők – döntő többsége továbbra is történelmi katolikus család volt, birtokaik inkább a Dunántúlon találhatók. A protestáns arisztokraták jóval szerényebb birtokokkal rendelkeztek, ezért is igyekeztek a közeletbe. A nagypolgárság, a nagytőkések – ugyancsak a dualizmus időszakából öröklött struktúra következtében – nagyrészt izraeliták vagy zsidó származásúak voltak. Kevésbé markánsan, de érvényesült az a tendencia is, hogy a középosztályban, a tisztviselők, állami alkalmazottak, katonatisztek stb. között országos számarányukat meghaladóan voltak reprezentálva a protestánsok. A szabad pályákon viszont a mobil társadalmi rétegek hódítottak tért, akár az alulról felemelkedő munkás-, paraszt- vagy kispolgári családból, vagy vallásilag az izraelita második generációs értelmiségből. Így az orvosok, ügyvédek, még inkább a tömegkommunikáció, a sajtó, a színház, a mozi világában szerepük meghatározó volt. A kisiparosok, kiskereskedők között az izraeliták csak egyes régiókban voltak „túlreprezentáltak”.

Ha pedig a társadalom többségét kitevő munkásságot és parasztságot nézzük, akkor a munkások esetében a magasan kvalifikált szak-

mákban tovább élt a német és zsidó származásúak meghatározó szerepe, míg egyéb kategóriákban már sem a nemzetiség, sem a vallás nem volt „jellemző”. A parasztság többmilliós tömegében a régiók szerinti különbségek ellenére megállapítható, hogy a német nemzetiségűek vagy a református és evangélikus vallásúak voltak inkább a vagyonosabbak és polgárosultabbak. (Gondoljunk csak egy-egy sváb falu külső képére.) Ugyanakkor az agrárproletárok, a cselédek között a katolikus vallásúak meghaladták országos arányszámukat.

Ha az 1920-as népszámlálás adatainak segítségével összehasonlítjuk a lakosság nemzetiségi és felekezeti megoszlását, akkor felfedezhetők azok a tendenciák, amelyek a nemzeti identitás és a vallás összefüggéseit mutatják.

A népesség anyanyelve összevetve a vallással (%-ban)

Anyanyelv	Lat. szer. katolikus		Gör. katolikus		Ortodox		Evangélikus		Református		Izraelita	
	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920
Magyar	58,7	63,0	3,1	2,3	0,4	0,2	4,2	4,8	25,8	23,3	7,0	6,3
Német	66,6	81,3	0,1	0,1	0,1	0,1	21,6	13,6	1,2	1,4	10,4	3,5
Szlovák	71,8	41,9	4,1	1,6	0,0	0,1	23,2	55,3	0,5	0,3	0,3	0,5
Román	0,3	3,2	38,5	18,4	61,0	76,6	0,1	0,1	0,0	0,2	0,0	0,6
Rutén	1,0	8,8	98,2	86,1	0,2	2,5	0,0	0,1	0,0	0,1	0,6	2,2
Horvát	98,9	98,2	0,2	0,3	0,5	0,3	0,1	0,1	0,0	0,1	0,3	0,8
Szerb	0,9	3,3	0,4	3,3	98,5	93,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
Egyéb	74,3	82,2	7,7	4,1	8,9	4,4	6,3	1,4	0,9	6,3	0,8	4,0

Míg a korszak adatfelvételei egyértelműek a nemzetiséget és a vallást illetően, kevésbé adnak plasztikus képet a társadalom tulajdonviszonyairól és a lakosság foglalkozási megoszlásáról. Ez részint a korabeli kategóriák esetenkénti differenciálatlanságából vagy utólag nehezen értelmezhető voltából adódik. A másik pontatlansági tényező pedig egyes foglalkozások, „életmódok” vagy jövedelmek kategorizálhatatlan-

ságából következik. (Míg ugyanis az nem lehetett vitás, hogy kinek mi az anyanyelve vagy a vallása, a foglalkozása annál inkább.)

Az összlakosság foglalkozási megoszlásának alakulása a két háború között az ország polgárosodásának előrehaladását mutatja. A mezőgazdaságból élők aránya az 1920-as 55,7%-ról 1930-ban 51,8%-ra csökkent, 1941-ben pedig 48,7% volt, tehát már nem képezte az összlakosság abszolút többségét. Ugyanakkor a bányászatból, iparból és kereskedelem-ből élők aránya az 1920-as 30%-ról 1941-re 35%-ra növekedett. (Persze ezek a statisztikák sem tudtak mit kezdeni a „kétlaki” életmóddal, az átmenetekkel, ami a társadalom alacsony mobilitása mellett is számottevő lehetett.)

A korabeli népszámlálási adatfelvételek kategóriáit alkalmazva az ország lakossága foglalkozását tekintve a következőképpen oszlott meg:

A lakosság foglalkozás szerinti megoszlása (%-ban)

<i>Foglalkozás</i>	<i>1920</i>	<i>1930</i>	<i>1941*</i>
Mezőgazdaság	55,7	51,8	48,7
Ipar – forgalom	30,1	32,3	34,9
Ebből: bánya és ipar	20,6	23,0	25,4
kereskedelem és hitelügy	5,1	5,4	5,5
közlekedés	4,4	3,9	4,0
Egyéb	14,2	15,9	16,4

* A trianoni területre számítva

A társadalom szerkezetében a mezőgazdasági népesség 50% alá esése kétségkívül fordulatot jelentett, mintegy előre jelezve a 20. század második felében felgyorsuló folyamatot: a klasszikus értelemben vett parasztság „eltűnését”. A foglalkozási szerkezetben ugyancsak figyelmet érdemel, hogy a kereskedelemben és a bankokban a lakosság 10%-a volt érdekelt, s még inkább a modernizációt jelzi, hogy az „egyéb”-nek nevezett kategória – ami alatt értelmiségieket, szabadfoglalkozásúakat vagy állami és közalkalmazottakat éppúgy lehet találni, mint nyugdíjasokat – több mint

16%-ot tett ki. A meghatározó tendenciákat tekintve mégis azt kell megállapítanunk, hogy a Horthy-korszakban a dualizmusból örökölt társadalmi szerkezetben nem következett be gyökeres változás. Sőt mi több, inkább ambivalens jelenségek mutatkoztak. Részint valóban tetten érhető bizonyos mértékű korszerűsödés, polgárosodás (a mezőgazdaságtól egyéb szférák irányába), részint ezzel párhuzamosan a liberális korszakhoz képest felerősödtek a társadalom kasztosodásának a tünetei. Tehát egyidejűleg volt jelen a mobilizáció (ami alulról felfelé inkább a 30-as és 40-es években volt lehetséges, míg a felülről lefelé „zuhanás” inkább a 20-as években következett be), illetve a társadalmi szerkezet megmerevedése, az egyes rétegek közötti átjárhatóság beszűkülése. Ez nem is feltétlenül anyagi, pénzügyi kérdés volt, hanem inkább mentalitásbeli, az úri Magyarország és az ezen kívüliek közötti átjárhatatlan szakadék.

A valós helyzetet tovább bonyolította, hogy nagyobb rétegeken belül is mérvadó különbségek, sokszor gyilkos indulatokat és ellenszenveket keltő ellentétek munkáltak. Gondoljunk a szolga és a gazda, a háziacseléd és a nagysága, a summás és a 100 holdas gazdag paraszt „viszonyára”. A „pantallós” társadalom szemében mindketten parasztnak számítottak az úri Magyarországon, de micsoda különbség volt közöttük!

Ha nem is ilyen tragikus módon, de a városi ipari munkások között is megvoltak a cezúrák. Egy nyomdász, műszerész nem volt mérhető a vasat cipelő „segédmunkáshoz”, sem státusát, sem fizetését, lakását nézve. Megint csak külön világot képeztek az állami és közalkalmazottak, a vasutasok, postások, villamoskalauzok, a fegyveres testületek altisztjei és legénysége, akiknek nem annyira műveltsége vagy jövedelme volt magasabb, mint egy birtokos paraszté vagy jó szakmunkásé, hanem a „presztízse”, az egyenruha, a nyugdíj és a biztos állás révén.

A korszak társadalmának szerkezetét alkotórészeinek számarányával (abszolút létszámukkal), az adott kategóriában becsült jövedelmek összehasonlításával lehet leginkább bemutatni. Ez pedig megint csak alátámasztja a bevezetőben mondottakat, hogy ilyen léptékű antagónizmusok ekkor már nem voltak jellemzőek a polgári társadalmakra. Matolcsy Mátyás számításai szerint az 1930-as évek elején a magyar átlagjövedelmet 500 pengő körül lehetett meghatározni. Ehhez viszonyítva a következő megoszlás adódik:

<i>Társadalmi réteg</i>	<i>A társadalmi réteg %-os aránya</i>	<i>A jövedelem %-os aránya</i>
Nagybirtokosok és nagypolgárok	0,6	3335
Középosztály	18,2	197
Paraszság (10–100 kat. h.)	8,6	81
Bányászok és kohászok	1,3	80
Városi munkások	21,9	71
Önálló kisiparosok	5,4	60
Ipari napszámosok	2,6	47
Szegényparasztkok (1–10 kat. h.)	20,1	43
Mezőgazdasági cselédek	6,9	38
Mezőgazdasági napszámosok	14,4	34

A számsorokból adódó következtetések azonban közelről sem egyértelműek. Hiába állt a birtokos paraszt, a „jó gazda” ebben a rangsorban a harmadik helyen, a kialakult hierarchiában nem áll egy szinten a városban dolgozó kisiparossal, az „úri szabóval”, hanem inkább a piramis alján elhelyezkedő szegényparaszttal és mezőgazdasági munkással „közösén” kezelték, lekezelték. A középosztály-kategória meghatározása, az idesoroltak életvitele, jövedelmei, műveltsége stb. a „státuson” belül eltérő szinteket jelentett. A felső rétegnek számító „úri középosztály” származásánál és hivatalánál fogva még csak nem is érintkezett az ugyanezen „középosztály” alsó kategóriáiba sorolt kisemberekkel.

A Horthy-korszak társadalmáról az a véleményünk, hogy annak az úr-nem úr megosztottsága, kasztosodása több anakronizmust hordozott magában, mint amennyi dinamikus fejlődés tapasztalható volt benne. A Balkánhoz, a Kárpátokon túl, keletre eső területekhez képest persze ez egy modern polgári világnak tűnhetett, s minősítését sem akkor, sem ma nem a „brüsszeli” mérce szabta meg. Értékeit meg kellett volna őrizni, ami pedig idejét múlta, annak elmúlását 1945 után sem kell sajnálnunk.

A civil társadalom (egyesületek) Bár a magyar állam a két világ-háború között az autokratizmus jegyeit mutatta, ennek ellenére a „civil társadalom” szerveződése, működése meglepően élénk volt. A parasztság kivételével szinte a társadalom minden rétege rendelkezett és élt a civil szerveződés lehetőségeivel, különösen a középrétegek, amelyek esetében akár túlszervezettségről, a hatékonyságot nézve az egymást kioltó tendenciákról is beszélhetünk.

A nem közigazgatási és nem direkt politikai (pártok) szerveződéséhez képest a Horthy-korszakban tovább növekedett a dualizmus kori Magyarországon kezdődött, a legkülönbébb és legváltozatosabb „civil szervezetek” száma. Ezek regestába vétele máig nem történt meg, így a következőkben mi is inkább csak a markáns típusok bemutatására vállalkozunk. Az államtól való függőség mértékéből kiindulva próbálunk haladni a „legcivilőbb” szerveződések irányába. (Az így kialakított esetleges sorrend sem nagyságrendet, sem tényleges befolyás- vagy hatékonyságfokot nem jelent.)

A társadalmi, gazdasági és politikai érdekek képviselőjének határmezsgyéjén működtek a korszakban a különféle kamarák. Így a nagy múltú ipari és mezőgazdasági kamara, majd a különböző értelmiségi foglalkozásúakat összefogó szervezetek: az ügyvédi, az orvosi, a mérnöki stb. kamarák. A nagyiparosok ugyancsak korábban alakult érdekvédelmi szervezete volt a Gyáriparosok Országos Szövetsége, a GyOSz. Vele egyenrangú és jelentőségű a nagybirtokosok érdekvédelmi szervezete, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, az OMGE. A kisebb birtokosokat képviselő Magyar Gazdaszövetség is hatékonyan működött.

A politika és a társadalmi szerveződés határán álltak azok az új keletű szervezetek vagy inkább mozgalmak, amelyeket az ellenforradalom hozott felszínre. A politikatörténetnél bemutatott MOVE és ÉME mellett számos más sorolható ide. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ), a különféle területvédő ligák, irredenta szervezetek, bajtársi egyesületek, frontharcos szövetségek alkották a Társadalmi Egyesületek Szövetségét (TESZ), amely a mindenkori kormánypolitika társadalmi bázisát próbálta reprezentálni.

A korszak társadalmi szerveződései igencsak differenciáltak voltak a korosztályok, foglalkozások, nemek szerint. De léteztek olyan szerve-

zetek is, amelyek közvetlen állami irányítás mellett törekedtek egyik vagy másik réteg „megszervezésére”. Ezek között kétségtelenül a legjelentősebb a levanteegyesület volt.

Az 1921. december végén elfogadott 1921:LIII. tc. a testnevelésről nemcsak a Testnevelési Főiskola felállításáról és egy leendő Nemzeti Stadion felépítéséről rendelkezett, hanem a hat elemiből kikerülő ifjúság levanteegyesületekben történő kötelező testedzéséről is. A levante az 1930-as évek második feléig inkább megfelelt a törvényben jelzett követelményeknek, a testnevelésnek, a sportnak, bár kezdettől tartalmazott paramilitáris elemeket. Kimondottan katonai előképzést betöltő szerepe azonban csak a háború közel kerülésekor lett.

A másik tömegméretű ifjúsági szervezet, a cserkészlet (Magyar Cserkészszövetség) inkább a középosztálybeli, értelmiségi ifjúság között lett népszerű. Az angolszász eredetű ifjúsági mozgalom a hazafias nevelés és a valláserkölcsi alapozás mellett nem volt politikai jellegű. A magyar „főcserkész”, gróf Teleki Pál személye volt erre a garancia. A gödöllői világjamboree pedig a magyar cserkészek elismerését jelentette.

Az ifjúsági mozgalmaknál, egyesületeknél maradvá, a valláserkölcsi alapozású katolikus és protestáns szervezetek érdemelnek figyelmet. (Amint természetesen a szociáldemokrata ifjúsági mozgalmat sem hagyhatjuk figyelmen kívül.) A már korábban ugyancsak említett KALOT és KALÁSZ mellett, amelyek a legnagyobb tömegeket vonzották és a valláserkölcsi alapozású mozgalmak között a „sikerágazatnak” számítottak, meg kell említeni a többi rétegszervezetet is. Így például az egyetemisták és főiskolások ciszterci atyák vezette Emericana egyesületét, a nem felekezeti alapon, hanem inkább nemzeti jelleggel működő Turult, a protestáns (református) Soli Deo Gloria nevű ifjúsági egyesületet.

A társadalmi szerveződések, a civil kezdeményezések sora még hosszan lenne folytatható. A vallási, kulturális, tudományos szervezetek, egyesületek tág teret kínáltak a hatalomtól, az államtól eltérő vélemények kifejezésére juttatásának is. Gondoljunk pl. a katolikus Szent István Társulatra, a Szent István Akadémiára, az Aquinói Szent Tamás Társulatra, a református lelkészek egyesületére, az ORLE-re vagy akár az izraelita OMIKE-re (Országos Magyar Izraelita Művelődési Egyesület). Összegezve úgy véljük, hogy a két háború

közötti magyar társadalomnak az a része, rétege, amely képes volt egyesületekben megjelenni, „túlszervezett” volt. A másik, a hatalmasabb tömege, a parasztság és a nem szervezett munkásság pedig szinte teljes egészében kimaradt ebből a „civil társadalomból”. Igaz, hogy a tűzoltó-egyesületek, a vagyonosabbaknak a lövészegyesületek szinte minden faluban, kisvárosban működtek, de ezeknek aligha volt „érdekvérvényesítő” kompetenciájuk. Mégis úgy véljük, hogy ez a civil szerveződés a korszakban nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon nem lehetett bevezetni az egypárti diktatúrát.

Egyházak és egyházpolitika

Ami a vallás és az egyházak szerepét illeti a Horthy-korszakban, újabb el-
lentmondást láthatunk. A társadalmi, gazdasági fejlődéssel egyenes arányban, de esetenként ettől függetlenül is a társadalom életének szekularizálódása előrehaladt, a vallásosság sokkal inkább formális jegyeit tartotta meg. Ugyanakkor azonban maga a rendszer az 1918 előtti liberálishoz képest egyértelműen kereszténynek és nemzetinek identifikálta magát, ami óhatatlanul együtt járt az egyházak és a vallás szerepének, funkciójának megnövekedésével. A „találkozás” eredménye a korszakban kivirágzó katolikus reneszánsz, ami mögött alig maradt el a protestáns felekezetek, elsősorban a református egyház megizmosódása. Ugyanakkor azt is le kell szögeznünk, hogy 1919 után sem került sor – a zsidótörvények kivételével – a századfordulón létrejött vallás-szabadság, az egyházak jogállásának, az állam és az egyházak viszonyát szabályozó törvényeknek a megváltoztatására.

Az 1919 utáni Magyarországot Szekfű Gyula igen találóan „neobarokknak” nevezte, ami sokkal plasztikusabban adja vissza a lényegét, mint a kereszténynemzeti jellegre való utalás. Amint a barokknak, úgy a neobarokknak is elsősorban a katolikus egyház volt a hordozója. A korszakban valóban katolikus reneszánsz bontakozott ki, ami elsősorban a szerzetesrendek újabb kivirágzásában figyelhető meg (amire még visszatérünk). A kormányzó ugyan református, a miniszterelnökök és a miniszterek jelentős része is protestáns volt, de a társadalomban, a közéletben és a kulturális életben a katolikus többség érvényesült.

Az egyházak és az állam összefonódása

Az egyházak Horthy-korszakbeli szerepvállalása növekedett a liberális-konzervatív időszakhoz képest. Ez a polgári államberendezkedés szinte valamennyi szférájában kimutatható. Először vegyük számba a végrehajtó hatalomban való egyházi részvételt. A kialakult szokásjog szerint a mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszter csak katolikus lehetett – amit indokoltá tett korábban a főkegyúri jog gyakorlása, a korszakban pedig az arra támasztott igény. A VKM I. (a katolikus egyházi és egyházpolitikai kérdésekkel foglalkozó) osztálya élén rendszerint egy esztergomi kanonok állt, a protestáns felekezetekkel foglalkozó II. ügyosztály élén pedig református vagy evangélikus vallású személy volt az osztályfőnök. De az is bevett dolog volt, hogy az oktatási kormányzatban, így például a középiskolákra felügyelő osztálynál nemritkán neves szerzetes pap tanárok voltak a vezetők (például egy ideig Kornis Gyula).

Röviden ki kell térnünk a főkegyúri jog kérdésére is. Mint ismeretes, amíg a megkoronázott és felkent magyar apostoli király gyakorolta hatalmát, addig főkegyúri jogánál fogva ő nevezte ki a püspököket, azokban az egyházakban pedig, ahol választás volt a betöltés módja, ott ő erősítette meg vagy tagadta meg ezt. A királyi hatalom gyakorlásának szünetelése következtében az ideiglenes államfő, a kormányzó az 1920. I. tc. értelmében nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot. (Horthy egyébként a kormányzói jogkör későbbi bővítései során sem kapta meg a két volt királyi jogkört, a nemességadományozást és a főkegyúri jogot.)

A kormányzati hatalom alsóbb szintjein – a vármegyei, városi önkormányzatokban – a klérus középrétege vett részt (kanonokok, esztersek stb.). 1918 előtthöz képest megnövekedett az egyházi jelenlét a hadseregben. Már 1919/20 folyamán megkezdődött a Nemzeti Hadseregben a tábori lelkészi szolgálat kiépítése és a tábori püspökség felállítása. (Mint közismert, 1918 előtt csak a k.u.k. hadseregben volt hivatásos tábori lelkészség, a M. Kir. Honvédség ilyen irányú igényeit a területileg illetékes lelkészek elégítették ki.) 1920-ban sor került a katolikus tábori püspökség felállítására, élén P. Zadravecz István ferences házfőnökből lett c. püspökkel, majd 1922-ben a protestáns tá-

bori püspökséget is megszervezték, amelynek első vezetője Soltész Elemér református lelkész lett.

Az egyházak jelen voltak a törvényhozó testületben is. Részint a nemzetgyűlésben, majd a képviselőházban a politikai pártállás szerint választott papképviselők révén, részint hivataluknál fogva 1927-től a felsőházban. Az előbbi esetben nem elsősorban egyházi képviseletről volt szó, hanem egyházi személyek politikai szerepvállalásáról. A felsőházban viszont a főpapság hivatalból volt jelen.

Az egyházfők jelenléte a törvényhozás felsőházában nem tekinthető formálisnak. A katolikus püspökök például az évente kétszer (tavasszal és ősszel) tartott konferenciájukon általában előzetesen kézhez kapták a kormányzatnak azokat a törvényjavaslatait, amelyek valamilyen formában érintették az egyház érdekeit. Így volt az iskolatörvények, a honvédelmi törvény vagy az ún. zsidótörvények esetében is.

Az egyházak fenntartásának anyagi forrásai a Horthy-korszakban több helyről eredtek. Felekezetenként nem egyenlő mértékben beszélhetünk önfenntartásról, illetve az állami segélyezésről, valamint a hívek áldozatvállalásáról. Kétségtelen, hogy az egyházak esetében is a legstabilabb anyagi forrást a földingatlan jelentette. 1935-ben a katolikus egyháznak 862 704 kat. h., a görög szertartású katolikusnak 14 590 kat. h., a reformátusnak 102 755 kat. h., az evangélikusnak 21 055 kat. h. földbirtok vagyona volt. Szembetűnő a katolikus egyház előnye ezen a téren, ami nem egyszerűen csak nagyságrendi probléma volt. E mögött az állt, hogy a katolikus egyházi birtokok általában nagybirtokok (tehát 1000 kat. h. felettiék) voltak, míg a protestáns egyházak birtokai inkább a közép- és kisbirtok-kategóriákba tartoztak. Az ingatlanok eloszlásából az is következett, hogy az állami segélyekre ebből kiindulva támasztottak nagyobb igényt a protestánsok. Továbbá ebből adódott az a mentalitásbeli különbség is, ami a katolikusok és a protestánsok között volt tapasztalható: a protestáns hívők inkább hozzá voltak szokva az adakozáshoz, az alapítványok tételéhez, mint a katolikusok, hiszen ott a „gazdag egyház” maga látta el ezeket a szükségleteket.

Egyház és politika

Miként viszonyultak a felekezetek és egyházak az adott korszakban a politikához? E téren elsősorban a politikai katolicizmus jöhetett szóba. A protestáns egyházak ugyanis továbbra sem tartották opportunusnak és szükségesnek egy felekezeti jellegű, keresztény párt létrehozását. Ők a jól bevált hagyományokhoz ragaszkodva tovább is úgy vélték, hogy minden elfogadható politikai pártban és irányzatban jelen kell lenniük a protestánsoknak. A századfordulón kibontakozó politikai katolicizmus azonban az érdekérvényesítés saját eszközeihez folyamodott, amikor külön katolikus politikai mozgalmat, illetve pártot hozott létre. Az 1895-ben létrejött Katolikus Néppárt többé-kevésbé legitim utódpartjaként a Horthy-korszakban is jelen volt mind a parlamentben, mind a közéletben egy hivatalosnak tekintett keresztény párt, amely – legalábbis erkölcsileg – maga mögött tudhatta a nagyhatalmú katolikus püspöki kar támogatását.

A Horthy-korszak keresztény politikai pártja azonban részint megcsontosodott konzervativizmusa, részint a hierarchiának való alárendelődése miatt nem lehetett sikeres. Ráadásul a mindenkori hatalommal való együttműködése vagy legalábbis lojális kritikája következtében nem tudott önálló politikai arculatot kialakítani, így erkölcsi és politikai presztízse a korszak végére elenyészett. A változtatni akarók – akár a keresztényszocialista, akár a kereszténydemokrata irányban – nem nyerték el a püspökök támogatását, így az akkori magyarországi politikai viszonyok közepette nem is lehettek sikeresek.

Végül vessünk egy pillantást az egyházak magatartására az 1930-as évek végétől a háború befejeződéséig. Amiben az egyházaknak erkölcsi súlyuknál fogva is szerepük volt vagy lehetett volna, az egyes állampolgárok, emberek szabadságjogainak a védelme: magyarán szólva a zsidótörvényekben való állásfoglalás 1944-ig. Az ún. zsidótörvények az állampolgári egyenlőség alapelvein súlyos sérelmeket jelentettek. A történelmi keresztény egyházak vezetői – úgy is, mint a magyar törvényhozásnak hivataluknál fogva részesei – alkotmányjogi szempontból is felelősséget viseltek állampolgárok százezreiért, akik a magyar haza hű polgárai voltak, most azonban állampolgári jogaikban

tragikus végkifejletű diszkrimináció érte őket. Az egyházak magatartása ezen a téren felemásnak nevezhető.

A felsőházban az első két zsidótörvény-javaslatot 1938–39-ben a keresztény egyházak jelen volt képviselői megszavazták. Nem azért, mert egyetértettek velük, hanem – amint a visszaemlékezésekből, illetve az elhangzott felszólalásokból kitűnik – a nagyobb rossz elkerülése érdekében. Arról volt szó ugyanis, hogy a második zsidótörvény idején reális közelségbe került a nyilas hatalomátvétel. Teleki azzal érvelt Serédi Jusztinián és Ravasz László püspök előtt, hogy az egyházak nyílt szembefordulása a kormány javaslatával a nyilasoknak kedvezne, mert a kormány belebukik a törvényjavaslat elutasításába, és akkor a nyilasok veszik át a hatalmat. Kétségtelenül volt ennek az érvelésnek valóságtartalma. Bár a zsidótörvények egyértelműen sértették a keresztység szentsége érvényességének kérdését is, az egyházfők hajlottak a kompromisszumra. Viszont 1941-ben a harmadik zsidótörvényt már egyértelműen elutasították. De annak ellenére, hogy a felsőházban számos módosító indítványt keresztülvittek, a javaslat törvényerőre emelkedését nem tudták megakadályozni. A zsidótörvények folyamánként az 1942:VIII. tc. az izraelita felekezetet visszaminősítette elismert felekezetté.

A katolikus egyház A trianoni politikai határok átrajzolták az ezeréves Szent István-i magyar katolikus egyházkormányzati beosztást. Az egyházmegyéek egy része a határokon túlra került, másokat a politikai határok két-három részre szeltek. A területi revízió megkezdődéséig a magyarországi katolikus egyház kormányzata a következőképpen alakult:

Esztergomi érseki tartomány, amelyben az esztergomi érsekség suffragán egyházmegyéi: a győri, szombathelyi, székesfehérvári, pécsi, váci, veszprémi és a hajdúdorogi (görög katolikus) püspökség.

Kalocsai érseki tartomány, amelyben a kalocsai érsekség suffragán egyházmegyéje a csanádi püspökség.

Egri érsekség, amelynek nem volt egyháztartománya.

Összesen volt három érsekség, nyolc püspökség. Egyháztartományon kívüli a pannonthalmi bencés egyházmegye, továbbá a nagyvára-

di, a szatmári, a rozsnyói és a kassai apostoli kormányzóság, illetve a miskolci görög katolikus exarchátus.

Az egyházmegyéek jogállásának, megosztásának a kormányzati kérdések mellett számos más, súlyos következménye is volt. Részint vagyoni jogiak: kit és milyen mértékben, formában illetnek a javadalmak jövedelmei, amelyeknek földrajzi elhelyezkedése igen változó volt. (Ezekkel kapcsolatban részben államközi egyezményekkel, részben a hágai bíróságon peres eljárásokkal próbáltak megoldást keresni.) A másik probléma az volt, hogy a határokon túlra került egyházmegyéekben több esetben nem maradhattak az addigi főpásztorok, hanem kiutasították őket. Más esetekben a lemondott vagy elhunyt ordináriusok pótlása okozott konfliktusokat. A jelentős magyar ajkú hívóval rendelkező egyházmegyéek élére csak ritkán kerültek teljes jogú főpásztorok, inkább nem magyar apostoli kormányzók és helynökök vezették azokat. Kinevezésükre a magyar félnek csak kevés befolyása volt.

A korszakban (1920–38 között) a meglévő 17 egyházkormányzati egységben (érsekség, püspökség, apostoli kormányzóság, vikáriátus) összesen 1677 plébánia működött, beleértve a filiákat is. A világi papság létszáma 3090 volt 1930/31-ben.

A két háború közötti időszak katolikus papjainak arcképcsarnoka igen színesnek mondható, hiszen abban megtaláljuk a még liberális korban felnőtt, a király által kinevezett egyházfőket éppúgy, mint a katolikus reneszánsz szellemében nevelkedett és fiatal, már ekkor a pápa által kiválasztott püspököket. Volt közöttük legitimista és Horthy-barát, volt európeér műveltségű, világlátott, sok nyelven beszélő tudós pap és vidéki plébánosból a püspöki székre emelt lelkipásztor. Voltak a barokkos pompához ragaszkodó méltóságok és az alamizsnás lelkületben élő, a szociális gondok iránt érzékeny pásztorok. Mindegyikre lehetne példákat is sorolni, de egyesek kiemelése félreérthető lehetne.

Inkább bizonyos funkciók, szereplések okán teszünk kivételt. A korban tovább nőtt az esztergomi érsek, a hercegprímás szerepe, ami összefüggött a világegyházban végbemenő centralizációval. Csernoch János bíboros hercegprímás (1913–1927), felvidéki szlovák parasztcsaládból származó politikai főpap volt, aki jól gazdálkodott, és átvezette az egyházat a világháború, a forradalmak és Trianon buktaóin. Vele

Nagy-Magyarország utolsó hercegprímása szállt a sírba, aki kormányzásával legalább akkora érdemeket szerzett, mintha újabb palotákat építtetett volna. Utódja, a nemzetközileg elismert kánonjogász tudós, Serédi Jusztinián (1927–1945), aki bencés szerzetesből az egyház élére kerülve az első helyen mindig a jogszerűséget, a precizitást, a korrektséget méltányolta, jogászi gondolkodás jellemezte. Disztingvált a politikai hatalommal szemben, de megőrizte kívül- és felülállását a kor katolikus mozgalmaival kapcsolatban is. Ha az alkotmányossághoz, a rendhez és a joghoz való ragaszkodás kellett, akkor Serédi konstruktív volt, ha ebből ki kellett (volna) lépni, a kezdeményezések inkább óvatossá tették, még ha azok végső soron helyesnek is bizonyultak.

A korabeli magyar püspöki kar – tisztelet a kivételnek – azonban inkább az elmúlt korban élő testülethez volt hasonló. A kivételek között első helyen az 1927-ben elhunyt Prohászka-kell említenünk, aki időskorában is kitűnt szellemi frissességével. A korszakban – főleg Prohászka halála után – a közszereplések központi alakja Glattfelder Gyula csanádi püspök volt, aki személyében, stílusában fejezte ki a legjobban a neobarokk katolicizmust, de főpásztorként is folytatta az egyetemisták közötti pasztorációt. Nála talán maradandóbbat alkotott a majd két évtizedig váci püspök, Hanauer Á. István, az Alföld, a tanyavilág pasztorációjának megszervezésével, kiépítésével. A legitimista főpapok – mint gróf Zichy Gyula kalocsai érsek vagy gróf Mikes János szombathelyi püspök – a rendszer iránti fenntartásaik miatt számos konfliktusba keveredtek a hatalommal, és a legitimizmus esetükben is erős szociális érzéssel kapcsolódott össze.

Ugyanakkor az is tény, hogy a korszak főpapjai a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb gondot fordítottak egyházmegyéjük életére. Rendszeresen végezték a bérmlást, a vizitációt, ellenőrizték az esperesi papi coronák (konferenciák) megtartását. A két háború között szinte mindegyik püspök tartott egyházmegyei zsinatot, volt olyan egyházmegye, ahol arra kétszer is sor került. A zsinatok erősítették a papság fegyelmét, fokozták a pasztoráció hatékonyságát, növelték a főpásztor és papjai közti bizalmat.

1918/19-ben, amikor neuralgikussá vált az állam és a katolikus egyház viszonya, ismét napirendre került a katolikus autonómia megvaló-

sításának kérdése. Mivel ennek országos méretű megszervezésére a körülmények miatt, fölülről lefelé való kiépítésére pedig Róma és a főpapok többségének ellenzése miatt nem kerülhetett sor, éppen a Tanácsköztársaság idején szerzett tapasztalatokkal gazdagodva, Csernoch hercegprímás intenciói szerint 1919-ben Budapesten kezdték meg az autonómia alulról felfelé való kiépítését. Ez azt jelentette, hogy a katolikus plébániákon, a területileg odatartozó hívekből megalakították az egyházközséget. Az egyházközségek tagjai a hívek, akik vezetőiséget választanak. Az egyházközség feladata a plébánia, a templom anyagi, azaz külső ügyeinek kezelése. Az egyházközségeket Budapesten a 20-as évek elején mintaszerűen megszervezték, számos új plébániával együtt hozták őket létre. Az esztergomi érsekségben ki is épült, más egyházmegyékben a főpásztorok nem feltétlenül támogatták, mert abban saját jogaik sérelmét láthatták.

Az egyházközségekből végül mégsem lett az országos katolikus autonómia alapja. Nem épültek ki az espereskerületi, egyházmegyei, majd országos autonómia-szervezetek.

1929 márciusában a püspöki kar elrendelte az egyházközségek megszervezését valamennyi egyházmegyében. Mintaszabályzatot is adott – a már működő és bevált budapesti alapján –, s az egységes országos szabályzatot 1939-ben véglegesítették. Ez többek között rögzítette, hogy „hitelvi, egyházfegyelmi, egyházkormányzati, lelkipásztori és istentiszteleti ügyek, valamint a templomvagyon és a nem egyházközségi javadalmak nem tartoznak az egyházközségi képviselő-testület, illetve tanács hatáskörébe”. (58. és 65. paragrafus.) Ez a rendelkezés a híveket eleve érdektelenségre és közömbösségre nevelte az egyház lelkipásztori tevékenységének ügyeiben. (Ez a szabályzat 1985-ig volt érvényben, amikor is a II. vatikáni zsinat szellemében fogant új szabályzat már a hívők beleszólását kiterjesztette.)

A szerzetesrendek reneszánsza A hitélet felvirágzásának a kor-
szakban más útjai voltak járha-
tók. Az egyház belső megújulásának, a hitélet megélénkülésének álta-
lában a szerzetesrendek állnak a háttérében. A szerzetesi közösségek

életének felvirágzása és létszámuk gyarapodása már a századfordulótól tapasztalható volt. Az igazi reneszánsz azonban 1919-től 1950-ig tartott. Ebben az időben részint a nálunk már korábban is működő rendek legtöbbje számbelileg megerősödött, új működési területekre terjedt ki. De egy sor új rend is meghonosodott, sőt ami még inkább szembetűnő, több új, magyar alapítású szerzetesrend kezdte meg működését. A számbeli gyarapodás együtt járt a szerzetesi szellem és fegyelem megszilárdulásával, a szerzetesrendek aktivitásának megnövekedésével.

A számbeli (létszám-, rendház-, intézmény-) növekedés statisztikailag is kimutatható. Míg a történelmi Magyarország területén 1913-ban 2139 férfi szerzetes élt, az 1920-as évek végén a trianoni országhatárok között ezek száma 3522-re emelkedett. Az apácák létszáma 1913-ban 5451 fő volt, 1935-ben már 6667 női szerzetes működött Magyarországon, akiknek a létszáma a korszak végére megközelítette a 9-10 ezer főt. A szerzetesrendek felvirágzása, a szerzetesi intézmények gyarapodása volt a katolikus reneszánsz bázisa. Alig volt olyan közéleti, társadalmi terület (az oktatás, a tudomány, a kultúra, a szociális gondozás stb.), ahol a kor embere ne találkozott volna valamelyik rend tagjaival.

Első helyen a jezsuiták említendők, akik 1909-ben kiválva az osztrák provinciából, önálló magyar rendtartományt alkottak. A jezsuita atyák a tanítás mellett kulcsszerepet töltöttek be a különböző katolikus hitbuzgalmi és társadalmi, ifjúsági mozgalmakban, főleg az 1930-as években szárnyra kelő hivatásrendi szervezkedésekben. De ott találjuk őket a Mária Kongregációk élén, számos ifjúsági szervezetben vagy nőszervezeti kezdeményezésnél. Igen eredményes volt a kulturális és sajtótévékenységük is (lásd Bangha páter és a Magyar Kultúra; a Szív című hitbuzgalmi hetilapot, illetve a Központi Sajtó Vállalat lapjait).

A jezsuiták mellett a kolduló rendek fejlődése szembetűnő, akik első sorban a lekipásztorkodásban, missziók vezetésében jeleskedtek. A domkos rendnek is létrejött 1931-ben az önálló magyar rendtartománya. A kapucinusok 1934-ben lettek önálló provincia. A 20. században betelepült új rendek közül a Horthy-korszakban gyorsan terjedtek a lazaristák, a szaléziánusok és a verbiták. Ezek a korszerű rendek új munkaterületeket találtak, mint pl. a tanoncokkal és iparosifakkal való foglalkozás, árvaházak vezetése stb. De 1934-ben visszatelepült az

egyetlen magyar alapítású férfi rend, a pálosok rendje is (lengyel utánpótlásból), a Gellért-hegyi sziklateplom és a mellette lévő kolostor, majd Pécs lett az otthonuk.

Míg Magyarországon a 19. században a női rendek nem játszottak különösebb szerepet sem az egyház, sem a társadalom életében, a 20. század első felében meglepő arányú volt elterjedésük, ami meghaladta a férfi szerzetesekét is. Ezt a következő adatok igazolják: 1920-ban 232 zárdában 3288 apáca élt, 1935-ben 409 zárdában már 6667 volt. 1950-ben pedig még magasabb ez a szám: 39 féle női szerzetesközösségnek 454 zárdájában és házában 8956 szerzetesnővér dolgozott. A 39 női rendből 11 magyar alapítású volt. Az újak 1908 és 1939 között keletkeztek, és ezek elsősorban a szeretetszolgálatnak és a laikus apostolkodásnak szentelték magukat. Életformájuk, ruházatuk a kor követelményeihez igazodott, a korábbiakhoz képest kevésbé volt zárt. Közülük hármat kell kiemelnünk: A Szociális Misszió Társulatot, a Szociális Testvérek Társaságát és a Ferences Szegénygondozó Nővérek kongregációját.

A szerzetesek közötti reformszellem megerősödése együtt járt a fegyelem megszilárdulásával, ugyanakkor társadalmi téren való aktivizálódásukkal. A korszakban nemigen találkozni olyan szociális, karitatív megmozdulással, akcióval vagy oktatási, kulturális törekvéssel, ahol ne bukkannának fel a szerzetesek. Mind a férfi, mind a női rendek a korábbinál aktívabban kapcsolódtak be a karitatív és szociális munkába, valamint a lelkipásztorkodásba. Ez kapcsolatos azzal, hogy az állam és az önkormányzatok a korábbinál e téren nagyobb terheket vállaltak és ezeket, illetve ezek ellátását a szerzetesekre bízták, nem lévén kellő számú és képzettségű világi munkaerő erre a feladatra. Így kialakult egy sajátos munkamegosztás, ami tovább erősítette az egyház társadalmi-közeleti jelenlétét, a templomot és a hitbuzgalmi szférát meghaladó szerepvállalását.

A Szociális Misszió Társulatot 1908-ban Farkas Edit alapította Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök támogatásával. A Társulat bel- és kültagokból állt. A beltagok, a missziós nővérek szerzetesi fogadalmat tettek, és szerzetesi közösségben, rendházban éltek. A kültagok világiak voltak, és családjuknál maradtak. (A nővérek kék ruhát és fáty-

lat hordtak, ezért nevezték őket „kék nővéreknek”.) A Társulat célja a felebaráti szeretet gyakorlása, a szociális nyomor enyhítése, a szakszerű szociális gondozás volt. A karitatív munka kiterjedt a népgondozásra, a fogházmisszióra, a patronázásra (azaz a rossz útra tévedt lányok patronálására), a kórházi misszióra és a gyermekvédelemre is.

1923-ban a Társulattól kiváló nővérek Slachta Margit vezetésével megalakították a Szociális Testvérek Társaságát. (Ők szürke ruhát és fátylat viseltek, ezért ők lettek a „szürke nővérek”.) A tagok szerzetesek módjára éltek, letették a hármass fogadalmat, de csak mint magánfogadalmat és nem szerzetesi fogadalomként. Működésük a karitatív-szociális szféra egészére kiterjedt, de eltérően a Szociális Misszió Társulattól, ők szükségesnek tartották a közéleti, sőt a politikai tevékenységet is. (Vezetőjük, Slachta nővér volt az első magyar nő a parlamentben, az 1920-as nemzetgyűlésben!) Ott találjuk őket a laikus nőmozgalmak vezérkarában, a szegényházakban, az árvaházakban, a cselédotthonokban. A háborús években pedig a női rendek közül ők végezték a legeredményesebb munkát az üldözöttek mentésében.

A protestáns egyházak A korszakban a protestáns egyházakban is jelentős változások mentek végbe. Állapotukat bizonyos kettősség jellemezte: részint tovább éltek a korábbi liberális-demokratikus és függetlenségi tradíciók, részben ezek az egyházak is alkalmazkodtak a kereszténynemzeti Magyarországhoz, ennek révén egyben korszerűsödtek is. Ha éppen a református egyház példáján akarnánk érzékeltetni, úgy pl. a liberálisnak mondott debreceni református püspök, Baltazár Dezső volt a református egyház formálisan első embere (a zsinat lelkész elnöke haláláig, 1936-ig), de már a húszas évek közepétől a Duna melléki református egyházkerület püspöke, a budapesti Kálvin téri lelkész, Ravasz László szabta meg a református egyház korszakhoz illeszkedő modelljét. Ez az alapjában véve konzervatív, az alkotmányossághoz és a szabadságjogokhoz szigorúan ragaszkodó, toleráns magatartás tette lehetővé nemcsak a protestáns belmisszió, hanem számos más, progresszív társadalmi, kulturális és szociális kezdeményezés kibontakozását.

A református egyház kimondottan magyar nemzeti egyházként élte meg polgári kori történelmét, így esetében az egyháztagok jelentős részének a határokon kívül rekedése tartós traumának bizonyult. A református egyházkerületeknek 1918-ban összesen 2073 gyülekeazete volt, és ennek felét, 1012-t elveszítették. A 2,6 millió református hívóból 1,6 millió maradt. (A két háború közötti időszakban Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában új református egyházkerületeket állítottak fel.) A lelkészek száma kereken háromezerről kétezerre csökkent. Az 1753 elemi iskolából 1117 maradt, a tanítók száma 3215-ről 2252-re esett vissza, 11 tanítónőképző Romániához került. A 27 református gimnáziumból 18 maradt (9 gimnázium és 3 további középiskolájuk szintén Romániába került át).

A református egyház kormányzati struktúrája Trianon után a következőképpen alakult: 4 egyházkerülete maradt, az erdélyi teljesen átkerült Romániához. A Duna melléki egyházkerület 7 egyházmegyével, a dunántúli 7 egyházmegyével, a Tiszán inneni 5 egyházmegyével és a legnagyobb, a tiszántúli 11 egyházmegyével működött. Ezen a beosztáson a zsinat határozatai az 1930-as évek közepén némileg módosítottak, de jelentősebb változásokra csak a területi gyarapodások révén került sor. Részint visszakerültek egyes egyházmegyék a kerületekhez, részint pedig ismét a magyar egyház része lett az erdélyi egyházkerület 14 egyházmegyével és mintegy 400 anyaegyházzal, valamint a Királyhágó melléki egyházkerület 5 egyházmegyéje 129 anyaegyházzal. (A változások itt is csak 1945-ig voltak érvényben.) Elmondható, hogy a területi revízió eredményeként a hazai református egyház híveinek száma jelentősen megnövekedett, ami egyben össztársadalmi szerepének növekedését is magával hozta.

A korszak meghatározó egyházi személyiségei Baltazár Dezső tiszántúli püspök (1911–1936), Ravasz László Duna melléki püspök (1921–1948) – akit 1948-ban lemondattak, és 1975-ben hunyt el –, míg mellettük a legtekintélyesebb világi vezető, a dunántúli kerület főgondnoka, Balogh Jenő egykori igazságügy-miniszter.

1919 után az egész erdélyi szász evangélikus egyház Romániához került. De ugyancsak elveszett a felvidéki egyházkerületek nagy része is, többségükben a szlovák és német anyanyelvű egyházak. Az 1,3 millió

evangélikusból mindössze 485 ezer maradt, nagyjából azonos nagyságrendben az izraelitákkal. A 770 anyaegyházukból 484-et vesztek el. Bár alaposan módosult határokkal, de tovább élt a négy evangélikus egyházkerület, és az egyházalkotmányban sem eszközöltek lényeges módosításokat.

Az evangélikus egyház veszteségei különösen nagyok voltak az oktatási intézményeket illetően. Az evangélikus egyház oktatási intézményei a történelmi Magyarországon nagyságrendjüket tekintve messze meghaladták a lutheránus lakosság számarányát. Trianonnal ezek jelentős részét elvesztették. A felsőfokú iskolák közül csupán a soproni Teológiai Akadémia maradt itt, amely a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre települése után annak teológiai fakultásaként működött. Ugyanakkor Csehszlovákiába került az eperjesi és a pozsonyi Teológiai Akadémia, Romániába a lelkészképző főiskola. 1918-ig a történelmi Magyarországon 25 evangélikus középiskola működött, amelyek közül csak 8 maradt Magyarországon, 17 a határokon kívülre került. Az evangélikus népiskolákat szolgáló hat tanítóképzőből mindössze kettő maradt meg. Ezek a veszteségek sem rendítették meg azonban az evangélikus egyház kulturális, művelődési jelentőségét, hiszen a hívők számarányának csökkenése mellett még így is igen magas színvonalú intézményekkel rendelkezett.

A két világháború között az evangélikus egyház kiemelkedő vezető személyisége Raffay Sándor (1918–1945) püspök volt, míg a korszak második felében, végén Kapi Béla dunántúli püspök (1916–1948) szerepe vált meghatározóvá. Az egyház élén báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő állt, aki egyházát nem kötelezte el egyik politikai irányzat vagy párt mellett sem.

Az evangélikus egyház elitje a korszakban az értelmiségiekből, az állami és köztisztviselőkből, a vagyonosabb polgári rétegekből került ki. A falusi agrárnépességen belül pedig inkább a módosabb, birtokos parasztság között voltak gyakoribbak az evangélikusok, továbbra is jelentős számban német és szlovák nemzetiségűek.

Az evangélikus egyház alkotmányában az 1934–37 között ülésező budapesti zsinat hozott változásokat. Ennek lényege az volt, hogy a közgyűlésekkel szemben megnövelte a presbitériumok hatáskörét. Fontos lépés

volt a zsinat-presbiteriális alkotmány felé, hogy felsőbb szinten – az egyházmegyékben és az egyházkerületekben – is életre hívták a presbiteriumokat. Így az evangélikus egyházban is kiteljesedett a presbiteriális elv. Az is figyelmet érdemel, hogy az egyetemes egyházi és iskolai felügyelő mellett – aki a korszakban leghosszabb ideig báró Radvánszky Albert volt – elhatározták, hogy a rangidős püspök kötelessége legyen az egységes, országos egyházi lelki gondozás irányítása és felügyelete. (Az egyetemes püspöki tiszt létesítését azonban elvetették.)

Az izraelita felekezet A történelmi Magyarország megszűnésének, a kereszténynemzeti ellenforradalomnak a hazai zsidóság helyzetére messzemenő következményei lettek. Ezek – legalábbis 1938-ig, az első zsidótörvényig – nem elsősorban közjogi vagy magánjogi természetűek voltak, hanem az izraelita vallású lakosok és a nem zsidó lakosság közötti viszony, egymás értékelése terén jelentkezett.

Míg a történelmi Magyarországon a századelőig, de mondhatni 1918-ig a zsidóság beilleszkedése, sőt asszimilációja volt a fő tendencia, addig 1919 után disszimilációs folyamatok kezdődtek és mélyültek el. 1918 előtt a hazai zsidóság zömmel magyarnak vallotta magát, és elsősorban a nemzetiségi területeken a magyar szupremácia egyik biztosítéka volt. (Vegyük figyelembe, hogy az 5%-nyi izraelita lakossal érte csak el a magyar nemzet a lakosságon belüli 54,5%-át, tehát így került abszolút többségbe.) 1919 után, a trianoni területen – ahol a zsidóság ezt a szerepet már nem töltötte be – inkább az egzisztenciális verseny, a pozícióharc jutott előtérbe. Mindehhez a kereszténynemzeti ideológia részint valláserkölcsei, részint történeti, esetenként már faji érvelést is felhasznált.

Mindennek ellenére a trianoni területen 1920-ban érte el a zsidóság a lakosságon belüli legmagasabb számarányát 5,9%-kal. Ezt követően számszerűen nőtt az izraeliták lélekszáma, de számarányuk csökkenő tendenciát mutatott. Az 1919/20-as fehérterrornak a forradalmak megtorlásában voltak antiszemita kilengései is, de Horthy hatalomra kerülésének előfeltétele az volt, hogy az antantnak garantálta az izraelita la-

kosság bántatlanságát. A legnagyobb zsidó közösség, a Pesti Izraelita Hitközség Horthy bevonulásakor 100 ezer koronás alapítványt tett a Nemzeti Hadseregnek. A Magyar Zsidók Országos Szövetsége pedig – amely 1919 nyarán jött létre – támogatta Horthy kormányzóvá választását. Ennek az adott különös jelentőséget, hogy a szövetség valamennyi izraelita felekezeti irányzatot képviselt, hiszen elnökségében volt Frank Adolf az Ortodox Központi Iroda elnöke, Mezei Mór, a Neológ Országos Iroda elnöke, Sándor Pál, az 1910-ben alakult Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület vezetője, Vázsonyi Vilmos, a demokrata párt vezére, a nagytőke képviselőjében pedig báró Weiss Manfréd és báró Wolfner Tivadar.

Az ellenforradalom első időszakában – elsősorban a szélsőjobboldali irányzatok – az egész izraelita felekezetet akarták megtenni bűnbaknak az 1918/19-es összeomlásért és forradalmakért. Holott az izraelita felekezet vezetői sem tettek mást 1918 őszén, mint a történelmi keresztény egyházak püspökei: elismerték a Károlyi-kormányt, és hűségesküt tettek a Nemzeti Tanácsnak. Amikor pedig a polgári demokrácia veszélybe került, annak védelmében léptek fel, és elhatárolták magukat a Tanácsköztársaságtól. Ezen a tényen nem változtat az a közismert jelenség sem, hogy az 1918/19-es forradalmak vezetői és résztvevői között nagy számban találhatók zsidó származásúak, akiket azonban közelről sem lehet azonosítani a vallásos zsidósággal, az izraelita felekezettel.

Az izraelita felekezet – mint a keresztény egyházak is – az 1926-ban felállított felsőházban hivatalból helyet kapott (amit annak idején, 1895-ben megtagadtak tőlük a főrendiházban). 1927-től a kongresszusi (neológ) hitközségeket Löw Immánuel szegedi rabbi, az ortodoxokat Reich Koppel, pesti rabbi képviselte a felsőházban. Mindketten nemcsak a zsidó közösségek elismert vezetői voltak, hanem nemzetközi hírű tudósok is.

Iskola- és kultúrpolitika

Mind a köztörténet, mind az oktatás- és kultúrpolitika is két szakaszra osztható a korszakon belül. A konzervatív-liberális gróf Klebelsberg Kunó 1920-as években tervezett és nagyrészt meg is valósított kurzusára, illetve az

1932-es Gömbös-kormányban először kultusztárcát kapó Hóman Bálint nevéhez fűződőre, aki kisebb megszakítással, szinte a rendszer végéig a nemzeti, fajvédelmi alapon álló iskola-, művelődés- és kultúrpolitika reprezentánsa volt. Elfogadva ezt a cezúrát mégis úgy véljük, hogy a korszak egészében a kormányzati politika az oktatást, a művelődést, a kultúrát nem „maradékelnv”-szerint kezelte, hanem azt valóban stratégiai ágazatnak tekintette. Nem feltétlenül éleslátását bizonyítja ez, hanem egy objektív kényszer felismerését: a térségben a magyarság megmaradásának, netán ezeréves államalkotó képessége bizonyosságának, vezető szerepének a kulcskérdése műveltségi fölénye, a kultúrnacionalizmus megvalósításától remélt kultúrfőlény elérése lett. E tekintetben Klebelsberg és Hóman koncepciója nem különbözött. A megvalósításban, a mögöttes társadalmi érdekeltségekben voltak a különbségek.

A kultusztárcát 1922 és 1931 között, majd egy évtizedig birtokló Klebelsberg Kunó koncepciózus művelődésügyi elképzeléseinek valóra váltását az objektív körülmények éppúgy segítették, mint a bethleni kormányzati politika. (A hadsereg és expanzív gazdaság nélküli ország számára a szinte egyedüli lehetőséget a kultúrának, az életminőségnek a környezetéhez képest fölénybe emelése jelentette.) A „kultúrfőlény”-teória, mintegy pótléka lett a kivihetetlennek tűnő revíziós álmoknak. A valóban nagy méretű építkezéseket, beruházásokat az iskolaügybe, a kultúrába és a tudományba az a „kényszerhelyzet” tette lehetővé, hogy a békeszerződés megtiltotta a hadsereg fejlesztését. Az 1918 előtti állami kiadások jelentős részét vitte el a hadseregfenntartás. Most viszont az egyébként felettébb szűkös források „arányos” részét is az oktatásra mint „stratégiai ágazatra” lehetett fordítani. Végül is szerencsésen találkozott össze a kellő koncepció az anyagi lehetőségekkel, ami azután valóban látványos eredményeket hozott.

Klebelsberg oktatáspolitikája és a kultúrfőlény

Kétségtelen, hogy Bethlen és Klebelsberg oktatás- és kultúrpolitikájának célja az egész magyar társadalom műveltségi színvonalának emelése, korszerűbbé tétele volt. Ezt azonban a meglévő társadalmi szerkezet megerősítése és közelebről sem

mobilizálása érdekében tartották időszerűnek. Elsőrendű felismerés volt, hogy a képzett és bizonyos kulturáltságú munkaerő minden szinten előfeltétele a termelés és a gazdaság növekedésének. Ezért a távlati célt – a kultúrfölény fenntartását – a lehető legszélesebb alapok megteremtésével látták lehetségesnek. Erre pedig már a polgári korszak elejétől érvényben lévő népoktatás, az elemi iskolai oktatás teljessé tételével, a közvetített ismeretanyag korszerűsítésével volt mód. A hatosztályos elemi népiskola (6-tól 12 éves korig) jól működő oktatási rendszer volt, a gond inkább az „oktatáson kívüli” környezettel volt: az elemi iskolás korúak – főként a tanyavilágban és a legszegényebb falusi családokban – nem jártak rendszeresen iskolába.

Az elemi iskola elvégzése az analfabetizmus felszámolását és az állampolgári léthez szükséges ismeretek minimumát adta. Az írni-olvasni tudó, a számtani alpműveletek birtokában lévő és a nemzeti történelem, kultúra alapfogalmait elsajátító, valláserkölcsi szellemben nevelt állampolgár, legyen az paraszt, munkás vagy állami alkalmazott, munkavégzésében kamatoztatta ezeket az ismereteket. Felfogása, mentalitása az állampolgári és hazafias tudat egy bizonyos szintjét jelentette. A Klebelsberg-féle neonacionalizmus-koncepcióban részben egy magasan kvalifikált, de a nemzeti gondolatától áthatott értelmiségi elit képzése, részben a lakosság egészének konzervatív-keresztény alapozású alképzése fogalmazódott meg.

Népiskolák Klebelsbergnek az 1920-as években tető alá hozott törvényeit nem időrendben, hanem az általa kialakított struktúra belső logikája szerint ismertetjük. (Az egész oktatási, kulturális rendszert leginkább egy piramishoz hasonlíthatjuk, amelynek széles alapja a népoktatás, csúcsa az értelmiségi elit képzése.)

Az 1926-ban elfogadott népiskolai törvény 1930-ig bezárólag 3500 új tanterem és ezekhez kapcsolódó 1500 tanítólakás felépítését írta elő. A törvényt maradéktalanul végrehajtották. Az új iskolák a tanyavilágban, a városok iskolával nem rendelkező külterületein épültek fel. (Ezek általában egy vagy két tantermesek, de téglából, cseréptetővel, olajos padlóval, megfelelő mellékhelyiségekkel készültek. Felszerelésük: a diá-

kok fapadjai, katedra, tábla, szén- vagy fatüzelésű vaskályha, a falon az állami címer, a kormányzó arcképe, egy Magyarország térkép és egy földgömb, s a vele járó „golyós” számológép volt.) A „Klebsberg-iskola” mellé épült tanítólakás lehetővé tette, hogy a törvény értelmében a szakképzett pedagógus is otthont találjon az „isten háta mögött”. A tanító „úr” azután feleségül vette az alsósokat oktató tanító nénit, s ha gyökeret vert valahol, ő lett nemcsak a tanulók, hanem szülei, családjuk, a szűkebb-tágabb közösség szellemi vezetője is, hiszen a pap vagy a jegyző messze esett. A népiskolai program megvalósulása eredményeként az egy osztályba járó tanulók száma 60-ról 40-re csökkent, ami javította az oktató-nevelő munka hatékonyságát. Az iskolákhoz kis „gazdaság” is tartozott, ahol a mezőgazdasági alapismereteket gyakorolták a tanulók. (Városi elemikben az ott jellemző gyakorlati ismereteket oktatták.) A lakosság életkörülményeinek javulása és az elérhető népiskola együttesen eredményezték, hogy 1930-ra a hat éven felüli lakosság 90%-a tudott írni-olvasni. Egy évtized múltán az analfabetizmus jelentéktelen mértékűvé zsugorodott. Összehasonlításként megemlíthető, hogy 1930-ban a magyarországi 10%-hoz képest Lengyelországban 23, Bulgáriában 39, Romániában 42, és Jugoszláviában 45%-ot tett ki az analfabéták aránya. (Ugyanakkor a legfejlettebb európai országokban is mindig maradt néhány százalékos analfabéta lakosság.)

A hatosztályos elemi iskola mellett a népiskola kategóriájába tartozott még a polgári iskola és a tanítóképző. A négyéves polgári iskolába a hat elemi elvégzése után lehetett beiratkozni (12–15. életév), ahol a tanulók az eleminél magasabb szintű, de nem szakirányú ismeretanyagot kaptak. Ezt az iskolatípust azok választották, akik nem akartak vagy nem tudtak felsőfokú végzettséget szerezni. A polgári, mint neve is jelzi, az alsó középosztály, illetve a munkások, parasztok, kispolgárok gyermekei számára kínálta a „polgárstátusz” elérését, a kiemelkedést szülei „kategóriájából”. A polgáriból lehetett menni a hároméves tanítóképzőbe, amely az elemi iskolák pedagógusait képezte. A polgári iskola ugyanakkor zsákutca is volt, mert nem adott továbbtanulási lehetőséget (középiskolába is csak különbözeti vizsgával lehetett belőle átmenni.)

A Klebsberg-féle polgári iskolai törvény előírta, hogy minden 5000 lakosú településen, ha még nincs, kötelesek önkormányzati fenntartású

polgári iskolát állítani. Ennek a célja már az volt, hogy az elemi műveltséget kiszélesítsék és mindenki számára elérhetővé tegyék. (Egyébként az elemi népiskola tandíjmentes volt, a többi iskolatípusban tandíjat kellett fizetni.) Távlatilag az volt Klebelsberg elképzelése, hogy minden tanköteles végezze el a polgárit is. Az elemi népiskola befejezése után a szakmát tanulók inasnak mentek, s a különböző tanonciskolákban szerezték meg az „elméleti” ismereteket. A magasabb képzettséget igénylő szakmáknál (nyomdász, könyvkötő, műszerész stb.) a szakiskolát a polgári után végezték el. Egyébként a korszak gazdag választékot kínált a „fizetőképes” családoknak, ha gyermekeiket nívós ipari vagy kereskedelmi szakiskolákba kívánták járatni.

Középiskolák, felsőoktatás, elitképzés Klebelsberg kultúrpolitikájának gerincét azonban a nagy múltú, a középosztály újratermelését biztosító középiskola, azon belül is a gimnázium képezte. Korábban a középiskolának két típusa volt: a gimnázium és a reáliskola. Mindkettőbe az elemi negyedik osztálya után iratkozhattak be a tanulók, a képzés nyolc évig tartott, és érettségivel zárult. A sikeres érettségivel bármely hazai vagy külföldi felsőoktatási intézménybe be lehetett iratkozni. (A reáliskolában tett érettségivel azonban csak a Műegyetemre.) Aki érett lett, az leszolgált egyéves önkéntes katonaidejét, tiszti kardbojtot kapott, s így nemcsak párbajképesnek minősült, hanem meg is nősülhetett. Az érettségivel számos tisztviselői, közigazgatási állás elérhető volt, ha az illető nem tanult tovább. (Ítt jegyezzük meg, hogy az elemi iskolák kivételével az egyes iskolatípusokban nem volt koedukáció, hanem külön-külön működtek a fiú- és leányiskolák.) Klebelsberg középiskolai reformja a gimnáziumot két típusra osztotta: az ún. humán gimnáziumban latinból és görögből is érettségizni kellett (plusz még egy élő idegen nyelvből), ami megfelelt a klasszikus gimnáziumnak. Emellé állította fel a reálgimnáziumot, ahol nem kellett görögből érettségizni, hanem csak latinból és még egy nyelvből, s a tanrendben megnövelték a reáliák óraszámát.

A középiskola és a felsőfokú oktatás között nem voltak olyan szakadékok, mint később. A felsőkereskedelmi iskola, a felső-ipariskola vagy

az egyházak által fenntartott négyéves teológiai főiskolák, polgári iskolai tanárképzők, mezőgazdasági akadémiák, jogakadémiák stb. képezték az átmenetet a középiskola és az egyetem között.

Míg a középiskola belépőt jelentett az úri középosztályba, az egyetemi végzettség arra is lehetőséget adott, hogy valaki bekerüljön a hatalmi-politikai elitbe. Amint a piramis csúcsa felé haladunk, az adott oktatási intézményekbe kerülők száma jelentősen csökken, illetve még inkább beszűkül a származás szerinti megoszlás, még inkább szembetűnő a regeneráció ténye, illetve a mobilitás hiánya. (Aminék anyagi okai éppúgy voltak, mint szokás, presztízs stb.)

A felsőoktatás nem jelentett tömegoktatást, de erre ekkor nem is volt társadalmi igény. A valóban világhírű, nagy múltú intézmények bárhol „konvertálható” tudású szakembereket bocsátottak ki.

A budapesti Műegyetem, az egyetemi Közgazdaságtudományi Kar (mint új intézmény), a magyaróvári és keszthelyi agrártudományi akadémiák, a tisztképzést végző Ludovika Akadémia, a Sopronba áttelepült selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia mellett az 1919-ig meglévő két tudományegyetemen túl másik kettőt is befogadott az ország. Tulajdonképpen 1919/20-ban még csak egy tudományegyetem működött a trianoni területen komplex módon: a néhány év múlva Pázmány Péterről elnevezett budapesti M. Kir. Tudományegyetem katolikus teológiai, állam- és jogtudományi, valamint bölcsészeti karral (ez utóbbiból válnak majd ki az orvosi és természettudományi karok). A debreceni Tisza István Tudományegyetem már állt és működött, de épületeinek nagy részét Klebelsberg idején húzták fel. Szerencsére nem az „üres” diplomás állások számából indultak ki, amikor úgy döntöttek, hogy megmentik a magyar tudomány és oktatás számára a határokon kívülre került két neves egyetemet: a kolozsvárit és a pozsonyit. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Szegedre települt, s ennek modern kara volt a TTK, míg a pozsonyi Erzsébet Királyné Tudományegyetem Pécsre kapott új otthonát (ennek azonban nem volt bölcsész-kara). A debreceni egyetemen református, a pécsin (Sopronba helyezve) evangélikus teológiai kar működött. Az izraelita felekezet világhírű tudományos intézménye volt és maradt a budapesti Rabbiképző Intézet.

A klebelsbergi elitképzés fontos elemét képezte a most „posztgra-

duálisnak" mondott tanulmányok lehetővé tétele a külföldi Collegium Hungaricumok kiépítése révén. (Amiről ugyancsak külön törvény rendelkezett.) Az állami ösztöndíjakkal támogatott fiatal tudósok, művészek, szakemberek tudásuk tökéletesítése mellett a világban a magyarságról kialakult képet is formálták. A már korábban is működő római és bécsi magyar intézet ekkor teljessé vált ki jelentős kulturális központtá. Rómában a vatikáni kutatási lehetőségek a történészeket, Itália pedig a művészeket, régészeket, művészettörténészeket vonzotta. Bécsben az ekkor alakított Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasai az ottani archívumokban a közös múlt forrásait kutatták, tárták fel. Az 1920-as években létesült harmadik legjelentősebb Collegium Hungaricum a berlini lett, amely a hitleri időkben is sikerrel teljesítette küldetését. A párizsi, varsói és más fővárosokban induló kezdeményezések kevesebb eredményt hoztak.

Az oktatás és iskola kérdéskörénél maradva említést kell tennünk arról is, hogy a korszakban kik és miként tartották fenn az iskolákat, és ezekben milyen szellemiségű munka folyt. Az utóbbi az egyszerűbb kérdés: a Klebelsberg idején elfogadott törvények (amint korábban és később 1944-ig) preambuluma leszögezte, hogy az adott iskolatípusban az oktatás és nevelés valláserkölcsi alapon és nemzeti szellemben (hazafias szellemben) történik. Ezt „garantálta”, hogy a középiskoláig bezárólag minden iskolában kötelező volt a felekezeti hovatartozásnak megfelelő hit- és erkölcstan tanulása, amely a tantárgyak élén állt. Az iskolafenntartók nyilván anyagi eszközökkel és a tanfelügyelettel messzemenően befolyásolták, hogy ez az elv érvényre jusson. Bár az 1777-ben Mária Terézia által kiadott *Ratio Educationis* óta az oktatás közügy volt („közoktatás”), az állam az iskolafenntartás terén egészen 1948-ig nem hajtott végre radikális változtatást. (Azaz nem szekularizálta a közoktatást.) Az iskolafenntartásban az egyházak megőrizték korábbi pozícióikat, és csak az új iskolatípusok esetében nem volt jellemző hegemoniájuk. (Az egyes felekezetek iskolái nagyjából megfeleltek országos számarányuknak, bár az evangélikus középiskolák messze meghaladták ezt az arányt, míg az izraelita felekezet a Horthy-korszakban létesített két középiskolával rendelkezett.) Az elemi népiskoláknak több mint a fele egyházi fenntartású volt. Az ekkor tömegessé váló pol-

gári iskolák esetében viszont a fenntartók az önkormányzatok vagy az állam voltak. A tanítóképzés mondhatni egyházi kézben volt, ezeknek több mint 70%-át a katolikus tanító- és tanítónőképzők tették ki. Az ipariskolák, tanonciskolák esetében nem jellemző az egyházi jelenlét. A középiskolák közül a gimnáziumok fele egyházi volt – köztük számos nagy múltú, nemzeti kincset jelentő katolikus és protestáns intézménnyel –, míg a reáliskolák inkább állami vagy önkormányzati fenntartásúak.

A tudomány és kultúra támogatása

Klebelsberg kultúrpolitikája nem merült ki az iskola- és oktatásügy fejlesztésében, hanem a tudomány és kultúra más területeire is kiterjedt. Törvényt fogadtatott el az Országos Gyűjtemény Egyetem felállítására, hogy a múzeumi, könyvtári, levéltári erőforrásokat koncentrálja. Megnövelte a Magyar Tudományos Akadémia autonómiáját, és gondoskodott működésének anyagi feltételeiről (vagyonáról).

Támogatásával jött létre a szegedi és a tihanyi természettudományos kutatóintézet. De a kultuszminiszter igazából régi vágású úriember volt, s bizonyára soha nem szabadult Nagy-Magyarország illúziójától. Talán ezért is volt szívügye, hogy az elcsatolt csanádi püspökségnek új otthont teremtsen. Így azután nemcsak a debreceni egyetem központi épülete, a ma is impozáns aula köszönhető neki, hanem a szegedi városközpontban kiépült egyházi-világi együttes a dómmal, a püspöki palotával, a kapukkal és a szabadtéri játékoknak természetes közeget adó térrel. (A hálás szegedieknek köszönhetően Klebelsberg is a dóm kriptájában nyugszik.)

Hóman Bálint és a nemzetnevelés

A korszak másik markáns oktatás- és kultúrpolitikusa a Gömbös Gyula barátjának számító kiváló történész, régész és numizmata, Hóman Bálint volt. (Hómannal kapcsolatban is szokták emlegetni, mint Imrédy esetében: miért is nem maradt a szakmájá-

nál...) Hóman Bálint 1932-től egészen 1942-ig töltötte be kisebb meg-
szakítással a kultusztárcát. A kultuszkormányzat működését és ered-
ményeit kétségtelenül meghatározta az 1930-as évek egészen más kör-
nyezete, és befolyásolta Hóman Gömböstől vett nemzeti öncélúság
koncepciója.

Az 1930-as évek zaklatottabb politikai körülményei, illetve a költ-
ségvetésen belüli hangsúlyok eltolódása (ti. a fegyverkezés felé) követ-
keztében az iskola, a kultúra finansziális lehetőségei beszűkültek. Ez
azonban szerintünk nem jelenti azt, hogy az ekkori kormányok le-
mondtak volna az oktatás fejlesztéséről, a kultúra, a tudomány támo-
gatásáról. De míg Klebelsberg és Bethlen a fennálló „műveltségi struk-
túra” konszolidálására törekedett, addig Hóman és partnerei egy mobi-
labb szervezetben gondolkodtak. Ezekben az években került előtérbe az
értelmiségi réteg, a középosztály „felfrissítése”, ami már nemcsak az
önreprodukcióra alapozott, hanem az alsóbb rétegekből, elsősorban a
parasztságból kikerülő tehetségek „beemelését” célozta.

A társadalom szerkezetváltozásából, a modernebbé váló élet igé-
nyeiből következett a hómani iskola- és kultúrpolitika, amelyet a Göm-
bös-kormányba lépésétől kezdve nemzetnevelésnek tartott. Ráadásul
az objektív körülmények egyre tömegesebb értelmiségi képzését kíván-
ták, amit ki kellett elégíteni.

Hóman célja az iskolapolitikában az volt, hogy közelítse egymáshoz
a különböző iskolatípusokat, csökkentse a közöttük lévő, nemegyszer
átjárhatatlannak bizonyuló akadályokat, és az egységes nemzetneve-
lés érdekében, a korábbi meghaladó állami ellenőrzés alatt álló iskola-
rendszert teremtsen. Hómannak ez a törekvése elsősorban a katolikus
főpapság és a szerzetesrendek érdekeit sértette, mert az ő tanintézmé-
nyeik felett is megnövekedett az állami befolyás. Ez az iskolarendszer
különböző eszközökkel lehetővé tette – ösztöndíjak, mint pl. a Horthy-
ösztöndíj, tanulmányi eredmény alapján adott kedvezmények, kollégium-
mok nyitása stb. révén – az alsóbb néprétegek, munkások, de még
inkább parasztok, kisemberek gyermekei számára a tanulást és tovább-
tanulást. Így az iskola az 1930-as évek második felére már a társadalmi
mobilizáció katalizátora lett.

Klebelsberg népiskola-fejlesztési programját Hóman is folytatta.

A tervek szerint 3000 újabb iskolát kívántak felépíteni, amiből 1940-ig 2000 el is készült. Ekkor azonban a háborús körülmények miatt a beruházásokat leállították. A szándék azonban nem vitatható: az 1940:XX. tc. a nyolcosztályos népiskola felállításáról a lakosság általános műveltségének a kiterjesztését célozta. A törvény értelmében hat-éves kortól kezdve kilenc éven keresztül volt kötelező az iskolalátogatás, és nem kellett tandíjat sem fizetni. (És tegyük hozzá, akkor a tankönyvek, tanszerek beszerzése sem jelentett akadályt.)

Hóman nem annyira az elitképzést, inkább a hazafias nevelést és a jó szakemberképzést tartotta fontosnak. Ennek érdekében revízió alá vette a Klebelsberg-féle középiskola-rendszert. Célja a szétagoltság felszámolása és a homogenizálás volt, ami azt is jelentette, hogy a középiskola szélesebb rétegek számára vált elérhetővé. 1934-ben törvényt fogadtatott el az egységes középiskoláról, amely megszüntette a human gimnázium-reálgimnázium-reáliskola hármas tagolódását. Az új szisztémában előírt tananyag csökkentette a humaniórák arányát (persze a latin továbbra is kötelező maradt), szélesebb körű tudásanyagot nyújtott, és megteremtette az esélyegyenlőséget az érettségi utáni továbbtanuláshoz. Ezt a megállapítást a statisztikai adatok is alátámasztják: az 1940-es évek első felében a középiskolai tanulók mintegy 20%-át az alsóbb néprétegek, főként parasztok és kispolgárok gyermekei tették ki, ami a meginduló mobilizálódás irányába mutatott.

Hóman az oktatásügy terén bevezetett reformjai sikerét a közoktatási igazgatás és felügyelet rendjének hatékonyabbá tételével segítette elő. A közoktatási igazgatás átszervezéséről hozott 1935-ös törvény valamennyi középiskola és középfokú tanintézmény felügyeletét az állami tanfelügyelet alá rendelte. A tankerületi főigazgatók kötelessége volt a nemzetnevelés elvének érvényre juttatása. Ennek következtében az egyházi fenntartású iskolák mintegy „kettős” tanfelügyelet alá kerültek: az illetékes egyházi főhatóság és az állam ellenőrizte működésüket.

A Horthy-korszak iskolái egységes valláserkölcsi és nemzeti szellemben működtek. Tananyaguk megfelelt a kor kívánalmainak, tanári karuk pedig a jól-rosszul megfizetett státus mellett is kellően felkészült volt.

Szociálpolitika és „mindennapi élet” A polgári társadalom fejlettségi foka, anyagi-pénzügyi lehetőségei, a politikai hatalom szándéka, illetve az érintettek érdekérvényesítő képessége határozza meg egy adott országban a szociálpolitika alakulását. A magyar szociálpolitika „teljesítőképessége” és a juttatásokban részesülők köre tekintetében elmaradt a fejlett ipari országokétól, de az 1930-as évek végére jelentős mértékben előrelépett, és messze meghaladta a délkelet-európai és kelet-európai országok hasonló teljesítményét.

A szociális biztosításnak és a szociális kedvezményeknek a bővítése eleve csak a stabil gazdasági fellendülések periódusaiban volt lehetséges, így Magyarországon először az 1920-as évek második felében, majd pedig az 1930-as évek második felében. A szociálpolitika anomáliája volt és maradt azonban a városi lakosság (ipari munkásság, tisztviselők, állami és közalkalmazottak, magánalkalmazottak stb.) és a társadalom felét kitevő parasztság (ideértve a birtokos paraszttól az agrárproletárig és cselédig bezárólag mindenkit) közötti óriási különbség ezen a téren. A korszakban bevezetett újabb biztosítások és szociális kedvezmények ezt a szakadékot tovább szélesítették.

A magyarországi szociálpolitika elsődlegesen a nem mezőgazdasági foglalkozású bérből és fizetésből élőkre volt tekintettel. A köztisztviselőknek, a vasutasoknak, postásoknak úgynevezett „kari” biztosítási intézeteik, szervezeteik voltak. A biztos nyugdíj mellé a már 1918 előtt bevezetett betegség- és baleset-biztosítás járult. Az itt dolgozók vagy egyenruhát, vagy „ruhapénzt” kaptak. Számos állás szolgálati lakással járt, az alkalmazottak kedvezményes tüzelőt, energiaellátást vehettek igénybe. Munkaidejüket, szabadságukat, jogaikat és kötelmeiket a szolgálati pragmatika kodifikálta.

A „Lex Vass”-ok; MABI, OTI Az ipari munkások, kereskedelmi alkalmazottak jelentős része már a dualizmus korában rendelkezett betegség- és baleset-biztosítással. Ezt 1919 őszén kiterjesztették a háztartási alkalmazottakra. A kötelezően biztosítottak száma az 1920-as évek végére elérte az egymilliót, a városi

ipari és kereskedelmi, valamint háztartási alkalmazottak 90%-át. Az 1920-as évek második felében a Bethlen-kormány jelentős szociálpolitikai törvényeket fogadtatott el. A keresztény párti munkaügyi és népjóléti miniszter, Vass József prelátus (és kalocsai nagyprépost) nevéhez fűződő ún. „Lex Vass”-ok jelentősen megnövelték a biztosítottak kedvezményeit. Az 1927:XIX. tc. kiterjesztette a kötelező betegség- és baleset-biztosítást. A megbetegedett alkalmazott eszerint egy évig volt táppénzre jogosult, és a táppénz összege a tényleges fizetésének 60-75%-át is elérhette.

Nemcsak kulturpolitikai, hanem szociális jelentősége is volt az 1927:XIV. tc.-nek, amely a közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek tanulmányi ösztöndíjáról szólt. Komoly vívmánynak tekinthető az 1928:XL. tc., amely a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági biztosítást vezette be – a parasztság és a mezőgazdasági munkások, illetve az önálló iparosok, kereskedők kivételével – minden munkásra és alkalmazottra vonatkozóan. A munkavállalók 65 éves korukban lettek „nyugdíjképesek”. A nyugdíjjárulékot minimum 7 és fél évig kellett fizetni, s a bér 3,5%-át tette ki a nyugdíjjárulék. Fontos eredmény az is, hogy ezeket a betegség-, baleset- és nyugdíj-biztosítási járulékokat szinte teljes egészében a munkáltatóknak és nem a munkavállalónak kellett kötelező jelleggel befizetni. A már említett segélypénztárak mellett a magánalkalmazottak társadalombiztosítását a MABI (Magánalkalmazottak Biztosítási Intézete) kezelte. Önkéntes jelleggel működött az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap (OTBA), valamint a szociáldemokrata befolyás alatt álló munkás betegsegélyező pénztár. Az 1928-as törvény értelmében felállították az Országos Társadalombiztosítási Intézetet, az OTI-t, amely széles körű autonómiával, önkormányzattal rendelkezett. Az önkormányzat tagjait részint a munkavállalók, részint a munkáltatók választották, illetve az állam delegálta. (Első elnöke Huszár Károly volt miniszterelnök lett.)

A le nem becslhető eredményeket mutató ekkori szociálpolitika azonban továbbra sem terjedt ki a vidéki lakosság nagy részére. A birtokos parasztság többsége sem rendelkezett olyan pénzbevételekkel, hogy tartósabb betegség, baleset esetén a kiadásokat gond nélkül előteremthette volna. A munkaképtelen idősök pedig nyugdíj híján ki voltak szolgáltatva a birtokukat öröklőknek. Még rosszabb helyzetben voltak

a mezőgazdasági munkások, akik éppúgy bérből és fizetésből élő réteget jelentettek, mint a városi munkások, napszámosok (segédmunkások). A munkabér náluk szabad egyezkedés tárgyát képezte, s a mezőgazdasági munkák idényjellege még bizonytalanabbá tette a megélhetést. Náluk is elesettebb, személyi szabadságában korlátozott réteg volt az uradalmi cselédség és a gazdag parasztoknál dolgozó „szolgák” tömege. Ezt a sorsot azért vállalták mégis sokan, mert számukra a lakás, a napi ellátás és legalább az éves munkaszerződés biztosítva volt.

A magyar szociálpolitikai stratégia jellemzőjeként említhető, hogy a kötelező jellegű juttatásokat kombinálták a karitatív jellegű segítségnyújtással. A jótékonykodás, az alamizsna a rendszer keresztény-konzervatív mentalitásából is fakadt, s azt jelzi, hogy az állam továbbra sem tudta teljesen vállalni ezt a „szolgáltatást”. A rendszeres vagy esetenkénti jótékonyági akciók, főként a válságos periódusokban éleket, családokat mentettek meg. Gyakorolták ezt önkormányzatok, társadalmi egyesületek, különféle egyházi szervezetek, szerzetesek és apácák, gazdag és bőkezű magánosok, kellő profittal működő nagyvállalatok, de maga a kormányzó felesége is. (Nem is szólva Pesten Róbert bácsi elhíresült konyhájáról...) A meleg étel, a ruhasegély, a menhely, a melegedő megint csak és elsősorban a városi szegények mentsvára volt.

A munkásmozgalom követelése ellenére az egész Horthy-korszakban nem fontolták meg komolyan a munkanélküli-segély bevezetését. Pedig 1919 után az 1920-as évek közepéig, majd a gazdasági válság éveiben a városokban százezrek maradtak rendszeres munka és jövedelem nélkül, míg az agrárlakosságon belül szinte állandónak mondható a latens munkanélküliség. A kormányzat alapállása az volt, hogy a munkanélküliséget munkahelyteremtéssel kell és lehet felszámolni. A munkanélküli-segély a munkanélküliség állandósítását szolgálná, rontaná az érintettek morális állapotát. Így azután a munka nélküli állampolgár segítséget remélhetett – átmenetileg – a saját érdekvédelmi szervezetétől, szakszervezetétől, ha volt ilyen, az önkormányzattól, vagy a fentebb említett karitáستól. Amikor objektív gazdasági akadályok miatt nem lehetett kellő számú munkahelyet teremteni, akkor a kormány és az önkormányzatok a közmunkák révén kínáltak mentőövet a munkanélküliek számára (a magasan kvalifikált értelmiségitől a segédmunkásig bezárólag).

Szociálpolitikai vívmányok az 1930-as években

Az 1930-as évek közepétől kibontakozó gazdasági prosperitás tette lehetővé, hogy a szociálpolitikában is továbblépjének. Már a Gömbös-kormány idején sor került a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák juttatásainak rendezésére, mértékük emelésére. A Darányi-kormány javaslatára 1937 nyarán az országgyűlés elfogadta az 1937:XXI. tc.-t „a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról”. A törvény kötelezte a munkáltatókat, hogy tartsák be a heti 48 órás (napi 8 órás) munkaidőt. Amennyiben ezen túl dolgozik az alkalmazott, akkor túlóradíjat kell neki fizetni. A 48 órás munkahét – a mezőgazdaság kivételével – általánosan meg is valósult. A tisztviselők heti munkaideje pedig 44 órára csökkent. Korábban fizetett évi szabadságot csak a köztisztviselők kaptak. A törvény előírta, hogy az alkalmazottnak minimum évi hat nap fizetett szabadság jár. (A munkaviszony idejétől függően ez növekedett.)

Még a Darányi-kormány vitte keresztül 1938. április végén a gazdasági munkavállalók öregségi biztosításáról szóló törvényjavaslatot. Az 1938:XII. tc. áttörést jelentett, hiszen az „öregségi biztosítást”, azaz a nyugdíjjogosultságot a mezőgazdasági munkavállalókra (napszámosok, summások, hónaposok, cselédek) is kiterjesztette. A korhatárt itt is 65 évben állapították meg, de a nyugdíjjárulékot a munkáltatónak 15 évig kellett fizetni ahhoz, hogy alkalmazottja nyugdíjat kapjon. A 15 éves szolgálati időt inkább az állandóan alkalmazott cselédek, szolgálk tudták elérni, míg az eseti napszámból élők számára mindez szinte lehetetlennek tűnt.

A korszak szociálpolitikájának egyik célja a családok létesítésének, a nagycsaládosok életének segítése volt. A már említett ONCSA mellett a családi pótlék bevezetése (ahogy akkor mondták, „családi bér”, illetve gyermeknevelési pótlék) hozott e téren fordulatot. Az 1938:XXXVI. tc. értelmében a munkáltató alkalmazottjának havi béréhez gyermekenként öt pengő családi pótlékot fizetett. Az öt pengő az élelmiszerárakra számítva nem volt lebecsülendő pluszjövedelem. (A több gyermek ruházkodásához, taníttatásához azonban nem sok segítséget jelentett.) A gyermeknevelési pótlékot csak az ipari és kereskedelmi dolgozóknak tették kötelezővé, a mezőgazdaságban nem. Az 1930-as évek végének

szociálpolitikai válmányait a munkáltatók és az állam közösen finanszírozták. A Darányi-féle győri programot becikkelyező 1938:XX. tc. ugyanis a kontemplált egymilliárd pengőből a honvédelem és a közgazdaság fejlesztése mellett mintegy 400 milliót „egyes népjóléti beruházásokra és ezek költségeinek fedezésére” fordította.

A szociálpolitika részét képezte a lakosság orvosi ellátásának, egészségi állapotának javulása. A korszakban az 1918/19-es spanyolnátha kivételével nem voltak tömeges elhalálozást okozó járványok. A magyar népbetegségnek számító tüdőbaj is visszaszorulóban volt. Az élet minőségének – bár közelről sem arányos – javulása megnövelte az átlagéletkort, lecsökkentette a csecsemőhalálozást. Ezek a tendenciák nagyban hozzájárultak a népesség lélekszámának jelentős emelkedéséhez.

A korszakban az oktatásügy mellett az egészségügyi rendszer is „sikerágazatnak” mondható. Az orvosi ellátottság európai mércével mérve az élvonalba tartozott. 1938-ban minden 100 ezer lakosra 117 orvos jutott. Az orvosi rendelők és gyógyszerterek országos hálózata mindenki számára elérhetővé tette a szolgáltatást, ha volt biztosítása vagy volt rá pénze. (A kisebb falvakban ún. körorvosok működtek.) A kórházi ágyak száma is gyors ütemben növekedett, a kórházak állami, községi vagy alapítványi jelleggel működtek. (Az ápolószemélyzet többsége apáca volt.) A kórházi, orvosi és gyógyszerári ellátottság Budapesten a leginkább hozzáférhető és sokoldalú (pl. az itt működő klinikák révén), majd a nagyvárosok következtek (Debrecen, Szeged, Pécs), míg a falvak esetében már ez nem mondható el. Ott pl. a szülést továbbra is bábasszony vezette le a lakásban. Az egészségügy fejlődését jelenti az ún. zöldkeresztes hálózat kiépülése, amely a szociális gondozást is szolgáltatta. A szociális ellátottság hatékonyságát növelte az Egri (majd Magyar) Norma elterjedése.

A „mindennapi élet”

A két háború közötti Magyarország lakosságának „mindennapi életét” éppolyan antagonizmusok jellemezték, mint vagyoni állapotát, politikai jogviszonyait, műveltségi-művelődési lehetőségeit. A pesti Andrásy út palotái, a már ekkor kedvelt rózsadombi villák világa olyan távol állt a szabolcsi

vályogfalú, földpadlójú, zsúpfedeles szegényparaszt „házától”, mint Makó Jeruzsálemtől. A nagyvárosi szoba-konyhában, a gang végén vagy az udvar szögletében lévő WC-vel „rendelkező” munkáslakás sem volt jobb, mint az uradalmakban kapott cselédlakás. (Ez utóbbinak a környezetében legalább jó volt a levegő...) Szerintünk nem az az igazi kérdés, hogy mennyi volt az emeletes és földszintes házak száma, miként jártak a liftek és milyen girlandok díszítették a gangot. Pesten járt a villamos, beindult a HÉV- és az autóbusz-közlekedés, a vidéki városok utcáinak csak a főutcai emlékeztettek a városra. A falvakban, mezővárosokban maradt a por, a sár és dagonya, szerencsés esetben átment a falun egy közúzalékkal épített főútvonal. Budapest világvárosi fényekben csillogott, ha díszkivilágítást csináltak; a falvak többségében a petróleumlámpa volt az első számú fényforrás.

A gazdagok bármit megvásárolhattak: szép ruhát, jó élelmet, déli-gyümölcsöt, mehettek nyaralni Abbáziába vagy még messzebbre. A szegényeknek jobb esetben volt egy „hétköznapi” és egy „ünneplő-” ruhájuk. Ehettek kenyeret, szalonnát, hagymát, krumplit meg babot, ritkán húst is. Banánt vagy narancsot a legtöbb parasztyerek soha nem látott. (Tegyük hozzá, nem is kellett neki, ha volt barack, cseresznye, alma meg körte, amint a zsíros kenyér is jó tud lenni hagymával, nemcsak a kaviár.) A szegény ember megitta a kisüstit a konyak helyett, a kövidinkát nem a tokajit. Szabadsága akkor volt, ha a városban munkanélküli lett, a faluban meg ha „szakadt” az eső, ami parasztnünnepek számított. A munkás, a tisztviselő, a vasutas lehetett akár világlátott ember is, a szegényparaszt esetleg a szomszéd falu búcsújába vagy hetivásárára gyalogolt el, s az irányt a templom tornya adta. A mindennapi élet gazdagnak és szegénynek egyaránt lehetett boldog vagy szerencsétlen, a létfeltételek azonban ezt nagymértékben befolyásolták.

Tudomány, kultúra, sport

A modern társadalom életének „totális” jellemzéséhez hozzátartozik a tudományok, a művészetek, az irodalom, színház, zene, film, rádió, könyvkiadás, építészet, de még a sportélet állapotának, eredményeinek bemutatása is. Az ezekben és ezekkel élők reménytelenül teljességre törekvő listájától

megkíméljük az olvasót. Inkább csak a valóban mérvadó és a nemzeti történelem, a nemzettudat szerves részévé váló irányzatokra, alkotókra és alkotásokra, a maradandó eredményekre hívnánk fel a figyelmet.

Mondhatni meglepő diszkrepancia tapasztalható a Horthy-korszak korábbi fejezetekben vázolt ellentmondásos, sok szempontból retrográd társadalmi-politikai berendezkedése és a korabeli magyar társadalom tudományos, kulturális, művészeti eredményei között, amelyek esetenként világszínvonalúak, de mindenképpen európai szintűek voltak. Az egyetemes emberi műveltség és kultúra gyarapításához a magyarság szellemi kreativitásával – a sokszor nyomorúságosnak mondható objektív körülmények ellenére –, a minőségileg kibővülő nemzetközi kommunikáció segítségével a korábbiakhoz képest hatékonyabban járult hozzá.

Tudományos kutatás – világhírű találmányok

A magyar tudományos életben ekkor állandósult egy szinte máig tartó jelenség: a hazai iskolai képzés az elemtől az egyetemig bezárólag olyan felkészülést tett lehetővé a tehetségek számára, amellyel talán csak a német (porosz) iskolarendszer dicsekedhetett. Az egyetemről kikerülő tudósok – a hungarikák művelőit kivéve – azzal a dilemmával találták szembe magukat, hogy vagy itthon maradnak, és a szűkös anyagi lehetőségek és nem kellő technikai felszereltség közepette próbálnak dolgozni, vagy pedig külföldi lehetőségeket keresnek. Ez utóbbit sokan választották, akiket nem „elűldöztek”, s elsősorban a németországi egyetemek, tudományos intézetek fogadták őket szívesen, a korszak második felében pedig Amerikában találtak lehetőségeket tehetségük kibontakoztatására. (Ez az oka, hogy a magyar vagy magyar származású Nobel-díjasok – egy kivételével – nem itthoni teljesítményükkel érdemelték ki a magas kitüntetést.)

Igencsak a teljesség igénye nélkül említünk néhány szakterületet és annak világhírű művelőjét: a matematikában és a fizikában Fejér Lipót, Beke Manó, Neumann János és Wigner Jenő, majd a fiatalabb Bay Zoltán. A vegyész Polányi János és a fizikus Zsigmondy Vilmos Nobel-díjat kapott. Közismert, hogy a számos magyar természettudós Nobel-dí-

jas közül egyedül a biológiai és orvostudományok terén elért eredményeiért (elsősorban a C-vitamin felfedezéséért) érdemelte ki hazai, szegedi egyetemi kutatásai elismeréseként Szent-Györgyi Albert professzor a magas elismerést. A gyakorlati gyógyászat terén a legtöbb érdemet Korányi Sándor (a vesekőrtan professzora) szerezte.

A magyar mérnökök műszaki technikát, sőt mi több, az élet minőségét gyökeresen átalakító találmányainak, alkotásainak felsorolása itt lehetetlen. Az autó (a Ford T-modell), a televízió, sőt a színes televízió, a hangsebességet átlépő repülőgép megalkotása, végül a nukleáris kutatások élén állók (sajnos ideértve az atombombát is) többségükben valamelyik neves budapesti gimnáziumban érettségiztek, a Műegyetemen szereztek diplomát, majd Berlinben vagy éppen az USA-ban lettek világhírűek.

A humán tudományok A történettudomány, irodalomtudomány és nyelvészet művelői között is szép számmal akadt nemzetközi összehasonlításban is jelentőset alkotó tudós. A magyarságtudomány ágazataiban (amelyet önálló diszciplínaként Karácsonyi Sándor művelt Debrecenben), Domanovszky Sándor a művelődéstörténetben, Alföldi András a régészetben, Gyórfy István a néprajzban alkotott máig maradandó műveket. Az egyetemes történet művelői közül Hajnal István munkássága emelkedik ki. A korszak „hivatalos” történetírásának meghatározói az inkább középkorkutató-numizmata Hóman Bálint és az újkorral foglalkozó Szekfű Gyula voltak. Hóman középkori magyar pénztörténetével, Szekfű a *Három nemzedékkel* lett leginkább közismert. Nagy közös szintézisük, az ötkötetes *Magyar történet* az első ilyen vállalkozás volt, amely máig megkerülhetetlen a magyar történelemmel foglalkozók számára.

Az irodalomtudomány ekkor is igen sokszínű volt, klasszikus iskola-teremtő alakja Horváth János professzor a pesti egyetemen. Mellette Kerényi Károly, majd a fiatalabb generációból a tragikus sorsú Szerb Antal munkássága emelkedik ki. A nyelvtudományban is sokféle iskola létezett, a leginkább elismert tudós ezen a területen Gombocz Zoltán professzor volt.

Művészek és művészetek A két háború közötti képzőművészek azon vívódtak, hogy miként tudnák összeegyeztetni, harmóniába hozni a kor nagy áramlatait a magyar, népi mentalitással és hagyománnyal? A különféle „izmusok” nálunk is jelen voltak, bár nem arattak olyan sikert, mint a századfordulón-századelőn. Az európaiság és népiség szintézisének megteremtése csak a legjobbaknak sikerült. A markáns irányzatok közül megemlítendő Kasák Lajos és az avantgárd, az ún. „római iskola” (tagjai közül elsősorban Aba Novák Vilmos) vagy a szentendrei iskola. A kor szobrászai számos megrendelést kaptak, amelyek többnyire történelmi tematikájúak voltak. A legismertebb alkotókat – akiknek nem egy köztéri szobra ma is látható – Telcs Edét (aki éremművészként is kiváló), Beck Ö. Fülöpöt, Pátzay Pál, Ferenczy Bénit, Borsos Miklóst, Kisfaludi Strobl Zsigmondot foglalkoztatták leginkább. Ő kapta a megbízást a hősi halált halt kormányzóhelyettes, Horthy István emlékművének megformálására, amelyből a történelem akaratából a Gellért-hegy csúcsán felállított szovjet emlékmű lett.

A zene-színház-film világa csodálatra méltóan színes és gazdag valóságának megrajzolásához nem történészi, hanem művészi eszközökre lenne szükség. Bartók Béla és Kodály Zoltán egymást kiegészítő életműve már akkor is nemzetközileg ismert alkotásokkal állt a zenei élet előterében. (A közhiedelemmel szemben itthon is kellően elismerték őket, megkapván a legmagasabb művészi kitüntetést, a Corvin-koszorút, Bartók a Corvin-láncot.) A budapesti Operaház európai színvonalon játszott világhírű karmesterek meghívásával a klasszikusokat éppúgy, mint Bartók műveit. Az operett sem veszített népszerűségéből, egyik-másik dalbetétből a legkisebb faluban is énekelt sláger lett. De a rádióban, a filmekben és a szórakozóhelyeken állta a versenyt a modern slágerekkel a cigányzene, vagy az ezzel elegyes népdal-műdal változatok, amelyeknek nem a „származási helye” volt a fontos, hanem fülbe-mászó dallamuk, romantikus mondanivalójuk.

A színház továbbra is „úri passzió” maradt, a városi lakosság járt, ha tudott színházba. Falun inkább – már ahol volt – a kultúrházban, népházban a helyi egyesületek (KALOT, KALÁSZ) által rendezett amatőr előadások, főként a népszínművek jelentették a „színpadot”.

A Nemzeti Színház – amelynek akkor még megvolt patinás épülete – szabta meg a magyar színjátszás mérvadó vonulatát, előbb Hevesi Sándor, majd Németh Antal irányításával. A Nemzeti hivatásához méltóan elsősorban klasszikusokat játszott, de kellő helyet adott a kortársaknak is, így pl. nem lebecsülendő módon Móricz Zsigmond műveinek éppúgy, mint az urbánusnak mondott szerzőknek. A fővárosban még tucatnyi színház működött, és minden, magára adó vidéki városnak is volt állandó színháza és társulata. A legismertebb művészek elősorolására végképp nem vállalkozunk – hiszen illetlenség lenne a „kimaradók” megsértése.

A két háború közötti nagy újdonság a mozi volt. Míg a színházba „fel kellett öltözni”, a moziba „be lehetett ülni” az utcáról. Így lett a film (a rádió mellett) a populáris szórakoztatás és művelődés első számú eszköze. A „Hallod-e Rozika te, gyerünk a moziba be” jól mutatja, hogy párfilléres jegyért Józsi baka és Rozika szolgálólány is részese lehetett a világ csodáinak, legalábbis arra a másfél-két órára, amíg a film pergett. (A film előtt vetített híradó pedig kiváló információkkal szolgált.) A film sokkal inkább „nemzetközi” műfaj volt és maradt, mint a színház vagy az irodalom. (Bár ez utóbbinál éppen a ponyvaregények révén részben megvalósult ez az univerzalizmus.) A hazai filmgyártás klasszikusnak bizonyult műveket is létrehozott, amelyek több mint fél évszázad után is nézhetőek (*Hyppolit, a lakáj*, *Tavaszi zápor*, *Halálos tavasz*, *Ember a havason* stb.). Mellettük azonban már akkor is a külföldi, elsősorban amerikai, illetve német termékek adták a kommersz fogyasztásra vetített filmek többségét.

A magyar irodalom fő áramlatai

A közélet, a politika, a társadalom kérdéseire leginkább érzékeny műfaj az irodalom volt. Miként a múltban, úgy a Horthy-korszakban is nemegyszer az irodalom és az írók töltötték be azt a katalizátor szerepet, amelyre mások, akár a politikusok sem voltak képesek. Az is tény, hogy a magyar irodalom egyik leggazdagabb, legtermékenyebb korszaka volt ez a negyedszázad. Megintcsak egy objektív ellentmondásról van szó a politikai-állami rendszer és az irodalom sokszínű-

A közélet, a politika, a társadalom kérdéseire leginkább érzékeny műfaj az irodalom volt.

sége, szabadsága, gondolatgazdagsága és megtermékenyítő ereje között. De éppen az irodalom „társadalom- és politikaközelsége” következtében itt markánsabb „szekértáborok” (vagy annak vélt csoportok, irányzatok) alakultak ki, mint a kultúra egyéb területein. Szerencsére nem mindenki volt besorolható egyikbe vagy másikba, az irányzatokat, csoportokat sokszor az utókor jelölte ki.

A magyar irodalomban éppúgy, mint a kultúra, művészetek, tudományok területein, nem húzhatók cezúrák köztörténeti (politikátörténeti) szakaszhatárok szerint. Az írók, költők munkásságában inkább aszerint lehet határvonalakat felfedezni, hogy miként dolgozzák fel egy-egy korszakváltás, nemzeti vagy társadalmi tragédia élményét, üzenetét. Ugyanakkor az is tény, hogy a Horthy-korszakban új rendezőelvek szerint is elkülönültek az alkotók. Nem is annyira esztétikai, hanem inkább politikai-ideológiai nyomvonalak mentén.

A kontinuitást jelentő Nyugat és annak nagy nemzedéke Ady Endre halálával egyben a megszakítotttságot is jelképezi. A múlt és jövő közötti hidat a sehová be nem sorolható őstehetség, Szabó Dezső jelentette, nemcsak 1918/19-ben (*Az elsodori falu*), hanem egészen a rendszer végéig és az ő haláláig. A szakirodalom a következő irodalmi irányzatokat különbözteti meg (fontossági sorrend nélkül): a Nyugat című folyóirat körül csoportosuló, inkább liberális-demokrata, a korszerű áramlatokhoz igazodó írók köre; az irodalmi konzervativizmus (amely 1919 után kereszténynemzeti újkonzervatívokkal bővül ki); a népi írók irányzata, amely az 1930-as évek elején szerveződik táborrá; és végül az avantgárd leginkább a politikai baloldalhoz kötődő csoportja. Mindezt tovább színezte az irodalmi életben belül markánsan jelentkező katolikus (neokatolikus) vagy éppen protestáns velleitású szerzők jelentkezése, folyóiratok körüli csoportosulása. A lényeg véleményünk szerint mégis az, hogy a korszak írói, költői, publicistái, színházi szerzői, rendezői a magyar kultúrát gazdagították függetlenül „besorolásuktól”. Azt a magyar kultúrát, amely nyelvi elszigeteltsége ellenére már ekkor több szerző és mű révén nemzetközileg is ismertté és elismertté vált.

Az irodalom esetében még veszélyesebb valamiféle névsort összeállítani, hiszen az értékítélet esztétikai ízlés és politikai nézetek szerint alakulna. A Nyugat első nagy nemzedékéből ekkor van alkotóereje tel-

jében Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, majd a fiatalabbak közül Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós és mások. Ha nem is „nyugatos”, de a polgári irodalom mérvadó, és ma talán a legdivatosabb személyisége volt Márai Sándor, akinek az *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi ihletésű regénye a korról adott leghívebb beszámoló.

A konzervatív irodalmi irányzat esetében a kontinuitást elsősorban Herczeg Ferenc jelentette, aki a Horthy-korszak koronázatlan, kellő dekórumokkal ellátott írófejedelme lett. Művei nemcsak itthon, hanem világszerte ismertek voltak, hiszen 63 kötete jelent meg a világnyelven. (Ő volt az egyedüli magyar író, akit a Magyar Tudományos Akadémia irodalmi Nobel-díjra terjesztett fel.) Herczeg folyóirata az Új Idők, míg az ellenforradalomban fogant újkonzervatív irodalomnak a Tormay Cecile szerkesztette Napkelet adott fórumot. Idesorolható Gárdonyi Gézától Zilahy Lajoson át a katolikus Mécs Lászlóig számos, akkor és ma is közkedvelt szerző.

A népi írók irányzatának eszmeileg három forrása volt: Ady és a Debrecenben kiadott Protestáns Szemle; Szabó Dezső fanatikus magyarszeretete; Móricz Zsigmond népből táplálkozó szociális érzékenysége. Ez a sokszor leegyszerűsítve homogén paraszti írőcsoportnak aposztrofált irányzat közelről sem volt egységes sem művészetileg, sem politikailag. Veres Péter és Erdei Ferenc, Szabó Pál és Illyés Gyula a baloldalon; Erdélyi József, Sinka István vagy Szabó Zoltán a másikon; s a „harmadikutas” Németh László a középen sem elegendő a „helyiérték” meghatározásához. Mert ott van a markáns Féja Géza vagy Kovács Imre, Kodolányi János és mások, a szépirodalom mellett a megrendítő erejű szociográfiák szerzői.

A negyediként említett avantgárd irányzathoz, akik között marxisták és kommunisták is voltak, meg lehet említeni Kassák köréből Komját Aladárt. Sokáig idesorolták a korszak költőóriását, József Attilát is, de ő éppúgy nem „kategorizálható”, mint Szabó Dezső. Az irodalmi élet markáns személyiségei, irányzatai között a legnyilvánvalóbb cezúrát a népi-urbánus különбözőség képezte. A népiek a magyar faluban, a magyar parasztban látták a nemzet megmaradásának, jövőjének, felemelkedésének bázisát és biztosítékát egy radikális földreformmal összekapcsolódó parasztdemokrácia keretében. Az urbánus irányzat a

polgári, városi rétegek társadalomképét jelenítette meg, s a polgárosodásban előbbre járó Nyugathoz való csatlakozásban, értékeinek interpretálásában látta a nemzet jövőjét. A kétféle elképzelés pedig találkozott abban, hogy a fennálló konzervatív-antidemokratikus rendszer felszámolása szükséges egy korszerű, modern Magyarország megteremtéséhez. Ebből is adódik, hogy a népi-urbánus „ellentét” átjárható volt, és egyes szerzőket máig sem tudtak beleerőszakolni egyik vagy másik táborba.

Az is a magyar társadalom életminőségének változását mutatja, hogy a rengeteg újság, napilap, folyóirat vevőre talált. De ennél is fontosabb, hogy volt kereslet és vásárlóerő az irodalom, a könyvek iránt. 1927-től minden évben megrendezték Budapesten a könyvnapokat, majd a könyvhetet, ahol felvonultatták az irodalom legújabb termését. A könyv ünnepévé magasztosult rendezvény keretében a szerzők találkozhattak olvasóikkal, akik a névre szólóan dedikált köteteket büszkén tehették könyvespolcukra.

Élsport – tömegsport A társadalom modernizálódásának, az életkörülmények javulásának és korszerűsödésének fontos mutatója volt, hogy korszakunkban a sport – amely korábban az elit fényűzésének számított – tömegsporttá vált, amellett, hogy az ún. „élsportolók” világszínvonalú eredményeket értek el. A sport tömegméretű szórakozássá, testedzéssé válása a társadalom szerkezetéből adódóan inkább a városi lakosság esetében igaz, míg a falusi, paraszti lakosság számára – leszámítva a levontében végzett „kötelező” testedzést és helyenként a focimeccseket – elérhetetlen volt és maradt. A már korábban is működő, neves sportklubok (MTK, FTC, UTE vagy az ETO) mellett, amelyek továbbra is inkább az élsport otthonai voltak, a korszakban a tömegsportot két szervezet valósította meg intézményesen. Az egyik a már említett levanteegyesületek országos hálózata, a másik pedig a MOVE-sportegyesületek voltak. A MOVE szakosztályai közül elsősorban a futball, a vívás, a tenisz és a lósport(ok) említhetők. De ezen a téren figyelmet érdemlően fejlődtek a különféle munkás sportegyesületek, turistaegyesületek vagy a városi, községi ló-

vészegyesületek is. A kormányok – főként Gömbös Gyula honvédelmi minisztersége idején – kellő gondot fordítottak a sportélet fejlesztésére. Gömbös célja az volt, hogy minden faluban legyen futballpálya öltözővel, mosdóval. De ő szorgalmazta leginkább a Nemzeti Stadion megépítését is, ami pénzhiány miatt ekkor nem valósulhatott meg. (Viszont az 1940-es évek elején felépült Budapesten a Nemzeti Sportcsarnok.)

A széles bázisra támaszkodó magyar élsport főként az 1930-as években ért el világraszóló sikereket. A sportolók győzelmei „nemzeti ügyé” váltak, s egyfajta elégtételül szolgáltak a más téren elszenvedett megaláztatásokért. A legemlékezetesebb az 1936-os berlini olimpia volt, ahol a magyarok 10 aranyérmet szereztek, és ezzel a nemzetek rangsorában a harmadik helyen végeztek! Egyéniben Csák Ibolya magasugrásban, Csík Ferenc a 100 méteres gyorsúszásban, Harangi Imre ökölvívásban, Elek Ilona vívásban lett olimpiai bajnok. Birkózásban is három magyar arany született, a férfi kardban Kabos Endre lett bajnok, de győzött a férfi kardcsapat is, és olimpiai bajnok lett a vízilabdacsapatunk. A náci sikerek „árnyékában” Berlinben sokaknak nem tetszett, hogy a magyar olimpiai bajnokok között akadt, aki nem felelt meg az árja elvárásoknak...

A két háború között vált valóban tömegsporttá és a legnépszerűbb szórakozássá Magyarországon a futball. Itt valóban érvényesült a demokrácia, a grondon vagy libalegelőn kergetett rongylabdától az MTK–FTC örökrangadóig bárki űzhette ezt a sportot. A futball, amely amatőr és profi szinten egyaránt a közérdeklődés előterében állt, nem egy esetben kitörési lehetőséget kínált a grundról induló proligyerek számára is: a pályán csak egy számított, tud-e focizni vagy sem. A válogatott kudarcai – például az egyiptomiaktól elszenvedett kínos vereség az 1924-es olimpián – nemzeti gyásszá váltak, a sikerek pedig a kisembereknek is sikerélményt adtak. A csúcspontot az 1938-as párizsi világbajnokság jelentette, ahol a magyar válogatott a „baráti” Olaszország tizenegyével játszotta a döntőt. A meccset a rádió élő adása segítségével a fél ország szurkolta végig, majd a filmhíradókban láthatták a részleteket. Az eredmény közismert, az olaszok győztek 4:2-re. (Az összeállítás: Szabó, Polgár, Bíró, Szalay, Szűcs, Lázár, Sas, Vincze, Sárosi dr., Zsengellér, Titkos.)

Kik jutottak hozzá a kulturális és sportlehetőségekhez, kik részesültek ezek élvezetében? Egyfajta „fordított” társadalmi piramis szerint felülről lefelé haladóan szűkülő mértékben, s a legalul lévő szegényparasztság, a „hárommillió koldus” a népi írók regényeiből, szociográfiáiból ismerten sehogyan sem. A valóban impozáns irodalmi, kulturális, tudományos eredmények, értékteremtés, s ezekben az értékekben való részesedés lehetőségeinek bővülése (főleg az újság, a film és a rádió révén) áll az egyik oldalon, és a magyar falu elesettsége, elmaradottsága, a proletár munkásnegyedek szegénysége a másikon. Lehetne enyhíteni ezt az antagonizmust a „népi kultúra” archaikus továbbélésének méltatásával, de éppen ez a korszak kezdi ki alapjaiban a hagyományt és bomlasztja fel anélkül, hogy újat adna helyette.

A HÁBORÚBA LÉPÉSTŐL AZ ÚJABB ÖSSZEOMLÁSIG

(1941–1944/45)

A Wehrmacht három hét alatt végzett a Balkán pacifikálásával, és Hitler kitűzhetette a Szovjetunió elleni támadás időpontját. A német hadigépezet megállíthatatlannak tűnt. Nekik termelt fél Európa, a cseh Škoda-üzemektől a romániai olajmezőkhig. A karrierdiplomata Bárdossy László akkor állt az ország élére, amikor a náci Németország hatalma zenitjére érkezett. Ennek hatása a magyar politika vezetőire, de a közvéleményre is meghatározónak bizonyult. Magyarország földrajzi fekvése, de még inkább a külpolitikai kényszerpálya következtében előbb-utóbb elkerülhetetlenül belesodródott a háborúba. A történeti irodalom egy része úgy véli, hogy a honvédség részvétele a jugoszláv hadjárat idején, és elszórt csatározásai a szerb hadsereg alakulataival, illetve a csetnikekkel már a háborúba lépést jelentették. Formáljogilag azonban erről nem beszélhetünk, hiszen nem volt hadüzenet, sőt a magyar álláspont szerint már nem volt Jugoszlávia sem. (Az is tény továbbá, hogy elsősorban Teleki öngyilkossága következtében ekkor még nem került sor az angol hadüzenetre sem.)

Bárdossyra és a kormányzóra nem is elsősorban a szélsőjobboldal nyomása nehezedett – amelynek politikai befolyása és aktivitása 1939 után csökkent –, hanem a harciassá vált katonáké, a babérokra vágyó tábornokoké. (A németek maguk sem kívánták a nyilasok hatalomra jutását, mert inkább bíztak a velük együttműködő Horthy-rendszerben, mint a kiszámíthatatlan Szálasiékban.) A kormányzat belpolitikai

intézkedései azonban már háborús jellegűek. Bevezetik a személyi szükségleteket szolgáló cikkekre, élelmiszerekre a vásárlási könyv használatát, ami a jegyrendszer előjele volt.

A náciknak tett engedmény a faji megkülönböztetés újabb kiterjesztése, a zsidónak minősített állampolgárok jogainak további korlátozása. A harmadik zsidótörvény (amelyet már a háborúba lépés után, augusztus elején hirdettek ki) kimondottan fajvédelmi alapon állt. A polgári házasságról szóló törvény módosításával megtiltotta a zsidók és nem zsidók közötti házasságkötést. A kormányzat és a korabeli jogalkotók erkölcsi színvonalát jellemzi, hogy állami törvénnyel akarták szabályozni a polgár életének intim szféráját is: fajgyalázásnak minősíti és bünteti a zsidó és nem zsidó közötti házasságon kívüli nemi kapcsolatot. Amikor egy állam törvényhozása ezzel foglalkozik, megindítva a feljelentések özönét, az az erkölcsi lealjasodást ösztönzi. A munkaszolgálat bevezetése, a zsidótörvények, a nem magyar honos zsidóság összeírása teremti meg azt a hangulatot és feltételrendszert, amely a német megszállás után a magyar holokauszthoz vezetett. Családok széthullása, emberi, egyéni tragédiák sokasága, a felebaráti szeretet keresztény erényének feledése a háború ekkor még elképzelhetetlen méretű szenvedéseivel és rombolásával párosulva a magyar társadalom széthullásához vezetett.

Magyarország hadba lépése (A Bárdossy-kormány)

1941. június 22-én a német hadsereg hadüzenet nélkül támadást indított a Szovjetunió ellen, és az első hetekben, hónapokban látványos sikereket ért el. Úgy tűnhetett, hogy ismét érvényesül a villámháborús stratégia. A magabiztos német vezetés nem is sürgette ekkor a jelentősebb magyar katonai részvételt. Ez Budapesten főként a katonákat töltötte el aggodalommal, hiszen néhány nap múlva már Németország minden szövetségese „jelentkezett”, Finnországtól Horvátorszáig bezárólag. Az olasz hadsereg más frontokon volt lekötve, így a keleti fronton a németek mellett a legjelentősebb a román részvétel volt: két román hadsereg vonult fel, s a Wehrmacht sikereinek nyomvonalán néhány hónap alatt nemcsak a korábban tőlük elcsatolt területeket foglalták el, hanem Odesszáig Dél-Ukrajna nagy részét is.

A magyar kormány szövetségesi hűsége demonstrálásaként június 24-én megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. 26-án került sor Kassa bombázására, ami végül is *casus belli* lett a magyar vezetés számára. A hivatalos verzió szerint szovjet gépek bombázták a várost, a provokációra pedig a hadüzenet a válasz, amit a kormányzó még aznap jóvá is hagyott. (A kassai bombázást végrehajtó gépek hovatartozását máig nem tudta tisztázni a szakirodalom. Akárhogy is történt, a dolog lényege az, hogy erre hivatkozva került sor a magyar hadüzenetre.) Június 27-én magyar repülőgépek intéztek támadást szovjet célpontok ellen, és ugyanekkor Bárdossy László a parlamentben, a hatályos törvények értelmében „bejelentette” a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval. A hadüzenet utólagos országgyűlési jóváhagyására Bárdossy egy hónap múlva terjesztett be javaslatot, amelyet csak október végén szavaztak meg elsőprő többséggel. Ezekkel – az egyébként törvényes – utólagos közjogi lépésekkel „legitimálta” a vezetés a háborúba történt belépést.

A magyar honvédség alakulatai 1941. július 1-jén kezdték meg hadműveleteiket szovjet területen. A 45 ezer fős magyar haderő – amelyet Szombathelyi Ferenc tábornok vezényelt – a Dnyeszterig nyomult előre, onnan azonban csak a mozgékonyabb alakulatokból szervezett újgyorshadtest ment tovább. (December végéig vett részt a harcokban, akkor viszont veszteségei miatt haza kellett rendelni.) A honvédség ekkori részvétele inkább demonstratív jellegű volt. A csapatok nem képeztek stratégiai csapásmérő erőt. Nem vagy alig rendelkeztek páncélosokkal, nehézfegyverzettel. A német vezetés számára fontosabb volt, hogy a megnövekedett területű Magyarország biztosítsa a nyugodt felvonulási terepet (vasúti szállítás) és a magyar mezőgazdaság a német élelmiszerigényeket.

A hadiállapot beálltával életbe léptették a politikai szabadságjogok korlátozását. Betiltották a politikai gyűlések tartását és felállították a haditörvényszéket: a Honvéd Vezérkar Főnökének Különbíróságát, amely minden, a honvédelem érdekeit sértő cselekmény megtorlására felhatalmazást kapott. A hadba lépésnek meglettek a külpolitikai következményei is. 1941 december elején Anglia hadat üzent Magyarországnak, és mondhatni botcsinálta módon rá egy hétre a Bárdossy-kormány jelentet-

te ki, hogy hadiállapotban áll az Egyesült Államokkal. Az angolszászok ekkor még a világ más tájain vívták csatáikat (Afrikában, Ázsiában, Óceániában), s Budapesten nem aggódtak amiatt, hogy egyszer majd megjelennek a magyar égbolton a brit és az amerikai légierő bombázói.

Háborúellenes megmozdulások Sajátos jelensége volt a magyar közéletnek, hogy 1941 őszén, 1942 elején számos háborúellenes megmozdulásra került sor. Amikor pedig a magyar részvétel a keleti fronton „komolyra fordult”, s bekövetkeztek a hatalmas veszteségek, akkor majdhogynem síri csönd borult az országra. (Amihez persze hozzájárult a hatóságok erélyes fellépése, a katonai elhárítás hatékony működése.) A háborúba lépés ellen tiltakozó Bajcsy-Zsilinszky Endre kisgazdapárti vezető igencsak egyedül érezhette magát a politikai elitben. A szerveződő háborúellenes megmozdulások összekapcsolódtak a nyilasok elleni fellépéssel, amiben a szociáldemokrata mozgalom és a kisgazdapárt jelentette a tömeget, míg az antifasiszta értelmiségiek voltak ezeknek a szervezői.

A demokratikus erők összefogásának első, pártok feletti szervezete lett az 1941 szeptemberében alakult Magyar Parasztszövetség. Vezetői a kisgazdapárti Nagy Ferenc és Kovács Béla voltak. Az antifasiszta tüntetések kapcsolódtak a progresszív függetlenségi hagyományokhoz, amelyeknek ekkor inkább németellenes üzenetük lehetett. 1941. október 6-án, az aradi vértanúkra és az első független miniszterelnökre emlékezve került sor a budapesti Batthyány-örökmécses megkoszorúzására. November 1-jén a Kerepesi temetőben több százan vettek részt a Kossuth Lajos mauzóleumánál és Táncsics Mihály sírjánál tartott koszorúzáson. Inkább a szellemi honvédelem, az értelmiségi tiltakozás megfogalmazását tette lehetővé a szociáldemokrata párt napilapjának, a Népszavának 1941-es karácsonyi száma. A Népszava hasábjain megszólaltak az illegális kommunista szerzőktől kezdve a magyar progresszió legkülönbözőbb képviselői, a konzervatív-legitimista irányzatokig bezárólag. (A nagy ívű találkozás a kommunista Kállai Gyulától a szociáldemokrata Szakasits Árpádon, a kisgazdának számító Bajcsy-Zsilinszkyt át a kereszténydemokrata Barankovics Istvánig és Székfi Gyuláig terjedt.)

A Népszava karácsonyi számában látható egymásra találásból nőtt ki Szekfű Gyula elnökletével a Történelmi Emlékbizottság. Ennek formális célja az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékeinek, ereklyéinek összegyűjtése, és a majdani, 1948-as centenárium méltó megünneplésének előkészítése volt. A bizottság azonban a háborúellenes és náciellenes szerveződés „fedőszervének” szerepét töltötte be. Kiadványai, majd 1942. március 15-én a forradalom kitörésének a megünneplése a háború alatti legjelentősebb ilyen megmozdulássá vált. A Petőfi-szobornál gyülekező többezres tömeg háborúellenes jelszavakat skandált, majd a Parlament elé vonult.

A kormányzóhelyettes A hadat viselő ország legfőbb vezetésében joggal vetődött fel az egyre gyakrabban gyengélkedő államfő utódlásának, illetve alkalomadtán helyettesítésének a kérdése. Horthy Miklós kormányzónak nem állt szándékában lemondani, hiszen az nyilván újabb politikai bonyodalmakhoz vezetett volna. Kézenfekvőnek látszott a helyettesítéséről való gondoskodás. A kormányzóhelyettes az államfőt elsősorban protokolláris terheitől szabadíthatta meg. Szerintünk az is a fennálló állapot stabilitását szolgálta, hogy nem valamely markáns politikust, közéleti személyt szemeltek ki erre a posztra, hanem olyant, akiben az idős kormányzó maradéktalanul megbízott, és akinek nem voltak hatalmi-politikai ambíciói. Így esett a választás a kormányzó idősebb fiára, Horthy Istvánra. A kormányzóhelyettesről szóló törvényt a parlament 1942 februárban fogadta el. A legitimisták – így maga Serédi bíboros is – ebben a lépésben a protestáns Horthy „dinasztiaalapítási” szándékát fedezték fel (amint a nyilasok is ezzel rágalmazták). Bárdossy miniszterelnök ekkor azonban komoly ballépést követett el, nem ismerve kellően a kormányzó mentalitását: ő ugyanis egy Habsburg-főherceget, a szélsőjobb iránti rokonszenvét nem titkoló Albrechtet látta volna szívesen a kormányzóhelyettesi tisztségen. Nem is volt tovább maradása, 1942. március elején Horthy menesztette. (Horthy István kormányzóhelyettes egyébként kiváló képességű mérnök volt, politikailag az angolszász demokráciákkal rokonszenvezett és megvetette a náciakat és a nyilasokat. A tisztség

betöltésére tökéletesen megfelelt. Személyes bátorságára és erkölcsi tartására jellemző, hogy repülőtisztként önként ment a keleti frontra, ahol 1942. augusztus 20-án hősi halált halt. A kormányzóhelyettes-séget többé nem töltötték be, viszont csecsemőkorú fiát néhány, a valóságtól elrugaszkodott politikus állítólag királlyá szeretne volna tenni.)

A győri programtól a hadigazdálkodásig

Az 1930-as évek utolsó harmadában és az 1940-es évek elején, amíg a háború közvetlenül el nem érte az országot, a magyar gazda-

ság nagyarányú modernizáción ment keresztül, termelése gyorsan növekedett, több terméke világszínvonalú volt. Az ipar, a mezőgazdaság termelésével nemcsak a magyar lakosság és a hadsereg ellátását fedezte, hanem termékeinek jelentős részét Németország szolgálatába állították.

A közlekedés és szállítás (infrastruktúra), elsősorban a sűrű vasúthálózatnak köszönhetően, európai színvonalú volt Magyarországon. Ennek hatékonysága a háború alatt még inkább megmutatkozott: a csapattestek mozgatása, a hadianyag és utánpótlás szállítása elsősorban vasúton történt. Ehhez képest a közúti hálózat, az autóközlekedés és teherszállítás másodlagos volt, bár a háború idején a motorizáltság is gyors ütemben növekedett. A vasúti közlekedést meggyorsította annak modernizálása. Az 1930-as évek végére befejeződött a Budapest–Hegyeshalom vonal villamosítása, más vonalakon pedig a gőzmozdonyok jelentős részét a gyorsabb és korszerűbb dízelmozdonyokra cserélték ki.

A nemzetgazdaság működésének alapját képezte a megfelelő energiaellátás fenntartása. Az ország energia szempontjából nem mondható gazdagnak, de a meglévő forrásokkal jól gazdálkodtak. A villamosenergia-termelés a szénre alapult. A bányászati, tatabányai és ajkai hőerőművek látták el az országot villamos energiával a kiépülő nagyfeszültségű hálózaton keresztül. A fejlődés mértékét jól érzékelteti, hogy míg a korszak elején, 1921-ben Magyarországon 176 millió kilowattot termeltek, 1938-ban ez már elérte az egymilliárd kilowattot. A termelés és a lakosság energiaellátottságát mutatja, hogy 1939-ben Magyarországon az egy főre jutó áramfogyasztás 154 kilowatt volt, a szomszédos Romániában viszont csak 58 kilowatt. Stratégiaiilag mérvadóvá vált az 1930-as

évek végétől az új energiaforrás, a kőolaj felhasználása. 1937-ben nyitották meg a dél-zalai olajmezőket, amelynek kitermelését amerikai tőke bevonásával végezték. A kőolajból előállított benzin és más származékok a háború alatt stratégiai fontosságúak lettek, a magyar honvédség és légierő, és a németek szempontjából is.

A hadviselés technikai feltételeinek megteremtéséhez szükség volt a vegyipar fejlesztésére és termékeire. A vegyiparban hagyományosan magas színvonalú volt a gyógyszergyártás (Chinoin és az aszpirin), de más területek fejlődését a trianoni békeszerződés tiltásai gátolták (ti. a hadiipari fejlesztéseket). A Péti Nitrogénművek is inkább műtrágyagyártásra rendezkedett be, de később jó bázisa lehetett a hadiipari termelésnek. A robbanóanyag-, lőszergyártás mellett a motorizáltság fejlesztése érdekében a gumipar került előtérbe. Ezeknek bázisai a Rugyanta és Gumigyár, a Taurus, amely főként autóabroncsok gyártására specializálódott.

A győri programban bejelentett beruházások a következő években további milliárdokkal bővültek, és megteremtették a hadiipar bázisait. Az erőfeszítések nem voltak eredménytelenek, bár kétségtelen, hogy két évtizednyi lemaradást nem lehetett egy-két év alatt behozni. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a M. Kir. Honvédség állapota – az emberi tényező mellett – technikailag sem volt olyan elmaradott, hogy a hadviselés során elszenvedett kudarokat csak ennek tulajdonítsuk. Valóban nem kelhetett versenyre a M. Kir. Honvédség Botond páncélosa a német Tigrisekkel, s a német gépesített tüzérség és a magyar tüzérség még mindig inkább fogatolt alakulatai sem jelentettek azonos „tűzerőt”. De valójában a szemben álló hadsereg(ek) is hasonló gondokkal küszködtek kezdetben. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy a budapesti fegyvergyárban előállított géppisztoly technikai színvonalát és tűzerőjét tekintve biztos meghaladta a szovjet katona dobtáras, tízkilós fegyverét. A tragédia az volt, hogy a korszerű fegyverekkel csak a sereg kisebb hányadát látták el, míg a többség még majdhogynem első világháborús kézfegyverekkel volt felszerelve.

A magyar ipar teljesítménye lehetővé tette a tüzérség eszközeinek korszerűsítését, elsősorban a találati arányt javító jó célzókészülékek előállításával. A Gammában gyártott célzóműszerek világszínvona-

lúak voltak. A nemzetgazdaság, a lakosság és a hadsereg egyaránt használhatta az elektronikai ipar ugyancsak korszerű termékeit. Az Orion híradástechnikai eszközei, elsősorban a rádiók (s ez a hadseregben a híradósokat segítette), a Tungsram izzólámpái (ekkor már a kriptonégek) éppúgy nagy elismerést szereztek, mint a Ganz-gyárban sorozatgyártásban előállított Bláthy-féle árammérő. A magyar műszaki értelmiség és a képzését végző Műegyetem teljesítménye messze meghaladta az ország nemzetközi súlyát és szerepét. A megvalósításban pedig a magyar ipari munkásság tudása és minőségi munkája volt a meghatározó.

A hadiipar óhatatlanul magával hozta a vas- és acélgyártás újbóli előtérbe kerülését. E nélkül sem a motorizáció fejlesztése, sem a fegyvergyártás nem volt lehetséges. A harckocsik, teherautók, páncélozott járművek, valamint a motorkerékpár és kerékpár gyártása elsősorban a hadsereg szükségleteit igyekezett kielégíteni. Bázisai a csepeli Weiss Manfréd Művek, a Ganz és a MÁVAG, vidéken pedig a győri ágyúgyár és a vagongyár voltak.

A második világháborúban meghatározó szerepet kapott a légierő. A repülőgépgyártás alapanyaga az alumínium volt. Az alumínium előállításának bázisát a bauxitbányászat és a timföldgyártás adta. A dunántúli gazdag bauxitforrások igencsak felértékelődtek a hadiipar szempontjából. A bauxitból timföldet előállító üzemek – Mosonmagyaróvár és Almásfüzitő – végtermékét részint itthon dolgozták fel alumíniummá (Ajka, Csepel), részint Németországba exportálták. A jó minőségű alumíniumra épülő hazai repülőgépgyártás azonban már nem tudott kibontakozni, így a légierő gépeit olasz és német behozatalból állították hadrendbe.

A mezőgazdaság mint stratégiai ágazat

növekedett országban számottevő munkaerő állt rendelkezésre, ráadásul visszakerültek a mezőgazdasági termelés legkiválóbb adottságokkal rendelkező régiói is: így a Csallóköz és a Mátyusföld, illetve a Bácska.

Az ipar nemegyszer látványos eredményei mellett a korabeli magyar mezőgazdaság produkciója sem lebecsülendő. A duplájára

A magyar búza is stratégiai fegyverré vált, mert megadta az élelmiszer-ellátás alapjait. Nem árt felidézni, hogy Magyarországon a háború végén sem volt éhínség, s ha korlátozták is az élelmiszerekhez való hozzájutást, az az újraelosztás mechanizmusából következett. A gabona mellett továbbra is jelentős volt az élőállat-kivitel Németországba és Olaszországba. A hadiigényeknek megfelelően előtérbe került a tartós élelmiszerek előállítása, a konzervgyártás. A hús- és gyümölcskonzervek és sűrítmények a hadra kelt sereg ellátásában nélkülözhetetlenek voltak. A magyar mezőgazdaság a háborús években már munkaerőhiánnyal küzdött. További nehézségeket okozott, hogy a németek a magyar mezőgazdasági export ellenében fokozatosan eladósodtak, mert egyre kevésbé volt lehetőségük hadiipari termékekkel kiegyenlíteni a hiányt.

A hadigazdálkodás technikai és termelési eredményei mellett számos megszorító intézkedést is hozott magával. Ezek egészen 1944-ig nem jártak olyan mértékű életszínvonal-csökkenéssel, hogy tömeges elégedetlenséget váltottak volna ki. A háború alatt a fizetések emelkedtek, és a pengő is értékállóan bizonyult. Sokkal nagyobb elégedetlenséget okozott a parasztságnál a kormány hadiérdekekre hivatkozó kényszerbeszolgáltatási rendszere. A Jurcsek Béla közellátási miniszter nevéhez fűződő ún. Jurcsek-terv ha nem is jelentett rekvirálást, de a termelőktől a termények egy részét piaci értéküknek megfelelő pénzbeli fizetség nélkül vitték el. Az ipari munkásság számára pedig a stratégiai fontosságú üzemek katonai parancsnokság alá helyezése jelentett negatív változást. Nemcsak a kimondottan hadiipari üzemek élére állítottak katonai parancsnokokat, hanem más, fontosnak nyilvánított ágazatokban is. A hadiüzemmé vált munkahelyen a munkások és alkalmazottak katonai fegyelem alá kerültek, a túlórázás megtagadása, a munkafegyelem megsértése hadbíróági eljárást vonhatott maga után.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzetgazdaság, az infrastruktúra és a harmadik szektor szolgáltatásai (telefon, posta, vízművek, gáz- és villamosenergia-szolgáltatás stb.) szinte a háború utolsó pillanatáig működtek Magyarországon.

A Kállay-kormány kiúttalan kiútkeresése (1942–1944)

1942. március közepén Horthy Miklós kormányzó Bethlenre és más konzervatív tanácsadóira hallgatva olyan új miniszterelnököket keresett, akinek személye *persona grata* Berlinben, de itthon képes a belpolitikában a bal- és jobboldali szélsőségek féken tartására, valamint kellő politikai érzékkel rendelkezik ahhoz, hogy Magyarország minél kisebb áldozatokat hozzon a frontokon, s igyekezzen lazítani a hatalmas szövetséges, Németország halálos ölelésén. A kipróbált horthysták közül a zseniálisnak aligha mondható, de annál inkább korrekt és megbízható Kállay Miklós, Gömbös egykori földművelésügyi minisztere kapta a szinte teljesíthetetlen feladatot. A vállalkozás azért volt kilátástalan, mert a térség sorsát már ekkor a németek szabták meg: lehetett volna akaratukkal szembeszegülni és hősie ellenállásban elvérezni, s lehetett hozzájuk alkalmazkodva kivárni; a kisebb rossz vállalásával a túlélés lehetőségeit keresni. Kállay, Horthy és a hatalmi elit ez utóbbit választotta.

A Kállay-kormány a belső rend és nyugalom fenntartására igen határozott rendészeti eszközöket vett igénybe. Ezek nem is elsősorban a nyilasok ellen irányultak, akik ezekben a hónapokban ugyancsak csendesnek bizonyultak. Sokkal inkább az illegális kommunista szervezkedési kísérletekkel, a szociáldemokrata párttal és szakszervezetekkel, általában elmondható, hogy a baloldallal szemben lépett fel a hatalom a korábbiaknál erősebben.

A 2. magyar hadsereg doni katasztrófája

A németek keleti hadjáratának első kudarca, a Moszkva alatt elszenvedett vereség gyökeresen megváltoztatta Berlin igényeit a magyar katonai részvételt illetően. Az a Kállay, aki a német szövetség lazításáról szőtt álmokat, 1942 tavaszán nem tudta elhárítani az ekkor feltöltött 2. magyar hadsereg kivitelét a keleti frontra. A nem kellően felszerelt, főként nem a téli hadviselésre alkalmas honvédség kiszállítása már áprilisban megkezdődött. A felvonulás részét képezte a németek Kaukázus megszerzésére irányuló hadműveletének, ami végül a sorsfordító sztálingrádi csatába torkollott. A 200 ezer fős magyar hadsereg

Jány Gusztáv vezénylő tábornok irányításával július végére foglalta el állásait a Don mentén. Az előcsatározásokban, tehát a Donhoz történő kijutáshoz is komoly harcokra került sor, és a szovjet hadseregnek sikerült több hídfőt is megtartania a folyón a magyar arcvonallal szemben. Ugyanekkor a magyarok mellett két román és egy olasz hadsereg vonult fel a Sztálingrád elleni német támadás keretében. Az augusztus közepén induló német offenzíva, kezdeti sikerei után, 1942/43 fordulóján megsemmisítő vereséggel végződött. (Sokan ezt az ütközetet tekintik a második világháború fordulópontjának, ami után a németek már nem nyerhették meg a háborút.)

A „Don-kanyarban” kétszáz kilométernyi frontszakaszt védő 2. magyar hadsereget 1943. január 12-én érte a nagy erejű szovjet ellentámadás. A hosszan elnyúló és mélységében sem kellően tagolt védelem a hősi ellenállás dacára néhány hét alatt összeomlott. A rendkívül hideg tél, a nagy hó az ehhez szokott oroszoknak kedvezett. A magyar honvédek több ezer kilométerre hazájuktól aligha érezhették át a Donnál a honvédelem értelmét. A 200 ezer fős hadseregből 40 ezren hősi halált haltak, 70 ezren megsebesültek, hadifogságba estek vagy eltűntek. A magyarok „sztálingrádi fordulata” itthon sem volt sokáig titkolható. Kállaynak sikerült elérnie a hadsereg maradványainak hazahozatalát. Az ezt követő hónapokban a keleti hadszíntéren maradó magyar katonai alakulatok karhatalmi rendfenntartó feladatokat láttak el a hátországban. (Ez sem hozott több dicsőséget, a partizánvadász tevékenységet később Sztálin igencsak megbosszulta.)

Titkos tárgyalások az előzetes fegyverszünetről

A tengelyhatalmak afrikai kudarca (az El Alameinnél elszenvedett vereség, és Észak-Afrika ezt követő feladása), illetve a szovjetek sztálingrádi győzelme valóban fordulatot jelentett a világháborúban. Ezt követően már nem volt magától értetődő a németek és szövetségeseik győzelme, hanem a realitásokkal számoló politikusok és katonák egyaránt fontolóra vehették a vereség eshetőségét is. (Ami persze nem a holnap, hanem még évek lehetősége volt.) A Kállay-kormány és a kormányzó elérkezettnek látták az időt a

háborúból való kikerülés, a fegyverszünet és különbéke előkészítésére. Az ilyen irányú kapcsolatfelvételre a semleges, nem hadviselő országokban működő angol közegekkel, mint kiderült, az angol hírszerzés embe-reivel volt lehetőség.

1943. február elején a nemzetközi tekintélynek örvendő, Nobel-díjas szegedi professzor, Szent-Györgyi Albert a demokratikus ellenzék kezdeményezésére egyfajta „magánakció” hajtott végre. Isztambulban tárgyalásokat folytatott az angolokkal az átállás és fegyverszünet lehetőségéről. A professzor minden lépését ismerte a német hírszerzés, és ennek az egyébként bátor vállalkozásnak nem is lehetett kézzelfogható eredménye. Több sikerrel járt a hivatásos diplomaták kapcsolatfelvételi kísérlete Stockholmban, Bernben és Lisszabonban. Kézzelfogható eredményt azonban ezek a kísérletek sem hoztak.

Budapesten úgy vélték, hogy az 1943. július közepén bekövetkezett olasz fordulat – Mussolini bukása és a szövetségesek szicíliai partraszállása – megnövelte a magyar kiválás esélyeit is. Most már a Külügyminisztérium egyik munkatársa ment Isztambulba, hogy tárgyaljon a szövetségesekkel a kiugrásról. A Kállay-kormány elfogadta a feltétel nélküli kapituláció elvét a fegyverszünet alapjaként. Az 1943. szeptember 10-én létrejött előzetes fegyverszüneti megállapodás – ami az adott körülmények között nem lehetett formálisan aláírt dokumentum – abból indult ki, hogy a szövetségesek itáliai, illetve balkáni partraszállása esetén, amikor sor kerül a magyar hadsereg és a szövetségesek közötti érintkezésre, az egyezmény életbe lép. Az egyébként nem lebecsülendő lehetőség tényleges értékét igencsak lerontotta a szovjet álláspont. Moszkva érdeke az volt, hogy Magyarország azonnal forduljon szembe a németekkel, mert így az ország megszállása és a magyar haderő jelentős német erőket vonna el a frontról. Az isztambuli megállapodást végül is a nagypolitika tette tárgyalanná: 1943. november végén a teheráni konferencián a szövetséges hatalmak a második front megnyitását Nyugat-Európában, Normandiában jelölték ki, így nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet hadsereg előbb ér Budapestre, mint Normandiából az angolszászok. Ettől kezdve a magyar kiugrás a szovjetek nélkül lehetetlen volt.

A magyar közélet 1943-ban már úgy vélte, legalábbis annak a háborúel-

lenes, demokratikus része, hogy a háború viszonylag gyorsan véget ér, és Magyarország nagyobb veszteségek nélkül átvészeli ezt az időszakot. Ez az illúzió jellemezte a politikai pártokat is, amikor már a háború utáni szövetségekre gondoltak. 1943 nyarán a kisgazdapárt vezetői (Bajcsy-Zsilinszky és Tildy Zoltán) Kállayhoz intézett memorandumban sürgették a különbéke megkötését. Így a kormány az előzetes fegyverszünet tető alá hozásához maga mögött tudhatta a demokratikus pártok támogatását. A kisgazdapárt és a szociáldemokraták 1943-ban pártszövetséget hoztak létre a két nagy társadalmi réteg: a parasztság és a munkásság politikai érdekeinek jövőbeni érvényesítése érdekében, amire nyilván már csak a háború után nyílt (volna) lehetőség.

Ugyanebben a „politikai optikai csalódásban” éltek azok az értelmiségiek, népi írók, demokraták és szocialisták, akik 1943. augusztus végén Szárszón folytattak egy hétig eszmecserét a jövő Magyarországnak sorskérdéseiről. Mintha már a réginek vége lett volna, mintha a háború befejezése a kertek alatt lenne. A szocialista alternatíva, a kert-Magyarország, a polgári demokratikus berendezkedés hívei egyaránt abból indultak ki, hogy a negyedszázadnyi Horthy-rendszer nem lesz fenntartható a háború után, hanem egy új Magyarországot kell teremteni. Csak azzal nem számoltak, hogy még jön a német megszállás, a zsidóüldözés, a nyilas terror, majd pedig a magyar nemzeti érdekek szempontjából semmivel sem kedvezőbb szovjet megszállás.

A Kállay-kormány lépéseiről, a kormányzó szándékairól, de még a szárszói és hasonló „civil szerveződésekről” is pontosan tájékozott németek már 1943 őszén fontolóra vették Magyarország katonai megszállását. Továbbra is az volt a fő szempont, hogy az ország területe, illetve erőforrásai az ő rendelkezésükre álljanak. Ezt még mindig leginkább a törvényes hatalom garantálta Horthyval az élen. A meglepetések elkerülése miatt vették számításba a katonai megoldást. Ezt végül is 1944 tavaszán a hadi helyzet számukra kedvezőtlen alakulása, a frontnak a Kárpátok előterébe kerülése tette aktuálissá.

**Az ország német megszállása
és a nyilas diktatúra
(1944. március 19.–1945. április)**

Hitler határozott sürgetésére Horthy kormányzó 1944. március 18-án Klessheimbe utazott, ahol sorsdöntő megbeszélésre került sor.

Hitler közölte, hogy Kállay és társai „árulása” miatt elhárította Magyarország megszállását. A fegyveres konfliktust azonban ő is el akarta kerülni, ezért arra próbálta kényszeríteni a kormányzót, hogy Magyarország maga kérje a német csapatok bevonulását. Horthy erre nem volt hajlandó. A megszállással szembeni katonai ellenállást a németek az elcsatolt területek visszaszerzésére törekvő szlovák és román haderő bevonásával valószínű rövid úton felszámolták volna.

A német megszállás. A szövetséges csapatok délen is, keleten is messze voltak még ahhoz, hogy közvetlen segítséget nyújtsanak a magyar ellenálláshoz. A kényszerhelyzetben Horthy megint a „kisebb rossz” mellett döntött: nyilvánosan nem tiltakozott a bevonulás ellen, a csapatoknak megtiltotta az ellenállást, maga pedig a helyén maradt. Így valóban elhárult a fegyveres összecsapás esetleg polgárháborúval párosuló veszélye. A megoldásnak azonban távlatilag igen súlyos politikai következményei lettek. Ugyanis az a látszat keletkezett, hogy a németek nem megszállóként, hanem szövetségesként, barátként érkeztek az országba, és jelenlétüket a kormányzó maradása legitimálta. Ezért sokan kétségbe vonják, hogy az 1944. március 19-i német bevonulással nem ért véget a Horthy-rendszer, s Magyarország bár vonakodó csatlósként, de végig kitartott a hitleri Németország oldalán.

A Wehrmachtnak még tíz hadosztályra sem volt szüksége a megszálláshoz, így az akció nem vont el jelentős erőket a frontokról. A katonasággal együtt érkeztek Magyarországra az SS-alakulatok és a Gestapo emberei. Kállay a Sándor-palotából akit elérte, riasztott, így sikerült Bethlennek is elmenekülni. A német politikai rendőrség kész listákkal jött, és azonnal megkezdte a letartóztatásokat. Kállay miniszterelnök a török követségre ment, de néhány nap után feladta magát. A Várat is megszállták a németek, a kormányzó és családja gyakorlatilag „házi őrizetbe”

került. A neves politikusok, közéleti személyiségek egész sorát hurcolták el, szociáldemokrata vezetőktől legitimista arisztokratákig és zsidó nagytőkésekig bezárólag. Egyetlen elszánt ember akadt, aki pisztolyt fogott a pribékekre: Bajcsy-Zsilinszky Endre, akit sebesülten hurcoltak el.

A megszállt országban a tényleges hatalom Hitler teljhatalmú birodalmi megbízottja és budapesti nagykövete, Edmund Veesenmayer kezében volt. A németek első követelését – Imrédy Béla kormányfővé történő kinevezését – Horthy nem teljesítette, s csak március 22-én nevezte ki az új kormányt, amelynek miniszterelnöke a korábbi berlini magyar követ, Sztójay Döme tábornok lett. A megszállók még mindig nem a nyilasokat segítették a hatalomba, hanem olyan szélsőjobboldali politikusokból álló kormányt, amely feltételek nélkül teljesítette szinte minden kívánságukat. Ez a megoldás zökkenőmentessé tette az átállást a megszállás körülményeihez, hiszen a Sztójay-kormány is Horthytól kapta megbízatását, formálisan tehát legitim volt. A politika és a közélet németellenes szereplői visszavonultak, rosszabb esetben koncentrációs táborokba kerültek. A szociáldemokrata pártot, a kisgazdapártot és más, nem jobboldali szervezeteket feloszlatták, lapok, újságok egész sorát tiltották be. A képviselőházat és a felsőházat azonban nem oszlatták fel, bár a padsorok egyre inkább tátongtak az ürességtől. Az állam- és közigazgatás vezetői, a rendőrség, csendőrség és katonaság a helyén maradt. A honvédség súlyos csatákat vívott a Kárpátok előterében, és az új védelmi vonalakat a keleti Kárpátok gerincén építették ki. A megszállás után csupán a semleges országokban működő magyar diplomaták fordultak szembe a rezsimmel, lemondtak a bábkormány szolgálatáról.

Az országban szétszórtnan elhelyezkedő német alakulatokat, a frontkatonákat a lakosság többsége nem fogadta ellenségesen. Ezek mintegy „pihenőben” voltak, s a megtorló akciókat, a letartóztatásokat nem ők, hanem a Gestapo hajtotta végre. Ezekben a hónapokban Magyarországon nem is merülhetett fel érdemben a fegyveres ellenállás lehetősége. Annál inkább aktuálisá vált a szuverenitását elvesztett országban a politikai ellenállás megszervezése. Szinte a német megszállással egyidejűleg az angolszászbarát polgári politikusok, közéleti személyiségek kezdtek titkos szervezkedésbe (Szent-Györgyi Albert vezetésével). Ezt követően különféle ifjúsági és diákszervezetek hoztak létre illegális ellenállási cso-

portokat. Továbbra is működött Csepelen és más nagyüzemekben a Demény Pál vezette illegális kommunista mozgalom. Május közepén hozták létre az antifasiszta politikai pártok szövetségét, a Magyar Frontot. Ebben részt vett a Szociáldemokrata Párt, a Békepártnak nevezett (Kádár–Rajk-féle) illegális kommunista párt, a Független Kisgazdapárt, valamint a különböző legitimista és keresztény szervezetek delegáltja (gróf Pálffy József). Szeptemberben csatlakozott a Magyar Fronthoz a Nemzeti Parasztpárt is. A Magyar Front vezetői felvették a kapcsolatot Horthy környezetével, a később megszerveződő ún. Kiugrási Irodával, amelyet a kormányzó fia, ifjabb Horthy Miklós irányított. A szervezet katonai akciókat még nem tartott aktuálisnak, inkább az ellenállás politikai szervezését szélesítette, rölapokon agitált ennek érdekében.

Az ország német megszállása után a magyar gazdaság erőforrásait a németek gátlástalanul kihasználták. Ellenszolgáltatás nélkül vették igénybe a mezőgazdasági és ipari termékeket. A leggazdagabb zsidó családok (Weiss Manfréd, Kornfeld, Chorin család) tagjainak semleges országba történő kivitele ellenében német tulajdonba (pontosabban az SS tulajdonába) került a magyar ipar gerincét alkotó vagyon.

A magyar holokauszt

A német katonai jelenlét legtragikusabb következménye lett a Magyarországon élő, ekkor mintegy 800 ezer főre tehető zsidóság többségének elpusztítása, a magyar holokauszt. Magyarországon és Budapesten élt Európa legnépesebb zsidó közössége, amely a korábbi zsidótörvények és a munkaszolgálat ellenére – legalábbis a németek által megszállt országokhoz képest – relatív biztonságban érezhette magát. A Gestapo és a zsidókérdés „megoldására” specializálódott Eichmann-kommandó Budapestre településével megkezdődött a magyar zsidóság kálváriája. A Sztójay-kormány gyors egymásutánban adta ki a zsidók mozgásszabadságát korlátozó rendeleteit, személyes szabadságuk felszámolását célzó intézkedéseit. (Miközben Horthy, megrendülve addigi politikájának látványos csődjétől, ki sem mozdult a Várból.) A megtorló és megkülönböztető rendelkezések közül talán a leginkább megalázó a zsidónak minősülő állampolgárok számára kötelezően előírt sárga csillag viselése volt.

Májusban megkezdődött a vidéki zsidóság „koncentrálása”, azaz gettókba történő összegyűjtése. A gettónak kijelölt helyekre összezsúfolt üldözöttek – a csecsemőktől a mozgásképtelen aggokig – kezelése, a bánásmód sejtette, hogy nem az álságosan hangoztatott munkavégzésre való kiszállításról van szó, hanem a megsemmisítésről. A gettósítás, majd a deportálás végrehajtása német kezdeményezésre és felügyelet mellett, de az illetékes magyar közegek „hatékony” közreműködésével történt. A közigazgatási szervek és a csendőrség feladata volt a végrehajtás, míg a kiszállítást a MÁV precízen működő gépezete biztosította. A tömeges deportálás fő iránya a dél-lengyelországi megsemmisítő táborok, elsősorban Auschwitz voltak (a kassai vasútvonalon át). A deportálást zónánként hajtották végre. Első ütemben a Kárpátaljáról és a Felvidékről, majd Észak-Erdélyből, az Alföldről és a Duna–Tisza közéről, végül a Dunántúlról deportálták a zsidóságot. Az utóbbi zónákból a szerelvények többsége inkább osztrák vagy német táborokba ment, ahol valamivel nagyobb volt a túlélés esélye.

A zsidóüldözést és deportálást, emberek százezreinek megölését (június végéig 440 ezer embert deportáltak) vallásuk, fajuk, származásuk miatt józan ésszel megérteni nem lehet. A tömegméretű gyilkosság lehetővé tételének felelőssége alól senki sem vonhatja ki magát, bár a felelősség nyilván más mértékben terhelte-terheli a hatalom birtokosait, a parancsot adókat, a végrehajtókat és a tétlen szemlélőket. A magyar társadalom is megosztott volt a zsidósághoz való viszonyt illetően, az évtizedes antiszemita hangulatkeltés – latensen vagy nyíltan és agresszíven – nem maradt hatástalan. Ugyanakkor nem tehető az egész magyar nép kollektíven felelőssé a történekeért. Amint nem létezett a zsidóság „kollektív bűnössége”, amiért úgymond „megbűntették”, úgy nem létezik a magyarság kollektív felelőssége sem.

Mentési akciók, ellenállás

Az üldözöttek mentésének, segítésének számos, nagy lelkierőről és személyes bátorságról tanúskodó példája említhető. A mentési tevékenység lehetőségével elsősorban az egyházak rendelkeztek. A keresztlevelek kiállítása vagy az egyházi intézményekbe, rendházakba, kolostorokba

való befogadás több ezer embert mentett meg. Pannonhalmán a bencés főapátságban – a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt – rendszeresen mintegy ezer menekült tartózkodott. Kiemelkedett bátorságával a Szociális Testvérek Társaságának főnöknője, Slachta Margit, aki munkatársaival együtt több száz üldözöttet bújtatott. Hosszan lennének sorolhatók más szerzetesi intézmények, világi papok és főpapok, protestáns egyháziak. (Így pl. a Magyar Szent Kereszt Egyesület vagy a protestáns Jó Pásztor szervezet.) Márton Áron erdélyi püspök emelte fel először a kolozsvári Szent Mihály templom szószékéről ünnepélyes tiltakozó szavát a faji üldözés ellen. De megtette ugyanezt a győri gettó felállításakor báró Apor Vilmos győri püspök is, akit a front megérkezésekor részeg orosz katonák lőttek le. (Apor püspököt a közelmúltban avatták boldoggá.) Budapesten nem került sor ekkor a gettó felállítására, hanem egyes kerületekben ún. zsidó házakat jelöltek ki.

A szövetséges hatalmak vezetői, a semleges országok illetékesei, sőt maga XII. Pius pápa is tiltakoztak a deportálások ellen, és Horthyt több ízben felszólították azok leállítására. A nyilvánvaló vereség utánra kilátásba helyezett felelősségre vonás mellett a kormányzót a deportálások július eleji leállítására azonban valószínű inkább az készítette, hogy ekkor már sikeresen megtörtént a normandiai partraszállás, és közelinek tűnt a háború vége. A másik ok saját hatalmának – még ha formális hatalmának is – a megdöntésére irányuló ún. csendőrpuccs volt. A nyilas belügyi államtitkárok által szervezett akciót a kormányzóhoz hű esztergomi páncélos-hadosztály Budapestre vezénylése hiúsította meg. Így a budapesti több mint 200 ezres zsidóság megmenekült a deportálástól.

Az 1944 nyarán történő magyar belpolitikai változások közvetlenül a fronthelyzet alakulásától függtek. (A lakosság mindennapi életét viszont a gyakori légitámadások, az ipari centrumok, vasúti központok bombázása tette egyre nehezebbé.) Ahogy 1943-ban a szicíliai partraszállás és Mussolini bukása kínált nagyobb mozgásteret Kállaynak, most a Vörös Hadsereg megjelenése a Kárpátok előterében adta meg a lehetőséget Horthynak a belpolitikai változtatásra és a háborúból való kiválás előkészítésére. Amikor ugyanis augusztus 23-án Kisinyov térségében az oroszok elérték az akkori román határt, Bukarestben a király ragadta magához a hatalmat, és a román hadsereg még aznap átvált a szovjetek oldalára, és

megnyitotta előttük a frontot. A sikeres román kiugrás meglepte a németeket, hiszen így a front balkáni szárnya gyengült meg, a Románián, Dél-Erdélyen át előrenyomuló szovjet és román csapatok kétségessé tették az északkeleti Kárpátokban kiépített Árpád-vonal tartásának lehetőségét. (A román átállás magyar szempontból legsúlyosabb következménye az lett, hogy Moszkvában semmisnek tekintették a II. bécsi döntést, és Erdélyt Románia részének ismerték el.)

A kiugrás előkészítése és kudarca Horthy augusztus végén lemondatta a Sztójay-kormányt, és helyére a megbízható Lakatos Géza tábornok vezetésével nevezett ki új kabinetet. Ennek tagjai között azonban legalább annyi német ügynöknek számító miniszter maradt, mint amennyi Horthy hívének tekinthető. A kormány mégis némi mozgásteret nyert, és a kormányzó elsősorban a honvédségre támaszkodva képzelte el a háborúból történő kiválást.

A magyar vezetés tisztában lehetett azzal, hogy a román átállás jutalma Erdély visszaadása lesz, ezért 1944. szeptember elején – szerintünk a háború stratégiai kimenetelét ismerve – kétségbeesett lépésre szánta el magát. Szeptember 5-én a 2. magyar hadsereg támadást kezdett Dél-Erdély elfoglalására, mielőtt azt a szovjet és román csapatok megszerzik. Az offenzíva Kolozsvár térségéből indult dél felé. Egy hétig sikeresen haladt, s a hónap közepén találkoztak a szovjet és román főerőkkel. A három hétig dúló tordai csata a Magyar Honvédség hősiességét mutatta, de ezt követően megkezdték a visszavonulást. Ezzel egyidőben a 3. magyar hadsereg alakulatai is támadást kezdtek Arad irányában, de tíz nap múlva az offenzíva Temesvár térségében elakadt. A Magyar Honvédség erdélyi harcai a háború utolsó komoly erőfeszítései voltak az egykori magyar területek megszerzése, megtartása érdekében. Szeptember második felében megkezdődött Erdély kiürítése, a szovjet csapatok pedig ekkor már az Árpád-vonalat ostromolták.

A végső kimenetelét tekintve kudarcba fulladt katonai akcióval egyidejűleg Horthy végre elszánta magát az előzetes fegyverszünet „hivatalos” előkészítésére. Bizalmi embere, Faragho Gábor vezérezredes vezetésével

szeptember 28-án indult Moszkvába a küldöttség. Molotov szovjet külügyminiszter október 8-án ismertette velük az előzetes fegyverszüneti feltételeket. Ez tartalmazta a feltétel nélküli kapitulációt, Magyarország hadüzenetét Németországnak és szövetségeseinek, illetve azt, hogy a magyar csapatokat és tisztviselőket az 1937. december 1-jei határok mögé vonják vissza. (Azaz a területi revízió eredményeit nem ismerik el.) A megállapodás aláírását sürgőssé tette, hogy ekkor a szovjet csapatok már a Tiszántúlon harcoltak, nagy páncéloscsatában elfoglalták Debrecent, és szeptember 11-én elesett Szeged is. Ugyanezen a napon került sor Moszkvában az előzetes fegyverszünet aláírására.

Ezt követően a kezdeményezés ismét Horthy kezében volt, neki és környezetének kellett (volna) végrehajtani a megállapodás szerint a csapatok átállítását és a várható német ellenállással szembeni védelem megszervezését. Véleményünk szerint ehhez a szándék megvolt. Horthy továbbra is csak a katonákban bízott, és a kiugrás kivitelezésébe csak felemás módon vonták be az illegális ellenállás vezetőit. A legfőbb hadurat azonban kulcspozícióban lévő főtisztjei és tábornokainak többsége cserbenhagyta. A német elhárítás viszont tökéletesen dolgozott. A tervezett kiugrást katonailag biztosítani hivatott budapesti hadtestparancsnokot már egy héttel korábban elfogták. A sorsdöntő nap reggelén pedig a hírhedt Skorzeny-kommandó elrabolta a kormányzó fiát, hogy majd azután ezzel megzsarolják.

1944. október 15-én, egy verőfényes őszi vasárnapon Budapest polgárait és az ország rádióval rendelkező lakosságát váratlanul érte a kormányzó proklamációja, de annál kitörőbb örömmel fogadták, amikor bejelentette a fegyverszünet megkötését. Az agg kormányzó lépése és bátorsága elismerést érdemel, hisz az „utolsó utáni” órában mégiscsak helyes döntést hozott a nemzet megmaradása érdekében. A gyakorlati kivitelezést a vezérkarnak, a vezénylő tábornokoknak, a neki esküt tett kormánynak kellett volna végrehajtaniuk. A szervezetlenség és szabotázs – a nácibarát, nyilas beállítottságú tisztek (elsősorban a vezérkar illetékesei) lehetővé tették az eseményre egyébként felkészült németek gyors közbelépését. Így a kellő parancsok nem jutottak el a fronton lévő hadseregparancsnokokhoz, vagy azok nem voltak egyértelműek. Az átállást „saját szakállukra” a katonák nem vállalhatták. Mégis figyelmet ér-

demel, hogy a Kárpátokban álló 1. magyar hadsereg parancsnoka (Miklós Béla) és vezérkara végrehajtotta az átállást, s mintegy 20 ezer katona követte őket. Az alakulatoknál beállt bizonytalanság, zavarodottság a hatékonyan fellépő németek és a „fegyverbarátsághoz” hű magyar parancsnokok segítségével gyorsan véget ért, és tovább folytatták a harcot.

A budai Várban sem volt átgondoltabb a cselekvés. A kormány, a Honvédelmi Minisztérium és a kormányzóság épületeit megostromló német alakulatok kevés ellenállásba ütköztek. A kormányzó testőrségének parancsnoka öngyilkos lett. Horthy előbb a fegyveres ellenállásra készült, de amikor megtudta utolsó gyermeke csapdába ejtését, összeomlott. Október 16-án a németek követelésére visszavonta előző napi kiáltványát, és a honvédséget a harc folytatására szólította fel. Előbb aláírták vele a nyilas vezér, Szálasi Ferenc miniszterelnöki kinevezését, majd pedig lemondott kormányzói tisztéről, és a német birodalom „védelme” alá helyezte magát és családját. (Ez azt jelentette, hogy Németországba vitték, és ott a háború végéig egyfajta házi őrizetben tartották őket.)

A végjáték: a nyilas diktatúra (1944. október 16.–1945. április)

Magyarország háborúból való kiválásának a meghúszása után a németek utolsó itteni

politikai tartalékukat, a nyilasokat tették meg a formálissá vált kormányzati hatalom birtokosainak. Szálasi miniszterelnöki kinevezése után november elején mint nemzetvezető formáljogilag egy kézben egyesítette a kormányfői és az államfői tiszteket. A nyilas uralmat tragikomikus módon még mindig a magyar közjogi rekvizitumokkal tették „törvényessé”. Sem a nyilasok, sem a németek nem zavarták szét az országgyűlést, hanem annak maradványaiból saját törvényhozást működtettek. A nemzetvezető esküt tett a Szent Koronára, és még az összeomlás napjaiban is ragaszkodott a koronázási jelvények birtoklásához.

A nyilas kormánynak akadt hivatásos tábornok honvédelmi minisztere Beregffy Károly személyében, vagy arisztokrata származású külügyminisztere báró Kemény Gábor. Szálasi elrendelte, hogy a fegyveres erők tagjai, az állami és köztisztviselők tegyenek esküt a nemzetvezetőre. (Hiszen korábbi esküjük a Horthy Miklós kormányzó iránti hű-

ségre szolt.) Az esküt meglepő módon az érintettek többsége letette, bár ebben az is szerepet játszott, hogy az esküt megtagadók nemcsak tisztségüket veszítették el, hanem letartóztatás és megtorlás várhatott rájuk. A diktatúra szisztematikus kiépítését és gyakorlását a Nemzeti Számonkérő Szék felállítása jelezte, amely „törvényesítette” a gyilkosságokat.

Bár a Szálasi-uralom csak Budapestre és a Dunántúlra korlátozódott – hiszen az ország nagyobb része ekkor már a szovjetek kezében volt – még további féléves szenvedéseket jelentett a magyar nép számára. A nyilasok ilyenén működését az tette lehetővé, hogy a német hadvezetés a végsőkig tartani kívánta Budapestet és a Dunántúlt, hogy itt védje meg a német területeket. A nyilas „kormányzás” gyakorlatilag nem jelentett mást, mint a németek jóváhagyása melletti szabad rablást és a polgári lakosság fegyveres terrorizálását.

Az a néhány hét és hónap, ami rendelkezésükre állt, újabb tömeges áldozatokat kívánt. 1944 végén felállították a budapesti gettót, és az ott összezsúfolt emberekre addig el nem képzelhető szenvedés várt. A nyilasok razziáinak százával estek áldozatul zsidó és nem zsidó üldözöttek. A főváros környéki zsidóságot télvíz idején, még Budapest karácsonykor bekövetkezett bekerítése előtt, gyalogmenetben hajtották a nyugati határ, majd Ausztria felé. Ekkor pusztult el a magyar szellemi élet és irodalom olyan nagy alakja, mint Radnóti Miklós. A semleges országok itt maradt követségei tífzezzel adták ki az üldözötteknek a menleveleket (Schutzpassokat), hogy ti. államuk védelme alatt állnak. A legtöbb ilyen menlevelet Angelo Rotta pápai nuncius adta a rászorultaknak. A Szentszék, a svájci, a svéd és a portugál követség védelme alatt álló ún. Palatinus-házakban (a pesti oldalon lévő Pozsonyi úton) jött létre a nemzetközi gettó. Ezekre az épületekre kitűzték az adott ország lobogóját és a kapukban rendőrök posztoltak, hogy megakadályozzák az elhurcolást. A pesti zsidómentés legendás alakja volt Raul Wallenberg svéd diplomata, akit viszont az oroszok hurcoltak el.

A nyilas hatalmi szervek, a kormány, a nemzetvezető, a maradék országgyűlés még kellő időben „áttelepült” a nyugati végekre, de ekkor már a németeket sem érdekelte működésük. A Budapesten maradt nyilas csoportok felfegyverkeztek, és elszabadult a rablás és fosztogatás.

A nyilas hatalomátvétel után öltött szervezeti formát a fegyveres ellenállás. November elején (a kiugrás bejelentésekor szabadlábba került) Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, és annak honvédtisztekből álló katonai szervezete. Ez a „vezérkar” kapcsolatokat keresett más ellenálló csoportokkal, illetve a fővárosban működő Kisegítő Karhatalom (KISKA) nyilasellenes alakulataival. A fegyveres ellenállás kibontakozását azonban az irányítók letartóztatása megakadályozta. Árulás folytán 1944. november 22-én letartóztatták a katonatiszteket – Kiss János altábornagyot, aki a parancsnok volt, Nagy Jenő ezredest és Tartsay Vilmos századost. Ugyanekkor esett fogságba Bajcsy-Zsilinszky is. A Nemzeti Számonkérő Szék a katonákat azonnal halálra ítélte, és december 8-án Budapesten kivégezték őket. Bajcsy-Zsilinszkyt Sopronköhidára szállították, és ott – más ellenállókkal együtt – karácsony vigiliáján állították a bitófa alá.

Hitler parancsára a bekerített német és magyar csapatok Budapestet erődként kezelték, és a végsőig ki kellett tartaniuk. A karácsonytól 1945. február 13-ig tartó szörnyű ostrom a gyönyörű világváros pusztulását eredményezte. A hidak felrobbantása, a középületek és lakóházak lerombolása, kiégése, kirablása, a polgári lakosság tízezreinek halála, éhezése eleve értelmetlen volt. Csak annyit ért el vele a német hadvezetés, hogy másfél hónapig időt nyert az Ausztria felé előretörő szovjet csapatok feltartóztatásával. Az 1945. március elején kezdett, magyar területen immár az utolsó német ellentámadás a Balaton vonala mentén, Székesfehérvár térségében bontakozott ki. A jelentős páncélos-hadsereget és mintegy 30 hadosztályt felvonultató németek átmeneti sikerek után ismét visszavonulásra kényszerültek. Ezt követően a dunántúli hadműveletek már gyorsan véget értek. A szovjet hírgyűnökség 1945. április 4-én röptette világgá a hírt: a Vörös Hadsereg és szövetségesei kiűzték az utolsó német katonát is Magyarországról. Kisebbségi csatározások még április közepéig folytak a határ menti övezetben. Magyarország számára a világháború – a vesztesek oldalán – véget ért, s ennek az újabb összeomlásnak az 1918-asnál is tragikusabb következményei lettek.

A KOALÍCIÓ ÉVEI

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány politikája

1944 őszén a szovjet hadsereg harcai nyomán Magyarország fokozatosan hadműveleti terü-

letté, s ezzel együtt újból megszállt országgá vált. A magyarországi hadműveletek 1945. április közepéig tartottak. A szovjet megszállás súlyos atrocitásokkal járt együtt. Erőszakoskodások, rablások történtek, a hadijog figyelmen kívül hagyásával mintegy 170-180 ezer civil személyt hurcoltak el a Szovjetunióba kényszermunkára, s több tízezer német anyanyelvű lakost is deportáltak. Az Ausztria, Németország, Csehszlovákia, Lengyelország és a Szovjetunió területén fogságba esett magyar katonákkal együtt összesen mintegy 670 ezerre, más adatok szerint 700 ezerre tehető a szovjet hadifogságba esett magyar állampolgárok száma. A háború utolsó hónapjaiban a nyugatra kitelepített katonai alakulatok csapataiból pedig mintegy 300 ezren kerültek angolszász fogságba. Közülük 1947 nyaráig nagyjából 200 ezren tértek haza. A Szovjetunióból 1951-ig – jelenlegi ismereteink szerint – kb. 450-470 ezren jöttek haza. A számokat illetően a kutatók álláspontja elég nagy mértékben eltér, egyesek 50-70 ezerre, mások 150 ezerre, sőt van aki „százazrekre” teszi a szovjet gulagokban elpusztult magyarok számát.

A front elvonulásával új hatalmi szervek alakultak – legtöbb helyen nemzeti bizottság néven –, és hozzáálltak a legfontosabb teendők (halottak eltemetése, háborús romok eltakarítása, járványok megelőzése,

közélelmezés megszervezése, termelés újraindítása stb.) elvégzéséhez. Ezeknek a bizottságoknak fontos szerepe volt a szovjet hadsereg ellátását biztosító szolgáltatások, s főleg a közmunkák megszervezésében is.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) 1944. december 2-án alakult meg Szegeden, a Magyar Kommunista Párt (MKP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP), a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKGP), a Polgári Demokrata Párt (PDP) és a szakszervezetek részvételével. Ezt a tömörülést és programját a Szovjetunió mint Magyarország további sorsáért felelős szövetséges nagyhatalom – az országot szovjet csapatok szabadították fel és szállták meg, a szövetséges nagyhatalmak előzetes megállapodásai alapján Magyarország a Szovjetunió érdekszférájába került – a többiek nevében is hajlandó volt elfogadni.

1944. december 14-én Debrecenben – a szövetséges nagyhatalmak hozzájárulásával és a függetlenségi frontba tömörült pártok megegyezése alapján – megtartotta alakuló ülését az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága. A bizottság elnöke a kisgazdapárti Vásáry István lett. Az előkészítő bizottság kiáltvánnyal fordult a nemzethez, majd december 15. és 20. között – a nemzeti bizottságok aktív közreműködésével – lebonyolította a választásokat. Közel 50 helységben (a megyeszékhelyeken és zömmel a városokban) rendeztek választási gyűlést.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben 230 képviselő foglalt helyet. Közülük 90-en az MKP, 56-an az FKGP, 43-an az SZDP, 16-an az NPP és 13-an a PDP tagjai voltak. Rajtuk kívül 12 képviselő pártonkívüliként csatlakozott a függetlenségi fronthoz és programjához. 26 képviselő – pártállástól függetlenül – a szakszervezeteket képviselte a törvényhozáásban. A mandátumok száma a budapesti és a dunántúli képviselők 1945 áprilisi, illetőleg júniusi megválasztása és behívása után 498-ra emelkedett. Pártközi megállapodás alapján a legnagyobb mértékben 56-ról 122-re a kisgazdapárt növelhette képviselőinek számát.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés az első ülésén, 1944. december 21-én, Debrecenben magát a nemzet akaratának kifejezésére egyedül hivatottnak és a „magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjének” nyilvánította, majd másnap – a szövetségesek Moszkvában elfogadott listája alapján – „megválasztotta” az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. „A ma-

gyar demokrácia első hónapjának egyik legimpozánsabb teljesítménye volt az, ahogyan egy katonailag megszállt, háborús hadszíntérként szereplő országban, ahol helyi igazgatás nem volt, érvényes jogszabályok nem voltak, ahol a vasutak és az utak német alapossággal el voltak pusztítva, távíró és telefon, komoly sajtószolgálat nem volt: egy hét alatt komoly népi gyökerekkel rendelkező nemzetgyűlést tudtak összehívni” – állapította meg a történelmi tényeket összegezve Bibó István.

„Teherautókkal mentek községről községre, a helyi nemzeti bizottság és a központi szervezetek küldöttjei megállapodtak a képviselőjelöltek személyében, s a főtéren összegyűlt tömegek zúgták rá a helyeslést vagy a helytelenítést a városháza erkélyéről kihirdetett nevekre. A megválasztott képviselőket pedig az ágyukból húzták elő, tették föl azonnal a teherautókra, és indították Debrecen, az Ideiglenes Kormány és az Ideiglenes Nemzetgyűlés kijelölt székhelye felé. Egy hét leforgása alatt együtt volt Debrecenben egy kétszáz-egynéhány tagú Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely magában foglalta az akkor felszabadult Magyarország minden vidékének a képviselőit, és magában foglalta az antifasiszta koalícióban részt vevő minden komoly demokratikus párt képviselőit úgy, hogy egyik párt sem majorizálhatta a többit. Lehetett humorizálni magán a választási eljáráson, lehetett azon csúfolódní, hogy ezen az úton milyen kevésbé dekoratív képviselők is bejutottak az újjászülető magyar demokrácia első törvényhozó gyűlésébe, lehetett kifogásolni, hogy egyes nehezen megközelíthető községek kiszorultak a nemzetgyűlésből, lehetett háborogni, hogy a mindennekfelett aktív kommunista párt lényegesen több képviselőt küldött, mint amennyi párhívei arányszámának megfelelt volna. Azonban akárhogy történt is, mégis együtt volt egy olyan nemzetgyűlés, mely lényegtelen hiányoktól és lényegtelen aránytalanságoktól eltekintve, egészében teljes joggal hivatkozhatott arra, hogy a felszabadított Magyarország minden vidékét és az antifasiszta front minden pártját képviseli, jogosult tehát az ország nevében nyilatkozni és kötelezettséget vállalni.”

Az új törvényhozó és végrehajtó hatalom létrehozása nemzeti történelmünk sorsfordulóját jelentette. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke Zsedényi Béla egyetemi tanár lett, a miniszterelnök pedig Miklós Béla vezérczredes.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban három kommunista, két szociáldemokrata, egy parasztpárti, két kisgazdapárti és négy pártunkívüli politikus kapott miniszteri tárcát. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés – előzetes pártközi megállapodás alapján – 23 tagú politikai bizottságot is választott, igen széles hatáskörrel. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülései közötti időszakban ez a testület ellenőrizte a kormányt, elvégezte azokat a feladatokat, amelyek nemzetgyűlési határozatokat követeltek, azzal a vállalt kötelezettséggel, hogy a meghozott határozatait tudomásulvétel és jóváhagyás céljából a nemzetgyűlés elé terjeszti. Így nemcsak a legfőbb államhatalmi szerv munkáját „helyettesítette”, hanem annak hatalmát lényegében kisajátította, s ezzel a parlamentáris demokrácia gyakorlását, érvényesülését korlátozta. A bizottság munkájában a pártok vezető politikai személyiségei, másképpen szólva, „erős” emberei, valamint pártunkívüli politikusok vettek részt. A politikai bizottság összetétele a következő volt: Balogh István, Gyöngyösi János, Öry István, Váczy József, Vásáry István (FKGP); az MKP részéről Gerő Ernő, Nagy Imre, Révai József, Schimmer István; az SZDP képviselőjében Kovács János, Németh István, Pozsgay Gyula, Valentiny Ágoston; az NPP nevében Erdei Ferenc, Nagy Zoltán, Szula András; a PDP részéről Molnár Kálmán, Örley Zoltán; végül Bánáss László, Juhász Nagy Sándor, Miklós Béla, Révész Imre, Zsedényi Béla pártunkívüliek.

Az MKP nyomására már 1945 tavaszán, kora nyarán sor került – Rákosi Mátyás kifejezését használva – a „kormány rekonstrukciójára”. Ez a „rekonstrukció” két menetben zajlott le. Az első menetben, 1945 májusában – még pártközi megegyezéssel – létrehozták az Újjáépítési Minisztériumot, amelynek élére a kisgazdapárti Nagy Ferenc került; a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium vezetésével pedig az MKP Gábor József helyett Gerő Ernőt bízta meg. Továbbá Takács Ferencről a szintén szociáldemokrata Bán Antal vette át az iparügyi tárcát. A második menetben, 1945. július 21-én, az MKP javaslatára és nyomására Faragho Gábort felváltotta – Rákosi szóhasználatával élve – a „titkos kommunista”, akkor hivatalosan szociáldemokrata Rónai Sándor, Valentiny Ágostont Ries István, Vásáry Istvánt pedig a hivatalosan szintén kisgazda, de a kommunistákhoz közel álló Oltványi Imre. Így a parasztpárti – de szintén „titkos kommunista” – Erdei Ferenc belügymi-

niszterrel együtt a baloldal már 1945 nyarán többségbe került az Ideiglenes Nemzeti Kormányban.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. december 28-án hadat üzent a hitleri Németországnak. Ezzel befejezett ténnyé vált Magyarország csatlakozása az antifasiszta hatalmakhoz, s egyúttal megnyílt az út a fegyverszüneti egyezmény megkötéséhez is. Magyarország a háború veszteseként azonban arra kényszerült, hogy a győztesek érdekeit fenntartás nélkül respektálja, az általuk diktált feltételekkel kössön fegyverszüneti, majd békeszerződést.

A Gyöngyösi János külügyminiszter vezette magyar fegyverszüneti küldöttségnek V. A. Molotov nyújtotta át Moszkvában 1945. január 18-án – W. W. Harriman amerikai nagykövet, illetőleg A. J. Balfour angol ügyvivő jelenlétében – a szövetséges hatalmak fegyverszüneti feltételeit. A küldöttség egy napi haladékokat kapott a fegyverszüneti feltételek tanulmányozására és észrevételeinek megtételére. A másnapi „tárgyaláson” Gyöngyösi külügyminiszter – néhány szövegértelmezési megjegyzésen és a magyar hadifoglyok hazatérésének kérdésén kívül – lényegében csak egyetlen érdemlegesnek minősíthető észrevételt tett. Kérte, hogy Magyarország az 1946. január 1-jével kezdődő tíz éven belül teljesíthesse jóvátételi kötelezettségét. Ezt a kérelmet az elnöklő Molotov – az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselőinek hallgatólagos jóváhagyásával – azzal utasította vissza, hogy „Magyarországot nem támadta meg senki. Magyarország megtámadta a Szovjetuniót. Magyarországnak nem üzent hadat senki. Magyarország hadat üzent a Szovjetunióknak és a szövetségeseinek.” Ezzel lényegében be is fejeződtek a tárgyalások, anélkül, hogy a tervezet eredeti szövegén bármit is változtattak volna.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezményben vállalta, hogy minden lehetséges eszközzel és módon hozzájárul a szövetségesek háborús erőfeszítéseéhez, és nyolc gyalogoshadosztályt bocsát a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság rendelkezésére. A fegyverszüneti diktátum érvénytelenítette az 1938. és az 1940. évi bécsi döntéseket, és arra kötelezte a kormányt, hogy az összes magyar csapatot és hivatalnokot Magyarország 1937. december 31-i határai mögé vonja vissza. Rendelkezett továbbá a

„fasiszta maradványok” felszámolásáról, a jóvátételi kötelezettségről, a polgári közigazgatás helyreállításáról, valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felállításáról, amely „szabályozni és ellenőrizni fogja a fegyverszüneti feltételek végrehajtását”. A fegyverszüneti megállapodás – az említettekén túl – a rádióállomások, a posta, a távíró és a távbeszélő működtetésének jóváhagyását, az időszakos és nem időszakos irodalmi termékek kiadásának, behozatalának és terjesztésének engedélyezését, valamint Németország és az általa elfoglalt országok területén élő személyek Magyarországon található tulajdonának (vagyonának és értékeinek) kivitelét vagy kisajátítását szintén a SZEB hatáskörébe utalta. A SZEB magyarországi tartózkodásával és funkciója gyakorlásával járó költségek ugyancsak az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, illetve az azt követő magyar kormányokat terheltek. A SZEB-nek – amelyben az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió képviselői foglaltak helyet – K. J. Vorosilov marsall – Sztálin egyik legközelebbi munkatársa és kevés barátainak egyike – lett az elnöke. Magyarország további sorsának alakításában a Szovjetunióé lett a döntő szó.

A SZEB igen széles hatáskörrel rendelkezett. A feltétel nélküli megadás elve alapján kötött fegyverszünet értelmében természetesen „kézen tartotta” a külpolitikát, de utasíthatott fontos belpolitikai kérdésekben is. Így nemcsak az ország szuverenitását korlátozta, hanem az Ideiglenes Nemzeti Kormány és az azt követő kormányok politikáját is erősen befolyásolta.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a fegyverszüneti szerződés aláírása után látott hozzá az új államszervezet kiépítéséhez. Legelső feladatának a demokratikus hadsereg megszervezését tekintette. A háború végeére ennek létszáma elérte az 50 000 főt.

A szovjet hadsereg felügyelte országrészben elkezdődött a közigazgatás újjászervezése, ezen belül az új belügyi és igazságügyi apparátus kiépítése. A közrend fenntartása az újjászerveződő rendőrség bünyügyi osztályának lett a feladata. A rendőrség kapta a népbíráskodás megszervezésének, a háborús és népellenes bűnök elkövetésével gyanúsítottak felkutatásának a feladatát. A politikai rendőrség megszervezésében kezdetről fogva – szovjet katonai és állambiztonsági szervek képviselőinek közreműködésével és tanácsaival – Péter Gábornak volt fontos szerepe.

1945. március elején megalakult a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya is, majd a gazdasági viszonyok rendőri felügyeletére július végén létrehozták az ún. gazdasági rendőrséget is. Ez utóbbi szervek feladatkörébe is tartoztak – akárcsak a politikai rendőrségébe – a megtorló és megelőző, illetve felderítő jellegű intézkedések, internálások. 1945 májusában a Honvédelmi Minisztérium kötelékében alakult meg a határőrség. Határportyázó századokat állítottak fel, s 1945 végén megkezdődött a belügyi fennhatóság alá tartozó határőrség szervezése is. Ezt, akárcsak a katonapolitikai osztály munkáját, Pálffy György irányította. A határőrség egyaránt folytatott elhárító és felderítő tevékenységet.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 januári rendeletével a nemzeti bizottságokra bízta a helyi önkormányzatok és a közigazgatás újjászervezését. Az ideiglenes törvényhatósági bizottságok és képviselő-testületek megválasztásával és összetételével kapcsolatosan úgy intézkedett a jogszabály, hogy azokban minden demokratikus párt, illetőleg a szakszervezeteken keresztül a társadalom minden rétege arányos képviselőhöz jusson. Ezt követte rövidesen a közalkalmazottak igazolásáról szóló kormányrendelet kiadása.

A Tiszántúlon többnyire sikeresen induló igazolási eljárások – amelyeket később lényegében a gazdasági és a kulturális élet minden területére fokozatosan kiterjesztettek – végül is nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mert az igazolóbizottságok 1945 folyamán a régi közigazgatási tisztviselőknek mindössze 2-3 százalékát távolították el a helyükről.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 26-i rendelete a polgári jobboldali és fasiszta politikai és félkatonai szervezetek feloszlatásáról intézkedett. Ennek értelmében – első lépésként – 25 pártot, illetőleg társadalmi szervezetet és egyesületet oszlattak fel Magyarországon. Köztük a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségét, a Kettőskereszt Vérszövetséget, a Levente Egyesületet, a Magyar Országos Véderő Egyesületet (MOVE), a Magyar Élet Pártját, a Magyar Megújulás Pártját, a Nyilas-kereszt Pártot, a Turul Szövetséget és a Zsidókutató Intézetet. Hasonlóan kormányrendelet intézkedett a szovjetellenes irodalom és a sajtótermékek kötelező megsemmisítéséről. Ezzel egyidejűleg az Ideig-

lenes Nemzeti Kormány hatályon kívül helyezte az ún. zsidótörvényeket, és rehabilitálta az ellenforradalmi rendszerben baloldali meggyőződésükért elítélteket.

A háborús bűnösök büntetőjogi felelősségre vonását – az 1945:VII. tc. felhatalmazása alapján – a népbíróságok végezték. A kiszabott büntetések nem mindig álltak arányban az elkövetett bűnökkel. Az ítélezés gyakran megtorló jelleget öltött, és a „múlt rendszer” prominens tagjaival, az osztályidegen elemekkel való leszámolás formájává vált. Országosan 24 népbíróság működött, de ítélezett ezeknek ún. kihelyezett tanácsa is. 1945. február 3. és 1950. április 1. között 59 429 ember ügye került a népbíróságok elé. Közülük 26 997 vádlott kapott elmarasztaló ítéletet. A 477 halálra ítélt közül 189-et végeztek ki. Erre a sorsra jutottak a korábbi miniszterelnökök közül Bárdossy László, Imrédy Béla, Sztójay Döme és a Szálasi-féle nyilas adminisztráció vezetői.

Pártok és választások 1945

1945 tavaszára--nyarára a pártok az egész országban kiépítették a szervezeteiket. Ezzel nagyjából egyidejűleg lazultak az egymás közti kapcsolataik, sőt ellentétek is fokozódtak. Az MKP szervezeti fejlődésének ütemét mutatja, hogy 1945 februárjában 30 ezer, májusában 150 000, októberében pedig már félmillió tagja volt. Az MKP Moszkvából jött – Rákosi Mátyás (főtitkár), Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József, Nagy Imre, Vas Zoltán – és itthoni vezetői – Rajk László, Kádár János, Horváth Márton, Apró Antal, Kállai Gyula – nemcsak a megszálló szovjet hatóságok bizalmát élvezték, hanem többségük – függetlenül attól, hogy honnan jött – fenntartás nélkül szolgálta a Szovjetunió érdekeit is. Ugyanakkor az MKP kezdettől fogva, vagyis 1944 végétől kezdve számított s számíthatott is a „titkos kommunistákra”, vagyis azokra a más pártokban tevékenykedő baloldali politikusokra, akiket – úgymond – az MKP vezetői „lebeszéltek” a kommunista pártba való belépésről azzal, hogy egy másik pártban többet segíthetnek az MKP-nak. Ilyen „beépített” személyek voltak az ellenzéki pártokban is, onnan segítettek az MKP követeléseinek végrehajtását, vagy információkkal látták el a kommunista vezetőket. A párt informátorhálózata kiterjedt a külön-

bőző minisztériumokra, állami és társadalmi szervezetekre, sőt még az egyházi személyek között is voltak a kommunista pártnak emberei. A kommunista vezetés informáltsága meglehetősen teljesnek volt mondható. A párt napilapja a Szabad Nép volt.

Az MKP 1945. május 20–21-i első országos értekezlete a korábbi 14 tagú központi vezetőséget 25 főre bővítette, és új testületként létrehozta a 11 tagú politikai bizottságot: Farkas Mihály, Gerő Ernő, Horváth Márton, Kádár János, Kiss Károly, Kovács István, Kossa István, Nagy Imre, Rajk László, Rákosi Mátyás és Révai József részvételével.

A Szociáldemokrata Párt az MKP-hoz hasonlóan az ipari munkásságra és a városi dolgozó rétegekre akart támaszkodni, falusi befolyása igen csekély volt. Taglétszáma 1945 nyarán 350–400 ezer körül mozgott. 1945 augusztusi kongresszusán a szocializmus megteremtését tűzte ki stratégiai célként. Jelszava a „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért!” volt. Az SZDP korántsem volt olyan egységes, mint az MKP. Vezetői különféle áramlatokat és irányzatokat képviseltek: a konzervatív Peyer Károlytól kezdve az európai szociáldemokrata centrumhoz számító Kéthly Annán, Bán Antalón, Szeder Ferencen, Szélig Imrén át a határozottan baloldali, erősen kommunistabarát Marosán Györgyig, Szakasits Árpádig (főtitkár), Rónai Sándorig. A párt lapja a Népszava volt.

A Szociáldemokrata Párt az 1945. augusztus 18–20-án tartott XXXIV. kongresszusán fogalmazta meg először részletesen a párt feladatait és politikai célkitűzéseit. A párt akcióprogramját a Magyarország gazdasági és politikai, társadalmi és szellemi újjáépítésének munkaterve tartalmazta. A 17 fejezetből és másfélszáz pontból álló munkaterv követelésesei között szerepel – rögtön az első fejezetben –, hogy „Magyarország államformája népköztársaság” legyen. Az akcióprogram belpolitikai célkitűzései alig különböztek az MKP hasonló követeléseitől.

A program külön fejezetben foglalkozott a külpolitikával. A párt abból indult ki, hogy a „demokratikus külpolitika előfeltétele a jól tájékozott és szabadon megnyilvánuló külpolitikai közvélemény. A külügyi kormányzatnak állandóan és őszintén tájékoztatnia kell a nemzetgyűlést, a szakszervezeteket és a nagy demokratikus pártok vezetőségét tevékenységéről.” Magyarország külpolitikájának alapja a munkaterv sze-

rint az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény. A kongresszus *Új magyar külpolitika és a Szociáldemokrata Párt* címen önálló dokumentumot is elfogadott. Ez lényegében a munkatervben megfogalmazott külpolitikai célokat részletezte, egy ponton azonban túl is lépett rajta. A Szovjetunióval való együttműködést „barátsági és kölcsönös megsegítési” szerződés kötésével kívánta megalapozni. A kongresszus a külpolitikai programmal együtt azonban elfogadott egy pótindítványt is, amely az „európai Egyesült Államok” eszméjét és a nagyhatalmak által támogatott dunai konföderáció létrehozását népszerűsítette. Az igen részletes program leggyengébb pontja a parasztsággal volt kapcsolatos. A nagyüzemek és a szövetkezetek előnyeit hangsúlyozta, s ezzel aligha számíthatott sikerre az éppen néhány hete vagy hónapja földhöz jutott parasztság körében.

21 tagú pártvezetőséget és – hasonlóan az MKP-hoz – 11 tagú politikai bizottságot választott. A párt főtítkárának Szakasits Árpádot, főtítkárhelyettesnek Bán Antalt és Szeder Ferencet, vezető titkárának pedig Marosán Györgyöt és Zentai Vilmost választották.

A baloldali radikális Nemzeti Parasztpárt mindenekelőtt a szegény- és kisparasztság politikai képviselőit vállalkozott, de számosan csatlakoztak hozzá a vidéki értelmiségiek (pedagógusok, orvosok, protestáns lelkészek) közül is. 1945 augusztusában az NPP-nek 1400 szervezete működött az országban, és tagjainak létszáma meghaladta a 170 ezret. A párt vezetői – Veres Péter, Kovács Imre, Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Farkas Ferenc és mások – a népi írók mozgalmanak legjelesebb képviselőiből kerültek ki, s ebben a pártban tevékenykedett Bibó István is. A párt lapja a Szabad Szó volt.

A pártban az országos vezetőség funkcióját egészen 1946 márciusáig, az I. országos nagy választmányig az intézőbizottság töltötte be, amely kezdetben 15, később 21 taggal működött. A párt elnöke 1945 tavaszától Veres Péter, főtítkára Kovács Imre volt. Az intézőbizottságban pedig Czéh József, Darvas József, Erdei Ferenc, Hegyesi János, Illyés Gyula, Jócsik Lajos, Nánási László, Szabó Pál jutott fontosabb szerephez. Az NPP-ben 1945 nyarától a baloldalon helyezkedtek el azok a népi értelmiségiek és agrárproletárok, akiket Erdei Ferenc és Darvas József személye reprezentált. Az értelmiség másik része és a módosabb

gazdálkodók Kovács Imre mögé sorakoztak fel. Kialakult egy „közép” vagy centrum is azokból a képviselők közül, illetve párttagokból, akik Veres Péterhez kötődtek. Maga a pártelnök ezt a helyzetet később így jellemezte: „Az egyik árnyalat a proletárabb Erdei Ferencet, a másik a »narodnyikabb« Kovács Imrét érezte titkos vezetőjének – én pedig, haj! Én mindegyiket értettem, hisz népben, nemzetben gondolkoztam, de bár Erdeiét éreztem a jövő útjának, mégis megpróbálkoztam az ügy érdekében, majd később is mindig egyensúlyozni ezt a két nem nagy, de egymást erősen akadályozó erőt – és kétarcúságának az ódiumát nekem is viselnem kellett.”

Az FKGP újjászervezését 1944 végén az Ideiglenes Országos Vezetőség irányította, amelyet Debrecenben alakítottak, elnöke Balogh István volt. A párt 1945 nyarára szervezeteivel – s mintegy 900 ezer fős tagságával – lényegében átfogta az egész országot. A párton belüli balszárnyhoz – amely vállalta az MNFF programjának következetes végrehajtását – tartozott a Polgári Tagozatban helyet foglaló baloldali értelmiségiek (Barcs Sándor, Gulácsy György, Mihályfi Ernő, Ortutay Gyula stb.) számottevő csoportja. Ezenkívül itt helyezkedtek el Dobi István és szegényparaszti hívei is. De a balszárnyhoz számítható Gyöngyösi János, Filó Sámuel és Szabó Árpád mellett Dinnyés Lajos, Oltványi Imre stb. is. Ez a szárny meglehetősen szoros kommunista kapcsolatokkal rendelkezett. (Többen „titkos kommunisták” voltak.) Elismert vezetőjük maga a pártvezér, Tildy Zoltán volt. A párton belül a legerősebb és legszervezettebb csoportot a Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla vezetése alatt álló „közép”, más szóval centrum alkotta. Mögöttük sorakozott fel nemcsak a módos parasztság túlnyomó többsége, hanem a közép- és kisparasztság jelentős része is. Jó kapcsolataik voltak a városi polgársággal és a nagytőke nem egy képviselőjével, valamint – elsősorban Varga Béla révén – a katolikus egyházal is. Ez a szárny – elsősorban külpolitikai okokból – a békeszerződés aláírásáig nem kívánta a baloldali pártokkal kötött megállapodást felmondani és az MNFF-t szétszakítani. Az FKGP-ben igen nagy számban foglaltak helyet a polgári és kispolgári irányzat képviselői. A nagytőke és a vele összefonódott volt nagybirtokosok képviselését Auer Pál, Pfeiffer Zoltán és Szolnoki István látta el. Sulyok Dezső is mind a nagytőke, mind a katolikus egyházi körök

szempontjából „posszibilis” személyiség volt. Itt volt megtalálható a Vásáry István és B. Szabó István-féle módos paraszti irányzat is. A Kisgazdapárt 1945 nyarán tehát olyan képet mutatott, hogy a történeti irodalom joggal nevezi „gyűjtőpárt”-nak. A párt lapja a Kis Újság.

1944 végének történelmi sorsfordulóján, a „szegedi kézfogón” a polgárság másik szószólójaként a PDP jelentkezett a politikai életben. Ez a párt mintegy 50-60 ezer fős tagságával lényegében csak a fővárosban és a megyeszékhelyeken rendelkezett politikai befolyással, programja is meglehetősen „szűk körben” hatott. 1945 áprilisában Teleki Géza lett a párt elnöke, ügyvezető elnök: Szent-Iványi Sándor (1945 nyarától Teleki helyébe lépett). Az alelnökök Bródy Ernő és Örley Zoltán voltak. Közülük Teleki Géza korábban is ismert személyiség volt, hozzá hasonlóan Bródy Ernő is. Szent-Iványi Sándor teológiai tanár, az unitárius egyház püspöke, aki jelentős nyugati kapcsolatokkal rendelkezett. Tanulmányait az amerikai Harvard Egyetemen végezte. A „szűkebb” pártvezetőséghez tartozott még Supka Géza, a nagy tudású polihisztor, a magyar szabadkőműves-mozgalom vezető személyisége és Ruppert Rezső volt polgári liberális városatya. A párt lapja a Világ volt. A PDP-t 1945 nyarára, az MKP nyomására „kiközösítették” a függetlenségi frontból.

1944 novemberében alakította meg illegálisan Csécsy Imre a Magyar Radikális Pártot. Ez a budapesti pártalakítás azonban kezdetben csak Csécsy szűkebb baráti körére terjedt ki, majd 1945 márciusában jelent meg a pártalakulásról szóló közlemény, amely a radikálisok jövőbeni elképzeléseit is tartalmazta. Ez nemcsak elfogadta a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programját, hanem a gyakorlatban is „szorosan együtt kívánt működni” a koalícióba tömörült pártokkal. A párt szervezése és hivatalos elismertetése azonban igen lassan haladt. Csécsyék több kísérletet tettek arra, hogy az MRP hivatalosan elismert, „bevert” párt legyen. Így 1945 áprilisában felkeresték Rákosi Mátyást is, akinek – Csécsy Imre feljegyzése szerint – „egyik aggálya az, hogy elszívjuk a két polgári párt rendes embereit. A másik, hogy előkelő, zártkörű társaság leszünk, ahol a tagok nagyon jól fogják érezni magukat, magukhoz hasonló kitűnő intellektuelek között, de tömegeink nem lesznek, és így akcióképtelenek leszünk.” Nem kaptak támogatást a Szociáldemokrata

Párttól sem, így indulási kísérletük sikertelen maradt. Az MRP „hivatalos” elismerésére csak 1945 szeptemberében került sor.

1944/45 fordulóján különböző elnevezéssel (Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége, Liberális Demokrata és Radikális Párt, Magyar Földműves Párt, Független Szocialista Néppárt, Magyar Köztársasági Párt stb.) más kisebb-nagyobb csoportok is megpróbáltak pártot szervezni. Ezek többsége a megalakulással, esetleg rövidebb, néhány pontos program megfogalmazásával be is fejezte tevékenységét, vagy – mint az a Magyar Köztársasági Párt és a Kossuth Párt esetében történt – még 1945 tavaszán csatlakoztak a Kisgazdapárthoz. Más volt a helyzet azonban a Keresztény Demokrata Néppárt esetében.

A katolikus politikai párt újjászervezésének ügye már 1944 tavaszán, közvetlenül a német megszállás után felmerült. Az új párt, a Keresztény Demokrata Néppárt későbbi vezetője, Pálffy József gróf ugyanis 1944 nyarától részt vett a Magyar Front megalakításában és a nemzeti ellenállás szervezésében is. A Magyar Frontban Pálffy képviselte a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete), az EMSZO (Egyházközségi Munkás Szakosztály), a KIOE (Katolikus Ifjak Országos Egyesülete) katolikus szervezeteket és a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetét. A párt szervezése azonban Serédi Jusztinián hercegprímás beleegyezésével és a KALOT vezetőinek közreműködésével – illegális körülmények között – csak később, 1944 őszén kezdődött meg. A Keresztény Demokrata Néppárt 1944. október végén már létezett, jogilag november 30-án alakult, a szervezeti kiépülés megkezdése azonban 1944. december végéig – 1945. január elejéig elhúzódott.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elutasító álláspontja után 1945 tavaszán a KDNP szervezői úgy döntöttek, hogy most már Demokrata Néppárt néven egyelőre ideológiai előkészítő munkát végeznek. Mindezekelőtt leszögezték, hogy a Demokrata Néppárt a keresztény-katolikus politikai és társadalmi ideológiát vallja magáénak. Ezért úgy gondolták, hogy amíg protestáns tömegeket nem tudnak mozgósítani, addig a szervezés helyi központjai a katolikus egyházközségek legyenek. Így elengedhetetlenül fontosnak tartották a megfelelő személyes tájékoztatást a párról, mindenekelőtt a különböző egyházi és világi vezetők (plébánosok, egyházközségi elnökök, katolikus szervezetek és in-

tézmények vezetői) bevonásával. Barankovics István – a személyesen megszövegezett szervezési „útmutatóban” – külön is felhívta a szervezők figyelmét arra, hogy munkájuk során feltétlenül közöljék a jövőendő párttagokkal, hogy a Demokrata Néppárt „kizárólagosan demokratikus alapokon áll”, ezért semmiféle kapcsolatban nincs a korábbi Egyesült Keresztény Párttal, sőt éppen ellenkezőleg, a DNP a fiatal katolikus értelmiségnek abból a szellemi, társadalompolitikai és gyakorlati magatartásából nőtt ki, ahogy ez az értelmiség a 25 évig folytatott helytelen, hibás és értelmetlen keresztény politikával szembefordult.

Barankovics István egyúttal megfogalmazta az új helyzethez igazodó politikai hitvallást is. Ebben nem politikailag, hanem csupán világnézetileg határolta el a jövőendő pártját a többi demokratikus erőtől, illetve párttól. A külpolitikai orientációt illetően is határozottan szögezte le: „A független Magyarország főnnállásának leghatásosabb külső biztosítékát a Szovjetunióval való őszinte külpolitikai barátságban kell fölismerünk, akamunk és ápolnunk.”

1945 nyarán a DNP-ben személyi és elvi ellentétek robbantak ki. A vitát az Országos Nemzeti Bizottság döntése zárta le. Az ONB Barankovics Istvánnak adott a választásokon való indulásra engedélyt.

A második világháború befejezését követő hónapok jelentős belpolitikai eseménye volt a budapesti törvényhatósági, s főleg a nemzetgyűlési választások megtartása. Céljuk első sorban a belpolitikai erőviszonyok tisztázása és a törvényhozás, valamint a kormányzás ideiglenes jellegének megszüntetése volt. A választásoknak azonban nemzetközi jelentősége is volt, hiszen a szövetséges nagyhatalmak – a jaltai konferencia nyilatkozatának megfelelően – ettől tették függővé a diplomáciai kapcsolatok felvételét Magyarországgal, s így a választások megtartása egyúttal a békeszerződés aláírásának is a feltétele volt.

Az elfogadott választójogi törvény – 1945:VIII. tc. – nemzetközi összehasonlításban is demokratikus volt. Szavazati jogot kapott minden 20. évét betöltő magyar állampolgár. 16 választókerületre osztotta fel az országot – Budapestet is beleértve –, és minden 12 ezer érvényes szavazatra 1 mandátum jutását írta elő. A választhatók köréből csupán a honvédség és a rendőrség tényleges szolgálatot teljesítő, hivatalos állományú tagjait zárta ki. A szavazati jogtól csupán a háborús bűnösö-

ket, az igazolási eljárás során foglalkozásuk gyakorlásától egy évnél hosszabb időre eltiltottakat, továbbá 25 volt jobboldali, fasiszta szervezet, illetve egyesület országos tisztviselőit fosztotta meg a törvény.

A budapesti törvényhatósági választásokon, amelyek 1945. október 7-én zajlottak le, a kisgazdapárt szerezte meg az abszolút többséget (50,54%). Ugyanakkor a Dolgozók Egységfrontja, a két munkaspárt közös listája a szavazatok 42,76 százalékát kapta. A többi párt – NPP, PDP, MRP – nem ért el számottevő eredményt.

1945 szeptemberében és októberében a pártok igazából, nagyobb erejükkel már a nemzetgyűlési választásra készültek. Választási felhívásaik, röplapjaik, plakátjaik elárasztották az egész országot. A rendelkezésre álló adatok alapján ekkor mintegy 25-30 millió plakát és röplap jutott el a magyar választókhoz. A választási küzdelemben ezeken kívül természetesen igen jelentős szerepet játszottak a választási gyűlések és az egyes választókat egyenként is elérő személyes agitáció, az ún. házi agitáció.

A Szovjetunió számára egyáltalán nem volt közömbös a választások kimenetele. 1945. október 16-án Vorosilov marsallnak, a SZEB elnökének közreműködésével tárgyalás kezdődött a koalíciós pártok között, amelyen – többek között – szóba került a kormánynak még a választások előtti átalakítása, valamint az a javaslat is, hogy az MNFF pártjai közös listán induljanak a választásokon. A SZEB-ben a nyugati nagyhatalmak tiltakozása, valamint a magyar pártok közötti nagyfokú véleménykülönbségek azonban zátonyra futtatták a felmerült javaslatokat, csupán egy közös választási nyilatkozat kiadásában tudtak a felek megegyezni. A nyilatkozatban a pártok a lakosság tudomására hozták, hogy a nemzetgyűlési választásokon minden párt külön listán indul, továbbá azt is, hogy a „négy vezető párt” megegyezett abban, hogy „függetlenül a választások kimenetelétől, a nemzeti egységre múlhatatlanul szükség lesz a jövőben is”. Körvonalazták a létrehozandó koalíciós kormány programját is, végül pedig arra hívták fel a választók figyelmét, hogy tartózkodjanak „a pártviszályok kiélezésétől, a megfélemlítéstől, a rendzavarástól és minden olyan cselekménytől, amely megbontaná azt az egységet, amelyre az országnak ma olyan nagy szüksége van”.

Az 1945. október 17–18-án ülésező püspökkari konferencia, „jobb hiá-

nyában" – ahogy Mindszenty írta visszaemlékezéseiben – a kisgazdapárt támogatása mellett foglalt állást. A konferencián elfogadott nevezetes választási körlevél megszövegezésénél – ismét Mindszentyt idézve – „mindenekelőtt arra törekedtünk, hogy híveink a szavazás előtt világos útmutatást és bátorítást kapjanak, s így megszűnjék náluk a tájékozatlanság és az ingadozás, amit a több hónapos... választási agitáció eredményezett”. „Meg kell mondanunk – írta a körlevél –, hogy a keresztény választó nem adhatja szavazatát olyan irányzatra, mely újabb elnyomást, újabb erőszakos uralmat, a természettörvények mellőzését felelőtlenül és sűrűn elköveti.” Ez utóbbi irányzat képviselői – Mindszenty szerint – elsősorban a kommunista párt és a baloldali pártok voltak. Hiszen ők kezdeményezték az új házassági rendeletet, megsértve ezzel a házasság felbonthatatlanságáról vallott katolikus álláspontot, annak a földreformrendeletnek a kiadását és végrehajtását, amely „több részletében olyan törekvéseket árult el, mintha bizonyos társadalmi osztályok egyszerű gazdasági tönkretételét célozta volna...” „Vajon az a kormány – tette fel a kérdést a pásztorlevél –, mely ily állapotokat tűr, vagy ezekkel szemben tehetetlen, nem fog-e a politikai erőszak zsarnokságával szemben még gyöngébbnek és zavartabbnak mutatkozni?” Ezért befejezésül arra hívta fel a hívők figyelmét, mintegy útmutatást is adva a szavazáshoz, hogy a „választások alkalmával adjátok szavazataitokat arra a jelöltre, aki az erkölcsi tisztaság, a jog, az igazság és a rend érdekében fog síkraszállni, s képes lesz küzdeni a jelenlegi szomorú állapotok visszaélései ellen. Ne rettenjete meg a gonoszság fiainak fenyegetésétől!... Magyar édesapa, magyar katolikus édesanya, aki felelősséget érez gyermekei lelki tisztasága, földi és örök boldogsága iránt, nem habozhat a választások előtt. Csak olyan jelöltre adhatja szavazatát, aki emberileg szólva kezeséget nyújt, hogy ilyen világ, ilyen szellemiség, ilyen eltévelyedések többé nem ismétlődhetnek a magyar földön.” A pásztorlevelet az ország katolikus templomaiban a választások előtt többször is felolvasták, illetve tartalmát a hívőkkel ismertették.

A nemzetgyűlési mandátumokért folyó választási küzdelem döntően a koalíciós pártok között zajlott le, a Polgári Demokrata Párt, a Magyar Radikális Párt „csatája” lényegében csak érdekes színfoltja lehetett a többhetes hadjáratnak. A munkáspártok igazi ellenfele a kisgazdapárt volt.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választás idején – nem hivata-

los felmérés alapján – mintegy nyolc és fél millió lakos élt Magyarországon. Ebből 5 176 180 személyt vettek fel a választók névjegyzékére. Ez azt jelentette, hogy – hazánk történelmében először – a lakosság 60 százaléka választópolgár lett. A háború következményeként a nő választók száma 600 000 fővel nagyobb volt a férfiakénál. A választásokon 4 774 653-an (92,4%) járultak az urnákhoz, és 4 730 409 érvényes szavazatot adtak le. A Nemzeti Parasztpárt 325 284, a Magyar Radikális Párt 5757, a Polgári Demokrata Párt 76 424, a Magyar Kommunista Párt 802 422, a Független Kisgazdapárt 2 697 508, a Szociáldemokrata Párt pedig 823 314 szavazatot kapott. Ennek alapján a kisgazdapárt 245, a kommunista párt 70, a szociáldemokrata párt 69, a parasztpárt 23 és a PDP 2 mandátumhoz jutott az új nemzetgyűlésben. Az MRP nem érte el az egy mandátumhoz szükséges szavazatot sem, ezért nem jutott képviselőnek a parlamentben.

A nemzetgyűlés első ülése azonban az ország közéleti és szellemi vezető személyiségei közül még 12 képviselőt választott tagjai sorába. A személyekről előzetes pártközi tárgyalások alapján döntöttek. Az így megválasztott képviselők a következők voltak: Bölöni György, Miklós Béla, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály, Kodály Zoltán, Moór Gyula, Pátzay Pál, Szent-Györgyi Albert, Szőnyi István, Tamási Áron, Vámbéry Rusztem és Zsedényi Béla.

A Tildy-kormány Az új kormány megalakítására irányuló tárgyalások tulajdonképpen már a választások napján megkezdődtek, a pártok részesedésével és a személyi kombinációkkal kapcsolatos huzavona miatt azonban csak 1945. november 15-én sikerült a kisgazdapárt vezetőjének, Tildy Zoltánnak megalakítani a koalíciós kormányát. A kormányban hét kisgazdapárti, három-három kommunista és szociáldemokrata, valamint egy parasztpárti politikus kapott helyet. Dobi István, Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád államminiszterként került be a kormányba. Rákosi és Szakasits azonban rövidesen miniszterelnök-helyettesek lettek. A kisgazdapártnak jutott tárcák közül csupán a földművelésügyit töltötte be ismertebb politikus,

Kovács Béla pártfőtitkár. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány pártonkívüli miniszterei valamennyien kimaradtak az új kormányból.

A kommunista párt már a kormányalakítási pártközi tanácskozásokon keresztülvitte, hogy az FKGP csak a miniszterelnököt és a miniszterek felét – 14-ből hetet – adja, a másik felét pedig a baloldali pártok. A tárcák elosztását illetően – továbbá Vorosilov hathatós közreműködésével – azt is elérte a kommunista párt, hogy a Belügyminisztériumot s így a rendőrség és a közigazgatás feletti felügyeletet az MKP kapja. A miniszter – az erősebb kezű Rajk László helyett egy ideig, 1946 márciusáig – az agrárszakember Nagy Imre lett. Így az MKP rögtön „korrigálta” a választások eredményét.

A Tildy-kormány megalakulásának külföldi visszhangja jóval kedvezőbb volt, mint a hazai. Ezzel összhangban több állam (Amerikai Egyesült Államok Nagy-Britannia, Jugoszlávia, Svédország, Törökország stb.) kormánya helyezte kilátásba Magyarország diplomáciai elismerését, ezt az ígéretet azonban 1945-ben egyedül az Egyesült Államok vállotta be. A Szovjetunió viszont már a nemzetgyűlési választások előtt, 1945. október 15-én felvette a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.

A kormányprogram feletti vitában kapott újból teret az államforma meghatározásának, illetve a köztársaság törvénybe iktatásának a követelése is. A „király nélküli királyság” megszüntetése után, 1945 elején intézkedés született az államfői jogkör ideiglenes rendezéséről. 1945. január 26-án háromtagú (Zsedényi Béla, Miklós Béla, Cerő Ernő – majd közlekedési miniszterré történt kinevezése után –, Révai József, szeptembertől pedig Rákosi Mátyás részvételével) Nemzeti Főtanács alakult. Ennek jogkörébe tartoztak a közhivatali és más tisztségekre való kinevezések, azok, amelyek a kormány vagy a miniszterelnök kinevezési jogát meghaladják, továbbá a kormány tagjainak kinevezése és felmentése, valamint az elítéltek kegyelemben való részesítése. 1945 nyarán a Nemzeti Főtanács hatásköre tovább bővült, így pl. intézkedhetett a házasságon kívül született gyermekek kegyelmi úton való törvényesítéséről, majd hatáskörébe került a címek adományozása, rendjelek és kitüntetések alapítása és adományozása is. A nemzetgyűlési választások után megváltozott a Nemzeti Főtanács összetétele: a miniszterel-

nők-változás következtében november 15-től Miklós Béla helyett Tildy Zoltán, november 29-től, házelnökké történt megválasztásával pedig Nagy Ferenc lett a tagja.

Az államforma gyakorlásának ideiglenes rendelkezéséről szóló 1945. december 16-i törvény módosította a Nemzeti Főtanács személyi összetételét. Eszerint a főtanács a nemzetgyűlés elnökéből és a nemzetgyűlés által választott két tagból, valamint két póttagból állt. Közülük egyik sem lehetett egyidejűleg kormánytag is, tehát a miniszterelnök már eleve kimaradt belőle. Ugyanakkor rendelkezései és intézkedései csak akkor voltak érvényesek, ha azokat a miniszterelnök ellenjegyezte. A Nemzeti Főtanács az új államforma, a köztársaság megteremtésével, illetve a köztársasági elnöki tisztség betöltésével szűnt meg.

A köztársasági államforma megteremtésének időszerűségét az SZDP vetette fel elsőként, majd az elképzelést a kommunista párt is magáévá tette. A köztársaság gondolata hasonlóan kedvező visszhangra talált az ellenzéki PDP és MRP körében is. 1945 végén, illetőleg 1946 elején az NPP hivatalos támogató megnyilatkozását követően, Dobi István és Tildy Zoltán is „egyéniileg” állást foglalt a köztársasági államforma mellett. Ezután, hosszas aggályoskodások és párton belüli viták után, a kisgazdapárti centrum szintén tudomásul vette a köztársaság megteremtésének napirendre tűzését. Az FKGP konzervatív szárnyán és táborában azonban a királyságnak is voltak hívei.

Mindszenty József hercegprímás is azt javasolta Tildy miniszterelnöknek, hogy az új államforma megteremtésének ügyét nem kell szorgalmazni, ha viszont szorgalmazzák, kérdezzék meg a népet, döntsön a népszavazás. 1945 decemberében a katolikus püspöki kar az államforma feletti döntés elhalasztása mellett foglalt állást. Majd december végén Mindszenty levelet intézett Tildy Zoltán miniszterelnökhöz és Varga Bélához, s emlékeztette őket korábbi megbeszélésükre, „a magyar prímások több mint 900 éven át állandóan gyakorolt közjogi tiszteből folyóan óvást emelt” a köztársaság megteremtésének terve ellen. A próbálkozás azonban hiábavalónak bizonyult, sem a bel-, sem a külpolitikai helyzet nem kedvezett törekvéseinek. Mindszenty a királyság melletti kiállásra a Demokrata Néppártot sem tudta megnyerni. Sőt a

budapesti amerikai és angol misszió vezetői sem emeltek kifogást az ellen „ha Magyarország köztársaságnak deklarálja magát”.

A köztársasági törvényjavaslat kidolgozásával párhuzamosan a pártok figyelme egyre inkább a lehetséges elnökjelöltek, pontosabban elnökjelölt személyére összpontosult. A koalíciós pártok közül a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt vezetőit foglalkoztatta legtovább ez a kérdés. Az SZDP-ben többen támogatták Károlyi Mihály jelölését, a javaslatához csatlakozott az MRP is. Károlyi jelölésének azonban nem volt realitása, mivel a kisgazdapárt a baloldali szociáldemokratákhoz és a kommunistákhoz politikailag közelálló politikust nem fogadott el. Károlyi maga is bizonytalan volt, hogy vállalja-e az elnökjelöltséget. Talán kételyei is támadtak megválasztása felől. Visszaemlékezésében a következőket írta: „Februárban Tildy Zoltán protesztáns lelkészt, a kisgazdapárt vezetőjét a köztársaság elnökévé választották. Megkönnyebbült sóhajjal fogadtam ezt a hírt.”

A kisgazdapárt mindenképpen saját jelöltjét kívánta köztársasági elnökké választatni. A párton belül gyakorlatilag két politikusnak volt komoly esélye a köztársasági elnökségre: Tildy Zoltánnak és Nagy Ferencnek. Az utóbbi esélyeit látszott növelni, hogy a pártban és a képviselőcsoportban ő rendelkezett többséggel. Ugyanakkor a baloldali pártok határozottan Tildy Zoltán jelölése mellett nyilatkoztak. Ilyen körülmények között Nagy Ferenc is tudomásul vette Tildy jelölését, sőt a képviselőcsoport ülésén ő javasolta. „Úgy éreztem... hogy a történelmi igazság szerint Tildy Zoltán szolgált rá legjobban az államfői tisztségre – írta nem sokkal az események után visszaemlékezésében. – Idősebb ember is volt nálam, ő volt a párt politikai vezére, majd ő viselte legutóbb a miniszterelnöki tisztséget; azt tartottam igazságos dolognak, ha Tildyt választjuk meg a köztársaság elnökévé.”

A nemzetgyűlés 1946. január 31-én fogadta el a köztársaság megte-remtéséről szóló törvényjavaslatot (1946:I. tc.), majd másnap, február 1-jén Tildy Zoltánt közfelkiáltással megválasztotta a Magyar Köztársaság elnökének.

A Magyar Köztársaság 1946. február 1-jei kikiáltásával és az új államforma törvénybe iktatásával a nemzetgyűlés politikai bizottságának a szerepe tovább nőtt, ezután már nemcsak a parlament jogkörét szűkí-

tette, illetve korlátozta, hanem a köztársasági elnökét is. Az elnököt a parlament választotta meg, hivatali ideje négy évre szólt. Ő képviselte a magyar államot, de a kormányzásban közvetlenül nem vehetett részt. A miniszterelnököt csak a nemzetgyűlés politikai bizottságának „meghallgatása” után nevezhette ki és menthette fel. Ez a rendelkezés egyébként az MKP javaslatára került a törvénybe, mint ahogy a többi elnöki jogkört szűkítő intézkedés is. Például az, hogy a köztársasági elnök minden rendelkezéséhez és intézkedéséhez a miniszterelnök vagy az illetékes felelős miniszter ellenjegyzése volt szükséges. Követeket küldött és fogadott. Hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, békekötésre, a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazására csak a nemzetgyűlés hozzájárulásával, azaz előzetes felhatalmazással volt jogosult. Megillette a kegyelmezési jog, és ő adományozhatta a nemzetgyűlés által alapított érdemrendeket, kitüntetések és hivatali címeket. Nem élhetett sem a törvényszentesítés, sem az abszolút vétő jogával. A nemzetgyűlés által alkotott törvényeket 15 napon belül köteles volt aláírni és kihirdetési záradékkal ellátni. A nemzetgyűlés felosztatásához csak a kormány előterjesztésére és a képviselők 40 százalékának a felterjesztése alapján volt jogosult. A nemzetgyűlést egy ülésszakban egyszer elnapolhatta 30 napnál nem hosszabb időre.

A Nagy Ferenc-kormány

A magyar állam új közjogi alapokra való helyezése személyi változásokat is eredményezett. A nemzetgyűlés politikai bizottsága 1946. február 4-i ülésén Nagy Ferencet ajánlotta miniszterelnöknek, a nemzetgyűlés elnöke pedig a szintén kigazdapárti Varga Béla lett.

A belpolitikai küzdelmek fontos eseménye volt, hogy 1946. március 5-én az MKP, az SZDP, az NPP és a szakszervezetek részvételével megalakult a Baloldali Blokk. A Baloldali Blokk megalakítása jelezte, hogy az MKP politikája új szakaszához érkezett: megkezdődött az FKGP fokozatos felmorzsolása, az ún. „szálimitaktika” gyakorlati alkalmazása. Az FKGP-re a SZEB részéről is erős nyomás nehezedett, így meghátrálásra kényszerült. Teljesítette a Baloldali Blokk legfontosabb követelé-

seit: az FKGP Országos Elnöksége 1946. március 12-én bejelentette 20 nemzetgyűlési képviselőjének a pártból való kizárását.

Másfél hónappal később Sulyok Dezső a nemzetgyűlés 1946. május 2-i ülésén jelentette be, hogy az FKGP-ből kizárt 16 társával együtt megalakította a Magyar Szabadság Pártot. A Magyar Szabadság Párt „működési engedély” hiányában 1946 októberéig kizárólag csak a nemzetgyűlésben fejtett ki tevékenységet. A SZEB jóváhagyása után november végétől megkezdődött a párt szervezése Budapesten és vidéken egyaránt. A pártalkotmány szerint az MSZP célja „alkotmányos úton demokratikus politikai szervezetbe tömöríteni mindazon magyar állampolgárokat, akik a független magyar államban az ember természete és elidegeníthetetlen jogai alapján félelemtől és nélkülözéstől mentesen, a keresztény hitelvek és erkölcsi törvények követelményei szerint kívánnak élni”. A párt legfontosabb vezetői Sulyok Dezső, Nagy Vince, Vásáry István, Pálffy József és Némethy Jenő voltak. Lapjuk, a Holnap csak 1947 tavaszán jelenhetett meg, mindössze tíz alkalommal.

A nemzetgyűlés 1946. március 12-én fogadta el a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvényjavaslatot (1946:VII. tc.). A törvénynek igen széles volt a hatóköre és rendkívül szigorúak a rendelkezései a bűncselekménynek, illetőleg a vétségnek minősített esetekben. Nemcsak a köztársaságellenes szervezkedést és propagandát kívánta maximális szigorral büntetni, hanem azokat is, akik ilyenről tudomást szereztek, és nem jelentették azt időben a hatóságoknak. A törvénnyel az MKP olyan „eszköz” birtokába jutott, amely valóban hatásosan tette lehetővé érdekeinek védelmét minden polgári kísérlettel szemben. A törvény, a gyakorlatban mintegy jogalapot teremtve a „szálamitaktikához”, annak törvényesítését szolgálta az elkövetkező esztendőkből, sőt évtizedekben. Jellemző, hogy az 1946:VII. tc. alapján a Budapesten, Debrecenben, Győrött, Pécsen és Szegeden működő népbírószági különtanácsok elé – 1946 tavasza és 1950 eleje között – 12 276 embert állítottak; a népügyészségek, amelyek elé viszont 1349 személyt hurcoltak a politikai rendőri szervek, 5861 főt elmarasztaltak. Ebben a periódusban ugyanakkor a fővárosban és vidéken inter-

náltak száma meghaladta a 40 ezret. Később is ezt a törvényt alkalmazták az összes koncepciók perben.

A nemzetgyűlés 1946. május 27-én fogadta el az emberi alapjogok védelméről szóló 1946:X. tc.-t, amely kimondta: „Büntettet követ el és – amennyiben súlyosabb büntetőrendelkezés alá nem esik – öt évig terjedő börtönnel büntetendő az a közhivatalnok, aki hivatali eljárásban vagy intézkedésével másnak az 1946:I. tc. bevezetésében foglalt valamely természetes és elidegeníthetetlen jogát törvényellenesen megsérti.” A törvény elfogadását elsősorban a kisgazdapárt szorgalmazta, mintegy az 1946:VII. tc. kiegészítéseként. A belpolitikai szempontok mellett azonban külpolitikai megfontolások is indokolták a tc. elfogadását, elsősorban a csehszlovákiai magyarok sorsa miatt, valójában „ellenpéldát” szolgáltatva a Csehszlovákiában történetekhez.

A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény elfogadása után jelentették be a nemzetgyűlésnek a kormány összetételében végrehajtott időközbeni változásokat. Kovács Béla már februárban távozott a Földművelésügyi Minisztérium éléről, és Dobi István lépett a helyére, Nagy Imrét pedig 1946. március 20-án Rajk László váltotta fel a belügyminiszteri székben.

A telepítésről és a földosztás befejezésének előmozdításáról elfogadott 1946:IX. tc. a földhöz juttatottakat megerősítette tulajdonukban, és megvédte őket a különböző visszavételi kísérletekkel szemben. Azokban az esetekben viszont, amelyekben a földosztó bizottságok a végrehajtás közben túllépték a jogszabályok előírásait, a törvény a volt tulajdonosoknak – ha olyanokról volt szó, akiknek élethivatása a földművelés – természetbeni kártalanítást helyezett kilátásba, amelyet telepítés formájában kellett teljesíteni. Más egyéb jogos esetekben pedig pénzbeli kártalanítást írt elő a törvény. Az 1946:IX. tc. még mindig nem zárta le véglegesen a földosztást, kétségtelen azonban, hogy jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a függőben maradt kérdések a parasztság szegényebb rétegei óhajának és célkitűzéseinek a szellemében oldódjanak meg.

A nemzetgyűlés 1946. május 23-án kezdte meg a szénbányák államosításáról szóló törvényjavaslat (1946:XIII. tc.) tárgyalását, amelynek az elfogadásával 50 ezer fővel gyarapodott az állami üzemekben dolgozó munkások létszáma. A hatályba lépett jogszabály a bányauze-

mek mellett csupán az erőművek, a karbidgyárak és más kiszolgálóegységek államosítását írta elő 1946. január 1-jei hatállyal. A szénbányák államosítása – a külföldi tulajdon érintetlenül hagyásával – így nem volt teljes.

Több hétig tartó vita után, 1946. május 6-án jött létre a pártközi megállapodás a B-lista végrehajtásáról, amely a közalkalmazottak létszámát az 1938. évi állapotokhoz képest 10 százalékkal kívánta csökkenteni. Az 5000/1946. M. E. sz. rendelet értelmében a leépítési ügyekben háromtagú bizottságok határoztak, amelyekbe egy-egy tagot a miniszterelnök, az illetékes szakminiszter és a Szakszervezeti Tanács delegált. 1946 októberéig mintegy 60 ezer személyt bocsátottak el munkahelyéről B-listával, köztük ötezer rendőrt. Ezzel a rendőrség állománya 55 ezer főre csökkent, ami persze még mindig jóval több mint a duplája volt a hadsereg korabeli létszámának.

Az FKGP 1946. május közepén úgy látta, hogy megérett a helyzet arra, hogy követelésekkel álljon elő a Baloldali Blokkal szemben. Többek között a „közélet minden területére” vonatkozó „arányosítás” végrehajtását és a törvényhatósági bizottsági választások kiírását követelte. Június végére olyan feszültté vált az ország politikai légköre, hogy szinte lehetetlenné vált a kormány munkája, sőt az egész politikai élet „robbanással” fenyegetett. Ekkor érkezett meg a SZEB jegyzéke a kormányhoz, amelyben G. V. Szviridov tábornok – ő váltotta fel Vorosilovot a SZEB elnöki székében – a szovjet katonák ellen elkövetett merényletekre hivatkozva követelte a KALOT és más szervezetek feloszlatását, a „reakciós” tisztviselők leváltását, bíróság elé állítását, a „papok uszításának” megakadályozását. Ennek következményeként Rajk László belügyminiszter július elején mintegy 1500 társadalmi egyesületet és ifjúsági szervezetet – köztük a KALOT-ot és a Cserkészszövetséget – oszlatott fel. Ez a lépés lényegében a „civil társadalom” elleni nyílt támadás volt, s a baloldali erőktől eltérően gondolkodó társadalmi csoportok felszámolásának kezdetét jelezte.

1946 őszén a pártok újrafogalmazták a jövőre vonatkozó politikai elképzeléseiket. Az FKGP centruma (Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla) hevesebben kezdte bírálni a párt radikális, az MKP-val szoros együttműködésre kész képviselőit (Ortutay Gyula, Oltványi Imre, Mihályfi Ernő és

mások), s azzal az eltökélt szándékkal igyekezett megakadályozni a kommunisták előretörését, hogy csak akkor tartják fenn a koalíciót, ha az MKP megelégszik a hatalomban a választásokon szerzett 17 százalékos „arányával”. Az FKGP megélénkülő tevékenységének egyik legfontosabb állomása az 1946. szeptember 7–9-i budapesti parasztnapok voltak. A Hősök terén tartott nagygyűlés kiáltványban és ún. Határozati javaslatban fogalmazta meg a centrum elképzeléseit és jövőbeni magatartását. A demokráciában három nemzetalkotó elemet ismertek el: a parasztságot, a munkásságot és a „dolgozó értelmiséget”. Kíváncsnak tartották, hogy ezek a társadalmi rétegek szabadon szervezhessék meg saját érdekképviselőiket. Így követelték a Parasztszövetségnek – a parasztság különböző rétegeit tömörítő és a párt irányítása alatt álló tömegszervezetnek – a szakszervezetekkel egyenlő jogú elismerését. Ezt a kisgazda-törvényjavaslatot azonban még sem vitathatták a nemzetgyűlésben, mert a SZEB „korporatív jellegű vonásokra” hivatkozva megtiltotta a javaslat parlamenti tárgyalását. Ugyancsak kudarcra végződött az a kísérlet is, hogy a kisgazdapárt megerősítse egyre gyengülő pozícióit a közigazgatásban. A B-lista túlkapásait nem sikerült megakadályozni, és revízióját sem tudták megfelelően keresztülvinni.

1946 őszén az SZDP-ben és a Nemzeti Parasztpártban is belső vitákat okozott, hogy milyen legyen a viszony a koalíció két pólusához. Kovács Imre és követői azt szerették volna elérni, hogy az NPP változtassa meg politikai orientációját, lazítsa az MKP-val való kapcsolatát, váljon önállóbbá. Veres Péter pártelnök és a mögötte álló képviselők azonban nem mentek bele a kommunista párttal való együttműködés teljes felbontásába. Az SZDP-ben Peyer Károly és csoportja is arra törekedett, hogy fenntartsa a szociáldemokrata politika és a mozgalom önállóságát, lazítsa a párt kapcsolatait az MKP-val.

AZ MKP 1946. szeptember 29. és október 1. között ülésező III. kongresszusa viszont olyan határozatokat hozott, amelyek a polgári erőknek a hatalomból és a gazdaságból való kiszorítását célozták. A kongresszus a kommunista párt jövőbeni politikai irányvonalát a „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!” jelszóra vált követelésben fogalmazta meg. Ezzel összhangban követelte a termelés és a hitel állami irányítását, a bankok és a külkereskedelem állami ellenőrzését és a megkezdett államosítások folyta-

tását. Végül állást foglalt a hároméves terv, vagyis a tervgazdálkodás bevezetése mellett. Az SZDP és az NPP „baloldala” meglelégedéssel fogadta és üdvözölte a kommunisták kongresszusának megállapításait és döntéseit. Az FKGP viszont elhatárolódott ezektől a törekvésektől.

1946. november 24-én a Magyar Szabadság Párt is megtartotta zászlóbontó nagygyűlését a Sportcsarnokban. Sulyok Dezső olyan koalíció létrehozását javasolta, amelynek a két munkáspárt mellett „egy, az evangéliumra támaszkodó, spiritualista világnézetet valló, az egyéni tulajdont fenntartani kívánó s az individuum jogait elismerő párt”, vagyis a saját pártja lenne a tagja. „Ma az adott kül- és belpolitikai helyzetünkben az egyetlen elképzelhető helyes kormányzás az – szögezte le Sulyok –, hogy a kommunista párttal együtt, de nem annak járszalagján és nem annak szuggesztíója alatt egy polgári demokratikus kormányzat együtt kormányzás formájában vigye az ország ügyeit.”

A szabadságpárt zászlóbontására sajátos módon elsősorban a kiskgazdapárt reagált meglehetősen ideges hangon, s ebben nyilván szerepet játszott az, hogy a párt vezetői úgy számoltak, hogy Sulyokék megbontják soraikat a polgári, kispolgári elemek megnyerése révén. Supka Géza, a Polgári Demokrata Párt egyik vezetője találóan hasonlította Sulyok beszédét egy cirkuszi kötéltrancos mutatványához, hozzátéve, hogy „a legkevesebb salto mortale sikerül a politika arénájában”. A zászlóbontás után Sulyokék megkezdték a szabadságpárt vidéki szervezését is.

Ebben a helyzetben érte az országot és mindenekelőtt a kiskgazdapártot, az ún. köztársaság-ellenes összeesküvés kipattanása és „felgöngyölítése”. A belügyi hatóságok 1947. január elején hozták a közvélemény tudomására, hogy egy horthysta politikusokból, katonatisztekből, hivatalnokokból álló csoport köztársaság-ellenes tevékenységet fejt ki, s ennek vezérkaraként az ún. Hetes Bizottságot jelölték meg. (Ezt a nevet a vallások során az Államvédelmi Osztály vezetőitől kapták.) Az ÁVO azt állította, hogy az ún. Hetes Bizottságnak a Nagy Ferenc szűkebb köréhez tartozó Saláta Kálmán nemzetgyűlési képviselő is tagja. A letartóztatásra a jogi alapot az 1946:VII. tc., a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény szolgáltatta.

Ez az ügy már jelezte, hogy az MKP taktikájában nyílt „váltás” következett be: a politikai módszerek adminisztratív módszerekkel páro-

sultak. A nyomozás végül – kikényszerített hamis vallomások alapján – eljutott Kovács Béláig, az FKGP főtitkáráig. Ekkor a politikai rendőrség kérte Kovács Béla mentelmi jogának a felfüggesztését. A nemzetgyűlés azonban ezt nem szavazta meg. Kovács Béla ugyanis nem volt részese az „összeesküvésnek”, sőt nem is tudott róla. 1947. február 25-én Kovács Béla megjelent a politikai rendőrségen, ahol kitartott ártatlansága mellett, sőt bizonyíték sem került elő. Még ezen a napon a szovjet katonai hatóságok letartóztatták, és a Szovjetunióba hurcolták. (Nyolc évet töltött ezután fogságban.)

Az összeesküvéssel kapcsolatos események folytán közel 50 képviselő volt kénytelen távozni az FKGP-ből, köztük olyan tekintélyes kiskisda politikusok mint Futó Dezső, Pfeiffer Zoltán, Eszterhás György, Pártay Tivadar és mások. Február végén, Kovács Béla letartóztatása után az NPP alelnöke, Kovács Imre kilépett a pártból. Ekkor tartóztatták le a Magyar Testvéri Közösség, valamint a Magyar Parasztszövetség tagjait, illetve vezetőit. Közülük – szovjet belügyi szervek és tanácsadók közreműködésével – hét perben összesen mintegy 250 személyt ítélték el. Köztük Donáth Györgyöt halálra, Veress Lajos vezérezerdest 15 évi, Arany Bálintot 12 évi kényszermunkára. Nem volt ritka a Mistéth Endrééhez – letartóztatásakor építés- és közmunkaügyi miniszter – hasonló eset, akit hat év kényszermunkára ítélték, s „ebből több mint nyolc évet” le is töltött.

1947. április elején aztán Rákosi Mátyás azt jelentette levélben moszkvai feletteseinek, hogy „Nagy Ferenc miniszterelnök mindenképpen részt vett az összeesküvésben, sőt feltételezhető, hogy a legutóbbi időszakban ő adott politikai tanácsokat az összeesküvőknek”. Egyúttal Nagy Ferenc eltávolítását is közeli célként jelezte, mondván, hogy „folytatni akarjuk az összeesküvők és köztük Nagy Ferenc miniszterelnök leleplezését”, másképpen szólva Nagy Ferencre került sor.

1947 májusában a fakultatív vallásoktatás bevezetésének szorgalmazása, valamint a bankok államosításának felvetése következtében újabb koalíciós ellentétek keletkeztek, tovább súlyosbodott a belpolitikai válság. A fakultatív vallásoktatás ügye – az egyházak tiltakozása következtében – május végén, június elején, még mielőtt döntés született volna róla, lekerült a napirendről. A bankok államosítását sem Nagy Fe-

renc miniszterelnök, sem az FKGP nem támogatta, a két munkaspárt viszont szorgalmazta. A Gazdasági Főtanács mégis elfogadta május 28-án a bankok állami ellenőrzéséről szóló rendeletet, de az államosítást egyelőre sikerült elodázní.

Nagy Ferenc május közepén – szabadságra – Svájcba utazott. Előtte azonban jegyzékben kérte a szovjet kormányt, hogy Kovács Bélát adják ki a magyar hatóságoknak. A miniszterelnök svájci tartózkodása idején kapta meg helyettesétől, Rákosi Mátyástól a szovjet diplomácia válaszát, amely „terhelő adatokat” tartalmazott Nagy Ferencre vonatkozóan. Természetesen Nagy Ferenc miniszterelnök nem volt összeesküvő, az MKP vezetői ennek ellenére 1947. május végén lemondásra és külföldön való maradásra kényszerítették. Rákosiék sietségére jellemző volt, hogy május 31-én, amikor még Nagy Ferenc le sem mondott, Tildy Zoltán köztársasági elnökkel kinevezítették az új kormányt. Valójában az történt, hogy a Svájcban tartózkodó Nagy Ferenc csak június 1-jén írta meg a lemondólevelét, amelyet június 2-án – amikor a svájci-osztrák határon cserében „megkapta” kisfiát – nyújtott át az illetékeseknek. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy három napig két miniszterelnöke is volt Magyarországnak. Nagy Ferencet számos kisgazda és ellenzéki politikus követte az emigrációba, az FKGP pedig a teljes széthullás állapotába került. Nagy Ferenc eltávolítása után az MKP támogatásával a miniszterelnöki posztra a kisgazdapárti Dinnyés Lajost állították.

A Dinnyés-kormány és az 1947. évi választások

Hangoztatta, hogy kormánya elismeri a magántulajdont, az egyén szabadságát és jogait. Ezután a miniszterelnök részletesen ismertette a kormány kül- és belpolitikai célkitűzéseit. Ez utóbbiakat illetően mindenekelőtt a szomszéd népekkel való barátság és együttműködés megszilárdítását jelölte meg feladatul. A belpolitikában viszont a hároméves terv megvalósítását tekintette a legfontosabb teendőnek. Állást foglalt a vagyondézsmá, a vagyonszaporulati adó erősen progresszív jellegű kivetése mellett, és ismételten szükségesnek ítélt-

Dinnyés Lajos miniszterelnök 1947. június 10-én mutatkozott be a nemzetgyűlésben, és ismertette kormánya programját.

te a bankok államosítását. Ígéretet tett – az adógabona kivételével – a beszolgáltatás eltörlésére és az agrárrolló lényeges szűkítésére. Kilátásba helyezte a közigazgatás reformját, a parasztifjaknak a jegyzőtanfolyamokra, a rendőr- és honvédtisztképző intézményekbe való nagyobb arányú beiskolázását, a művelődéspolitikai terén pedig a nyolcosztályos általános iskola fejlesztését állította első helyre.

A koalíciós pártok képviselői a kormányprogram vitája során kivétel nélkül támogatásukról biztosították a új kormányt. Az ellenzék véleménye Sulyok Dezső álláspontjával összegezhető: „Rendőrállammá alakultunk át, valóságos rendőrállammá, ahol a rendőrség befolyása nemcsak a közéletre, hanem az egyes emberek magánéletére is elviselhetetlenül ránehezedik és szigorodik... Dinnyés miniszterelnök úr... beszéljen arról a szintkülönbségről, amely az 1945 novemberi demokrácia és az 1947 júniusi demokrácia között Magyarországon van! Azt számítsa ki és azt mondja meg, hogy e között a kettő között hány méter a szintkülönbség. Ha ezt meg tudja mondani és ki tudja itt fejteni, akkor mély tisztelettel fogok meghajolni politikai és matematikai képességei előtt... A valóság tehát az, amit elmondtam: ma már egy látszatdemokráciában élünk.”

A Párizsban 1947. február 10-én aláírt békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot a minisztertanács még május 16-án elfogadta, de az időközben lezajlott belpolitikai események miatt csak június 24-én kerülhetett a nemzetgyűlés elé. A Dinnyés-kormány a ratifikációs törvényjavaslatnak a nemzetgyűlés által történt megszavazásával kétségtelenül az egyik legnehezebb feladatát oldotta meg. A szavazás azonban távolról sem fejezte ki hűen a pártoknak, a különböző politikai irányzatoknak a békeszerződésről alkotott véleményét. A kommunista párt és általában a baloldal, sőt ide lehet sorolni a kisgazdapárt egy részét is, a békeszerződés ratifikálásában a rendszer megszilárdításának, nemzetközi elismertetésének tényezőjét látta. A pártok képviselői azonban, melyek a nemzetgyűlési vitában felszólaltak, nem törekedtek elhallgatni vagy kisebbiteni a békeszerződés szigorúságát és súlyosságát sem.

Így Kéthly Anna a szociáldemokraták részéről azt hangsúlyozta, hogy a „Magyar Köztársaság fizet ebben a békeszerződésben azért, amit elődeink csináltak... De amikor ezt a békeszerződést becikkelyezzük, ennek a békeszerződésnek a szövegét tudomásul vesszük, akkor

együttal azt is megmondjuk, hogy ezzel a békeszerződéssel nemcsak a megbántott és megsértett népeket fizetjük ki, de kifizetjük saját uralkodó osztályunkat is. Nincs többé egymással számadásunk.” Sulyok Dezső elsősorban a nagyhatalmakat tette felelőssé, hogy „igazságos béke helyett olyan békét adtak nekünk, amelytől részleteiben vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen lehet elvonatkoztatni a büntetés és megtorlás gondolatát. Egyetlen hatalom ügye sem a mi ügyünk, ezért Magyarország ezután soha sem orientálódhat egyoldalúan külpolitikailag és soha nem válhat bármely hatalom vagy hatalmi csoport »vazallusává«.” Mihályfi Ernő a kormány álláspontját képviselte, amikor leszögezte: „Új kormányunk külpolitikájának alapja az őszinte és fenntartás nélküli barátság szomszédainkkal, a dunai államokkal és elsősorban a szomszéd nagyhatalommal, a Szovjetunióval.”

A békeszerződés 1947. szeptember 15-én lépett hatályba, miután ezt már korábban a szövetséges nagyhatalmak is valamennyien ratifikálták. Ezzel elévültek a fegyverszüneti megállapodásnak a SZEB működésére vonatkozó előírásai, és érvénybe lépett a békeszerződés 22. cikkelye, amely a következőket tartalmazta: „A jelen szerződés életbelépését követően minden szövetséges fegyveres erő 90 napon belül Magyarországból vissza kell vonni, mindazonáltal a Szovjetunióknak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erő tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa.”

A hároméves tervre vonatkozó törvényjavaslat szövegét az 1947. június 9-i pártközi értekezlet véglegesítette. Ekkor határozták meg a hiteles szervezet államosításának a mértékét és fogadták el a Tervgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal szervezetét, valamint a hatáskörét szabályozó kormányrendeletet is. A törvényjavaslat megszavazására – nagy viták után – csak minimális többséggel került sor. Így az MKP célkitűzéseinek megfelelően 1947. augusztus 1-jén megkezdődhetett a hároméves terv végrehajtása.

Alig csitult el a hároméves tervvel kapcsolatos nemzetgyűlési vita, amikor egy újabb esemény kavart vihart a koalícióban és a közvéleményben. A koalíciós pártok vezetőinek értekezlete, majd ezt követően a minisztertanács is – szovjet nyomásra – úgy döntött 1947. június

11-én, hogy Magyarország nem vesz részt Párizsban a Marshall-terv előkészítése ügyében összehívott konferencián. A kormány ezt nyílt hazugsággal azzal indokolta, hogy „a magyar kormánynak legnagyobb sajnálatára nem áll módjában elfogadni a meghívást a párizsi értekezletre, mert az előzetesen lefolyt angol–francia–szovjet értekezlet bebizonyította, hogy a párizsi konferencia tárgyában a nagyhatalmak sem tudnak megegyezésre jutni, Magyarország pedig nem vehet részt olyan tárgyaláson, amelynek kérdésében a nagyhatalmak nem egységesek, és amelyen nem vesznek részt valamennyien.” (A konferencián végül is megjelent a mintegy száztagú szovjet delegáció, s ott voltak a lengyel, a csehszlovák, a jugoszláv kormány képviselői is.)

A nemzetgyűlés többsége 1947. július 23-án elfogadta a választójog módosítására vonatkozó törvényjavaslatot (1947:XXII. tc.). Ezzel 1945-höz képest több korlátozás és szűkítés lépett életbe. Így kizárták a választójogból a Horthy-rendszer idején működő jobboldali pártok és szervezetek megyei választmányi tagjait, a politikai okokból B-listázottakat, a kitelepítésre kijelölt németeket, az áttelepült csehszlovákiai magyarokat stb.

Az Országos Nemzeti Bizottság 1947. július 30-án 11 párt, köztük a Katolikus Néppárt indulását engedélyezte a választásokon. Ez a párt azonban a választási küzdelmek során a Keresztény Női Táborhoz csatlakozott, s így 10 lett az indulók száma. Az újonnan induló pártok azonban csak abban az esetben vehettek részt ténylegesen a választásokon, ha a választásokat megelőző 15. napon a választókerület székhelyén alakult választási bizottságnál benyújtották a szükséges ajánlásokat. Mégpedig minden választókerületre nézve ötvenszer annyi választó írásbeli ajánlásra volt szükségük, mint amennyi az illető választókerületben jelölhető személyek legmagasabb száma, legfeljebb azonban 3000. Az induló pártok között azonban már nem szerepelt a Magyar Szabadság Párt, amely 1947. július 21-én feloszlatta önmagát. Ez a döntése elsősorban azzal függött össze, hogy Sulyok Dezső és néhány társa a választójogi törvény módosítása után elvesztette a választójogát.

Már javában folyt a választási kampány, amikor elkészültek a választói névjegyzékek. A több mint 460 ezer személy kihagyása megdöbbentést váltott ki a koalíció, s főleg az ellenzék táborában. A koalíció

pártjai – jogosan – az MKP-t hibáztatták. Az augusztus 14-én tartott püspökkari konferencia is óvást emelt a választójogból való kizárások ellen, és követelte a kormánytól, hogy találjon módot a nagyszámú visszaélés orvoslására, s ne tegye ki az országot annak a veszélynek, hogy a választás tisztaságát és eredményét akár külföldön, akár belföldön esetleg kétségbe lehessen vonni. Tiltakoztak az új ellenzéki pártok is. Eszterhás György a DNP, Vajda Endre az FMDP, Slachta Margit a KNT és Pfeiffer Zoltán az MFP nevében augusztus 30-án a „választások tisztasága felett érzett súlyos aggodalmaik alapján” közös beadványt intéztek Tildy Zoltán köztársasági elnökhöz, és ebben tiltakozásukat fejezték ki a névjegyzékből történt tömeges kihagyások miatt. Sőt azt is közölték, hogy a jövőre nézve is fenntartják maguknak a jogot, hogy tiltakozásuk „gyakorlati érvényesítése érdekében a továbbiakban is felléphessenek”. Ezzel az egy hónapja tartó választási küzdelem, a „mindenki mindenki ellen” időszaka lezárult, másnap, augusztus 31-én pedig a választások is lezajlottak.

Az 1947. augusztus 31-én tartott választások napján nagy vihart kavart az MKP kezdeményezésére saját aktivistáikkal lebonyolított kék cédulás (névjegyzékkivonattal történő) szavazás. Az alkalmazást maga a törvény tette lehetővé, amikor úgy rendelkezett, hogy a választási ellenőrök, a választások napján nem a lakóhelyükön tartózkodók más hol is leadhatták szavazataikat. A névjegyzékkivonatokkal leadott szavazatok pontos számát ma már nem lehet megállapítani. Péter Gábornak, az ÁVO főnökének korabeli jelentése szerint 62 981 szavazatot adtak le ilyen módon. Mások – a visszaemlékezők és kutatók – 100-200 ezerre becsülik a kék cédulás szavazatok számát. Természetesen a kék cédulás szavazatok között is lehettek olyanok, amelyek szabályosak voltak. Kétségtelen azonban, hogy ez a „művelet”, illetve akció az MKP-nak és a korabeli magyar demokráciának felmérhetetlen károkat okozott.

A központi választási bizottság 1947. szeptember 5-én hirdette ki az országgyűlési választások hivatalos eredményét. Eszerint leszavazott az országban 5 031 025 választó, ebből 4 998 338 érvényes, 32 687 érvénytelen szavazat volt. A szavazatok pártonkénti megoszlása és a mandátumok száma a következő volt:

<i>A párt neve</i>	<i>A szavazatok</i>	<i>A mandátumok száma</i>
1. Magyar Kommunista Párt	1 113 050	100
2. Független Kisgazdapárt	769 763	68
3. Szociáldemokrata Párt	744 641	67
4. Nemzeti Parasztpárt	415 465	36
5. Keresztény Női Tábor	69 536	4
6. Demokrata Néppárt	820 453	60
7. Magyar Függetlenségi Párt	670 547	49
8. Magyar Radikális Párt	84 169	6
9. Független Magyar Demokrata Párt	260 420	18
10. Polgári Demokrata Párt	50 294	3

A választási szövetség négy pártja (MKP, SZDP, NPP, FKGP) megkapta a szavazatok 60,9 százalékát, így a 6 ellenzéki pártnak 39,1 százalék jutott. Annak ellenére, hogy a kommunista párt kapta a legtöbb szavazatot (22,3 százalék), az eredmények azt is megmutatták, hogy Magyarországon 1947 augusztusában a szavazók többsége továbbra is a „polgári életforma” mellett voksolt, illetve állt ki, hiszen az ellenzéki pártok és a kisgazdapárt szavazóinak száma együttesen csaknem 55 százalékot tett ki.

Az ellenzéki pártok közül a DNP vezetői nagy örömmel vették tudomásul az eredményeket, Barankovics István, a párt vezetője úgy értékelte a választásokat, hogy az nem betetőzése volt egy munkának, hanem „nyitánya egy sok gonddal, áldozattal és szorgalommal munkálkodó jövőnek, melynek nagynak kell lennie”. Pfeiffer Zoltán szeptember első napjaiban azt üzent a választóinak hogy „a Magyar Függetlenségi Párt fegyelmezetten rendezi sorait a győzelem után, hidegvérrel szemléljük a politikai fordulatokat, megyünk a magunk útján, ellenzékiek maradunk”. Pedig már ismerték Rákosi Mátyás 1947. szeptember 2-i nyilatkozatát, aki pártja nevében leszögezte, hogy az MFP „demokraciellenes aknamunkáját meg kell és meg fogjuk hiúsítani”, és a DNP-ről is azt mondta, hogy e párt „jövőbeni magatartása alapján lehet majd véglegesen eldönteni, vajon a demokratikus építőmunka útján akar-e járni, vagy a reakcióval akar-e együtt haladni”.

Rákosi kijelentései kétségtelenül hatást gyakoroltak a két párt továb-

bi politikájára és sorsára, de legalább ilyen döntő volt az a tény, hogy a választások után néhány héttel (1947. szeptember végén) a lengyelországi Szklarska Poreba üdülőhelyen a Szovjetunió és hat európai „népi demokratikus” ország (Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Románia), valamint a francia és olasz kommunista párt képviselői megalakították a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (Kominform). A tanácskozás résztvevői A. A. Zsdanovnak a nemzetközi helyzetről adott tájékoztatója alapján magukévá tették azt az álláspontot, amely szerint a világon „két tábor” alakult ki: az „imperialista, demokráciaellenes” tábor, amelynek „az amerikai világuralom megteremtése és a demokrácia megsemmisítése a célja”, a másik pedig „az imperialistaellenes, demokratikus tábor”, amely „az imperialista rend aláásását és a demokrácia megszilárdítását” tartja fő feladatának. Zsdanov kettéosztotta a világot, s figyelmeztette a résztvevőket, hogy végső fokon mindenkinek a „két tábor” valamelyike mellett kell választania. Zsdanov továbbá azt is hangsúlyozta, hogy a „demokrácia és a béke” biztosításában „a Szovjetuniót és a külpolitikáját illeti a vezető szerep”. A találkozóon részt vevő kommunista pártok elhatározták, szorosra zárják soraikat.

A tanácskozáson Farkas Mihály és Révai József képviselte az MKP-t. Hazatérve beszámolójukban nemcsak abban látták a találkozó jelentőségét, hogy „az SZKP részéről Sztálin elvtárs két olyan közeli munkatársa vett részt, és játszott vezető szerepet, mint Zsdanov és Malenkov elvtársak”, hanem döntően abban – amit „történelmi jelentőségű”-nek neveztek –, hogy „a tájékoztató iroda létesítésével” – a Komintern feloszlata után „újra megteremtették a kommunista pártok együttműködésének feltételeit”. Ezentúl arra külön is felhívták az MKP Politikai Bizottsága tagjainak a figyelmét, hogy a konferencia nemcsak az amerikai imperializmus ellen folytatott harc „koordinált taktikájának” az alapját vetette meg, hanem konkrét útmutatásokat is adott arra vonatkozóan, hogy „a kommunista pártok a koalíciós kormányokban elfoglalt pozíciókat tényleges hatalmi pozíciók elfoglalására és azok kiszélesítésére tudják felhasználni”. Farkas és Révai kiemelték az értekezlet résztvevőinek azt a tanácsát is, hogy a kommunista pártoknak a fegyveres erők feletti rendelkezésre kell törekedniük, továbbá azt is, hogy

nemcsak arra kell törekedniük, hogy kiszorítsák a burzsoáziát a politikai hatalomból, hanem a burzsoázia „gazdasági hatalmának összesűkítésére, végső fokon megsemmisítésére” kell törekedniük. A tájékoztató iroda helyzetelemzése és állásfoglalásai alapján Farkas és Révai konkrétan is megfogalmazta a további legfontosabb teendőket az MKP számára. Az egyik: „Az új koalíció kialakítására irányuló politikai vonal végrehajtásának meggyorsítása”, az ehhez szükséges rendszabályok sürgős kidolgozásával, s egyúttal a „Pfeiffer-párt szétzúzása”. A másik: „Szilárdan ki kell tartani ama álláspont mellett, hogy kulcspozíciók átengedéséről sem a hadseregben, sem a rendőrségen nem lehet szó.”

Az ezeket a célkitűzéseket szolgáló intézkedések kidolgozásával és végrehajtásával megkezdődött az „új koalíció” kialakítása, s ezzel együtt a polgári pártoknak és képviselőknek, a polgári demokrácia híveinek a politikai életből való eltávolítása, a demokrácia, a parlamentarizmus és a többpártrendszer felszámolása.

A párizsi békeszerződés előkészítése A magyar béketárgyalások 1945 nyarától 1946 decemberéig a győztes nagyhatalmak, a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminiszterei között zajlottak, s ennek eredményeként hangolták össze álláspontjaikat a területi, kisebbségi, jóvátételi és katonai kérdésekben. A magyar békeszerződés – ahogy a többi vesztes országé is – megalkotása a szélesebb európai összefüggésekbe illeszkedett, s kezdettől fogva alárendelődött a győztesek egymásnak ellentmondó hatalmi törekvéseinek.

A Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia már 1943 őszétől, a londoni székhelyű Európai Tanácskozó Testület (EAC) létrehozásával, a fegyverszüneti feltételek közös kidolgozásának az olaszországi, majd a romániai, bulgáriai, finnországi és magyarországi SZEB-ek felállításával közös európai politika kialakítására tett kísérletet. Kelet-Európában az angolok elismerték ugyan a szovjet katonai vezető szerepet, de ez nem jelentette szerintük a térségben a szovjet típusú rendszerek bevezetésének elfogadását. W. Churchill és J. V. Sztálin 1944 októberi úgynevezett százalékos megállapodása (Magyarország

esetében 80%-os szovjet, 20%-os angolszász érdekelttség, illetve befolyás) átmeneti jelleggel kötött. 1945 februárjában Jaltában sem született semmilyen titkos szerződés Európa felosztásáról. A híres „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” nem az érdekszférákra történő felosztást, hanem a „három hatalom politikájának egybehangolását és közös eljárását” irányozta elő a demokratikus intézmények megteremtésével, az elvesztett szuverenitás és önkormányzat helyreállításával, a lakosság „összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő ideiglenes, kormányhatalom”, majd szabad választások útján a nép akaratának megfelelő kormány megalakítása érdekében. A fegyverszüneti időszakban, pontosabban 1947 februárjáig a szovjet politika s maga Sztálin is Magyarország nemzetközi elszigetelésére törekedett s nem a birodalmába való betagolására, s ezzel együtt a szovjet típusú rendszer azonnali bevezetésére. A legyőzöttek – köztük Magyarország – területi státusát, katonai-gazdasági szuverenitásának korlátozását a békeszerződésben kívánta szabályozni.

A potsdami konferencián (1945. július 17.–augusztus 2.) a győztes nagyhatalmak létrehozták a Külügyminiszterek Tanácsát, amelynek 1945. december 16–26-i moszkvai ülése döntött a békeszerződések tervezetének kidolgozásáról. A döntés Magyarország számára azt jelentette, hogy végre megnyílik az út a békekötéshez, s ezzel az ország szuverenitásának a visszanyeréséhez is.

1946 tavaszán a koalíció pártjai külön-külön körvonalazták elképzeléseiket a magyar béke-előkészítésről. A kisgazdapárt abból indult ki, hogy a békeszerződésnél összhangba kell hozni a nemzetiségi és területi elvet, le kell vezetni az államok és népek közötti ellentéteket, és biztosítani kell az érdekelt országok gazdasági együttműködését. Az FKGP egyúttal nem tagadta azt sem, hogy a magyar–csehszlovák és magyar–román viszonylatban fel kell vetni a határok megváltoztatásának kérdését. A Szociáldemokrata Párt a magyar–csehszlovák és a magyar–jugoszláv határt lényegében véglegesnek tekintette, szorgalmazta azonban a szomszéd államokkal való kapcsolatok felvételét a közös békeálláspont kialakításának reményében. A Nemzeti Parasztpárt elsősorban arra összpontosította figyelmét, hogy a koalíciós pártok mielőbb egyeztessék békeelőkészítő programjukat. A kommunista párt nevéhez

– 1946 márciusában – pedig jelentős külpolitikai kezdeményezés fűződött ezen a téren. Az MKP javaslata szerint kérni kell a szovjet kormánytól, hogy hazánk kormányküldöttséget küldhessen Moszkvába a magyar–szovjet kapcsolatokkal, a jóvátétellel, a német nemzetiségi lakosság kitelepítésével, a csehszlovákiai magyarok helyzetével és a béketárgyalásokkal összefüggő kérdések megvitatására. A Polgári Demokrata Pártnak az volt a véleménye, hogy bár Magyarországnak „nagy illúziói” nem lehetnek a békekötést illetően, ez nem jelenti azt, hogy le kell mondania a „magyar nép jogos igényeiről”. A PDP sem idegenkedett s egy ideig nem is zárkózott el – Csehszlovákia és Románia tekintetében – a határok kiigazításának követelésétől. A Magyar Radikális Párt a szomszédos országokban élő magyar kisebbség védelmének felvetését tűzte ki békecélként, és azt javasolta a kormánynak, hogy a nemzeti kisebbségek védelme érdekében lépjen kész tervszel a békekonferencia elé. „Kíváncsún tartja a Magyar Radikális Párt – olvasható a párt határozatában –, hogy a hárommilliók kisebbségi magyarság számára megteremtessék az önkormányzati jog, amelynek keretében a politikai, gazdasági és kulturális jogegyenlőséget biztosítottak lehet tekinteni.” Az MRP ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a magyarországi nemzeti kisebbségeknek is ugyanolyan jogokat kell biztosítani, mint amilyen jogokat a magyar kisebbség számára a kormányzat a békekonferenciától és más kormányoktól követelt.

A békeszerződés előkészítése érdekében magyar kormányküldöttség utazott 1946. április 9–18-án Moszkvába. Az utazás tapasztalatairól a hazai közvélemény Nagy Ferenc miniszterelnök május 2-i nemzetgyűlési külpolitikai beszámolójából szerezhetett tudomást. A miniszterelnök a kormány békecélijait illetően kijelentette: „A magyar békecélok elsősorban a határainkon kívül élő magyarok jogos állampolgári érdekeinek megvédésére irányulnak, de érthető, hogy magukban foglalják az egész magyarság életfeltétele és jövőendő fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen területi igényeinket is.” Ez utóbbit azonban konkrétan sem a miniszterelnök, sem a vitában felszólaló koalíciós párti képviselők nem érintették. A polgári ellenzéket képviselő Nagy Vince viszont kijelentette: „...igenis, az etnográfiai elvek figyelembevételével és alapján kérjük a határok kiigazítását, hogy a határokon túl, zárt tömbben élő

magyar fajtestvéreink azokkal a területekkel együtt visszajuthassanak a magyar anyaházba”.

A Nagy Ferenc-kormány sikeres béke-előkészítő tevékenységét nagyon megnehezítette az a körülmény, hogy az ún. svábkérdés s még inkább a csehszlovákiai magyarok jogfosztásával és tervezett kitelepítésével kapcsolatos kérdések egyelőre mind belpolitikai, mind külpolitikai téren tisztázatlanok voltak.

A magyarországi német nemzetiségű lakosság kitelepítése

német nép bűnhődjön szörnyű bűneiért, amelyet azoknak a vezetése alatt követtek el, akiknek a sikerek idején helyeselt és vakon engedelmeskedett”. Ennek az állásfoglalásnak az alapján az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió kormánya megegyezett abban, hogy a „Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére intézkedéseket kell foganatosítani”. A német nemzetiségű lakosság kitelepítésének ügyét a potsdami értekezlet a csehszlovák és lengyel kormányra, Magyarországon pedig a SZEZ-re bízta. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a következő kormányok feladatait tehát ebben a kérdésben a békekötésig a SZEZ intézte.

1945. november végén a SZEZ értesítette Tildy Zoltán miniszterelnököt, hogy a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács határozata szerint Magyarországról félmillió német nemzetiségű lakost kell áttelepíteni Németország amerikai megszállási övezetébe. A határozat a kitelepítések azonnali megkezdését rendelte el, és szabályozta a végrehajtás ütemét is. A kitelepítések nagy száma meglepte a kormányt, mivel a háború időszakában nem is élt ennyi német nemzetiségű lakos Magyarországon. Gyöngyösi János külügyminiszter ezért jegyzékben fordult a szövetséges nagyhatalmakhoz, s ebben mintegy 200 ezer főben jelölte meg a kitelepítendő németek számát. A jegyzék egyúttal leszögezte azt is, hogy a magyar kormány a kollektív büntetés mindenféle fajtáját helyteleníti, ezt soha nem teszi magáévá, s csak azoknak a németeknek

A szövetséges nagyhatalmak Potsdamban úgy határoztak, hogy „az egész

a kitelepítését tartja indokoltnak és kívánatosnak, akik elárulták Magyarországot és a hitlerizmus szolgálatába szegődtek. Elsősorban a volt volksbundistákat és a német fegyveres testületekbe jelentkezetteket kívánta kitelepíteni.

1945. december végén jelent meg a rendelet a magyarországi német nemzetiségű lakosság kitelepítéséről. Eszerint: „Németországba köteles áttelepülni az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”

A német nemzetiségű lakosság első csoportjait – a potsdami konferencia határozata és a SZEB döntése értelmében – 1946. január elején indították el Budapest környékéről Németország amerikai megszállási övezetébe, majd ezeket további csoportok követték az ország más vidékeiről, elsősorban a Dunántúlról. 1946 végén azonban – az Amerikai Egyesült Államok álláspontjában és magatartásában bekövetkezett változások miatt – lényegében befejeződött Magyarországról a német nemzetiségű lakosság kitelepítése az amerikai megszállási övezetbe. 1947 tavaszától a magyarországi németek újabb csoportjainak kitelepítésére került sor, de most már Németországnak nem az amerikai, hanem a szovjet megszállási övezetébe valamivel több mint 50 ezer németet telepítettek át. Ezzel a Berlinben székelő Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács által előirányzott 500 ezer fővel szemben együttevén mintegy 200 ezer német nemzetiségű lakos volt kénytelen elhagyni Magyarországot a kitelepítés keretében. (Az 1949. évi alkotmány kimondja majd a magyarországi nemzetiségek egyenjogúságát, s azzal lezárja a hazai németiség történelmének legfájdalmasabb szakaszát.)

A csehszlovák–magyar lakosságcsere

A második világháború alatt a londoni emigrációban működő csehszlovák kormány a csehszlovák nemzeti állam megteremtésének programját vallotta, s Eduard Beneš elnök 1942 végén – 1943 elején egészítette ki ezt a programot a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének követelésével. A követelést a moszkvai csehszlovák

kommunista emigráció 1944 tavaszán, a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) pedig 1944 végén, 1945 elején szintén a magáévá tette. Beneš elnök így érzékeltette országa magyarellenes hangulatát: „Sok emberünk azt mondja: meg kell őket semmisíteni. Magam nem vagyok ilyen radikális. Egy nagyhatalom beszélhet ilyen módon, de mi nem tudunk ilyesfélét megvalósítani.” A csehszlovák emigráció igyekezett minden lehetőséget megragadni, hogy a németek mellett a magyarok kitelepítésének szükségességéről is meggyőzzék a szövetséges nagyhatalmokat. A nyugati nagyhatalmak beleegyezését nem sikerült kicsikarniuk.

A második világháború befejezésekor a csehszlovák hatóságok a magyar nemzetiségű lakosság teljes jogfosztásával és üldözésével, illetőleg egy részének a kiutasításával törekedtek eredeti céljukhoz közelebb jutni. A Szlovák Kommunista Párt 1945 februári konferenciáján „új honfoglalásra” szólította fel a szlovákságot: „A szlovák parasztnak és munkásnak, akiket kiszorítottak a gazdag déli területekről és századokon keresztül a hegyek között elnyomtak, ismét meg kell kapnia ezeket a régi szlovák területeket és a lehetőséget a rendes emberi élethez.” Majd 1945. március elején azért emelt szót, hogy „a múltban vagy az elmúlt hat évben erőszakkal elmagyarosított déli határvidéket tervszerűen és fokozatosan visszaszlovákosítsuk. Dél-Szlovákia gazdag és termékeny földjét, amelyről a magyar grófok és feudális urak a hegyek közé szorították a szlovák parasztot, ismét vissza kell adni a szlovák parasztságnak. Követeljük, hogy a magyar többségű vagy kisebbségű községekbe és városokba gyorsított ütemben küldjenek közigazgatási bizottságot.”

Ilyen elképzelések, illetőleg tervek jegyében fogant az 1945. április 5-én Kassán meghirdetett kormányprogram, amelynek VIII. fejezete gyakorlatilag az egész magyar nemzetiséget tette felelőssé Csehszlovákia felbomlasztásáért. A kormányprogram konkrét javaslatait a kollektív felelősség szelleme hatotta át, a magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó többségét hontalanságra ítélte, s ezzel együtt a jog sáncain kívülre helyezte. Több magyar- és németellenes intézkedés már a kormányprogram megszületése előtt napvilágot látott. Közülük említésre méltó az SZNT 1944. szeptember 6-án elfogadott rendelete, amellyel megszüntetett minden magyar és német tanítási nyelvű iskolát Szlovákiában, kivéve azokat az elemi népiskolákat, amelyeket 1938

novembere előtt létesítettek. Egyidejűleg megtiltotta, hogy az államilag elismert egyházak német és magyar nyelven tartsák istentiszteleteiket mindazokon a helyeken, ahol azokat az első bécsi döntés (1938. november 2.) után vezették be. Az 1945. február 21-én kiadott rendelet szerint pedig a földreform céljára azonnali hatállyal és térítés nélkül elkoboztak minden mezőgazdasági ingatlant, amely olyan magyar nemzetiségű személy tulajdonát képezte, aki 1938. november 1-jén nem volt csehszlovák állampolgár. Hasonló sors várt a magyar nemzetiségű személyek 50 hektárt meghaladó mezőgazdasági ingatlanaira stb. „Természetesen soha többé nem engedhető meg, hogy államunkat illojális politikával olyan idegen, nem szláv nemzetiségű kisebbségek gyengítsék, amelyek nagyrészt a náci Németország, valamint a reakciós Horthy-Magyarország engedelmes eszközévé váltak a köztársaságunkkal szembeni hódítási vágynak” – szögezte le az 1945. április 5-i kormánynyilatkozat, s hozzátette: „Államunknak... meg kell szabadulnia a német és magyar nemzetiségű kisebbség minden elemétől.”

A kormányprogram meghirdetését követően 1945. április 7-én jelent meg az SZNT belügyi megbízottjának rendelete, amely szerint magyarok által lakott településeken nem lehetett nemzeti bizottságokat alakítani, s ha netán ilyenek mégis létrejöttek, fel kellett oszlatni azokat. A magyarok nem lehettek sem politikai pártnak, sem tömegszervezetnek a tagjai. Április–május folyamán elbocsátották állásukból a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat, majd nem sokkal később a magánalkalmazottak menesztése következett. A magyar nemzetiségűek tulajdonában lévő kis- és középüzemek, a kisiparosok műhelyeit is beleértve, nemzeti gondnokság alá kerültek. A nagyobb városokban, különösen Pozsonyban, tömeges méreteket öltött a magyar nemzetiségű lakosság lakásainak igénybevétele, gyakran az érintettek internálásával egybekötve. Internálótáborok működtek Pozsony-Ligetújfalun, Kassán, Losoncon, Léván, Nagyidán, Nyitrán, Rozsnyón, Szereden s másutt, ahol több mint 20 ezer magyart őriztek, s csak kevés szó esik arról, hogy egyedi kivégzések és tömeggyilkosságok is történtek. Ezek hatására már 1945 tavaszán menekültáradat indult Magyarországra, s néhány hónap alatt mintegy 40 ezren jöttek át. A kormányprogram rendelkezése alapján közel 800 magyar tanítási nyelvű iskolát és egyéb oktatási in-

tézményt zártak be – az oktatás nyelve csak a szlovák lehetett –, így a tanulók száma, akik nem tanulhattak anyanyelvükön, meghaladta a 100 ezret. A vegyes lakosságú településeken és a városokban a magyar nemzetiségű lakosság – családi otthonain kívül – sehol sem beszélhetett az anyanyelvén, hacsak nem akarta magát kitenni különböző sértéseknek és atrocitásoknak.

A felvidéki magyarság további sorsa szempontjából döntő jelentősége volt a 33/1945. sz. elnöki dekrétumnak, amely augusztus 2-án jelent meg. Hatálybalépésével a magyar nemzetiség lényegében elesett az egészségügyi ellátástól, a nyugdíjtól, valamint azoktól a szociális juttatásoktól, amelyeket nem nélkülözhetett, ha élni akart. Az intézkedés csaknem háromnegyed millió magyart érintett. 1945. szeptember és december elseje között a 88/1945. sz. elnöki dekrétum alapján közel 10 ezer felvidéki magyart vittek közmunkára Csehországba. A németek kitoloncolása következtében ugyanis egyre nagyobb lett a munkaerőhiány a cseh országrészekben.

Magyarország kormánya több ízben is a szövetséges nagyhatalmakhoz fordult, hogy védelmet kérjen a csehszlovákiai magyarok számára, de nem talált megértésre, kitérő vagy elutasító válaszokat kapott. Nem maradt más hátra, mint hogy kétoldalú tárgyalásokon kísérelje meg a vitás kérdések tisztázását a csehszlovák kormánnyal.

1946. február 27-én Magyarország lakosságcsere-egyezményt kötött Csehszlovákiával, amelynek az volt a lényege, hogy ahány magyarországi szlovák önként jelentkezik az áttelepülésre, a csehszlovák hatóságok ugyanannyi magyart eltávolíthatnak Csehszlovákiából. Az egyezmény megkötésének értékelésekor figyelembe kell venni, hogy az nem két egyenjogú állam, hanem a győztes Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt. A Nagy Ferenc-kormány – más lehetőséget nem látván – az egyezménnyel igyekezett az egyoldalú kiutasításoknak és a magyar nemzetiség szempontjából rendkívül súlyos és sérelmes rendszabályok alkalmazásának gátat vetni. „Ez az egyezmény arcul csapása volt a magyar nemzet önérzetének – írta Sulyok Dezső később az emlékiratában –, teljesen alárendelte annak nemzeti érdekeit a kommunista-cseh-szláv imperializmusnak, törvényes formában má-

sodrendű néppé a magyart tette a szlovákkal szemben: történelmünk egyik legnagyobb vétke volt népünk megmaradása ellen.”

A magyar–csehszlovák viszony a lakosságcsere-egyezmény életbelépése után sem javult, sőt inkább rosszabbodott. A csehszlovák kormány ugyanis a szóban forgó egyezményt valójában csak az első lépésnek tekintette a magyarok eltávolításának megvalósítására. Ezért nem függesztették fel a korábbi jogfosztó intézkedéseket, hanem újabakkal tetézték azokat. „Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodásabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelven nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatni. Lekonyult fejjel járok, és némán, és ha lehet ki sem mozdulok emberek közé. Vak, süket és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szegyen- és félelemterhes élete” – szölt Fábry Zoltán 1946 májusában a cseh és szlovák értelmiséghez. Majd így folytatta: „És az ok? Egyetlenegy tény, vádak vádjai: magyarságom. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. A faji kizárólagosság barbarizmusának annyi millió emberéletbe került letörése után egy újabb keletű faji kíméletlenség büntet sommásan, tehát igazságtalanul... Győzők vannak és legyőzöttek! Örök törvény. Háborús törvény: embertelen törvény. *Vae victis!* A legyőzöttek csoportjába tartozom újra. Magyar vagyok. A legmélyebb megalázottság fokáról, nyelvfosztottan, szóbénítottan kiáltok hozzátok, szabad emberek, írók és írástudók, kiknek némasága már feloldódott... A fasizmus perében csak az antifasizmus lehet perdöntő mérték... Amikor a vádlott most szót kér, a legszigorúbb és e perben egyedül illetékes mérték alkalmazását kéri. Semmi többet. Antifasizmust. Igazságot!”

A „stószí Remete” a pusztába kiáltott. A csehszlovák hatóságok – a szlovák belügyi megbízott 1946. június 17-i rendelete alapján – megkezdték a magyar nemzetiségű lakosság körében az ún. reszlovakizációt, vagy más kifejezéssel visszaszlovákosítási kampányukat. A magyarokat választás elé állították: ha szlováknak vallják magukat, visszakapják állampolgárságukat, ha nem, el kell hagyniuk szülőföldjüket, kiutasítják őket Csehszlovákiából. Ez az önkéntesnek hirdetett kampány a gyakorlatban az erőszak leplezett és nyílt eszközeivel igyekezett elérni, hogy szlováknak nem is érző magyarok tömegesen vallják magukat szlovák nemzetiségűeknek. A létfeltételeikben erősen megingatott

és már hosszú hónapok óta zaklatásnak és üldözésnek kitett emberek – különösen azok után, hogy kézzelfogható segítséget sehonnan sem kaptak és nem is remélhettek – eleget tettek a hatóságok kívánságainak. A kampány során mintegy 400 000 magyar „nyilvánította magát” szlováknak, de még így is több járásban (a komáromiban, a párkányiban, a felediben, a vágsellyeiben stb.) a lakosság jelentékeny hányada ellenállt a nyomásnak.

1946. szeptember végétől pedig már – az 1945. évi közmunkáról szóló rendeletre hivatkozva – a magyar nemzetiségű lakosság tízezreit szállították erőszakkal Csehországba, döntően a korábban németek által lakott vidékekre. „A magyarok elszállítását olyan következetesen és pontosan kell végrehajtani, mint a hadseregben a napiparancsot. Tudatosítsák, történelmi feladatot teljesítenek” – írta elő a Szlovák Telepítési Hivatal korabeli utasításában. Az akciót hivatalosan munkaerő-toborzásnak nevezték, de ennek megvalósítása a fegyveres erők bevetésével történt: katonai beavatkozással, többnyire fűtetlen marhavagonokban, teherautókban hurcolták el az embereket, családokat, miközben mint háborús bűnösöktől elkobozták minden ingó és ingatlan vagyonukat. Az akció 1947. február végéig tartott, a kényszerközmunka közel 400 községet érintett. A deportálások főképpen a galántai, párkányi, lévai, érsekújvári és zselici járásból történtek.

A magyar nemzetiségű lakosság Csehországba történő deportálása miatt a magyarországi pártok és a magyar kormány képviselői számos tiltakozó jegyzéket juttattak el a győztes nagyhatalmak vezetőihez. A nemzetgyűlés 1946. november 28-i ülésén Bereczky Albert – a későbbi református püspök – emelte fel tiltakozó szavát: „Az a vád nem érhet bennünket – hangsúlyozta –, hogy amikor ezeket az embertelenségeket komoly formában szóvá tesszük, újra mi vagyunk a békebontók... Nem revizionizmus az, ha mai határainkon túl élő magyarság sorsáért, életéért, szabadságáért, emberi jogaiért felemeljük szavunkat. Nem lennénk méltóak arra, hogy a nemzet bizalmából az ő képviselőjében itt legyünk, ha nem fejeznénk ki mély és teljes együttérzésünket a mi szenvedő, meghurcolt és sárba tiport véreinkkel.” Tildy Zoltán köztársasági elnök 1947 januárban személyesen kérte Clementistől, hogy kí-méljék meg a közmunkáktól, illetve a deportálástól Felvidéken élő ro-

konait, s húzzák ki a transzportlistákból őket. Mindszenty József bíboros 1947. február elején VI. György angol királyhoz és Truman amerikai elnökhöz fordult segítségért. „Mély hódolattal, bizakodó esengéssel terjesztem elő a Csehszlovákia által... közel 625 000 magyarnak kegyetlenül borzalmas üldöztetését – szólt a rádiógram. – Közmunka ürügyével fegyveres karhatalommal deportálják a csecsemőket, ágyban fekvő súlyos betegeket, szülő nőket... az ezeréves szülőföldtől 500-600 km-es távolságra, marhaszállító vagonokban, béres szolgálknak... Az emberiség nevében kérem... méltóztassék az Isten örök törvényeibe és az emberségbe ütköző deportálások ellen tiltakozó szavát felemelni, a százezrek égbekiáltó gyötrelmét megszüntetni.” A polgári radikális Zsolt Béla, Beneš elnök személyes ismerőse keserűen állapította meg, hogy az elnök nemzetiségi politikája nemcsak hogy nem egyengeti a végleges megnyugváshoz vezető folyamatot, de olyan módszereket alkalmaz a magyarsággal szemben, melyek a fasizmus előtti Európában is ismeretlenek voltak.

A Magyarország és Csehszlovákia közötti nézeteltérések, s ezen belül a lakosságcsere végrehajtásával kapcsolatos viták elhúzódása miatt csak 1947 áprilisában kezdődhetett meg a magyarországi szlovákok önkéntes áttelepülése és a csehszlovákiai magyarok kitelepítése. 1948 áprilisáig 73 273 szlovák hagyta el önkéntesen Magyarországot, illetőleg 68 407 magyart telepítettek ki Csehszlovákiából. Ez utóbbiakhoz csatlakozott még 6000 személy, aki hivatalosan „önként” távozott Csehszlovákiából Magyarországra. Valójában azonban ennél is nagyobb volt a Magyarországra érkezők száma. Nem ebbe a kategóriába tartozott ugyan az a 20-30 ezer ember, akiket azért utasítottak ki – a fegyverszüneti szerződés megszegésével – Csehszlovákiából, mert 1938. november 2. után költöztek a Felvidékre. Ezenkívül nem kevesen voltak azok is, akik eredetileg „csak” ideiglenesen jöttek át Magyarországra, s a határ mentén lakó rokonaiknál és ismerőseiknél húzódtak meg, közöttük középiskolai tanulók, egyetemi és főiskolai hallgatók, akik elsősorban tanulmányaik folytatása érdekében vettek átmenetileg vándorbotot a kezükbe, de azután többségükben véglegesen itt telepedtek le. A kitelepítések csak 1949-ben szűntek meg.

A magyar nemzetiségű lakosság egy része a második világháború

után nemcsak Csehszlovákiából kényszerült távozni, hanem más államokból is. A szomszédos államok területéről ideérkezett magyarok létszámára vonatkozólag az 1949. évi népszámlálás nyújt bizonyos támpontot. Eszerint 1949-ben 376 173 olyan személy élt Magyarországon, aki 1938 előtt külföldön született. Ebből 133 563 romániai, 118 582 csehszlovákiai és 65 877 jugoszláviai illetőségű volt. Mindez azt jelentette, hogy a Magyarországra érkezettek száma jóval meghaladta az innen kitelepített németek és a Csehszlovákiába áttelepült szlovákok együttes létszámát.

Miközben a magyarországi németek és a csehszlovákiai magyarok sorsáról viszonylag részletes képet adott történetírásunk, a kárpátaljai, a romániai és a jugoszláviai magyar kisebbség sorsáról még nagyon keveset tudunk, még hátravan a háború utáni történetünk megírása.

A koalíciós pártok képviselői 1946. április 14-én – a Nagy Ferenc miniszterelnök vezette kormányküldöttség moszkvai látogatása után – vitták meg behatóbban a kormány béke-előkészítő programját. Többek között arra a megállapodásra jutottak, hogy Magyarország egyedül csak a szintén legyőzött Romániával szemben jelent be területi igényt a békekonferencián. Ez az igény Erdély területének mintegy 20 százalékára, konkrétan 22 ezer km²-re vonatkozott. A Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-i állásfoglalásából – amely a magyar békeszerződés tervezetében a határokat illetően lényegében az 1937. december 31-i állapotokat javasolta véglegesíteni – azonban kiderült, hogy a Nagy Ferenc-kormány békecéljait a szövetséges nagyhatalmak nem támogatják. A koalíciós pártok vezetői azonban különböző következtetésekre jutottak. Ezért határozta el magát Nagy Ferenc miniszterelnök a washingtoni, londoni és párizsi látogatásra. A kormányküldöttség – tagjai a miniszterelnökön kívül: Rákosi Mátyás, Ries István és Gyöngyösi János – nyugati tárgyalásai (1946. június 12–25.) nem jártak eredménnyel. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nem tett ígéretet a magyar békecélok, közelebből a területi igények támogatására a békekonferencián, illetve az Egyesült Államok csak akkor lett volna hajlandó támogatni a magyar területi igényeket, ha a Szovjetunió is ezt teszi.

A magyar kormányküldöttség nyugati útjának kudarca következtében bizonytalanság és tanácstalanság lett úrrá a kormányon és főleg a

kisgazdapárton. S – ami még nagyobb baj volt – Magyarország külpolitikai tekintetben alapjában véve elszigetelődött, érezhetően megromlottak kapcsolatai a szomszéd államokkal is. Ily módon Magyarország, a koalíció ellentmondásaitól terhelten, tulajdonképpen magára hagyva és sok tekintetben csalódottan várta a békekonferenciát, amely hivatva volt számára a békefeltételeket végső formába önteni.

A magyar békeszerződés

A második világháború 21 győztes államának békekonferenciája 1946. július

29-én nyílt meg Párizsban. A magyar békeszerződés-tervezettel foglalkozó területi és politikai bizottság augusztus 26-án úgyszólván percek alatt eldöntötte Erdély sorsát, mert a magyar kérelemnek a bizottság tagjai között nem akadt egyetlen szószólója sem. A román területi és politikai bizottságban viszont négy és félórás ügyrendi vita után úgy határoztak, hogy a magyar és a román területi és politikai bizottságok együttes ülésén hallgatják meg Magyarország és Románia képviselőjét Erdély kérdésében.

A magyar közvélemény aggódva várta a párizsi híreket, mivel tudták, hogy a magyar ügy rosszul áll. Gyöngyösi János külügyminiszter javaslatára ezért Nagy Ferenc miniszterelnök „megfigyelőként” néhány napra Párizsba utazott, ahol nem hivatalos tárgyalásokat folytatott a nagyhatalmak delegációinak vezetőivel. Így pl. Byrnes amerikai külügyminiszternek kifejtette, hogy „Délkelet-Európának egyetlen országa Magyarország, ahol a polgári demokrácia képviselője ül a miniszterelnöki székben, anélkül, hogy teljes mértékben a szovjet és a kommunisták hatása alatt állna. A többi délkelet-európai ország elnyomott demokratikus tömegei aggódva nézik, meddig tudom tartani magamat a kormány élén. Ha én elbukom, Délkelet-Európa minden országa egyformán a kommunisták befolyása alá kerül. Nem lenne kívánatos, hogy minket büntessenek a legjobban, akik a tiszta demokráciát még a legjobban tartjuk.”

Jellemző módon Byrnes viszont azt hangsúlyozta, hogy Magyarország – szemben a többi csatlóssal – azzal az előnnyel rendelkezik, hogy szuverén állam és nagyobb a függetlensége. Magyarország érdeke a mi-

előbbi békekötés! Ezután pedig azzal érvelt „Ha az erdélyi kérdést itt újból felvetik és nehézségeket támasztanak a megegyezéssel szemben, elhúzódhatik a Magyarországgal való békekötés. Mi mindent elkövetünk, hogy önök politikailag és gazdaságilag minél előbb függetlenek és szabadok legyenek, s ezért siettetjük a békekötést, lehetőleg kevés akadályt gördítve a könnyebb megegyezés elé.” Vagyis támogatásra nemigen lehetett számítani.

1946. szeptember 5-én az együttes ülésen a győztes hatalmak elutasították az időközben mintegy 4000 km²-re csökkent magyar területi igényt, és visszaállították a második bécsi döntés előtti magyar–román határt.

Ezt követően számos csehszlovák módosító indítvány közül főképpen a „pozsonyi hídfő” és a lakosságcserén felül 200 ezer csehszlovákiai magyar egyoldalú kitelepítésének az ügye foglalkoztatta a magyar területi és politikai bizottságot. Gyöngyösi János külügyminiszter Csehszlovákiával kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a lakosságcsere után még mindig kb. félmillió magyar maradt Csehszlovákiában, ezek kitelepítése nem oldhatja meg a problémákat. „Bármilyen súlyos és bármilyen kétségbeejtő legyen is helyzetünk, lehetetlen megtagadni a legyőzöttől azt a jogot, hogy ezt a követelést az erkölccsel és az emberiséggel ellentétesnek ne vallja – mondta a magyar külügyminiszter. – De ha akadna is magyar kormány, amely külső kényszer folytán e döntést elfogadná, önmaga és a magyar demokrácia sírját ásná meg vele. A föld és a nép, amely azt évszázadokon keresztül megművelte és az emberi civilizációba bekapcsolta, elválaszthatatlanul összetartozik. Ezt a kapcsolatot erőszakkal megbontani csak az emberi élet alaptörvényeinek megsértésével lehet. Ha Csehszlovákia meg akarja tartani azt a területet, amelyen magyarok élnek, akkor tartsa meg az ott élő magyarokat is, megadván nekik emberi és állampolgári jogaik teljességét. Ha azonban ezt Csehszlovákia bármely okból nem vállalná, és mindenképpen meg akarna szabadulni a magyar kisebbségtől, akkor a magyar kormánynak ragaszkodnia kell ahhoz az elvhez, hogy a népnek joga van a földhöz melyen él.” Majd – hasonlóan a Romániával kapcsolatos problémákhoz – nemzetközi szakértői bizottság kiküldését kérte. Továbbá elutasította a pozsonyi hídfő kiszélesítésére vonatkozó csehszlovák kö-

vetelést, amely öt magyar község (Bezenye, Rajka, Dunacsún, Oroszvár és Horvátjárfalu) átengedésére irányult, illetve vonatkozott. A bizottság végül is Csehszlovákia javára módosította az 1937. december 31-i magyar–csehszlovák államhatárt azzal, hogy a Duna jobb partján fekvő 3 magyarországi községet (Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár) 43 km² területtel Csehszlovákiához csatolt. Miután a 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítésére vonatkozó csehszlovák javaslattal kapcsolatosan sem a bizottság tagjainak sem a két érdekelt félnek nem sikerült megegyeznie, a győztes hatalmak az alábbi szöveg felvételét indítványozták a magyar békeszerződésbe: „Magyarország kétoldalú tárgyalásokat folytat Csehszlovákiával, hogy megoldja a Csehszlovákia területén élő magyar eredetű lakosok kérdését, akik nem kerülnek át Magyarországra az 1946. február 27-én kötött népcsereegyezmény értelmében. Abban az esetben, ha nem jönne létre megegyezés jelen szerződés hatálybalépése után számított 6 hónapi határidőn belül, Csehszlovákiának joga lesz a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni és a tanácstól segítséget kérni egy végleges megoldás meghozatalához.” A módosító indítvány elvileg kizárta tehát az egyoldalú csehszlovák akciók lehetőségét, és arra kényszerítette Csehszlovákiát, hogy közvetlen tárgyalásokon keresse a megoldást.

Magyarország gazdasági kötelezettségeit a Balkáni Gazdasági Bizottság tárgyalta. A bizottságban nem szándékoztak meghallgatni s egyetlen esetben sem hallgatták meg a magyar békeküldöttséget. Így az ott folyó vitákról és megállapodásokról a magyar fél gyakran csak utólag és közvetlen módon szerezhetett tudomást. Az Egyesült Államok Magyarország gazdasági megsegítése címén indítványozta a jóvátétel összegének 300-ról 200 millió dollárra való leszállítását. A Szovjetunió képviselője ezt elutasította, és arra hívta fel a figyelmet, hogy ha az Egyesült Államok valóban segíteni kívánt volna, illetőleg kívánna Magyarország nehéz gazdasági helyzetén, akkor már visszaadta volna az Ausztria és Németország amerikai megszállási övezetében lévő magyar javakat. A bizottságban leszavazták azt az indítvány is, amely a külföldre hurcolt magyar javak visszaszolgáltatására irányult. Ugyanilyen sorsra jutott a Németországgal szembeni, több százmillió dolláros ma-

gyar követelés is. Ugyanakkor a német követelések a Szovjetunióval szembeni magyar tartozásoknak minősültek.

A békekonferencia katonai bizottsága nem egészen egy óra alatt eldöntötte a magyar békeszerződés-tervezet minden katonai vonatkozású cikkelyét. Eszerint Magyarország szárazföldi hadseregének létszáma 60 000, légierijének személyzete pedig 5000 fő lehetett és 90 repülőgépet tarthatott meg.

A békekonferencia plénuma 1946. október 12-én szavazott a magyar békeszerződés-tervezetről. A plénum sem tudott azonban véglegesen lezárni minden kérdést a békeszerződéssel kapcsolatosan. Így a békekonferencia befejezése után a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. novemberi ülészakára hárultak a békeszerződések „szövegezési” feladatai, és számos függőben maradt, érdemi kérdés eldöntése is. Magyarország a Külügyminiszterek Tanácsának New York-i ülészakán tulajdonképpen már csak gazdasági kérdésekben és a dunai hajózás ügyének rendezésében volt közvetlenül érdekelve. A Külügyminiszterek Tanácsa a külföldi állampolgárok háborús veszteségeinek kártérítését 66,5 százalékra mérsékelte.

A Párizsban 1947. február 10-én aláírt magyar békeszerződés szigorú és súlyos volt. Megerősítette a fegyverszüneti egyezményben kiszabott jóvátételi kötelezettségeket és a szovjet hadsereg további Magyarországi tartózkodásának jogát. A 75 százalékos kártérítés 66,5 százalékra történt mérséklése még mindig túlságosan nagy terhet jelentett az újjáépülő magyar nemzetgazdaság számára. Nem is beszélve arról, hogy a békeszerződés olyan javak és kulturális értékek kiszolgáltatására kötelezte a magyar kormányt, amelyeknek az eredete és tulajdonjoga legalábbis vita tárgyát képezte. A békeszerződés a nemzetiségek, s ezen belül természetesen a magyar nemzetiség kérdését is azoknak a kormányoknak a belügyei közé utalta, amely államok keretében a nemzetiség élt. A nemzetiségi kérdés tisztázásának, illetőleg szabályozásának az elmulasztását nem pótolhatta az emberi szabadságjogok deklaratív elismerése, az ENSZ-alapokmányának az elfogadása, hiszen az azokban lefektetett szabadságjogokkal csak akkor és úgy élhetett volna igazán a nemzetiségi lakosság, ha ezeknek az alapfeltételét jelentő nemzetiségi jogokról, többek között a nyelvhasználatról, jogszabályban rögzített

gondoskodás történik. Erre egyébként már csak azért is szükség lett volna, mivel a békekonferencia anélkül döntött, hogy akár egyetlen esetben is megkérdezte volna az érintett nemzetiségi lakosságot, mely állam keretein belül óhajtana élni. Arról nem is szólva, hogy néhány tagállam képviselője már a békekonferencián nyíltan megtagadta a nemzetiségek ügyével összefüggésben az ENSZ-alapokmányát.

Háborús károk és jóvátétel

Az 1944. március 19-i német meg-
szállás után rendszeressé vált légitá-
madások, majd a szeptember végétől több mint fél éven át tartó front-
harcok szinte romhalmazzá változtatták az országot. A háborús károk
összege – 1938-as árfolyamon számítva – 22 milliárd pengő (kb. 4,4 mil-
liárd USA-dollár) volt, ami az 1938. évi nemzeti jövedelem ötszörö-
sének, illetőleg a nemzeti vagyon 40%-ának felelt meg. A háborús károk
nagyobbik hányada a hadműveletekből, s főleg a bombatámadásokból
és az egymással szemben álló hadseregek szükségleteinek a kielégítésé-
ből származott. A veszteségeket jelentősen növelte az is, hogy a nyila-
sok a nemzeti vagyon egy részét Ausztriába és Németországba szállí-
tották.

Egyedül a fővárosban 13 588 lakás semmisült meg, 18 775 vált lakha-
tatatlanná, s közel 48 000 károkat szenvedett. Szinte teljesen megbénult
az ország közlekedése. A Duna és a Tisza hídjait a visszavonuló német
csapatok felrobbantották, és ugyanerre a sorsra jutott a vasúti és a köz-
úti hidak jelentős része is. A vasúti sínhálózat és a pályatestek közel
40%-át szintén szétrabolták. A vasút 70 ezer járművéből 48 ezret irá-
nyítottak Németországba, az ország területén maradt mozdonyokat,
személykocsikat és tehervagonokat pedig 40-60%-os károsodás érte.
3602 gyárat és üzemet, a vállalatok 90%-át érte kisebb-nagyobb károsodás.
Az egyes ágazatok közül a vas- és fémipar kapacitásvesztése
48,1%, a vegyiparé 48%, a ruházati iparé pedig 55,7% volt. Az egyes
ipari ágazatok vesztesége természetesen más ágazatok termelését, ille-
tőleg termelésének a lehetőségét is befolyásolta. 1944 őszén a földeken
a mezőgazdasági munkák – a front állandó mozgása miatt – sok helyen
elmaradtak, s ugyanakkor az állatállomány és a mezőgazdasági felsze-

relések is súlyosan károsodtak. A szarvasmarha-állomány 44%-a (1,2 millió db), a lóállomány 56%-a (0,5 millió db), a sertésállomány 79%-a (2,2 millió db) és a juhállomány 80%-a (1,4 millió db) pusztult el.

Az anyagiaknál is súlyosabb és borzalmasabb volt azonban az a veszteség, amit az ország emberéletben elszenvedett. Magyarország második világháborús embervesztesége 700-750 ezerre tehető. Ebből az állam mai területének népessége mintegy félmillióval részesedett. A veszteség egyik felét a fronton elesett és a hadifogolytáborokban meghalt katonák, valamint a bombatámadások és a háború más polgári áldozatai, a másikat pedig az üldözött és a haláltáborokban elpusztított zsidóság tömegei tették ki.

A megszálló szovjet hadsereg különböző szintű parancsnokai hadizsákmány címen lefoglaltak minden gazdasági és infrastrukturális létesítményt, a bankok pénztárkészleteit éppen úgy, mint a gabonaraktárakat, a termelőüzemeketől az iskola- és kórházépületekig. Ez az eljárás a fegyverszüneti szerződés megsértését jelentette. Az egyezmény 7. pontja szerint ugyanis csak a katonai tulajdon tekinthető hadizsákmánynak, vagyis konkrétan a fegyverzet és egyéb hadfelszerelések.

A nemzetgazdaságra igen nagy terheket rótt a megszálló szovjet hadsereg ellátása – 1945 nyarán egy-másfélmillió katona –, holott a fegyverszüneti egyezmény 11. cikke csak a Szövetséges (szovjet) Főparancsnokság, valamint a SZEB-hez tartozó missziók – erről még lesz szó – ellátásáról intézkedett. Gyöngyösi János külügyminiszter a SZEB-hez intézett, 1945-ben kelt jegyzéke szerint a Vörös Hadsereg ellátása „a magyar élelmiszerkészleteknek úgyszólván teljes kimerülését eredményezte. A szovjet hadsereg részére csak április, május, június hónapokban adott élelmiszerek értéke másfélmilliárd pengőre tehető.” Bár a számszerűsítés valószínűleg nem a háború előtti pengőben történt, az 1945. II., III. és IV. negyedében leszállítandó 64 500 tonna kenyérliszt, 23 ezer tonna marhahús, 91 ezer tonna zab, 175 ezer tonna széna átadása még akkor is nehézségeket okozott volna a közellátásban keletkező hiány miatt, ha a szovjetek netán fizettek volna érte. S ekkor még nem említettük a nemdohányzóknak szállítandó 52 tonna cukorkát (3 hónapra), nem is szólva a 12 tonna babérlevélről, a 25 000 darab cinkezett vödörről, több ezer liter tejfölről, tejről, túróról... stb., amit a

Vörös Hadsereg igényelt. Az 1945-ös esztendő utolsó negyedévére a megszálló hadsereg 40 ezer tonna szenet és 25 ezer m³ fát követelt, holt mindkét termékből akkorra már súlyos hiány mutatkozott. S ez így folytatódott a következő évben is. V. P. Szviridov – Vorosilov utóda a SZEB élén – 1946. május végén Nagy Ferenc miniszterelnökhöz intézett levelében követelte, hogy „június–július hónapok folyamán a katonai alakulatok ellátására a következő mennyiségű élelmiszert szállítsák: 3000 tonna hús, 800 000 db tojás, 645 tonna tejtermék (tejben), 23 tonna fűszer, 15 000 tonna széna, 10 000 tonna friss gyümölcs és főzelékféle, 203 tonna vaj, illetve tejtermék. Ezenkívül kérem, utasítsa a közelítási minisztert, hogy 1946. július hó folyamán térítsen vissza 1000 tonna húst abból a 3000 tonnából, amelyet a magyar kormány 1945-ben Budapest lakosságának ellátására kölcsönképp átadtak.” A levélben előírtak teljesítése még mindig úgyszólván leküzdhetetlen nehézségeket jelentett a magyar kormány, illetve a nemzetgazdaság számára, ezért a csökkentés érdekében a kormány egyenesen Sztálinhoz fordult, hogy a „Generalisszimusz Úr... szíveskedjék a Vörös Hadsereg ellátására szükséges élelmi cikkeknek előteremtését a lehetőség szerint más forrásokból biztosítani, vagy legalábbis a Vörös Hadsereg ellátási igényeit csökkenteni, mert Magyarország jelenlegi gazdasági helyzetében a kívánt és vállalt beszolgáltatás teljesítésére teljesen képtelen”. A válasz máig nem ismert.

A háború befejezése, illetőleg a front elvonulása után a falusi lakosság nyomban hozzálátott a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzéséhez és a több helyen elmaradt őszi szántás-vetés pótlásához. Ez a szükséges gépek, felszerelés, igaerő és vetőmag hiányában csak részben sikerült, szinte emberfeletti erőfeszítést igényelt a parasztságtól, különösen az új birtokosoktól. Emellett sok helyen a férfi munkaerő is hiányzott a mezőgazdaságban. Az ipari üzemek és gyárak fokozatosan szintén áttértek a békés termelésre. De a fűtő- és a nyersanyag mellett itt is hiány mutatkozott munkaerőben, amely részben abból fakadt, hogy a korábbi ipari munkavállalók közül nem kevesen a mezőgazdaságban próbáltak átmenetileg elhelyezkedni. Az egész nemzetgazdaság munkaerőhiánya azonban döntően azzal függött össze, hogy a legértékesebb mun-

kaerő, a munkaképes férfiak jelentős része, közel 900 ezer ember hadifogságban volt.

Ezeken túlmenően a jóvátételi kötelezettségek, a szovjet hadsereg ellátásához való hozzájárulás és a SZEK költségei szintén megnehezítették a helyreállítást. Az egyes missziók közül a szovjet részleg létszáma – nem számítva a katonai védelmet szolgáló fegyveres erőket – körülbelül 700-800 fő között mozgott. Nagy-Britanniát 86-an, az Amerikai Egyesült Államokat 120-130 fő, Jugoszláviát 20 fő, Csehszlovákiát pedig 90 fő képviselte Magyarországon. A tagok lakásáról, szállásáról, ételmezéséről, közlekedési költségeiről, szórakoztatásáról Magyarországnak kellett gondoskodnia. „A SZEK nyugati részlege hivatalos költségeit áthárította a megnyomortított Magyarországra, akárcsak az orosz részleg, mégis egy kirívó különbséggel – írja a parasztpárti Kovács Imre emlékiratában –, az oroszok nem fizették meg az ideiglenes kormánnyal élvezeti és szórakozási költségeiket, azt megszerezték, ahogy tudták. Az angolok és amerikaiak (de jelenlegi forrásaink, ismereteink szerint a csehszlovákok is – I. L.) gátlátalanul, kritikátlanul, szemérmetlenül még virág számláikat is becsatolták a hosszú listákhoz; azoknak a virágcsokroknek árát, melyet a helyrehozott legjobb üzletekben rendeltek magyar barátnőiknek.” A SZEK ellátására a Pénzügyminisztérium egy esztendő alatt 56 milliárd pengőt (azaz 1153 ezer dollárt) utalt ki.

A fegyverszüneti szerződés értelmében ugyanakkor Magyarország a Szovjetuniónak 200, Jugoszláviának 70 és Csehszlovákiának 30 millió USA-dollárt volt köteles hat év alatt természetbeniekben – világpiaci áron számolva – fizetni. Mégpedig oly módon, hogy az 1938. évi világpiaci árakat a mezőgazdasági termékeknek általában 10, az ipariaknál pedig 15%-kal felemelve vették számítási alapnak. Ez a valóságban azt jelentette, figyelembe véve a világpiaci árak háború idejéni és utáni gyors emelkedését, hogy a jóvátétel összege az eredetinek közel háromszorosára növekedik, pontosabban növekedett. A jóvátétel így a nemzetgazdaságot átmenetileg szinte megoldhatatlan feladat elé állította. Hiszen a nemzetközi kötelezettségek 1945/46-ban a nemzeti jövedelem 30%-át kötötték le. A ténylegesen teljesített jóvátétel a szóban forgó időszakban a nemzeti jövedelem mintegy 17%-át tette ki.

A jóvátételi egyezmény alapján szállítandó javak három fő kategóriára

oszlottak: 1. „jelenlegi berendezés”, ami azt jelentette, hogy egyes gyárak és erőművek meghatározott gépeit le kellett szerelni és a Szovjetunióba kellett szállítani. Ez a követelés lényegében az összes fontos ipartelevet érintette, így pl: a hatvani és az ajkai erőművet, a Weiss Manfréd, a Lampart, a Rimamurányi, Salgótarjáni Vasmű, az Almásfüzítői Timföldgyár... stb. egységeit. 2. A szovjet részről kikötött műszaki feltételek szerint újonnan „készítendő” berendezések és vasúti felszerelések, hajók, valamint fémek. 3. Mezőgazdasági termékek. A magyar ipar 50%-nál nagyobb része és a szovjet felügyelet alatt álló nehézipar gyakorlatilag teljes egészében jóvátételi szállításokat teljesített.

Szemben az eredeti megállapodással, a jóvátételi árakat – a gyakorlati „elszámolási” árakat – teljesen önkényesen állapították meg. Ez úgy zajlott, hogy a fegyverszüneti határozat alapján a szovjetek listákat állítottak össze és megbízottat küldtek ki. A megbízott – állítja a visszaemlékezések – „lediktálta”, hogy a magyar kormány milyen árakat köteles jóvátételben adni, sőt azt is, hogy „mennyi az áruk 1938-as” világpiacon árá. „Világossá vált – ahogy a magyar tárgyaló delegáció egyik tagja írta –, hogy Moszkvának minél több árura volt szüksége, és ahhoz, hogy mindez beleférjen a 200 millió dolláros keretbe, egészen valószínűtlen, fiktív árakat talált ki. A magyar delegáció – hárman vagy négyen voltunk gyásmagyarok – megpróbált ellenállni; számlákat mutogattunk, statisztikákat lobogtattunk, bizonygattuk, hogy például egy mozdony 1938-ban ötször annyi dollárba került, mint amennyit Moszkva diktált. Az ezredes csak bólogatott... majd felolvasott egy papírt, amely szerint Moszkvában egy mozdony ennyibe került és kész.” Így volt ez a mezőgazdasági termékek és más berendezések, gépek stb. árával is. Ez az „árvetési” eljárás folytán hamar kiderült, s a 200 millióból végül is legalább 1 milliárd dollár lett. Ebben már a korábban említett megszálló hadsereg és a SZEK ellátása is benne van.

A potsdami határozatoknak megfelelően valamennyi hazai német tulajdon és érdekeltség (1400 vállalat, bérházak, telkek... stb.) szintén a Szovjetuniót illette, ezzel a magyarországi külföldi tőkésérdekeltségnek több mint a fele az ő tulajdonába került. Az előbbiekből kezdték meg azután 1946-ban a magyar-szovjet közös vállalatok (MASZOLA, MASZOVLET, MESZHART... stb.) létrehozását, amelyekben az ipari

munkásságnak mintegy 4%-a dolgozott. (1953. január 20-án a szovjet kormány nyilatkozatban közölte, hogy Magyarország teljesítette a Szovjetunió részére megállapított jóvátételt. – I. L.)

Földosztás 1945. február végén, március elején a föld nélküli és kevés földű parasztok a Tiszántúlon a saját soraikból közösségi földigénylő bizottságokat alakítottak, és megkezdték az elhagyott nagybirtokok felosztását. Ez a körülmény arra készítette a függetlenségi front vezetőit és a kormányt, hogy mielőbb szabályozzák a földosztással kapcsolatos kérdéseket. Ehhez járult, hogy a SZEB elnöke szintén a földosztás azonnali végrehajtását sürgette. Vorosilov a hozzá bízott pártvezetők figyelmét arra hívta fel, hogy a földosztástól a katonai vezetés a parasztság – a leendő tulajdonosok – átállásának előmozdítását is várja a vesztesek oldaláról a győztesekére. A földosztásról szóló rendelettervezetet március 15-én pártközi értekezlet, vagyis a koalíciós pártok vezetőinek tanácskozása vitatta meg és véglegesítette, majd 1945. március 17-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány is elfogadta.

A rendelet előírta, hogy teljes egészében el kell kobozni a nyilas és egyéb fasiszta vezetők, valamint a háborús bűnösök földjeit, továbbá teljes egészében kisajátításra ítélte az 1000 kat. h.-t meghaladó mindenemű földbirtokot. Ezenkívül a megváltás kilátásba helyezésével kisajátította az 1000 kat. h. alatti feudális eredetű úri birtokok 100 és a gazdag paraszti, illetőleg a tőkésbirtokok 200 kat. h. feletti részét. Azok a személyek viszont, akik az antifasiszta ellenállásban kimagasló érdemeket szereztek, 300 kat. h. földet tarthattak meg maguknak, illetőleg ilyen mértékű juttatásban részesülhettek az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának jóváhagyásával. Teljes kisajátításra ítélte a rendelet az ipari és pénzügyi érdekeltségek, a tőkésvállalatok földbirtokait. A rendelet értelmében elsősorban a gazdasági cselédeket és napszámosokat, továbbá birtokuk kiegészítése céljából a törpebirtokosokat és a nagycsaládos földművelőket kellett földhöz juttatni. A rendelet korlátozta az erdők és mintagazdaságok felosztását, sőt ez utóbbiak létesítésére további területeket biztosított. Hasonló célt szolgált az az előírás is, amely a nagybirtokok fel nem osztható vagyontárgyainak, épületei-

nek, felszereléseinek és mezőgazdasági gépeinek közös, földműves-szövetkezeti kezelésben történő felhasználásáról gondoskodott. A kisajátított ingó és ingatlan vagyon megváltása – valójában kártalanítása – egy létrehozandó Földbirtokrendező Alapból történt, amelynek javára kellett a földhöz juttatottnak a megváltási árat befizetni. Az állam tehát egyértelműen kötelezettséget vállalt az elvett tulajdonok ellenértékének a megfizetésére. A kisbirtokosok, a cselédek, a mezőgazdasági munkások a megváltási árat és a hátralévő összeget más-más módon és időben törleszthették. Az 1946:IX. tc. és az 1947:V. tc. viszont már fel-függesztette a megváltással kapcsolatos kártérítési igények érvényesítését, vagyis a volt földbirtokosok kártérítést nem kaptak. A földosztásról szóló rendeletet, illetőleg végrehajtását az 1945:VI. tc. szentesítette.

A rendelet megjelenése után a földigénylő bizottságok országszerte földosztó bizottságokká alakultak át. Az országban kb. 3200 földosztó bizottság működött, több mint 35 000 taggal. Az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke Veres Péter lett. Ezek a szervek heteken-hónapokon keresztül minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül végezték nehéz munkájukat. A földosztás a Tiszántúlon, Észak-Magyarországon és a Duna-Tisza közén hetek alatt lezajlott, sőt augusztus végére már a Dunántúlon is befejeződött. A földosztás az ország szántóterületének közel 30%-ára, valamint az erdőségek 60%-ára terjedt ki. A földreform során 75 505 gazdaságot vettek igénybe, amelynek együttes földterülete 6,6 millió kat. h. volt. A gazdaságok 57,3%-a elkobzott birtok (43 245), az üres földterületnek azonban csak 9,6%-át tette ki, átlagterületük 12,5 kat. h. A megváltás kilátásba helyezésével igénybe vett gazdaságok száma 32 260, területük 5060 ezer kat. h. Ezek között 7427 gazdaságnak a területe 100 kat. h.-nál kisebb volt. Az igénybe vett föld 58%-át a több mint 640 ezer igényjogosult kapta, 28%-a (erdők, mintagazdaságok stb.) állami, 14%-a (közlegelők, házhelyek stb.) pedig kommunális kezelésbe került. Ami a személyi juttatást illeti, annak társadalmi rétegenkénti megoszlása a következő volt:

A KOALÍCIÓ ÉVEI

<i>Társadalmi réteg</i>	<i>Juttatásban részesült személyek száma</i>	<i>Juttatott terület kat. h.-ban összes</i>	<i>1 főre jutó átlag</i>
Gazdasági cseléd	109 875	922 255	8,4
Mezőgazdasági munkás	261 088	1 288 463	4,9
Törpebirtokos	213 930	829 477	4,4
Kisbirtokos	32 865	143 131	4,4
Szegődményes és kisiparos	22 164	53 866	2,4
Okleveles gazda	1 256	14 548	11,6
Erdészeti alkalmazott	1 164	6 998	6,0
<i>Összesen</i>	<i>642 342</i>	<i>3 258 738</i>	<i>5,1</i>

A személyileg juttatható terület tehát csaknem egészében a falusi szegénység tulajdonába került. Ugyancsak döntően a volt uradalmi cselédek, napszámosok közvetlen tulajdonába és használatába kerültek a nagybirtokok kisebb talajművelő gépei, megmaradt állatállománya és a cselédlakások. Nagyrészt ők kapták meg a helyenként fellelhető s az induláskor kiosztott terménykészletet is.

A végrehajtott földosztás felszámolta a nagybirtokrendszert Magyarországon. A földosztás előtt az ország egész földterületének közel 30%-a az 1000 kat. h.-n felüli birtokosok kezén volt. Többek között csupán a római katolikus egyház 825 ezer, Esterházy Pál herceg 223 ezer, Festetics György herceg 69 ezer és Pallavicini őrgróf 51 ezer kat. h. földdel rendelkezett. Mivel a nagybirtokokon tőkés termelés folyt – és a földosztás alkalmával kisajátították a bankok és más tőkés-vállalatok földbirtokait –, ez egyúttal korlátozta a tőkések lehetőségeit is falun. A gazdag parasztság gazdasági ereje túlnyomórészt érintetlen maradt, ugyanakkor jelentősen megnőtt a kis- és a középparaszti gazdaságok száma, illetőleg területe. Falun az egyéni munkán alapuló kisbirtok vált uralkodóvá. De a felhasználható föld hiányában a mezőgazdasági lakosságból több mint 300 ezren változatlanul földnélküliek maradtak.

A földreform végrehajtásának eredményeként nagy változások következtek be a falusi társadalomban. Az agrárproletariátushoz sorolt fa-

lusi népesség száma a földosztás következtében több mint 63%-kal, a gazdag paraszti 25 kat. h.-n felüli (benne „úri” és „egyéb” maradványbirtokos) kategória tagjainak száma hasonló arányban, kb. 60%-kal csökkent, miközben a kistermelők (25 kat. h. alattiak) osztálya a korábbihoz, a földreform előttihez képest 67-68%-kal nőtt. A nincstelennek tekintettek számaránya az 1941. évi 45,8%-ról 17%-ra, a birtokos kategóriáé 7%-ról 2,8%-ra csökkent, míg az önálló kistermelő népesség számaránya 47,2%-ról 80,2%-ra emelkedett.

Gazdasági és társadalmi változások

A falusi társadalomnak ez a nagymérvű átalakulása hatott a magyar társadalom egészének az összetételére is. Ezt mutatja, hogy 1948 végére a kistermelők osztálya az össznépesség 43,4%-át tömörítette, szemben az 1941. évi nem egészen 27%-kal. Egyidejűleg az agrárproletariátus társadalmi súlya 22,4%-ról 8,3%-ra esett vissza. A bérből élők aránya – a földreform okozta változások következtében – 61%-ra csökkent. Változatlan maradt viszont a munkásosztály, s ezen belül is az ipari munkásság aránya. Az előbbi az össznépesség 27-28%-át, az utóbbi kb. 17%-át tette ki. Így érezte hatását az 1945–47. évi agrárátalakulás.

Az MKP már 1945 őszétől elég erőteljesen hangsúlyozta az állami beavatkozás szükségességét a gazdaságba. Törekvése egy gazdasági csúcsszerv létrehozására irányult, amely Gazdasági Főtanács néven 1945. december közepén alakult meg. Elnöke a kisgazdapárti miniszterelnök, tagjai pedig a kommunista közlekedési (Gerő Ernő) és a szociáldemokrata iparügyi (Bán Antal) miniszter lett. A Gazdasági Főtanács végrehajtó szerve a Titkárság volt, amelyet a kommunista Vas Zoltán vezetett. 1946 januárjában a kormány a Gazdasági Főtanácsot rendeltökibocsátási joggal ruházta fel, s hatáskörét kiterjesztette a gazdasági élet (pénz- és anyaggazdálkodás, ár- és bérszabályozás) egész területére. Ezzel a gazdaságirányítás gyakorlatilag kikerült a kormány hatásköréből és ténylegesen a kommunista párt kezébe ment át.

A kormánynak 1944 decemberében adott felhatalmazás is tovább élt azzal, hogy december közepén elfogadták az 1945:XI. tc.-t. Eszerint a

kormány az állam gazdasági, pénzügyi, közigazgatási rendjének biztosítása érdekében bármely magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási stb. rendelkezést meghozhatott. Az intézkedést csak utólag kellett a parlamenttel jóváhagyatni. Későbbiek során ezt a felhatalmazást azután többször is meghosszabbították.

A háború befejeződése után a gazdaság vontatottan éledt újra. Lassan állt helyre a sértetlenül maradt ipari kapacitások nyersanyag- és energiaforgalma. A lakosság szervezett ellátása fogyasztási cikkekkel szűk keretek között, jegyrendszerben folyt. Az áruforgalmat időnként a primitív cserekereskedelem helyettesítette. A pénz értéke rohamosan csökkent, elhatalmasodott az infláció. A gyorsuló infláció terhei elsősorban a bérből és fizetésből élő munkavállalókat sújtották. A kormányzat ezt részben kényszerintézkedésekkel ellensúlyozta. 1946 februárjában – az inflációk történetében először és egyedülállóan – bevezette az ún. kalóriabér-rendszert. Ennek értelmében a bérfizetést a munkások és eltartott családtagjaik heti kalóriaigénye határozta meg. A vállalatoknak meghatározott mennyiségű és minőségű élelmiszert természetben kellett fizetniük, s ha ez megoldhatatlannak bizonyult, akkor a kalóriamennyiség árát – minden héten hivatalosan előírt élelmiszerkosár alapján a folyó áron lehetett megváltani. Az átlagosan hetenként megállapított 17 500 kalóriaérték családtagonként 6000 kalória plusszal is járt. A rendelet nem oldhatta meg a megélhetési problémákat, mert a gyárak az élelmiszerhiány miatt nem tudták teljesíteni az előírásokat, de a munkástömegek minimális ellátását egy ideig lehetővé tette.

Az említett rendelet alapján dolgozták ki például a textilgyárak az ún. „centiméterbér-rendszert”. Ennek megfelelően az órabér átlagosan 2 centiméter karton volt. Mennyit ért egy méter kelme? – Pénzben 40 millió pengőt, természetben fél kiló cukrot vagy egy szappant, negyed kiló zsírt, egy mázsza tűzifát. Az üzemi bizottságok viszont szerették volna elérni, hogy a pengőbéren és a kalóriapénzen kívül a dolgozók kapjanak még textíliát is. Így a heti fizetéshez a segédmunkás 4 méter, a szakmunkás 6 m, a mester 8 m anyagot kapott. Ezt a textilgyárak kapujában kapták meg távozáskor. 1946. kora nyarán a cserérték: egy méter textil: 1 kg szalonna volt.

Az infláció körülményeit a tőkések igyekeztek leginkább kiaknázni, és spekuláció útján hatalmas jövedelmekre szert tenni. Az infláció kisebb, de még mindig busás jövedelmekhez jutó haszonélvezői: a valutázók, feketézők és üzerek szintén meggazdagodtak. A spekulációs lehetőségek kiszélesedését tükrözte a kereskedelmi hálózat rendkívül nagy felduzzadása is. Míg a háború alatt 50-60 nagyobb textilkereskedő cég látta el például a kb. 3000 textil-kiskereskedőt, addig az infláció folyamán már 850 textil-nagykereskedő és 7000 textil-kiskereskedő működött. Ez azt is jelentette, hogy átlagosan minden öt textilmunkás termelésére egy-egy kereskedő jutott. Ugyanakkor a dolgozók milliói nélkülöztek, nyomorogtak.

A gazdaság újjászervezésének, a rendszeres fejlődés megindulásának elengedhetetlen feltétele volt az infláció megfékezése. Ennek előkészítéseként a fogyasztási cikkekből állami készleteket halmoztak fel (ezt szolgálta – egyebek mellett – a jegyrendszer további fogyasztási cikkekre való kiterjesztése is), helyreállították az államháztartás egyensúlyát (állami bevételeket növelő adórendszert léptettek életbe), továbbá megreformálták az ár- és bérrendszert. Ezek alapján megtörtént a stabilizáció, az inflációs folyamat megszűnt.

A pénzügyi stabilizáció befejező állomását az államháztartás 1946. január 1.–október 31. napjáig terjedő viteléről szóló törvényjavaslat be-terjesztése és 1946. július 31-én történt elfogadása jelentette. A kormány stabilizációs költségvetésének tervezete, közelebbről a kiadás és a bevétel összegei a következőképpen alakultak:

<i>Kiadások (millió pengőben)</i>		<i>Bevételek (millió pengőben)</i>	
<i>1938-as pengőértékben kifejezve</i>			
Személyi kiadások	160	Egyenes adók	150
Nyugdíjak	70	Forgalmi adók	95
Dologi és átmeneti kiadások	90	Illetékek	40
Újjáépítési kiadások	65	Fogyasztási adók	60
Üzemi beruházások	50	Jövedékek	175
Önkormányzatok támogatása	35	Tárcabevételek	30
Nemzetközi kötelezettségek	240	Rendkívüli bevételek	60
<i>Összesen:</i>	<i>710</i>	<i>Összesen:</i>	<i>610</i>

A kiadási és bevételi előirányzatok között tehát 100 millió pengős különbség volt, azaz ilyen költségvetési deficit mutatkozott. Ezt a kormány – a korábbi elképzeléseknek megfelelően – az MNB-nél felveendő kölcsön formájában tervezte kiegyenlíteni. A pénzügyi stabilizációra – 1946. augusztus 1-jén – olyan körülmények között került sor, amikor a régi pénz már teljesen elveszítette értékét: 1 új forint formailag 400 000 kvadrillió pengővel volt egyenértékű, más szóval az átváltásra gyakorlatilag nem volt szükség.

A stabilizáció lényeges eleme az új ár- és bérrendszer bevezetése volt. A béreket a háború előtti szint felében állapították meg. A szélesre nyitott agrárrolló révén a mezőgazdasági árak, a háború előttihez képest 40-50%-kal maradtak el az ipari áraktól. Ugyanakkor a béreknél 75%-os teljesítményért 50%-os bért terveztek, amit az egyes szakmákban felfelé és lefelé is módosítottak. Az értelmiségiek közül a műszakiak bérminimuma az átlagosnál valamivel magasabb, a pedagógusoké pedig lényegesen alacsonyabb lett (alig érte el az 1938. évi 20%-át). Az új árrendszer elszakadt a világpiaci áraktól, a külkereskedelem egyre inkább állami feladattá vált. A piac szabad érvényesülését a szabályozók, hivatalok (pl. Anyag- és Árhivatal) is gátolták, a tőkés termelés kibontakozását pedig az adópolitikával és a hitelélet gúzsba kötésével akadályozták.

1947 tavaszán Gerő Ernő vezetésével pártközi tervezgatóbizottság alakult, amely határozatban mondta ki, hogy: „A hároméves terv végleges kidolgozásához kiindulópontnak kell venni a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyeztetett tervét, mégpedig a Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt készülő tervének figyelembevételével.” Több változat készült, végül a két munkáspárti „egyeztetett” került elfogadásra. A végrehajtás során azonban többször is módosították az előirányzatokat. Ezek az előirányzatok azt tüzték ki, hogy az újjáépítés során pl. a mezőgazdasági termelés közelítse meg az utolsó békeév (1938) szintjét, a gyáripari termelés pedig 27%-kal haladja meg. A tudatos áttervezés következtében az ipari termelés 1949-ben, a terv végrehajtásakor 40%-kal haladta meg az 1938. évi szintet. Ezen belül a nehézipar még nagyobb mértékben „növekedett”, a gépipar termelése pedig a háború előttihez képest megduplázódott.

Az ipari „ráfordítások” átlagosan ötszörösét-hatszorosát tették ki a

mezőgazdaságiaknak. A mezőgazdaság nemcsak, hogy nem érte el az 1938-as szintet, hanem attól ténylegesen 15%-kal el is maradt. Ezzel együtt már az első tervévben lényegében mellőzték az akkor még uralkodó magángazdaság fejlesztését is. 1947/48-ban az összes beruházásnak (a túlnyomóan magánjellegű mezőgazdaságiakat nem számítva) több mint 93%-a volt állami (1310 millióból 1220 millió).

A kommunista célkitűzéseknek megfelelően 1947 novemberében államosították a nagybankokat és az érdekeltységükbe tartozó ipari és kereskedelmi vállalatok magyar tulajdonú részvényeit. Ennek következtében a gyáripari munkásoknak már 58%-a dolgozott állami üzemekben.

1948 februárjában az MKP vezetése újabb nagyarányú államosításokat határozott el. Az előkészületek a nyilvánosság kizárásával kezdődtek, s először kommunista vezetés alá vonták az Iparügyi Minisztériumot, majd összeállították a politikai szempontból vezetésre alkalmas leendő vállalatvezetők listáját. A 100 főn felüli üzemek államosítási tervének titkossága annyira „sikeresnek” bizonyult, hogy voltak miniszterek is, akik csak a minisztertanácson értesültek a törvényjavaslatról. Az MKP vezetése nem kérte ki a koalíciós partnerek véleményét sem. 1948. március 25-én államosították a középüzemeket, első ütemben 594 vállalatot, novemberre számuk már 780-ra emelkedett. Ezek között mintegy 200 vállalat alkalmazottainak száma el sem érte a százat. Ezzel a lépéssel – a mezőgazdaság és a kereskedelem kivételével – az állami tulajdon uralkodóvá vált. Hamarosan megszűnt a tőzsde is.

Az államosítási folyamat 1949 decemberében fejeződött be, amikor a tíz munkásnál több alkalmazottal működő kisüzemeket is állami tulajdonba vették, továbbá a bérházakat is államosították. Államosítottak valamennyi villamosenergia-termelő és -elosztó vállalatot, valamennyi nyomdaipari vállalatot, mindazokat az öntödéket, amelyeknél a munkavállalók összlétszáma az 1949. szeptember hó 1. napjától a rendelet hatálybalépéséig elérte az öt főt, malmok esetében az 1500 q órllőképeségűeket. Az államosítás mintegy 1400 iparvállalatot, 600 nyomdát, 220 közlekedési vállalatot, 81 vendéglátó-ipari üzemet érintett. Külföldi tulajdonban 1949. második felében 86 vállalat volt. Az államosítandó külföldi tulajdon mérlegértéke 900 millió forintba rúgott, amelynek 60 százaléka az amerikai vállalatok tulajdonát képezte (15 százalék angol,

10 százalék svájci stb.). 1949 végére befejeződött a nagykereskedelem államosítása is. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a kisipar tudatos visszafejlesztése, ami a lakossági szolgáltatások színvonalának nagyfokú visszaeséséhez vezetett. 1948 decemberében a magánkisiparban – alkalmazottakkal együtt – még majdnem 400 000 ember dolgozott. Ez a szám 1950 végére 150 000 főre olvadt. Hasonló folyamatok zajlottak le a magánkereskedelemben is.

A külgazdaságban új orientáció keletkezett, 1948-ban az ország külkereskedelmi forgalmának egynegyede a Szovjetunióval, egyharmada pedig Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával bonyolódott. A korábbi intenzív forgalom a Nyugattal csak lassan és csökkent mértékűre zsugorodva normalizálódott.

A magyar társadalom mélyreható és nagyarányú átalakulásának jellemzője volt – a már korábban említetteken túl – az is, hogy 1944/45 sorsfordulóját követően a régi államapparátus felső- és középszintű vezetőinek, a szélsőjobboldali pártokban exponált személyiségeknek, másképpen szólva a régi keresztény úri középosztálynak számottevő része elhagyta az országot, közülük több tízezren sohasem tértek vissza. A földosztás végrehajtásával, a gyárak, nagyüzemek kisajátításával, a bankok államosításával ugyanis az említettek vagyonvesztésével megkezdődött tulajdonosaik elszegényedése, deklasszálódása. A több mint 100 ezer főből álló csoport jelentős része szintén külföldre távozott, vagy a társadalom mély rétegeibe merülve megpróbált új egzisztenciát teremteni a maga számára.

Fontos társadalmi változásnak mondható az is, hogy a régi középosztályhoz tartozó közszolgálati tisztviselőket munkásszármazású személyekkel igyekeztek felváltani. Jól mutatja ezt, hogy amíg a minisztériumok és országos hatáskörű hivatalok alkalmazottainak 1945 előtt – a segédhivatalok személyzetét is beszámítva – 45%-a volt munkásszármazású, addig 1949-re ez a számarány 81%-ra nőtt. A koalíciós években vezető állásba került 366 személy közül 170 volt munkás, illetve munkásszármazású, az 1949-ben kinevezett 388-ból pedig 374. Ezek többsége valamelyik munkáspártnak – leginkább a kommunistának –, s így 1948-tól az MDP-nek volt a tagja.

Az állami bér- és szociálpolitika vezérelve a korábbi nagy különbsé-

gek megszüntetése volt. Ez teljes mértékben sikerrel járt. A nemzeti jövedelem személyes fogyasztásra fordított részéből az ország lakosságának 9-10%-át kitevő középső és felső rétegek 1938/39-ben mintegy 40%-os arányban részesültek. A társadalom 90%-ának ugyanekkor mindössze 60% jutott. 1949-re ezek a következőképpen módosultak: volt felső és középosztályok 11-12%, az alsóbbak 88-89%. A családi jövedelmek háború utáni növekedésében szerepet játszott a nők munkavállalásának terjedése is.

Népesség A második világháború és az azt követő gazdasági, társadalmi változások a népesség számának alakulására is jelentős hatást gyakoroltak. Ennek „eredményeit” az 1949-ben megtartott népszámlálás mérte fel. A háborús veszteségek nagyságát mutatta, hogy három fellendülést hozó esztendő (1946, 1947, 1948) nem volt elég ahhoz, hogy a népesség száma meghaladja az 1941. évi lélekszámot. Hazánk lakosságának száma 1949. január 1-jén 9 204 799 fő volt. Ha nem jött volna közbe a világháború, erre az időpontra legalább 9 millió 750 ezerre kellett volna emelkednie a lakosság számának. Emelkedés helyett azonban csökkenés következett be: a lélekszám 111 ezer fővel volt kevesebb, mint 1941-ben. Az ország lakosságának a száma a török idők óta első ízben csökkent. A 19. század kolerajárványai és az első világháború sem idézett elő ezzel összehasonlítható demográfiai katasztrófát, ilyen tartós népességcsökkenést.

Több évtizedes folyamat fordult meg azzal, hogy 1941 és 1949 között a falusi lakosság száma növekedett, a városié viszont csökkent. Az előbbi növekménye 100–265 ezer fő volt, az utóbbi vesztesége 211 540. A városokban több anyagi kár esett, és a háborúban életét veszítő civil lakosság is elsősorban városi volt. Az infláció, s mindenekelőtt az élelmezési nehézségek háború utáni fokozódása is elsősorban a városok fejlődését akadályozta. A háború sem tudta ugyanakkor megtörni az átlagos életkor és a várható átlagos élettartam növekedésének tendenciáját. Az egész népesség átlagos életkora 1949-re 32,4 évre emelkedett, míg a várható átlagos élettartam az 1941. évi adatokkal összevetve, a férfiaknál 54,9 évről 58,8 évre, a nőknél 58,2 évről 63,3 évre nőtt.

Mélyreható változások mentek végbe a népesség családi állapotában. Növekedett a házassági hajlandóság, különösen a fiatalabb évjáratoknál. A 20–24 év közötti korosztályban a férfiaknál, 1941-el összehasonlítva, 1949-re 12,3%-ról 24,1%-ra, a nőknél 46,6%-ról 51,9%-ra nőtt a házások aránya. Érzékelhető javulás történt – a nehéz háborús esztendők ellenére – az általános műveltségi szint terén. Amíg 1930-ban pl. a hétévesnél idősebb generációk kb. 9%-a volt analfabéta, az általános iskola nyolc osztályát a lakosság 7,4%-a, a középiskolát 2,6%-a fejezte be, felsőfokú végzettségű pedig 1,2%-a volt, addig ez a létszám 1949-ben az analfabéták tekintetében 5,7%-ra csökkent, az általános iskolát végzettek aránya 13,6%-ra, a középiskolát végzetteknél 3,3%-ra, végül a felsőfokú végzettségűeknél 1,2%-ra növekedett.

A negatívumok között kell említeni a férfi-nő arány újabb jelentős romlását, ami a világháborús pusztulás következtében jött létre. (1000 férfira 1910-ben 1007 nő, 1920-ban 1062, 1930-ban 1044, 1941-ben 1043, viszont 1949-ben már 1081 nő jutott.). Az ország lakosságának létszáma 1950 közepére érte el az 1941-es lélekszámot, a második világháborús embervesztesség pótlása egészen 1952 végéig tartott.

Az 1949-es népszámlálás – azóta Magyarországon nem került sor hivatalos vallási adatfelvételre – adatai szerint az ország lakosságának felekezeti megoszlása a következő volt: római katolikus 6 340 424 (67,8%); görög katolikus 248 355 (2,7%); református 2 014 707 (21,9%); evangélikus 482 152 (5,2%); izraelita 133 862 (1,5%); görögkeleti (ortodox) 36 010 (0,4%); baptista 18 874 (0,2%); unitárius 9447 (0,1%); egyéb 7153 (0,1%); felekezet nélküli 12 291 (0,1%). Az egyes felekezetek közötti arányok a következő évtizedekben valószínűleg lényegesen nem módosultak.

Oktatás A háború a kultúra és a művelődés terén is óriási károkat okozott. A harci cselekmények következtében az iskolaépületek és felszerelések súlyos károkat szenvedtek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó kulturális intézményeket és felszereléseiket hozzávetőleges adatok szerint 470 millió aranypengő kár érte. A népiskolákat és gimnáziumokat ért kár összege

meghaladta a 84 millió aranypengőt. A legsúlyosabb helyzetben a fővárosi iskolák voltak, az iskolaépületek 83,8%-a szenvedett jelentős sérülést, csupán 6 iskolaépületről nem jelentettek károsodást a harcok befejeződése után. A háborús viszonyok következtében az országban több iskola elnéptelenedett. Az 1945-ös év nehéz hónapjaiban még sok nevelő nem tért vissza a frontról, hadifogságból, s így előfordult az is, hogy némely vidéki iskolában egy nevelőre 180-200 gyermek tanítása jutott. Sőt akadt olyan község is, ahol egyetlen tanító sem volt. A nemzeti élni akarás jeleként a front elvonulásával számos községben és városban újra működni kezdtek az iskolák. A szülők és pedagógusok az épületek helyreállításával, természetbeni adományokkal járultak hozzá a tanítás elkezdéséhez.

1945 elején Teleki Géza miniszter rendeletben szabályozta a rendkívüli 1944/45-ös tanévet, amely lehetővé tette, hogy aki legalább három hónapon keresztül rendszeresen járt iskolába, bizonyítványt kaphasson. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsadó szerveként az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 19-én létrehozta az Országos Köznevelési Tanácsot. Elnöke a Nobel-díjas tudós Szent-Györgyi Albert, ügyvezető alelnöke Sík Sándor lett, tagjai pedig: Baranyai Lipót, Bay Zoltán, Ferenczy Béni, Illyés Gyula, Kállai Gyula, Karácsony Sándor, Kéthly Anna, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Szabó Piroska, Szekfű Gyula és Veres Péter lettek. A tanács egyik legfontosabb feladatának az új, demokratikus szellemű nevelés alapelveinek a kidolgozását tekintette.

1945 augusztusában az Ideiglenes Nemzeti Kormány elrendelte a nyolcosztályos általános iskola életre hívását. Ezek a régi népiskolák, valamint a polgári iskolák és a gimnáziumok 1–4. osztályának az összevonásával alakultak ki. A mindenki számára kötelező általános iskola lehetővé tette, hogy az alsó négy osztályban elsajátított írás, olvasás, számolás után a felső négy osztályban, illetve tagozatban a tanulók szélesebb körű társadalom- és természettudományi műveltséget szerezzenek. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyúttal részletesen szabályozta a nemzetiségi iskolai oktatást is. Ennek értelmében ott, ahol tíz tanuló szülője kérte, titkos szavazással dönthettek arról, hogy gyermekeiket az általános iskolában anyanyelvükön kívánják-e taníttatni, a

magyar nyelvnek mint tantárgynak a meghagyásával vagy pedig az anyanyelvük tantárgyankénti oktatását akarják-e. Később a kormányzat ezt az intézkedést kiterjesztette a középfokú iskolákra is, sőt a nemzetiségi pedagógusképzésnek – a főiskolák mellett – a tudományegyetemeken is megteremtette az intézményes feltételeit.

Az új általános iskolák oktatógárdájának megteremtésére 1947/48 folyamán átalakították a tanító- és tanárképzést. Bevezették a gimnáziumokra épülő 3 éves nevelőképző főiskolák intézményét. Ilyen alakult Budapesten, Szegeden, Pécsen és Debrecenben. 1949/50-ben – a pedagógushiány következtében – a tanulmányi időt 2 évre csökkentették, és visszaállították a középfokú tanítóképzőket. Így gyorsan nőtt az általános iskolai nevelők száma, csökkent az egy oktatóra jutó diáklétszám. Az új tanítók szakmai képzettsége viszont visszaesett, többségük tanítói képesítéssel szaktanári feladatokat látott el.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 novemberében rendelte el az intézményes felnőttoktatás megindítását. Ennek eredményeként a dolgozók középiskoláiban 1946 tavaszán 33 gimnáziumban 2000, 6 tanító- és óvónőképzőben 250, 40 polgári iskolában 1500 tanuló tanult. 1948-ban bevezették a felsőfokú tanulmányokra is jogosító szakérettségit. Ezt egy-, illetve kétéves tanulással lehetett megszerezni. 1946 és 1949 között évente kb. 1000 ilyen diák tanult az egyetemeken, ami a hallgatói létszám 5%-át tette ki. A nők előtt is megnyílt valamennyi felsőoktatási intézmény kapuja. Az 1946:XXII. tc. feloldott minden megkülönböztetést a nők számára az egyetemi és főiskolai felvételeknél.

1946 júniusában hirdették meg a népi kollégiumokat építő mozgalmat. A Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) keretében 1946 őszén 44 kollégium kezdte meg működését, az 1948/49-es tanév végén pedig már 160 működött. Ezekben 1948 őszén több mint 6000, az ország minden részéből verbuválódott paraszt- és munkásfiatal élt, tanult és politizált. A népi kollégiumi mozgalmat a koalíciós pártok támogatták.

Az oktatás intézményi struktúrájának átalakításával párhuzamosan zajlott az oktatás tartalmának módosítása, a tantervek felülvizsgálata, „demokratikus szellemű” új tankönyvek kiadása és a pedagógusok átnevelése. Mindezeket sokan ellenezték, sőt a tankönyvek revíziója, a ki-

adás államosítása, s 1947 tavaszán a hitoktatás fakultatívvá tételének felvetése politikai összeütközésekhez vezetett. Ortutay Gyula miniszter vállalta a vallásoktatás fakultatívvá tételét. Törekvései azonban olyan ellenállásba ütköztek az iskolák – elsősorban az egyházi iskolák –, a szülők és a történelmi egyházak vezetői – mindenekelőtt Mindszenty József hercegprímás – részéről, hogy kénytelen volt visszavonulót fújni.

A tényleges politikai összeütközést a baloldal és a katolikus egyház mögött felsorakozó hívők között az egyházi és községi iskolák államosítása jelentette. Az 1947/48-as tanévben az általános iskolák – köztük az átalakuló polgáriak is – 63, a középiskolák 49, az óvónőképzők 60, a tanítóképzők 74%-a volt a felekezetek, elsősorban a katolikus egyház fennhatóságában. A protestáns egyházak és az izraelita hitfelekezet lényegében kitértek a konfrontáció elől, s kényszeredetten bár, de hozzájárultak iskoláik átadásához. Azokat, akik tiltakoztak, vagy félreállították, vagy börtönbe vetették. Így Ravasz László református püspököt, a konvent elnökét és a zsinat lelkészi elnökét 1948 áprilisában lemondatták tisztségéről, Ordass Lajos evangélikus püspököt pedig 1948 októberében koncepció perben kétévi börtönre ítélték.

Az „egyezmény” értelmében a református egyháznak meghagytak négy teológiai főiskolát és négy gimnáziumot, az evangélikusoknak pedig egy teológiai főiskolát és egy gimnáziumot. Később ezekről is lemondatták őket. A katolikus egyház megpróbált ellenállást tanúsítani. Amikor Ortutay Gyula miniszter 1948. május 15-i sajtóértekezletén bejelentette, hogy a minisztérium bizottságot küldött ki, hogy „az egyházakkal meg egyezésre jusson az egyház és az állam kérdésében, és többek között olyan fontos kérdésekben, mint amilyen a magyar iskolaügy demokratikus egységesítése, államosítása...”, a katolikus püspöki kar körlevelet adott ki, amelyben ellenállásra buzdította híveit. Egy ilyen tüntetés során, Pócspetrin 1948. június 3-án saját fegyverétől véletlenül meghalt egy rendőr. Az eset kapóra jött az államosítást erőszakoló kormányerőknek, akik igyekeztek hisztérikus légkört teremteni. A falu jegyzőjét statáriális tárgyalás után kivégezték, plébánosát pedig életfogytiglani börtönnel sújtották. Ezután került – 1948. június 16-án – az Országgyűlés elé az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényjavaslat.

A törvényjavaslat vitájában az ellenzők véleményét Barankovics Ist-

ván a DNP főtitkára fogalmazta meg, illetve adta elő. Történelmi súlyú beszédében nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a DNP-nek és a törvény elfogadását ellenzőknek politikai és lelkiismereti kötelessége a javaslat elutasítása. „A politikai ok abban áll – mondotta –, hogy a mi pártunk a választásokon alapvetően a természetjogi politikai szemlélet mellett kötötte le magát. Számunkra tehát főbenjáró egzisztenciális, politikai kérdés e törvényjavaslattal kapcsolatos magatartásunk kifejtése. A lelkiismereti ok pedig abban áll, hogy minket lelkiismereti, hitbeli parancs is kötelez szólni ama lényeges jogunkról és igazunkról, amelyet ez a törvényjavaslat kétségbe von.” Rámutatott például arra, hogy a törvényjavaslatnak a célja – többek között – a keresztény nevelés lehetőségének a megakadályozása, továbbá bizonyította azt is, hogy az államnak kötelessége támogatni a hitvallásos iskolákat. A házszabályok adta lehetőséggel élve és indítványával 1945 óta először név szerinti szavazásra kényszerítette az Országgyűlés tagjait. A jelen lévő 293 képviselő közül 230-an „igen”-nel, 63-an pedig „nem”-mel szavaztak.

Az 1948. évi XXXIII. tc. értelmében az állam összesen 6505 iskolát vett át, amelyből 5437 általános és népiskola, 98 tanítóképző és líceum, 113 pedig gimnázium volt. Az állami státusba került volt felekezeti pedagógusok létszáma megközelítette a 18 ezer főt, Mindszenty azonban megtiltotta, hogy egyháziak állást vállalhassanak az államosított iskolákban. A szerzetes, apáca és pap tanárok többsége, mintegy 5000 fő engedelmeskedett főpásztorának, és megtagadta a további tanítást. Ez olyan színvonalcsökkenést idézett elő – különösen néhány nagy múltú középiskolában –, ami az egész nemzetre nézve káros volt. Kárt jelentett a vallásos emberek tömegeinek megsértése és az egyházi tulajdon kárpótlás nélküli elvétele is. A fakultatív vallásoktatásról az Elnöki Tanács 1949. évi 5. sz. törvényerejű rendelete intézkedett. A fiatalság ettől kezdve a szülők akaratától és bátorságától függően részesült vagy nem részesült hitoktatásban. Megindult a harc a hittanra járók, illetve szüleik ellen, ami a hittanra járók számának jelentős csökkenéséhez vezetett: pl. 1951-ben az általános iskolások 43,2%-a jelentkezett hittanra, 1952-ben már csak 24,4%.

Az egyházi iskolák államosítása után a népi kollégiumok következtek. A párt politikai bizottsága 1948 szeptemberi határozatában – valós

és vélt hibákra hivatkozva – súlyosan elmarasztalta a NÉKOSZ-t. Veszélyesnek tartotta autonómiáját, tevékenysége pedig „nem fért bele” a proletárdiktatúráról, annak politikai rendszeréről alkotott kommunista felfogásba. A szervezetet 1949 júliusában a szövetség III. országos közgyűlése alkalmából oszlatták fel, és a népi kollégiumokat államosították. Hasonló sorsra jutott 1950-ben a neves elitképző intézmény, az Eötvös Kollégium is. Az államosított kollégiumok ezután diákszállókká alakultak át.

Tudomány A közoktatás államosításával nagyjából párhuzamosan a Magyar Tudományos Akadémia autonómiája is megszűnt, 1949 novemberére az MTA „újjaalakult”. Az akadémiai tagok közötti többéves vita – egyrészt az oktatás és kutatás egyetemekre épülő hagyományos egységének a fenntartása vagy szétválasztása, másrészt az autonómia megőrzése vagy a politikával való kapcsolatainak erősítése – odavezetett, hogy Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán 1945 nyarán saját testületet hozott létre Magyar Természettudományi Akadémia néven. A két irányzat közötti ellentét 1946-ban mérséklődött. A Moszkvából hazatért Lukács György, kommunista filozófus a párt 1946 őszi kongresszusán heves kirohanást intézett az egyetemek és az Akadémia ellen, amelyeket a „reakció fellegrárainak” nevezett. Az Akadémia egy ideig ellenállt, ennek letörésére a költségvetési támogatás drasztikus csökkentésének kilátásba helyezésén túl a kommunista vezetés egy új „ellenakadémia”, a Magyar Tudományos Tanács megszervezése mellett döntött. A Tanács közvetlenül a miniszterelnök felügyelete alá tartozott, első elnöke Gerő Ernő volt. E szervezet feladata „a tudományos élet tervszerű irányítása, valamint a gyakorlati élettel való kapcsolatainak erősítése” lett. Kezdeményezésére és az előteremtett pénzekből egy-két év alatt számos, egyetemektől független kutatóintézet jött létre, pl.: Állam- és Jogtudományi Intézet, Történettudományi Intézet, Nyelvtudományi Intézet, Közgazdaság-tudományi Intézet, Központi Fizikai Kutató Intézet, Vaskutató Intézet, Matematikai Kutatóintézet, Agrobiológiai Intézet stb.

Az MTA átszervezésének befejező lépése volt, hogy a tagok kisebb-

sége, összesen 39 fő, 1949. október 31-én új alapszabályt fogadott el. Ennek értelmében az osztályok száma négyről hatra emelkedett úgy, hogy a természettudományok képviselői a továbbiakban négy osztály között oszlottak meg. Az I. osztály (Nyelv- és Irodalomtudományi) „széptudományi alosztálya” megszűnt, s így az írók és művészek kikerültek a testületből. Csökkent a taglétszám is. Az átszervezés kori 257 tag helyett 128 tagot „választottak”. Közülük 26 volt új, 102-t pedig a régiekből „kooptáltak”. A csökkentés lényegében politikai tisztogatás volt, a kizártak 74%-át 1944 előtt választották taggá. A vezetést is lecserélték, a nemzetközi tekintélye és erős szuverén egyénisége miatt irányíthatatlan Kodály Zoltánt Rusznyák István orvosprofesszor váltotta fel az elnöki székben, aki ezután 1970-ig viselte ezt a tisztséget. Az elnökségbe pedig bekerült a marxista Lukács György és Molnár Erik. A tudósképzés kézben tartására létrehozták a szovjet rendszernek megfelelő tudományos minősítési eljárást, élén az 1950-ben alakult Tudományos Minősítő Bizottsággal. Bevezették a tudományok kandidátusa és a tudományok doktora fokozatot, illetve az aspiránsképzés intézményét. A bekövetkezett változásokkal számos nemzetközi hírnű tudós nem értett egyet, s közülük sokan elhagyták az országot: Bay Zoltán, Békésy György, Szent-Györgyi Albert és mások.

Irodalom és művészetek

A háború okozta nagy vérveszteség – Radnóti Miklós, Sárközi György, Szerb Antal, Halász Gábor, Bálint György, Gelléri Andor Endre, Pap Károly és mások halála – rettenetes volt az irodalmi élet számára 1944/45-ben. A gyásznál, a veszteségek számbavételénél is erősebb volt azonban az újjászületés, az újrakezdés reménye. Amint lehetett megjelentek az új folyóiratok, így elsőként, 1945 tavaszán a Magyarok, amely a Nyugat és a Magyar Csillag folytatója kívánt lenni. Esménye ennek megfelelően a polgári humanizmus és a klasszikus „nyugatos” modernség volt. Itt publikált a Nyugat mind a négy nemzedéke. Az első nemzedékhez tartozó Füst Milán, Szép Ernő, Tersánszky Józsi Jenő, Nagy Lajos éppen úgy, mint a másodikat képviselő Márai Sándor, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Cs. Szabó László, a harmadikat reprezentáló Weöres Sándor,

Vas István, Jékely Zoltán, Képes Géza, Sőtér István, Szentkuthy Miklós, Kolozsvári Grandpierre Emil, Thurzó Gábor és mások. A negyedik nemzedéket jelentő legfiatalabbak – Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György, Szabó Magda, Ottlik Géza, Mándy Iván, Örkény István, Karinthy Ferenc, Hubay Miklós –, Lengyel Balázs szerkesztésében emellett egy külön nemzedéki orgánumot is indítottak Újhold címmel.

A népi írók lapja ugyanazzal a címmel – Válasz – indult újra 1946-ban, mint amellyel a harmincas évek közepén megjelent. Nagyrészt ugyanazok voltak a szerkesztők és szerzők is: Illyés Gyula, Németh László, Kovács Imre, Cs. Szabó László, Veres Péter, Kodolányi János, Féja Géza, Tamási Áron, s a program sem változott: a parasztságot a nemzetbe és az európai műveltségbe kell emelni.

Az „urbánusok” – Fejtő Ferenc, Ignó Pál – az 1939-ben megszűnt Szép Szó újraindítását tervezték, s 1945-ben ezzel a címmel meg is jelentettek egy almanachot, de ennek nem lett folytatása. Ehelyett az SZDP művelődéspolitikai fórumaként 1947/48-ban megjelenő Kortárs című folyóirat körül tömörültek. A polgári radikálisok Csécsy Imre szerkesztésében 1947–49-ben Huszadik Század címmel adtak ki folyóiratot. Az avantgárd törekvéseket Kassák Lajos élesztette újjá a Magyar Művészeti Tanács Alkotás című folyóiratával. Benedek Marcellal közösen kezdetben ő szerkesztette Herczeg Ferenc régi hetilapját az Új Időket is.

A kommunista és marxista értelmiség kezdetben az 1946-ban indult és 1950-ig megjelenő Fórum című folyóirat körül gyülekezett. Ezt Vértess György szerkesztette, és irányadó cikkeit Révai József, Lukács György, Horváth Márton, Szigeti József és Király István írták. Élesen bírálták a „nyugatos”, „dekadens” modernséget, élén Babitscsal és az „újholdasokkal”, szigorú és gyakran pontatlan mérlegre tették a népi írók múltját és jelenét, elutasították az avantgárd „formalizmusát”, és elhatárolódtak az „áruló” szociáldemokratáktól. A viták központi, normatív kategóriája kíváncsnak állított „irodalmi egység” volt, s ennek esztétikai megfelelője: Lukács György realizmuselmélete, a realista stílusnak és módszernek mint a művészi ábrázolás legmagasabb fokának a követelménye.

A Fórum mellett a kommunista párt 1947 májusában új folyóiratokat is indított. Az Emberségnek Keszi Imre, Aczél Tamás és Méray Tibor lett a szerkesztője, a Továbbnak Losonczy Géza a társszerkesztője. Zsdanov utasításainak követésére szólították fel a magyar értelmiséget, és fagyjevnek a szocialista realizmusra vonatkozó meghatározását tekintették irányadónak a művészetek számára. 1947 őszén indult a Csillag, amelynek élére a Párizsból hazatért Németh Andor került, „felelős szerkesztője” azonban a fiatal s magát a „párt szemének” tartó és nevező Méray Tibor volt.

1945 és 1948 között jelent meg a határozottan baloldali szellemű és hangvételű Valóság, amelynek főszerkesztője Szabó Zoltán, szerkesztője Márkus István, majd Lukácsy Sándor volt. Munkatársai közé tartozott Fekete Sándor, Klaniczay Tibor, Köpeczi Béla, Szabolcsi Miklós, Vitányi Iván. A folyóiratok mellett komoly irodalomszervező és -népszerűsítő szerepet töltek be a verseket, novellákat, karcolatokat és irodalmi tárcákat közlő napilapok, amelyek – ahogy erre korábban utaltunk – közvetlenül kötődtek a politikai pártokhoz.

Megváltozott az irodalom alaphangja. Így a költészetben az évszázadok óta hagyományosan tragikus világlátást, pesszimizmust egy bizakodással, derűvel teli hangnem váltotta fel. Különösen ez jellemezte a legfiatalabbak, zömmel népi kollégisták líráját: Nagy László, Juhász Ferenc, Simon István, Kormos István, Csanádi Imre, Fodor András és mások. Az idősebb nemzedékeknél is hasonló változás következett be: Szabó Lőrinc *Tücsökzene* (1947), Füst Milán *Öregség* című verse (1947). A prózaírodalom korabeli csúcsteljesítményeit is a realizmus hatotta át: jó példa erre Déry Tibor *Befejezetlen mondat* (1947) és Németh László *Iszony* című regénye, amelyet még 1942-ben kezdett írni és közölni, de csak 1947-re fejezett be. A realizmus pozícióját erősítették a Szovjetunióból hazatérő emigráns kommunista írók – Illés Béla, Gergely Sándor, Balázs Béla, Gábor Andor, Barta Lajos – itthon megjelenő történelmi regényei is. Reménnyel teli, realista művekben számolt be az új életéről Örkény István, Karinthy Ferenc, Bárány Tamás vagy az országjáró riporterként feltűnt, majd „íróvá lett” Sarkadi Imre, Cseres Tibor, Urbán Ernő, Mesterházi Lajos, Fekete Gyula és mások.

A többi művészeti ág az irodalomhoz hasonlóan a háború után szin-

te azonnal talpra állt. Bartók Bélát halála megakadályozta a hazatérésben, Dohnányi Ernőt emigrációba kényszerítették, ezért más zene-művészek is emigráltak, pl.: a karmester Fricssay Ferenc vagy a zongoraművész Anda Géza, de Kodály Zoltán jelen volt, sőt ő lett a Művészeti Tanács elnöke, s a Zeneakadémia első hangversenyén is az ő műve, az óvóhelyen komponált katartikus erejű *Missa Brevis* hangzott fel. Bartók és Kodály szellemében, vonzásában bontakozott ki Bárdos Lajos, Weiner Leó, Lajtha László, Járdányi Pál, Szervánszky Endre, Kadosa Pál és Farkas Ferenc munkássága. Kodály szelleme inspirálta az országszerető fellendülő kórusmozgalmat, amellyel megvalósulni látszott nagy álma, az „éneklő Magyarország”.

A képzőművészet háborús vesztesége is igen súlyos volt, mártírhalált halt Dési Huber István, Goldmann György, Sugár Andor, Vajda Lajos, Ámos Imre és még sok jeles művész. A képzőművészetben a posztnagybányai iskolaként számon tartott Gresham-asztaltársaság jutott vezető szerephez Bernáth Aurél, Pátzay Pál, Berény Róbert, Szőnyi István vezetésével, akikhez kapcsolódott Ferenczy Béni és Ferenczy Noémi is. A modernebb irányzatokat az új Európa-Iskola fogta össze. Idetartozott Czóbel Béla, Márfy Ödön, Martyn Ferenc és a szentendrei szürrealisták: Bálint Endre, Korniss Dezső és Barcsay Jenő. Művészileg mintegy a másik oldalon megszerveződött az új, monumentális, realista, figuratív művészetre törekvők tábor. 1948 decemberében Rabinovszky Máriusz rendezte meg bemutató kiállításukat Községi művészet felé címmel.

A filmművészet újjászervezése nehézkesebben ment végbe, bár papíron – Szóts István *Röpirat a magyar filmművészet ügyében* című tanulmánya – 1945 tavaszán készen állt a nem piac-, hanem értékcentrikus filmművészeti képzés, gyártás és terjesztés terve. Gaál Ernő producer 1945 októberében kezdte meg Bródy Sándor *A tanítónő* című színdarabjából készülő film forgatását. A forgatókönyvet a rutinos adaptálónak számító Békeffy István és a filmgyártás berkeiben még kezdő Háty Gyula írta, a filmet 1945 karácsonyán mutatták be. A címszerepet Szörényi Éva játszotta, de az igazi szenzációt ifj. Nagy István szerepében Jávor Pál visszatérése jelentette, akit a nyilas filmgyártás antifasiszta magatartásáért és elvéért száműzött a mozivászonról. 1948 nyaráig, a film-

gyártás államosításáig nagyon kevés film készült. Közülük kettő remekműnek bizonyult: az 1947-ben elkészült *Valahol Európában* (rendezője Márai Sándor öccse, Radványi Géza, forgatókönyvírója Balázs Béla) és az 1948-ban forgatott *Talpalatnyi föld* (rendező: Bán Frigyes). Ezek és a többi ekkor forgatott film is teljes szakítást jelentett a világháború előtti és alatti „fehér telefonos”, „meseautós”, cigányzenés kommersz filmekkel. Ekkor tűntek fel a következő évek jeles filmszínészei: különösen a falusi embereket megszemélyesítő szerepet játszó Soós Imre, Szirtes Ádám, Mészáros Ági és Horváth Teri.

Kultúrdiplomácia A második világháború után beszűkült külpolitikai és diplomáciai lehetőségek következtében felértékelődött a kultúrdiplomácia szerepe. A tudomány egyetemessége, a zene nemzetközisége, a képzőművészetben érvényesülő azonosság, a civil társadalom kezdeményezőképesége, az egyetemi és főiskolai hallgatók nyitottsága stb. olyan közös alapot teremtett, amely a kultúra küldötteinek akkor is lehetővé tette a közeledést és a kapcsolattartást, amikor az államok között még nem volt „hivatalos” diplomáciai kapcsolat, bizalmatlanok voltak, vagy egyenesen szemben álltak egymással. A művelődési kapcsolatok felújítása, illetve kiépülése hozzájárulhatott a nemzetközi elszigeteltségből való kitöréshez. A háború utáni magyar kül- és kultúrdiplomácia azt a koncepciót alakította ki, hogy a világra való nyitás csak a szomszédokkal együtt valósulhat meg.

E cél elérése érdekében jött létre 1945 szeptemberében a Magyar–Román Társaság Kodály Zoltán elnökletével, október 1-jén a Magyar–Jugoszláv Társaság, és létrehozták a Magyar–Osztrák Művelődési Társaságot is. Csehszlovákiával a felvidéki magyarság üldözése és szülőföldjéről való eltávolítása, kitelepítése miatt a kapcsolatok mélyponton voltak, így valamirevaló kulturális együttműködés eleve nem jöhetett létre. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alakuló ülését 1945. június 9-én a Pázmány Péter Tudományegyetem élettani tanszékének előadótermében tartották, elnök: Zilahy Lajos, alelnök: Ligeti Lajos, a főtitkár Háy Gyula lett. Ennek célja és hivatása volt, hogy a Szovjetunió és különösen az orosz kultúra iránti érdeklődést felkeltse a magyar tár-

sadalomban, mozdítsa elő a kulturális kapcsolatok kiépítését, s járuljon hozzá ahhoz, hogy egy reális magyarságkép alakuljon ki a Szovjetunióban, és tegye lehetővé az ott élő finnugor népekkel, rokonokkal való együttműködést. A magyar kezdeményezésekre adott udvarias szovjet válaszok mellett érdemi lépés hosszú ideig a legtöbb tekintetben nem volt. A szovjetek ellenállása következtében kudarcot vallott egy, a Szovjetunióban felállítandó Magyar Intézet terve is.

1945 kora őszen az elsők között jött létre a magyar–francia közeledést ambicionáló Magyar–Francia Társaság, vezetésében a korabeli magyar szellemi és politikai élet kiválóságai foglaltak helyet. Elnöke: Oltványi Imre, társelnökök: Auer Pál, Bölöni György, Heltai Jenő, Kárácz Artúr, Kodály Zoltán, Ries István, Szent-Györgyi Albert és Teleki Géza. A párizsi Magyar Intézet közreműködésével széles körű kulturális és tudományos együttműködés jött létre, 1947-ben magyar tanszék alakult a Sorbonne-on. A magyar–amerikai kulturális kapcsolatok ápolásában fontos szerepe volt a Magyar–Amerikai Társaságnak. Elnöke Baranyai Lipót, ügyvezető titkára Lukács János (John Lukacs) lett. 1947 tavaszán a Columbia Egyetemen magyar tanszék alakult, vezetésére a nemzetközileg elismert nyelvész, a stockholmi Magyar Intézet vezetője, Lotz János professzor kapott megbízást. Olaszországban – ahol korábban 17 magyar intézet, tanszék vagy lektorátus működött – Kardos Tibor vezetésével 1946 ősztől stabilizálódott a római Magyar Intézet helyzete, megszervezték a háromhetenkénti hangversenyeket, felkészültek tudományos előadások indítására, előkészítették az intézet negyedéves folyóiratát s készen volt egy kiadványsorozat jegyzéke is. A magyar kultúrdiplomácia erőfeszítéseket tett egy magyar kultúrintézet felállítására Palesztinában (később Izrael), amely 1947-ben Scher Tibor vezetésével Jeruzsálemben kezdte meg működését. Előadások voltak magyar nyelv és irodalomból, történelemből, természettudományokból, közgazdaságtanból, héber tudományokból és összehasonlító nyelvészetből, valamint folklórból. A varsói Magyar Intézet a háború alatt elpusztult, könyvanyagát vidékre szállították, ideiglenesen a Magyar Intézet a krakkói egyetemen kapott lehetőséget kulturális munkája kiszélesítéséhez. A két világháború között kiemelten támogatott berlini Magyar Intézettel a kapcsolat „szünetelt”, a német nyelvterület szem-

pontjából így kiemelkedő szerep jutott a bécsi Magyar Kulturális Intézetnek, valamint az osztrák fővárosban működő tudományos intézményeknek, mint a Pázmáneum, a Magyar Történetkutató Intézet, a Collegium Hungaricum, a Theresianum és a Magyar Hadilevéltár. A kapcsolatok fenntartásában, a kultúrdiplomáciai sikerekben kiemelkedő szerepe volt Miskolczy Gyula professzornak, aki 1935-től volt a bécsi Collegium Hungaricum vezetője. Hubay Miklós kezdeményezésére és vezetésével 1946-ban Genfben Magyar Tájékoztató Könyvtár alakult. Magyarország és Nagy-Britannia között ösztöndíjas- és tudóscsere-kapcsolatokról írtak alá megállapodást. 1946/47-ben több magyar tudós, így Balás János jogász, Kéry László irodalmár, Alföldi András ókortörténész, Gerevich László művészettörténész, Kerékgyártó Elemér filozófus kiutazására került sor. Megkezdődött a londoni Magyar Intézet reaktiválása, az edinburghi egyetemre magyar lektort szándékoztak kiküldeni, Szent-Györgyi Albert pedig 1946 májusában megkapta az egyik legnagyobb angol tudományos kitüntetést, az edinburghi egyetem Camora-díját. A hagyományosan jó magyar-török kulturális és tudományos kapcsolatok fenntartása és további ápolása szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy már 1946-ban az ankarai Magyar Intézet és a török Közoktatási Minisztérium közösen megindította a magyar szépirodalmi és tudományos művek kiadásának sorozatát. Jókai Mór, Kemény Zsigmond, Katona József, Kisfaludy Károly, Molnár Ferenc, Márai Sándor, Tamási Áron, Kodolányi János és más írók, a tudósok közül pedig Ligeti Lajos, Moravcsik Gyula, Eckman János, Németh Gyula, Fekete Lajos és Halasi Kun Tibor műveinek kiadásra való előkészítésére került sor. Az elsősorban a magyarországi turkológiát reprezentáló kiadványok mellett az ankarai Hungarológiai Intézet a Török Történelmi Társulattal együtt elhatározta, hogy *Monumenta Turco Hungarica* címen megindítja a magyar vonatkozású török adóösszeírások kiadványsorozatát. A magyar-svéd művelődési kapcsolatok alakulása szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy 1946 májusában többévi kényszerű távollét után hazatért, illetve hazatelepedett, Tóth Aladár és felesége, a világhírű zongoraművésznő, Fischer Annie. Első koncertjén, 1946. június 19-én Wallenbergnek, a magyarországi zsidók ezrei életét megmentő diplomatának állított emléket.

A világra nyitó kultúrdiplomáciának kétségtelenül kedvezett, hogy 1946 végeig 1947 tavaszáig koalíciós együttműködés, másképpen szólva politikai pluralizmus volt Magyarországon. A kommunisták – ha csak átmenetileg is – elfogadták a polgári erőket a politikai életben, és nem elleneztek, sőt támogatták a tudományos, művelődési kapcsolatok felvételét a környező országokkal és a nyugati polgári demokráciákkal. 1947 után azonban a világ kettészakadt, így a tudományos élet és a nemzetközi kulturális kapcsolatok is fokozatosan betagozódtak a hidegháború következményeként létrejött kétpólusú világba. Magyarország 1947/48 folyamán kizárólag a népi demokráciákkal kötött államközi kulturális egyezményeket.

Sport A második világháború a magyar sportéletben is súlyos veszteségeket okozott. Világhírű sportolók estek a háború áldozatául. Petschauer Attila kardvívó olimpiai bajnokot, Tóth („Potya”) István és Vágó Antal válogatott labdarúgókat kivégezték. Kabos Endre olimpiai bajnokot a Margit-híd felrobbantásakor érte a halál. Csík Ferenc egy soproni bombatámadás alkalmával halt meg. Kemény Ferenc, az újkori magyar olimpiai mozgalom úttörője, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság alapító tagja feleségével együtt a nyilas uralom áldozata lett. Igen sok kiváló sportoló és sportvezető vált a hadműveletek áldozatává. A sportélet és -mozgalom újrászervezésére 1945 tavaszán a koalíciós pártok részvételével létrejött a Nemzeti Sport Bizottság. A munkás-sportegyesületeket külön tömörítette az 1945 májusában alakult Munkás Sport Központ. Az SZDP külön is szervezte saját Barátság sportegyesületeit. A BSE-k száma 1945 nyarán elérte a 107-et, ezekben kb. 300 szakosztály működött, mintegy tízezer sportolóval. Az MKP a MADISZ-ban dolgozó kommunisták feladatává tette, hogy igyekezzenek „az ifjúságot sport-, szórakozási, tanulási igényeinek kielégítésén keresztül megnyerni a demokratikus Magyarország céljainak”. 1945. május 1-jén már sportünnepségeket rendeztek, s 12 csapat részvételével megkezdődött a labdarúgó NB I. bajnoki szezonja is. Augusztus 18–20-án Országos Sportnapokat rendeztek, 19-én vasárnap került sor a háború utáni első válogatott-labdarúgó mérkőzésre. (Magyaror-

szág–Ausztria 2:0). A két munkáspárt sportegyesületeivel csaknem egy időben az FKGP 1945 augusztus végén megalakította a Kinizsi Sport Központot, ezt követően – különösen vidéken, elsősorban a falvakban – egyre szaporodtak a Kinizsi-egyesületek. Az NPP – kényszerűen követve koalíciós partnerei törekvéseit – 1946 elején megalakította a Kossuth Sportközpontot mint saját sportszervezetét.

1945 decemberében megalakult a Testnevelési Tudományos Társaság, elnökévé Mező Ferencet, az 1928-as amszterdami olimpia szellemi olimpia epikai ágának győztesét választották. A Tanács nem tölthette be szerepét – a tudomány segítségét a testkultúra kialakításában, az új típusú testnevelés és sport speciális szakmai kérdéseinek kidolgozása, nemzetközi kapcsolatok feladatai... stb. –, mivel az MKP nem tartotta időszerűnek létrehozását, s ezért kezdettől harcolt törekvései ellen. A sportmozgalom is a koalíciós küzdelmek színterévé vált, még a Magyar Olimpiai Bizottság működésszabályzat-tervezetét is pártközi értekezleteken tárgyalták meg 1946 nyarán. Rajk László belügyminiszter a civil szervezetek már korábban említett feloszlátásakor 50 sportegyesület megszüntetését rendelte el, köztük volt a MAC, az 1875-ben alakult első Magyar Atlétikai Club, s ekkor jelent meg a testnevelés és a sport területén is a „B”-lista.

Az MKP 1946 decemberében nyilvánosságra hozott hároméves tervjavaslatában kívánt gondoskodni a magyar sport és testnevelés fejlesztéséről. Ebben nagyszabású pályaeépítési tervvel – 160 pálya építése – kívánták segíteni a vidék sportját. 1947-ben nyilvánosságra hozták a kommunisták sportprogramját is, amely 31 pontban foglalta össze a legfőbb tennivalókat, s gondoskodni kívánt a sporttudomány, a sportoktatás és a sportegészségügy fejlesztéséről csakúgy, mint a sportmozgalom egységes vezetéséről. Miután a többi koalíciós párt is megfogalmazta a maga sportprogramját, 1948 január–februárjában került sor a programok egyeztetésére. A vitában részt vettek a sportszövetségek, a sportegyesületek, a sportközpontok, a szakszervezetek, minisztériumok és a pártok képviselői. A két agrárpárt lényegében a munkáspártok egyeztetett sportprogramját fogadta el, amelynek főbb pontjai a következők voltak: lehetővé kell tenni a minőségi sport fejlődését, elő kell segíteni a népi sportmozgalom kialakulását, végre kell hajtani az iskolai

testnevelés és sport reformját, ki kell szélesíteni a szakemberképzést, általánossá kell tenni a sportolók egészségvédelmét, és központosítani kell a magyar sport vezetését.

A minisztertanács 1948. március 5-én rendeletet (3190/1948. M.E.sz. rendelet) adott ki az Országos Sporthivatal (OSH) és az Országos Sport és Testnevelési Tanács (OSTT) felállításáról. Az OSH élére államtitkári rangban állított elnököt Hegyi Gyula személyében, aki ezután csaknem két évtizedig volt a magyar sport „legfelsőbb” vezetője és irányítója. Az OSH megalakulásával párhuzamosan beszüntette működését a Nemzeti Sport Bizottság, továbbá megszűnt a VKM IX. főosztálya (Testedzési ügyek) is. A Barátság Sportközpont megszűnését követte rövidesen a Kosuth Sportközpont, majd a Kinizsi Sportközpont feloszlata. Az OSTT létrehozására azonban nem került sor. Az „egyesülés folyamata” végül is a sport terén végbement. 1948 végén nyilvánosságra hozott adatok szerint a magyar sport már jóval felülmúlta az 1938-as szintet. Míg 1938-ban 1202 sportegyesületet és 29 ezer sportolót tartottak nyilván, addig 1948 végén már 1482 sportegyesületben 120 ezren sportoltak.

A magyar sport fejlődése, eredményessége a nagy gondok, koalíciós ellentétek és ellentmondások ellenére a háborút követő esztendőekben mégis sikeres volt. 1946-ban Bencze Lajos légsúlyú szabadfogású birkózó Európa-bajnok lett. Az 1948-as V. téli olimpiai játékokon St. Moritzban a páros korcsolyázásban a Kékessy Andrea–Király Ede pár ezüstérmet nyert. Sportolóink többsége a Tatán létesített edzőtáborban készült fel a XIV. nyári olimpiai játékokra (London, 1948. július 29.–augusztus 14.), nemzetközi mércével mérve is kitűnő egészségügyi, elhelyezési és sportolási feltételek mellett. A háború utáni első olimpiai bajnokságot Londonban sportolóink közül Németh Imre szerezte meg kalapácsvetésben. A magyar delegáció nagy sikert ért el: 10 arany-, 5 ezüst- és 13 bronzérmet nyertek a magyar versenyzők. Itt kezdődött Papp László olimpiai karrierje, londoni aranyérme után még két olimpián (1952-ben Helsinki, 1956-ban Melbourne) állhatott fel a győzelmi dobogó legmagasabb fokára. Gerevich Aladár kardvívásban itt szerezte negyedik aranyérmét, amelyet még három követett.

A RÁKOSI-RENDSZER

Többspártrendszerből egypártrendszer Az 1947-es választás után politikai és kormányzati

válság alakult ki Magyarországon, amelynek a következményeit csak sorozatos tárgyalások útján lehetett elrendezni. Mindezek eredményeként alakult újjá 1947. szeptember 23-án Dinnyés Lajos kormánya. A kormánynak a miniszterelnök mellett még három kiskapda tagja volt. A kormány tagja maradt az SZDP korábbi négy képviselője. A NPP részéről Veres Péter lett a honvédelmi miniszter, Darvas József pedig az építés- és közmunkaügyi miniszter. A kommunista miniszterek száma ötre emelkedett (Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes, Rajk László belügy-, Gerő Ernő közlekedésügyi, Olt Károly népjóléti, Molnár Erik külügyminiszter, aki azonban egyben a tájékoztatásügyi tárca vezetésére is megbízást kapott). Ezzel egy időben a kommunista főispánok száma hatról tízre, a szociáldemokratáké ötről hétre, a parasztpártiaké háromról négyre emelkedett, a kiskapdáké viszont tizennégyről hétre csökkent.

A kormány hivatalba lépését követő napon Rákosi nem kevés önbizalommal írta Sztálinnak: „Most már vannak bizonyos tapasztalataink a parlamenti demokrácia lehetőségeinek kezelésében, s reméljük, hogy mint nagy, céltudatos és egységes párt megálljuk helyünket ebben a helyzetben, mikor a többiek zavarodottak vagy bizonytalanok. Természetesen látjuk azt is, hogy adódhatnak helyzetek, amelyekben nem ragaszkodhatunk túlságosan a formális demokrácia szokásaihoz. Bízunk

benne, hogy a választás után kialakult helyzetben tömegbázisunkat – a magyar demokrácia fejlődésének egyetlen garanciáját – tovább erősíthetjük és mélyíthetjük.”

A Dinnyés-kormány programjának középpontjában a hároméves terv végrehajtása állt. A polgári ellenzék nemmel szavazott a programra, s ez újabb éles politikai küzdelemhez vezetett. A Magyar Függetlenségi Párt ellen az MKP a választások után politikai, adminisztratív, majd október elejétől jogi síkon is harcot indított. Pfeifferék még az új kormány megalakulása előtt hozták az ország közvéleményének a tudomására, hogy „Mi – ha úgy fordul, egyedül is – őrzői leszünk a magyar nép ezeréves vágyainak, ragaszkodunk a polgári életforma gondolatához és gyakorlásához, az egy és örök, jelző nélküli demokrácia tisztaságához, a jogegyenlőséghez, a többségi elvhez, a kisebbségi jogok tiszteletben tartásához... A legélesebben visszautasítjuk azt a pártsovinizmustól fűtött, felháborító elméletet, hogy aki a hatalom pártjaira szavazott, az demokrata, aki pedig ránk, az ellenzékre adta a voksát, az fasiszta.”

Az MFP próbálkozásai azonban már nem vezethettek eredményre. Az ÁVO nyomozói több mint 9000 jegyzőkönyvet vettek fel arról, hogy a Pfeiffer-párt ajánlásgyűjtői részéről „hamisítások történtek”. Ezek a „jegyzőkönyvek” szolgáltak alapul arra, hogy a kommunista párt kezdeményezésére a koalíció tagjai, valamint a Magyar Radikális Párt október elején petícióval támadta meg az MFP mandátumait. A petíció benyújtásával nagyjában egy időben az MKP felhívására és ösztönzésére országsszerte gyűlések zajlottak le a Pfeiffer-párt betiltása érdekében. Az MFP azonban nem adta fel ellenzéki magatartását, sőt még a korábbiaknál is keményebben kiállt ellenzékiisége mellett. Így a párt vezérszónoka – Moór Gyula professzor – „tökéletes és teljes bizalmatlanságot” jelentett be Dinnyés Lajos miniszterelnök és kormánya iránt.

1947. október 20-án kezdődött meg a „petíciós per”, a tárgyalásokon az MFP-t a pártvezér Pfeiffer Zoltán képviselte. Azt fejtette, hogy az MFP mandátumainak esetleges megsemmisítése „a demokrácia súlyos megsértése lenne, mert az nem megengedhető, hogy 700 ezer főnyi tömeg a parlamentben képviselet nélkül maradjon”. A tárgyalásokon

Pfeiffer állításait nem tudták meggyőző hitelességgel visszautasítani, illetve megcáfolni. Ezután a budapesti népfőügyészség részéről az Országgyűlés elnökéhez egy kiadatási kérelem érkezett, amely Pfeiffer Zoltán mentelmi jogának az előzetes letartóztatásra is kiterjedő joghatállyal történt felfüggesztését kérte. Ennek nyilvánosságra hozatala után, november 4-én Pfeiffer Zoltán elhagyta az országot, és az Egyesült Államokba távozott. Ott nyomban nyilatkozatot tett közzé, amelyben éles kirohanásokat intézett a Szovjetunió és az MKP ellen, s egyúttal a nyugati országok beavatkozását szorgalmazta. A Választási Bíróság 1947. november 20-án határozatban mondta ki a párt listáján megválasztott 49 képviselő mandátumának megsemmisítését, Rajk László belügyminiszter pedig feloszlatta a pártot.

1947 őszén választút elé került a Demokrata Néppárt is. Bár a Demokrata Néppárt a választásokon a kommunista párt után a legtöbb szavazatot kapta, októberben–novemberben mindössze a Dunántúlon, közelebbről Győr és Vas megyében fejtett ki szervezeti tevékenységet. A Magyar Függetlenségi Pártnak az országgyűlésből történt eltávolítása után jelentősen meggyengült az ellenzék, s ezzel együtt a Demokrata Néppárt hangja és ereje is. Ekkorra egyébként a Demokrata Néppárt vidéki szervezetei is többnyire passzivitásba vonultak, illetve „adminisztratív korlátozások” következtében nagyrészt véglegesen befejezték a tevékenységüket. 1948 tavaszán–nyarán a párt kezdett széthullani. Mindszenty hercegprímás sem támogatta a pártot, sőt a pártban lévő híveit is megpróbálta Barankovics ellen hangolni. A kommunisták nyomására ugyanakkor a Budapesti Főügyészség több képviselő mentelmi jogának felfüggesztését kérte. A kérést az illetékes fórumok természetesen teljesítették, majd hamis vádak és rágalmak alapján az Országgyűlés megfosztotta mandátumától többek között Ugrin Józsefet, Berkes Jánost, Keresztes Sándort és Szabados Pált. Barankovics István főtítkárr és társai a nyár folyamán, korábbi sikertelen próbálkozásaik után, újabb kísérleteket tettek, hogy Mindszenty bíboros támogatását elnyerjék. A bíboros és köre azonban változatlanul nem támogatta a Demokrata Néppárt vezetőit.

1947 őszén a Polgári Demokrata Párt és a Magyar Radikális Párt vezetői kétoldalú tárgyalásokat kezdtek a szorosabb együttműködésről. A

közös tanácskozásokon az a vélemény alakult ki, hogy az MRP és a PDP a létrehozandó pártszövetségben is megtartja önállóságát. A Radikális Demokrata Pártszövetség megalakulását 1948. május 13-án hozták nyilvánosságra. Irányítására tisztagú egyeztetőbizottságot hoztak létre. Ennek az MRP részéről Csécsy Imre, Halász Aladár, Kende Zsigmond, Szekeres János és Zsolt Béla, a PDP képviselőjében pedig Bálint Imre, Bródy Ernő, Gorzó Nándor, Kabakovits József és Supka Géza lett a tagja. A pártszövetség azokat kívánta soraiba tömöríteni, akik „nem tagjai ugyan egyik jelenlegi koalíciós pártnak sem, de kifogástalan múltjuk és demokratikus meggyőződésük alapján jogot szereztek arra, hogy a magyar közéletben... tevékeny szerepük legyen”. Az FMDP csupán parlamenti szereplésre korlátozta tevékenységét, akárcsak a Keresztény Női Tábor.

A tényleges, kemény polgári ellenzéki pártokra (MFP, DNP) mért súlyos csapásokkal 1947 és 1948 fordulójára a koalíció is lényegében látzatkoalícióvá vált. Ekkor került elő ismét az ún. „titkos párttagoknak”, s a kommunisták révén a koalíciós pártokba küldött, illetve beépített megbízottaknak a kérdése. Az MKP Főtitkársága 1948 februárjában vizsgálta felül a „titkos párttagokra” vonatkozó korábbi álláspontját, és a következő határozatot hozta: „A főtitkárság az ülésen, amelyen Rákosi, Kádár, Farkas és Donáth Ferenc volt jelen, úgy döntött, hogy a jövőben fontosabb embereket csak a főtitkárság vehet fel titkos tagként. A többi titkos tagokat is be kell jelenteni. A titkos tagoktól belépési nyilatkozatot kell kérni, de a felvételükről értesítést nem kapnak. A titkos tagoknak pártadót és hozzájárulást kell fizetni. Őket a karhatalmi osztály tartja nyilván, valamint azt az elvtársat is, aki a titkos tagot tartja.” Az alkalmazás szigorításával együtt irányt lehetett venni a koalíció felszámolására, az egypártrendszer kialakítására.

Az egypártrendszer megteremtésére való tényleges törekvés hivatalos formában először 1948 márciusában vetődött fel – pontosabban szólva jutott kifejezésre –, amikor Rákosi Mátyás az MKP funkcionáriusainak értekezletén, az ellenzéki pártok politikai életből való kiszorításával együtt felvetette az MNFF, vagyis a koalíció átalakításának, fokozatos felszámolásának az ügyét. Ennek lényege – Rákosi akkori elképzelései szerint – az volt, hogy az új koalícióban a „többi pártok csak fővárosi szervezet alap-

ján lesznek, és a falvakban, vidéken különösebb szervezete, komoly, erőteljesebb szervezetei csak a kommunista pártnak lesznek”. Ami a menetrendet vagy másképpen szólva a konkrét tennivalókat illetve, Rákosi a következőket mondta: „Ezzel kapcsolatban természetesen likvidálni fogjuk a még meglévő jobboldali vagy félfasiszta pártokat. [Az más kérdés, hogy ezeknek a pártoknak soha semmi köze sem volt a fasizmushoz – I. L.] A likvidálás úgy fog történni, hogy a Barankovics-párt néhány használható emberét, Barankovicsal együtt áthozzuk a kisgazdapártba, Baloghot és néhány emberét szintén, a megmaradt reakciósokról gondoskodunk, hogy eltűnjenek a színről.”

E koncepció, vagyis a pluralizmus felszámolása jegyében csatlakoztaták 1948 áprilisában a szociáldemokrata és az erősen megfogyatkozott kisgazdapárti nőszervezetet a Magyar Nők Demokratikus Szövetségéhez (MNDSZ), amely a hazai nőmozgalom egyedüli szervezete lett. 1948 tavaszán megszűnt a koalíciós pártok külön-külön ifjúsági szervezete is, majd a munkás és paraszt ifjúsági szövetségek, valamint a különböző rétegszervezetek és a középfokú iskolák szövetségének összevonásával létrejött a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ), a magyar ifjúság egységes tömegszervezete. E szervezetek vezetői – elnökei – a kommunista párt tagjai, Rajk Lászlóné, illetve Nonn György lettek.

A polgári ellenzék szétzúzásával egy időben, 1947 őszén – miután Peyer Károlyt külföldre kényszerítették – az MKP vezetői elhatározták azt is, hogy változtatásokat hajtanak végre a szociáldemokrata pártban is, s erre a célra különbizottságot hoztak létre. A sajtóban, később az SZDP-be beépített személyeken keresztül támadást indítottak a párt „jobbszárnya” ellen. 1947 novemberében, majd december végén sikerült rávenni az SZDP fővárosi végrehajtó bizottságát, hogy határozatban ítélje el pártja jobbszárnyát, és jelentsen be bizalmatlanságot néhány jobboldalinak minősített vezetővel szemben. A jobboldallal való leszámolás az 1948. február 18-i összehozott ülésen következett be, ahol Marosán György, miután elítélte a párt jobboldali vezetőinek „egységbontó és munkásáruló politikáját”, bejelentette Kéthly Anna, Szeder Ferenc, Szélig Imre, Bán Antal, Kisházi Ödön, Vas-Witteg Miklós, Millok Sándor, Zentai Vilmos, Révész András és mások pártvezetőségi tagságukról való „lemondását”.

1948 januárjától a szociáldemokrata párt tagsága kezdett tömegesen átlépni az MKP-ba, amelynek nyomán néhány hét alatt valóságos „földcsuszamlás” következett be az SZDP soraiban. Az MKP Politikai Bizottsága hamarosan tagfelvételi zárlatot rendelt el, majd arra készítette az SZDP 1948. március elején megválasztott új vezetőségét, hogy most már ők folytassák tovább a megkezdett tisztogatási akciót, és „szabadítsák meg a pártot a jobboldali befolyás minden maradványától”. Az SZDP új vezetősége további tízezreket zárt ki a pártból. Ezzel egy időben a két párt egyesülésének előkészítésére, valamint politikájának egységes irányítására közös politikai bizottság és közös szervezőbizottság alakult. Az előbbinek Farkas Mihály, Gerő Ernő, Rajk László, Rákosi Mátyás, Révai József (MKP), Marosán György, Rónai Sándor, Szakasits Árpád és Vajda Imre (SZDP) lett a tagja. A közös szervezőbizottságnak pedig Apró Antal, Farkas Mihály, Kádár János, Kovács István (MKP), Harustyák József, Marosán György, Révész Ferenc (SZDP) lett a tagja. A közös politikai bizottság március 19-i ülésén különbizottságot hozott létre az egyesült párt programtervezetének kidolgozására, miközben természetesen mind az új párt elnevezését, mind programját illetően kikérték az SZK(b)P illetékeseinek véleményét. Ekkor jelentették be azt is, hogy az egyesülési kongresszust 1948. június 12–14. között tartják meg.

Az új párt, a Magyar Dolgozók Pártja elnöke Szakasits Árpád, főtítkára Rákosi Mátyás, főtítkárhelyettesei pedig Farkas Mihály, Kádár János és Marosán György lettek.

Az MDP programnyilatkozata gazdasági téren az életszínvonal emelését, az ország termelőerőinek fejlesztését, a mezőgazdasági termelés növelését, a kizsákmányolásból eredő jövedelem további csökkentését és megszüntetését helyezte kilátásba. Állást foglalt a tervgazdálkodás kiterjesztése, valamint a Szovjetunió és a népi demokratikus államok tervgazdasági együttműködése mellett. A programnyilatkozat a társadalombiztosítás kiterjesztését ígerte. Részletesen foglalkozott a Magyar Dolgozók Pártja kultúrpolitikájával is. A vagyonos osztályok műveltségi monopóliumának megszüntetése érdekében követelte az általános iskolakötelezettségről szóló törvény végrehajtását, az egységes nyolcosztályos általános iskola rendszerének kiépítését, az iskolán kí-

vüli népművelés állami támogatását, a közép- és főiskolai oktatás reformját, az egyházi iskolák államosítását, a kötelező iskolai vallásoktatás és a papnevelő iskolák egyházi jellegének csorbítása nélkül. Külön fejezetben foglalkozott a programnyilatkozat a külpolitikával. Eszerint a Magyar Dolgozók Pártja külpolitikájának az alapja „a Szovjetunióval való szövetség”, „a szoros együttműködés és barátság a népi demokráciákkal”.

E célkitűzésnek megfelelően 1947/48 folyamán Magyarország elsőként 1947. december 8-án Jugoszláviával kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Ezt követte 1948. január 24-én a magyar–román, február 18-án a magyar–szovjet, június 18-án a magyar–lengyel, július 16-án pedig a magyar–bolgár és végül 1949. április 16-án, a csehszlovákiai magyar nemzetiségi lakosság ügyének „rendezése” után – a magyar–csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény aláírása.

1948 nyarán, a két munkáspárt egyesülését követően, amely valójában a Szociáldemokrata Párt baloldalának beolvasztását jelentette a kommunista pártba, az MDP vezetői már konkrét célként jelölték meg a többpártrendszer felszámolását. A pártok temetőjéül az újjáalakuló függetlenségi népfrontot jelölték ki. 1948 őszén, a függetlenségi népfront „egyetlen, osztatlan tömegszervezetté” történő átalakítása jegyében felgyorsították az NPP és az FKGP „belső tisztulási folyamatát”: a jobboldaliság vádjával ezeket és tízezreket zártak ki a két pártból.

E pártok felszámolásának idején a legfontosabb párttisztviselőkben a következők voltak: FKGP-elnök: Dobi István, társelnökök: Filó Sámuel, Kálmán Ferenc, Mihályfi Ernő, Ortutay Gyula, Szabó Árpád, Szentiványi Lajos, alelnökök: Barcs Sándor, Csizmadia Lajos, Gáspár Vince, Implom Ferenc, Rácz Lajos, Szabó Ferenc, főtítkár: Gyöngyösi János, ügyvezető alelnök: Bognár József. NPP-elnök: Veres Péter, alelnökök: Czéh József, Szabó Pál, főtítkár: Erdei Ferenc, főtítkárhelyettesek: Darvas József, Nánási László, Tóth Endre. Darvas József elnökletével Országos Pártbíróság működött, akik „hivatalosan” zárták ki a párttömegeket. Az MDP vezetőinek útmutatásai és tanácsai alapján hasonló folyamat ment végbe a Radikális Demokrata Pártszövetségben, és a Független Magyar Demokrata Párt soraiban is.

Magyar Függetlenségi Népfront

Rákosi Mátyás az MDP Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén kijelentette, hogy az új függetlenségi népfront nem lesz tömegszervezet, azt főleg a célok azonossága tartja majd össze, azoké a céloké természetesen, amelyeket az MDP szab meg. Rákosi ezen az ülésen egyúttal nyíltan megmondta azt is, hogy „Szövetségben vagyunk és ugyanakkor a szövetségesek likvidálására is irányt kell venni. Ez persze nem könnyű. Az ember csinál valamit, és annak az ellenkezőjét is csinálja.” A Központi Vezetőség ülésén azonban Szakasits Árpád, a párt elnöke hangsúlyozta a legerőteljesebben a „régí formák és intézmények” megszüntetésének és „a szovjet példa követésének” fontosságát. „A mi pártunknak hűségesen követnie kell a Szovjetunió példáját és útmutatásait – emelte ki Szakasits –, mert igaza van Rákosi elvtársnak: nincs külön magyar út, amiként nincs külön szabadalmazott jugoszláv út sem és semmiféle más külön út. Csak egy út van: a Szovjetunió vérrel megszentelt és dicsőséges útja, a marxizmus-leninizmus útja! Minden más út a gyalázatba, a szolgaságba vezet.” Ezen az ülésen döntöttek arról is, hogy a pártvezetés megerősítésére Farkas Mihály mellett Gerő Ernőt is főtítkárhelyettesé nevezik ki.

Rákosi 1949. január végén fejtette ki a párttagság és az ország számára az új államhatalom és rendszer jellegével és formájával kapcsolatos kommunista álláspontot. Rákosi szerint a rendszer már „funkciójára nézve proletárdiktatúra, szovjet forma nélkül”, ami nem teljes, mert a munkásosztály – a többpártrendszer miatt – csak szövetségesével megosztva gyakorolja a hatalmat. Ezért tehát át kell térni a „teljes” proletárdiktatúrára, pontosabban a szovjet szisztémára, az egypártrendszerre.

A szövetségesek likvidálását azonban még gátolta, hogy formálisan a Demokrata Néppárt és a Keresztény Női Tábor is jelen volt a politikai életben. Ennek a két pártnak a sorsát lényegében a „Mindszenty-ügy kiéleződése” és a koncepció Mindszenty-per pecsételte meg. Barankovics István, a DNP főtítkára 1949. február 2-án, a Mindszenty-per megkezdése előtti napon családjával együtt az ország elhagyására kényszerült. „A múlt év decemberében, a legutolsó parlamenti beszédemben kifejtettem, hogy a kormánynak a szabadságjogokat megsemmisítő politi-

kája következtében a Néppárt még az eddigi legszerényebb keretek között sem tudja működését folytatni annak a programnak a szellemében, amelyet a választók helyeseltek. E helyzetből azt a konzekvenciát vontam le, hogy mi a párt léte helyett inkább elveinket fogjuk választani” – nyilatkozta Bécsbe érkezve Barankovics István. „A pártot már karácsony előtt, majd január közepén fel akartam oszlatni. A kormány azonban a feloszlást a Mindszenty-pör idején súlyos retorziók nélkül nem vette volna tudomásul, jóllehet állandóan kiteszékeltek minket a közéletből. Arra is számítani lehetett, hogy a Mindszenty-pör után olyan nyilatkozatot követelnek tőlem, amelyet keresztény lelkiismeretemmel összeegyeztetni nem tudtam volna. Közben képviselőim ellen is megindult a nyomozás, így a kormány csak a lét és a becsület között hagyott választást.” Az országban maradt képviselők egy kis csoportját a rendszer arra kényszerítette, hogy a párt „politikai bizottsága” nevében mondja ki a DNP megszűnését. A Keresztény Női Tábor országgyűlési képviselői ellen pedig különböző vélt, illetve kitalált vádak alapján a belügyi szervek eljárást indítottak. A párt vezetője, Slachta Margit így a politikai életből való visszavonulásra kényszerült, majd hamarosan az Egyesült Államokba távozott.

1949. február 1-jén megalakult a Magyar Függetlenségi Népfront. Elnöke Rákosi Mátyás, alelnökei a társutas Dobi István és Erdei Ferenc, főtitkára Rajk László lett. A MFNF jövőbeni szerepéről és tevékenységéről Rákosi az MDP KV márciusi ülésén azt mondta: „Ha az elvtársak azt hiszik, hogy ez a népfront hosszú életű, tartós politikai képződmény, akkor tévednek... Nekünk az a benyomásunk, hogy sok ebből a népfrontpolitikából ki nem jön.” S valóban, a népfrontnak csak a választások előkészítésében és lebonyolításában jutott szerep.

1949 márciusában és áprilisában az MDP szervezetei minden megyében, városban és községben életre hívták a népfrontbizottságokat, amelyekben néhány taggal a parasztpárt és a kisgazdapárt, illetve a radikálisok is képviseltették magukat. Az elnöki és titkári tiszteket azonban szinte mindenütt az MDP-tagok töltötték be.

A köztársasági elnök 1949. április 12-én oszlatta fel az erősen megcsonkult országgyűlést – akkor ugyanis a DNP, KNT, valamint számos kisgazda képviselő és mások is kénytelenek voltak elhagyni a Parla-

mentet –, és május 15-re kiírta a választásokat. A volt koalíciós partnereknek csak formális szerep jutott mind az előkészületekben, mind a választási kampányban. Az országgyűlési választások így az MDP „átütő” sikerét hozták, a megválasztott képviselők 71 százaléka a párt tagja volt.

Az 1949 májusi országgyűlési választások után szinte egyik napról a másikra megszűnt a népfrontbizottságok működése, s ezzel együtt a volt koalíciós és liberális ellenzéki pártok már egyébként is formális tevékenysége, annak ellenére, hogy nem született sem törvény, sem rendelet e pártok megszüntetéséről. Az MDP így ténylegesen is egyeduralkodóvá, valójában állampárttá vált.

A többpártrendszer felszámolásával párhuzamosan, 1948 őszén és 1949 tavaszán az MDP vezetői erőfeszítéseket tettek az agrárpártok tagságának megnyerésére, egy egységes falusi tömegszervezetbe való tömörítésükre. A létrehozott új, falusi tömegszervezet, a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) szervezeti kereteit azonban a párt politikájával leszűkítették a mezőgazdasági munkásokra és szegényparasztsokra. Így ennek működése 1949 tavaszától lényegében csak a munkaközvetítésre, vagyis a szakszervezeti tevékenységre korlátozódott. A tulajdonos parasztság gazdasági érdekképviselőt nélkül maradt. A parasztember ezután senkihez sem fordulhatta panaszával, legfeljebb csak ahhoz, aki vele szemben szankciókat alkalmazott: a hatalomhoz.

A szakszervezeti mozgalom – az 1948 októberi, XVII. kongresszuson hozott elhatározás szerint – új szervezeti kereteket alakított ki, a szakmai szervezetek rendszeréről áttért az iparági szervezeti szerinti tagolódásra. Ekkor jött létre az a 19 szakszervezet, amely a korábbi 50 helyébe lépett. 1949. március 12-én – a kormány vonatkozó rendelete alapján – az üzemi bizottságokat beolvasztották a szakszervezetekbe. Így megfosztották őket érdekvédelmi funkciójuktól, az üzemek ellenőrzésének feladataitól, s kiiktatták az új munkásrétegek szocializációjából is. Tevékenységüket ezután már csaknem kizárólagosan a központi utasítások végrehajtása, a munkaversenyek adminisztratív szervezése jellemezte.

A kommunista hatalomátvétel és a sztálini típusú politikai rendszer

kiépítésével együtt az MDP vezetői személycseréket eszközöltek a közélet legmagasabb tisztségeiben. Így 1948 augusztus elején leváltották Tildy Zoltán köztársasági elnököt, december elején pedig Dinnyés Lajos miniszterelnöknek kellett lemondania.

Tildy Zoltán a proletárdiktatúra megteremtésekor már nem felelt meg az MDP vezetőinek, pedig politikai pályafutása alatt s különösen 1945 után, mindig lojális volt a baloldal, így a kommunisták iránt. Rákosi a következőképpen „indokolta” Tildy leváltását az MDP Központi Vezetőségének 1948. július 31-i ülésén: „Tildyről nem lehet azt állítani, hogy valami következetesen demokrata lett volna. Mi, kik így a politika kellős közepén álltunk, sajnos mindig azt tapasztaltuk, hogy minden nehéz helyzetben ingadozott és a kiindulási pontja sem volt mondjuk valami szélső demokrata... hogy nem szakítottunk vele annak az volt az oka, hogy kötöttük magunkat a lenini »bizonytalan szövetséges« teóriájához, hogy ki kell használni a bizonytalan szövetségeseket is.” Majd Csornoky Viktornak, Tildy vejének „kémkedési ügyét” hosszasan ecsetelve leszögezte: „július 29-én a politikai bizottság elhatározta, hogy Tildynek azonnal le kell mondania, mégpedig olyan szöveg szerint, amit mi állapítunk meg”. Tildy ezután „megírta” a lemondólevelét, s a parlament 1948. augusztus 3-án Szakasits Árpád személyében – nyilván jutalomként a Szociáldemokrata Párt felszámolásában és a két munkáspárt egyesítésében játszott döntő szerepéért – új köztársasági elnököt „választott”. Néhány napon belül a kormányban is személycserékre került sor: augusztus 5-től Rajk László helyett Kádár János lett a belügyminiszter (Rajk a külügyi tárca irányítását vette át), Kossa István iparügyi miniszter lett, majd szeptember 9-től Farkas Mihály került a Honvédelmi Minisztérium élére. (Mind a négyen az MDP tagjai voltak.)

1948. szeptember 6-án az új belügyminiszter, Kádár János rendeletet bocsátott ki. Megszüntette a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály elnevezést, s helyette a szervezet neve a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága lett (ÁVH), amelynek élére Péter Gábor rendőr altábornagy került.

Péter Gábor legbelső munkatársai Bálint István, Balog Béla, Bauer Miklós, Décsi Gyula, Dékán István, Farkas Vladimír, Faludi Ervin, Hor-

váth Sándor, Janikovszky Béla, Károlyi Márton, Kajli József, Mátrai Tamás, Pál Ákos, Princz Gyula, Száberszky József, Szendy György, Szűcs Ernő, Timár István, Vajda Péter, Vándor Ferenc és Váradi György voltak. Rövidesen szervezeti változásokra és létszámemelésre is sor került. Az ÁVH keretében a fővárosi központon kívül kilenc vidéki főosztályt hoztak létre. Az ÁVH tevékenységét mutatja, hogy például a nyomozati osztályoknak volt külön egyházi alosztálya, kémelhárító, ifjúsági és szabotázselhárító alosztálya.

Az ÁVH belső formáját többször is változtatták. A meghatározó vezetőkkel azonban mindig számolt a pártvezetőség, munkájukra szükség volt, ha nem a politikai rendőrségnél, akkor az igazságügyi tárcánál vagy a gazdasági élet kulcspozícióiban.

1949 márciusában Zöld Sándor belügyminisztériumi államtitkár előterjesztésére a kormány elfogadta az államrendőrség 5500 fővel történő emelését, s így az ÁVH létszáma 34 ezerre emelkedett. Zöld Sándor indoklása a következő volt: „A kerületi főkapitányságok felállításával és határszéli őrsők megerősítésével, továbbá különböző átszervezésekkel kapcsolatban az államrendőrség jelenlegi létszámát sürgősen ki kell egészíteni.” Révai József ugyanakkor megfogalmazta, mit kell tenniük az államvédelmistáknak. Révai szerint: „... a munkásosztály kezében lévő hatalmat a szocializmus építése, az osztályellenség elnyomása, az imperialisták elleni védekezés érdekében még sokkal határozottabban és keményebben kell és fogjuk alkalmazni, mint eddig... határozottabban és egységesebben kell kiépíteni az államhatalomnak azokat a szerveit, melyek ennek az erőszaknak az alkalmazására valók... Az imperialisták ügynökeinek ártalmatlanná tétele, a belső osztályellenség elnyomása nem mellékes dolog, hanem feltétele a szocialista építőmunkának. Ezenkívül azzal is tisztában kell lennünk, hogy jöhetnek olyan fordulatok is a fejlődésnek, amikor a proletárdiktatúra fő funkciója a külső és belső ellenséggel szemben alkalmazott erőszak lesz.” Ezután a belügyi és államvédelmi apparátus jogkörét, s különösen az utóbbiak hatalmát kiterjesztve csorbították, figyelmen kívül hagyták az emberi és állampolgári jogokat. Mindenfajta kritikai szellemet elfojtottak.

1948 őszétől Rákosi Mátyás felügyelte a politikai nyomozó szervek ún. operatív munkáját, s ez döntő mértékben befolyásolta azok arcua-

tát és tevékenységét. Erről és az ÁVH-ban viselt felelősségéről maga is nyilatkozott 1953. június 27-én, amikor a nevezetes központi vezetőségi ülésen a következőket mondotta: „Én vezettem az Államvédelmi Hatóságot. Ezzel kapcsolatban beavatóztam az ügyek vitelébe, beleszóltam abba, hogy kit tartóztassanak le, kit bántalmazzanak, kit hogyan ítéljenek el... E beavatozásom megnehezítette az igazság felderítését, megkönnyítette az önkényeskedést, a törvénszegést... Emellett az Államvédelmi Hatóság ügyeivel foglalkozva, magam is gyanakvóvá és bizalmatlanná váltam.”

Fontos lépés volt az erőszakszervek kommunista kézbe vételében Farkas Mihály hadügyminiszterre való kinevezése. Előtte Veres Péter töltötte be ezt a tisztséget. Farkas miniszteri székfoglalójában nem véletlenül hangsúlyozta a következőket: „A minisztériumunk katonai minisztérium, és kell, hogy a katonai fegyelem szelleme hassa át minisztériumunk minden alkalmazottjának működését... különös éberségre van szükségünk.” Majd – jellemző módon – a meginduló fő- és törzstisztképző tanfolyamok hallgatói elé ezt az erkölcsi követelményt állította: „Éljen az Önök szívében kiolthatatlanul a hűség és szeretet a nagy szocialista Szovjetunió és Sztálin generalisszimusz iránt, mert csak ez a hűség és szeretet teszi Önöket alkalmassá arra, hogy ha kell, sikeresen megvédjék a magyar szabadságot, felszabadult nemzetünk függetlenségét.”

Dinnyés Lajos lemondatásához az ürügyet Nyárádi Miklós pénzügyminiszter Nyugatra történt távozása szolgáltatta, valójában azonban itt arról volt szó, hogy a hatalom teljes kisajátítására törekvő Rákosiéknak jobban megfelelt a kormányfői posztion a szintén „kisgazdapárti” Dobi István személye. Ezt maga Dobi igazolta, amikor miniszterelnöki bemutatkozó beszédében, az Országgyűlés 1948. december 14-i ülésén a következőket mondotta: „Én le akarom vonni elődöm hibáiból a szükséges tanulságokat, erőteljesen érvényesíteni kívánom azt a szellemet, amely nemcsak az ellenség ügynökeit veti ki a magyar közéletből, hanem az erély és éberség hiányáért is komoly felelősségre vonást alkalmaz. Ebben a tekintetben meg kell szűnnie a liberalizmus minden maradványának.”

Mindez után, a szövetségesek felszámolása és az új népfront szerve-

zése idején Révai József nem kevés önbizalommal állapíthatta meg az MDP Központi Vezetőségének 1949 márciusi ülésén: „Formálisan még nálunk is vannak elemei a hatalom és a vezetés megosztásának, hisz más pártok is kormányon vannak, koalíció van. De ténylegesen, elvtársak, egyedül a munkásosztály van hatalmon, ténylegesen egyedül a mi pártunk vezeti az államot. Kell-e bővebben fejtegetni, hogy valóban csak formális jelentősége van annak, hogy Dobi István és nem Rákosi elvtárs a miniszterelnök, hogy ténylegesen azokat a minisztériumokat is mi vezetjük, amelyek élén, mint pl. a földművelésügyi vagy a közoktatásügyi élén [akkor a kisgazdapárti Csala István, illetve Ortutay Gyula volt a miniszter – l. L.] nem kommunista miniszterek állanak.”

Az 1949 májusi országgyűlési választások után a kormány elnöke ismét Dobi István lett, rajta kívül még két „kisgazdapárti” (Bognár József és Ortutay Gyula) és két „parasztpárti” (Erdei Ferenc és Darvas József) minisztere volt a kormánynak, a fennmaradó 11 tárcát az MDP képviselői kapták. Az új kormány személyi összetételével kapcsolatban tulajdonképpen csak az okozott meglepetést a közvéleményben, hogy Rajk László, a korábbi külügyminiszter kimaradt belőle. Rákosi Mátyás természetesen megtartotta miniszterelnök-helyettségét – ezt a tisztséget egyébként már 1945. november 15-től, a Tildy-kormány megalakulásától kezdve viselte –, Gerő Ernő pedig államminiszterré lépett elő.

Dobi István miniszterelnöki programbeszédében, 1949. június 4-én kijelentette: „Népünk a Magyar Dolgozók Pártjának és bölcs vezetőjének, Rákosi Mátyásnak útmutatásával akar dolgozni és előrehaladni.” A kormány legfontosabb gazdasági feladatának az öt éves terv előkészítését és sikeres végrehajtását tartotta, a legközelebbi időszak megoldandó feladatai közül pedig külön is kiemelte a „népköztársasági alkotmány” megalkotását, az állam és egyház viszonyának rendezését, valamint a honvédség fejlesztését, amelynek „ereje, korszerű felszerelése és kiképzése a dolgozó nép hatalmát erősíti, országunk függetlenségét és békéjét védi”.

Az Országgyűlés 1949. augusztus 18-án fogadta el a Magyar Népköztársaság alkotmányát, amely lényegében az 1936-os szovjet alkotmány „másolata” volt. Az alkotmány rögzítette, hogy a népköztársaság

„a munkások és a dolgozó parasztok állama”, és ennek megfelelően „minden hatalom a dolgozó népé”.

Az új alkotmány szerint 1949. augusztus 23-án az Országgyűlés megválasztotta az Elnöki Tanácsot, (elnöke az addigi köztársasági elnök, Szakasits Árpád lett), s ez a szerv jogkörénél fogva törvényerejű rendeletet hozhatott, illetve bocsáthatott ki, s így a parlament és a kormány törvényalkotó munkájának további korlátozása, lényegében a törvényhozásból való kivonása is az újabb korszakváltásig biztosítva volt. A törvények száma lassan csökkenni kezdett a törvényerejű rendeletéhez képest. Így pl. 1950-ben 5 tv.-vel szemben 48 tvr.-t alkottak, 1952-ben ez az arány 6 tv., 26 tvr., 1957-ben 8 tv., 66 tvr. A törvényerejű rendeleteket akár helyettesítő, akár saját jogkörében alkotta meg az Elnöki Tanács, az Országgyűlés legközelebbi ülésén be kellett mutatni. Az Elnöki Tanács hatásköre ezen túl kiterjedt az Országgyűlés napjának kitűzésére, összehívására, törvény kezdeményezésére (ami ritkán fordult elő – I. L.), a törvény hitelesítésére és kihirdetésére, népszavazás elrendelésére – aminek jogi kereteit azonban nem dolgozták ki –, kövek küldésére és fogadására, és kegyelmezési jogköre is volt.

Az Elnöki Tanács alkotmányjogilag szinte kizárólagos jogot gyakorolt a kormány összetételének meghatározása vonatkozásában. A miniszterek felmentései mindig az ülésein történtek. A helyettesítés címen az Elnöki Tanács az egész kormány felmentését és az új kormány megválasztását is magára vállalta. Kinevezési hatáskörében az Elnöki Tanács nevezte ki az államtitkárokat, fontosabb állami alkalmazottakat és a fegyveres erők magasabb rangú tisztjeit. Kitüntetések, címeket alapíthatott és adományozhatott. Később – a tanácsok megválasztása után – ellátta a tanácsok alkotmányos felügyeletét, majd hozzájárulását adta az egyházi tisztségviselők kinevezéséhez, a római katolikus, református, evangélikus egyház és az izraelita hitfelekezet legmagasabb egyházi tisztségeire. A hivatásos bírónak történő kinevezéseknél a szükséges képesítési előírás alól felmentést adhatott.

1950. január 1-jétől átszervezték az ország közigazgatását: az addigi 25 helyett 19 megyét alakítottak ki. A régi önkormányzati formákat megszüntetve októberben tanácsválasztásokat rendeztek. A megválasztott 220 ezer tanácstag többsége nem rendelkezett közigazgatási

gyakorlattal. A helyi tanácsok kevés önálló jogkört kaptak. Megszűnt a községi tulajdon, a tanácsi költségvetés beépült az államiba s így nem rendelkezhettek saját anyagi eszközökkel. Helyi kezdeményezéseket nem támogathattak.

Valójában azonban itt már arról volt szó, hogy a többpártrendszer felszámolása után a politikai színpadon egyedül az MDP maradt, a tényleges hatalmat pedig Rákosi Mátyás és szűkebb köre (Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József, korábbi és egyben akkori „szövetségeik”), valamint az ÁVH és a kiszolgálói jelentették, illetőleg képviselték. Az elkövetkező években ezek a személyek és intézmények döntöttek – teljhatalommal és minden ellenőrzés nélkül – az ország és népe sorsát érintő valamennyi politikai, gazdasági, katonai, kulturális stb. kérdésben.

Sajnos igaza volt Révai Józsefnek, amikor az MDP Politikai Bizottságának 1953. június 20-i ülésén – visszatekintve erre az időszakra – önkritikusnak tűnő vallomásában a következőket mondta: „Mi szónokoltunk arról, hogy a proletárdiktatúra nem a széles néptömegek számára diktatúra, és meg kell mondani, hogy a régi értelemben vett rendőrállam lettünk.” Tegyük hozzá: nem a „rég értelemben”, hanem az MDP vezetőinek politikája következményeként. A fordulat évei következtében létrejött rendőrállamot törvényesen senki sem akadályozhatta meg hatalma gyakorlásában.

A diktatúra évei, a rendőrállam

Az 1947 tavaszától kezdődő időszak, a hidegháborúra való áttérés hosszú időre kijelölte azokat a kereteket amelyek között a világpolitika történései közel fél évszázadig zajlottak. „A Truman-doktrína vízválasztó volt – állapította meg Henry Kissinger *Diplomácia* c. munkájában –, mert amikor Amerika morális értelemben párbajra hívta ki ellenfelét, egyszer és mindenkorra véget ért az a fajta reálpolitika, melyben Sztálin a legjáratosabb volt, s a kölcsönös engedményekről szóló alkudozás többé már szóba sem jöhetett.” A Truman-elv meghirdetése 1947 márciusában azt is jelentette, hogy a Szovjetunió esetleges földközi-tengeri jelenlétét az USA megakadályozza. Az 1947. március

17-én aláírt brüsszeli egyezmény (Anglia, Franciaország, Belgium és Hollandia) lényegében a nyugati kollektív békerendszer alapját vetette meg, majd a Marshall-terv június 5-i elfogadása felerősítette Moszkvának azokat a törekvéseit, amelyek Közép- és Kelet-Európa szovjetizálásához vezettek. A koalíciós kormányok ugyanakkor mind Nyugat-, mind Kelet-Európában felbomlottak, térségünkben nemcsak a keresztény-konzervatív polgári erőket, hanem a nem kommunista erőket is brutális módon és eszközökkel kiszorították a koalícióból. A kommunisták a Szovjetunió segítségére, támogatására és nyomására támaszkodva kisajátították a hatalmat. Eközben az erőszakos módszereket már nemcsak a politikai ellenfelek elnyomására, széttűzésére, hanem a párton belüli „ellentmondások megoldására” is alkalmazták.

Rákosiék a hatalom teljes megragadásával együtt könyörtelenül félreállították azokat, akik valamilyen módon és formában akadályát jelentették volna hatalmuk gyakorlásának. 1948 júliusában már hozzáfogtak az MDP országos vezető szerveinek, testületeinek és központi apparátusának az új hatalmi viszonyoknak megfelelő átépítéséhez. Gerő szerint az átszervezés célja az volt, hogy „a párt átfogja a politikai, gazdasági, állami, kulturális élet minden területét. Mert amennyire helytelen, hogy a párt az államapparátus feladatait vagy a tömegszervezetek feladatait magára vállalja, ugyanannyira helytelen volna, ha »lukak« maradnának, vagyis, ha maradnának olyan területek, melyeken nincs biztosítva a párt irányítása.” Valójában itt arról volt szó, hogy a kötelező minta – a bolsevik típusú kommunista párt sztálini alakváltozata – átvételére kerüljön sor. Ennek megfelelően az MDP országos vezető szerveinek a határozatai is mindenre kiterjedtek és kizárólagos hatályuk volt. Ezek döntöttek a minisztériumok és más országos hatáskörű szervek, valamint a társadalmi és tömegszervezetek felállításáról és belső szervezeti változásairól. A valóságban rendhagyó módon értelmezett legitimáció látszata is nap mint nap elhomályosult. Az ún. választott szervek feladatait és hatáskörét is átruházták például egy-egy kinevezett szervre. Ezenkívül „megbízott személyek” döntöttek az ország sorsát érintő ügyekben, olyan megbeszélések során, amelyekről nem készült jegyzőkönyv vagy feljegyzés. Az ilyen jellegű összejegyzésekre általában Rákosi lakásán került sor. A hatalmat ténylegesen birtokló személyek fontos ügyekben gyakran egymásnak megküldött

cerlikén, „sajtcédulákon” döntöttek. S gyakori volt a vezető szerveket mel-
lőző, közvetlen, személyes beavatkozás is.

1948 szeptemberében alakult meg Rákosi Mátyás elnökletével az Államvédelmi Bizottság, amely változó összetételben (Farkas Mihály, Gerő Ernő, Kádár János, Rajk László, Marosán György, Pálffy György, Szakasits Árpád, Révai József, Péter Gábor) működött. Ez a bizottság igen széles jogkörrel rendelkezett: nyomozást indított, őrizetbe vételeket foganatosíthatott, s mindezekről csak utólag informálta az MDP Titkárságát, illetve a párt Politikai Bizottságát. Ebben a nagy hatalmú bizottságban elsősorban Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, majd Gerő Ernő volt a hangadó és meghatározó személyiség, de Révai József és Kádár János szerepe is igen jelentős volt egyes időszakokban.

Az 1948 szeptemberétől 1949 márciusáig terjedő tagfelülvizsgálat, amely 300 ezer fővel csökkentette az MDP létszámát, a bizalmatlanság és a túlhajtott éberség jegyében zajlott le. A tagfelülvizsgálat nem vált ugyan a volt szociáldemokraták elleni általános retorzióvá, a kizárások mégis inkább régebbi, politikai tapasztalatokkal rendelkező párttagokat sújtottak. Nem egy helyen csak azért távolították el őket az MDP-ből, mert egykor az SZDP tagjai voltak, vagy egyes kommunista párti vezetők így akartak „törleszteni” a régi valós vagy vélt sérelmekért. Emellett 1949-ben a párttag mezőgazdasági munkások és szegényparasztok nagy többsége saját akaratából kimaradt a pártból. Mindezek természetesen nem maradtak hatás nélkül azokra sem, akik változatlanul a Magyar Dolgozók Pártja tagjai maradtak.

Már a SZEB mellett is működtek szovjet tanácsadók, 1949-től azonban már mint „hivatalos” szovjet tanácsadók segítették Rákosiék törekvéseit, közreműködtek a rendőrállam működési mechanizmusának tökéletesítésében. A tanácsadók feladatai közé tartozott kezdetben – hivatalos szovjet források szerint –, hogy segítsék a minisztériumok, a rendőrség, a karhatalmi alakulatok, valamint az operatív ügynöki és vizsgálati munkának a megszervezését. 1949-től amikor megkezdődött a tanácsadók tartós rendszerének a kiépítése, a tanácsadó „köteles volt »saját tanácsaival« segítséget nyújtani az állambiztonsági szerveknek és a rendőrségnek, tájékoztatni az adott ország vezetőit az állambiztonsági szervek munkájáról, jelenteni, ha vezető személyiségekre vonatkozó

kompromittáló anyagra akadtak – de minden esetben csak a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériumának (MGB) jóváhagyásával”. Megérkezésük után szovjet mintára átszervezték az ÁVH-t, ami külön hatóság lett, rendszeresen tájékoztatták Moszkvát az MDP vezetésében kialakult helyzetről, s ők adták át a perek konstruálásának és lefolytatásának a „technológiáját” is.

Az MGB-nek már 1947 tavaszától működött állandó képvisellete Budapesten. 1948 nyár végén a képviselő egyik vezetője felkereste Kádár Jánost, az új belügyminisztert, és a szovjet szervek megbízásából arra figyelmeztette, hogy a magyar pártvezetés fordítson nagyobb figyelmet az államvédelmi szervekre, mert ezek a szervek „nem harcolnak a párton belüli ellenséges, frakciós tevékenységet folytató nacionalista elemek ellen”. 1950 júniusában az MGB tanácsadója avatkozott bele a magyar szerveknek abba a tervébe, hogy egy közös, egységes pert konstruáljanak államellenes összeesküvés címen a tábornoki kar képviselői, a „jobboldali reakciós” szociáldemokrata vezetők és volt kisgazdapárti politikusok ellen. Moszkva javaslatára ez elmaradt, illetve a perek külön-külön kerültek sorra.

A szovjet tanácsadók fizetése – 1952-es kimutatás szerint – igen magas volt, 2550 és 9570 Ft között mozgott. Az összehasonlítás kedvéért érdemes megemlíteni, hogy ebben az évben pl. a munkások és alkalmazottak 11%-a keresett 500 Ft-nál kevesebbet, 10% 500–600 Ft között keresett, 26,6%-uk 600–800 Ft között, s mindössze 2,6%-uk kapott 2000 Ft-nál többet. A szovjet tanácsadók számára a fizetésen kívül a következők álltak rendelkezésre: bebútorozott lakás, a lakás külső- és belső karbantartása, tisztítószerekkel való ellátása, a telefondíj kifizetése, háztartási alkalmazott szerződtetése és munkájának kifizetése. Megérkezésükkor ún. felvételi összeget kaptak, a beosztott tanácsadók 5000–5000 Ft-ot a főtanácsadó 10 000 Ft-ot, a havi fizetésüket minden hónapban előre megkapták. A szabadságra vagy szolgálati ügyben a Szovjetunióba történő utazást Moszkváig állták, sőt gondoskodtak a tanácsadók hivatali reprezentációjáról is. A tanácsadókat ellátták újságokkal, folyóiratokkal, hetenként 2-3 alkalommal filmet vetítettek számukra, s hétfőgeken rendszeres vadászatokat is tartottak. Jelenlegi is-

mereteink szerint a Belügyminisztériumnak pl. 1953-ban 42 szovjet tanácsadója volt.

A szovjet tanácsadók tevékenységének fontos területe volt a hadsereg. Ezek a személyek a Honvédelmi Minisztériumban, a vezérkari főnökségen, a katonai akadémiákon, a haderőnemi parancsnokságokban, a törzseknél, a hadosztályok és zászlóaljak mellett is működtek. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a Magyar Honvédség vezetése formailag ugyan magyar, de a valóságban lényegében orosz kézben volt. Így vált lehetővé a – szovjet vezérkar által kidolgozott és a tanácsadók által közvetített – szovjet birodalmi érdekek érvényesülése. A hadseregen kívül a hadiipar területén is jelentős számban működtek tanácsadók, minden hadüzemben megtalálhatók voltak.

1948. február elején – a február 18-án Moszkvában aláírt szovjet–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezmény aláírását megelőzően – Pálffy György és Radványi tábornok Moszkvában olyan titkos katonai megállapodást írt alá, amely a Magyar Honvédség fejlesztését, a háború esetén a szabad átvonulást és teljes mozgósítást, a magyar csapatok külföldi bevetését irányozta elő. A honvédség mennyiségi és minőségi fejlesztése az 1948. április közepén életbe lépő „Pilis” hadrenddel kezdődött meg, amelyet még különböző elnevezésekkel (Pilis II, Klapka, Petőfi stb.) több is követett. A fejlesztés elsősorban a 70 ezer fős békehadrend hivatásos tisztikarának és tiszthelyettesi állományának a megteremtését kívánta előmozdítani. 1948 őszén azonban Farkas Mihály honvédelmi miniszteri kinevezésével az események és a fejlesztés üteme felgyorsult, megérkezett a szovjet tanácsadók első csoportja is. A magyar hadsereg 1952 őszére érte el a legnagyobb szervezetét struktúráját, létszámát és fegyverzetét tekintve is. A rendszeresített létszám ekkor 210 ezer főt tett ki.

Az ötvenes évek elején az ausztriai szovjet „Központi Hadsereg” hadtápkiszolgálására, valamint a hazai alakulatok „támogatására” itt tartózkodott még közel 40 ezer fős szovjet gépesített lövészhadosztály és vonalbiztosító alakulat, valamint ezenfelül a szovjet légierő egy vadász- és egy bombázóhadosztálya, amelyek Veszprém, Debrecen, Kécskemét, Szolnok, Kiskunlacháza és Szentkirályszabadja repülőtereire voltak telepítve. A magyar kormány ezzel együtt kötelezettséget vállalt

laktanyák, gyakorlóterek, lőterek biztosítására, a szovjet szállítmányok vámmentes be- és kivitelére, kedvezményes távközlési szolgáltatásokra és vasúti szállításokra.

A szervezési és hadművelleti tervek kidolgozásával és végrehajtásával egy időben megfogalmazódtak a háborús mozgósítás elvei is. A mozgósítási terv az ötvenes évek közepére két újabb lövészhadtest és több, a főparancsnokság alárendeltségébe tartozó alakulat felállításával számolt, a honvédség katonai létszáma pedig elérte volna a 435 ezer főt. Úgy tervezték, hogy háború esetén Magyarország – emberforrásait tekintve – 3 hadsereget (30 hadosztály) tud felállítani. A honvédségbe összesen 850 ezer ember lett volna mozgósítható, végszükség esetén azonban 1 millió fős hadsereget is meg lehetett volna szervezni.

Törvénytételek és koncepciós perek 1949-től a szovjet tanácsadók közreműködésével

újabb koncepciós perek sorozata indult. 1949 februárjában életfogytiglani börtönre ítélték Mindszenty József esztergomi érseket, megrendezték a MAORT-pert és a legnagyobb feltűnést keltő Rajk-pert. Rajk Lászlót 1949. május végén tartóztatták le az ÁVH nyomozói. A „leplezett” Rajk-ügy során (1949 és 1951 között) a több mint 30 perből álló sorozatban 141 személyt vettek őrizetbe, közülük 38-at internáltak, 15-öt kivégeztek, 11-en kaptak életfogytiglani büntetést. A vétkes pártvezetők a törvénytelenségek elkövetése után hisztérikus hangulatot szítottak az országban. Rákosi Mátyás 1949. szeptember 30-án a nagy-budapesti pártaktíván kiadta a jelszót: „Fokozni kell az éberséget!” Majd felszólított minden pártszervezetet és párttagot, hogy „figyeljen fel a legkisebb ellenséges hangra vagy tetre; a hibák mögött keresse és találja meg az ellenség kezét”. Azt állította, hogy a Rajk-per bizonyossága szerint az ellenség mindenekelőtt a kommunista pártba igyekszik befurakodni, itt akar fontos pozíciókat szerezni romboló munkájához. Ezért az ellenséget elsősorban a pártban kell keresni. Ezt követően állandósult a gyanúsítás, a mindenáron való ellenségkeresés a pártban és a társadalomban egyaránt.

1949 második felében megkezdődött a funkcionáriusi gárda Rajk-

perrel összefüggő, tudatos lecserélése, majd 1950. február 10-én az MDP Központi Vezetősége határozatot hozott a pártszervek és párt-szervezetek vezetőségeinek március és június hónap közötti újjáválasztásáról.

1950 tavaszán a bizalmatlansági hullám elérte a párton belül a volt szociáldemokratákat is. A támadás a volt baloldali szociáldemokrata vezetők ellen tulajdonképpen már 1949-ben, a Rajk-perben megindult. Ezt követte 1950 áprilisában Szakasits Árpád, majd augusztusban Marosán György és több más olyan politikus bebörtönzése, akiknek kiemelkedő szerepük volt a két munkáspárt egyesítésében. A szociáldemokrata perekben 431 személy ellen indult eljárás, 276 főt internáltak, 154 személy ellen koncepciós ítéletet hoztak. Ezután rendezték meg az ún. „tábornokperek”-et. Az ún. Súlyom-ügy során 48 főt tartóztattak le, 4 személyt internáltak. A 44 elítéltből 10 főt kivégeztek, 13-an életfogytiglant, a többiek 5 és 15 év közötti fegyházbüntetést kaptak. A katonai bíróságok 1949 és 1952 között összesen 24 409 személyt ítélték el.

A római katolikus egyház elleni fellépések sorozata 1950. június 9-ről 10-re virradó éjjel folytatódott a déli határsávban élt szerzetesek deportálásával, azaz a kitiltást követően az ország más részeibe történt elhurcolásukkal. 1950. augusztus 30-án aláírták az állam és a katolikus egyház közötti megállapodást. Ennek első pontjában a püspöki kar nyilvánította, hogy „támogatja a Magyar Népköztársaság államrendjét”, s egyúttal kötelezte magát, hogy minden egyházi személy ellen fellép, aki vét a népköztársaság „törvényes rendje és kormányának építőmunkája ellen”. A törvényes rend – természetesen – azonos volt az egész sztálinista berendezkedéssel. A kormány az egyezményben szavatolta a hívők teljes vallásszabadságát, hat fiú- és két leánygimnázium, valamint a szerzetesrendek közül a bencés, a piarista és a ferences rend működését.

Az „osztályellenesség” 1950-re elérte az ÁVH-t is. Erről Farkas Mihály tájékoztatta Rákosit. Így pattant ki a Szücs-ügy (Szücs Ernő Péter Gábor helyettese, az NKVD beépített embere volt), amelyben 40 személy ellen indult eljárás, akik közül 24-et internáltak. A perben két embert kivégeztek, egy személy életfogytiglani börtönt kapott, Szücsöt és testvérét pedig még a kihallgatások során agyonverték.

1950 novemberében megalakult a Honvédelmi Bizottság, Rákosi, Gerő és Farkas Mihály részvételével. Ez a bizottság a párt Központi Vezetőségének tudta nélkül jött létre, és az elkövetkezendő két évben teljes hatalommal és minden ellenőrzés nélkül döntött az ország sorsát érintő valamennyi politikai, gazdasági, katonai és más kérdésben.

1951 februárjában összehívták az MDP II. kongresszusát, amely tovább mélyítette a párt politikájában jelentkező torzulásokat. A kongresszus egészét – az osztályharc állandó éleződésével kapcsolatos sztálini felfogás szinte hisztérikus hangsúlyozása mellett – az a szellem hatotta át, hogy a közeljövőben várható a világháború kiobbantása az imperialista hatalmak részéről.

A kongresszus után, 1951. május 22-én az MDP Központi Vezetősége elrendelte a pártvezetőségek újjáválasztását. Erre az illegális korszak kommunista vezetőinek letartóztatása szolgáltatott ürügyet. Áprilisban Zöld Sándor belügyminiszter letartóztatása előtt végzett családjával, és öngyilkos lett. Májusban koholt vádak alapján eljárást indítottak Kádár János főtitkárhelyettes, Kállai Gyula külügyminiszter, valamint mások ellen, és bebörtönözték őket. Az 1951. október–novemberi választások során leváltották a régi vezetőségek tagjainak 46,4 százalékát, és ezzel a régi párttagok zömmel háttérbe szorultak.

1951 májusában „az államnak a felekezetekkel kapcsolatos igazgatási teendőinek ellátására” állították fel az Állami Egyházügyi Hivatalt, amely közvetlenül a minisztertanács alá tartozott. A „klerikális reakció” elleni küzdelem fokozása jegyében 1951 júniusában letartóztatták Grösz József kalocsai érseket, az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás létrehozásában közreműködő egyházi küldöttség vezetőjét. Az ügyet a csak ezzel foglalkozó titkársági ülésen Révai József készítette elő. Az illetékesek számára kiadott instrukciója szerint: „A pernek bizonyítania kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítását akarják... hogy a legfontosabb szerzetesrendek illegalitásba vonultak, szervezett államellenes működést fejtettek ki a reakciós püspökök tudtával és segítségével.” A kalocsai érsek jogtalan letartóztatása és elítélése tovább mérgezte az állam és az egyház amúgy sem békés viszonyát. Ezen nem változtatott érdemlegesen az sem, hogy 1951 júliu-

sában a katolikus püspöki kar – a Grösz-per elrettentő hatására – letette az esküt a Magyar Népköztársaság alkotmányára.

1951. május–július folyamán a belügyi szervek 12 704 személyt telepítettek ki a fővárosból (1200-1400 család a kitelepítéstől félve önként távozott), és még ennél is többet a vidéki városokból. „Hajnali öt óra-kor megszólalt a csengő: kézbesítették a Belügyminisztérium kitiltó véghatározatát, és értesültünk róla, hogy éjfélre be kell csomagolnunk, maximum kétmázsnyi holmit. Két szekrényben összegyűjtöttük a leg-szükségesebb dolgokat, a bútort elajándékoztuk vagy »kölcsonadtuk« – emlékszik vissza az egyik kitelepített kiskereskedő. – ...Éjjel féltizen-kettő felé megjelent két géppisztolyos rendőr, három jól megtermett ci-gánylegénnyel. Velük vitték le a két szekrényt, s rakatták fel az utcán várakozó két leponyvázott teherautó egyikére. Minket a másikkra szállí-tottak. Mi voltunk az első utasok. Ömlött az eső. Nemsokára megáll-tunk, és rövid, de annál harsányabb kiabálás után újabb költözködők szálltak fel a sötétben. Majd egyre újabbak, mindaddig, amíg meg nem telt az autó.”

A hivatalos jelentések szerint az érintettek a volt uralkodó körök tagjai (földbirtokosok, gyárosok, miniszterek, államtitkárok, tábornok-kok stb.) és családtagjaik voltak. Ez csak részben felelt meg a valóság-nak, hiszen a kitelepítettek között szép számmal voltak értelmiségiek, tisztviselők, alkalmazottak és más dolgozó emberek is. Ennek az akció-nak az volt a tulajdonképpeni célja, hogy igazolja a közvélemény előtt: a hatalom az „úri ellenségeivel” szemben is változatlanul a kemény kéz politikáját folytatja. Másfelől pedig a szociális feszültség egyik forrását jelentő lakásgondokon kívánt látványosan enyhíteni. De rövid időn be-lül kiderült, hogy ez utóbbi elképzelést sem lehet megvalósítani. A fő-városban megüresedett 5292 lakásnak ugyanis – különböző okok miatt – csak mintegy a felét lehetett másnak kiutalni. Tehát a kormányzat a kitelepítési akciójával lényegében egyetlen eredményt ért el: a törvény-sértések formáját és számát gyarapította.

A szociáldemokraták elleni támadás attól kapott új lökést, hogy az MDP Központi Vezetőségének 1952. júliusi ülésén meghirdették a „szociáldemokratizmus” elleni kérlelhetetlen harcot is. Többek között ekkor börtönözték be Kisházi Ödönt, a Szakszervezeti Tanács régebbi

elnökét és váltották le Rónai Sándort az Elnöki Tanács éléről. De rajtuk kívül sok egyszerű párttagot is internáltak, illetőleg bíróság elé állítottak koholt vádak alapján. Kéthly Anna szerint ebben az időszakban ötezer szociáldemokrata ült börtönben és több mint 10 ezer volt internálótáborban.

A terror általánossá vált, senki sem tudhatta, nem kerül-e rá a sor, hiszen elegendő volt egy haragosának névtelen feljelentése ahhoz, hogy valaki az ÁVH-ra kerüljön, ahol hamarosan „beismerő vallomást” csikartak ki belőle. Mivel a börtönök megteltek, a szovjet gulag mintájára munkatáborokat állítottak fel, ahol a foglyokat embertelen körülmények között tartották, illetve dolgoztatták. Ilyen tábor működött Kistarcsán, Recskén, Kazincbarcikán, Oroszlányban és másutt; összesen 100 internáló- és munkatábor működött, a fogva tartott személyek száma 45 ezerre volt tehető.

1950-től az ÁVH hatáskörébe került a katonai elhárítás és a határőrség is, sőt felállították a nyilvántartási osztályokat, ahol a régi „reakciósokat” és az új „potenciális” ellenfeleket tartották nyilván, mintegy másfél-kétmillió személyt. Ezt a munkát több mint 40 ezer „informátor”, azaz besúgó segítette. A rendőrállam működését bizonyítja, hogy 1951. és 1953. május 1. között 650 ezer személy ellen indítottak eljárást, foglalkoztak ügyekkel, és 387 ezer főt marasztaltak el.

1952 márciusában ünnepelte az MDP Rákosi 60. születésnapját. A díszünnepség március 8-án az ízléstelenség és szolgálalkúság tobzódása volt. „Széttéphetetlen egységbe kovácsolt bennünket a hű szeretet a legelső magyar ember, Rákosi Mátyás iránt” – köszöntötte Dobi István miniszterelnök Rákosit. „Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert... Rákosi és a párt – egy! Rákosi és a magyar munkásosztály – egy! Rákosi és a magyar nép – egy!” – hangoztatta az ünnepi szónok, Gerő. Válaszában Rákosi a szerencsének tulajdonította, hogy a közvetlen tanítványa lehetett a korszak „két legzseniálisabb tanítójának”, Leninnek és Sztálinnak. Majd ünnepi műsor következett, a kultúrműsor élén az ÁVH énekkara szerepelt.

1952 augusztusában Rákosi Mátyás elérkezettnek látta az időt arra, hogy – pártfőtitkári tisztségének megtartása mellett – miniszterelnök is legyen. Rákosi Dobi Istvánt váltotta fel a miniszterelnöki székben,

aki ezt követően az Elnöki Tanács élére került. A kormányalakítás során – az 1949 óta háttérbe szorított – Nagy Imre miniszterelnök-helyettes lett. Ezzel az aktussal befejeződött a hatalom teljes kisajátítása Rákosi részéről. Most már egyszerre töltötte be a pártfőtitkári, a miniszterelnöki tisztet, s ezzel együtt a Honvédelmi Bizottság elnöke és az ÁVH legfőbb irányítója is volt. 1953 elején viszont eltávolította a legfőbb „terhelő tanút”, Péter Gábort, akit börtönbe záratott, majd később életfogytiglani börtönre ítélték.

A Rákosi-rendszer rendőrállama a lakosság tudatának formálása, illetve „átnevelése” jegyében eltörölte a hagyományos egyházi és nemzeti ünnepeket, március 15-ét, karácsony másnapját, húsvét és pünkösd hétfőjét, augusztus 20-át, Szent István ünnepét pedig az alkotmány ünnepévé fokozta le. Ezzel együtt viszont új ünnepeket iktatott törvénybe, s így a naptárba: április 4. – a felszabadulás ünnepe, november 7. – a nagy októberi szocialista forradalom ünnepe, valamint május 1-jét. Rákosiék a szovjet mintát másolva nem tartottak igényt a nemzeti szuverenitásra, sőt még a nemzeti érzést is ki akarták iktatni a magyar társadalom tudatából. Ily módon próbálták például Illyés Gyulát és Kodály Zoltánt rávenni a Himnusz szövegének, illetve zenéjének az átirására, átdolgozására. Ők ezt a megalázó feladatot azonban nem vállalták.

A „szocialista” ipar 1949. december 31-én, mintegy fél évvel a „tervezett” határidő előtt befejeződött az újjáépítés hároméves terve. A gazdaság háború előtti teljesítőképessége 1949-re nagyjában-egészében helyreállt. A rekonstrukció időszakában bizonyos szerkezeti változások is bekövetkeztek a gazdaságban. Nőtt az alapanyag- és energiatermelő ágazatok aránya, csökkent a könnyű- és élelmiszeriparé. A kapacitások újjáépítésének árnyoldala volt, hogy az nem a legkorszerűbb műszaki vívmányok alkalmazásával valósult meg (miként a nyugati országokban általában), hanem az eredeti technikai, hatékonysági szintet állította vissza. A hároméves terv időszakában a nemzetgazdasági beruházások 33%-a az iparra, 17%-a a mezőgazdaságra jutott, és kb. fele irányult az egyéb anyagi és nem anyagi ágak-

ba (az ún. „tercier” szektorba). A nemzeti vagyont ért kárt 1949-ig csak részben lehetett pótolni: a lakáskapacitások, a hálózati infrastruktúra stb. helyreállítása a következő évekre, sőt évtizedekre húzódott át.

Ezután a gazdaságpolitikai elgondolások központjában az önellátásnak a Szovjetuniótól másolt koncepciója került. Ennek megvalósításához a magyarországi feltételek különösen alkalmatlanok voltak, tekintettel az ország gazdaságának nyitottságára, ezért erőltetése rendkívül nagy anyagi károk forrásává vált. A nyersanyagbázissal nem rendelkező iparágak gyors fejlesztése, amely már a beruházások időpontjában elmaradott technikai szinten valósult meg, hosszú időre kedvezőtlenül befolyásolta az ipar, sőt az egész gazdaság termelékenységének színvonalát.

A gazdaságfejlesztés arculatát az 1950-es évek első felében a gyors iparosítás, ezen belül is elsősorban a nehézipar erőteljes fejlesztése jellemezte, annak a voluntarista elgondolásnak a jegyében, hogy a társadalomra kényszerített, rövid távlatú tehervállalás később bőségesen kamatozik, és egy idő után az életszínvonal gyors emelkedésének forrásává válik. Az erőltetett iparosítás eszközeként a felhalmozási (megtakarítási) hányad – nemzeti jövedelmen belüli – állandó növelése szolgált, azzal az indokolatlan feltételezéssel, hogy a beruházások mennyiségi fokozása automatikusan a gazdasági fejlődés gyorsulásához vezet.

Az első ötéves terv (1950–54) a szovjet típusú ötéves tervek hazai változata volt, amely teljes mértékben magáévá tette a gazdaságot mindenekelőtt hadigazdasággá tevő sztálini iparosítási gyakorlatot. A szovjet típusú tervek jellegzetes változata volt abban az értelemben is, hogy soha be nem fejezték, soha nem teljesítették és többször is módosították. Az első ötéves terv az egykori „elmaradottsággal szemben” egyszerre vázolta fel a „szocialista iparosítás”, a „korszerű mezőgazdaság” megteremtésének, a népjólét, „a kultúra”, az életszínvonal gyors emelkedésének „nagyszerű” körvonalait. Legfőbb feladata ezért az volt, hogy „biztosítsa a szocializmus alapjainak lerakását az egész magyar népgazdaságban, tehát a város mellett a falun is, hogy biztosítsa lényegileg a szocialista gazdasági rend győzelmét a magyar népgazdaság egészében”.

A fenti célok elérése érdekében az ipari termelés évi növekedési ütemét 26%-ban irányozta elő, amit az anyagi stb. feltételek oldaláról nem

lehetett megalapozni. Súlyos aránytalanságok keletkeztek az egyes ágazatok, valamint a termelés, elosztás, felhasználás között. A nemzeti jövedelem 35%-át fordították beruházásra, amely a fogyasztási alapot a társadalmilag elviselhető szint alá süllyesztette. A beruházási források közel fele az ipart (és építőipart) szolgálta; a mezőgazdaságra 14%-ot fordítottak, és 40% sem jutott a többi ágazatra, az infrastruktúrára.

A nehézipari fejlesztés egyik fő céljának „az ipar korszerű technikával való ellátását” tekintették a terv készítői. A következmény az lett, hogy az ipar műszaki színvonala számos területen nem emelkedett, hanem süllyedt. Romlott a termelőberendezések állapota, s ezzel egyidejűleg nőtt a gépek túlterheltsége. Az egykori értékelésből kiderül, hogy míg például a gépiparban nemzetközi átlagban a gépek átlagos élettartama körülbelül 13 év volt, s műszaki normáik szerint ezek a gépek általában 15 évig voltak gazdaságosan üzemeltethetők, itthon a gépek életkora a gépiparban átlagosan meghaladta a 19 évet. A mezőgazdasági gépgyártó üzemekben a gépek átlagélettartama 22 év körül volt. Az úgynevezett fogyasztási iparokban a helyzet még rosszabb volt. „Sok üzemben a gépsorok életkora az 50-60 évet is eléri. A textilipari gépek jelentős részét az I. és II. világháború közötti időszakban a tőkés országokból vásárolt, kiselejtezett gépek alkotják – állapítja meg a jelentés. A cukoriparban az évi amortizáció mintegy 42 millió Ft, ugyanakkor öt év alatt a cukoripar fő tevékenységét elősegítő beruházásokra összesen csak mintegy 20-25 millió Ft-ot fordítottak, tehát az évi értékcsökkenésnek csak mintegy 10%-át fedeztük.”

A tervet értékelő – nem a nagy nyilvánosság számára készült – „belső” jelentésből számos más nehézség is kiderül. Így pl. a vágányhálózat felújításához, a vágányhossz növelése nélkül évente kb. 40 000 tonna sínre lett volna szükség, ezzel szemben a vasút 1952-ig évente összesen 25 000 tonnát, 1952-ben pedig már csak 8000 tonnát kapott. Mindezek következtében a nyílt vonali síntörések száma megkétszereződött. Automatikus váltóállítóval, elektromos automatikus térközbiztosító berendezéssel az ország vasúthálózatának csak 5%-a volt ellátva, kevesebb, mint 1937/38-ban. Az állomások több mint kétharmad részén semmiféle biztosítóberendezés nem volt. Nőtt a zsúfoltság a városi közlekedésben, 1954-ben 1938-hoz képest az utasok száma több mint

2,5-szeresére emelkedett, ugyanakkor a villamosok és trolibuszok együttes száma csak 7,5%-kal haladta meg az 1938. évit. A villamosok több mint 40%-a 40-60 év óta volt forgalomban. A nehézipari fejlesztés csupán egyetlen területen hozott kiemelkedő teljesítményt, a hadiipar fejlesztése és kiépítése terén. A hadiipar termelése a tervidőszakban 1949-hez képest is meghúszszorozódott. A magyar gazdaságtörténetben egyedülállónak volt tekinthető a kohászatban kikényszerített növekedési ütem is. A nehézipari beruházások több mint ötödét fordították erre a célra. A nyersvastermelés (öt év alatt) több mint a duplájára nőtt, a nyersacél termelése 78, a hengerelt acélé 80 százalékkal emelkedett.

Az aránytalan fejlesztés jegyei mutatkoztak az alumíniumiparban is. A timföldgyártó kapacitás közel meghúszszorozódott, a kohóké megháromszorozódott, a hengerműveké viszont csak másfélszeresére bővült. Így a kohászat termelte fémnek mindössze csak háromnegyedét alakították át féltermékké. Jórészt nyers, hutaalumíniumot exportáltak – az önköltség feléért. Súlyos elégtelenségek, aránytalanságok és rendelkezések jellemezték a vegyipari fejlesztést is. A beruházások nagy része „elhúzódott”, a műszakilag indokolt 2-3 éves építési idő – például a gépiparban – helyett 4-8 vagy ennél is több évre tolódott át a „kulcsátadás” ideje.

Ahogy a terv szovjet mintára készült, 1951/52-től végrehajtásában is részt vettek a szovjet gazdasági tanácsadók. Közreműködésük nélkül egyetlen fontos döntés sem születhetett meg, legyen az hosszú távú vagy rövid távú fejlesztési terv. A szovjet követségen működő gazdasági tanácsosnak, ha vitás kérdések vetődtek fel, jogában állt a legfelsőbb hatósághoz is fordulni. Az első öt éves terv ennek ellenére nem teljesült, jóllehet, a nemzeti jövedelem 1954-ben 50%-kal meghaladta az 1949. évi szintet, ezen belül az ipari bruttó termelés 88%-kal nőtt, ugyanakkor az életszínvonal a tervidőszak nagy részében csökkent. Ebben a periódusban adták át rendeltetésének a Dunai Timföldgyárat, a diósgyőri 2. sz. nagyolvasztót, a Tiszamenti Vegyiműveket, a Dunai Vasmű 1. sz. nagyolvasztóját, a különböző új bányüzemeket.

Az új erőforrások gyorsuló bevonása a termelésbe – az első öt éves tervidőszak során – a gazdaságfejlesztés szélsőségesen extenzív útját testesí-

tette meg. Több mint 50%-kal gyarapodott az ipari keresők száma, viszont alig nőtt a termelékenység. Az erőforrások kihasználásának rossz hatásfokát mutatja, hogy az egységnyi állóeszközre jutó termelési érték alig lett 10%-kal nagyobb. Az alacsony hatékonyság a szakszerűtlen gazdaságirányításon, az elkövetett súlyos hibákon túl az ideológiai felfogásban gyökerezett, amely szerint a beruházásokat elsődlegesen politikai szempontok szabják meg; a gazdaságosság szerepe másodlagos.

A fejlesztés irányát külgazdasági szempontból is meghatározták. A KGST 1949-es megalakulásával az önállóság vált központi elképzeléssé – a KGST-n belül. A korábban is a külkereskedelemre orientált és nyersanyagszegény országnak megnövekedtek az importigényei. A kényszerimport kiviteli kényszerrel párosult – az ország gazdasági függőségbe került a Szovjetuniótól. 1953-ban az összes forgalomnak több mint a háromnegyede, 1954-ben is több mint 72%-a bonyolódott a Szovjetunióval és a „népi demokratikus” országokkal.

A hatalmas új ipari centrumok kiépítése nagyszámú új munkaerő bevonását tette szükségessé. Az utánpótlás elsősorban a mezőgazdaságból érkezett, de meggyorsult a nők munkába állítása is a nehézipartól az építőiparig. Az állandó tervemelést a munkaütemezés korlátlan fokozására építették. 1950-re általánossá vált a Sztahanov-mozgalom, és a mennyiségi szemlélet mindenekfelettsége selejtes és eladhatatlan termékek felhalmozásához vezetett. A túlórázás mindennapossá vált, és egyre gyakoribb lett a vasárnapi munka.

Min múltott a sztahanovista teljesítmény elérése? „Nekünk soron kívül odahozták az anyagot – emlékszik vissza az egyik sztahanovista. – Ha a gép meghibásodott, ott állt 3 villanyszerelő vagy 3 lakatos. Megvolt a teljes kiszolgálásom... én elértem az 1038%-ot.” A leghíresebb csúcssztahanovisták – akikről az egész ország beszélt, és részt vettek különböző fontosabb állami rendezvényeken stb. –: Muszka Imre esztergályos, Loy Árpád bányász, Pióker Ignác gyalus, Pozsonyi Zoltán kőműves, Horváth Ede esztergályos és mások voltak. Muszka Imre esztergapadját „Gumialapra helyezték, nagy teljesítményű motort tettek rá. Külön személyzetet osztottak be mellé. Öten dolgoztak a keze alá. Egy ember a késeket csinálta, egy hordta oda az anyagot, egy a hűtésről gondoskodott, egy a forgácsot szedte. Neki semmi mást nem kellett csi-

nálnia csak betenni és kitenni az anyagot." A közvetlen munkatársak látták, hogy milyen segítséggel születtek az 1000-2000%-ok, de az ország nagy nyilvánossága elé ezek a hírek nem jutottak el.

A mind nagyobb teljesítményekért folytatott állandó küzdelmet nem követte az életszínvonal emelkedése. Sőt az életszínvonal nagymértékben visszaesett. 1951 elejétől több élelmiszerre és iparcikkre bevezették a jegyrendszert, majd decemberben ezt megszüntették.

Cukor- és lisztjegyet kapott minden ellátatlan fogyasztó. Lisztből önellátónak bizonyult, aki vármőrlésre jogosult volt, vagyis – értelemszerűen – aki gabonát termelt. Szabályozták a zsiradék- és szappanellátást. Az üzemi étkezést napi egy alkalommal igénybe vevők 20 dkg zsír- ra jogosító jegyet kötelesek voltak leadni. A vonatkozó rendelet havi 20 dkg mosó- és kéthavonta 10 dkg mosdószappan jegyre történő kiszolgáltatásáról intézkedett, a gyermekek 10-15 dkg pótalapot kaptak. A hús- jegyre 30 dkg vagy 25 dkg hús volt vásárolható. Az alapdag napi 25 dkg kenyér és havi 1,2 kg finomliszt volt. A fővárosban különrendeletet adtak ki, amely szerint az alapfejadag heti 20 dkg tökehús és 10 dkg hentesáru volt, de egyes kategóriák 10-30 dkg pótagot kaptak.

A jegyrendszer megszüntetésekor tetemes áremelés kíséretében bevezették a mezőgazdasági áruk „szabad” forgalmát. Az alapállás az volt, hogy csökkenjen a parasztság jövedelme, illetve a fogyasztást minél magasabb árakkal korlátozzák, különösen a kenyérnél a felvásárlásra hivatkozva. A kenyér ára 1,60-ról 2,60-ra, a liszt 2,60-ról 5,20-ra, a kristálycukor 6 forintról 12 forintra, a vaj 30-ról 75-re, az olaj 17-ről 28 forintra emelkedett. A cement ára 150, a faárué 150, az ekevasé 100 százalékkal nőtt, a gumicsizmaé háromszorosára. A kor tipikus viselete, a lódenkabát 650 forintról 845-re drágult. 26 százalékos volt az ár-, 20 százalékos a béremelés. A forint vásárlóértéke 38 százaléka lett az indulásinak, a reálbérindex 13 százalékkal maradt el az 1938-as szinttől.

Az életszínvonal csökkenésének, a vásárlóerő elvonásának és a terv finanszírozásának sajátos eszközét jelentették az „önkéntes” békekölcsönjegyzések. Az 1949-es tervkölcsönt is beleértve ezek 5,6 milliárd forinttal csökkentették a lakosság jövedelmét.

Súlyos gondok forrása lett az adminisztratív apparátus rendkívüli mértékű felduzzasztása. Az első öt éves terv időszakában az államgaz-

gatás létszáma több mint két és félszeresére nőtt (264%), ez a harmincas évekhez képest már háromszoros létszámot (315%) jelentett. A szakszervezetek például már 1950-ben felső és középszinten 1580 funkcionáriust foglalkoztattak – ezek közül csak 16 volt 1945 előtt is függetlenített képviselő –, s 1112 főt 1949/50 folyamán neveztek ki. A funkcionárius réteg képzettségét, rátermettségét egyetlen adat is jól szemlélteti: 1952-ben a szakszervezeti bér- és termelési iskolák hallgatóinak (zömük funkcionárius) 70%-a nem ismerte a négy számtani alapműveletet.

A „szocialista” mezőgazdaság

A kommunista párt 1948 februárjában hozta nyilvánosságra szövetkezetpolitikai irányelveit, amely a „mezőgazdaság szocializmusba való átvezetésének” átfogó tervét tartalmazta. Ennek bázisát a földműves-szövetkezetek jelentették, de kimondta azt is, hogy egységes falusi szövetkezeteket kell létesíteni a földműves-szövetkezetek és a többi falusi, nagyrészt fogyasztási és értékesítőszövetkezet egyesítésével, s ezen belül kell létrehozni a közös termelőtevékenységet folytató csoportokat. A Tájékoztató Iroda 1948 júniusi – Jugoszláviát, többek között a kollektivizálást nem erőltető politikáját elítélő – határozata az MDP vezetőit az átszervezés meggyorsítására ösztönözte. Rákosi az MDP Központi Vezetőségének novemberi ülésén már azt hangsúlyozta: „nekünk ezt a kérdést 3-4 éven belül oda kell vinni, hogy a magyar parasztság 90 százaléka rendes szocialista közös társasművelésben művelje földjét”.

1948 decemberében megjelent a termelőszövetkezetek működési szabályzata, amely – a munkaszervezetek fejlettsége, a közösen végzett munka fokozatai szerint – a termelési társulások három típusát határozta meg. Az I. és II. típus még inkább az egyéni gazdasághoz állott közelebb, a III. típusban viszont már a közös gazdálkodás vonásai uralkodtak. 1949-től meggyorsították a tömeges szervezést, ami a parasztság „felszámolásához” vezetett.

A parasztság gazdasági ellehetetlenítése 1953-ig katasztrofális méreteket öltött. 1948-ban a parasztságnak már minden egyes rétege több

„közterhet” viselt, mint 1938-ban, s ez 1953-ig megháromszorozódott. Rákosi Mátyás 1950 novemberében kiadta az utasítást: „kényszeríteni kell a parasztot, hogy többet áldozzon a szocializmus építéséért”.

A parasztság gazdasági igénybevételének egyik legsúlyosabb eszköze a kötelező beszolgáltatás volt, amit már 1945-ben bevezettek, a kivetés alapja azonban az évek során változott. 1948/49-től a beszolgáltatást a földadóhoz igazított mindegyik művelési ágban tekintetbe vették. A dolgozó parasztnak szántó, kert, gyümölcsös, rét, szőlő és legelő együttes területének nagysága alapján kellett a beszolgáltatást teljesítenie. 1945-ben kenyérgabonát, szemestakarmányt és olajos magvakat kellett beszolgáltatni, 1946-ban már burgonyát és élő állatot is. Az 1948/49-es gazdasági évvel mindez kiegészült a szálastakarmány, az 1950/51. gazdasági év során pedig a széna és a tej beadásának kötelezettségével is. Az 1948/49-es begyűjtési rendelet szerint egy 25 holdon gazdálkodónak háromszor, az 50 kat. h.-nak négyszer annyi volt a terménybeadási kötelezettsége, mint egy 5 holdas gazdának. Ezen túlmenően 1948-tól zsírbeadási kötelezettség, 1949-től sertéshizlalási és -beadási kötelezettség, 1950-től szénabeadás, 1951-től a baromfi-, a tojás- és tejbeadás mellett külön sertés- és borbeadás is terhelte a parasztságot. A terheket jórészt minden kategóriában szinte állandóan és minden lehetséges módon fokozták és emelték. Így ezek végül valójában ténylegesen is teljesíthetetlenekké váltak. A természetbeni elvonás hatalmas növekedését mutatja, hogy az állami készletbegyűjtésen a beszolgáltatás aránya 1950-ig 20 százalék körül mozgott, 1951-ben 45% körül, 1952-ben pedig már meghaladta a 70 százalékot. A nagy „padlássöprés” idején – a kötelező beszolgáltatás nem teljesítése miatt –, 1952/53 fordulóján az élelemtermelő parasztság 2/3-ának (1,2 millió család közül közel 800 ezernek) nem maradt kenyere, vetőmagja, amire történelmünk során még nem volt példa.

1948 után tömegessé vált a földtől való menekülés, ami a hagyományos paraszti termelés tudatos felbomlasztása (megnövekedett terhek, kényszerre alapozott „földfelajánlások”, tagosítások, illetve kitagosítások... stb.) következtében állt elő. 1953-ig kb. másfélmillió kat. h. szántót hagytak el, „ajánlottak fel” földművelők, egyéni gazdák, sőt tsz-tagok. 1950 végéig 120 ezer taggal bővült a termelőszövetkezetek

taglétszáma, ugyanakkor 180 ezer mezőgazdasági kereső adta fel eredeti foglalkozását. 15 ezer szövetkezetbe kényszerített középparaszt mellett 11 ezer számolta fel gazdaságát. Míg 1953-ra a termelőszövetkezetek taglétszáma 376 ezerre emelkedett, a mezőgazdaságból elvándorlók száma megközelítette a 300 ezret. A parlagon hagyott földterület 1953-ban megközelítette az 1 millió kat. h.-t.

Az MDP vezetői a jómódú parasztságot úgy állították be, mint a hatalom esküdt ellenségét, a termelőszövetkezeti mozgalom legnagyobb kerékkötőjét, amelyet ezért „ki kell iktatni” a magyar társadalomból. 1948/49 fordulóján összeírták az országban az ún. kulákgazdaságokat. Ennek meghatározásával a gazdasági terület nagyságán (max. 25 kat. h. föld) kívül számba kellett venni az idegen munkaerő foglalkoztatását, a föld minőségére utaló kataszteri tiszta jövedelmet (minimum 350 aranykorona) és a más gazdasági ágakból származó jövedelmet.

A kuláklistát a párttitkár, a rendőrpapancsnok és az előjáróság vezetője – 1950-től a tanácselnök – állította össze és írta alá. Volt kulák vagy „földkulák” (földműves, nagybérlő), „ipari kulák” (munkás, kocsmáros, gép- vagy kisüzem-tulajdonos), „kupeckulák” (kereskedő), „politikai kulák” (pap, volt csendőr, bankigazgató és más „osztályellenség”). Kuláknak tekintették azokat is, akik hosszabb vagy rövidebb ideig állandó alkalmazottakat tartottak, azaz „kizsákmányoló”-nak számítottak.

Kormányrendelet szabályozta 1948/49-től a mezőgazdasági fejlesztési járulékot, amit azoknak kellett fizetni, akiknek a földterülete a 15 kat. h.-t, a birtok tiszta jövedelme pedig a 151 aranykoronát meghaladta. A kert- és szőlőterületet háromszoros súllyal kellett figyelembe venni, a közös háztartásban élők földjét és tiszta jövedelmét az adókivetésnél összegezték. A kuláklisták összeállításánál a kertet, a gyümölcsöst négyszeres, a szőlőt ötszörös szorzószámmal vették figyelembe.

A „kuláság elleni harc”, a „falusi osztályellenség elleni küzdelem” s a „csoportok megfélemlítésének” sztálini politikája nyomán kombinált gazdasági, rendőri és egyéb eszközökkel a félelem légkörét és a rendszeres jogtiprás gyakorlatát honosították meg falun. 1949-től kezdve nem jelent meg olyan mezőgazdasággal kapcsolatos kormányrendelet, határozat vagy utasítás, amelynek záradéka ne tartalmazott volna szigorú megtorló

fenyegetéseket. Az osztályharc állandó éleződésének jegyében tűzték ki a kulákság teljes likvidálását. Gerő Ernő szerint: „ugyanúgy, ahogy a Szovjetunióban történt, két szakaszban”. A befejezés időpontját 1952-ben határozták meg.

1948 és 1953 között mintegy 400 ezer parasztembert ítéltek el, jórészt „közellátási büntett” címén. Még többen voltak azok, akik ellen eljárás indult. „Kulákkorlátozás” címén gyakorlatilag a falu árutermelő rétegének, illetve gazdaságainak likvidálását valósították meg. 1953 elejéig a „kuláknak” minősítettek földterületének mindössze 30 százaléka maradt meg. Felszámolásukkal együtt a „kuláklistákra felvettek” száma egyre nőtt. 1953 elejére – az önkényes eljárások tömegessége folytán már teljes volt a zűrzavar ezen a téren is, emiatt az MDP titkársága új, „egységes kuláklista” felállításáról határozott. A helyzetet jól jellemezte a korabeli titkársági jelentés: „A jelenlegi kuláklista adatai alapján a kulákok száma 71 603; ebből földtulajdonnal rendelkező 49 716, összesen 735 146 kat. h. szántóterülettel, de ezek közül 25 kat. h., illetve 350 aranykoronánál magasabb (kataszteri) tiszta jövedelemmel mindössze 13 447 család rendelkezik, és a tulajdonukba lévő szántóterület 396 706 kat. h. Földtulajdonnal nem rendelkezik 21 887, ebből értelmiségi 2869.”

A közös gazdaságok alakulásával természetesen együtt járó nehézségeket fokozták a sietségből és a megfelelő előkészítés hiányából eredő üzemi gondok is. A gépállomások fejlesztése nem tartott lépést a termelőszövetkezetek termelési igényeivel. 1948 végén 110 gépállomás 1484 traktorral, 1952 végén pedig 364 gépállomás 9342 traktorral segítette a közös gazdaságok munkáját. Így 1951–53 között az aratásnál mindössze 27,7%-os, a kapálásnál csupán 7,7%-os volt a gépi munka alkalmazása. Ezzel együtt az egész mezőgazdaság mélyen képességei alatt termelt, és nem tudta kielégíteni a szükségleteket.

A mezőgazdasági termelés értéke egyszer sem érte el az 1938. évi színvonalat. Nagyon kedvezőtlenül alakultak a mezőgazdasági árutermelés mutatói is. Az árutermelés színvonala egyetlen évben sem érte el a háború előtti, s még 1954-ben is 15%-kal volt kevesebb, mint 1938-ban. Fontos termékekből, élelmiszerekből lényegesen csökkent a fogyasztás. Az egy főre jutó húsfogyasztás 1938-hoz képest 23 százalékkal, a zsír 7, a tojásé 32,5, a tejé 12,7 s a boré is több mint 30 szá-

zalékkal volt alacsonyabb, mint a második világháború előtt. A növénytermelés 1952-ben 33%-kal maradt el az 1938. évitől. A kenyérgabona összes termése közel 10 százalékkal maradt el a háború előtti tíz év átlagától. Igen alacsonyak voltak a termésátlagok is, így például míg Magyarországon 1954-ben a búza holdankénti termésátlaga 6,8 q volt, Dániában 22,7, az NSZK-ban 14,9, Franciaországban 12,9, sőt még a szomszédos, szintén megszállás alatt lévő Ausztriában is 11,4 q.

Az állattenyésztésben gondot jelentett, hogy az egy számosállatra jutó takarmánymennyiség évről évre csökkent, s a tervidőszak átlagában is kevesebb volt, mint az 1931–40-es évek átlagában. Az ötvenes évek első felében 22%-kal kevesebb széna, 20%-kal kevesebb takarmányrépa, 8%-kal kevesebb abraktakarmány jutott egy-egy számosállatra, mint a háborút megelőző tíz év átlagában. Jellemző volt ebből a szempontból a Szabolcs megyei főállattenyésztő egykori jelentése, amely szerint „már 4000 tehenet úgy kötöztek fel a mestergerendához, az istállóban, hogy össze ne essen, mert egyáltalán nem tudták takarmányozni”. A sertésállomány számszerűen nőtt, viszont csökkent a sertések vágósúlya. Míg 1950-ben a begyűjtött, pontosabban szólva a kötelezően beszolgáltatott sertések átlagsúlya 130 kg volt, 1953-ban mindössze 118,5 kg. A juhállomány bár megduplázódott, s így 15%-kal nagyobb lett, mint a háború előtt, a gyapjuk azonban ennek ellenére 35%-kal lett kevesebb 1954-ben, mint 1938-ban volt.

Mindezek a súlyos életszínvonalbeli problémákkal együtt tovább táplálták a politikai-gazdasági válság kialakulását. 1950 tavaszától már sztrájkokra is sor került, legalábbis ez derül ki Gerő Ernő Rákosinak küldött korabeli leveléből: „Sztrájkyszerű leállás volt a Ganz kapcsoló- és készülékgyárban. Nem akarták az időelemzők elszámolni a valótlan időket, mire a munkások leálltak.” A munkásellenállás más formáira is utalt Gerő, ami azt jelentette, hogy a bizalom és a türelem fogyóban volt, és ez a következő évekre még inkább jellemző lett.

Az 1953 tavaszán esedékes országgyűlési választások előkészületei rákényszerítették az MDP vezetőit, hogy a nép felé forduljanak. 1953. március 28-án – megalakulása óta először – összehívták az MFN Országos Tanácsát. Április 12-én nyilvánosságra hozták az Országos Tanács választási felhívását, amelynek emelkedett hangja kiáltó ellentétben

állt a valóság rideg tényeivel. A kiáltvány többek között azt állította, hogy a „munkások, dolgozó parasztok, értelmiségiek testvéri egységben építik az új magyar hazát (...) nem volt még országunknak olyan szilárd vezetése, olyan erős kormányzata, mint amilyen ma van”. Ezért arra szólította fel a magyar népet, hogy „kövessük egy emberként a Magyar Dolgozók Pártját, népünk bölcs vezérét, Rákosi Mátyást!”. A teljesen meggyengült tömegkapcsolatok újbóli erősítésére való törekvés a változatlan politikai irányvonal mellett eleve nem járhatott sikerrel. Legfeljebb csak a lappangó és mélyülő politikai válság tényét fedhette, illetőleg felszínre törését odázhatta el átmenetileg. Erre az időre az ország lakosságának többsége teljesen elnyomorodott, utolsó tartalékait is felélte. Családok sokasága éhezett. A félelemnél csak a kiábrándultság és a rendszer iránti gyűlölet volt erősebb.

Az 1953. május 17-i országgyűlési választásokon a szavazók 98,2%-a a népfönt képviselőjelöltjeire adta le szavazatát. Minden bizonnyal azért, mert a szavazók – a reájuk nehezedő erkölcsi és adminisztratív nyomás miatt – a választásokat már nem tekintették olyan eseményeknek, amely módosíthatta volna a párt és a kormány addigi politikáját.

Nagy Imre reformkísérlete

1953. március 5-én meghalt J. V. Sztálin, az SZKP Központi Bizottsága pedig hamarosan megkezdte a „személyi kultusz” bírálatát, következményeinek a felszámolását. A „nagy Sztálin” halála megingatta „tanítványainak” a helyzetét is. Rákosi Mátyást, az MDP főtitkárát május végén Moszkvába rendelték, és figyelmeztették az előző években elkövetett „hibák” kijavítására. Rákosi hazatérte után csak az MDP Titkárságának június 3-i ülésén ismerte el, a magyar pártvezetők bizonyos „hibákat” követtek el, egyszersmind több jelentős változást helyezett kilátásba: az életszínvonal emelését, a fiatal káderek s kivált az új értelmiségiek bevonását a „párt és az ország vezetésébe”, a 32 tagú kormány létszámának radikális csökkentését, amnesztiarendelet kiadását, a miniszterelnök és a párttitkári funkció személyi különválasztását. Az SZKP vezetői a határozat láttán arra a következtetésre jutottak, hogy Rákosi hajlandó ugyan bizonyos korrekciók végrehajtására, a gyökeres fordulat kezdeményezé-

sétől azonban vonakodik. Ezért az SZKP elnöksége egy – általa meghatározott személyi összetételű – magyar küldöttséget rendelt Moszkvába, ún. pártközi tárgyalásra (1953. június 13–16.).

A magyar küldöttség tagjai a következők voltak: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Nagy Imre, Hegedűs András, Hidas István, Szalai Béla, Földvári Rudolf és Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke. Nem hívták meg a szovjet vezetők a „négyesfogat” két tagját: Farkas Mihályt és Révai Józsefet. A szovjet tárgyaló fél: Malenkov, Berija, Molotov, Hruscsov, Bulganyin, Mikojan, Kiszeljov és a magyarországi szovjet megszálló csapatok egy tábornoka. A szovjet és magyar fél június 13-án és 16-án tanácskozott, 14-én a magyar delegáció tartott megbeszélést. A megbeszélések után írásba foglalták a „júniusi határozat” első változatát, amelyet oroszra fordítva megkapott az SZKP elnöksége is. Az MDP új politikai irányvétele így szovjet kezdeményezésre és szovjet érdekek alapján a Kremlből indult ki.

A moszkvai tanácskozásról Rákosi Mátyás az MDP Titkárságának június 17-i ülésén adott tájékoztatást. Beszámolójához Gerő Ernő, valamint az itthon maradásra kényszerült Révai és Farkas szólt hozzá. Ezután határozatban mondták ki: „A párt vezetésében, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákat és ezek kijavításával kapcsolatos feladatokat a párt közvéleménye és az egész ország népe előtt fel kell tárni. Ennek érdekében két dokumentumot kell készíteni, egyet a Központi Vezetőség és egyet a széles nyilvánosság részére. A KV elé terjesztendő dokumentumot a Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Gerő Ernő elvtársakból álló bizottság dolgozza ki.” (Ezt később kiegészítették Hegedűs Andrással. – I. L.) A nyilvánosságra hozandó dokumentum elkészítésével pedig Révai Józsefet bízták meg. Majd a Politikai Bizottság úgy határozott, hogy a Központi Vezetőség ülését június 27-re össze kell hívni, s hogy azon – miként ez már Moszkvában eldőlt – Rákosi Mátyás és Nagy Imre tartsanak beszámolót.

1953. június 17–18-án az NDK-ban – Kelet-Berlinben, Lipcsében, Merseburgban, Rostockban, Halléban, Drezdában, Jénában és más városokban – felkelés robbant ki, tüntetésekre, sztrájkokra került sor, számos helyen letépték és elégették a „vörös zászlót”. A felkelést a szovjet hadsereg NDK-ban állomásozó egységei leverték, a foglyul ejtett „felke-

lóket" rögtönítélet alapján kivégezték. A megtorlás során 42 személyt halálra ítélték, 25 ezret pedig börtönbe zártak. 1953 nyarán országos zavargások kezdődtek Csehszlovákiában, amelyek kiváltó okát a lakosságot súlyosan érintő, egyoldalúan terhelő pénzügyi reform képezte. A felgyorsult inflációt egy radikális devalvációs rendelkezéssel akarták megállítani, amelynek során 300 koronáig 5:1, ezenfelül egységesen ötven az egyhez arányban adták a régiért az új koronát. A takarékbetétek „átváltásánál” 5000 koronáig járt 5 régi helyett egy új, tízezerig 6,25, húsezerig 10 stb. Ez az intézkedés különösen azokat – köztük a munkásokat – sújtotta, akik megtakarításaikat nem takarékbetétben tartották. Emiatt Ostravában, Pilsenben és más ipari központban hatalmas megmozdulásokra, sztrájkokra került sor, volt ahol „szabad választásokat” követeltek, összetaposták Sztálin és Gottwald képeit, letépték a szovjet zászlókat... stb. Ilyen előzmények után került sor az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-i ülésére – amelyen a szokásosnál jóval többen vettek részt: a KV és a Központi Ellenőrző Bizottság tagjai és póttagjai, a KV osztályvezetői, a megyei és kerületi pártbizottságok titkárai, a miniszterek és Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke – és a határozat meghozatalára.

A Központi Vezetőség feltárta a pártvezetőség legfőbb hibáit a politikai irányvonallal, a gazdaságpolitikával, a kormányzati módszerekkel és a pártélettel összefüggésben. A legfontosabb hibák között első helyen szerepelt az, hogy a párt vezetése „gyors iparosításra, s különösen a nehézipar túlzottan gyors fejlesztésére vett irányt, nem számolva az ország reális helyzetével”, ezentúl elhanyagolta a mezőgazdasági termelést, és gyors ütemben folytatta a mezőgazdaság kollektivizálását. „A mezőgazdaság társadalmazásának túlzott üteme annál súlyosabb hiba volt – állapították meg –, mert a párt vezetésén belül Nagy Imre elvtárs fellépett ez ellen, de ahelyett, hogy a párt vezetése álláspontját magáévá tette volna, ezt az álláspontot helytelenül »opportunistának« minősítette.” Túlzottan gyors ütemű volt az állami gazdaságok fejlesztése és területük növelése. „A párt vezetése elhanyagolta és háttérbe szorította a lakosság életszükségleteinek kielégítését.” Csökkent az életszínvonal. A lakosság ellátása szempontjából súlyos hiba volt a magánkiszpar és kiskereskedelem gyors felszámolása. „Számos községben

nincs cipész, szabó, borbély, sok helyütt elégtelen és elhanyagolt a vízszolgáltatás.”

Elharapódtak az „adminisztratív” módszerek: a tömegek zaklatása, az önkényeskedések a lakossággal szemben, főként falun „nem egyedül-állók”. Nem vették tekintetbe azokat a „jelzéseket” – panaszokat, bejelentéseket –, amelyek a lakosság köréből érkeztek a törvénysértések elszaporodásáról, a rendőrség és az államvédelmi szervek túlkapásairól. Az összes elkövetett hiba fő forrásaként a „kollektív vezetés” hiányát, a kollektív vezetés „személyi vezetéssel” való helyettesítését jelölték meg. „A személyi jellegű vezetés akadályozta és lehetetlenné tette, hogy a párt és az állam élén igazi vezető kollektíva alakuljon ki. Csak igen kis számban vittek előre magyar származású vezető kádereket a legfelsőbb funkciókba, és ezeket is inkább formálisan, mint ténylegesen. Valóságban a vezetés klikkszerű volt, és mindössze négy elvtárs – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak – kezében összpontosult – állapították meg. – Ezek az elvtársak lényeges kérdésekben nem bírálták egymást, vagy legfeljebb egymás között, nem a vezető pártszervekben gyakoroltak egyes esetekben bírálatot.” Külön említették, hogy a minisztertanács „a pártvezetés árnyéka lett”, szerepe formálissá vált, tevékenysége a pártvezetés határozatainak végrehajtására összpontosult. Nagy hangsúlyt kapott az a szomorú tény és korabeli valóság, hogy: „Helytelen módon vezette a párt és személyesen Rákosi elvtárs az ÁVH-t, helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az ÁVH-nak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott letartóztatottak fizikai bántalmazására, amit a törvény megtilt.”

Az ülésen elfogadott határozat a következőkben jelölte meg a tenni-valókat: csökkenteni kell az iparosítás ütemét, meg kell változtatni a nehézipari, valamint a könnyű- és élelmiszer-ipari termelés fejlesztésének arányát az utóbbiak javára, fenntartva azt az elvet, hogy a termelőeszközök termelésének viszonylag gyorsabban kell fejlődnie, mint a fogyasztási eszközökének. A mezőgazdaságban emelni kell a beruházásokat, növelni kell a termelést és a hozamokat, lassítani kell a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztését. Jelentős termelési segítséget kell adni az egyénileg gazdálkodó parasztoknak, hogy fejleszthessék gazdaságukat. A

termelőszövetkezet marad a falu szocialista építésének útja, de a soron következő feladat a meglévő szövetkezetek gazdasági megerősítése. A szövetkezés önkéntességének következetes megteremtése érdekében lehetővé kell tenni, hogy aki akar, a gazdasági év végén kiléphessen a termelőszövetkezetből, s ott, ahol a tagság többsége ezt kívánja, engedélyezni kell a szövetkezet feloszlását is. Felül kell vizsgálni a termelőszövetkezeteknek és az egyénileg gazdálkodó parasztoknak az állammal szemben fennálló tartozásait, s közülük el kell engedni azokat, amelyek jogosságát az állami szervek megfelelően igazolni nem tudják vagy behajthatatlanok. Gondoskodni kell a tartalék földek megműveléséről, és engedélyezni kell a föld szabad bérbeadását és bérbevételét. 1954-től kezdve új beszolgáltatási rendszert kell bevezetni oly módon, hogy a kötelezően beszolgáltatandó termékmennyiség, amely egy-egy termelőt terhel, több éven át változatlan maradjon. Gyökeresen meg kell javítani mindenekelőtt a munkásság s ezen túlmenően a parasztság és általában a lakosság anyagi javakkal való ellátottságát. Lényegesen fejleszteni kell a városok és a falvak kommunális szolgáltatásait. El kell érni, hogy 1954-ben állami eszközökből vagy részben állami támogatással az 1953. évi 24 ezer lakással szemben 40 ezer új lakás épüljön. Csökkenteni kell a hadsereg és a túlzottan felduzzadt államgépezet létszámát. Minden téren és minden eszközzel helyre kell állítani a törvényességet. Lehetővé kell tenni, hogy a kitelepítettek, az összes állampolgárra egyaránt kötelező jogszabályok figyelembevételével, szabadon válasszák meg lakóhelyüket. Az Országgyűlés elé törvényjavaslatot kell terjeszteni az amnesztiáról, és fel kell oszlatni az internálótáborokat. A Központi Vezetőség megszüntette a főtitkári tisztséget, Rákosi Mátyást első titkárrá választotta: a miniszterelnöki posztra pedig Nagy Imrét „javasolta”.

A júniusi határozat alapján véve helyesen jelölte meg a cselekvés irányát és a konkrét tennivalókat. Az 1953. évi fordulatként vagy új szakaszként is jellemzett politika az első magyar reformkísérlet volt, amely nem korlátozódott a gazdaságra és a kultúrára, hanem kiterjedt a társadalmi-politikai élet egészére. Ez a reformkísérlet egyúttal nemzetközi jelentőségű is, mivel a „szocialista építés” egész sztálini felfogásának és az ezzel összefüggésben kiépített politikai intézményrendszernek a kritikájához jelentett kiindulópontot.

Az ülés után a Központi Vezetőség titkársága – Rákosi javaslatára – nem hozta nyilvánosságra a határozatot, sőt még a párt középszintű szervezeteihez is csak egy rövid, kivonatos változatát juttatták el. (Teljes terjedelmében csak 33 évvel később került nyilvánosságra.) A végrehajtását illetően kezdettől fogva nagy problémát jelentett – Nagy Imre szavaival –, hogy Rákosi „két vasat tartott a tűzben. Ugyanakkor, amikor szavakban a határozatok mellett foglalt állást, minden eszközzel mérsékelni igyekezett a hibák kijávitására irányuló rendszabályokat.”

Az Országgyűlés 1953. július 3–4-én tartotta meg az 1953. május 17-i választások utáni első ülését, amelyen újjáválasztották a kormányt. A kormány elnöke – a leköszönő Rákosi Mátyás helyett – Nagy Imre lett. A miniszterelnök első helyettesének posztját a fiatal Hegedűs Andrással töltötték be, a korábbi miniszterelnök-helyettesek közül pedig Gerő Ernőt választották újjá, aki egyúttal a belügyminiszteri teendőket is ellátta. Ugyanakkor Farkas Mihály honvédelmi és Révai József népművelési miniszter nem kapott helyet az új kabinetben. A volt kizsádpárti és parasztpárti politikusok, a korábbi társutasok közül Bogárnár József, illetőleg Darvas József és Erdei Ferenc változatlanul a kormányban maradt, de rajtuk kívül a hajdani szövetséges pártok más képviselője nem került a kormányba.

Nagy Imre miniszterelnök országgyűlési beszédében kormánya programjaként ismertette az új politika – ezen belül a gazdaságpolitika – fő vonalát és a legfontosabb teendőket. Ennek kapcsán megemlékezett az MDP KV júniusi üléséről, amelyben a kormány számára is javaslatokat dolgoztak ki. A miniszterelnök rádión közvetített beszéde – amelyet szinte az egész ország feszült figyelemmel hallgatott végig – kedvezően hatott a közvéleményre. De a bizakodás sok helyen, elsősorban a párttagság körében, bizonytalansággal vegyült.

Az MDP PB 1953. július 9-i ülésén Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatást adott az SZKP vezetésében történt személyi „változásról”: „az imperialista ügynök Berija leleplezéséről”. (Berija a korábbi „pártközi tárgyalásokon” Nagy Imre pártján állt, s nem szívelte, ki nem állhatta Rákosit – I. L.). A Politikai Bizottság egyúttal határozatában teljes szolidaritásáról biztosította az SZKP vezetőségét, majd – többek között – azt is leszögezte, hogy „...pártunkban még inkább fokozni kell az éber-

séget". Döntött arról is, hogy július 11-én Budapesten pártaktíva-értekezletet hív össze, ahol Rákosi Mátyás és Nagy Imre beszél majd a júliusi határozatról. Együttes szereplésük a pártvezetőség egységét volt hivatva bizonyítani.

Az aktívaértekezlet azonban tovább növelte a zavart, mert nyilvánvalóvá tette, hogy a pártvezetőség nem egységes a júniusi határozat értelmezésében. Rákosi Mátyás állást foglalt ugyan a nehézipar fejlesztésének lassúbb üteme mellett, ugyanakkor azonban leszögezte, hogy „jövőre is több szénét és több acélt akarunk termelni, mint az idén, és többet is kell termelnünk”. Sőt, a tervteljesítés érdekében fokozni kell a munkatempót, mert „nem áll az, hogy a mi terveink általában túlfeszítettek”. Ez a vád az ellenségtől ered, aki „azt hirdeti, hogy most már nem érvényes a terv, hogy most már nem kell tartani a normát, hogy most már nincs szükség munkafegyelemre”. Rákosi tehát továbbra sem mondott le az egyoldalú nehézipar-fejlesztésről, ezen belül is a nyers- és alapanyag-termelés mennyiségi felfuttatásának erőltetéséről. Ugyanakkor egyetértését fejezte ki azzal, hogy az egyénileg gazdálkodó parasztságot gazdaságilag támogatni kell, s főleg „meg kell nyugtatni minden téren”. Ezzel egyidejűleg hangsúlyozottan emelte ki a kulákság elleni harc változatlan időszerűségét, hiszen „a kulák kulák marad, listával vagy lista nélkül”. Az éberség és a harckészség fokozására utaló szavai pedig már kifejezetten a „tegnapot” idézték fel. Végül Rákosi Mátyás elismerte, hogy „pártunk és különösen pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el”, amit azonban néhány mondattal később úgy módosított: „az alkotómunka hevében hibákat is követtünk el”.

Nagy Imre felszólalásában a kormány gazdaságpolitikáját képviselte. Bizonyos hangsúlybeli eltolódások alapján azonban már érezhető volt az, ami a végrehajtás során bontakozott ki: az értekezlet inkább a „visszarendeződés” céljait szolgálta, bár pozitív kormányintézkedések is születtek. Igaza volt Nagy Imrének, amikor Rákosi beszédét értékelve leszögezte: „...jeladás volt az ellenállásra... kifejezésre juttatta, hogy a pártapparátus későbbi magatartása bizonyítja, hogy a jeladást megértették és ahhoz tartották magukat”.

Az állam irányító szervei még 1953 júliusában hozzáfogtak az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséhez, a törvényesség és a jogrend meg-

szilárdításához, illetőleg helyreállításához, valamint a sérelmek orvoslásához. A minisztertanács július 23-án megszüntette a belügyminiszter helyi tanácsok feletti jogkörét. Július 25-én az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet adott ki a közkegyelem gyakorlásáról, amelyet az illetékes hatóságok október végéig végre is hajtottak. Július 30-án az Elnöki Tanács újabb törvényerejű rendeletével létrehozta a Legfőbb Ügyészséget, és elrendelte az ügyési szervezet országos kiépítését. Ezenkívül a kormányzat megszüntette a rendőrhatalmát őrizzet alá helyezést, és feloszlatta az internálótáborokat, valamint feloldotta a fővárosból – és a vidéki városokból – kitelepített „osztályidegen” személyek kényszerlakóhelyhez kötöttségét, és eltörölte a rendőrbíráskodás intézményét. Majd 1954. március 10-én a minisztertanács rendeletileg megszüntette a rögtönbíráskodást is.

A közkegyelem gyakorlása és az internálótáborok feloszlátása után sok ártatlanul elítélt és ítélet nélkül fogva tartott ember szabadult ki, térhetett vissza otthonába és munkájához. 1953 novemberében a Szovjetunióból is hazatérhetett 1500 elhurcolt politikai elítélt. Az 1953. évi közkegyelmi intézkedések összesen kb. háromnegyedmillió személyt érintettek.

A júniusi határozat „végrehajtása” során a mezőgazdaság megkülönböztetett figyelemben részesült. Néhány hónap alatt intézkedések sokasága született. Már július közepén 10%-kal csökkentették a tsz-ek beadási kötelezettségét, hasonlóan az egyéni gazdálkodókét szeptemberben, és rendeletet adtak ki a beszolgáltatott bor átvételi árának 50%-kal történő felemeléséről. Az esedékes évi adó teljesítése után elengedték az egyéni gazdálkodók korábbi adóhátralékának felét. Határozat született a gépállomási díjak mérsékléséről, illetve az ilyen címen fennálló tartozások elengedéséről. Engedélyezték, sőt ösztönözték a műveletlen területek, az ún. tartalék földek hasznosítását. Decemberben új beszolgáltatási rendelet jelent meg. Bár a termőterület nagyságától és minőségétől függően ez is progresszív beszolgáltatást írt elő, a korábbi évek méltánytalanul nagy különbsége azonban megszűnt. Mind a tsz-tagok, mind a magángazdák számára ingyenessé tették az állatorvosi ellátást, illetve szolgálatot. Intézkedés született arról is, hogy az ál-

lam lemond ún. elő-haszonbérleti jogáról, s mindenki számára lehetővé teszi a földbérletet.

Elvi jelentősége volt annak, hogy megszüntették a tsz-alapszabálynak azt a rendelkezését, miszerint a belépés után három évig a tag nem léphet ki. Rendelet szabályozta azt is, hogyha a tagság többsége úgy határoz, akkor a tsz felbomolhat, a tag pedig a „közös” terhek, pl. az „adósság” megfelelő hányadának magára vállalása után kiléphet. A gyakorlatban, a menet közben történt szigorítások – pl.: a szavazásra jogosultak négyötöde legyen jelen a közgyűlésen; a tagságnak legalább kétharmada szavazza meg a feloszlatast; egyenként, név szerint írják alá a közgyűlés jegyzőkönyvét stb. – ellenére mégis tömeges lett a tsz-ból való menekülés. 1953. második felében majdnem egyhatedével, földterületük közel negyedével s tagságuk mintegy harmadával csökkent a közös gazdaságok száma. 1954-ben a kilépés folytatódott, intenzitása azonban valamelyet csökkent. 1953. második felében 5224 tsz-ból és tszcs-ból 688, 1954-ben 225 oszlott fel. 376 ezer főre tehető taglétszámuk 1953. második felében 126 ezerrel, 1954-ben 20 ezerrel csökkent. Földterületük 1953. június végén 1620 ezer hektárt tett ki, ez év végéig 477 ezer, a következő évben 61 ezer hektárral esett vissza. Hamarosan mintegy 200 ezer magángazdaság látott hozzá újra az egyéni termelőmunkához.

Jogszabályi rendelkezésekkel könnyítették a kisipari tevékenységet. Ennek következtében az önálló ipari, építőipari (kőműves, ács stb.) és szolgáltatóipari magánkisiparosok száma az előző évi mélyponthoz (47 ezer) képest 1954-ben 83 ezerre, majd a következő évben 105 ezerre emelkedett, bár még mindig nem érte el az 1949. évi 200 ezres létszámot. Csökkentették az árakat, először a ruházati cikkeket, majd a szolgáltatásokat, s végül, 1954 tavaszán átlag 10%-kal a hús, zsír, tej és más állati termékek árait. 1953. második felében közel 1 millió foglalkoztatott bérét emelték átlag valamivel több mint 100 Ft-tal, s ezzel párhuzamosan nyugdíjemelést hajtottak végre. A következő év februárjában 350 ezer alacsony jövedelmű dolgozó általános béremeléséről intézkedtek. 1954 áprilisában 250 ezer nyugdíjas részesült nyugdíjemelésben. Kiterjesztették a társadalombiztosítási szolgáltatásokat, megszüntették a munkahelyi pénzbüntetések, bizonyos esetben engedélyezték,

hogy a dolgozó felmondással munkahelyet változtathasson, maximálták a túlórákat stb.

A bekövetkezett változások nyomán javult a lakosság közhangulata, megélnékült vásárlási kedve, lehetőséget láttak arra, hogy a nagyon nehéz esztendőök után pótoljanak bizonyos égető szükségleteket.

A kormányzat intézkedései a magyar nép széles tömegeiben reményeket ébresztettek a jövő iránt. Kedvezőtlen hatást gyakoroltak viszont azokban a körökben, amelyek az előző évek haszonélvezői voltak. A kormány és a párt vezetői egyelőre keveset tettek annak érdekében, hogy a korábbi nyílt vagy titkos politikai pereket felülvizsgálják. 1953 végén még csak egy-két ismertebb kommunista politikust rehabilitáltak. 1954 tavaszán, a párt III. kongresszusa előtt a Politikai Bizottság határozatot hozott a „politikai elítéltek ügyének” rövidített úton való felülvizsgálásáról. Ennek alapján Molnár Eriknek, a Legfelsőbb Bíróság elnökének a vezetése alatt működő bizottság mintegy 300 személy ügyével foglalkozott, és még ugyanabban az évben rehabilitálták Donáth Ferencet, Haraszi Sándort, Kádár Jánost, Kállai Gyulát, Losonczy Gézát és másokat. A Rajk-pert és a volt szociáldemokrata vezetők (Marosán György, Ries István, Szakasits Árpád stb.) sorsát azonban változatlanul homály borította. A törvénytelenül elítéltek nagy részét továbbra is fogva tartották, s így csak növelték azt a politikai kárt, amelyet a törvénytértő perekkel és más törvénytelenségekkel a bűnös pártvezetők okoztak.

Az MDP III. kongresszusát előkészítő testületi ülések vitái már érzékeltették, hogy a kulisszák mögött kemény, elkeseredett politikai harc kezdődött Nagy Imre és a Rákosi mögé felsorakozott konzervatív erők között. 1954. május 19-én, a Politikai Bizottság ülésén Nagy Imre fontos javaslatokkal állt elő a rendszer demokratizálását illetően. Ekkor fejtegette ki véleményét a tanácsok működéséről, a többpártrendszerrel, a koalícióról, valamint a népfront újjászervezéséről. A vitában Rákosi annak a nézetének adott hangot, hogy „két dolog van, amiben nem engedhetünk”: az egyik, hogy a népfront felelevenítésével összefüggésben szó sem lehet a többpártrendszerre való visszatérésről, a másik pedig az, hogy az MDP-nek nem szabad a népfronton kívül maradnia.

Az MDP III. kongresszusa (1954. május 24–30.) a vezetés egységét

hangsúlyozta. Nagy Imre kongresszusi beszédében az államigazgatás és a tanácsok feladatairól szolt. Javaslatai a bürokrácia túlburjánzásának megfékezésére s a helyi tanácsok részleges önállóságának és demokratikus önkormányzatának helyreállítására irányultak. Emellett erősíteni kívánta az állam központi szervezetének a parlamentáris demokráciákra jellemző jegyeit is. Majd kifejtette, hogy a „népköztársaságunk alkotmányában lefektetett demokratikus elvek és a szocializmus építési platformján” új függetlenségi népfrontot kell létrehozni, amely ne politikai pártoknak vagy törekvéseiknek legyen az egyesülése, hanem a Magyar Dolgozók Pártja részvételével és vezetésével a lakosság legszélesebb rétegeit felölelő tömegszervezeteké és a népi bizottságoké, vagyis a szakszervezetek, a DISZ, az MNDSZ, az Országos Béketanács és bizottságai stb. tömörüljenek benne. Az új függetlenségi népfront tervét a kongresszus jóváhagyta.

A kongresszuson megválasztott Központi Vezetőség a következő összetételben hagyta jóvá a Politikai Bizottságot: Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Hegedűs András, Apró Antal, Hidas István, Ács Lajos, Szalai Béla; pórtagjai: Bata István és Mekis József. A titkárság tagjai pedig a következők lettek: Rákosi Mátyás (első titkár), Farkas Mihály, Ács Lajos, Vég Béla és Matolcsi János.

1954 nyarán és őszén a nem csökkenő gazdasági gondok jelentették valójában az egyik legnagyobb politikai nehézséget is. Az MDP Politikai Bizottsága 1954 júniusában gazdaságpolitikai bizottságot hozott létre a bajok orvoslására. A Gerő Ernő irányítása alatt működő bizottság azonban a „rég recept” szerint a mezőgazdaság és az életszínvonal rovására képzelte el a népgazdaságban keletkezett feszültség enyhítését. A teljesen hibás elgondolásnak a keresztülviteléhez azonban akkor nem kedvezett sem a belső, sem a nemzetközi politikai helyzet. Így a Politikai Bizottság egészen más oldalról és módon közelített a meglevő nehézségekhez a Központi Vezetőség 1954. október 1–3-i ülésén. Ugyanis a beszámoló, amelyet Szalai Béla, az MDP Politikai Bizottságának a tagja terjesztett elő, a bajok forrását az 1953 előtti gazdaságpolitikában jelölte meg, és abban, hogy a párt-, állami és gazdasági funkcionáriusok egy része „nem tette eléggé magáévá a júniusi határozatot, nem tudatosította eléggé magában azt a gyökeres fordulatot, amit a jú-

niusi út jelent” az előző politikával szemben. A Központi Vezetőség ülésén Friss István próbálta a gazdaságpolitikai bizottság javaslatait képviselni. Álláspontjával jóformán egyedül maradt. A vitát Nagy Imre a „baloldali ellenállók”, a visszahúzó erők elleni támadásra használta fel. Az ülésen a Rákosi-csoport egyelőre meghátrált.

Nagy Imre ezután a Szabad Nép 1954. október 20-i számában terjedelmes cikket jelentetett meg, amelyben utalt arra, hogy nemcsak a pártvezetésben, hanem az államigazgatásban és a gazdaságirányításban is sokan hátráltatják az 1953. júniusi határozat végrehajtását. Egyúttal újból elítélte a törvénysértéseket, s felvetette az ártatlanul szenvedők rehabilitációjának szükségességét. Rákosi távollétében – őt 1954 őszén hosszú ideig egy Moszkva melletti szanatóriumban „kezelték” – azt is kimondta, hogy a „múltban nem hibákat, hanem bűnöket követtek el”. 1954 őszén tovább növekedett Nagy Imre népszerűsége, s megélenkült a népfrontmozgalom tevékenysége is.

Az 1955. évi „márciusi fordulat”

Rákosi Mátyás – a Szovjet-unióból való hazatérése után – 1954. november 30-án tájékoztatta az MDP többi vezetőjét az SZKP elnökségének üzenetéről, amely többek között azt tartalmazta, hogy Magyarországon erősen növekedőben van a jobboldali veszély, amit a népfronttal kapcsolatos hibás elképzelések és főleg Nagy Imre nézetei képviselnek. A Politikai Bizottság, december 9-i ülésén Nagy Imre javaslatát – azt, hogy a Központi Vezetőség tárgyalja meg a vitás kérdéseket, és csak ezután kérjék ki a szovjet vezetés véleményét – elutasították. Rákosiék támadásba lendültek, ami az „új szakasz” végéhez vezetett.

Az SZKP elnöksége, 1955. január 8-ra a magyar pártküldöttséget (Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Farkas Mihály, Ács Lajos és Szalai Béla) ismét Moszkvába rendelte. A tanácskozáson a szovjet vezetők – Rákosi korábbi tájékoztatása alapján – erőteljesen bírálták Nagy Imrét. Az elhangzottakat Ny. Sz. Hruscsov foglalta össze, s úgy ítélte meg, hogy Nagy Imre „pártellenes” nézeteket képvisel, s az SZKP elnöksége Rákosiék támogatása mellett foglalt állást. A moszkvai út után a Politi-

kai Bizottság és személy szerint Rákosi mindenáron önkritika gyakorlására igyekezett Nagy Imrét rávenni, aki elhatározta magát ezektől a törekvésektől.

A politikai irányvonal újabb módosítását az MDP Központi Vezetősége 1955. március 2–4-i ülésének határozata hozta nyilvánosságra. A márciusi határozat megállapította, hogy az 1953. júniusi határozat „teljesen helyesnek” bizonyult, „de végrehajtásában hibák és fogyatékoságok voltak”, sőt „a határozatokat egyesek opportunistá, antimarkista módon eltorzították, ami káros jobboldali hibákhoz, jobboldali elhajlásokhoz vezetett”. A jobboldali nézeteket és hibákat a határozat mindenekelőtt a nehézipar elsődlegessége elvének tagadásában jelölte meg. Emellett bírálta annak „elhallgatását” is, hogy a munkás-paraszt szövetség célja a szocializmus felépítése, és hogy e szövetséget a munkásosztálynak kell vezetnie. Majd rámutatott: „néhány” a faluban végzett munkájukban nem támaszkodtak a szegényparasztságra és nem harcoltak a gazdagparasztság ellen, tagadni kezdték a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségességét, és ezen a címen a termelőszövetkezeti mozgalom elgáncsolására törekedtek, sőt helytelenül foglaltak állást a begyűjtés kérdésében is. A határozat kivétel nélkül minden felerősített politikai kérdésben elmarasztalta Nagy Imrét.

A következő napokban és hetekben arra kényszerítették Nagy Imrét, hogy írásban gyakoroljon önbírálatot. Nagy Imre 1955. március 25-i levelében a határozatot – a párt tagjaként – magára nézve kötelezőnek ismerte el, és mellékelte lemondó levelét is a miniszterelnökségről. A „márciusi fordulat” rendkívül súlyos politikai következményeket vont maga után: a hatalmi harcokban ismét felülkerekedett a Rákosi-csoport, s ezzel együtt elzárta az útját a politikai intézményrendszer átalakításának, megújításának.

Nagy Imre leváltását, illetőleg minden funkcióból való visszahívását az MDP Központi Vezetősége 1955. április 14-én határozta el (a Központi Ellenőrző Bizottság 1955. december 3-án zárta ki a pártból). A Központi Vezetőség határozatában – a „márciusi fordulat” mintegy igazolásaként – a következőkkel indokolta állásfoglalását: Nagy Imre olyan politikai nézeteket képviselt, amelyek éles ellentétben állnak a párt általános politikájával, a munkásosztály, a dolgozó parasztság, a

népi demokrácia érdekeivel; arra törekedett, hogy fékezze a szocialista építés „motorját”, a szocialista iparosítást, különösen a nehézipar fejlesztését, a falun pedig a termelerszövetkezeti mozgalmat, mindezzel akadályozta a népijólét emelésének szilárd megalapozását. Igyekezett háttérbe szorítani, elhomályosítani a párt vezető szerepét, s megkísérelte szembeállítani az állami szerveket és részben a Hazafias Népfrontot is a párttal. Antimarxista, antileninista nézetei összefüggő rendszert képeztek, és kiterjedtek a politikai, a gazdasági és kulturális élet legkülönbözőbb területeire. Jobboldali, opportunista politikájának megvalósítása érdekében pártszerűtlen, pártellenes, sőt frakciós módszerekhez folyamodott.

Az MDP Központi Vezetősége Farkas Mihályt is visszahívta a párt vezető testületeiből. Farkas Mihály, aki régebben a Rákosi-csoporthoz tartozott és számos súlyos törvénysértés bűnrészesé volt, 1953. júniusában Nagy Imréhez csatlakozott, és az MDP vezető szerveiben az ő legfőbb támogatója lett. 1954. decembere óta azonban Farkas szembe fordult Nagy Imrével, és ismét az ellenkező oldalra állt.

Hegedűs András kormánya 1955. április 18-án – négy nappal az MDP Központi Vezetőségének ülése után – az Országgyűlés Nagy Imrét felmentette miniszterelnöki tiszt-ségéből, és Hegedűs Andrást „választotta” meg miniszterelnöknek. A miniszterelnök első helyettese ezúttal Gerő Ernő lett. Más tekintetben a kormány összetétele most nem változott. Ennek ellenére létszáma és összetétele mégis különbözött az 1953. július 4-étől, mivel az azóta eltelt egy és háromnegyed év alatt – a korábbi döntéssel ellentétben – a minisztériumok számát ismét szaporították, és egy-két már meglevő minisztérium is gazdát cserélt.

A fokozott adóztatás miatt a magánkisiparosok száma 1955-ben 11 000 fővel, a magán-kiskereskedőké viszont csak jelentéktelen mértékben csökkent. A magánkisiparosok közül azonban nem annyira a nagy forgalmú üzleti negyedekben működő iparosok hagytak fel az iparúzással – ezek szolgáltatásaik árának emelésével ellensúlyozni tudták a magas adók hatását –, hanem sokkal inkább a gyengébb fogalmú

helyeken (a városok periferiáin és a falvakban) letelepedett, egyedül dolgozó mesteremberek. Ezt bizonyítja az is, hogy miközben a magán-kisiparosok száma csökkent, a magánkisiparban alkalmazott munkásoké és ipari tanulóké a szóban forgó esztendőben is növekedett.

A spekuláció elleni küzdelem jegyében az állam egyébként átmenetileg megkísérelte felszámolni azokat a boltokat és vásárcsarnoki állandó standokat is, amelyeket mezőgazdasági termelőszövetkezetek tartottak fenn. A hentesek, a magán-élelmiszerkereskedők üzletei és a termelőszövetkezeti boltok felszámolásának kísérlete a spekuláció leküzdésén túl a szabad piac szűkítését és az 1955-ben ismét felemelt beadási kötelezettségek maradéktalan behajtását célozta.

A kormány – az érvényben lévő több évre szóló terménybeszolgáltatási előírásokat megszegve – a termelőszövetkezetek és egyéni gazdaságok beszolgáltatásait 1955-ben és 1956-ban olyan módon emelte fel, hogy a beszolgáltatási rendeletben meghatározott mennyiségeken felül kötelezően előírta annak a termény- és termékmenységnek a beszolgáltatását is, amelyet az állam eredetileg a szabad piacon szándékozott felvásárolni a termelőktől.

1955 tavaszától újra előtérbe került a tsz-ek „számszerű fejlesztése”-nek az ügye. A jól bevált recept szerint újból határozat mondta ki: „a mezőgazdaság szocialista átszervezése éles és egyre erősödő osztályharcban megy végbe”. Majd visszaállították a tsz-alapszabálynak azt – a Nagy Imre kormány által megváltoztatott – a rendelkezését, miszerint „a termelőszövetkezetekből való kilépési engedélyt csak a belépéstől számított három év eltelte után lehet a közgyűléstől kérni”. 1955 őszére 617 új termelőszövetkezet „szerveződött” mintegy 76 ezer taggal. 219 új „termelőszövetkezeti község” alakult (úgy hívták azokat a községeket, amelyekben a falu egészét szövetkezetbe erőltették, „tagosították” – I. L.). A sikereken felbuzdulva 1955 novemberében az MDP Központi Vezetősége úgy határozott, hogy a jövőben az átszervezést „állandó feladattá” kell tenni, s 1956-ra újabb kampányt szerveznek. Az eltervezett újabb 60 ezer családdal szemben tagként is csak 28 ezer fővel sikerült gyarapítani a létszámot 1956 júniusáig, azután pedig már bomladozásnak indult minden.

A nemzeti jövedelem meglehetősen szerény mértékben nőtt, ami azt

jelentette, hogy a forintban kifejezhető, úgynevezett társadalmilag előállított új érték 1950 és 1956 között mindössze 17 százalékkal bővült. Ez is inkább a mezőgazdasági eredményektől, nagyobb részt tehát az időjárástól függött, mint bármilyen másból. Mindössze két, a körülményekhez képest kiugróan jó termésű évben (1951-ben és 1955-ben) nőtt csak számottevően a nemzeti jövedelem. 1950-ről 1951-re egyetlen év alatt 16%-os gyarapodás mutatkozott, 1955-ben a korszakos csúcs idején pedig 32%-kal haladta meg az 1950. évet.

A bérek, a jövedelmek és a fogyasztás növekedésének mérséklésére irányuló intézkedések, valamint a beszolgáltatási kötelezettségek megemlése hátterében elsősorban az ország megnövekedett külkereskedelmi adósságai állottak. Ezeket a Hegedűs-kormány nem annyira a termelési szerkezet javításával, mint inkább a mezőgazdasági és ipari kivitel fokozásával, a kevésbé fontosnak ítélt közszükségleti cikkek és anyagok behozatalának csökkentésével, a munkások és alkalmazottak, valamint a parasztság fogyasztásának korlátozásával s túlságosan gyorsan akarta megszüntetni.

A Rákosi-csoport 1955-ben – különösen az év első felében – még minden bizonnyal arra számított, hogy a nemzetközi helyzet ismét romlik, a hidegháborús szellem fokozódik, s ennek hatására a szocialista államok belpolitikája is a „régie vágányokra” kanyarodik vissza. Az események azonban nem igazolták ezt a feltételezést, illetőleg a Rákosi-csoport reményeit. Ellenkezőleg, 1955. május 15-én a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország államszerződést kötött Ausztriával, amelynek értelmében nyugati szomszédunk – örökös semlegességet vállalva – visszanyerte teljes szuverenitását. Ebbe beletartozott az is – s ennek nagy hatása volt a magyar közvéleményre –, hogy a szovjet csapatok kivonultak Ausztriából.

Május 14-én – Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió részvételével – létrejött a Varsói Szerződés. A szerződő felek az alapító okiratban „ünnepélyesen kinyilvánították akaratukat” a politikai, gazdasági és honvédelmi együttműködés „minden eszközzel” való fejlesztésére. Kijelentették továbbá, hogy készek részt venni minden nemzetközi akcióban, amelynek célja a béke és a kollektív biztonság szavatolása, és „arra fognak törekedni,

hogy más olyan államokkal való megegyezés alapján, amelyek hajlandók ebben együttműködni, hatékony intézkedéseket foganatosítanak a fegyverzet általános csökkentésére és az atom- és hidrogénfegyver, valamint a tömegpusztító fegyverek egyéb fajtáinak betiltására". A szerződés 4. cikkelye azt is leszögezte, hogy „Ha valamely állam vagy államcsoport Európában fegyveres támadást intéz a szerződésben részt vevő egy vagy több állam ellen, a szerződésben részt vevő minden állam – az Egyesült Nemzetek Szervezete alkotmánya 51. cikkének megfelelően az egyéni vagy kollektív önvédelem jogának megvalósításaképpen – egyenként és a szerződés többi tagállamával való megegyezés szerint minden szükségesnek mutakozó eszközzel, a fegyveres erő alkalmazását beleértve, azonnali segítséget nyújt a megtámadott államnak vagy államoknak. A szerződésben részt vevő államok haladéktalanul gondoskodni fognak a nemzetközi béke és biztonság helyreállítására és fenntartására szükséges együttes intézkedésről.” Egyúttal megalakították fegyveres erőiknek egyesített parancsnokságát, amelynek élén kezdettől a szerződés felmondásáig mindig szovjet marsall állt. A szerződést húsz évre kötötték, de a 11. cikk azt is kimondta, hogy „A szerződés a következő tíz évre is érvényben marad azon Szerződő Felek között, amelyek ezen időszak lejártá előtt egy évvel nem nyilvánítják ki a Lengyel Népköztársaság kormányának a szerződés felmondására irányuló kívánságukat.”

Rákosiéknak a nemzetközi helyzet romlására építkező számításai alól nagymértékben kihúzta a talajt a szovjet pártvezetés belgrádi „Canossa-járása”. 1955. május 26-án ugyanis Ny. Sz. Hruscsov vezetésével szovjet párt- és kormányküldöttség látogatott Jugoszláviába, a Tájékoztató Iroda 1948-as határozata után kialakult feszültség felszámolása céljával. 1955. június 18–23-án pedig Genfben a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormányfői tanácskozásra ültek össze – tíz évvel az 1945. évi potsdami konferencia után először –, hogy megtárgyalják Németország helyzetét, az európai biztonság, a leszerelés, valamint a Kelet és a Nyugat közötti kapcsolatok kérdéseit. A tanácskozáson nem születtek ugyan megállapodások, de a találkozó ténye önmagában is jelentős enyhülést eredményezett a nemzetközi helyzetben. Ennek köszönhetően 1955. december 14-én a Ma-

gyar Népköztársaságot – 15 más állammal együtt – felvették az Egyesült Nemzetek Szervezetébe.

A szovjet–jugoszláv tárgyalásokról Hruscsov Bukarestben – hazafelé utaztában – tájékoztatta a magyar, a csehszlovák és a román pártvezetőket. Ezután az érintett országok párt- és állami képviselői közös közleményben jelentették be, hogy készek együttműködni Jugoszláviával. Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatai megjavításának egyik feltétele a két állam közötti gazdasági és pénzügyi problémák rendezése volt. Az erről folytatott első tárgyalások azonban 1955 szeptemberében eredménytelenül végződtek.

A Magyarország és Jugoszlávia közötti kapcsolatok rendezésének előfeltétele volt azoknak a súlyos, alaptalan vádaknak a visszavonása is, amelyekkel a Rajk-perben – és e perre hivatkozva másutt is – a magyar hivatalos szervek (személy szerint Rákosi Mátyás is) Jugoszlávia vezetőit és politikáját illették. Úgyszintén hozzátartozott a rendezéshez általában a törvénytelenül elítélt személyek rehabilitációjának meggyorsítása is, mert csak ez bizonyíthatta be, hogy büntetleneknek tekintik őket, másfelől hogy a párt és a kormány vezetői teljesen szakítottak régi, súlyos hibáikkal.

A Nagy Imre-kormány időszakában a szabadabb légkörhöz szokott kommunista értelmiség egy része nehezen vette tudomásul a kedvezőtlen változásokat, nem sorakozott vissza Rákosi mögé, hanem különböző fórumokon és formában bírálta a rendszert és vezetőinek törekvéseit. „A párton belül a legkeményebb, legharcosabb lázadók – ahogy tapasztalatait összegezve visszaemlékezésében Berend T. Iván írja – a korábbi, úgyszólván vallásos hívők közül verbuválódtak. Az érthető csalódottság, sőt becsapottság érzetével, a jóvátétel törekvésének pszichológiájától motiválva álltak az első sorokba. Igen sokan közülük változatlan hittel törekedtek korábbi ideáljuk igazi megvalósítására. Demokratikus és embereket szolgáló szocializmust akartak. Soraikban felbukkantak olyanok is, akik korábban vakhit által vezérelve nemegyszer másokkal szemben is kíméletlenül jártak el igazuk feltétlen tudatában. Igen sokat ismertem közülük. Egyikük-másikuk az ötvenes évek elején a bölcsészkar réme volt... Nem kis mértékben egyéniség kérdése is volt, hogy ki milyen módon kompenzálta korábbi vakbuzgalmának szége-

nét. Nem vitás, hogy vakhit esetében nagyobb a becsapatus érzése. Egy csoport pártértelmiségi mindenestre kérlelhetetlen következetességgel fordult szembe a rendszerrel. Nem elégedett meg a felületes magyarázatokkal, a »személyi kultusz«-ból eredeztetett torzulás felületes értelmezésével s a felszínes önbírálatokkal. Mélyebbre igyekeztek ásni, a rendszer lényegéig." 1955 őszén követelték az adminisztratív intézkedések megsemmisítését a kulturális életben, tiltakoztak *Az ember tragédiája* előadásának betiltása, valamint Németh László *Galilei* című drámája és *A csodálatos mandarin* előadásának megakadályozása ellen.

A Rákosi-csoport kísérletet tett a Rajk-ügy lezárására. Az MDP Központi Vezetősége 1955. júniusi ülésén azonban Rákosi Mátyás nem mondta meg nyíltan, hogy Rajk László ártatlan volt-e vagy sem azokban a vádakban, amelyekért elítélték és meggyilkolták. Sőt, azt hangoztatta, hogy Rajk eltitkolta a párt előtt a háború alatti letartóztatásának „súlyos körülményeit” és egyebeket is. Rákosi tehát azt igyekezett sejtetni, hogy ha a Rajk-perben talán félreértés is történt, Rajk László más dolgokban bizonyosan bűnös vagy valami ehhez hasonló volt. Rákosi és szűkebb körének hazudozása, elvtelen és gyáva „manőverezése” nem javította, hanem egyenesen rontotta a belpolitikai légkört.

1955 júniusa után a koncepciók perek bebörtönzött áldozatainak többségét kiengedték a börtönből, de a törvénytelenül elítéltek rehabilitációja ezután is vontatottan haladt. Az SZKP Központi Bizottságának 1955. júniusi ülésén a jugoszláv kérdésben elfogadott határozat egyebek között tartalmazta, hogy a Tájékoztató Iroda – a benne részt vevő pártok megegyezése alapján – érvénytelenítette az 1949-es határozatot. Rákosi az MDP Központi Vezetőségének 1955 novemberi ülésén ezek után a beszámolójában nem kerülhette meg, hogy ne mondjon valamit a magyar–jugoszláv kapcsolatokról, s kénytelen volt a Rajk-perről is szólni. Azonban ezúttal sem mondta meg az igazságot. Most is azt hangoztatta, hogy Rajk László eltitkolt dolgokat a párt előtt, s a politikai rendőrség ezt használta fel arra, hogy a pártvezetőséget és a kormányt koholt, kierőszakolt vallomásokkal félrevezesse, a Rajk-perrel összefüggésben Jugoszlávia Kommunista Pártja, a jugoszláv állam vezetőit megrágalmazza, s ellenségeskedést szítson Jugoszlávia és a többi szocialista állam között. Rákosi Mátyás saját súlyos politikai felelőssé-

gét most is csak a másoké mellett ismerte el, holott a fő politikai felelősség őt terhelte.

A párt szervezetei ez után az ülés után kaptak először – az említetteknek megfelelő értelmű – tájékoztatást a Rajk-perről. Ez a tájékoztatás természetesen nem elégitette ki őket, hisz még nagyon sokan emlékeztek az országban Rákosinak arra a 1949-es beszédére, amelyben azt állította, hogy Rajk „leleplezése” sok álmatlan éjszakájába került.

Az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14–25.) Magyarországon is rendkívül mély hatást és visszhangot keltett, az MDP tagjai és a hazai közvélemény azt várta és remélte, hogy a pártvezetőség levonja a szükséges következtetéseket. Az elkövetkező események azonban rácaffoltak erre. Az MDP KV 1956 márciusi ülésén elhangzott beszámolójában Rákosi Mátyás azt bizonygatta, hogy az SZKP XX. kongresszusa a Magyar Dolgozók Pártja politikájának helyességét igazolja. Ezzel szemben az ülésen felszólalók közül többen (Kádár János, Horváth Márton, Szántó Zoltán, Molnár Erik) bíralták a Rákosi-beszámolót és a politikai gyakorlatot. A Központi Vezetőség „egyhangúlag jóváhagyott” és nyilvánosságra hozott határozata azonban mégis a beszámoló – és nem a vita – mondanivalóját és szellemét tükrözte.

1956 tavaszán ugyanakkor a belső és a nemzetközi helyzet lehetetlenné tette Rákosi számára, hogy ismét a keménykéz politikájának alkalmazásához nyúljon. Időhúzásra igyekeztek berendezkedni, s ez több hónapos politikai „agonizációhoz” vezetett.

Rákosi a legkisebb bíráló megjegyzésben továbbra is „jobboldali” elhajlást látott és makacsul ellenállt, megpróbálta a felelősséget Farkas Mihályra hárítani. A márciusi központi vezetőségi ülés határozata alapján Farkast hazahívták Moszkvából – 1955 nyarától volt ott a katonai akadémia hallgatójaként –, ő azonban nem alaptalanul tartva egy esetleges felelősségre vonástól, csak májusban tért haza. Ekkorra viszont már Rákosi közvetlen környezetében is elhangzottak kritikus hangok személyét és tevékenységét illetően, kísérlet történt arra, hogy Moszkvát ellene hangolják. „Rákosi – jelentette ki Hegedűs András miniszterelnök J. Andropov nagykövetnek május 4-én – az utóbbi időben keveset foglalkozik a jelentős politikai és népgazdasági problémákkal, időnként pedig nem fordít kellő figyelmet a párt előtt álló halaszthatatlan felada-

tokra.” Gerő is arról informálta Andropovot, hogy előadódhat olyan helyzet, amikor Rákosit már lehetetlen lesz megmenteni, Kovács István pedig azt jelentette a nagykövetnek, hogy Rákosi rendszeresen megsérti a kollektív vezetés elvét a Politikai Bizottság munkájában, s „a vezetés megjavítására irányuló helyes kezdeményezések sorra megtörnek Rákosi elvtárs konzervativizmusán”. Rákosi így nem utolsósorban a Politikai Bizottság nyomására mondta el önkritikus beszédét a május 18-i budapesti pártaktíván, s ismerte el széles körű nyilvánosság előtt saját felelősségét a személyi kultuszért éppen úgy, mint a „szocialista törvényesség” megsértéséért.

Az értelmiségi körökben – szinte országszerte – megállíthatatlan gyorsasággal és aktivitással bontakozott ki az antisztálinista mozgalom. Elsősorban a Petőfi-kör s ennek fővárosi és vidéki rendezvényei váltak a Rákosi-ellenes erők gyűjtőhelyévé. A volt MEFESZ-tagok 1956 márciusi találkozója, majd az ezt követő – és zömmel júniusban lefolytatott – nyilvános viták a második ötéves terv irányelveiről, a történettudomány helyzetéről és feladatairól, a marxista filozófia kérdéseiről, a sajtó és tájékoztatás helyzetéről már nemcsak az illető szakterület kérdéseit érintették, hanem döntően általánosabb politikai kérdéseket, s ezzel együtt igyekeztek Nagy Imre nézeteit is népszerűsíteni. Követelték rehabilitációját, sőt a hatalomba való visszatérését is.

Műndez nem volt elég Rákosi Mátyás elmozdításához, sőt június elején a helyzet Rákosi javára változott. A június 7. és 14. között Magyarországon tartózkodó M. A. Szuszlov az SZKP elnökségének teljes bizalmáról biztosította Rákosit, és ezt látszott igazolni a hónap végi moszkvai kommunista csúcstalálkozó is. Ez utóbbin Hegedűs András, Gerő Ernő és Berei Andor is részt vett Rákosi Mátyással együtt.

A tanácskozáson elsősorban a gazdasági együttműködés kérdései voltak napirenden. A befejezést követő napon, június 24-én, már a jugoszláv és kínai vezetők részvétele nélkül még egy beszélgetés zajlott le, amelyen megvitatták J. B. Tito moszkvai látogatásának eredményeit (ezen a találkozón jelentette ki Tito, hogy nem hajlandó közeledni Rákosihoz, s úgy vélte, hogy Rákosinak nincs alternatívája Magyarországon – I. L.), valamint a kelet-európai országok belpolitikai helyzetét. Ny. Sz. Hruscsov itt arra szólította fel a „szocialista tábor” vezetőit,

hogy keményebb kézzel fojtsák el a XX. kongresszus után feléledt ellenzéki hangulatokat: „Azt sem kell elfelejteni, hogy az ellenséggel szemben élni kell a hatalommal – mondotta. – A hatalommal nem szabad visszaélni, mint Sztálin tette, de élni kell vele. Az ellenséges törekvésekkel szemben fel kell használni az államvédelmet, a bíróságot, az elnyomás szerveit.” Rákosi önbizalma erősödött.

Gerő Ernő viszont július elején Andropovnak kijelentette, hogy Szuszlov látogatása és a moszkvai csúcstalálkozó óta a helyzet jelentősen megváltozott, „nagyon is komoly”, s ezért kérdés, hogy indokolt-e a szovjet vezetés mindenáron való ragaszkodása Rákosihoz. Mikojannak hivatalosan Kádárt ajánlotta, miközben lelke mélyén saját jelölése mellett volt. Nem is szólva arról, hogy ekkor még Kádár is elzárkózott ettől, Mikojannak kijelentette: „felelős poszt betöltésére” nem törekszik. Kovács István is folytatta korábbi áskálódását Rákosi felmentése „érdekében”, sőt még azt is felajánlotta, hogy ő „a párt érdekében hajlandó túltenni magát a formális mozzanatokon”. Mikojan Moszkvában valószínűleg megkapta a felhatalmazást arra, hogy a helyszínen tapasztaltak alapján maga döntse el, célszerű-e továbbra is támogatni Rákosit, vagy a szovjet érdekek fenntartása Magyarországon azt követeli, hogy távozzék posztjáról.

Mikojan aktívan részt vett az MDP KV nagy várákozással teli ülésének előkészítésében. „Hogy a KV-ülésen ne érék őket meglepetések – jelentette Moszkvába –, azt tanácsoltam, hogy a Politikai Bizottság tagjai még aznap este (július 17-én – I. L.) nem hivatalosan találkozzanak, és beszéljenek a legbefolyásosabb tagokkal.” A találkozó létrejött, s mintegy harmincan voltak jelen. „A felszólalók többsége kijelentette, hogy egyetért Gerő jelölésével, de fenntartásokat fűztek hozzá, főképp Gerő jellembeli tulajdonságaival és munkamódszerével kapcsolatban – folytatódik Mikojan korabeli jelentése – ...többségük hangoztatta, hogy Gerő elvtárs igen durván bánik az emberekkel, goromba, nem tűri a kritikát, nem fogadja meg az elvtársak tanácsait, türelmetlen, nem toleráns azokkal az elvtársakkal szemben, akikkel nem ért egyet, egyikük még azt is mondta, hogy Gerő nem szereti a népet, márpedig szeretnie kellene.”

Az MDP KV 1956. július 18–21-i ülése – A. Mikojan ösztönző jelen-

létében – felmentette Rákosit első titkári és politikai bizottsági tagsága alól. De azért tagja maradt a Központi Vezetőségnek, az Elnöki Tanácsnak és az Országgyűlésnek. Az első titkár Gerő Ernő lett. Gerő személye maximálisan életben tartotta a Rákosi-féle irányvonal kontinuitását, Moszkvának nem kellett nyugtalankodnia, hogy a magyar párt „vonala” túlságosan erősen megváltozna. „Még az ellenzéki szónokok is elvszerűen, az egység szellemében, a KV egésze és vezetése iránti bizalom szellemében szólaltak fel, nagyobb mértékben, mint az ülés előtti napon... Az ülésen senki mást nem léptettek fel jelöltül. Egyhangúlag őt választották meg... Mindent egybevetve, az elvtársak elégedettek az ülés menetével, és most bíznak erejükben” – összegezte Moszkvának küldött jelentésében a történeteket Mikojan.

Rákosi és felesége az ülést követő napon elhagyta az országot, és a Moszkva melletti jól ismert kormányüdülőben, Bervihában rendezkedett be. A magyar történelem egyik leggyűlöletesebb politikusa megbukott. A Központi Vezetőség ülése Farkas Mihályt a törvénysértésekben játszott szerepe miatt kizárta a pártból. Az MDP Politikai Bizottságát Kádár Jánossal, Kiss Károllyal, Marosán Györggyel és Révai Józseffel egészítette ki. A régi-új politikai vezetés a válságból való kijutás programját nem tudta megfogalmazni, így eleve alkalmatlan volt az elkerülhetetlen változások irányítására, illetőleg végrehajtására.

Oktatás az „ötvenes években” Az elemi iskolák államosítása után került sor a középiskolai és egyetemi reform kidolgozására és végrehajtására. Az oktatás alapfeladata lett az államideológia szintjére emelt marxizmus-leninizmus elfogadtatása. A középiskolák elé már azt a feladatot tűzték, hogy az általános iskolákban szerzett ismeretekre építve és azokat továbbfejlesztve „érvényesítse a marxista-leninista világnézetet... harcoljon a reakciós, idealista szemlélet ellen”. A tanügyigazgatás autonómiáját megszüntetve 1950-ben felszámolták a tankerületeket, az oktatás helyi irányítása és felügyelete a tanácsok művelődési osztályához került.

Az egységesítési, sematizálási törekvések jegyében 1949 őszén a középiskolákat egységes szervezetbe fogták, megalakultak a gimnázium-

mok reál- és humán tagozatai és az ipari, mezőgazdasági, közgazdasági, illetve pedagógiai szakgimnáziumok. E középiskolákban több mint 80 ezren tanultak, a reform azonban csak egy esztendőt ért meg. 1950-ben az ipari gimnáziumokat ipari technikumokká, a mezőgazdasági gimnáziumot mezőgazdasági technikummá, a közgazdaságit szakközépiskolává, a pedagógiait tanító-, illetve óvónőképző szakközépiskolává alakították. Az orosz nyelv oktatása az általános iskola felső tagozatán és a középiskolában egyaránt kötelezővé vált. Az 1953/54-es tanévben a középiskolákban, nappali tagozaton 120 769 tanuló (az 1937/38-as létszám 2,5-szerese) tanult.

Rákosiék nagy erőfeszítéseket tettek a rendszerhez hű értelmiség ki-nevelésére. Ennek érdekében középiskolát nem végzett munkás- és parasztfiatalok tömegeit készítették fel egy-két év alatt szakérettségire, majd az egyetemekre és főiskolákra irányították őket. A sok tehetséges és jobb sorsra érdemes fiatal szakember nehezen tudta elkerülni a jani-csárrá válás veszélyét. A megindult tömeges esti és levelező oktatás (1953-ban már több mint 15 ezer dolgozó végezte felsőfokú tanulmányait) viszont a szakmai színvonal zuhanásához vezetett.

1950-ben kezdődött az egyetemi reform végrehajtása, amelynek alapelvei előírták az „egyetemi fegyelem megszilárdítását”, az előadások és gyakorlatok kötelező látogatását, a tananyagok korszerűsítését, „kölcsonös figyelem fordítását” a szovjet tudományos eredményekre és az orosz nyelv tanítására, és a „társadalmi igényeket tükröző tervszerűséget a képzési létszámok kialakításával”. A reform jegyében a megbízhatatlannak ítélt „polgári tudósokat” megfosztották katedráiktól, és eltávolították az egyetemekről. Erre a sorsra jutott – többek között – Bibó István, Hajnal István, Domanovszky Sándor, Prohászka Lajos, Bisztray Gyula, Zolnai Béla, Lukinich Imre, Kerényi Károly, Hajnal Imre, Purjesz Béla, Horányi Béla, Sántha Kálmán, Navratil Ákos, Heller Farkas, Papp Simon.

Az egyetemi karok átszervezésével és új intézmények létrehozásával a felsőoktatási intézmények száma 1949–55 között 19-ről 36-ra emelkedett. 1949-ben kibővítették a két évvel korábban a budapesti tudományegyetemen létrehozott Orosz Intézetet. A hat tanszékből álló, 1952-ben Lenin Intézetté alakított önálló intézményben orosz és ma-

gyar nyelven folyt az oktatás, orosztanárokat, fordítókat és tolmácsokat képeztek. A Műszaki Egyetem közgazdasági karának bázisán önálló Közgazdaság-tudományi Egyetem alakult, amely 1953-ban vette fel Marx Károly nevét. Létrejött a veszprémi Vegyipari Egyetem, Miskolcon kohó- és gépipari profilú műszaki egyetem alakult. A budapesti, a pécsi és a debreceni tudományegyetemekről leválasztották és önálló intézményekké alakították a római katolikus, az evangélikus és a református hittudományi karokat, a felekezeti jogakadémiákat pedig bezárták. 1950-ben az ország legnagyobb egyeteme, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Eötvös Loránd nevét vette fel (ELTE). 1951 elején a tudományegyetemek orvosi karai önállósultak és orvostudományi egyetemenként folytatták tovább működésüket. A felsőoktatás szervezeti átalakításával a hagyományos, „klasszikusnak” mondott egyetemi szerkezet, illetve egyetem megszűnt.

1953 után, az „új szakasz” idején az oktatásban nem történt alapvető változás, a politika „hullámvásait”, ellentmondásait az oktatás is követte. Jellemző, hogy például az 1955. „márciusi fordulat” után a Közoktatási Minisztérium is az oktatás terén jelentkező jobboldali és oportunista nézeteket ítélte el, amelyek a „párt szerepét lebecsülték”, a hibákat felnagyították. Ezek az ellentmondások, hibák és bűnök, amelyek a tanárokat – lenn és fent, az általános iskolától az egyetemekig – sújtották, a diákokat sértették, a szülők nagy részét pedig keserítették – természetesen más tényezőkkel együtt –, vezettek a rendszer válságához, majd 1956 őszén október 23-hoz. A diákok tüntetése jeladás volt a forradalom számára.

Irodalom, művelődés és sport A politikai fordulatot követően, 1948/49 folyamán radikális változások következtek be a magyar irodalmi és művészeti életben is, amelynek irányítója és a „szocialista kulturális forradalom” kivitelezője Révai József, a kommunista párt vezető ideológusa volt. Az ideológiai kérdéseket a párt vezetése egyszer sem vitatta meg, nem foglalkoztak konkrét magyar vonatkozásokban sem ezzel, hanem „albérletbe adták egyetlen elvtársnak – Révai elvtársnak –, aki éveken keresztül monopolhely-

zetet foglalt el az ideológia területén – szögezte le a júniusi határozat. – ...Akadályozta (mármint Révai – I. L.), hogy a vélemények harca az irodalomban, a művészetben, a tudományban a fejlődés teljes értékű hajtóerejévé váljék." Révai és „famulusai” harcot hirdettek a polgári, népi vagy avantgárd irányzatokkal és mozgalmakkal szemben, ezek megsemmisítésére törekedtek, s egyedül elfogadható stílusiránnyá az úgynevezett szocialista realizmust kiáltották ki. Jellemző volt a „Lobogónk: Petőfi!” – jelszavát megfogalmazó Horváth Márton véleménye, aki „mocsári virágzásnak” nevezte a korábbi koalíciós évek szellemi sokszínűségét.

1949-ben megkezdődött a múlt és a hagyományok ártértékelése adminisztratív úton is: a könyvtárak és könyvesboltok köteteinek ideológiai szempontú rostálása, a klasszikusokat is megcsonkító kiadói cenzúra, az egyházi gyűjtemények megsemmisítése stb. Indexre került Cocteau, Malraux, Sienkiewicz, Stefan Zweig és mások műve. A magyar irodalom remekei közül Madách Imre *Az ember tragédiáját* és Bartók Béla *Csodálatos mandarinját* mint pesszimista művet betiltották. Ady és József Attila munkásságát fenntartásokkal kezelték. Nem jelenhetett meg a „liberális nyugatos” Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő, a „modernista” Kassák Lajos, a „kávéházi” Nagy Lajos, a népiek közül hallgatásra, vidéki bujkálásra kényszerült Németh László, Féja Géza, Kodolányi János, Sinka István és Erdélyi József, és megalázó taktikázás folyt Illyés Gyulával. Hallgatásra kényszerítették Szabó Lőrincet, Weöres Sándort, Áprily Lajost, Tamási Áront s az egész Újhold-csoportot, illetve nemzedéket, akik nem voltak hajlandók a dogmatikus irodalompolitikát kiszolgálni: Rába György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Mészöly Miklós és mások. Kivonták a forgalomból Benedek Elek és Rejtő Jenő összes műveit, Grimm meséit, Dante, Dickens, Dumas, Cervantes regényeit, s a magyar írók közül is Jókai, Gárdonyi, Krúdy és Móra egy-egy művét. A „szocialista kulturális forradalom”-nak még Lukács György nagyrealista ideálja és Déry Tibor regényei sem feleltek meg. Az ún. Lukács-vita 1949/50-ben, a Déry *Felelet* c. regényéről folytatott vita pedig 1952-ben zajlott le.

Adminisztratív intézkedésekkel megszüntették a koalíciós időszak

jelentősebb folyóiratai közül a Magyarokat, a Választ, az Alkotást, a Kortársat, az Újholdat, a Valóságot, a Fórumot stb. A koalíciós időkből egyedül a Csillag maradt meg, mellette 1950 és 1957 között a szovjet Lityeraturnaja Gazeta mintájára kiadott hetilap, az Irodalmi Újság – szerkesztője Illés Béla, a szovjet hadsereg egykori őrnagya – volt az irodalompolitikai viták színtere. Jelentősnek számított még a Művelt Nép és a fiatal íróknak fórumot létesítő Új Hang. Az irodalom és a művészetek „pártirányítása” az intézményekbe helyezett párttitkárok és személyzetisek, egyéb „megbízható káderek” jelentéseire épült. Koholt vádak alapján sok értelmiségi került börtönbe, írókat, újságírókat, egyetemistákat hurcolt meg az ÁVH. Ezt a légkört fejezi ki Illyés Gyulának 1950-ben írt verse, az *Egy mondat a zsarnokságról*, amely először csak 1956-ban jelenhetett meg.

A nyilvánosan megjelent művekben viszont meg kellett valósítani a Révai útmutatásaira alapozott szocialista realizmust. Ennek tematikailag legfontosabb jellemzője a munkás-, paraszt-, bányász-, értelmiségi problémák tárgyalása, tartalmilag pedig a hibák feltárása, az osztályellenesség leleplezése és a pozitív hős előtérbe állítása optimista végkicsengéssel a „szocializmus hazai, európai, világméretű győzelme szempontjából”. A prózában ennek leginkább a munkaversenyeket közvetlenül serkenteni hivatott „termelési regény” felelt meg. Ilyen volt pl. Mesterházi Lajos *Karacs Lajos sztahanovista betonszerelő élete és munkamódszere* (1950), Karinthy Ferenc *Köművesek*, Örkény István *Házastársak* vagy falusi témákban Sarkadi Imre, Cseres Tibor, Szabó Pál egy-egy korabeli munkája. Továbbá az osztályharcos nagyregények: Déry Tibor *Felelet*, Veres Péter *Három nemzedék*, Aczél Tamás *Vihar és napsütés* stb. Lírában a vezéreket, Sztálint és Rákosit dicsőítő patetikus ódák és népdalutánzó rigmusok uralkodtak. Az előbbit jól példázza a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című kötet, amely 1952-ben „népünk szeretett vezérének” 60. születésnapjára jelent meg.

A könyvkiadást a rendkívüli mennyiségi növekedés és a tömeges méretű megjelenés jellemezte. A választás viszont mind a hazai, mind a külföldi szerzők tekintetében meglehetősen egyoldalúnak tűnt. Az élő szerzők közül például 1945 és 1957 között Illés Béla regényeit 1 millió példányban adták ki, Illyés, Szabó Pál, Veres Péter, Tersánszky 300 ez-

res összpéldányszámot ért el. A régiek közül Móricz, Mikszáth és Jókai került 1 millió fölé, Arany János, Petőfi, Ady 5-600 ezer példányban jelent meg. A külföldi szerzők rangsorát Makszim Gorkij vezette 1 millió példánnyal, orosz szerzőktől fordították a művek kétharmadát, a nyugatiak sorában Verne Gyula, Mark Twain, Jack London és Dickens regényeit favorizálták. Hatalmasra növekedett a „marxizmus klasszikusainak” kiadása. 1949-ben közel 30 művük jelent meg, mintegy másfél-millió példányszámban.

1949-től a kultúrpolitika igen nagy súlyt fektetett a közművelődési és az üzemi szakszervezeti könyvtárak fejlesztésére. 1950-ben 4333 tanácsi és szakszervezeti könyvtárat tartottak nyilván. 1953-ban a közművelődési könyvtárak száma 10 ezer fölé emelkedett, s az olvasók már 6 millió könyvből válogathattak. A kis településekre, a tanyavilágba az ún. mozgókönyvtárak szállították rendszeresen az olvasnivalót. A művelődési otthonokban – számuk 1953-ban már 2000 fölött volt – elsősorban az öntevékeny művészeti mozgalom talált helyet. Ezekben az években szembetűnően megnőtt a népi tánccsoportok, a színjátszó- és bábegyüttesek, a kórusok és dalkörök száma, országos irányítójuk az 1951-ben létrehozott Népművelési Intézet lett. A művelődési otthonokban ismeretterjesztő előadásokat, műsoros esteket és színielőadásokat tartottak évente több millió nézővel. A színházkultúra fejlesztésében kiemelkedő szerepe volt az 1949-ben alapított Déryné (Falu) Színháznak, továbbá a fővárosi és vidéki színtársulatok rendszeres tájelőadásainak.

Az ötvenes évek elejére a szematizmus minden művészeti ágban eluralkodott. Hamis, „kincstári” optimizmus áradt szét a zenében: kantáták, indulók, szovjet operettek, zenés népszínművek énekei zengtek. A kor tipikus zenei műfaja lett az úgynevezett tömegdal vagy mozgalmi dal, amelyeket felvonulásokon, gyűlések előtt és után vagy egyéb összejöveteleken egyaránt „kötelező” volt énekelni. Ilyenek voltak pl. az *Itt van május elseje*, a *Poljuska*, Az *amúri partizánok dala*, a *Bunkócska*, az *Avanti Popolo*, a *Szódd a selymet elvtárs*, az egyik legnépszerűbb pedig a *Sej, a mi lobogónkat*, a NÉKOSZ indulója volt. Sztálinról, Rákosiról és a „munka hőseiről”, a sztahanovistákról kantáták születtek. Kodály és tanítványainak népzeneire épülő klasszikus nemzeti irányát emelték hiva-

talos szintre. Ennek talaján hívták életre 1950-ben a Magyar Állami Népi Együttest, amely Rábai Miklós művészeti vezetésével később nemzetközi hírnű lett, és nagy sikerrel szerepelt a világ minden részén. Bartók és az újíto-kísérletező irányzatok zenéjét ismét a polgári dekadencia megnyilvánulásaként kezelték, s jellemző módon az Operaház repertoárjáról számos zenei klasszikust levettek.

A képzőművészetben szintén az egyszerűsítő, sematikus, heroizáló tendenciák érvényesültek. A modernnek számító Európai Iskolát a fordulat idején, 1949-ben megszüntették, a monumentális munkás-, paraszt-, sportszobrok és táblaképek s a velük társuló idillizmus és pátosz vált uralkodóvá. A sikerültebb alkotások közül kiemelkedett Somogyi József *Martinász* című szobra (1953), Domanovszky Endre sztálinvárosi freskója (1952–55), s a Rákosi-rendszer jelképévé vált nyolc méter magas *Sztálin-szobor* (1951), Mikus Sándor alkotása, amelyet Budapesten az akkori felvonulási téren állítottak fel. A direkt propaganda eszközévé váltak a középületek. Homlokzatukat jelszavak, vörös csillagok díszítették, a községházak, gyárak bejáratai előtt – ahogy a Szovjetunióban is – szegyen- és dicsőségtáblák álltak.

Hasonlóan jellemző volt a kor építészetére a megalománia, nagyméretű, monumentális épületek, köztéri alkotások és közterek létrehozása. 1950/51-re kizárólagossá vált a „szocreál” építészeti elmélet és gyakorlat, amely formakészletét az eklekticizmusból emelte át. A korabeli gyakorlatot jól példázzák az első „szocialista városok”: Ózd, Komló, Sztálinváros (Dunaújváros), Tatabánya, Ajka, Kazincbarcika épületei és lakótelepei. E városok építészei igen gyakran olyan épületegyütteseket, közttereket alkottak, illetőleg hoztak létre, ahol nem jutott hely a zöldövezetnek. A falusi térségekben ez a hatás kevésbé érvényesült, itt inkább később, a hatvanas-hetvenes évek fordulójától bontakozott ki egységesítési kísérlet az ún. kockaházak építésének szorgalmazásával és megvalósításával.

1949–53-ban 31 magyar film készült, köztük a háború utáni első színesfilm, a *Lúdas Matyi*, a fiatal Soós Imre és Horváth Teri főszereplésével. A sematizmusra jellegénél és hagyományainál fogva leginkább hajlamos szórakoztató film felvirágzott. Nagy közönség sikert arattak a hamis pátoszú, romantikus történelmi filmek (*Érkei, Semmelweis, Föl-*

támadott a tenger, Rákóczi hadnagya) és a zenés vígjátékok (*Mágnás Miska, Dalolva szép az élet, Állami Áruház, Civil a pályán* stb.). Ezekben kitűnő színészek (Somlay Artúr, Latabár Kálmán, Tolnay Klári, Gábor Miklós, Pécsi Sándor, Kiss Manyi, Görbe János, Bitskey Tibor stb.) sora játszott, s olyan rendezők (Bán Frigyes, Keleti Márton, Gertler Viktor, Nádasdy Kálmán, Ranódy László, Várkonyi Zoltán stb.) készítették, akik mesterien értettek a közönségsikerhez, szakmájuk kiválóságai voltak. Számos ismeretterjesztő film is készült, közülük nemzetközi sikert ért el Homoki Nagy István *Gyöngyvirágtól lombhullásig* c. természetfilmje.

Az ötvenes évek elején az egész országban elterjedt a mozi, s jelentősen kiszélesedett a színházak hálózata. 1950-ben 17, 1953-ban már 30 színház működött. A moziba járás tömegszórakozássá vált. A magyar filmek mellett ebben az időszakban több mint 200 szovjet filmet, s ennél is több más „szocialista országban” készült filmet játszottak, amíg az amerikai és más nyugati filmek száma másfélszáz körül mozgott. 1948 őszén, amikor az államosításokra sor került, összesen 862 mozi volt az országban, ezek száma 1953-ra 2752-re, s 1956-ra közel 4000-re emelkedett. Azokban a falvakban és tanyás településeken, ahol nem volt mozi, ott havonta egy-két alkalommal vándormozik tartottak filmvetítést.

A mozihoz hasonlóan igen népszerű lett ezekben az években a rádió, jelentősen megemelkedett az előfizetők száma, különösen vidéken, a falusi lakosság körében. 10 ezer lakosra 1945-ben 198, 1950-ben 551 s 1956-ban 1701 rádió-előfizető jutott. A vidéki városokban 1950 és 1956 között az előfizetők aránya 23%-ról 27%-ra, a falusiaké viszont 26%-ról, 43%-ra nőtt. A vezetékes rádiókat 1950-től kezdte felváltani a villanyhálózatra kötött és antennával ellátott készülék. A villannyal nem rendelkező falvakban és tanyákon úgynevezett elemes – „fűtős és telepes” – rádiókat vásárolt a lakosság. Az Állami Televízió Vállalat megalapításáról 1953-ban született döntés. Az első kísérleti adásokat két évvel később sugározták hetente egyszer, másfél-kétórás időtartammal. A rendszeres műsorszerkesztés és -szolgáltatás 1958-tól kezdődött meg, a heti négynapos műsorrend adásideje 3-4 óra volt. Az előfizetők száma ekkor 16 000 fő volt.

1953-tól, Sztálin halála után, az „új szakasz” idején visszavonhatatlan erővel tört fel a hazai szellemi életben a megújulás, a normális értékrend visszaállításának, a véleménynyilvánítás szabadságának igénye. Tágultak a publikációs lehetőségek is, új kiadók és lapok alakultak, sorra visszatérhettek az irodalmi életbe a hallgatásra kényszerített írók, költők, megjelentek korábban betiltott művek. Újra megjelent Szabó Lőrinc (*A huszonhatodik év, Mozart hallgatása közben*), válogatott versekkel Kassák Lajos, Füst Milán, Weöres Sándor, eddig kiadatlan költeményekkel Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes. Visszatért a nyilvánosság elé a lírában Erdélyi József, Áprily Lajos, Jékely Zoltán, a prózairodalomban Kodolányi János, Féja Géza. Tatay Sándor, Remenyik Zsigmond, Ottlik Géza, Mándy Iván, Szabó Magda, Mészöly Miklós és mások.

Kuczka Péter *Nyírségi napló*jában Zelk Zoltán *Este egy munkásvonaton*jában a valósághoz és igazsághoz való visszatérés élménye fogalmazódott meg. Ez a hatás érezhető annak a fiatal költőnemzedéknek a lírájában amelynek tagjai Csoóri Sándor, Simon István, Csanádi Imre, Fodor András, Szécsi Margit voltak, illetve az *Emberavatás* antológia prózaíróinak – Csurka István, Fejes Endre, Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Szabó István, Kamondy (Tóth) László, Moldova György elbeszéléseiben. Illyés Gyula *Dózsa* drámája mellett ekkor közölte a megrendülés és példaadás legnagyobb költeményeit (*Bartók, A reformáció genfi emlékműve előtt*). Elmélyült, felelősségérzettel telítődött Juhász Ferenc (*A tékozló ország*) és Nagy László (*Deres majális, Gyöngyszoknya*) költészete. Éles riportokban talált vissza a valósághoz Sarkadi Imre, Cseres Tibor, Karinthy Ferenc, a diktatúra által okozott emberi szenvedéseket érzékeltette Déry Tibor (*Niki, Szerelem* stb.) novelláiban, s végre megjelenhetett Németh László nagy regénye az *Égető Eszter*, s bemutatták *Galilei* című drámáját is. 1953-ban megjelent Tamási Áron korábban írt önéletrajzi regénye a *Bölcső és bagoly*. Ismét játszani kezdték *Az ember tragédiáját*, s Bartókot rehabilitálva 1956 tavaszán színre került *A csodálatos mandarin*.

Az őszinteség és az eredetiség jegyében megújítóként lépett fel a képzőművészetben Kondor Béla, Csernus Tibor, Ország Lili és Gruber Béla. 1956 őszén került sor hét avantgárd művész – Anna Margit, Bá-

lint Endre, Barta Lajos, Gadányi Jenő, Jankovits József, Korniss Dezső és Rozsda Endre – tárlatára, művészeti értelemben az „ötvenes évek” végét jelezve. 1955-ben Kodály Zoltán megkomponálta *Zrínyi szövegét*, amely patrióta hitvallás volt Magyarország történelmi küldetése mellett, s egyben a korabeli légkört érzékeltetve súlyos drámai feszültséget fejezett ki. Hasonló drámai feszültség hatotta át Járdányi Pál *Vörösmarty-szimfóniáját* és Bárdos Lajos 1953-as *Kossuth-szvitjét* is. Az újra megélénkülő hangversenyéletben olyan kiváló művészek, mesterek tűntek fel ismét, mint Ferencsik János.

A magyar filmművészet hamar megszabadult a kötelező sematizmusától, a fordulat 1954/55 folyamán következett be. Korábbi kevés sikeres és sok elvetélt kísérlet után végre megszületett a magyar filmművészet. Korábban ugyanis soha még nem készült egy-másfél esztendő alatt annyi művészileg értékes, ábrázolásában eredeti, hatásában oly lenyűgöző és megrázó filmalkotás, mint ekkor. *Életjel, Rokonok, Simon Menyhért születése, Budapesti tavasz, Egy pikoló világos, Gázolás, Hintónjáró szerelem, A 9-es kórterem, Körhinta, Liliomfi*. Olyan színészekkel, mint Ruttkai Éva, Törőcsik Mari, Ferrari Violetta, Darvas Iván, Sinkovits Imre, Maklár Zoltán, Barsi Béla. Filmek és rendezők (Fábri Zoltán, Makk Károly, Máriássy Félix), amelyek a magyar filmgyártást ismertté tették szerte a világban, amelyekre mindenütt felfigyeltek.

Az irodalom és a művészetek világában 1956 nyarára lényegében helyrcállt az 1948/49-ben megszakított folytonosság, minden jelentős és értékes irányzat újra megjelenhetett. Az „íróellenzék” – többségük korábban elkötelezett kommunista – pedig vívta harcát a „személyi kultusz” és képviselői ellen, s a „hazai szocializmus” megreformálására és a sztálinizmus felszámolására törekedett. Ez a csoport szorosan kötődött Nagy Imréhez és köréhez, a forradalom előkészítésében és idején aktív szerepet vállalt.

A negyvenes-ötvenes évek fordulójára a sport és a testedzés tömegméretűvé vált Magyarországon. 1955-re a sportköri tagok száma meghaladta a félmilliót, nem is szólva a szovjet mintára szervezett szpartakiádokról, amelyeknek helyi, megyei és országos versenyein százezrek vettek részt. Hasonlóan a „Munkára Harcra Kész” (MHK) -mozgalom próbáin 1951 és 1954 között évente 300 ezer és félmillió volt a résztve-

vők száma. Minisztertanácsi határozat alapján az 1952/53-as tanévtől kezdődően az általános és középiskolák után az egyetemeken és főiskolákon is bevezették az órarendi testnevelést. A testnevelés célját és feladatait tartalmazó korabeli útmutató leszögezte, hogy a testnevelés célja: „szilárd egészségű, fizikailag sokoldalúan fejlett, a szocializmust építő, népköztársaságunkért végzett munkára és az építőmunka eredményeinek védelmére kész, hazánk és pártunk iránt odaadóan hűséges szocialista szakemberek képzése”. Ennek érdekében a megvalósítandó fő feladatok a következők voltak: a testnevelés eszközeivel meg kell kedveltetni a rendszeres sportolást, elő kell segíteni a hallgatók képességeinek optimális kifejlesztését az egyes sportágakban, a tanterv és az órák anyagát úgy kell összeállítani, hogy azzal biztosítva legyen az MHK-követelmények várható teljesítése.

A háború után először 1949 augusztusában rendeztek Magyarországon nagy világversenyt. Budapesten került sor a X. nyári főiskolai világbajnokságra (FVB), amelynek versenyein 16 országból 934 egyetemi és főiskolai sportoló vett részt. A tömegsport terjedésének és az MHK-nak köszönhetően a versenysportok terén hazánk megőrizte előkelő helyét a világ nemzetei között. Az 1952-es nyári olimpián, Helsinkiben sportolóink 16 arany-, 10 ezüst- és 16 bronzérmét szereztek, amit azóta sem sikerült túlszárnyalni. 1953-ban legjobb sportolóink 6 világ-, 7 Európa-, 156 országos felnőtt- és 83 országos ifjúsági csúcsot állítottak fel. 9 világ- és 1 főiskolai világbajnokságot nyertek. 1954-ben a világbajnokságokon 14 első, 13 második, 15 harmadik, az FVB-n 50 első, 46 második és 30 harmadik, az Európa-bajnokságokon 13 első, 6 második és 7 harmadik helyezést szereztek. Részt vettek 112 nemzetközi találkozón, és ezeken csak 15,6%-ban veszítettek. A közép- és hosszútávfutó Iharos Sándort 1955-ben a világ legjobb sportolójává választották.

A legnépszerűbb sport a labdarúgás volt, majd az atlétika, röplabda, asztalitenisz, torna, úszás és kézilabda következett. Ekkor aratta sorozatos győzelmeit az Aranycsapat, összeállítását – Grosics, Buzánszky, Lóránt, Lantos, Bozsik, Zakariás, Budai II., Kocsis, Hidegkuti, Puskás, Czibor – szinte az ország apraja-nagyja fújta. Ez a csapat – kiegészülve néhány hasonló képességű futballzsenivel – 1952-ben olimpiai bajnokságot nyert, 1953. november 25-én Londonban, az „évszázad mérkőzésén” 6:3-ra verte

az angol válogatottat, amit a rádiókészülékek mellett szinte az egész ország végigszurkolt; a budapesti visszavágón 1954 májusában 7:1-re győztek, s így a közelgő labdarúgó-világbajnokság megnyerése iránt táplált remény nem is volt alaptalan. 1954. július 4-én az NSZK ellen a berni döntőt 3:2-re elvesztette a csapat. A biztosnak vélt, de meg nem nyert labdarúgó-világbajnokság szinte az egész magyar társadalomban csalódást keltett. Budapesten rendszerellenes tartalommal feltöltődött utcai tüntetésre is sor került, először a diktatúra idején.

A Rákosi-rendszer legsikeresebb területe kétségtelenül a sport volt. A sportesemények látogatottsága minden korábbinál nagyobb méreteket öltött, a létesítmények befogadóképessége már nem felelt meg az igényeknek. Az új sportlétesítmények közül az 1953. augusztus 20-án átadott Népstadion emelkedett ki, befogadóképessége megközelítette a 100 ezer főt, a labdarúgópálya mellett futó-, ugró-, dobó- és más ügyességi pályával is rendelkezett. A megnyitóünnepségen részt vett Avery Brundage – a Nemzetközi Olimpiai Bizottság elnöke –, aki megállapította, hogy „a magyar Népstadion feltétlenül alkalmas olimpiai játékok rendezésére”. 10-20 ezer fő befogadására alkalmas stadionok több vidéki városban – Eger, Salgótarján, Ózd, Tatabánya, Pécs, Szombathely – is épültek. Ezekben az években nem véletlenül, s főleg nem alaptalanul hangzott el többször is hivatalos helyen, pl. a parlamentben: „Magyarország sportnagyhatalom”.

AZ 1956-OS FORRADALOM

A forradalom kitörése „Jelentem, hogy a Magyarország Belügy-minisztériumában működő főtanácsadónk adatai szerint az MDP KV júliusi plénuma után az írók és az újságírók közötti jobboldali és ellenzéki elemek folytatni kívánják pártellenes tevékenységüket... Szociáldemokrata körökben Rákosi távozását a Központi Vezetőség éléről úgy értékelik, mint az MDP politikájának bukását... A feloszlátott polgári pártok volt képviselői és más reakciós elemek az MDP KV plénumának határozatát »saját nagy győzelmükként« értékelik abban a harcban, melyet a Magyar Népköztársaságban fennálló rend megváltoztatásáért folytatnak” – összegezte véleményét I. Szerov KGB-elnök július végi „hangulatjelentésében”. A helyzetet bonnyolította, hogy a pártvezetőség és a kormány továbbra is tétlen és bizonytalan volt, s alig történt olyan intézkedés amely a lakosság számára kézzelfoghatóan bizonyította volna, hogy a politika megváltozott. Az Elnöki Tanács által kiadott rendeletek és minisztertanácsi határozatok (a hadsereg létszámának 15 ezer fővel való csökkentése, a földrendezés és tagosítás szabályozása stb.) közül csupán a békekölcsönjegyzés megszüntetése érintette a lakosság többségét, ami viszont egymagában vajmi kevésnek bizonyult. 1956 nyarán így az egész magyar társadalomban növekedett a feszültség és elégedetlenség.

Az ipari munkások és kis keresetűek joggal követeltek béremelést, vidéken a parasztság körében számos helyen felmerült a termelészövet-

kezetek feloszlításának igénye, a szén, a nyersolaj és a nyersanyag hiánya miatt nagy volt a munkakiesés a vállalatoknál, a vasúti szállításban leállítottak 600 vonatpárt, jórészt személyvonatokat, ami szintén erősen sértette a lakosság érdekeit.

Gerő Ernő szeptember elején többhetes szabadságra utazott, amelynek nagyobb részét a Szovjetunióban töltötte. Október elején a Krímben találkozott Hruscsovval és az ott üdülő Titóval, ezután október 6-án Moszkvában a Kínából hazatérő magyar küldöttség tagjaival, Kádár Jánossal, Szántó Zoltánnal, Hidas Istvánnal együtt az SZKP KB elnöksége tagjaival, Szuszlovval és Mikojannal tárgyalt. A Szovjetunióból hazatérve, az itthoni állapotokat konstatálva Gerő Andropov nagykövet szerint is meglehetősen ideges és bizonytalan lett, beismerte, hogy „a helyzet az országban rendkívül komoly és tovább romlik”. A vezetés úgy látta, hogy a válság elhárítására – egyebek mellett – a nemzeti jövedelem mintegy 10 százaléka tehető gyorsgelyre lenne szükség, ezért hirtelen kölcsönkéréssel fordult a Szovjetunióhoz. De ezzel együtt Gerő Ernő beismerte azt is, hogy „sem ő, sem a többi elvtársak nem látják egyelőre a helyzetből a kiutat”.

1956 őszén újra megélénkült a politikai ellenzék tevékenysége. Ezt az is jelezte, hogy szeptemberben felújította tevékenységét a Petőfi Kör, újabb értelmiségi körök alakultak Budapesten és vidéken egyaránt. Ezzel összhangban egyre élesebben – és egyre szélesebb körben – támadták általában a pártvezetőséget, különösen azokat, akik az MDP megalakulása és főleg az évtized első felében szerepet játszottak.

Az Irodalmi Újság 1956. szeptember 1-jén a „funkcionáriusok” ellen indított támadást. Másnap a Művelt Nép hasábjain Losonczy Géza a vétkes és a XX. kongresszus után is „ellenálló” pártfunkcionáriusok leváltását, s általában a személyi konzekvenciák levonását követelte. Az Írószövetség 1956. szeptember 17-i közgyűlésén a felszólalók (Aczél Tamás, Háry Gyula, Méray Tibor, Zelk Zoltán stb.) többsége az elkövetett hibákért felelős pártvezetők felelősségre vonását, a politikai viták folytatását és Nagy Imre teljes rehabilitálását sürgette. Az Írószövetség újjáavasztott elnökségéből kihagyták a Rákosi-rendszert kiszolgáló írókat (Darvas József, Illés Béla), s az irodalmi életből addig kiszorítottakat és pártellenzékiet választottak helyükre. Így Németh Lászlót és

Szabó Lőrincet, illetve Déry Tibort és Zelk Zoltánt. Az MDP vezetősége október 13-án Nagy Imrét visszavette a pártba. Önkritikát azonban Nagy Imre nem volt hajlandó gyakorolni.

Rajk László és mártírtársai temetésére október 6-án, a rendőrség és a honvédség kivégzett tábornokainak temetésére október 13-án és 20-án került sor. A százezres Rajk-temetés után az egyetemisták a Batthyány-émlékmécsesnél rendeztek tüntetést, „Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon!” jelszóval.

Október közepétől kezdve az egyetemeken és főiskolákon lázas hangulat uralkodott, ami rövidesen áterjedt a diákok fiatalabb korosztályaira is. 1956. október 16-án a szegedi egyetemisták gyűlése kimondta, hogy kiválik a DISZ-ből, és megalakítja a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségét (MEFESZ). Október 22-én a budapesti, a miskolci, a pécsi és a soproni egyetemen megtartott diákgyűlések szintén határozatot hoztak a MEFESZ-hez való csatlakozásról, és pontokba foglalták követeléseiket. A követelések között szerepelt a többpárti választások megtartása, Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése, a szovjet csapatok kivonása hazánkból, a beszolgáltatási rendszer felülvizsgálata, a Kossuth-címer visszaállítása, a Sztálin-szobor eltávolítása.

E követelések megerősítésére és a lengyel „szabadságmozgalommal” való szolidaritás kifejezésére október 23-án a műegyetemisták tüntetést szerveztek. A tüntetésre az előző napokban Lengyelországban történetek adtak alkalmat. Lengyelországban a nyár óta elhúzódó politikai válság alakult ki. Majd 1956. október 20-án a Lengyel Egyesült Munkáspárt 8. pléniumán mondta el W. Gomulka azt a híres beszédét, amely az egész világon széles visszhangot váltott ki. Gomulka újraértékelte a nyári eseményeket, és kijelentette, hogy 1956 nyarán Poznańban a munkások nem a népi Lengyelország ellen, nem a szocializmus ellen tiltakoztak, amikor kimentek az utcára, hanem a „társadalmi rendszerükben elharapózott hibák ellen, amelyet ők is fájdalommal éreztek; tiltakoztak a szocializmus, az ő eszményük alapvető elveinek eltorzítása ellen... A poznańi tragédiának, az egész munkásosztály mélységes elégedetlenségének okai bennünk, a párt vezetőségében, a kormányban vannak” – jelentette ki Gomulka. Egyúttal kifejtette, hogy az új lengyel pártvezetés a jövőben szabad teret kíván engedni az egyéni gazdálko-

dásnak, elfogadja a rosszul működő, gazdaságtalan termelőszövetkezetek felszámolását. Bejelentette, hogy a lengyel-szovjet viszony a jövőben az egyenlőségen fog alapulni. A munkások számára megígérte a termelési normák csökkentését, az élet- és a munkakörülmények javítását. Elítélte és megbélyegezte a korábbi törvénysértéseket – amelyeknek egyébként maga is szenvedő alanya volt –, és meghirdette a szocializmus „lengyel útját”, a demokratizálási folyamat továbbvitelét és kiszélesítését.

A Szabad Nép *Új tavaszi seregszemle* című vezércikkében üdvözölte az egyetemi ifjúság követeléseit, s azt írta: „Üdvözljük egyetemistáink és főiskolásaink jó törekvését. Üdvözljük a fiatalságnak ezt a hatalmas, demokratikus seregszemléjét, amelyről Ady örökszép sorait idézve elmondhatjuk:

*Tűz, vér, láz, újság, boldog változás
Csupa teremtség lángol a színeken,
Örök tavasz, örök forradalom
Óh, ékeskedjél mindig ékebben.”*

Az MDP vezetői és a kormány október 23-án délelőtt a tüntetés ellen foglaltak állást, illetőleg betiltották. Néhány órával később azonban ezt az intézkedést visszavonták, és Piros László belügyminiszter engedélyezte a tüntetést. Sőt a pártvezetőség felszólította budapesti szervezeteit, hogy vegyenek részt a tüntetésen, és akadályozzák meg annak esetleges elfajulását.

A tüntetés délután 3 órakor kezdődött a Petőfi Sándor-szobornál. Innen a tüntetők a Bem térre, onnan pedig estefelé az Országház elé vonultak. A már csaknem 200 ezres tömeg Nagy Imrét követelte, ő azonban csak késve érkezett meg. Beszédét vegyes érzelmekkel fogadták, a hangulatot a jelszavak tükrözték: „Gerőt a Dunába! Nagy Imrét a kormányba!”, „Aki magyar, velünk tart!”, „Ez a haza magyar haza, minden orosz menjen haza!” Ezek gyülekeztek Budapest más részein: a Dózsa György úti Sztálin-szobornál, a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületénél, ahol az egyetemisták követeléseit akarták beolvasni.

Este 8 órakor közvetítette a rádió Gerő Ernő beszédét, elítélte, „nacionalista tüntetésnek” nevezte a megmozdulást, és kemény fellépést

követelt a felvonulók ellen. Valamivel este 9 után a tüntetők ledöntöttek Sztálin szobrát. Szinte ezzel egy időben a Rádió védői a követelések nyilvánosságra hozatalához ragaszkodó, az épületet „ostromló” tüntetők közé lőttek. Erre azok a védőktől, az erősítésül küldött katonai alakulatoktól, valamint gyári és más raktárakból szerzett fegyverekkel megkezdték az épület ostromát. Elkezdődött a fegyveres felkelés.

Az MDP Központi Vezetősége 1956. október 23-i éjszakai ülésén Nagy Imrét, valamint Losonczy Gézát és Donáth Ferencet kooptálta soraiba, s egyúttal javasolta az Elnöki Tanácsnak, hogy Hegedűs András helyett Nagy Imrét nevezze ki miniszterelnöknek. Nagy Imre október 24-én foglalta el hivatalát. Ettől kezdve azonban a kormány összetétele szinte naponként módosult. A pártvezetőség szóban forgó ülése a felkelést „ellenforradalmi, fasiszta elemek” művének minősítette, és leverésére a szovjet csapatokhoz fordult segítségért. Gerő Ernő J. Andropov budapesti szovjet nagykövettől kért segítséget, aki felszólította P. Lascsenko altábornagyot, a székesfehérvári szovjet különleges hadtest parancsnokát, hogy csapataival vonuljon be Budapestre. Lascsenko ezt először visszautasította arra való hivatkozással, hogy a Magyar Néphadsereg és a rendőrség feladata a rendfenntartás, és csak Moszkva utasítására intézkedhet. Ezt követően Andropov telefonon kapcsolatba lépett a szovjet pártvezetéssel, és kérte a szovjet csapatok beavatkozásának jóváhagyását. Hruscsov felhívta Gerőt, és közölte, hogy teljesítik kérésüket, ha a magyar minisztertanács írásba foglalja. (A beavatkozásra vonatkozó magyar kérést tartalmazó hivatalos dokumentumot október 26-án antedatálva Hegedűs András írta alá. – I. L.) Ezenkívül elrendelték a gyülekezési és kijárási tilalmat, és életbe léptették a statáriumot a fegyverrel harcolókkal szemben. Erre spontán módon általános sztrájk bontakozott ki Budapesten, leállt a tömegközlekedés, nem jelentek meg a lapok.

Budapestre érkezett A. Mikojan és M. Szuszlov. Először a Honvédelmi Minisztériumban találkoztak Bata István honvédelmi és Piros László belügyminiszterrel, továbbá a Központi Vezetőség néhány tagjával, köztük Kovács Istvánnal és Vas Zoltánnal, Majd a pártközpontban Gerő Ernővel, Nagy Imrével, Kádár Jánossal, Szántó Zoltánnal és Hegedűs Andrással tárgyaltak. Megállapodtak abban, hogy Gerő, Nagy Imre,

Tildy Zoltán rádióbeszéde után Dobi István, Hegedűs András, Szakacs Árpád, Kádár János, Szántó Zoltán, Marosán György és Rónai Sándor is beszélni fog a rádióban. Szorgalmazni fogják különböző társadalmi szervezetek nyugalomra és békességre szólító felhívásainak kibocsátását, s megegyeztek abban is, hogy október 25-én legalább egy napilap megjelenik.

A szovjet csapatok október 24-én jelentek meg Budapesten, beavatkozásuk az események menetébe fegyveres szembenálláshoz vezetett. A fegyveres ellenállás jelentősebb bázisai Pesten a Corvin-közbén, a Baross téren, a Práter utcában, a Tompa utcában, a Tűzoltó utcában, Budán a Széna téren és a Móricz Zsigmond körtéren alakultak ki. A főváros külső kerületeiben a legjelentősebb fegyveres csoport Csepelen és Újpesten alakult meg. Az ellenállás jelentős központja lett néhány nappal később a Kilián-laktanya, amelynek parancsnoka Maléter Pál volt. Budapesten a forradalom idején – egyes vélemények szerint – 91 fegyveres csoport működött, mintegy 16 500 fővel.

Győzelem A Budapestről érkező hírek hatására október 24–25-től kezdve tüntetések, felvonulások zajlottak le vidéki városokban, majd községekben is. Sokféle elnevezéssel (forradalmi, nemzeti, demokratikus), de azonos funkcióval helyi bizottságok alakultak, amelyek kézbe vették az egyes települések életét. A gyárakban megkezdődött a munkástanácsok szervezése, az első már október 24-én megalkult az Egyesült Izzóban. Győrről jött létre – október 30-án – a forradalmi szervezetek egyetlen regionális tömörülése, a Dunántúli Nemzeti Tanács. Vezetője Szigethy Attila lett.

Október 25-én, a kijárási tilalom feloldása után hatalmas tömeg gyűlt össze Budapesten a Parlament előtt. A békés tüntetés vérfürdőbe torkollott, a közvélemény szerint a provokációt ÁVH-sok, Gerő hívei hajtották végre. Mások szerint Szerov parancsára a szovjet csapatok nyitottak tüzet, illetve a vidékről felrendelt katonai alakulat. A sortűznek csaknem száz halálos és rengeteg sebesült áldozata lett. A forradalom napjaiban több vidéki városban is történt hasonló eset: Győr, Miskolc, Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Esztergomban, Pápán,

Keckeméten, Debrecenben, Cegléden, Gyöngyösön lőttek államvédelmisták – esetenként katonaság – a tüntetők közé, akik fegyvert és a fegyveres testületeknek a forradalomhoz való csatlakozását vagy elfogott felkelők szabadon bocsátását követelték. Csak a mosonmagyaróvári határórlaktanya előtti sortűznek több mint száz halálos áldozata volt. A terror nem törte meg az ellenállást, elszabadította az indulatot, ami az ÁVH feloszlatásának követelésében öltött testet. Sőt itt sem állt meg, Miskolcon, Mosonmagyaróvárott és Budapesten a sortűzek nyomán feldühödött tömeg az önbíráskodás eszközéhez nyúlt, államvédelmi tiszteket lincseltek meg. Jelenlegi ismereteink szerint a forradalom két hete alatt önkényesen kivégezt vagy halálra kínzott 28 fő közül 23 volt ÁVH-s.

A. Mikojan, M. Szuszlov és Nagy Imre egyetértésével s közös kezdeményezésükre október 25-én Gerő Ernő helyett Kádár János lett az MDP Központi Vezetőségének első titkára. Október 26-án Nagy Imre, Losonczy Géza és Donáth Ferenc a Központi Vezetőség ülésén kezdeményezte, hogy a felkelést nemzeti-demokratikus forradalomná nyilvánítsák, majd a budapesti rendőrfőkapitány, Kopácsi Sándor közvetítésével a kormány tárgyalásokat folytatott a felkelőkkel. Elismerte a létrejött új forradalmi szervezeteket. Közben a kormány is átalakult, helyet kapott benne néhány korábban nem kompromittált kommunista (Gyenes Antal, Lukács György, Babics Antal), valamint a kisgazdapárt egykori vezetői közül Tildy Zoltán és Kovács Béla.

Október 26-án az ELTE Bölcsészettudományi Karán megalakult az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, amely röplapjain a nemzeti egység megvalósításáért szállt síkra. „Magyarok! Dicsőséges forradalmunk távolról sem fejeződött be. A veszély nem múlt el. A magyar nép egyöntetű követelése és kormányunk ismételt nyilatkozatai nem minden oldalról találtak megnyugtató visszhangra. A szovjet csapatok még nem kezdték meg a kivonulást hazánk területéről. Ezért készen kell állnunk, olyan egységbe kell forrnunk, amilyenbe a forradalom napjai kovácsoltak bennünket! – szölt az egyik felhívás. – Tegyük félre a pártoskodást, amely a nemzeti erők megosztásához vezet. Az egyetemi ifjúság felhív minden pártot és politikai csoportosulást, hogy szűkebb pártérdekeit ideiglenesen félretéve a forradalom és nemzeti szabadságharc győzel-

még minden erejével nemzeti egységünk és védelmi képességünk erősítésén munkálkodjék! A független szabad Magyarországot csak valamennyi magyar összefogása teremtheti és mentheti meg."

Az MDP PB Mikojan és Szuszlov jelenlétében az éjszaka folyamán megtárgyalta a Kádár János által beterjesztett tervezetet, amelynek a lényege az „ellenforradalom” radikális átértékelése (tűzszünet, a szovjet csapatok kivonása, az ÁVH feloszlata) volt, s ezt a PB elfogadta. Együttal jóváhagyták a Szabad Nép másnapi, október 28-i vezércikkét. *A híven az igazsághoz* c. vezércikk a fordulat első nyilvános jele volt. „Nem értünk egyet azokkal, akik az elmúlt napok eseményeit sommásan ellenforradalmi, fasiszta puccskísérletnek minősítik – írta az újság. – ...Látnunk kell végre, hogy egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nagy nemzeti demokratikus mozgalom fejlődött ki hazánkban, melyet az elmúlt évek önkénye a felszín alá szorított, de az utóbbi hónapokban a szabadság első szellőjétől lángra gyúlt. Ez a mozgalom fejezte ki a munkások igényét arra, hogy valóban az üzemek gazdáivá váljanak. Ebben a mozgalomban fejeződött ki a parasztság emberi igénye arra, hogy szabaduljon meg az örökös létbizonytalanságtól és indokolatlan zaklatástól, élje a maga egyéni vagy szövetkezeti életét a kedve és a vágya szerint. Ezt a mozgalmat erősítette a kommunista és a pártunkívüli értelmiségiek harca az alkotómunka szabadságáért és rendszerünk morális tisztaságáért."

Az ELTE központi épületében Ádám György és Markos György vezetésével megalakult a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága azzal a céllal, hogy egységbe fogja a Magyar Írók Szövetségét, a Magyar Újságírók Országos Szövetségét, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot, a Petőfi Kört, az újjáéledő NÉKOSZ-t és a forradalom mellé álló, törekvéseit támogató többi értelmiségi szervezetet.

Nagy Imre a pártvezetésben és a szovjet nagykövetségen folytatott viták, illetve tárgyalások után október 28-án meghirdette a tűzszünetet. Rádiónyilatkozatban jelentette be, hogy tárgyalások kezdődnek a szovjet csapatok Budapestről történő kivonásáról, megszüntetik az ÁVH-t, a rend fenntartását a felkeléssel rokonszenvező budapesti rendőrségre, a honvédségre és az ezek kötelékébe bevonni szándékozott felkelő alakulatokra alapozzák, felemelik az alacsony fizetéseket és nyug-

díjakat, javaslatot tesznek a Kossuth-címer visszaállítására és március 15. újból nemzeti ünneppé nyilvánítására. Az MDP vezető szervei feloszlottak, a párt élére elnökség került. Elnök: Kádár János, tagok: Apró Antal, Kiss Károly, Münnich Ferenc, Nagy Imre és Szántó Zoltán. A leginkább kompromittált pártvezetők, Gerő, Hegedűs András, Kovács István, Piros László és mások a Szovjetunióba távoztak.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa a Szovjetunió ellenszavazatával és Jugoszlávia tartózkodásával napirendre tűzte a „magyar kérdést”. Úgy tűnt, a siker teljes: a kormány összhangba került a forradalmi követelésekkel, s a külföld is garanciákat igyekszik nyújtani.

Október 30-án a szovjet csapatok megkezdték a kivonulást Budapestről. Király Béla és Kopácsi Sándor vezetésével megalakult a Nemzetőrség, amelynek feladata a rend helyreállítása és az esetleges provokációk elhárítása volt. Ezekben a napokban a legtöbb börtönből kiszabadították a politikai foglyokat. Számos helyen azonban köztörvényes bűnözők is szabadlábra kerültek. (Későbbi adatok szerint a forradalom alatt összesen 9962 köztörvényes elítélt és 3324 politikai fogoly szabadult ki.)

Az ÁVH feloszlata nem csökkentette a korábbi napokban elindult gyűlölethullámot, ami október 30-án a budapesti Köztársaság téri pártház ostromához vezetett. A pártház elleni támadásban kb. 5-600 fő vett részt. Emellett több ezer ember szemlélte végig a támadást. A fegyveres csoportok mintegy háromórás harc után – miután az ostromlótak megsegítésére küldött honvédségi tankok átálltak a támadók oldalára – elfoglalták a pártházat. Mező Imrét, a pártbizottság Nagy Imrével rokonszenvező titkárát halálos lövés érte, a magukat megadó védők közül többet lemészároltak, megglincseltek. A harcban számos felkelő veszítette életét. A védők közül 23 áldozata volt az ostromnak és a népítéletnek.

Október 30-án délután Nagy Imre miniszterelnök – szovjet jóváhagyással – sorsdöntő bejelentést tett: Magyarországon megszűnik az egypártrendszer, és a „kormányzást az 1945-ben újjászűletett koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira” helyezik. Még ezen a napon a honvédség rétsági alakulata Pállinkás (Pallavicim) Antal őrnagy vezetésével a kormány utasítására felsőpetényi házi őrizetéből

kiszabadította Mindszenty József hercegprímást. A kormányon belül egy szűkebb kabinet létesült Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kovács Béla, Erdi Ferenc, Kádár János, Losonczy Géza és az SZDP által később kijelölendő személy részvételével. Bejelentették, hogy a felkelőket bevonják az új karhatalom szervezésébe, eltörlik a parasztságot sújtó begyűjtési rendszert, tárgyalásokat kezdenek a szovjet csapatok teljes kivonásáról, és megkezdik a szabad választások előkészítését.

1956. október 30-án a szovjet kormány is olyan nyilatkozatot adott ki, amelyben kinyilvánította készségét a szovjet csapatok magyarországi és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok területén való tartózkodásának megtárgyalásáról. A Magyarországra vonatkozó szöveg a következő volt: „A szovjet kormány a magyar kormány kérésére hozzájárult ahhoz, hogy szovjet katonai alakulatok vonuljanak be Budapestre avégett, hogy a Magyar Néphadseregnek és a magyar karhatalmi szerveknek segítséget nyújtsanak a városban a rend helyreállításához. A szovjet kormány szem előtt tartva, hogy a szovjet alakulatok további magyarországi tartózkodása ürügyül szolgálhat a helyzet fokozottabb kiélesedésére, utasítást adott a katonai parancsnokságának, hogy vonja ki a szovjet alakulatokat Budapestről, mihamarabb ezt a magyar kormány jónak látja. Ugyanakkor a szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő államok kormányával a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.” A nyilatkozat továbbá elismerte a korábbi gazdasági együttműködés hibáit, az életszínvonal problémáit, és sajnálatát fejezte ki, hogy a magyarországi események vérontáshoz vezettek, majd így zárult: „A népi demokratikus Magyarország szocialista vívmányainak védelme az adott pillanatban a munkások, parasztok, az értelmiség és az egész dolgozó magyar nép legfőbb és szent kötelessége.”

Pártok a forradalomban

Október 31-én az MDP – október 28-án létesített – elnöksége kimondta a párt feloszlását, s helyette új párt megalakítását határozta el. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) még e nap délutánján a Nádor utcai pártközpont épületében, Kádár János vezetésével megtartotta első ülését.

sét, amelyen körülbelül százan vettek részt. November 1-jén reggel – vagy délelőtt – Kádár János lemezre mondta az előző napon jóváhagyott nyilatkozatot, amelyet a rádió az esti órákban közvetített. „Rákosiék súlyosan megsértették nemzeti tisztességünket és önérzetünket, amikor semmibe vették hazánk szuverenitását, szabadságát és könnyelműen tékoztatták nemzeti vagyónukat – hangzott a nyilatkozat. – Népünk dicsőséges felkelése lerázta a nép, az ország nyakáról a Rákosi-uralmat, kivívta a nép szabadságát és az ország függetlenségét, amely nélkül nincs, nem lehet szocializmus. Bátran elmondhatjuk, ennek a felkelésnek eszmei és szervezeti előkészítői a ti soraitokból kerültek ki. A magyar kommunista írók, újságírók, egyetemisták, a Petőfi Kör fiataljai, munkások, parasztok ezrei, a hazug vádak alapján bebörtönzött régi harcosok az első sorokban küzdöttek a Rákosi-féle önkényuralom és kalandorpolitika ellen. Büszkéek vagyunk arra, hogy a fegyveres felkelésben, annak vezetésében becsülettel helytálltatok, áthatva igaz hazaszeretettől, a szocializmus iránti hűségtől.” A kiáltványból kitűnően ekkor egy új, szellemiségében, politikai felfogásában az MDP-től teljesen elütő párt létrehozásáról volt szó. Ezt az is kifejezte, hogy az MSZMP Intéző Bizottságában Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre és Szántó Zoltán kapott helyet.

Továbbá a kiáltvány azt is leszögezte, hogy „Az új párt egyszer s mindenkorra szakít a múlt bűneivel! Védi és védeni fogja mindenkivel szemben nemzeti becsületünket, hazánk függetlenségét. Ezen az alapon, a nemzeti függetlenség alapján építi ki testvéri viszonyát a világ minden haladó szocialista mozgalmával és pártjával. Ezen az alapon, a nemzeti függetlenség alapján kívánunk baráti viszonyt minden közeli és távoli országgal, elsősorban a szomszédos szocialista országokkal. Védi és védeni fogja a Magyar Köztársaság vívmányait, a földreformot, a gyárakat, a bankokat, a bányák köztulajdonba vételét, népünk vitathatatlan szociális és kulturális eredményeit. Védi és védeni fogja a demokrácia és a szocializmus ügyét, melynek megvalósítását nem idegen példák szolgai másolásával, hanem országunk gazdasági és történelmi sajátosságainak megfelelő módon és úton keresi, támaszkodva a sztálinizmustól és minden dogmatizmustól mentes marxizmus-leninizmus-

ra, a tudományos szocializmus tanításaira, valamint a magyar történelem és kultúra forradalmi és haladó hagyományaira."

E párt kiépítésére azonban nem maradt idő, a pártvezető, Kádár János ugyanis még november 1-jén este „eltűnt”, pontosabban szólva a szovjet forгатókönyv végrehajtására Moszkvába vitték.

A Magyar Szociáldemokrata Párt – újjászervezésével együtt – október 31-én választotta meg a párt vezetőségét. Elnök Kéthly Anna, a főtitkár Kelemen Gyula, a főtitkárhelyettes Révész András lett. A pártvezetőségből kihagyták azokat a korábbi vezetőket, akik a kommunistákkal 1945 után szorosan együttműködtek és fontos szerepük volt a két munkáspárt „egyesítésében” (Szakasits, Marosán, Rónai Sándor és mások). Kéthly Anna a párt jövőbeni elképzeléseit illetően kijelentette, hogy az államosított gyárakat és bányákat, valamint a földreform eredményeit megmásíthatatlan történelmi tényként kell kezelni, az új kormány munkáját pedig támogatják. Kéthly november 1-jén Bécsbe utazott, ahol a Szocialista Internacionálé vezetőivel találkozott, s megnyerte támogatásukat a magyar forradalom számára.

A Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt néven) október 31-én bontott újra zászlót. A párt főtitkára Farkas Ferenc lett, a népi írók (Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Keresztury Dezső, Németh László, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron és Veres Péter) pedig irányító testületet alkotva a pártelnök funkcióját töltötték be. A Rákosi-rendszert leginkább kiszolgáló korábbi vezetőket (Erdei Ferenc, Darvas József) kihagyták a testületből. A Petőfi Párt is szorgalmazta az ország semlegességének biztosítását, a szocialista vívmányokból pedig mindazok megtartását, amelyek a „nép számára felhasználhatók”. Kodály Zoltán elnökletével az államfői jogok gyakorlását egy Nemzeti Főtanácsra kívánták bízni, amíg „felemás helyzet” van az országban.

A Független Kisgazdapárt október 30-án alakult újjá, és egyúttal megalakította a párt intézőbizottságát is. Ennek tagjai Adorján József, Csorba János, Kővágó József, Németh Imre, Pártay Tivadar, Rácz István, B. Szabó István és Szemes József lettek, a párt elnökévé november 3-án Kovács Bélát választották. Az intézőbizottság megalakulása után B. Szabó kijelentette: „A kisgazdapárt tulajdonképpen az 1930-as prog-

ramjából indul ki, s célja az egész magyar népnek a felemelése, tekintet nélkül a társadalmi állásokra, mert a kisgazdapárt sohasem volt osztálypárt, a kisgazdapártban mindenki megtalálta és megtalálja a jövőben is azt a helyet, melyet az ország építésében vállalni kíván.” Kovács Béla viszont Pécsen, a párt újjáalakuló ülésén azt hangsúlyozta, hogy a régi világról ne álmódjon senki. „A grófok, bankárok és kapitalisták világa végérvényesen lezárult. Nem kisgazda igazán az, aki ma 1939-ben és 1945-ben gondolkodik.” Az FKGP újra kiadta a jelszót: „Isten, Haza, Család! – Független Kisgazdapárt!”

Az 1944 ősze után alakult liberális polgári pártok közül október 31-én újjáalakult a PDP, majd a Magyar Radikális Párt is. Vezetőségválasztásra és programalkotó munkájukra azonban nem került sor. A volt Nemzeti Radikális Párt (Bajcsy-Zsilinszky Endre hajdani pártja) egykori vezetői viszont 1956. november 1-jén kibontakozási tervet készítettek és hoztak nyilvánosságra. Eszerint a stabil kormányzat megteremtésének három feltétele van: 1. Kovács Bélát és Kéthly Annát a kormányba. 2. Hasonlóan a harcoló ifjúság képviselőit is. 3. Meg kell maradni azon az alapon, hogy a kormányzat bázisa a harcoló ifjúság és az 1945-ben alakult négy koalíciós párt. Ezekből – azonos számú delegátussal – testületet kell alakítani, amelyet ki lehet egészíteni a „magyar közélet zárt számú, személyi súllyal bíró tényezőiből (pl. Mindszenty primás, Ravasz László, Kodály Zoltán)”. E testületnek a szűkebb kabinet tagjain kívül a minisztereket is ki kell cserélnie, és olyan kabinettet kell összeállítania, amely pártszempontoktól függetlenül alkalmas az ügyek vitelére. Ezt a dokumentumot, amelyet programnak is nevezhetünk, Bodor György, Simándy Pál, Németh Imre, Kertész Dániel, Molnár Sándor, Thury Levente, Talpassy Tibor, Szalánczy Károly, Gulyás József és Erdős János jegyezte, illetve írta alá.

A Magyar Függetlenségi Párt 1956. október 31-én alakult újjá. Vezetői – elnök: Hornyák Tibor, alelnökök: Gémes József és Bozai Ferenc, szervezőtitkár: Fazekas György, irodavezető: Hulica Tivadar, pénztáros: Fodor Simon – továbbra is a polgári eszmék képviselésének gondolatát, az 1947-es program tényleges valóra váltását vallották.

A Magyar Szabadság Párt november 1-jén alakult meg. Az elnök P. Ábrahám Dezső, a főtítkár Kálmán Szilviusz György, a vezetőség tagjai

pedig Haray Béla, Vásáry József és Palla Sándor lettek. Programnyilatkozatuk kimondta: „A párt nevében hordja jellegét és alapját: az emberi és nemzeti szabadságot, minden állampolgár elidegeníthetetlen és el nem rabolható jogát. Nem ismer sem osztály, sem foglalkozás, sem felekezet szerinti különbséget, amely megoszthatja a magyar társadalmat, kiélesítheti az ellentéteket.”

A Demokrata Néppárt 1947-ben megválasztott képviselői közül a nem emigrált Farkas Dénes, Keresztes Sándor, Mihelics Vid és Székely Imre Kálmán október 30-án kezdte meg a párt újjászervezését. A DNP képviselői újra felajánlották szolgálatukat az ország megmentése érdekében, lényegében annak a kereszténydemokrata programnak a szellemében, amelyet 1947 augusztusában elfogadtak és megszavaztak. Megjelentették korábbi lapjukat, a Hazánkat is. A párt szervezése megindult Nyugat-Dunántúlon is.

Dr. Varga Endre 1956. november 1-jén a rádióban jelentette be a Katolikus Néppárt működésének megkezdését. Ők Mindszenty hercegprímás szellemében kívánták a „rend, a biztonság, a béke helyreállítását, a megbékélést és megbocsátást, de ugyanakkor a szilárd erkölcsi alapon épülő jogrend keretében a bűnösök és cinkosok félreállítását. De nem az elvakult bosszú, hanem a keresztény humanitás jegyében.”

A Keresztény Demokrata Néppártot október 31-én Mikó Árpád elnök és Molnár György főtítkárszervezte újjá. A meglehetősen bizonytalan összetételű párt sajtóértesülések szerint arra vállalkozott, hogy „Felekezeti különbség nélkül minden magyar embert, aki a keresztény etikát magáévá teszi, szívesen lát soraiba. Egyetlen feltétel, hogy a jelentkező mind az elmúlt Rákosi–Gerő-korszak, mind a fasiszmus bűneiben teljesen bűntelen legyen.”

1956. november 1-jén alakult meg a Keresztény Magyar Párt dr. Zajgóvári Károly ügyvéd elnöklétével. Programjuk – többek között – állást foglalt egy új választások kiírása és a többpártrendszer bevezetése, az emberi szabadságjogok törvénybe iktatása, a szabad vallásgyakorlat, szabad kereskedelem, a kis- és középipari üzemek visszaadása, a teljes tanszabadság bevezetése és az egyetemek autonómiájának helyreállítása mellett.

Keresztény Demokrata Párt néven több csoportosulás is jelentkez-

zett. 1956 őszén Olasz Gyula szervezte a Keresztény Nemzeti Pártot, Polla István a Keresztény Néppártot. Rajki Márton Mór Keresztény Szocialista Párt néven tett kísérletet párt létrehozására. A Keresztény Front pedig 1956. október 31-én jelentkezett azzal a céllal, hogy megalkulásuk esetén az összes keresztény csoportosulás és párt összefogását vállalja. A szervezet elnöke Soltész Jenő volt.

A forradalom utolsó napjaiban zászlót bontó kereszténydemokrata erők és pártok jövőre vonatkozó elképzeléseit mintegy összegezte a Jézus Szíve Szövetség november 3-án megjelenő hetilapjának, a Szívnek a *Mir akarunké* c. vezércikke. Mint hangsúlyozta, „arra kell törekedni, hogy az értelmiség, ipari munkásság és parasztság még közelebb kerüljön egymáshoz, és az a szellem állandósuljon, amely a csodaszámba menő forradalom napjaiban megvalósult”.

Röplapon jelentkezett a Nemzeti Forradalmi Párt. Illés István vezetésével október 31-én alakult meg a Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt. Követelései között volt a magánkezdeményezés támogatása, az államosítások eredményeinek megtartása, nemzeti egység és összefogás megteremtése stb. 1956 októberének utolsó és novemberének első napjaiban 32 párt, illetve pártjellegű alakulat jött létre Magyarországon.

A forradalom idején újjászerveződött pártok – köztük a polgáriak is – jelenleg hozzáférhető programjaikból az az általánosabb következtetés vonható le, hogy egyik párt sem lépett fel olyan igénnyel, amely a második világháború előtti politikai vagy társadalmi rendszer visszaállítását igényelte volna. Többen az 1945–47-es évek koalíciós hagyományaihoz nyúltak vissza, de nem a visszaállítás igényével. Minden működését megkezdő „rég” és új politikai párt kívánta az ország semlegességének deklarálását. Egyetértés mutatkozott a parlamentáris demokrácia visszaállításában is. Valamennyien a polgári és emberi szabadságjogok tiszteletben tartását tűzték zászlajukra, s ezzel együtt követelték a szólás-, sajtó-, gyülekezési és egyesülési szabadságot. Állást foglaltak a magántulajdon védelme, a magánvállalkozás megerősítése és a szabad kereskedelem megvalósítása mellett.

A jelentősebbnek mutakozó pártok nem kérdőjelezték meg, sőt kiálltak az 1945 utáni alapvető vívmányok, így a bányák, a gyárak és a bankok államosítása, a szociális vívmányok, valamint a földreform

eredményeinek védelmében. Többségük, pontosabban a jelentősebbek igényelték a független szakszervezetek megalakítását, a munkások jogai védelmének biztosítását, s ezzel azok körében népszerűek lettek. A „kibontakozási tervek” készítői pedig olyan alkotmányos formák kidolgozására törekedtek, amelyek kommunista túlsúly nélkül stabilabbá tették volna a többpártrendszert Magyarországon. 1956 novemberében azonban mindez igen hosszú időre lekerült a napirendről.

1956-ban sem született olyan jogszabály, amely a forradalom idején alakult vagy újjászerveződött pártok feloszlatásáról, illetőleg működésük megszüntetéséről intézkedett volna. (Hazánkban csak az alkotmány 1972. évi módosításával deklarálták az egypártrendszert. – I. L.)

Október 31-én kora délután Nagy Imre beszédet mondott az Országház előtti téren, és a szűkebb kabinet döntése alapján bejelentette, hogy tárgyalások kezdődtek Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépéséről, a szovjet csapatoknak az országból történő kivonásáról, s október 23-a nemzeti ünnep lesz. Másnapi rádiónyilatkozatában azt is hangsúlyozta: „A magyar nép, a függetlenség és egyenjogúság alapján az ENSZ alapokmánya szellemének megfelelően igaz barátságban kíván élni szomszédaival, a Szovjetunióval és a világ valamennyi népével. Nemzeti forradalma vívmányainak megszilárdítását és továbbfejlesztését óhajtja, anélkül, hogy bármelyik hatalmi csoportosuláshoz csatlakoznék... Felhívással fordulunk szomszédainkhoz, a közeli és távoli országokhoz, hogy tartsák tiszteletben népünk megmásíthatatlan elhatározását.” Az első két bejelentés azonban már a nemzetközi politika és egyensúly alapkérdéseit érintette. Moszkvában október 31-én dőlt el a magyar forradalom sorsa.

A forradalom leverése A nemzetközi politikában részben elterelte a figyelmet a magyar forradalomról a Szezei-csatorna körüli válság, amely 1956. október 29-én a csatorna elleni izraeli támadással, majd Anglia és Franciaország fegyveres beavatkozásával csaknem háborús konfliktussá szélesedett. Október 29-én J. F. Dulles amerikai külügyminiszter üzenetet küldött Hruscsovnak, amelyben leszögezte, hogy az Egyesült Államok nem tekinti potenciális

katonai szövetségesének a kelet-európai államokat, így Magyarországot sem. Moszkvában pontosan értették az üzenet valódi tartalmát: semmiféle katonai és lényeges diplomáciai nehézséggel nem kell számolniuk a magyar kérdés „megoldása” tekintetében. Október 31-én az SZKP elnöksége határozatot hozott a magyar forradalom katonai erővel történő leverésére.

Hruscsov az ülésen az előző napi nyilatkozat felülvizsgálását indítványozta, és javasolta: „a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon”. Jellemző volt az indoklása: „Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel és azonnal támadást indítanak. A kivonulással a pozíciónk gyengeségét demonstrálnák. Pártunk ez esetben nem értene meg bennünket. Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot is. Nincs más választásunk.” Nyomban megkezdődtek a katonai és diplomáciai előkészületek is. A Magyarország elleni katonai akció, a „Forgószerű” hadművelet tervének elkészítésével G. K. Zsukov marsall honvédelmi minisztert, előkészítésével I. Sz. Konyev marsallt, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnokát bízták meg.

Hruscsov október 31-én Liu Sao-csival is egyezettette a magyar forradalom elleni szovjet katonai fellépés tervét, és Kína erkölcsi támogatását kérte Budapest megszállásához és a Nagy Imre-kormány megdöntéséhez. Miután megkapta a kínai vezetés beleegyezését, G. Malenkov és V. Molotov kíséretében Hruscsov 1-jén Bresztbe repült, ahol a lengyel vezetőkkel (W. Gomulka, J. Cyrankiewicz, E. Ochab) tárgyalt. November 2-án Hruscsov és Malenkov Bukarestbe repült, ahol elnyerte a román, a bolgár és a csehszlovák vezetők beleegyezését és támogatását a katonai megoldáshoz. Onnan még aznap Brioni szigetére érkeztek, ahol egy éjszakán át tárgyaltak J. B. Titóval és a jugoszláv vezetőkkel a teendőkről. Tito teljes beleegyezését és hozzájárulását adta a terv végrehajtásához. Így a döntés a szocialista országok közös döntésévé változott. November 3-án Hruscsov hazatért. J. Andropov még aznap komor hangvételű jegyzékében figyelmeztette a magyar kormányt követelései irreális voltára. Jellemző volt az is, hogy a Moszkvában tartózkodó Rá-

kosi Mátyás már október 23-án a szovjet csapatok közbelépését javasolta Hruscsovnak, majd a Moszkvába menekült volt vezetőkkel (Gerő, Hegedűs, Révai, Piros stb.) együtt részt vett a szovjet rendcsinálási tervek előkészítésében.

Nagy Imre még november 1-jén átvette a külügyminiszteri tárcát, majd magához kérette J. Andropovot, és tiltakozott az újabb szovjet egységek Magyarországra érkezése ellen. Közölte azt is a szovjet nagykövettel, hogy hazánk kilép a Varsói Szerződésből, kinyilvánítja semlegességét, és ennek megvédése érdekében az ENSZ-hez és a négy nagyhatalomhoz fordul. November 1-jén Nagy Imre mindezeket tényként, kormánydöntésként a rádióban is bejelentette, s táviratot küldött Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkárnak, amelyben – utalva az újabb szovjet csapatok Magyarországra érkezésére – közölte: Magyarország felmondja a Varsói Szerződést, kinyilvánítja semlegességét, és kérte, hogy a magyar kérdést az ENSZ tűzze a legközelebbi közgyűlés napirendjére.

November 2-án Nagy Imre miniszterelnök újabb táviratot küldött az ENSZ főtitkárnak, amelyben közölte: további szovjet katonai alakulatok érkeztek Magyarországra, és ismertette a szovjet csapatkivonások érdekében tett magyar diplomáciai lépéseket. Kérte, hogy az ENSZ és a nagyhatalmak ismerjék el hazánk semlegességét, és a Biztonsági Tanács járjon el annak érdekében, hogy a tárgyalások a magyar és szovjet fél között megkezdődhessenek.

November 2-án kinevezték a szovjet csapatok kivonásának részleteiről tárgyaló magyar delegációt: Erdei Ferenc, Maléter Pál, Kovács István vezérőrnagy és Szűcs Miklós ezredes. Kormányküldöttséget neveztek ki, hogy Varsóban tárgyaljon a Szovjetunióval a Varsói Szerződés felmondásának végrehajtásáról, s újabb szóbeli jegyzékben tiltakozzanak a folytatódó szovjet csapatmozdulatok ellen. A kormány határozott az ENSZ-közgyűlésre utazó magyar delegáció összetételéről is (Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kéthly Anna és Kovács Béla).

A budapesti munkástanácsok küldöttjei november első napjaiban sorozatos tanácskozásokat folytattak, s támogatásukról biztosították Nagy Imre kormányát. Felhívást adtak ki a munka november 5-i felvételére. Számos helyen már 3-án, szombaton megkezdődött a munka,

Budapest több helyén elindult a villamos- és az autóbusz-közlekedés; volt, ahol már hozzáláttak a romok eltakarításához is.

November 3-án délben a Parlamentben megkezdődtek a magyar-szovjet tárgyalások a csapatkivonás részleteiről, s abban is megállapodtak, hogy a megbeszélések a szovjet parancsnokságon folytatódnak este 10-kor. Még ezen a napon átalakult a kormány. Miniszterelnök és külügy-miniszter: Nagy Imre; államminiszterek: Tildy Zoltán, Kovács Béla, B. Szabó István (FKGP); Bibó István, Farkas Ferenc (Petöfi Párt); Kádár János, Losonczy Géza (MSZMP); Fischer József, Kelemen Gyula, Kéthly Anna (SZDP); valamint Maléter Pál mint honvédelmi miniszter.

Közülük Kádár János ekkor már nem vett részt a kabinet munkájában. Mint már szó volt róla, Kádár november 1-jén este Münnich Ferencsel együtt a szovjet nagykövetségre távozott, majd onnan Moszkvába, ahol 3-án délután Hruscsov is fogadta őket a Kremlben. Gyakorlatilag Hruscsov alakította ott meg az SZKP elnökségének a képviseletében az új magyar kormányt, s jelölte ki Kádárt miniszterelnöknek. Kádárék ezután 3-án este, Ungvár érintésével elrepültek Szolnokra.

November 3-án Budapesten is felgyorsultak az események. Tildy Zoltán és Losonczy Géza nemzetközi sajtótájékoztatót tartott az Országházban a magyar-szovjet tárgyalások állásáról, s ezzel együtt hitet tettek a forradalom vívmányai mellett, leszögezve azt is, hogy a kormány nem fogja tűrni a kapitalizmus visszaállítását.

Este 8 órakor a rádióban elhangzott Mindszenty József beszéde. „Nem kell szakítanom múltammal. Isten irgalmából ugyanaz vagyok, mint aki voltam bebörtönzésem előtt” – kezdte szövegét Mindszenty. A külföld számára hangsúlyozta, hogy Magyarország kis nemzet, ezért barátságban, zavartalan, békés, kölcsönös megbecsülésben kell lennie az Amerikai Egyesült Államokkal és a „hatalmas orosz birodalommal”, és jó viszonyt kell kiépíteni a szomszédos országokkal. Reményét fejezte ki egyúttal, hogy a szovjet csapatokat mihamarabb kivonják hazánk területéről. A forradalmat szabadságharcnak minősítve megtagadott mindenféle együttműködést a „bukott rendszer örököseivel”, s legfontosabb belpolitikai célként azt jelölte meg, hogy „jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szoci-

ális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kulturnacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni". Kijelentette továbbá azt is, hogy nem kíván szembehelyezkedni a történelmi haladással, de azt természetesnek találja, hogy az egyház „nagy múltú és nagy értékű intézményeiről” gondoskodni kell. A leg-sürgetőbb teendőként – így – a hitoktatás szabadságának azonnali visszaállítását, a katolikus egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását jelölte meg.

Este 10 órakor Tökölön, a magyarországi szovjet haderők főparancsnokságán folytatódtak a délelőtt megkezdett tárgyalások. Éjfél után azonban a magyar delegációt letartóztatták A. I. Szerovnak, a KGB vezetőjének irányításával.

1956. november 4-én hajnali 4 órakor a szovjet csapatok általános támadást indítottak Budapest és a nagyobb városok ellen. 5 óra 20 perckor Nagy Imre drámai hangú rádióbeszédben hozta az ország és a külföld tudomására: „Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.” A felhívás után a rádió a Himnusz, majd a Szózatot közvetítette. Nem sokkal később Nagy Imre elhagyta a Parlamentet, és munkatársainak egy csoportjával együtt a jugoszláv követségre távozott.

Nagy Imre rádiószózatával csaknem egy időben a szolnoki rádió hullámhosszán egy közlemény hangzott el, amely szerint megalakult a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány”, és a Szovjetunió fegyveres erőinek segítségével megkezdte harcát az „ellenforradalom” felszámolására.

A KÁDÁR-KORSZAK

Ellenállás és megtorlás 1956. november 4-én a Szovjetunió hadüzenet nélkül indított háborút a forradalmi Magyarország ellen. November elején, a „Forgósél” hadművelet megkezdése után körülbelül 100 ezer szovjet katona és tiszt tartózkodott Magyarországon és 52 magyar helyőrséget fegyvereztek le, illetve vették fel a harcot az ellenállókkal szemben. A Honvédelmi Minisztériumban tartózkodó Janza Károly altábornagy és Uszta Gyula, Váradi Gyula és Kovács Imre vezérőrnagyok még a támadás megkezdésekor, november 4-én hajnalban megtiltották a csapatoknak az ellenállást. Nagy Imre miniszterelnök néhány perccel 6 óra előtt a rádión keresztül visszatérésre szólította fel a Tököltre távozott tárgyaló küldöttséget. Reggel 7 és 8 óra között a Juta-domb környékén a fővárost védő honvéd- és nemzetőr-alakulatok tüzet nyitottak arra a menetoszlopra, amely az elfogott magyar tárgyaló küldöttséget, valamint az őket kísérő szovjet és ÁVH-s egységeket szállította. Több szovjet járművet kilőttek, s ezért az oszlop kénytelen volt visszafordulni Tököltre. Maléter Pált és társait így délután helikopterrel szállították Tökölről Mátyásföldre.

A Parlamentben tartózkodó Bibó István november 4-én hajnalban készítette el híres *Nyilatkozatát*, amely leszögezte: „Magyarországnak nincs szándékában szovjetellenes politikát folytatni, sőt teljes mértékben benne akar élni a kelet-európai népek ama közösségében, kik életü-

ket a szabadság, igazságosság és kizsákmányolásmentes társadalom jegyében akarják berendezni. A világ színe előtt visszautasítom azt a rágalmat is, mintha a dicsőséges magyar forradalmat fasiszta vagy antiszemita kilengések szennyezték volna be; a harcban osztály- és felekezeti különbség nélkül részt vett az egész magyar nép, s megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és különböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hatalom és a hazai hóhérkülönítményesek ellen fordult... A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget, egy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőséggnek ne tekintse, s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyverével éljen... Fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban: egy napja kapcsolódtam be a kormány munkájába, a katonai helyzetről tájékozódva nem vagyok, felelőtlenség volna tehát tőlem a magyar ifjúság drága vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek közös és bátor döntését leigázott nemzetem szabadsága érdekében...⁷

A felkelők Budapest számos pontján tüzelőállást foglaltak el a megszállókkal szemben, a Mecséri János alezredes parancsnoksága alatt álló egység Pesterzsébet környékén tett hősies kísérletet a túlerővel szembeni ellenállásra, Csepelen november közepéig tartott az ellenállás, az óbudai Schmidt-kastélynál közel száz nemzetőr november 8-ig védte hadállásait. Ezenkívül a fővárosban a Corvin-köz, a Kilián-laktanya, az Almássy tér és a Széna tér voltak a nemzeti ellenállás fontos központjai. Király Béla Budapest katonai parancsnoka szabadságharcos egységeivel a budai hegyekbe vonult, majd Nagykovácsiban rendezkedett be, s egy ütközet után – a túlerő elől – a csoport vezetőivel együtt Nyugatra menekült.

A szovjet megszállók Budapesten kívül Békéscsaba, Dunapentele és Szeged térségében is komoly ellenállásba ütköztek. Pécsert és környékén a felkelők és a bányászszázlój katonái a Mecsekbe vonultak, ahol november 20-ig folytatták az ellenállást.

A szovjet csapatokat az ország egész területén októberben, Budapesten pedig a hadműveletek teljes időszakában a Különleges Hadtest parancsnoka, P. N. Lascsenko altábornagy irányította. A parancsnoksága alatt álló hadművelleti csoport biztosította a magasabb egységek irányítását. November elseje után a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok vezetését a Szolnokra érkező I. Sz. Konyev marsall (1955 és 1960 között a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka volt) vette át. Neki volt alárendelve Malinyinnal az élen a Szovjetunió Fegyveres Erői Vezérkarának hadművelleti csoportja és minden magasabb egység: a Különleges Hadtest, a kárpáti katonai körzetből érkezett 8. gépesített és a 38. összefegyverzeti hadseregek Babadzsanján és Mamszurov altábornaggal az élen, valamint a légierő két hadosztálya és a két légideszantos hadosztály. Budapest városparancsnokának K. F. Grebennyiknek a csapatok hadműveleteihez semmilyen vonatkozásban nem volt köze. Grebennyik az I. A. Szerov hadseregtábornok vezette Állambiztonsági Bizottság (KGB) állományába tartozott.

A magyar veszteségeket illetően ma még bizonytalanok az adataink. Jelenlegi ismereteink szerint a budapesti fegyveres események összességében 2200 ember halálát okozták, az áldozatok fele a VII., VIII., IX., illetőleg a XX., XXI. kerületből került ki. A regisztrált sebesültek száma 19 220-ra volt tehető, s csaknem 200 ezren voltak – többségében fiatal ember –, akik útra keltek, „disszidáltak”, elhagyták az országot.

A szovjet csapatok november 4-i bevonulásával együtt megkezdődtek a letartóztatások is. Szerov tábornok jelentése szerint a szovjet csapatok november közepéig 4700 személyt vettek őrizetbe – más adatok szerint 6380 főt – Magyarországon, közülük 1400 főt letartóztattak, és 860 főt Ungvárra és Sztrijbe deportáltak. Ez utóbbiakat Kádár és Münnich Ferenc többszörös tiltakozására később hazaszállították, és a magyar hatóságok „hatáskörébe” utalták.

1956-ban a magyarországi hadműveletek során a szovjet csapatoknak jelentős veszteségeik voltak. A 2170 főből 670-en a harcok során vesztették életüket, 1500-an pedig megsebesültek. A veszteségeknek több mint a felét még október folyamán szenvedték el, míg az azt követő időszak – az újabb megszállás – valamivel kevesebb emberáldozatba került.

1957 első felében végzett becslés szerint az októberi–novemberi harcok idején hozzávetőlegesen hárommilliárd forintnyi kár keletkezett épületben, termelőberendezésekben és termelőeszközökben Magyarországon. Magából a termelés kiesésből októbertől az év végéig kilenc-, azt követően további körülbelül nyolcmilliárd forintnyi anyagi veszteség eredt. Ugyanakkor a KGST-országok, Kína és Jugoszlávia jelentős – összességében az anyagi érték kiesés nagyságrendjének megfelelő – különböző áru- és devizahitelekkel siettek az ország, illetve a magyar gazdaság megsegítésére. Így a munka megkezdése, a sztrájkok megszűnte után viszonylag gyorsan helyreállhatott a termelés.

A Kádár János vezette „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” november 7-én tette le az esküt az Országházban Dobi István-nak, az Elnöki Tanács elnökének. Ez a kormány addig se magyar, se forradalmi, se munkás, se paraszt nem volt, sőt hivatalosan még kormány se. Eskütétele után nemcsak a vele szemben megnyilvánuló ellenszenv volt általános, hanem az ellenállás is. Az üzemekben állt a munka, majd folyamatos sztrájkhullám bontakozott ki. Az első hetekben semmiféle tekintéllyel és hatalommal nem rendelkezett. Gyűlöltek itthon, s ellenszenv övezte Nyugaton, ahol kezdetben hivatalosan nem ismerték el. A kormány iránt „óriási gyűlölet tapasztalható Budapest népének túlnyomó többségében” állapította meg Aczél György az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. november 11-i ülésén, s ehhez némi önkritikával még azt is hozzátette, „hogy... és szuronyok segítségével, szűk kisebbségként próbáljuk terrorizálni a munkásosztályt és a dolgozó népet azért, hogy a mi általunk esetleg helyesnek tartott programot kieroszakoljuk”. Az első Kádár-kormány tagja lett még Münnich Ferenc elnökhelyettes, a fegyveres erők minisztere, Marosán György államminiszter; Dögei Imre: földművelésügy, Apró Antal: iparügy, Rónai Sándor: kereskedelem, Horváth Imre: külügy, Kossa István, pénzügy, Csanádi György: közlekedés- és postaügyi kormánybiztos, Nyers Rezső: közellátási kormánybiztos. Majd 1957 februárjától Biszku Béla belügy-, Kállai Gyula művelődésügy-, valamint Révész Géza honvédelmi miniszter jutott jelentős szerephez a kormány tevékenységében.

Kádár János személyi hatalma ezután 32 esztendőn keresztül (az 1988 májusában hatalom nélküli pártelnökké való megválasztásáig) ki-

kezdheterlen és megkérdőjelezhetetlen volt. Azok a szovjet vezetők, akik kiválasztották, a maguk szempontjából jól döntöttek. Hűséges, megbízható pártmunkást és fegyelmezett kommunistát, igazi pártkatonát választottak, akiben nem voltak erkölcsi és politikai kételyek, végrehajtotta, amit kértek tőle. Kádárnak csak egy feltétele volt: Rákosiék ne kerülhessenek többé vissza a hatalomba. Ezt a szovjet vezetés megígérte, s ígéretét be is tartotta.

Kádár János vezetésével restaurálták a diktatórikus szocializmust Magyarországon. Münnich Ferenc és Uszta Gyula vezetésével november elején kezdődött a Honvéd Karhatalom szervezése, amelynek létszáma – november végén, a szervezés befejezésekor – Budapesten 5500, vidéken pedig 5000 fő volt. A Belügyi Karhatalom megszervezésére Sós György kapott megbízást. E karhatalmi alakulatokban – amelyeknek feladata a „rend” helyreállítása volt – katonatisztek, rendőrök, volt ÁVH-sok, párttisztviselők és mások vettek részt, akiket a nép – öltözkük alapján – csak pufajkásoknak nevezett. Ezek az alakulatok léptek fel a tüntetők ellen, razziáztak a városokban és a vonatokon, ellenőrizték a gyárakat, középületeket. Igyekeztek megtörni a magyar társadalom ellenállását.

A magyar forradalom utóvédharcai november eleje és december közepe között zajlottak. Kezdetben, s még a fegyveres ellenállás elfojtása után is, a társadalom sztrájkokkal tiltakozott a forradalom eltiprása ellen. November 7-én a MÚOSZ is csatlakozott az országos sztrájkfelhíváshoz. November 12-én a Magyar Írók Szövetsége, az MTA, a különböző művészeti szövetségek, az MTI, a Magyar Rádió, értelmiségi forradalmi bizottságok kiáltványt intéztek az ország népéhez, amelyben leszögezték, hogy a kormánnyal való „alkudozásnak helye nincs.”

November 14-én az Egyesült Izzóban megalakult Nagy-budapesti Központi Munkástanács a kormánnyal való tárgyalásokhoz kiindulóalapnak elfogadta a Bibó István által november 6-án készített tervezetet. Észertint: ki kell vonni a szovjet csapatokat; Magyarország államformája köztársaság; legyen független felelős kormány, népképviselőten és a szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia; a gazdasági viszonyok terén: a kizsákmányolásmentes társadalmi rend

megvalósítása, a földreform és az államosítások eredményeinek megtartása, a magántulajdon védelmével együtt.

A Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom ugyanakkor koalícióba kívánta tömöríteni a demokratikus erőket, és megjelentette az Október Huszonharmadika című lapot. Kodály Zoltán elnöklétével megalakult a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa. Kezdeményezésükre november 23-án délután 14 és 15 óra között elnéptelenedtek a főváros utcái. Budapest az egy hónapja kitört forradalom elfojtása és leverése ellen tiltakozott. Az ellenállás folytatódott.

November 30-án a Budapesten tartózkodó Szuszlov, Malenkov, Arisztov és Szerov megállapodott Kádár Jánossal és Münnich Ferencsel, hogy megkezdik a felkelők bírósági úton való felelősségre vonását, s kijelölték azt a 6-8 vezetőt, köztük a Széna téri Szabó Jánost, akiknek rendkívüli bírósági eljárás alapján történő kivégzésével példát kívántak statuálni.

1956. december 2-a és 5-e között ülésezett az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága, és elfogadta híres-hírhedt, a marxista-leninista oktatásban és a tankönyvekben évtizedeken át idézett határozatát az „ellenforradalom” okairól. Az „ellenforradalom” okaiként a Rákosi-Gerő-klikk súlyos hibáit és bűneit, a Nagy Imre és Losonczy Géza vezette pártellenzék tevékenységét, a „Horthy-fasiszta” és más magyar kapitalista erők aknamunkáját, végül a nemzetközi imperializmust jelölte meg a határozat.

1956. december elején szabad utat kapott a karhatalmi erőszak: 5-én és 6-án mintegy 200 értelmiségi vezetőt és munkástanácstagot tartóztattak le Budapesten. Kormányhatározat született a forradalmi bizottságok és más hasonló elnevezésű szervek megszüntetéséről. 6-án a kormány Budapest több pontján kommunista gyűléseket szervezett, a Nagykörúton vörös zászlós tüntetésre került sor. A tüntetőket dobáló tömeget a karhatalom és a szovjet csapatok próbálták felosztatni. A Nyugati pályaudvarnál tűzharc alakult ki az ellentüntető és a karhatalom között, az összecsapás több halálos áldozatot követelt.

Ebben az időszakban országosan voltak kormányellenes tüntetések (Tatabánya, Gyula, Hódmezővásárhely, Baja, Békéscsaba, Miskolc, Kecskemét, Ózd, Orosháza, Kaposvár, Sarkad, Pécs, Mezőkovácsháza stb.).

December 8-án Salgótarjánban golyózáport zúdítottak a tüntetőkre, több mint hetven fegyvertelen embert gyilkoltak meg. A karhatalom fegyveres beavatkozására került sor Miskolcon és Egerben is. Ezzel egy időben a pufajkások országszerte (városokban és falvakban egyaránt) összeszedték azokat, akiket a forradalom idején a nép bizalma különböző tisztségekbe emelt. Voltak akiket „csak” megvertek, a többieket hosszabb-rövidebb időre internálták.

A kormány 1956. december 11-én a Budapesti Központi Munkástanácsot, a budapesti kerületi munkástanácsokat, a vidéki megyei és városi munkástanácsokat „törvényen kívül” helyezte, és működésüket azonnali hatállyal betiltotta. Két legismertebb, legtovább ellenálló vezetőjüket, Rácz Sándort és Bali Sándort tárgyalás ürügyén a Parlamentbe csalták, és ott letartóztatták.

Az Elnöki Tanács ezzel egy időben az ország egész területére elrendelte a statáriális bíraskodást, amelynek hatálya a gyilkosságra, gyűjtögetésre, rablásra, üzemek megrongálására, fegyver- és lőszerrejtegetésre, illetve robbanóanyag engedély nélküli tartására terjedt ki. Majd 1957. január 5-én egy újabb rendelettel a kormány a halálbüntetést kiterjesztette a sztrájkra és a sztrájkra való felbujtásra is.

Az MSZMP IKB 1957. április 2-i ülésén Kádár János kijelentette, hogy „az országban aktivizálódtak, felléptek, hatalmat ragadtak kezükbe horthysta katonatisztek, csendőrök stb. Ezeknek ügyét... ugyan tárgyalni nem is kell. Meg kell csinálni a népbíróságot, és ahol csak olyan volt horthystákkal találkozunk, akik vettek maguknak bátorságot és disznóságokat csináltak, körmenetben kell bíróság elé állítani, halálra ítélni és kivégezni.” Majd néhány nappal később – április 5-én szintén a párt legfelsőbb fórumának ülésén – így érvelt: „Ami az ellenforradalommal való leszámolást illeti... a fáról levertünk egy csomó levelet, de a törzsét még nem vágtuk ki. Mi – szögezte le – ennek tudatában fokozni akarjuk a harcot... Ha mi ezekkel nem számolunk le a bűnük arányában megfelelő szigorúsággal, akkor a magyar népnek soha nyugta nem lesz... itt nem kell kitalálni bűnöket... egy kicsit szigorúbban kell a dolgot kézbe venni.” A rögtönbíraskodást csak 1957 november elején szüntették meg.

Az értelmiségi ellenállás megtörését szolgálta, hogy január 18-án a

belügyminiszter felfüggesztette a Magyar Írók Szövetségének működését, január 20-án pedig a MÚOSZ tevékenységét tiltotta be.

A megtorló intézkedésekhez ösztönzést adtak a „testvérpártok”, amelyek nemcsak anyagiakkal támogatták a Kádár-kormányt, hanem 1957. január 1–4-i budapesti találkozójukon erre vonatkozó tanácsaikkal – az „ellenforradalmárok” kemény megbüntetése, példák statuálása – is ellátták magyar elvtársaikat.

1957 februárjában megszervezték a Munkásőrséget, amelynek célja „a kommunisták, a szocializmushoz hű munkások és parasztok felfegyverzése”, feladata pedig az volt, hogy a népköztársaság egyéb fegyveres erőinek és testületének segítséget nyújtson a „néphatalom, a rend, az építőmunka védelmében”. Első jelentősebb akciójuk a MUK (Márciusban újra kezdjük!) megakadályozása, illetve a március 15-re szervezett megmozdulások felszámolása volt. A Munkásőrség összlétszáma rövidesen elérte a 60 ezer főt, s később a rendőrséggel együtt különböző rendfenntartó feladatokat látott el.

1957. március 20 és 28. között Kádár János vezetésével párt- és kormánydelegáció járt a Szovjetunióban. A tárgyalások eredményeként 1957-ben Magyarország közel 900 millió rubel értékű árut kapott hitelbe, jegyzőkönyvet írtak alá a hazánkban „tartózkodó” szovjet csapatok jogi helyzetéről. Megállapodtak abban is, hogy a még az 1956. november 22-én a budapesti jugoszláv követségről Romániába rabolt Nagy Imrét és társait bíróság elé állítják, cserébe a szovjet vezetők megígérték Kádárnak, hogy nem engedik vissza Magyarországra Rákosit és klikkjét. (Gerőék később visszajöhetnek, Rákosi Mátyás viszont haláláig, 1971. február 5-ig a Szovjetunióban maradt.)

A készülődő politikai perek végrehajtására – ahogy ezt Kádár említett felszólalásában szorgalmazta – 1957. április 6-án felállították a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsát, amelynek ítéletei ellen fellebbezni nem lehetett. A letartóztatások tovább folytatódtak, s a statáriális eljárások mellett most már megkezdődtek a népbíróági tárgyalások.

1957 áprilisában Romániában letartóztatták Nagy Imrét és társait, majd Budapestre szállították őket, és megkezdték a per előkészítését. Augusztus elejére elkészült a vádirat, amelyet Moszkvának is bemutatnak. Szovjet kérésre az eredetileg az ENSZ szeptemberi rendkívüli köz-

gyűlése utánra időzített pert elhalasztották a moszkvai kommunista csúcstalálkozóig (1957. november). 1957. december 21-én az MSZMP KB zárt ülése úgy határozott, hogy „szabad folyást enged a törvényes eljárásnak”. Gyorsan elkészült az ügyészégi vádirat, s a tárgyalás 1958. február 5-én megkezdődött. Ekkor újabb halasztási kérelem érkezett Moszkvától a nyugati nagyhatalmak tervezett csúcstalálkozója miatt.

Az újrakezdett bírósági tárgyalást végül 1958. június 9. és 15. között folytatták le, zárt ajtók mögött. Nagy Imre a vádakát végig tagadta, és nem ismerte el a bíróság illetékességét. A halálos ítélet elhangzása után nem kért kegyelmet, „A halálos ítéletet, amelyet rám az igen tisztelt népbírósági tanács kirótt, én a magam részéről igazságtalannak tartom, indoklását nem tartom megalapozottnak, és ezért a magam részéről – bár tudom, hogy fellebbezésnek helye nincs – elfogadni nem tudom – mondotta Nagy Imre az utolsó szó jogán. – Egyben vigaszom ebben a helyzetben az a meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb a magyar nép és a nemzetközi munkásosztály majd felment azok alól a súlyos vádak alól, amelynek a súlyát most nekem kell viselnem, és amelynek következményeként nekem életemet kell áldoznom, de amelyeket nekem vállalnom kell. Úgy érzem, eljön majd az idő, amikor ezekben a kérdésekben nyugodtabb légkörben, világosabb látókörrrel, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is. Úgy érzem, súlyos tévedés, bírósági tévedés áldozata vagyok. Kegyelmet nem kérek.”

1958. június 16-án Nagy Imrét, Maléter Pált és Gimes Miklóst kivégezték, ugyanerre a sorsra jutott még áprilisban a főperből „leválasztott” Szilágyi József. Kopácsi Sándort életfogytiglani, Donáth Ferencet 12 évi, Tildy Zoltánt hatévi, Jánosi Ferencet nyolcévi, Vásárhelyi Miklóst pedig ötévi börtönre ítélték.

A megtorlások során több mint 20 ezer (egyes kutatók szerint legalább 23 761) fiatal vagy érett korú férfira és nőre szabtak ki börtönbüntetést. A halálos ítéletek pontos száma máig tisztázatlan, de azt már sikerült megállapítani, hogy a 380 halára ítélt közül 229 személyt egyértelműen a forradalomban és a fegyveres harcokban való részvétele miatt végeztek ki.

Egy kimutatás adataiból kitűnik, hogy 1956 decembere és 1963 vége

között a legtöbbben (7210 fő) tiltott határátlépést, annak elősegítését, illetve feljelentésének elmulasztását és embercsempészséget követtek el. Izgatás miatt 6673, összeesküvés, lázadás miatt 4450, fegyverrejtegetésért 3211, míg hazaárulásért, ellenség támogatásáért és kémkedésért 44 személyt marasztaltak el. Társadalmi-foglalkozási összetételük nemigen tért el a korábbi évtizedekből ismerttől: hiába volt a kormány nevében a „munkás-paraszt” jelző, mert pl. az 1957-ben elítéltek közel 73%-a, ezen belül 34,5% a munkások és 38,5% volt a parasztok aránya. Ezenfelül még ezreket internáltak, s további tízezreket sújtottak állásvesztéssel, lefokozással, egyetemről és főiskoláról való kizárással vagy más módon. Nem is szólva arról, hogy az „ötvenhatosok” és hozzátartozóik még évtizedekig érezhették, hogy nem egyenrangú állampolgárok, rájuk nem vonatkozott a „szocialista egyenlőség”.

Konszolidáció és a hatalom megszilárdítása

1957 tavaszára–nyarára a Kádár-kormány helyzete kezdett konszolidálódni. Szerepet játszott ebben az is, hogy a kegyetlen megtorló intézkedéseket („a korbács”) együtt alkalmazta az engedményekkel. A munkástanácsok felosztatásával, vezetőik letartóztatásával fokozatosan véget vetett a tartós sztrájkoknak, ugyanakkor az üzemekben béremeléseket hajtott végre, s az üzemi tanácsoknak is bizonyos beleszólást engedélyeztek a gyárak életébe.

A konszolidációt elősegítette a kormányzat falusi politikája is. Nem állították vissza a gyűlölt beszolgáltatási rendszert. A parasztgazdaság nagy tömegeit általában „békén hagyták”; nem zaklatták és büntették különféle ürügyekkel – kivéve természetesen azokat, akiket „ellenforradalmár cselekményekkel” vádoltak. Beszüntették az erőszakos tagosításokat, elítélték az önkéntességet sértő szövetkezetszervezést, támogattak minden olyan szövetkezeti és magángazdálkodást, amely fokozta a mezőgazdasági termelést. A parasztság szabad elhatározására bízták még ekkor a gazdálkodási mód, vagyis a szövetkezetek fenntartásának, alakításának, valamint a szövetkezés formájának a megválasztását. Megígérték, hogy szabaddá teszik termelőszövetkezeti feldolgozóüzemek létesítését, a mezőgazdasági nyersanyagok feldolgozását, márká-

zását, a termékek szállítását és értékesítését. Támogatást ígértek a parasztság által létrehozott minden olyan szövetkezeti formának (termelési, géphasználati, beszerzési, értékesítési társulások), amelyek a mezőgazdasági termelés fejlesztésére, a parasztság jövedelmének növelésére irányultak.

A kisiparosok és kiskereskedők rokonszenvét az adókulcsok mérséklésével igyekeztek megszerezni. Megszűnt a kisiparosok és kiskereskedők foglalkoztatta alkalmazottak után fizetendő különadó. 1957-ben megkezdődött az állami boltok és vendéglátó-ipari egységek egy részének bérbeadása, kibontakozott a gebines mozgalom. Eltörölték a gyermektelenségi adót. Az ötvenes évek gyakorlatával szemben húsvéthétfő, karácsony másnapja, újév ismét munkaszüneti nap lett. Március 15-ét 1957. március 10-én iskolaszüneti nappá – vagyis nem piros betűs ünneppé – nyilvánították. Azok számára, akik 1957. január végéig hagyták el az országot és visszatérési szándékukat március végéig bejelentették, részleges amnesztiát hirdettek, amelynek következtében néhány hónap alatt 35-40 ezren tértek vissza. A konszolidáció előrehaladását mutatta, hogy 1957. május elsején, a budapesti Hősök terén több mint 100 ezer ember ünnepelte a munkásünnepet.

Az MSZMP taglétszáma is növekedett: 1957. június végén, amikor összeült az MSZMP országos értekezlete, a taglétszám megközelítette a 350 ezret. (Természetesen ez messze elmaradt a forradalom előtti taglétszámtól, amely 1956 januárjában 860 ezer körül mozgott.) Az MSZMP-t nem teljesen új pártként építették ki, hanem lényegében az MDP-t szervezték újjá. A pártértekezlet újjáválasztotta az MSZMP vezető testületét, a Központi Bizottságot és a 11 tagú Politikai Bizottságot, amely a legfőbb döntéshozó szerv volt. Ennek tagjai Kádár János első titkár mellett: Apró Antal, Biszku Béla, Fehér Lajos, Fock Jenő, Kállai Gyula, Kiss Károly, Marosán György, Münnich Ferenc, Rónai Sándor és Somogyi Miklós lettek. Az értekezleten elfogadott első szervezeti szabályzat – Kádár meghatározása szerint „a párt belső életének törvénye” – így definiálta a párt vezető szerepét: „politikailag irányítja az állami, a gazdasági és társadalmi szervek munkáját. A párt vezető szerepe, eszmei és politikai irányítása elsősorban az állami, a gazdasági és társadalmi szervekben dolgozó kommunisták útján érvényesül. E veze-

tő szerep érvényesülését a marxí-lenini tudományos világnézet teszi lehetővé, amelynek alapján a párt... megállapítja a szocialista építés feladatait."

Az állampárt irányító szerepe kiterjedt az élet minden területére. Az 1957-es országos pártértekezleten mondták ki, s évtizedeken keresztül ismételtették – bár maradéktalanul soha nem valósult meg –, hogy „a párttiszttség kivételével minden funkciót – legyen az társadalmi vagy állami, legyen az a legalacsonyabb vagy a legmagasabb beosztás – pártonkívüli is betölthet”. Az állampárt működési mechanizmusának leghatásosabb hatalmi eszköze a káderhatáskör jogosítványainak (kinevezés, felmentés, leváltás, kitüntetés) alkalmazása volt. A legfelsőtől a legalóság a pártszervek, pártszervezetek minden szintjének megvolt a maga nomenklatúrája. Az MSZMP az egész országban több ezer vezetői poszt betöltéséről döntött, javasolt, adott véleményt, határozott karierekről, az érvényesülés útjáról. A kialakított és megszilárdított politikai intézményrendszert csak az 1970-es évek elején kezdték felülvizsgálni és Kádár módra „modernizálni”.

A hatalom konszolidálásába beletartozott az MSZMP-hez „hajtószíjakkal” kapcsolódó tömegszervezetek újjászervezése is. A Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) új főtitkára, Gáspár Sándor már 1957 januárjában „kétmillió dolgozó nevében” tett hitet az MSZMP vezető szerepe mellett. 1957. március 21-én a felbomlott DISZ helyébe – az MSZMP ifjúsági szervezeteként – létrehozták a Kommunista Ifjúsági Szövetséget (KISZ), amelynek feladata a „szocialista társadalom építésének szolgálata” és „az ifjúság kommunista szellemben való nevelése” lett. A KISZ KB első titkára Komócsin Zoltán lett. A gyermekkorukat a hasonló szellemben tevékenykedő úttörőmozgalom tömörítette. Egyidejűleg lehetetlenné tették a forradalom idején szerveződött és még működő ifjúsági szervezetek (Magyar Forradalmi Ifjúmunkás Szövetség, Egységes Parasztiifjúság Országos Szövetsége, MEFESZ stb.) további tevékenységét.

1957 októberében Apró Antal elnöklete és Ortutay Gyula főtitkársága irányításával újjászervezték a Hazafias Népfront Országos Tanácsát is, amelynek tevékenységét szintén a párt irányította, s így nem tömegszervezet, hanem a társadalmat ellenőrző és irányító szervezet lett.

1956. december végén kezdődött és 1958 tavaszán fejeződött be a hadsereg újjászervezése. A tiszti esküt – az új hatalomra – a tisztikar 80%-a tette le, a többiek lemondtak rangjukról, visszatértek a polgári életbe. A „megbízhatatlanokat” elbocsátották, a forradalom oldalán harcolók bíróság elé kerültek. Az új hadsereg létszámát 65 ezer főben állapították meg, majd 1959-ben 80 ezer főre emelték. A sorkatonai szolgálat 2 év lett, a magyar hadsereg továbbra is a Varsói Szerződés tagja maradt. A hadseregfejlesztés a hatvanas évek elején vette kezdetét, korszerű szovjet harci gépek (MIG-21-es), majd páncélozott szállító harcjárművek és helikopterek rendszerbe állításával. 1960-ban Révész Gézától Czinege Lajos vette át a honvédelmi miniszterséget, s csaknem negyedszázadig (1984-ig) viselte ezt a tisztséget. Az „ideiglenesen hazánkban állomásozó” szovjet csapatok létszáma ekkor 60-70 ezer körül mozgott.

Az 1958. november 16-i országgyűlési és tanácsi választásokon a Népfront jelöltjei kapták a szavazatok 99,6 százalékát. A 338 képviselő közül csupán 61 volt pártonkívüli. Az Elnöki Tanács szerepe továbbra is jelentős maradt, törvényerejű rendeleteket hozott. Folyamatosan a testület tagjai közé tartozott Kádár János és a SZOT-főtitkár Gáspár Sándor.

1958-ra a kormányzat helyreállította a Rákosi-rendszer egyházpolitikájának több elemét, azonban ezt sem kizárólag erőszakos eszközökkel tette. A korábbi, nyíltan likvidáló szándékú egyházüldözést ugyanis felváltotta a „nemzeti egységet” előtérbe helyező népfrontpolitika. Ennek az volt – az MSZMP 1958. évi vonatkozó határozata szerint – a lényege egyházpolitikai szempontból, hogy: „a szocializmus építésének időszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérletét, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk”. Vagyis a Kádár-kormány egyházpolitikájában egyszerre volt jelen az egyházellenes harc és az egyház bizonyos szabadságának engedélyezése. A hatalom megszilárdítása után már egyértelműen az az elv érvényesült, hogy amíg az egyház létezik, fel kell használni.

A forradalom leverése után külpolitikai tekintetben a Kádár-rendszer teljesen elszigetelt helyzetbe került. Európában főként az EFTA-or-

szágok és a semleges államok, a világban a fejlődő országok irányában ígérkezett kitörési lehetőség. A lassan normalizálódó diplomáciai és gazdasági kapcsolatok jelentették az első külpolitikai sikereket.

1957 nyarán a külügyminiszter-helyettes vezetésével „jószoigálati küldöttség” járt Indiában, Burmában, Indonéziában, Nepálban, Ceylonban, Szíriában, Egyiptomban és Szudánban, fogadta többek között Nasszer és Nehru a harmadik világ legtekintélyesebb politikusai. 1960-ban Magyarországra látogatott Sukarno indonéz, 1961-ben pedig Nkrumah ghánai elnök. 1960 elején helyreállt a japán–magyar viszony, még ebben az évben nagyobb létszámú japán kereskedelmi küldöttség járt és tárgyalt Budapesten. Továbbra is súlyos gondot okozott azonban, hogy az ENSZ-ben 1957 januárjától napirenden volt a „magyar kérdés”, amelynek megvitatása a Kádár-rendszer elítélésével volt egyenértékű.

1960-ban titkos tárgyalások kezdődtek az Amerikai Egyesült Államok és a magyar kormány között, amelynek eredményeként 1962 decemberében levették a magyar kérdést az ENSZ közgyűlésének napirendjéről. Ennek feltétele volt, hogy az 1956-os forradalomban való részvétel miatt elítélteket és a még börtönben lévő személyeket szabadlábra kellett helyezni.

Az első részleges közkegyelmi intézkedésre még 1960. március végén sor került. Egyéni kegyelemmel ekkor szabadult Déry Tibor, Donáth Ferenc, Jánosi Ferenc, Váradi Gyula (Tildy Zoltán súlyos betegségére való tekintettel 1959. április 4-én szabadult), illetve Farkas Mihály, Farkas Vladimír és Péter Gábor. 1963 márciusában pedig általános amnesztiában részesítették az 1956-os forradalomban való részvételükért elítéltek döntő többségét. Az ENSZ-beli helyzet rendezését eredményező folyamat lezárásaként U Thant főtitkár 1963 nyarán hazánkba látogatott. A nemzetközi elszigeteltség „oldódását” jelezte, hogy még 1963-ban Anglia, Franciaország és Belgium, majd a következő évben Svédország, Olaszország, Svájc és Kanada emelte nagyköveti szintre hazánkkal fontosabb diplomáciai kapcsolatait.

Az 1949 és 1953 közötti koncepciók perék közül a „munkásmozgalmi emberek ellen indítottakat” 1962 augusztusában vizsgálták felül, illetve zárták le. A perekért, törvénytértésekért a „Rákosi-klikket” tették

felelőssé, ezzel is mintegy újból elzárta azt a lehetőséget, hogy Rákosi Mátyás visszatérhessen az országba. Őt Gerő Ernővel és további 17 személlyel együtt a pártból is kizárták.

Az 1960-as évek elején az „Aki nincs ellenünk, az velünk van” elv alkalmazása azt jelentette, hogy a hatalom továbbra sem tűri el ugyan a politikai ellenzéket, azonban aki csendben marad, elvégzi a munkáját, azt békén hagyják. Az 1956. októberi forradalomnak kétségtelenül döntő szerepe volt abban, hogy az emberi életre, társadalmi „megnyugvásra” alkalmasabb körülmények alakultak ki, illetve jöttek létre Magyarországon. A forradalom előtti állapotokat, a sztálinista rendszer rákossista változatát ugyanis többé nem lehetett visszaállítani. A társadalom és a hatalom közötti megbékélés egyik alappillére a tömegek életszínvonalának folyamatos emelése volt. Kádár János és rendszere ennek érdekében hajlandó volt mindent feláldozni: ennek rendelték alá a gazdasági terveket, majd az új gazdasági mechanizmust, s végül sodorták példátlan adósságba az országot.

A hatalom megszilárdításával párhuzamosan 1962 novemberében az MSZMP VIII. kongresszusa deklarálta, hogy „befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A magyar nép új történelmi jelentőségű győzelmet aratott, s a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett.” Ezzel együtt a határozat leszögezte azt is, hogy megtörtént a „kizsákmányoló osztályok” felszámolása, aminek következtében „nincsenek olyan osztályok vagy számottevő társadalmi rétegek, amelyeknek az érdekei ellentétesek lennének a szocializmussal”, azaz megvalósulóban van a „szocialista nemzeti egység”, de ennek vezető ereje a munkásosztály, és annak „forradalmi pártja”, az MSZMP. Még a kongresszus előtt – október közepén – kizárták a Politikai Bizottságból és a KB tagjai sorából Marosán Györgyöt, s így Kádár megszabadult legnagyobb riválisától.

Az 1960-as évtized közepére Magyarország vált a „szocialista láger legvidámabb barakkjává”. A többi szocialista országhoz képest itt szabadabb volt a politikai légkör, pezsgőbb a szellemi élet, és a különböző reálpolitikai megoldásokért már eredményesebben lehetett kezdeményezni, kül- és belföldön támogatókat keresni.

Történetírásunk még nem kezdte el igazán annak a kérdésnek az elemzését, hogy Kádár János és rendszere miként viszonyult a szom-

széd országokban élő magyarokhoz, a magyar kisebbségek sorsához. Kétségtelen, hogy Kádár János és rendszere, a külpolitikája a szomszédos országok irányában, mindenekelőtt a kisebbségi sorban élő magyarok érdekeinek képviselőként sikertelen volt. Aligha befolyásolhatja ezt az értékelést, ha figyelembe vesszük, hogy e tekintetben is kezdetben csak kényszerpályán mozoghattak. Nagy Imre politikáját nacionalistának, a szocialista táborc megtagadónak minősítették, a nemzeti érdekek nyílt vállalását a nacionalizmussal azonosították. A proletár internacionalizmust, a szocialista tábor egységét mindennél fontosabbnak tartották – a kisebbségi kérdés vállalásától így eleve el kellett zárkózniuk.

Kádár János – Horn Gyula visszaemlékezései szerint – például hosszú ideig visszautasította már azt is, hogy a magyar–román viszonyt, a romániai magyarság kérdését az MSZMP Központi Bizottsága elé vigyék, és „keményen fellepett” azok ellen, akik a sajtóban a román zsarnokot, Nicolae Ceaușcut bírálták. Kádár János magatartása ezen a téren csak az 1980-as évek vége felé kezdett változni, amikor tudomására jutott, hogy a román pártvezér időnként őt is becsmérő szavakkal illeti. Kádár János és külpolitikuskai vajmi keveset, szinte semmit sem tettek a kisebbségi magyarság helyzetének javításáért. Különösen a rendszer első két-három évtizedében. Elfogadták és magukévá tették Kádár álláspontját, hogy „a nemzetiségek – az illető országok állampolgárai – problémáinak megoldása az országok mindegyikének belső ügye és felelőssége”. E politika keretében egyre inkább általánossá vált az a magatartás, hogy nem szabad „bolygatni a kérdést”, mert annál rosszabb lesz a szomszédos országok magyarságának a helyzete, minél jobban „feszegedik a dolgot”. Így szomszédainknál szinte az egész korszakban akadálytalanul folytathatták a magyar kisebbség elleni politikát.

Gazdaság és társadalom

Az MSZMP IKB 1956 decemberi határozata a gazdaságpolitikában is megfogalmazta a múlt kritikáját, és kijelölte a jövő feladatait. Ez utóbbit illetően úgy foglalt állást, hogy a kormánynak „a legjobb gazdasági szakemberek bevonásával” ki kell dolgozni az „új helyzetnek megfelelő” gazda-

ságpolitikáját, s ennek – szemben az előzővel – „minden tekintetben” az ország gazdasági adottságaira és sajátosságaira kell épülnie. Ezen belül is külön hangsúlyt kapott az az elv, hogy az ipar és a mezőgazdaság fejlődésének összhangban kell lennie, vagyis egyik sem fejlődhet a másik rovására. Kialakult az az álláspont is, hogy az iparfejlesztést gyökeresen meg kell változtatni, szakítani kell az iparfejlesztés korábbi nagy károkat okozó egyoldalúságával. Az erőfeszítéseket elsősorban azokra az iparágakra kell koncentrálni, amelyek „nem túlságosan energiaigényesek”.

Az 1956-os forradalom után a „testvérországoktól” kapott – korábban említett – jelentős gazdasági segítség, amelyet nem kevés szabad devizás hitel is kísért, meglehetősen magabiztos fellépést tett lehetővé a Kádár-kormány számára. 1957 júniusában az országos pártértekezleten tartott beszámolójában Kádár a szocialista országok tervegyeztetésében látta a fejlődés garanciáját, elvetette az önállósodási kísérleteket és a saját nemzetgazdasági keretre építő együttműködést a nyugati tőkés országokkal. Az értekezlet egyúttal kimondta, hogy nincs szükség átfogó reformokra, s eldőlt az is, hogy 1958–60-ra hároméves tervet alakítanak ki.

Ez a terv célul tűzte ki a „népgazdaság” meglévő aránytalanságainak felszámolását, az életviszonyok javítását és az iparszerkezet átalakítását. Három év alatt 22 százalékos ipari növekedést irányoztak elő, és ezt a keretet a termelési eszközök 28, a fogyasztási cikkek 20 százalékos növelésével tervezték. A mezőgazdasági termelést 12 százalékkal kívánták bővíteni. Egyes területeken, kiemelt célként, ugrásszerű fejlesztéssel számoltak (erősáramú ipar 140, dízelmozdonyok és motorkocsik 340, gördülőcsapágy-gyártás 250, híradástechnika 170, műszeripar 160%). 1959-től kezdve erőteljesen átalakították a termelői árakat. A hazai alapanyagok árát lényegesen emelték, az összköltségeknek megfelelően. A kényszerítő eszközök nagy részét többé nem alkalmazták a gazdaságban, a tervezés leegyszerűsödött, s ezzel a gazdaság áttekinthetőbbé vált. A konszolidáció a gazdaságban gyorsabban következett be, mint a politika szintjén.

1958-ban az MSZMP módosított az agrárpolitikán, célul tűzte ki, hogy három év alatt végre kell hajtani a mezőgazdaság kollektivizálá-

sát. A Központi Bizottság decemberi ülése határozatban mondta ki a kollektivizálás meggyorsítását, visszamenőleg taktikának minősítette a párt és a kormány számos addigi megnyilatkozását és intézkedését, így többek között azt az elvet is, hogy a parasztság szabadon választhatja meg gazdálkodásának módját. Újra engedélyezték a földfelajánlást s a tagosítást mindenütt, ahol a tsz-földek és az ún. állami tartalék földek együttese elérte az 51 százalékot. A határozat a kollektivizálásban mutatott teljesítményt a fejlesztési források elosztásával kívánta honorálni: az élenjáró területek, szocialista községek, városok támogatását ígérték: „Elsősorban ilyen helyeken kell iskolákat, kultúrházakat, fürdőket építeni, fokozottabb elektrifikálást, jobb áruellátást, lakásépítési kölcsönöket stb. biztosítani.”

Az átszervezés útját illetően két ellentétes nézet jelentkezett a párt- és az állami szervekben, sőt a közvéleményben is. Az egyik azt vallotta, hogy a gazdasági feltételek a döntőek, az átszervezést teljes egészében ezek meglététől tette függővé, s ennek megfelelően szorgalmazta a nagyüzemi építkezéseket, a nagyarányú gépvásárlásokat stb. A másik álláspont a politikai feltételek kizárólagosságát hirdette, a gazdasági feltételeket pedig elhanyagolhatónak vélte. A Központi Bizottság egyértelműen leszögezte, hogy a mezőgazdaság „szocialista átalakítása szempontjából” a politikai feltételt tekinti alapnak.

Az átszervezés módjáról még élesebb viták folytak a Központi Bizottságban és a közvéleményben is. Egyesek azt javasolták, hogy az egyénileg dolgozó parasztokat adópolitikával, gazdasági nyomással kell a szövetkezetbe kényszeríteni. „Majd kopogtat az ajtón – érveltek –, ha összébb kell húznia a nadrágszíjat.” Ez az álláspont nemcsak elvileg volt hibás, de a paraszti jövedelmeket is túlbecsülte. Az átlagosnál nagyobb jövedelme ugyanis csupán egy szűk rétegnek, a fuvarozóknak, a kupeczeknek és a spekulánsoknak volt. Jövedelmük korlátozásáról a kormány intézkedett: adójukat 1957-ben – 1955-höz képest – 11%-kal, 1958-ban pedig 34%-kal emelte. A kormány a belterjes művelés fejlesztéséből származó jövedelmet – igen helyesen – változatlanul nem vonta el. Mások viszont úgy vetették fel a kérdést, hogy „minek sietni”, „a lassú ütem a biztonságos”. De olyanok is voltak, akik az önkéntesség elvét összetévesztették a spontaneitással, és a fejlődést teljesen az ösztönös-

ségre bízták volna. A Központi Bizottság az átszervezés ütemét illetően úgy foglalt állást, hogy országosan nem egyszerre érnek meg a feltételek. Megyénként, sőt olykor még járásonként is eltérő lehet a helyzet, és a parasztok sem egy időben jutnak elhatározásra. Ezért minden megye – tekintettel körülményeire – maga készítse el a fejlesztés tervét. Ebből következett, hogy a célok elérésének kitűzött időpontja körül nagy eltérések mutatkoztak.

Miközben az elméleti viták zajlottak, a gyakorlatban a beindított kollektivizálási folyamatban, a szervezés során a fizikai és lelki „ráhatás” és nyomás minden már korábban – a Rákosi-rendszer idején – kipróbált eszközét alkalmazták, sőt alkalmasint az erőszak alkalmazásától sem riadtak vissza, az átszervezés egész időszakában érvényben volt a rendőrségi készültség. Egyidejűleg tapasztalt pártkádereket küldtek vidékre a falvakba (ezek két fizetést élveztek erre az időszakra – I. L.), akikből tsz-elnökök, párttitkárok, tanácselnökök lettek. Mindezek eredményeként három menetben – 1959 január–március, 1959/60 ősze és tele, valamint 1960/61 fordulója – megtörtént az átalakulás. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy 1,2 millió parasztember kereken 9 millió kat. h. földön gazdálkodott. Az ország szántóterületének több mint 90%-a a „szocialista szektorhoz” tartozott.

A magyar parasztság ezzel mint történelmi osztály megszűnt létezni, elvesztette földjét, jószágait; önálló gazdából tsz-tag lett, azzá „változtatták”. A hazai kollektivizálás egyik jellegzetessége volt ugyanakkor, hogy a tulajdonjogot a gyakorlatban a birtokjoggal – a termelőeszközök birtoklásának és működtetésének együttes jogával – helyettesítették. Így állt elő az a helyzet, hogy a tsz-tag paraszttulajdonos tulajdonával birtokosként nem rendelkezett, s a föld használata terén a termelőszövetkezeti mintaszabályzat előírása lett a mérvadó. Így valóban tulajdonjogról nem lehetett szó, inkább elbirtoklásról lehetett beszélni. A jog ezt úgy írta körül, hogy jóllehet „a szövetkezetbe lépő tag földjének csak használata vált szövetkezetivé”, a tulajdonjog a használat, a birtoklás és a rendelkezés „részjogosítványainak kölcsönhatása, illetve egysége szükségszerűen magával vonta a tulajdonjog belső tartalmi átalakulását is”. Így „a használati jog” társadalmasítása lényegében egyértelmű volt a birtoklási jog társadalmasításával, a „rendelkezési jo-

gosítványok" egy része viszont megszűnt – az állami gazdaságok és tsz-ek földjei kikerültek az áruforgalom köréből, vagyis a tulajdonos nem adhatta őket el –, más része, mint pl. a „földcsere” joga „átszállt a szövetkezetre” stb. A tulajdonos rendelkezési joga – az örökösödési jogon kívül – gyakorlatilag tehát megszűnt, elvi tulajdonjoga elismeréseként viszont igényt tarthatott földjára.

A mezőgazdaság a kolhozosítást követően jelentős „állami támogatásban” részesült. 1964-ig pl. mintegy 30 milliárd forint nagyrészt vissza nem térítendő hitelt kapott. Háztáji földet kaptak a tsz-tagok, majd nyugdíjjogosultságot is, ami valamelyest ellensúlyozta a saját tulajdon elvesztését. 1967-ben került „szövetkezeti tulajdonba” (1967:IV. tc.) a föld. A háztáji gazdaságok révén a parasztság – igaz jelentős és nehéz túlmunka árán – többletjövedelemhez juthatott. Országszerte megszűnt a mennyiségi élelmiszerhiány, a lakosság ellátásában nem volt romlás és zavar.

A második ötéves tervben (1961–65) a KGST-szükségletek és az általuk nyújtott lehetőségek voltak az irányadók, emellett igyekeztek figyelembe venni a harmadik világgal folytatott kereskedelem lehetőségét is. Nagyarányú vidéki ipartelepítési program megvalósítását is elhárították, az életszínvonal-politika legjellemzőbb tételeként pedig 250 ezer lakás felépítése került a tervbe. A terv meghatározója az volt, hogy a hosszú távú KGST-elképzelésekhez alkalmazkodott, s ennek keretében nálunk is hamarosan megindult a 15–20 évre szóló tervek készítése.

Ebben a korszakban helyeztek üzembe 12 fontosabb kohászati létesítményt – köztük aknákat, külfejtéseket, szénosztályozót, ércdúsítót, ásványórló művet –, 7 nagyobb villamosenergia-ipari létesítményt (Tiszapalkonyai Hőerőmű, Tiszalöki Vízierőmű, Pécsi Hőerőmű, Oroszlányi Hőerőmű, Duna menti Hőerőmű, Soproni Hőszolgáltató Erőmű, 400 Kv-os szovjet–magyar távvezetékrendszer), ezenkívül közel egy tucat kohászati üzem, berendezést, 7 építőanyag-ipari, 9 vegyipari, 13 gépipari, 5 könnyűipari gyárat, üzemet és körülbelül 20 élelmiszer-ipari egységet (húsüzem, tojásfeldolgozót, tejporgyárat, konzervgyárat stb.). Új, kiemelt fejlesztési program lett a vegyipar előtérbe állítása.

Az elkészített hosszú távú (1975-ig szóló) KGST-szintű tervek 1957-hez képest a nitrogénműtrágya-termelés 5,3-szoros, a műanyag-

termelés több mint négyszeres, a szintetikus szálak termelésének több mint ötszörös, a szintetikus kaucsuktermelés tízszeres növelését irányozták elő. Ezeknek az elhatározásoknak a következményeként hatalmas beruházásokra, létesítmények bővítésére került sor a hatvanas évek első felében: a Tisza vidéki Vegyi Kombinát (TVK), a Borsodi Vegyi Kombinát kétszeres bővítése, a műtrágyatermelés gyorsítása, a Berentei Vegyiművek új PVC-üzeme, a TVK polietilénüzeme, a sajóbábonyi kaprolaktámgyár, a Magyar Viscosagyár perlonrost és végtelen poliamidszál-üzeme. 1961 és 1969 között a vegyipar az összes nehézipari beruházásnak kereken egyötödét kapta. Hamarosan kiderült azonban, hogy a nagy vegyipari kapacitás az ipari átlagnál két és félszer nagyobb energiaigényt támasztott, és ugrásszerűen járult hozzá az energia- és nyersanyaghiány növekedéséhez.

1958-ban indult a dízelprogram, amely a nagy hagyományokkal rendelkező iparág fejlesztését és szerkezetváltást irányzott elő. Kiemelt iparág lett a jármű-, erőáramú-, híradástechnikai és műszeripar. 1961-től viszont már mérsékelni kellett a programot a gyártás gazdaságtalansága, a távlati értékesítési lehetőségek valószínűtlensége és a magas tőkés anyag- és alkatrészárak miatt, 1965-től pedig bekövetkezett a kudarc. A hatvanas évektől útjára indult a bauxit-, timföld-, alumíniumtermelés hosszú távú fejlesztési programja. 1962-ben kötötték meg a magyar-szovjet alumíniumegyezményt, amely az évek során egyre szélesebb együttműködéssé fejlődött. 1963/64-től rakták le az autóbuszok és tehergépkocsik, valamint a vegyipari gépek gyártása terén a magyar-szovjet termelési-szakosítási együttműködés alapjait. Ekkor került sor a lakásépítési program megvalósítását célzó házgyárak adaptálására. Az új iparosítási hullám nyersanyag és energia tekintetében egyre fokozottabban szovjet forrásokra (vasérc, kohókoks, nyersolaj, faáru stb.) épült, aminek várható következményei egyelőre beláthatatlannak tűntek.

Már a tervidőszak közepén világossá vált, hogy sem a növekedési, sem pedig a hatékonysági és egyensúlyi célok nem valósulnak meg nemzetgazdasági szinten, sőt lényeges elmaradás várható. Egy 300 főnyi szakértőcsoport – Nyers Rezső vezetésével – azt az elképzelést alakította ki, hogy az állami vállalatokat piaci viszonyok közé kell helyez-

ni, elszakítva az államigazgatástól, államilag szabályozott versenyhelyzetet kell kialakítani az állami, szövetkezeti és a kiegészítő jellegű magánszektor között, az árak egyik felét szabaddá kell tenni, a munkahely-változtatást szintén, a bérek alakulását pedig a jövedelmezőséghez kapcsolni. Az MSZMP KB 1966 májusában fogadta el az „új mechanizmus”-ról szóló határozatot.

A politikai vezetéssel való egyeztetésből következett az, hogy az új mechanizmust a gazdasági növekedés ösztönzésével kombinálva kell bevezetni, elejét véve a munkanélküliség kialakulásának, az árreform teljes körű kifejlődését pedig évtizedes folyamatban szabályozva, elkerülendő a jelentős mértékű inflációt. A politikai vezetés elfogadta az önálló magyar valutapolitika elvét, a 60 forintos dollár – és a 30 forintos rubelárfolyamra való áttérést, s ezzel végleg megszűnt a magyar valuta egyoldalú rubelhez kötődése, egészen a rendszerváltásig külön szabályozták a dollár és a rubel árfolyamát. Az előkészületek jegyében az 1965-től hivatalban lévő Kállai-kormány – 1961-től 1965-ig Kádár János már másodszor állt a kormány élén – 1967 áprilisában a Fock Jenő vezette kormánynak adta át a helyét (1975 májusáig volt hivatalban – I. L.), amelynek gazdasági szakembereit a reform híveiből állították össze. 1967 tavaszán nyugdíjazták Dobi Istvánt, és az addigi földművelésügyi miniszter, Losonczi Pál lett az Elnöki Tanács elnöke. Az új gazdaságirányítási rendszer 1968. január 1-jén vette kezdetét.

A vállalatok nagyobb önállóságot kaptak, a kormányzat csupán tervszámokat határozott meg. A gazdálkodóegységek maguk döntöttek a termelésről, a bérezésről és az értékesítésről. A mezőgazdasági beruházások arányának növelése, az árak reálisabb alapokra helyezése a mezőgazdasági termelés műszaki-technológiai fejlődését hozta magával. A parasztság termelési érdekeltsége gyorsabban nőtt a termelőszövetkezetekben, a mezőgazdaság megítélése a gazdaság egészében reálisabbá vált.

Az új gazdasági mechanizmus rendelkezéseinek következtében a mezőgazdaságban is érvényesülni kezdett a piacgazdaság hatása. Így pl. feloldották a kisüzemi, illetve családi állattartás korábbi létszámkorlátozó intézkedéseit, a nyugdíjasok is kaphattak háztáji földet; stb. A tsz-ek gazdálkodásában bevezették az iparszerű termelési rendszereket,

s így megvalósult a modern és szakszerűen irányított nagyüzemi gazdálkodás. 1969-ben megvásárolták és hazai viszonyokra adaptálták a zárt rendszerű amerikai kukoricatermesztés technológiáját. A hetvenes évek elején már a szántóföldek 20%-án folyt rendszerszerű növénytermesztés. A kukorica 56, a cukorrépa 40, a napraforgó 37, a búza 7%-a került ki az így művelt földekről.

A termelési rendszerek sikeres alkalmazásának egyik fontos feltétele volt a művelési terület növelése. Így jöttek létre a tsz-összevonások, nemcsak egy falu több tsz-ét vonták össze, hanem esetenként a szomszédos falvak tsz-ei is egyesültek. A termelőszövetkezetek száma az 1961-es 4600-ról 1970-re 2400-ra csökkent, majd ez később is folytatódott. Ezzel párhuzamosan látványosan átalakult a tsz-ek vezető gárdája is, ami a szakmai színvonal emelkedésével járt együtt. Így 1970 és 1974 között a felsőfokú végzettséggel rendelkező elnökök aránya 18%-ról 43%-ra nőtt, s ami szakmai szempontból talán még fontosabb, a főagronómusok közül erre az időre 90%-ra emelkedett az egyetemi diplomával rendelkezők aránya. Mindezek következtében az 1970-es években a magyar mezőgazdaság nemcsak megközelítette, hanem több szempontból el is érte a világszínvonalat, pl. a gabonafélék termésátlagá, az egy főre jutó hústermelés, illetve tojás-, zöldség- és gyümölcsstermelés tekintetében. Ez utóbbiakban a háztáji és kisegítő gazdaságok is nagy szerepet játszottak.

Még mindig jelentkeztek azonban azok a sajátosságok, amelyek a tervgazdaságot és különösen a „szocialista iparosítást” jellemezték: a hiánygazdálkodás, a puha költségvetési korlát, a jövedelmezőség elhanyagolása. A szabályozórendszerbe „fékeket” építettek be, amely megnyugtatóul szolgált a reformellenes erők számára. Az egyik legnagyobb gondot azonban kétségtelenül az jelentette, hogy a vezetés az új gazdasági mechanizmus bevezetésével együtt nem kezdeményezte a politikai intézményrendszer megújítását, pontosabban megváltoztatását. Nem is szólva arról, hogy 1968 augusztusában a csehszlovákiai „bevonulással”, az „emberarcú szocializmus” kísérletének eltiprásával kedvezőtlenebbé váltak a magyar reform végrehajtásának külső feltételei is. Moszkva érvényesítette a Brezsnyev-doktrínát, miszerint ha valamely testvérországban a szocializmust veszély fenyegeti, az az egész

szocialista táborot fenyegeti, s így minden szocialista ország köteles fellépni annak elhárítására.

1968 tavaszától az augusztusi intervencióig Kádár János és az MSZMP vezetése a „vonakodó szövetséges” módjára viselkedett. Brezsnyev már május elején sürgős katonai beavatkozást tartott szükségesnek, mégpedig a Varsói Szerződés katonai hadgyakorlatának megrendezésével. Kádár viszont ellenzett mindenféle döntést a katonai beavatkozásról. Úgy vélte, még „többször kell találkozni” az ügyben, mivel a fegyveres beavatkozás nem oldja meg a problémákat. A válság okát nem a Dubček vezette párt gyengeségében, hanem az 1968 előtti politikában látta. Az MSZMP Politikai Bizottsága július elején úgy döntött, hogy a „csehszlovák helyzet rendezésére politikai megoldásokat kell keresni, s óvni kell a testvérpártok vezetőit a katonai beavatkozástól”.

A varsói találkozón (július 14–15.) azonban Kádár beletörődött az intervenció gondolatába, s kilátásba helyezte a magyar csapatok részvételét is. Nehezményezte ugyanakkor, hogy a csehszlovák vezetők nem vettek részt a konferencián, és ezt „szocialista elhajlásnak, gyökeres revizionista fordulatnak” minősítette.

A magyar pártvezető augusztus 12–15. között Jaltában folytatott megbeszéléseket Brezsnyevvel és más szovjet vezetőkkel. Figyelmeztette őket arra, hogy a csehszlovákiai helyzet nem az 1956 októberi magyar, hanem a lengyel helyzethez hasonlít. S ez utóbbiban végül nem került sor szovjet fegyveres beavatkozásra. Kádár Jaltában már elkötelezte ugyan magát a fegyveres részvétel mellett, de még mindig kitarzott a politikai megoldást előnyben részesítő álláspontjánál. Kádár ezért kapacitálta Brezsnyevéket, hogy egyezzenek bele abba, hogy még egyszer beszéljen Dubčekkel. Kádár az augusztus 17-i komárnói találkozón megkérdezte Dubčeketől – „megértette-e miről van szó?”, s bár nem említette kifejezetten a küszöbönálló szovjet katonai beavatkozást, de búcsúzóul mégis azt kérdezte a csehszlovák párt vezetőjétől: „Mondja, Önök valóban nem tudják, kivel van dolguk?”

1968. augusztus 21-re virradóan a Varsói Szerződés tagállamainak fegyveres csapatai (Románia nem vett részt az akcióban – I. L.) meg szállták Csehszlovákiát. Grecsko marsall, szovjet honvédelmi miniszter

egyik korabeli beszámolójában meglepéssel nyugtázta, hogy 1968. szeptember elején összesen 300 ezer főnyi haderő 6000 harckocsival, 4000 löveggel, és 24 repülőezred mintegy 1000 repülőgéppel tartózkodik Csehszlovákiában. Kádár János az MSZMP Központi Bizottságának október 27-i ülésén elég keserű hangon vonta meg a történetek mérlegét: „nem kell bebeszélni magunknak és legkevésbé a tömegeinknek, hogy itt győztünk, vagy ki győzött. Erre semmi szükség nincsen. Teljes komolyságában és mélységében kell ezt a problémát néznünk, és a dolgok valamikor csak jó megoldáshoz jutnak.” A Csehszlovákia elleni agresszióban magyar katonai egységek is részt vettek. A „bevonulás” ugyanakkor a reformok hazai ellenzőit is erősítette, akik 1970-től egyre erőteljesebben támadták a reformot, a lakosság növekvő anyagi jólététől féltették a szocialista rendszert.

Viszonylag gyorsan nőtt az életszínvonal. Az 1966–71. közötti években átlagosan évi 6,3%-kal, összességében 35%-kal emelkedett a reáljövedelem. Az életszínvonal emelkedését az is jelezte, hogy míg 1960-ban a lakosság jövedelmének több mint 96 százalékát fordította fogyasztásra, s ebből csupán 4%-ot tartós fogyasztási cikkekre, addig 1970-ben a fogyasztási arány 92 százalék alá csökkent, s a tartós fogyasztási cikkekre fordított hányad meghaladta a hat százalékot. 1960-ban a jövedelmek 2,3 százaléka jutott lakásépítésre, 1,4 százaléka megtakarításra, 1970-ben ez az arány 4%-ot, illetve a felhalmozás tekintetében 4,4 százalékot tett ki.

Kedvező irányt jelzett az is, hogy az élelmiszerekre fordított kiadások a jövedelmek egyre kisebb hányadát kötötték le, ugyanakkor az elfogyasztott élelmiszer mennyisége megnőtt. Az egy főre jutó átlagok alapján 1970-ben már közel 70 százalékkal több élelmiszert fogyasztott a lakosság, mint 1950-ben. Háztartási gépekre 1960-ban még nem egészen 70 Ft/év/fő kiadás jutott (továbbra is változatlan áron), 1970-ben már 280 Ft. Személygépkocsikra 1960-ban 23, 1970-ben 245, kerékpárra és motorkerékpárra 1960-ban 57, 1970-ben 90 forint jutott személyenként.

1960-hoz viszonyítva 1970-re közel 400 ezerrel nőtt a lakások száma, s ez több mint 100 ezerrel haladta meg az előző, hasonló periódus lakásgyarapodását (1949-ben 2,5 millió, 1960-ban közel 2,8 millió,

1970-ben pedig 3,2 millió volt az ország lakásállománya). Az egyszobás lakások száma a hatvanas évek végére 46 százalékra csökkent, a kétszobásoké 43 százalékot tett ki, míg a három- és többszobások száma meghaladta a 10 százalékot (1949-ben ugyanezek a mutatók: 70, 25, 5 százalék, 1960-ban pedig 63, 32, 5 százalék volt). Az életviszonyok javulása növelte a termelési kedvet, joggal lett alapja a lakosság köznapi reménykedéseinek.

Az életszínvonal-politikához szorosan hozzátartozik a szociálpolitika. 1957-től fokozatosan kiterjesztették a nyugdíjbiztosítást, először a termelőszövetkezeti tagokra 1957-ben – igaz a parasztságra a hetvenes évekig más szabályok vonatkoztak, mint a bérből és fizetésből élőkre –, majd 1962-ben bevonták a nyugdíjbiztosításba a magánkisiparosokat s végül 1970-ben a kiskereskedőket. Ezzel a dolgozó és kereső népesség döntő többsége nyugdíjjogosultságot szerzett. Ennek rögzítését jelentette az 1975:II. tc. a társadalombiztosításról, amely egységesítette a nyugdíjrendszert. A nyugdíjkorhatár férfiaknál 60., nőknél 55. életévük betöltése volt, összegét a szolgálati időtől és az átlagkeresettől tették függővé. 1975-től állampolgári joggal járt a betegségi és anyasági ellátás, amelynek összegét fokozatosan emelték. A hatalmas kiadások fedezésére a munkavállalók nyugdíjárulékot, a munkáltatók társadalombiztosítási hozzájárulást fizettek. Ezeket a kiadásokat és bevételeket a költségvetés rögzítette, a bevételeket meghaladó kiadásokat az állam fedezte. Az összes társadalombiztosítási kiadás a nemzeti jövedelem százalékában 1950-ben 4,88, 1960-ban 8,53, 1970-ben 11,01, 1985-ben pedig 15,75 volt.

Települések és népesség Az ötvenes-hatvanas években Magyarországon is felgyorsult az urbanizációs folyamat. Ez időben meglehetősen differenciáltan zajlott le. Az 1950–65 közötti időszak a visszafogott városfejlesztés korszaka volt, ekkor mindössze 9 település kapott városi rangot, többségében az ún. szocialista városok: Dunaújváros, Komló, Várpalota, Kazincbarcika, Ajka, Oroszlány stb. Az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek közepéig már lényegesen több település nyerte el a városi jogállást (1966–75 között 19, 1976–85 között 26). E települések túlnyomó része már földrajzi érte-

lemben véve is város volt, a városi jogállás adományozása lényegében fejlettségük elismerését jelentette pl: Békés, Kiskőrös, Siklós, Körmend. Az 1980-as évek közepétől a városjog odaítélése „fellazult”, lényegében egyszerű bürokratikus aktus lett. (1989-ben pl. egyetlen napon 41 község kapta meg a városi rangot). Így a városhálózat meglehetősen „felhígult”, 1996 végén már 206 városi jogállású település volt Magyarországon.

Nőtt a városi lakosság aránya. 1994-ben az akkori 54 városban élt az ország népességének 37%-a, vagyis a lakosság többsége még a falvak lakója volt. 1990-ben a városlakók aránya 62%-ra, 1994 elején pedig – ebben az évben újabb 28 város „született” – már megközelítette a 64%-ot. Ezzel Magyarország a városi népesség aránya alapján az urbanizált országok közé lépett. A városodás mértéke az Alföldön volt a legnagyobb, ahol a településsűrűség a legalacsonyabb és a falvak lélekszáma a legnagyobb. Vannak városhiányos térségek is – ahol a városok egymástól 25 km-nél nagyobb távolságra vannak – pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi része (a Cserhát vidéke) vagy Baranya megyében az Ormán-ság területe.

1980–90 között – a korábbi időszakokkal szemben – a városok együttes lélekszáma csökkent, ami teljesen új jelenség, mert a háborús időket leszámítva erre még nem volt példa hazánkban. Ennek egyik nyilvánvaló oka az ország kifejezetten rossz demográfiai mutatói (1981-től a népességszám folyamatosan csökkent), másrészt az 1980-as évektől kibontakozó gazdasági válság, ami a krízishelyzetbe került térségek városaiban elvándorlási hullámot indított el. Például Miskolcon a vándorlási veszteség meghaladta a 13 ezret, Ózdon pedig megközelítette a 6 ezret. 15 legnépesebb városunk közül 5-ben csökkent a népességszám. Ez a tendencia 1990 után is folytatódott, a városok nagyobb részében tovább csökkent a lélekszám, így Magyarország az ezredfordulóra csökkenő városi népességű ország lett. A népességszámot tekintve Budapest nyomasztó fölénye még mindig érvényesül, 1994-ben is a fővárosban élt a magyar lakosság közel 1/5-e, az ország városi népességének pedig 30%-a.

Budapest túlsúlya miatt a mai országterületen nyugat-európai értelemben vett nagyvárosok (amelyeknek a lélekszáma meghaladja a 250 ezret) nem alakultak ki, így a 100 ezernél népesebb városokat tartjuk

nagyvárosoknak. Számuk és népességük az elmúlt évtizedekben gyakran növekedett: amíg 1949-ben a három legnagyobb vidéki nagyvárosunkban (Debrecen, Miskolc, Szeged) mintegy 350 ezren éltek, addig 1995-ben 8 nagyvárosunknak (a már említetteken kívül e körbe tartozik Pécs, Győr, Kecskemét, Nyíregyháza és Székesfehérvár) együttesen már 1,2 millió lakosa volt. Középvárosunk (25–100 ezer lakosú) 78 van, s itt nagyjából annyian élnek, mint a 8 nagyvárosban. Ezek joggal tekinthetők a magyar városhálózat legfontosabb pilléreinek.

A magyar településhálózaton belül a falvak, illetve a faluhálózat súlya összességében csökkent. Ezt felgyorsították az ötvenes évek elejétől hozott, a falvakra nézve hátrányos, diszkriminációs intézkedések, pl.: a beszolgáltatások, az erőszakos kollektivizálás, az 1960 és 1970-es években a közös tanácsok létrehozása és az iskolakörzetesítések. Nem is szólva a nagyfokú elvándorlásról, az elmúlt évtizedekben ugyanis másfélmillióan vándoroltak el a vidéki térségekből, így nagyon visszaesett a falvak átlagnépessége (1949-ben egy községre átlagosan még több mint 1800, 1990-ben már csak 1360 lakos jutott).

A kedvezőtlen népesedési folyamatok következtében napjainkra jellemzővé vált az aprófalvasodás. 1949-ben az 500 lakosnál kisebb falvak száma még csak 604 volt, 1990-ben viszont már 950. Ez utóbbi a hazai településállomány közel 1/3-át jelenti, viszont az ország népességének még 4%-a sem él ezekben a falvakban. Elhelyezkedésük jelentős különbséget mutat, pl. Baranya megye településeinek kb. 70%-a aprófalvas, az Alföldön viszont számuk napjainkban is elenyésző. A közepes nagyságú falvak (200–5000 lakosú) jellemzően az ország legjobb mezőgazdasági adottságú vidékein, valamint az Északi-középhegység Alfölddel érintkező peremén helyezkednek el. Nagy vagy óriásfalvak (5–10 ezres vagy nagyobb községek) elsősorban az Alföldön alakultak ki, ilyenek még Európában is ritkaságszámba mennek. Az elmúlt évtizedekben itt is átrendeződés következett be. 1949-ben még több mint félszáz község tartozott ehhez a kategóriához, 1990-ben viszont már csak 16 ilyen akadt, és ez a várossá nyilvánítás következménye. E típusok mellett jelentős számban vannak az országban ún. lakófalvak, ahol a lakosság többsége ingázó, itt a termelőfunkció helyett a lakófunkció vált elsődlegessé, vagy a szolgáltatőszektorhoz kapcsolódva speciális szerep-

körü települések is kialakultak, mint pl. a Balaton környékén, a Velencei-tónál és másutt az ún. üdülőfalvak.

A nagy múltú magyar tanyarendszert 1949 után kezdték felszámolni, a tanyák lakóit ún. tanyaközségekbe tömöríteni. Ezek azonban csak évtizedekkel később tudtak faluszerű településsé fejlődni. A tanyás gazdálkodás megszűnésében, illetve eltűnésében a tsz-ek szervezése, a kolhozosítás is szerepet játszott. Összefüggő tanyás területek már csak a Duna-Tisza közén, valamint Békés megyében és Csongrád egyes vidékein vannak. Becslések szerint napjainkban hozzávetőlegesen 180-200 ezren élnek tanyákon.

Magyarország lakossága 1980-ban 10 709 500 körül volt, másfél évtized alatt ez a létszám 10 212 300-ra (1996-os adat) csökkent. A népesség térbeli eloszlását tekintve Pest és Komárom-Esztergom megye a leg­sűrűbben lakott (148,5, illetve 140,1 fő/km² volt 1990-ben), ugyanakkor Somogy és Bács-Kiskun megye a legritkábban lakott, itt 57,1 illetve 65,1 fő/km² az arány. A népesség területi koncentrációját jól érzékelteti, hogy 1990-ben az ország minden ötödik lakosa Budapesten élt, 42%-a pedig vidéki városokban. A lakosság fogyása mellett az előregedés tendenciája is kimutatható. Amíg 1980-ban 21,9% volt a 14 éven aluli népesség aránya és 17,1% a 60 éven felülieké, 1996-ra ez az arány 18, illetve 19,4%-ra változott. A nemek arányát tekintve 1980-ban ezer férfira 1064, 1996-ban pedig 1091 nő jutott, vagyis a nőtöbbség – ahogy korábban is – megmaradt. Csökkent a házasságkötések száma is: 1980-ban 80 331 házasságkötés volt, 1995-ben 53 463 volt, a válások száma 1970-ben 22 841 volt, 1995-ben 24 857.

Az 1990-es népszámlálás adatai szerint az ország népességének 98,5%-a anyanyelv szerint, 97,8%-a nemzetiség szerint vallotta magát magyarnak. A hazai nemzetiségek általában szétszórtnak élnek, például a szlovákok jelentősebb számban találhatók Békés megyében, a román nemzetiségűek Gyula, Kétegyháza térségében, szerbek Szentendrén, Pomázon, Mohácson, német anyanyelvűek Budapest környékén, a Vértess és a Bakony hegység falvaiban, Tolna és Baranya megyében. A hazai nemzetiségek száma és aránya a hivatalos adatoknál nagyobb. Egyes becslések szerint 80 ezer főre teszik a szlovákok számát (1990-ben 12 745 főt számláltak meg), 15 ezer főre a román etnikumot (1990-ben

8730 román anyanyelvűt írtak össze), horvátok, szerbek és szlovének mintegy 100 ezer fő, s végül a legnagyobb népességű etnikum a németeké 200 ezer (1990-ben 37 511 német anyanyelvű lakost írtak össze). Sajátos helyzetű etnikum a cigányság, amelynek létszámát a különböző becslések 6-900 ezer fő közé teszik. Elsősorban az ország északi-északkeleti részén, Kelet-Magyarországon, valamint Baranya és Somogy megyében élnek, újabb jelenség, hogy számuk az egyes nagyvárosokban gyorsan növekszik.

A népesség iskolázottsága, szakképzettsége folyamatosan növekszik. 1990-ben mindössze 103 ezer fő volt az analfabéták száma, többségében az idősebb korosztályokhoz tartozók. A 18 évesnél idősebb népesség 29%-a legalább középiskolai, a 25 évesnél idősebbeknek pedig 10%-a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezett. (Az azonos mutatók 1949-ben 5,5, illetve 0,5%-ot tettek ki.) Napjainkban a 25 éven felüli lakosság minden ötödik tagja egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezik, az 1960-as évektől kezdődően jelentősen emelkedik a nők aránya a felsőfokú végzettségűek körében. Orvosok, pedagógusok, jogászok, közigazdászok s az utóbbi években a menedzserek között.

Az aktív keresők száma 1980-ig folyamatosan emelkedett, és elérte a 6,2 milliót, majd ez a szám 1990-re 6 millió főre csökkent. Nőtt az inaktív keresők (nyugdíjasok, gyese, gyeden lévők) száma és aránya. Az 1949. évi 2%-ról 15,6%-ra. Ezek a folyamatok átalakították az eltartottsági viszonyokat. Napjainkra 100 aktív keresőre már 67 inaktív kereső, eltartott jut. Az aktív keresők összetétele is gyökeresen megváltozott az utóbbi évtizedekben, s ma Magyarországon minden harmadik dolgozó szellemi foglalkozású.

A rendszerváltás előtti „szocialista társadalmi berendezkedés” egyik deklarált célja a teljes foglalkoztatottság megteremtése és fenntartása volt. Ezt különböző állami intézkedésekkel, munkahelyek biztosításával, gyárkapun belüli munkanélküliséggel nagyjából sikerült is megvalósítani. Ez szociális szempontból kétségtelenül biztonságot jelentett a munkavállalók számára, de erősen rontotta a foglalkoztatás hatékonyságát. 1990 után az átalakulást kísérő gazdasági recesszió következtében nagyságrendjét tekintve európai viszonylatban közepesnek minősíthető munkanélküliség jött létre. Az 1990-ben regisztrált munkanél-

küliek 81,1%-a fizikai munkás volt. Az összes munkanélküli valamivel több mint egyharmada (36%) szakmunkás, kb. egynegyede (22%) segédmunkás. Ezek az arányok a kilencvenes évek közepéig csak némileg módosultak. A rendszerváltás óta eltelt tíz esztendőben a legtöbb munkanélkülit (694 ezer fő) 1993-ban regisztrálták. Az ipari termelés, különösen a nehézipar hanyatlása miatt az ország északi részében volt ekkor a legmagasabb arányú (több mint 19%), de nem elhanyagolható nagyságú a munkanélküliség az Alföld északi régióiban (18%) sem. Budapesten és a Nyugat-Dunántúlon 8-10% körül mozog.

A nemzetgazdaságban foglalkoztatottak közül 1995-ben legtöbben a feldolgozóiparban (közel 900 ezer fő), a kereskedelemben, a járműjavításban (560 ezer fő) és az oktatásban (362 ezer fő) dolgoztak, a legkevesebben pedig a bányászati ágazatban, mindössze 24 és fél ezren. Az 1990-es évek elején gyökeres változások következtek be a társadalombiztosítás területén: visszaállt a társadalombiztosítás önkormányzati rendszere, megszűnt a betegellátás alanyi jogon történt biztosítása, ami érintette az anyasággal kapcsolatos és a gyermeknevelést segítő segélyezési rendszereket. Betegellátás csak tényleges munkaviszony, illetve a havi fizetésből levont járulékok (a kereset 44%-a, amelyből a munkaadó 34%-ot, a munkavállaló 10%-ot) befizetése után járt. A befizetett járulékoktól függött a nyugdíj nagysága, melyet a társadalombiztosítás intézményrendszere fizetett. 1997-ben az Országgyűlés törvényt alkotott a nyugdíjrendszer megváltoztatásáról. Ennek értelmében bevezették a tőkefedezeti alapon működő nyugdíj-felhalmozási és -finanszírozási rendszert. A pályakezdők kötelezően, mások kortól függően választhatnak a régi és az új nyugdíjrendszer feltételei között.

Eladósodás és válság

A csehszlovák reformkísérlet felszámolása után a szovjet vezetők egyre szorosabbra fogták a gyeplőt, 1971-ben elfogadtatták a KGST „komplex” gazdasági programját, ami hosszú évekre konzerválta a szocialista tábor gazdasági rendszerét. Elutasították azt a magyar javaslatot, hogy a tagországok közti gazdasági kapcsolatokat helyezzék piaci alapokra. Ennek következtében igaz, hogy a hatalmas és igénytelen szovjet felvevőpiac még jó

ideig korlátlanul lehetővé tette a magyar áruk elhelyezését, ez az állapot azonban növelte a szakadékot a magyar gazdaság és a világgazdaság között.

Itthon a „munkásellenzékként” is emlegetett szélsőbal (Komócsin Zoltán, Biszku Béla, Pullai Árpád és mások) kifogásolta a Nyugat felé történő gazdasági nyitást, az újabb reformok bevezetését, s demagóg módon hangsúlyozták, hogy a pártban kisebbségbe került a „munkásosztály”. Értsd: a fizikai dolgozók, akik valóban csak a párttagság 35,9 százalékát tették ki.

A szélsőbal győzelmének tekinthető, hogy 1972 áprilisában az alkotmánymódosítás során az ország alaptörvényében is rögzítették az egypártrendszert. „A munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje – szól az alkotmány módosított szövege. – A Magyar Népköztársaság biztosítja a társadalmi szervezetek részvételét a szocialista építőmunkában. A Hazafias Népfront tömöríti a társadalom erőit a szocializmus teljes felépítésére, a politikai, gazdasági és kulturális feladatok megoldására, közreműködik a népképviselői szervek megválasztásában és munkájában. A szakszervezetek védik és erősítik a néphatalmat, védik és képviselik a dolgozók érdekeit.” Az állam feladatává tették a szocializmus teljes felépítésének szervezését.

1972 novemberében pedig az MSZMP KB határozatban fűjt vissza-kozót a reformokra. Megindult az újracentralizálás, az üzemméret-szerkezet jelentős mértékben tovább torzult. Állami Tervbizottságot hoztak létre a központi tervezés erősítésére. Több iparágban központilag újraszabályozták a bérfejlesztést. Bíralták a helyi kezdeményezéseket („önkormányzatiság”) felkaroló pártszervezeteket, akik a „csoport-érdekeket hangoztatók uszályába kerültek”.

1974 tavaszán a szovjet vezetők egyetértésével a hazai szélsőbal kicsikarta Kádár Jánostól a személyi változtatásokat is. Nyers Rezsőt, Fehér Lajost és társait más munkakörbe, illetve nyugdíjba helyezték, ugyanakkor Komócsin Zoltán a Népszabadság szerkesztőbizottságának vezetője lett. Fock Jenő miniszterelnök menesztésére 1975 májusában került sor, helyét csaknem másfél évtizedre Lázár György foglalta el. A gazdasági reform megtorpanásával együtt megkezdődött az ideológiai „rendcsinálás” is. Egyre szigorúbban alkalmazták ugyanis az Aczél

György, a kultúrpolitika irányítója megfogalmazta „három T elméletét”, miszerint a párt kizárólagos joga, hogy támogassa, tűrje, illetve tiltsa a tudományos és művészeti élet alkotásait.

A nemzetközi enyhülési folyamat jeleként a Vatikán még 1964 őszén részmegállapodást írt alá Magyarországgal, amelyben elismerte az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulási jogát a főpapi kinevezésekhez. A részleges megállapodás foglalkozott továbbá a papságnak az államra és alkotmányra teendő hűségesküjével, és rögzítette azokat a témaköröket – egyházmegyék főpásztori székeinek betöltése, a püspöki kinevezések módja, egyes püspökök személyi helyzete, a letartóztatott és felfüggesztett papok és szerzetesek ügye, papi szemináriumok kérdése, iskolai vallásoktatás, a lelki gondozás szabadsága, a Pápai Magyar Intézet, a Mindszenty-ügy stb. –, amelyeket a tárgyalásokon érintettek. A megállapodás mind belpolitikai, mind nemzetközi szempontból jelentős esemény volt. Hiszen ez a megállapodás a Vatikán részéről a szocialista Magyarország *de facto* elismerését jelentette, s mintául szolgálhatott a más szocialista országokkal való vatikáni kapcsolat rendezéséhez. A magyar egyház számára lehetővé tette a lelkipásztori tevékenység megkönnyítését, az állam és az egyház kapcsolatainak további fejlesztését, a magyar állam és a Vatikán viszonylatában pedig megerősítette a függőben lévő kérdések tárgyalások útján történő rendezését, folyamatos tárgyalásokat, nem tekintve az elért eredményeket véglegeseknek és lezártaknak.

1968 folyamán újabb tárgyalássorozat kezdődött a Szentszék és a magyar kormány között, ahol nemcsak áttekintették az 1964-es részmegállapodás követelményeit, hanem megállapodtak abban is, hogy a jövőben *ad hoc* jelleggel szabályozzák a kinevezéseket. A sikeres megállapodás után a következő években 10 új főpapi kinevezésre került sor, majd a Szentszék megszüntette a papok politikai tevékenységét tiltó – pl. képviselői funkció vállalása, békemozgalmakban való részvétel –, még 1957-ben hozott intézkedését, s ezzel egy időben, 1971-ben sor került a Mindszenty-kérdés „megoldására” is. A Szentszék és a magyar kormány megbízottai között folytatott tárgyalások eredményeként az Elnöki Tanács 1971-ben kegyelemben részesítette a bíborost, a pápa (VI. Pál) ígéretet tett arra, hogy 1972-ben, amikor Mindszenty 80 éves

lesz lemondásra bírja, ha másként nem, a Szentszék intézkedésére nyugalomba vonul, s így formálisan is megszűnik az esztergomi prímási szék. Mindszenty bíboros 1971. szeptember 28-án elhagyta Magyarországot, és rövid római tartózkodás, majd hosszabb amerikai és kanadai előadókörút után Bécsben, a Pázmáneumban telepedett le. Érseki tiszt-ségéről a pápa bárminemű kérésére sem volt hajlandó lemondani. Ezután 1973 végén VI. Pál üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, majd 1974 februárjában Lékai László címzetes püspököt, veszprémi apostoli adminisztrátort esztergomi apostoli kormányzóvá nevezte ki. 1975. május 6-án, 83 éves korában Bécsben elhunyt Mindszenty József bíboros.

Az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása után VI. Pál pápa 1976. február 10-én esztergomi érsekké nevezte ki Lékai Lászlót. Majd még ugyanebben az esztendőben a pápa a titkos konzisztóriumban bíborossá kreálta. Ezzel több mint negyedszázad után ismét teljessé vált a magyar katolikus egyház hierarchiája, és új fejezet kezdődött a katolikus egyház és a pártállam kapcsolatában. A Szentszék és Magyarország között kialakult jó viszony eredményeként – nemzetközi szenzációt keltve – 1977 nyarán Kádár János első kommunista pártvezetőként, aki állami hivatalt nem viselt, látogatást tehetett a Vatikánban, ahol a pápa is fogadta. Ekkor már hat egyházi vezető volt parlamenti képviselő, számosan dolgoztak helyi tanácsokban, s több százan vettek részt a Hazafias Népfront különböző bizottságainak munkájában. A hetvenes évek végére és a nyolcvanas évek elejére már minden nagyobb egyház képviseltette magát a Népfront Országos Tanácsában, összesen 17 fővel. E tanács elnökségének tagja volt akkor Bartha Tibor református, Káldy Zoltán evangélikus püspök, Lékai László bíboros érsek és Schöner Alfréd főrabbi.

A gazdaság- és társadalompolitika minden cikcakkja ellenére az 1970 utáni időszak ötéves tervei keretében jelentős eredmények is születtek. 10 év alatt 1 millió lakás épült, csaknem ennyi gépkocsit importált az ország, rendszeres életszínvonal-emelkedés következett be, a lakosság többségének életformája minőségi változáson ment keresztül.

Ezzel együtt a gazdaság belső tartalékai lassan felemésztődtek, miközben a világpiacon 1973 után lényeges fordulat történt. Az ekkor ki-

robbant olajválság a nyugati fejlett gazdaságokban is néhány évre válságot idézett elő, amely az évtized végére átformálta a fejlett országok gazdaságát és a világpiacot. A világ gazdasági válságra a Szovjetunió és a KGST-országok rosszul reagáltak, pontosabban szólva a külkereskedelem-függő országokat – így hazánkat is – hatalmas veszteségek érték.

A felvett nyugati hitelekkel 1974-től sikerült ugyan legalább a pangás állapotában tartani a magyar gazdaságot, sőt a lakosság életszínvonala is javult, az ország adósságállománya azonban 1978-ra már elérte a 11,8 milliárd dollárt. Így elkerülhetetlenné vált a korrekció.

A magyar külpolitika és a külkereskedelem apparátusában 1977/78-ban mindinkább sürgették Magyarországnak az ENSZ pénzügyi szervezeteihez való csatlakozását. A moszkvai jóváhagyás hiányában azonban erre csak 1982-ben kerülhetett sor. Magyarországot ekkor vették fel a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank tagjai közé. Magyarországnak a hiteligények biztosítása érdekében már 1978 után is tennie kellett valamit. A politikai döntéshozók azonban elvetették a teljes fordulat végrehajtását a gazdaság- és életszínvonal-politikában: nem csökkentették az életszínvonalat, csak a dinamikáját faragták le, s nem hajtottak végre radikális fordulatot a hatékonyabb ágazatok és vállalatok javára.

Mindenesetre a monetáris eszközrendszer bevezetése – költségvetési restrikció, az importkorlátozás, az exportösztönzés és a második gazdaságon keresztül a társadalom erőinek extenzív mozgósítása, egyes adósságmenedzseléssel kísérve – nem maradt eredménytelen. Előbb szovjet, 1982 tavaszán nyugatnémet segítséggel, utóbb IMF-résztvétellel sikerült kivédeni a második olajárrobbanás és a lengyel szükségállapot (1981 december) nyomán kialakult fizetési válságot. Eközben a tudományos és gazdaságpolitikai műhelyekben igen nagy lendülettel folyt az 1968-as gazdasági reform tovább gondolása. A kérdés körüli viták nemcsak a különböző szakmai álláspontokat tükrözték, hanem az átalakuló társadalmi-politikai erőviszonyokat is. A lakosság jelentős része egyre türelmetlenebb lett életviszonyainak alakulása miatt, s egyre kevésbé érezte tisztázottnak jövőjének kilátásait. A közvélemény nem méltányolta igazán a külkereskedelmi mérleg pozitívvá válását, a gazdasági reformcsomagot. Ebben a helyzetben a politikai vezetés s Kádár János csak úgy vállalta a reformokat, ha azok összekapcsolódnak a gaz-

dasági növekedés újraindításával és annak részeként az életszínvonal érzékelhető mértékű javulásával. Közben az ország külföldi adósságállománya folyvást nőtt. A nettó konvertibilis adósság az 1974. évi 1,3 milliárdról 1978-ra 6 milliárdra, 1981-re 7,4 milliárdra emelkedett.

Nem kellett sok időnek eltelni azonban ahhoz, hogy kiderüljön: a többletjövedelem, a belső felhasználás ismételt bővítése külső forrásból eredt. Eredmény: 1985/86-ban Magyarország adósságállománya már a 10 milliárdos határ kezdetére ért, 9916 millió dollárt tett ki. 1988 decemberében pedig az ország bruttó adóssága elérte a 16,7 milliárd dollárt. 1986 végén ugyanakkor felsejlett az is, hogy a Szovjetunió nemcsak nem képes, hanem már nem is akar kizárólagos szerepet játszani a közép- és kelet-európai térség problémáinak megoldásában. Már nekik sem volt gazdasági alapjuk a korábbi befolyás megőrzéséhez, a nyers erőszak alkalmazásának pedig már nem volt célszerűsége. A Brezsnyev halála előtti években, majd Andropov és Csernyenko rövid „életű” párt- és állami vezetésének időszakában a Szovjetunió nemcsak gazdasági téren jutott csődbe, hanem nemzetközi politikai súlyát is elveszítette.

M. Sz. Gorbacsov főtitkárságának első három esztendeje (1985–1988) megváltoztatta a kelet-európai államközi kapcsolatokat is. A Gorbacsov által meghirdetett „glasznoszty” (szabad nyilvánosság) és „peresztrojka” (a gazdaság és társadalom átépítése) politikája egyre erősödő reformértelmet nyert. A Szovjetunió Kelet-Európa-politikájában ezután nem védelmezte a „helyi” vezetőket, nem kényszerítette rájuk saját belső irányvonalának átvételét, engedékenyebb lett, s így megnyílt az út a békés átmenet felé. A szovjet vezetés 1988 tavaszán a magyar, pontosabban szólva az MSZMP-n belüli hatalmi küzdelemben is a be nem avatkozás álláspontjára helyezkedett.

Kádár bukása

A kormány pártirányítása 1989-ig lényegében zökkenőmentes volt, a mindenkori miniszterelnök ugyanis tagja volt a párt legfelső vezető szervének, a Politikai Bizottságnak. A választások politikai súlya ugyanakkor csökkent, hiszen az országban mindenki tudta, hogy a dolgok nem a parlamentben, hanem a pártközpontban dőlnek el. Ehhez igazították a választási ciklusokat is. Előbb

négyévenként rendeztek országgyűlési választásokat, majd 1975-től öt-évenként, ahogy a pártkongresszusok ideje is öt évre nőtt. A választási csalás lehetősége azonban továbbra is megvolt, sőt a fogaskereknek tökéletes illeszkedése következtében ki sem lehetett igazán deríteni magát a tényt, mivel a szavazócédulákat meg kellett semmisíteni. Jellemző példaként lehet említeni az MSZMP KB 1967 februári ülését, amely külön napirendi pontként foglalkozott a közelgő márciusi választásokkal. A napirendi pont előadójának tájékoztatójához – mint annyszor abban az időben – egyedül Kádár János szólt hozzá, és többek között a következőket mondotta: „Szép eredményeink ígérkeznek. De talán nem értenek félre, ha azt is megemlítem – és kérem, nehogy úgy győzzünk! –, hogy a legutóbbi választások eredményeit itt a központban egy kicsit meghamisítottuk. Amikor ugyanis befutottak az eredmények, kiderült, hogy 102 százalékra győztünk. Ezt az eredményt egyszerűen meghamisítottuk, levágtunk belőle vagy hat százalékot – de kérem, hogy ez maradjon közöttünk.”

Az 1983:III. tc. módosította a választási rendszert. Kötelezővé tette a kettős jelölést, a jelölteknek azonban el kellett fogadniuk a Hazafias Népfront választási programját. Mód nyílt spontán jelöltek állítására is. A párt, a szakszervezetek és a kormány prominensei számára volt egy 35 fős országos lista, amely eleve biztosította az országgyűlésbe való bejutásukat.

1984 áprilisában törvény született az Alkotmányjogi Tanács felállításáról, amely ellenőrizte a jogszabályokat, a Legfelsőbb Bíróság döntéseit, a kormány rendeleteit, és vitás kérdésekben értelmezhetette magát az alkotmányt is. Ezt a testületet az országgyűlés választotta, s annak szerveként működött.

Az 1985. júniusi országgyűlési választásokon már 78 „spontán jelölés” történt, s a jelöltek közül 41-en mandátumhoz is jutottak. 1949 óta akkor volt a legnagyobb fluktuáció a parlamentben, hiszen a képviselők 63 százaléka új volt. Ettől függetlenül a választások az MSZMP szempontjából sikeresek voltak, hiszen a 387 tagú parlamentben a képviselők 75,1 százaléka az MSZMP tagja volt. Több régi káder és gyakorló középszintű vezető veresége azonban jelezte, hogy a lakosság körében a hatalom képviselőivel szemben erősödik a bizalmatlanság. Az év

tavaszan tartott pártkongresszus is még a „népi hatalom szilárdságát, a nemzeti összefogást a szocialista célok jegyében, a létbiztonságot” hangsúlyozta, Kádár János zárszavából azonban már kiérződött a válság mélyülése és a bukás veszélye, ugyanis tőle szokatlanul Madách Imre-idézettel fejezte be zárszavát: „Ember, küzdj és bízva bízzál!”

A válság mélyülése a magyar társadalom egyre szélesebb rétegeiben fogalmaztatta meg a változások iránti igényt. Ezzel együtt sorra alakultak a különböző körök, klubok és társaságok, jelezve, hogy a civil társadalom is bele akar szólni a közügyek intézésébe. Így 1979-ben megalakult a SZETA (Szegényeket Támogató Alap), 1980-tól többé-kevésbé rendszeresen megjelent a Beszélő és más magánkiadású (szarnizdat) kiadvány: Hírmondó, Demokrata... stb. Ebben az időben alakult meg a Rakpart Klub (1982), a Bibó István Kollégium (1983), a Szárszó Baráti Kör (1983), a Duna Kör (1984), a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság (1985) stb. 1985 nyarán Monoron 45 értelmiségi (filozófusok, közgazdászok, történészek, írók, művészek) jött össze, hogy elemezze az ország társadalmi és gazdasági válságának az okait, keresse a kiút lehetőségét. Ez a tanácskozás volt az ellenzék egyetlen közös megnyilatkozása, utána az utak szétváltak.

Közben mértékadó értelmiségi műhelyekben továbbra is keresték a válságból való kilábalás lehetőségeit. E munkák közül igen jelentős hatást gyakorolt 1986-ban a *Fordulat és reform* megjelenése, majd 1987 júniusában a *Társadalmi Szerződés* című program kiadása. Ez utóbbi már a fennálló rendszer egészét megkérdőjelezve leszögezte: „A közmegegyezésnek vége. Az ország rádöbbsent, hogy a hatalom nem fogja teljesíteni ígéreteit. A gazdasági hanyatlás következményei már a munkásság elitjét és a szellemi középrétegeket is elérték... Az általános elégedetlenség megszemélyesíti tárgyát. Ahogy korábban a konszolidációs korszak sikereit, most a korszakvég kudarcát azonosítja az ország Kádár Jánossal. A pártfőtitkár népszerűsége gyorsabban romlik, mint a forint. Egyetlen dolog van, amiben ma munkástól pártkádérig mindenki egyetért: Kádárnak mennie kell!”

1987 őszén Lakitelken megalakult a Magyar Demokrata Fórum (MDF), amely nyilatkozatban hozta az ország lakosságának tudtára, hogy „A magyarság esélyeit kutató jelenlévők és felszólalók a józanság

és megfontoltság jegyében igyekeztek mérlegelni a kilábalás és a kikerülhetetlen megújulás, az igazán hatékony reformok módozatait. Az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva, az egybegyűltek szükségesnek és időszerűnek érzik olyan keretek létrehozását, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjai valódi partnerként vehessenek részt a közmegegyezés kialakulásában...”

1987. június végén az Országgyűlés felmentette Lázár Györgyöt, és Grósz Károlyt bízta meg a miniszterelnöki teendők ellátásával. A sietősre jellemző volt, hogy Grósz még programbeszédet sem mondott, helyette Medgyessy Péter pénzügyminiszter ismertette az ország súlyos gazdasági helyzetét.

A Grósz-kormány munkaprogramját 1987. szeptember közepén tárgyalta meg és fogadta el az Országgyűlés. Ez a program kilátásba helyezte a monetáris visszafogást, a fizetési mérleg javítását és a költségvetési hiány csökkentését. A gazdasági élet szerkezetátalakítását az új adórendszertől, a kétszintű bankrendszer hatékony tőkeátcsoportosító tevékenységétől, a támogatások felülvizsgálásától várta. A munkatervben nem esett szó sem a tulajdonosi rendszer megváltoztatásáról, sem a liberalizálásról, s főként nem a politikai és az intézményrendszer reformjáról. Az ellenzék számára egyértelmű volt, hogy ez a program nem hoz változást, pontosabban szólva csak a miniszterelnök „új”, a program a régi.

1988 elejétől a párton kívüli ellenzék egyre nyíltabban aktivizálódott. A Magyar Demokrata Fórum január 30-án vitát rendezett a Jurta Színházban a parlamentarizmusról, a többpártrendszerrel, a társadalmi erők és a hatalom viszonyáról. A március 15-i tüntetésen mintegy 100 ezer ember kereste fel Budapesten a történelmi emlékhelyeket, s követelte a szabadságot és a demokráciát. Március 30-án önálló ifjúsági szervezetként megalakult a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), s politikai programjában leszögezte, hogy a szövetség „olyan új Magyarország felépítésének igényéből indul ki, amelyben a demokrácia szabályainak megfelelően az egyéni és csoportérdekek szabad szerveződésen alapuló képviselést nyernek”. Május 1-jén létrejött a Szabad Kezdeményezések Hálózata amelyből később megalakult a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). Május közepén a Tudományos Dolgozók De-

mokratikus Szakszervezetének megalakulása jelezte, hogy az érdekképviselet terén megszűnt a SZOT kizárólagossága.

Az MSZMP 1988. májusi országos pártértekezlete (Kádár Jánost a párt elnökének tették meg; Grósz Károly lett a főtítkár; a Politikai Bizottságból kimaradt Aczél György, Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Kádár János, Lázár György, Maróthy László, Németh Károly, Óvári Miklós: a Központi Bizottság 105 tagja közül 39 főt nem választottak újra) szabadabb környezetet teremtett a törvényhozás számára, a politikai intézményrendszer megújítására és átalakítására.

1988. őszen, a „pártosodás” kezdetével és a Németh-kormány hivatalba lépésével (1988. november 24.) az Országgyűlés ténylegesen működő parlamentté vált.

1988. szeptember elejétől az MDF már politikai pártként működött. A november közepén megalakult SZDSZ politikai törekvéseinek összegzéseként leszögezte: „Vagy eltűnünk a történelem süllyesztőjében, vagy egy egyesült, demokratikus, demilitarizált Európa közösségébe kerülünk. Más lehetőségünk nincs, ez nemzetközi megmaradásunk esélye.” A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt szintén novemberben alakult újjá, majd 1989 elején létrejött a Kereszténydemokrata Néppárt is. Tevékenységét felújította a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt utódként pedig zászlót bontott a Magyar Néppárt. 1989 januárjában tagsággal működő társadalmi szervezetté alakult a Független Jogász Fórum is. A következő fél esztendő alatt 30 párt alakult, 1989 végére pedig számuk 60 fölé emelkedett. Legtöbbjük gyűjtőpárt kívánt lenni.

A demokratikus átalakulás jegyében az Országgyűlés 1989. január 11-én két alapvető törvényt is elfogadott: 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról, valamint az 1989. évi III. törvény a gyülekezési jogról. Az utóbbi törvény első pontja kimondta: „A gyülekezési jog mindenkit megillető alapvető szabadságjog, amelyet a Magyar Népköztársaság elismer, és biztosítja annak zavartalan gyakorlását.”

Az MSZMP 1989 februári központi bizottsági ülése már tudomásul vette a többpártrendszert, s 1956-ot népfelkelésnek értékelte. Az egypártrendszert végül is az 1989. október 23-án kihirdetett alkotmány-módosítás törölte el, a pártok legalitását az 1989:XXXIII. tc. rögzítette,

illetve oldotta meg, vagyis törvényben is helyreállt a többpártrendszer. Februárban az ellenzéki pártok és szervezetek nyilatkozatban üdvözltek az MSZMP állásfoglalásait, és a kibontakozás vagy másképpen szólva a békés rendszerváltoztatás érdekében nemzeti kerekasztal-tárgyalást javasoltak. Németh Miklós miniszterelnök május elején eltávolította kormányának konzervatív felfogású tagjait, s közismert reformpolitikusként választott meg helyükre. Ekkor lett Horn Gyula külügy-, Békesi László pénzügy-, Glatz Ferenc művelődési, Hütter Csaba mezőgazdasági és élelmészügyi, Horváth Ferenc ipari miniszter, Kemenes Ernő pedig a minisztertanács tagjaként az Országos Tervhivatal elnöke. Májusban leváltották Kádár Jánost pártelnöki tisztségéből, júniusban pedig négytagú elnökség – Grósz Károly, Németh Miklós, Nyers Rezső, Pozsgay Imre – került az MSZMP élére, ami egyúttal az MSZMP válságát is jelezte.

1989. június 16-án került sor Nagy Imre és mártírtársai újratemetésére. A Hősök terén hatalmas tömeg róna le végtisztességét, a gyászszertartást és a Rákoskeresztúri temető 301-es parcellájába történt temetést az egész ország – a televízió egész nap, egyenes adásban közvetítette – megrendülten figyelte.

Pár héttel később, július 6-án 77 éves korában elhunyt Kádár János, július 14-én tőle is nagy tömeg búcsúzott, vele együtt temetve azt a korszakot is, amely 32 évig összefonódott az ő nevével.

Oktatás és kultúra

A forradalmat követő közel két hónapos szünet után 1957 januárjában kezdődött újra a tanítás az iskolákban és az egyetemeken. A Kádár-kormány minden eszközzel – büntető- és fegyelmi eljárás, rábeszélés, ígérgetés stb. – a nyugalom és a beletörődés megteremtésén fáradozott. Új tantervek készültek az általános iskolák felső tagozatai számára, a középiskolákban kicseréltek, illetve átdolgoztak számos tankönyvet, nagyobb teret kaptak egyes tárgyak, mint pl. ének, művészettörténet, földrajz. Ezzel együtt 1957 februárjától ismét kötelezővé tették az orosz nyelv oktatását. 1961-ben új oktatási törvény (1961:III. tc.) elfogadására került sor, amely az iskolareform alapelvevé tette: „Váljék szorosabbá iskoláink

kapcsolata az étellel, a gyakorlattal, a tanulással. Minden iskolatípus készítse elő tanulóit a termelőmunkában való részvételre.” Ennek következményeként a gimnáziumokban bevezetésre került az ún. 5+1-es oktatás, vagyis a hét hat napja közül, általában szombaton nem elméleti, hanem gyakorlati oktatásban részesültek a tanulók, és az érettségi bizonyítvány mellé „szakképesítést” is kaptak. Miután a gyakorlatban az történt, hogy a legtöbb iskolában látszattervékenységgel, az üzemekben lógással töltötték a +1 napot, ez a rendszer nem vált be, és 1965-ben megszűnt, illetőleg megbukott. A továbbtanulásra való jobb felkészülés érdekében a gimnáziumokban tagozatos (nyelvi, matematikai stb.) osztályokat hoztak létre, majd az 1970-es évek végén bevezették a fakultációt, azaz a tanulók érdeklődésének megfelelő többletórák rendszerét. A középfokú technikumokat fokozatosan felsőfokú technikumokká kívánták kiépíteni, majd megalapították a műszaki és mezőgazdasági főiskolák hálózatát.

1962-ben a társadalmi elégedetlenség felszámolása érdekében az egyetemi és főiskolai felvételeknél megszűnt a munkás- és parasztszármazású jelentkezők felvételi előjoga. Továbbra is megmaradt azonban a magas pártkitüntetésben (Szocialista Hazáért) részesült szülők gyermekeinek az a joga, hogy felvételükhöz elegendő volt a minimálisan megkívánt pontszám elérése. Az intézkedések következtében az 1956/57-es 55%-ról, 1983/84-re 37%-ra csökkent a munkás- és parasztszármazású egyetemi és főiskolai hallgatók aránya. A Kádár-korszakban tömegessé vált az esti és levelező oktatás minden iskolatípusban és szinten. A középiskolában az 1970-es évek közepére pl. 175 ezerre emelkedett a hallgatók létszáma, a felsőoktatásban az 1980-as évek elejére érte el a legmagasabb számot 37 ezer fővel.

Az 1972-es oktatáspolitikai határozat alapján 1978-ban új, korszerűbb igényekkel jelentkező tantervek születtek és tankönyvek készültek a különböző iskolatípusok számára. Ekkortól honosodott meg a mindenki számára kötelező törzsanyag és a tanár, illetve a diák érdeklődésére bízott kiegészítő anyag szétválasztása. Kezdett terjedni az idegen nyelvek oktatása már az általános iskolák felső tagozatain, a középiskolákban pedig kiszélesedett a választási lehetőség. Az 1985. évi I. tc. az oktatás egészével foglalkozott. Együtt szabályozta – az óvodától az

egyetemig – a nevelési és oktatási intézmények ügyeit. Az iskolaszervezet felépítésében azonban nem kívánt változtatást. Fő törekvése az intézményi önállóság növelése volt, s kimondta, hogy a nevelési-oktatási intézmények szakmai tekintetben önállóak. Ez az önállóság viszont csak a központi nevelési programok és tervek, illetőleg tantervi irányelvek keretei között valósulhatott meg. Hangsúlyozta továbbá, hogy az oktatás irányítása és feltételeinek biztosítása – kevés kivétellel – az állam feladata. Az intézményi demokrácia növelése érdekében a nevelőtestületek döntési jogot kaptak az iskolai oktatás egészét érintő oktatási, nevelési kérdésekben, az iskola működésével kapcsolatos gyakorlatban. Az igazgatói kinevezéseknél – amelyet pályázat előzött meg –, a felügyeleti szerveknek a tantestület egyetértését kellett kikérniük. A tankötelezettséget a törvény 6–16 éves korban állapította meg, és a középiskoláig bezárólag az oktatás ingyenességéről – beiratkozási díj és tandíj – is rendelkezett. A törvény értelmében a felsőoktatási intézmények szakmai tekintetben szinte teljes autonómiát kaptak. A kari és egyetemi tanácsok döntési jogkört kaptak szakmai ügyekben, a belső gazdálkodásban és számos személyi kérdésben. Az intézményi tanácsok tagjai lettek – 1/3-os aránnyal – a hallgatók választott képviselői.

A nemzeti jövedelemnek az 1960 és 1970-es években több mint 3, 1980-tól több mint 4, s 1985-ben már 5,4%-át fordították az oktatásra. A tudományos kutatások súlypontja a Magyar Tudományos Akadémiára helyeződött át, és 1970-ben már 43 kutatóintézete működött mintegy 1600 fős kutatógárdával. A nem akadémiai – vállalati, egyetemi és minisztériumi – kutatóhelyeket is beszámítva a kutatóintézmények száma 1985-ben 1279, dolgozóik létszáma pedig 78 ezer fő volt. Az utóbbiak közül közel 40 ezer a tényleges kutatói státuszban lévő. Ezeknek mintegy 50%-a a műszaki tudományokat műveli, a társadalomkutatók aránya közel 20%, a természettudósok 13, az orvosok 10, az agrárium pedig 9%-kal képviselteti magát. Az 1949-es újjáalakulás után 1951-re 8 osztálya működött már az Akadémiának, ez a szám az 1970-es években 11-re emelkedett és fogta össze a kutatók szakmai irányítását, koordinálta a kutatásokat. 1970-ben Rusznyák Istvánt Erdey-Grúz Tibor kémikus váltotta fel az MTA elnöki székében majd 1976–85 között Szentágothai János anatómus, 1985–90 között pedig

Berend T. Iván gazdaságtörténész következett. A történész elnökök sora 1990-ben Kosáry Domokossal folytatódott, akit 1996-ban Glatz Ferenc váltott fel az elnöki székben.

A forradalmat követő megtorlás súlyos börtönbüntetéseket mért a volt kommunista írókra. Az Írószövetség működését még 1957 januárjában felfüggesztették (1959 szeptemberében engedték csak meg az új-jáalakulását – I. L.), majd letartóztatták és 5–9 év közötti börtönre ítélték Déry Tibort, Háy Gyulát, Zelk Zoltánt, Tardos Tibort, Molnár Zoltánt, Fekete Gyulát Varga Domokost, Eörsi Istvánt, Lakatos Istvánt. (A bíróságon – jellemző módon – még az is felmerült, hogy Déryt esetleg halálra kellene ítélni. – I. L.) Az ún. írópereken kívül más perekben elítéltek, internáltak vagy állásukból elbocsátottak, szilenciummal sújtottak írókat (Göncz Árpád, Kuczka Péter, Örkény István, Lukácsy Sándor, Fekete Sándor és mások). Ezzel együtt a pártfegyelmet vállaló írók szűk táborával – Mesterházy Lajos, Bölöni György, Darvas József, Tolnai Gábor – új, központi lapokat – Élet és irodalom, Kortárs – indítottak, és vidéki folyóiratok kiadását engedélyezték. Debrecen: Alföld, Szeged: Tiszatáj, Pécs: Jelenkor, és most már rendszeresen megjelent a Nagyvilág is, amely magas színvonalon közvetítette kitűnő műfordításokkal a világirodalmat.

1958 augusztusában jelentek meg a párt művelődéspolitikai irányelvei, amely lényegében kiegyezést kívánt a hatalom és a művészetek között. Ennek lényege az volt hogy ezután viszonylag tágabb tér nyílik az alkotói és közlési szabadság felé a különböző státusok, módszerek, fel fogások tekintetében, ellentételként viszont tiszteletben kell tartani bizonyos tabukat, pl.: a fennálló hatalom legitimitása, a többpártrendszer, Nagy Imre, a szovjet csapatok jelenléte stb. Az irányelvek ugyanakkor fontosnak tartották a hatalmi döntések helyett a türelem és a meggyőzés fontosságának hangsúlyozását is. A bizalmatlan, tekintélyes írók, művészek lojalitásának megszerzésében hatásos eszköznek bizonyult a hatalom részéről az 1960-as és 1961-es amnesztia, amelynek során – nemzetközi nyomásra is – a bebörtönözött írók és művészek többsége kiszabadult. Véget értek az internálások és lassan a publikálási tilalmak is. A művészértelmisséggel kötött „kiegyezés” apostola, a rend-

szer vezető kultúrpolitikusa a hatvanas évek elejétől egészen a rendszerváltásig Aczél György volt.

A hatalom és az írók körvonalazódó alkujának kezdetét jelentette, hogy már 1959-ben megjelent Ottlik Géza *Iskola a határon c. regénye*, majd Sarkadi Imrétől *A gyáva*, és az *Oszlopos Simeon*, Fejes Endre *Rozsdamezője* (1961-ben), 1963-ban pedig Mándy Iván könyve *A pálya szélen*. Kiadták Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Vas István és Juhász Ferenc egy-egy kötetét, és 1961-ben Illyés Gyula *Új versek c. nagyhatású kötetét*. 1960–65 között ezután sorra jelentek meg a korábban elítélt vagy hallgatott írók munkái. Divatba jöttek az ún. „oknyomozó” regények, illetve a hatalom és erkölcs konfliktusait boncolgató írások: Cseres Tibor *Hideg napok*, Sánta Ferenc *Hűsz óra*, *Az örök pecsét*, Galgóczi Erzsébet, Csurka István, Kamondy László, Szász Imre és mások elbeszélései. A hatvanas évek végére egy új, tehetséges és több irányban tájékozódó nemzedék is színre lépett. Így a költészetben a „Hetek” (Ágh István, Bella István, Ratkó József, Buda Ferenc, Kiss Dénes, Serfőző Simon, Kalász László), majd az *Elérhetetlen föld* antológia szerzői gárdája: Utassy József, Kiss Benedek, Mezey Katalin, Kovács István, Rózsa Endre és mások. Az „újholdas” örökség továbbvivői: Tandori Dezső, Parancs János, Horgas Béla, Beney Zsuzsa vagy az európai avantgárd irányok felé indult Petri György, Dobai Péter, Szilágyi Ákos, Zalán Tibor. A prózában Szakonyi Károly, Kertész Ákos, Simonffy András, Marosi Gyula, Módos Péter, Balázs József, Nádas Péter és mások. Új folyóiratok indultak, 1961-ben az *Új Írás*, 1963-ban a *Kritika*, változatosabb lett a kritikai élet.

A hatvanas évektől könnyebben lehetett külföldre utazni, így elérhetővé vált az emigráns irodalom, megalakult az Anyanyelvi konferencia – létrehozásában az íróknak és nyelvészeknek, vannak érdemei, Illyés Gyula, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos és mások –, és lassan hazajárhattak a „külföldre szakadt” és távozott magyarok. A közös könyvkiadási egyezmények keretében erdélyi (Sütő András, Kányádi Sándor, Székely János, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Szőcs Géza, Markó Béla stb.), vajdasági (Tolnai Ottó, Bányai László, Gion Nándor) és felvidéki (Dobos László, Fábry Zoltán, Tózsér Árpád, Gál Sándor, Duba Gyula, Grendel Lajos és mások) magyar írók könyvei jelenhettek

meg és váltak hozzáférhetővé Magyarországon. Hazatalált a nyugati emigráció irodalma is: Határ Győző, Faludy György, Tollas Tibor és mások művei jelentek meg. Megvalósulni látszott, illetve megtörtént ekkor a határon kívüli magyar irodalom integrálása az egységes magyar irodalom értékrendjébe. Illyés Gyulával szólva: az „ötágú síp” minden hangja megszólalhatott.

A hetvenes évektől ismét feszültté kezdett válni a hatalom és az irodalom viszonya. A társadalom rendezetlen problémáit fecszegető írókat és műveket hivatalos gyanakvás kezdte körülengeni, ritkábban tiltásra is sor került. Csurka István, Hernádi Gyula, Mészöly Miklós kapott rövidebb szilenciumot, de Örkény István, Karinthy Ferenc, Moldova György művei is viharokat váltottak ki. Nem is szólva Csoóri Sándor esszéiről (*Utazás félálomban* 1974, *Magyar Apokalipszis* 1980), valamint a „nemzeti sorskérdéseket” boncolgató Illyés Gyuláról. Azt követelték – joggal –, hogy a politikai vezetés többet törődjék a nemzeti kérdésekkel, az erdélyi és felvidéki magyarság egyre romló helyzetével, a hazai csökkenő lélekszámmal. A hivatalos kultúrpolitika viszont egyre merevebbé vált, megpróbálta védeni a status quót – mind kevesebb sikerrel. Az új tehetségek már lényegében minden együttműködést elutasítottak, az egész rendszert bírálták és elvetették. Erről szóltak Spiró György, Kornis Mihály, Bereményi Géza, Nagy András drámái, Mészöly Miklós „pontos történetei”, amelyekben Isten hült helyét keresi a világban (*Saulus, Alakulások*), Esterházy Péter paródiaregénye (*Termelési regény*), Konrád György regényei (*A városalapító*, 1977 és *A Kertimulaiság*, 1985), Hajnóczy Péter, Dobai Péter, Temesi Ferenc, Vámos Miklós, Krasznahorkai László modern epikája, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó, Petri György korabeli lírája és Tandori Dezső műve (*Vigyázz magadra, ne időrdj velem*). A hatalom néha elkeseredetten visszavágott, pl. Nagy Gáspár *NI* (Nagy Imre) monogramrímes verse miatt bezúzták az Új Forrás egy számát, betiltották a Tiszatájt, leváltották a Mozgó Világ, a fiatal írók és művészek folyóiratának főszerkesztőjét, Kulin Ferencet, de ezek a szerencsétlen döntések csak továbbmélyítették a szakadékot, gyorsították a rendszer felbomlását.

Az irodalomhoz hasonlóan a képzőművészetben is a megújuló idősebb mesterek mellett új tehetségek tűntek fel a hatvanas években, mint Gyé-

mánt László és Kokas Ignác. Ekkor működött a Zuglói Kör, melynek tagjai – Deim Pál, Bak Imre, Nádler István, Molnár László és Hortobágyi Endre – a Párizsi Iskola festészetét tekintették etalonnak. Erre az időszakra esik a szürnaturalistának nevezett kör – Lakner László Konkoly Gyula, Korga György, Csernus Tibor és mások – tevékenysége, kiteljesedik a hazai pop-art és az informel kifejezősmód, amelyet pl. Frey Krisztina, Tót Endre és Csáji Attila munkássága reprezentál. A hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől terjed a transzavantgárd, az új festészet, pl. Hegyi Loránd, Erdélyi Miklós, Birkás Ákos, Ádám Zoltán és Roskó Gábor műveiben. Hasonlóan fejlődött a falfirka- (graffiti-) stílus (Szabados Árpád, Méhes László és mások) és más stílusirányzatok. A grafikában Kondor Béla mellett kibontakozott Kass János, Reich Károly, Gyulai Líviusz, Csohány Kálmán, Feledy Gyula és mások munkássága. Maurer Dóra a fénykép elemi összetevőivel – fény-ármék – dolgozik, Csáji Attila elsők között alkalmazza itthon az ún. szitatechnikát a társadalmi kérdéseket feszegető nyomatain, pl.: *Ház, Közép-Európa a XX. század második felében* (1972). A nyolcvanas évekre felnőtt egy új nemzedék, melynek legjelentősebb alkotói Szikora Tamás, Molnár László, Gémes Péter, Julius Gyula, Rácmolnár Sándor, Koronczai Endre, Gallusz Gyöngyi és mások. A szobrászatban Vilt Tibor, Schaár Erzsébet, Varga Imre, Melocco Miklós, Konkoly Gyula, Jovánovics György, Csiky Tibor, Haraszty István, Samu Géza, Bocz Gyula, a fiatalabbak közül pedig Gaál Tamás és Mata Attila munkásságát kell említeni.

Az alkotómunkát az ötvenes években kezdő zeneszerzők közül Ligeti György az 1956-os forradalom után rögtön külföldön folytatta munkásságát. Néhány esztendő alatt az új zenének nemzetközi viszonylatban is egyik irányadó személyisége lett, s számos, világhírré szert tett művet komponált, melyek közül különösen figyelemreméltó: *Artikulation*, elektromos mű (1958), *Pense Symphonique*, 100 metronómra (1962), *Le Grand Macabre* opera (1979), *Zongoraverseny*, 1985/88. és *Hegedűverseny* 1990–92. Szintén külföldön futott be sikeres pályát Erőd Iván, Eötvös Péter és mások. Az itthon alkotók közül Kurtág György *Vonósnégyese* (1959), Szervánszky Endre *Hat zenekari darabja*, Durkó Zsolt *Fiúvősiőre* aratott sikert, és Petrovics Emil 1962-ben bemutatott *C'est la guerre* c. operáját nagy sikerrel játszották. Két évvel később ezt

követte Szokolay Sándor *Vérnásza* szintén nemzetközi sikert aratva, majd a többi Szokolay-opera: *Hamlet* (1968), *Sámson* (1973), *Ecce homo* (1988) és *Boldog Margit* (1995). Más stílusú, de szintén nagy sikert aratott művek Balassa Sándor operái (*Az ajtón kívül*, 1978; *Karl és Anna*, 1994), Durkó Zsolt *Mózes*, valamint Bozay Attila, Kocsár Miklós, Jeney Zoltán, Hidas Frigyes, Lendvai Kamilló, Patachich Iván, Szöllösy András és mások zenekari művei és egyéb alkotásai. Megnőtt az érdeklődés az egyházzenei műfajok iránt (Soproni József, Vajda János) és sok kórusmű is keletkezett (Farkas Ferenc, Orbán György, Kocsár Miklós). Az 1980–90-es években a zeneszerzők egy részénél nagy affinitás mutatkozott egy népszerű és közérthető magyar stílus megteremtésére (Balassa Sándor, Szokolay Sándor, Dubrovai László, Cserniczky Miklós és mások művei). Sikert aratott Vajda János tánczenén (valcer, ragtime) alapuló egyfelvonásosa, a *Mario és a varázsló* (1985). Ezekben az évtizedekben indult Kocsis Zoltán, Ránki Dezső, Schiff András zongoraművész nemzetközi karrierje, és tett szert világhírré az Eck Imre vezette Pécsi Balett, majd a Markó Iván irányította Győri Balett is, nem is szólva az Operaház Lőrincz György, Seregi László, Harangozó Gyula irányította balettkaráról, melyben olyan, rangos, világhírnévre szert tett táncosok szerepeltek, mint Lakatos Gabriella, Orosz Adél, Kun Zsuzsa, Pongor Ildikó, Fülöp Viktor, Róna Viktor, Havas Ferenc, Dózsa Imre, Keveházi Gábor, Szakály György és mások.

A populáris zene megőrizte népszerűségét, sőt műfajai közül a népdaléneklésnek a hetvenes években kisebb kultusza – a „Röpülj páva”-rendezvények és versenyek nyomán – alakult ki. Ekkor bontakozott ki a máig népszerű tánccházmozgalom, melyben meghatározó szerepe volt a zenészek közül Halmos Bélának és Sebő Ferencnek, a koreográfusok közül pedig Timár Sándornak. Az 1960-as évek elején alakultak az első – szintén máig sikeres – beatzenekarok: Illés, Omega, Metro. Az első Táncdalfesztivált 1966-ban rendezte meg a Magyar Televízió. 1983-ban pedig megszületett és nagy sikert aratott az első magyar rockopera: Szörényi Levente–Bródy János *Isván, a király*.

Színház- és filmművészet A közönség szeretetétől övezve virágzott a színházi élet. A tapasztalt színházvezetők és rendezők (Major Tamás, Várkonyi Zoltán, Ádám Ottó, Szinetár Miklós, Vámos László, Lengyel György, Kazimír Károly, Szendrő József, Udvaros Béla) mellett új látásmódú rendezőnemzedék nőtt fel és aratott sikert olyan személyiségek révén, mint Ascher Tamás, Székely Gábor, Zsámbéki Gábor, Babarczy László, Iglódi István, Marton László, Ruszt József. A hazai szerzők közül a legsikeresebb Németh László volt, akinek 1961–81 között 28 darabját mutatták be, többek között a *II. József*, *A két Bolyai*, az *Urazás*, a *Nagy család*, a *Villámfénynél*, a *VII. Gergely*, *Az áruló*, a *Galilei*, a *Széchenyi* és a *Szörnyeteg* címűt. Illyés Gyulának korábban is játszották darabjait, 1969-től újabb 15 művét mutatták be, köztük a nagy sikerű *Tiszták* c. drámáját. A termékeny drámaírók közé tartozott Hernádi Gyula, akinek 1971-től tíz év alatt 16 darabját mutatták be, hasonlóan ebben az időszakban Karinthy Ferencnek 14, Gyurkovics Tibornak 10, Görgy Gábornak 15 művét és átdolgozását, Thurzó Gábornak hét, Vészi Endrének kilenc, Száraz Györgynek 11, Schwajda Györgynek 9 bemutatója volt. Csurka István első darabját, a *Szajhóst* 1964-ben mutatták be, s utána 1982-ig 12 bemutatója volt, pl.: *Ki lesz a bálanya?*, *Döglött aknák*. Nagy siker volt Szakonyi Károly első darabja az *Életem*, *Zsóka*, majd az *Adáshiba*; Páskándi Géza *Vendégség* c. műve; Görgy Gábor *Vérkeresztség*; Örkény István *Macskajáték*, *Tótiék*, *Kulcskeresők* és *Pisti a vérzivatarban*; Spiró György *Csirkefej*; Nádas Péter *Takarítás*, *Találkozás* és *Temetés*; valamint Sütő András drámái: *Káin és Ábel*, *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Ádvent a Hargitán* stb. Ezekben a darabokban olyan színészek aratták a legnagyobb sikert sokoldalú alakításukkal, mint Páger Antal, Sinkovits Imre, Básti Lajos, Darvas Iván, Kállai Ferenc, Agárdy Gábor, Garas Dezső, Latinovits Zoltán, Huszti Péter, Sztankay István, Bessenyei Ferenc, Kálmán György, Gábor Miklós, Óze Lajos vagy a színésznők közül Sullyok Mária, Bulla Elma, Mezei Mária, Tolnay Klári, Dayka Margit, Ruttkai Éva, Törőcsik Mari, Domján Edit, Psota Irén, Almási Éva, Piros Ildikó, Halász Judit és mások.

A magyar filmművészet is jelentős alkotásokkal gazdagodott, különösen a hatvanas évek elején induló, frissen diplomázott rendezőgárda

jóvoltából. E filmek sorából kiemelkedik Szabó István *Álmodozások kora*, Gaál István *Sodrásban*, Kósa Ferenc *Tízezer nap*, Gyöngyössy Imre *Virágvasárnap*, valamint a Jancsó Miklós–Hernádi Gyula alkotópáros – nemzetközi viszonylatban is – kiemelkedő, a filmtörténetben új fejezetet nyitó alkotásai: *Szegénylegények* (1965), *Csillagosok, katonák* (1967), *Fényes szelek* (1968) és *Égi bárány* (1970). Az időszak nagy sikere az ötvenes évek szatírája, Bacsó Péter *A tanú* c. filmje, Huszárik Zoltán *Szindbád* és Szabó István *Mephistó* c. filmje, amely 1982-ben Oscar-díjat kapott.

A hatvanas évek közepétől új irányzatként jelent meg a dokumentarizmus, amely a tények bemutatásával tárja fel az ellentmondásokat, esetenként csak interjúk formájában. E filmek közül kiemelkedik Kovács András két alkotása, a *Nehéz emberek* (1964) és a *Falak* (1967), Schiffer Pál *Fekete vonat* (1970), Kósa Ferenc *Szembesítés* (1974) és a Balczó Andrással készített *Küldetés* (1977), Gazdag Gyula *A bankett* (1979), Gulyás Gyula, Gulyás János: *Vannak változások* (1979) és Sára Sándor–Csoóri Sándor–Hanák Gábor közös munkája, az 1985-ös *Pergőtűz*, illetve *Krónika*, amely a 2. magyar hadsereg doni katasztrófáját mutatta be a túlélőkkel készített interjúk alapján. Az első részek sugárzása után – pártutasításra – a Magyar Televíziónak le kellett vennie műsoráról, sőt az interjúkötetet is betiltották. Bemutatására csak jóval később kerülhetett sor. Ember Judit is több kényes ügyben folytatott nyomozást, illetve elevenítette fel ezeket. *Pócspetri* (1982), az egykori 1948-as rendőrgyilkosság igazi háttere; *Menedékjog* (1988): a Nagy Imre-csoport meghurcolása és romániai tartózkodása. Almási Tamás *Szorításban* c. filmje (1987) az ózdi kohászat összeomlását mutatja be, a Böszörményi Géza–Gyarmathy Livia szerzőpár pedig *Recsk* (1988) borzalmait eleveníti fel.

A hatvanas és hetvenes években, amikor még volt bőven anyagi forrás, számos sikeres kosztümös film is készült, elsősorban Várkonyi Zoltán Jókai- és Gárdonyi-adaptációi. *A kőszívű ember fiai* (1965), *Egy magyar nábob*, Kárpáthy Zoltán (1966), *Egri csillagok* (1968), *Fekete gyémántok* (1976). A Balázs Béla Stúdióból 1961 óta kerültek ki sikeres filmek és rendezők, a több tucat alkotásból külön is említésre méltó Szabó István *Te* (1961), Sára Sándor *Cigányok* (1962), Gábor Pál *Aranykor* (1963),

Szomjas György *Diákszerelm* (1968), Maár Gyula *Prés* (1971), Grunwalsky Ferenc *Anyaság* (1972), Jeles András *Montázs* (1979), Moldován Domokos *Rontás és remény* (1980) Szirtes Tamás *Napló* (1984), Komár Péter *Da Capo* (1989) stb. Homoki Nagy István nyomán több nemzedék nőtt fel s készített már klasszikusnak számító természetfilmet, illetve tudományos ismeretterjesztő filmet. Az alkotók közül feltétlenül megemlítenéd Kollányi Ágoston, Czigány Tamás, Lakatos Vince, György István és Vadász János.

Az 1989 után katasztrofális anyagi helyzetbe került magyar filmgyártás korábbi nimbuszát is elveszítette. Kevés maradandó és sikeres alkotás született, közülük érdemes megemlíteni Enyedi Ildikó *Az én XX. századom* (1989), Szász János *Woyzek* (1993), Szomjas György *Roncsfilm* (1992), Grunwalsky Ferenc *Kicsi, de nagyon erős* (1989), Jeles András *Senkiföldje* (1993), Pacskovszky József *Esti Kornél csodálatos utazása* (1994), Koltai Róbert *Sose halunk meg* (1992), Timár Péter *Csinibaba* (1997) és Kern András–Koltai Róbert *A miniszter félrelép* (1998) c. filmjét.

Művelődés és sport A művelődés szempontjából fontos szerepe volt továbbra is a könyvkiadásnak, a kiadott könyvek száma és példánya 1960 és 1985 között csaknem megkétszereződött. 1000 lakosra a nyolcvanas évek közepén már csaknem 100 könyv jutott. A korábbi időkkel szemben jelentősen csökkent a propagandakiadványok száma, nőtt a külföldi szerzők – elsősorban nyugati – műveinek példányszáma. Az olvasók többsége ekkor ismerkedett meg Faulkner, Maugham, Moravia, Proust, Camus, Sartre, Dürrenmatt, Beckett, O'Neill, és mások műveivel. Népszerűek lettek a krimik (Agatha Christie, Georges Simenon és Rejtő Jenő). A magyar szerzők közül változatlanul a klasszikusok (Jókai, Móricz, Mikszáth, Arany, Petőfi stb.) álltak az élen, de a nyolcvanas évektől megjelentek olyan szerzők (Zilahy Lajos, Herczeg Ferenc, Márai Sándor és Szabó Dezső) művei is, akik korábban tiltó listán szerepeltek. A könyvtárak száma 1995-ben elérte a 16 ezret, könyvállományuk pedig több mint 100 millió kötetet tett ki. Megnőtt az időszakai sajtótermékek száma is, az 1965-ös 700-ról 1985-re 1700-ra emelkedett.

Megváltozott a rádió helye és szerepe a magyar társadalom művelődési életében. A készülékek száma 1960-ban 2,2 millió, 1980-ban pedig 2,8 millió volt, ami azt is jelentette, hogy lényegében minden család rendelkezett rádióval. 1965-ben szólalt meg először – s azóta is – a *Reggeli Krónika* zenés politikai hírműsor, amely nemcsak politizál, hanem lakossági szolgáltatási igényeket is igyekszik kielégíteni. Az 1970-es évek elejétől felerősödő társadalmi gondok s egyúttal a rendszer stabilizációja tette lehetővé a belpolitikai kérdések taglalását, sőt a tabutémák feszegetését. 1971-ben ezt szolgálta a *168 óra*, abszolút megbízható szerkesztő – Ipper Pál – vezetésével. Ez a műsor kétségtelenül hozzájárult a politizálóbbr, nyitottabb társadalom megteremtéséhez. Hasonlóan a *Sajtókonferencia*, amely különböző helyszínen boncolgatta azokat a kérdéseket, amelyek az embereket izgatták, érdekelték. 1984-től hasonló szerepe volt a *Napközben* szolgáltatóműsornak, majd a *Rádiónapló* és a *Pro és kontra* belpolitikai vitaműsoroknak 1986-tól. Az egypártrendszerű sajtótájékoztatás megtörését azonban 1987-ben a *Vasárnapi újság* elindítása jelentette, amely folyamatosan és fokról fokra szüntette meg és számolta fel a tabutémákat. Majd a rendszerváltással következett az átmenet állapota, elindult a pártosodás, az egyes pártokhoz való igazodás, és csak lassan, a kilencvenes évek vége felé indult el a Magyar Rádió a közszolgálativá válás útján.

A Magyar Televízió rendszeres műsorszolgáltatása 1958-ban indult, akkor kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap volt adás, melynek időtartama 20 óra körül mozgott. 1960-ban heti ötre emelték az adásnapok számát, 1968-ban a hét hat napján volt már adás, s 1989 elejétől egész héten, mintegy 120 órában volt adásidő. 1969 tavaszán sugározták az első színes adást. A tévé-előfizetők száma a hatvanas évek közepétől megnőtt (1970-ben 1 millió 700 ezer, 1972-ben 2 millió) és 1987-ben átlépte a 3 milliót. 1980-tól működött a második csatorna, 1984-ben megszülettek az első regionális adások: Pécsen, majd Székesfehérváron, Szegeden és Miskolcon indult regionális műsor. A televíziózás kezdetben a rádiónak jelentett konkurenciát, s fokozatosan megváltoztatta az emberek művelődési szokásait. Már egy 1965-ben készült falusi közvélemény-kutatás kimutatta, hogy a lakosság legkedveltebb kulturális tevékenysége a tévézés (46%), ezt követte az olvasás (25%) és a

rádióhallgatás (10%). Csökkent az érdeklődés a mozi iránt, a mozik férőhelyeinek kihasználtsága a nyolcvanas évek elején mindössze 40%-os szintet ért el.

Az 1988 májusi pártértekezlet után megszűnt a pártközpont tudományos és kulturális osztálya, s ezzel formálisan is véget ért a művészetek pártirányítása, eltörölték a főhatóságok, pl. a minisztérium cenzurális jogköreit. Tucatjával alakultak új, független kiadók, melyek többsége kezdetben korábban tiltott, illetve nehezen hozzáférhető politikai dokumentumokat, zárolt kiadványnak számító könyveket stb. adott ki, az utcákat és aluljárókat elborították a könyvespultok. Új lapok és folyóiratok indultak: Reform, Hitel, 2000, Beszélő, Magyar Napló, Holmi, Liget stb. Ezzel együtt az irodalom és a művészetek lényegében elvesztették a többé-kevésbé biztonságot nyújtó állami mecenatúrát, elindultak a szponzorkeresés és vállalkozások útján. 1989 novemberében Németh Miklós miniszterelnök az Írószövetség közgyűlésén kijelentette, hogy a kultúra terén semmiféle politikai irányításra nincs szükség, s ezzel a magyar irodalom és művészet történetében a „létező szocializmus” véget ért.

1989 nyarán a nemzeti kerekasztal-tárgyalások idején a miniszterelnökség felügyelőbizottságot hozott létre az MTV irányítására, majd ezt követte Nemeskürty István vezetésével egy elnökség felállítása, végül az első szabad választások után, 1990 augusztusában Hankiss Elemér szociológus került az MTV elnöki székébe. Az MTV vezetése és műsorpolitikája körüli pártharcok ezzel nem fejeződtek be, sőt az alelnökök kinevezése és felmentése többfordulós levélváltáshoz, alkotmánybíróági véleménykéréshez vezetett Antall József miniszterelnök és Göncz Árpád köztársasági elnök között. Majd a parlament Kulturális Bizottsága és a miniszterelnök javaslatára sem mentette fel Göncz Árpád tisztségéből a tévé elnökét. 1994 januárjában Hankiss lemondott, ezután újabb elnökök, alelnökök követték egymást az MTV élén.

Az Országgyűlés 1995 végén tárgyalta meg a médiatörvényt, amely az 1996. évi I. tc.-ként került a magyar törvénytárba. A rádiózás és tévezés intézményrendszerének és működésének átalakításáról szóló törvénnyel Magyarországon is megvalósult az Európa legtöbb országában már bevezetett alapstruktúra, a közszolgálati, illetve kereskedelmi rádiók és televí-

ziók kettős rendszere. A törvény egyik fő célja, hogy a médiumok ne lehessenek politikai alku tárgyai. A média felügyeletére létrehozta az Országos Rádió és Televízió Testületet, valamint a rádió- és tévékuratórium elnökségét. E szervezetekbe a pártok paritásos alapon delegálhatnak tagokat. A tagok csak az Országgyűlésnek tartoznak felelősséggel.

A sport veszített korábbi vonzerejéből, s kevesebb lett az állami támogatás is. 1956-ban számos élsportoló elhagyta az országot. A melbourne-i olimpiai csapatból, ahol 9 arany-, 10 ezüst- és 7 bronzérmes nyertek sportolónk 48-an nem tértek haza, köztük korábbi és akkor olimpiát nyert bajnokok: Szőke Kató, Gyenge Valéria, Gyarmati Olga, Keleti Ágnes, Korondi Margit, Zádor Ervin és mások. Az „Aranycsapat” külföldön turnézó tagjai közül Puskás Ferenc, Kocsis Sándor, Czibor Zoltán szerződött neves spanyol csapatokhoz.

A hatvanas években 3500 sportegyesület működött, mintegy 15 600 szakosztállyal. Az aktív sportolói létszám 350-400 ezer körül mozgott, s lényegében jelenleg is ekörül van, a statisztikusok viszont a „sportban rendszeresen részt vevők” számát 800 ezertől 1 millióra is becsülték egy-egy időszakot tekintve. A legnépszerűbb sportág továbbra is a labdarúgás volt, de ezzel együtt csökkent a labdajátékok iránti érdeklődés. A hatvanas évek végétől, a hetvenes évek elejétől megjelentek a részben önköltséges gyermek úszó-, torna-, tenisz- stb. tanfolyamok, s megnőtt az érdeklődés is e sportágak iránt. A hetvenes évek közepére, különösen az élsport tekintetében mégis megtorpanás következett be. 1964-ben Tokióban és 1968-ban Mexikóban még 10-10 aranyérmes, 1972-ben Münchenben 6-ot, 1976-ban Montrealban már mindössze 4 aranyérmes nyertek sportolónk. (Ezután Moszkva 7, az 1984-es Los Angeles-i olimpiát pártirányításra ki kellett hagyni sportolóinknak, Szöul és Barcelona 11-11 s 1996-ban Atlanta 7.)

Az okokat tekintve említeni kell a tömegsport és az iskolai testnevelés szerkezetének többszöri átalakítását, pl. a testnevelés-tagozatos osztályok mellett nem alakult ki egy az általános iskolától az egyetemmel bezárólag összefüggő versenyrendszer, az iskolai testnevelési órák tornatermi ellátottsága a hatvanas évek közepétől a tanévi 49%-ról tíz év alatt csak 59%-ra javult. 1970-ben az általános iskolák alapfelszerelése 35,5%-os, a középiskoláké pedig 57,6%-os volt, majd kevés javulás kö-

vetkezett. Az 1979-ben megalakult Magyar Diáksport Szövetség elsődleges célként nem az élsport utánpótlás-nevelését, hanem a testneveléssel való egyenletes képességfejlesztést tűzte ki, amit 1991-ben ellenkezőjére változtattak, illetve az új utánpótlás-nevelési irányelvek ezt fordítva értelmezték. S kétségtelenül szerepe volt annak is, hogy az ifjúság tehetséges rétegénél a hatvanas évek végére nagyfokú életmód- és felfogásbeli változás állt be. A küzdősportban és csapatjátékokban megnőtt terhelés sérülésveszélyeit, az állóképességi sportokban a nagyfokú monotóniát és a doppingok mellékhatásait, az akrobatikus számokban a veszély kockázatát stb. egyre kevesebben vállalták.

A korszakban és a rendszerváltozást követően az említettekkel együtt is születtek kimagasló egyéni és csapatteljesítmények a világversenyeken. A kardcsapat 1956, 1960, 1988, a párbajtőr-csapat 1964, 1968, 1972, a vízilabdacsapat 1956, 1964 és 1976-ban, vagyis háromszor, a labdarúgócsapat kétszer, 1964-ben és 1968-ban lett olimpiai bajnok. Az öttusa „aranycsapat” tagjai: Balczó András, Móna István, Török Ferenc többszörös világ- és olimpiai bajnokok lettek. Az úszók közül pedig 1988 és 1996 között Darnyi Tamás négy, Egerszegi Krisztina öt olimpiai aranyérmet nyert.

1989 után a Belügyminisztérium felügyelete alá rendelt Országos Testnevelési és Sporthivatal vette át a magyar testnevelés és sport ügyeinek intézését (1992). Számos sportegyesület elvesztette korábbi háttérbázisát, s így megszűntette „ráfizeteses” szakosztályait. Szervezeti vonatkozásban változást jelentett az 1991. évi XX. tc., amely a testnevelést és a sportot önkormányzati feladatnak tekintette. Az 1996-ban életre hívott Mező Ferenc Közalapítvány vállalta, hogy rendszeres életjáradékot folyósít az itthon élő, 35. életévüket betöltött magyar olimpiai érmeseknek és közvetlen hozzátartozóiknak. Még ebben az évben elfogadta az Országgyűlés az 1996. évi LXIV. tc.-t a sportról. Az 1998-as választások után pedig megalakult az Ifjúsági és Sport Minisztérium.

RENDSZERVÁLTÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben 1989. március 15-e után új politikai helyzet állt elő Magyarországon: egyértelműbbé vált a régi és az új rend frontvonala. Az ellenzéki politikai erők – az MSZMP megosztó taktikáját felismerve – március 22-én a Független Jogász Fórum felhívására létrehozták az Ellenzéki Kerekasztalt a Bajcsy-Zsilinszky Társaság, a Fidesz, az FKGP, az MDF, a Magyar Néppárt, az SZDSZ, az SZDP és a Szabad Szakszervezetek Demokratikus Ligájának részvételével. Később ehhez csatlakozott a KDNP is. Majd részletes előkészítés és tárgyalássorozat után létrejött a Nemzeti Kerekasztal, az Ellenzéki Kerekasztal az MSZMP és a harmadik oldalon elhelyezkedő társadalmi szervezetek és mozgalmak (Baloldali Alternatív Egyesülés, Hazafias Népfront, Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, Magyar Nők Országos Tanácsa, Münnich Ferenc Társaság, SZOT) részvételével. 1989. június közepén megkezdődtek a nemzeti egyeztető tárgyalások, amelyek szeptember 18-án zárultak.

A tárgyalások kezdettől fogva két nagy témakör köré csoportosultak: politikai kérdések és társadalmi-gazdasági problémák. Hat munkabizottság tárgyalta szakértői szinten az alkotmánymódosítást, a köztársasági elnöki intézmény és az alkotmánybíróság kérdéseit, a pártokat és választásokat érintő szabályozást, a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosítását, a tájékoztatás és információ

ügyét, és az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtését. A gazdasági munkabizottságok – ebből is hatot hoztak létre – foglalkoztak a gazdasági válság szociális következményeivel, illetve annak kezelési módjával, az állami vagyon átalakításával (tulajdonreform), földtulajdon és a szövetkezetek, költségvetési reform és az államháztartás ügye, valamint a versenyjog és a monopóliumellenes szabályozások jogi akadályainak lebontásával.

A tárgyalások lassan haladtak, az állampárt védte pozícióit. Nagyobb vita alakult ki az alkotmány átdolgozásáról, a köztársasági elnöki jogkörrel és elnökválasztás módjáról, a politikai pártok jogi státusáról, a bírák, ügyészek és köztisztviselők párttagságáról, a pártfinanszírozásról, az egyéni választókerületekben való indulás, illetve a pártok jelöltjeit tartalmazó választási listák összeállításáról. Közben 1989 nyarán a visszahívási eljárások, lemondások következtében több helyen időközi országgyűlési választást rendeztek, meglehetősen alacsony részvétel mellett. Ezeket a választásokat viszont fölényesen megnyerte az MDF. Az MSZMP feltételezése, hogy a szabad parlamenti választásokon is győzhet, megdőlni látszott.

A demokratizálódó Magyarország kormánya májusban hatálytalánította a magyar–osztrák határt biztosító berendezéseket, vagyis lebontotta a „vasfüggönyt”. Júliusban a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének bukaresti ülésén a résztvevők elvetették az ún. Brezsnyev-doktrínát. A már korábban s főleg ezután érkező keletnémet „turisták” tízezrei – egyes adatok szerint 65 ezer fő – azért jöttek, hogy megkíséreljék a távozást nyugat felé. Dönteni kellett, Németh Miklós miniszterelnök és Horn Gyula külügyminiszter augusztus 25-én Helmut Kohl kancellárral és Genscher külügyminiszterrel titkos megállapodásra jutott. Szeptember 11-én a kormány lehetővé tette az itt tartózkodó NDK állampolgárok számára a „más országokba való kiutazást”. Ezzel a döntéssel szinte világtörténelmi fordulat nyitányaként hozzájárult a német újraegyesítéshez, a hidegháború befejezéséhez. A magyar külügyminiszter 1989. október végén a Varsói Szerződés szervezte külügyminisztereinek tanácskozásán hozta nyilvánosságra, hogy Magyarország és a Szovjetunió között kétoldalú tárgyalások kezdődtek a szovjet csapatok kivonásáról, és kifejezte reményét: a kivonu-

lás nem húzódik el sokáig. M. Gorbacsov főtitkár G. Bushsal való december eleji, máltai találkozásán végérvényesen feladta Közép- és Kelet-Európa szovjet ellenőrzését. Még ebben a hónapban Jazov szovjet honvédelmi miniszter az európai hagyományos haderők csökkentését célzó politika „részeként” bejelentette hatezer szovjet katona „egyoldalú” kivonását Magyarországról. Ezután megkezdődtek a csapatok teljes visszavonulásáról szóló tárgyalások.

A kerekasztal-tárgyalások augusztus végétől új lendületet kaptak. Néhány nap alatt megegyezés született Európa egyik legkiterjedtebb hatáskört gyakorló Alkotmánybíróságának felállításáról, az Állami Számvevőszék létrehozásáról és az ombudsman intézményének alaptörvénybe iktatásáról. A közjogi kérdések jelentős részéről is sikerült megállapodást kötni, viszont az MSZMP változatlanul nem akart elszámolni vagyonával, ragaszkodott a munkahelyi jelenlétéhez, nem járult hozzá a Munkásörtség jogutód nélküli felszámolásához, és még az ősszel – Pozsgay Imre személyében – a nép által közvetlenül megerősített államfőt akart adni az országnak. Az SZDSZ és a FIDESZ nem írta alá a megállapodásokat, de óvakodtak attól is, hogy megvétózzák azt. A két párt úgy határozott, hogy a megoldatlan kérdések eldöntésére népszavazást kezdeményez.

A megbeszélések eredményeként a békés átmenet legfontosabb kérdéseiben kialakult a politikai egyeztetés, amely hat sarkalatos törvényjavaslatban öltött testet: törvényjavaslat az alkotmány módosításáról, az Alkotmánybíróságról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési választásokról, a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosításáról, valamint az Állami Számvevőszékről. A felek egyúttal megerősítették azt az elhatározásukat, hogy a megállapodásokat saját szervezetükben elfogadtatják, a nyilvánosság előtt képviselik, továbbá érvényre juttatásukat minden rendelkezésre álló politikai eszközzel lehetővé teszik.

A kerekasztal résztvevői, vagyis a három tárgyaló fél delegációja egyúttal különmegállapodásokat kötött olyan kérdésekről, amelyek nem igényeltek önálló jogi szabályozást. Ez részben a tárgyaló felek kötelezettségvállalását, részben pedig az érintett állami, illetve igazságügyi szerveknek szóló ajánlásokat tartalmazta. Így a tárgyaló felek tu-

domásul veszik, illetőleg javasolják, hogy a békés átmenet a tárgyalások megkezdésétől a szabad választások útján létrejövő új Országgyűlés alakuló üléséig tart, és a politikai megállapodások is erre az időszakra vonatkoznak. A kerekasztal-tárgyalások résztvevői politikai, illetve személyi sérthetetlenséget élveznek a megbeszélésekkel összefüggésben kifejtett tevékenységükért. A tárgyalásokon kifejtett megnyilatkozásaiért kizárólag a küldő szerveiknek tartoznak felelősséggel, az érintettek sérthetetlenségét szavatolni kell.

Az átmenet időszakában a belügyminiszternek gondoskodni kell arról, hogy a rendőrhatalmági kényszerintézkedéseket felfüggeszték, ami fontos bizalomerősítő lépés lenne. Szükséges lenne az Országgyűlésre és tagjaira nehezedő nyomás oldása, mégpedig azzal, hogy ne szorgalmazzák a képviselők indokolatlan visszahívását és lemondásra való felszólításukat. A többpártrendszerű politikai berendezkedés nem jelenthet a társadalom számára nagyobb anyagi terheket, mint az egypárti struktúra. Fel kell gyorsítani az új, illetve tevékenységüket felújítani szándékozó társadalmi szervezetek, pártok működéséhez szükséges, méltányos feltételek megteremtésére irányuló kormányzati munkát. Ennek érdekében az MSZMP a kezelésében lévő vagyonból 2 milliárd forint értékben ad át ingatlanokat a kormánynak társadalmi hasznosításra, a pártok működési feltételeinek biztosítására, továbbá a folyó költségvetési támogatásból 50 millió forintot visszaadott az állami költségvetésnek.

Az országgyűlési képviselő-választás jelöltjeinek várható kampányára az állami költségvetésből mintegy 100 millió forintot kell majd kizárítani, amely a jelöltek és a jelölteket állító pártok és szervezetek között normatív alapon kerül szétosztásra. A nemzeti tájékoztatási intézmények munkájában maradéktalanul érvényesülnie kell a pártatlanság elvének. Ennek érdekében a tárgyaló felek által előterjesztett személyiségekből fel kell állítani egy pártatlan tájékoztatási bizottságot. Kíváncos lenne a köztársasági elnök őszi megválasztása. Végül leszögezték, hogy az elért eredményekre alapozva folytatják – a békés átmenetet érintő, még nyitott kérdésekben – a tárgyalásokat a rendezés érdekében. Ennek megfelelően a szakértői bizottságoknak a következő témákban kell törekedni megegyezésre: a köztársasági elnök választásának

rendje; a választások etikai kódexe; a választások nyilvánosságának szabályai; az új tájékoztatási törvény; az informatikai törvény és közszolgálati törvény; a munkahelyi diszkrimináció tiltása a Munka törvénykönyvében; a Munkásőrség átalakítása, illetve visszafejlesztése s végül a politikai kérdések erőszakos megoldásának kizárása. Befejezésül a kerekasztal-tárgyalások résztvevői kifejezésre juttatták azt a meggyőződésüket, hogy a megállapodások aláírásával fontos lépést tettek a parlamentarizmuson alapuló demokratikus Magyarország megteremtése, s a nemzet sorsának jobbra fordítása útján.

A békés átmenet Az 1989. évi, a Munkásőrséget feloszlató XXX. törvény fontos bizalomerosztó intézkedés volt. A végrehajtás során – október második felében – a hadsereg kommandóegységei megszállták a Munkásőrség 180 fegyverraktárát és más létesítményeit. Elkoboztak, illetve lefoglaltak és elszállítottak 60 000 géppisztolyt, 53 000 kézi lőfegyvert és 5300 géppuskát, ezzel a párt „magánhadseregét” lefegyverezték, tevékenységét megszüntették. A Munkásőrség hivatásos tagjai egyúttal egyévi bérüknek megfelelő végkielégítést kaptak.

Az 1989. évi XXXI. törvénnyel hirdették ki az 1949. évi XX. törvény, az alkotmány módosítását. A lényegét tekintve ez a törvény olyan mértékű változásokat vezetett be, hogy joggal tekinthetjük a politikai rendszerváltás átmeneti alkotmányának. Az 1949-ben elfogadott alkotmány csaknem 80%-át érintették ugyanis a módosítások. A bevezető része törölte a korábbi bevezetőt, és kifejezésre juttatta, hogy a módosítás a többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés, politikai átmenet fontos állomásának tekinthető. Rögzítette, hogy Magyarország államformája köztársaság, ahol minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselőin keresztül gyakorolja. A módosítás a munkásosztály marxista-leninista pártjának vezető szerepét kiiktatva rögzíti a többpártrendszer kiépítéséhez szükséges jogi eszközöket. Kimondja, hogy a Magyar Köztársaságban a pártok az alkotmány és az alkotmányos jogszabályok tiszteletben tartása mellett szabadon alakulhat-

nak és szabadon tevékenykedhetnek. Ugyancsak az általános rendelkezések között mondja ki, hogy a Magyar Köztársaság szuverén állam, amely tiszteletben tartja más államok szuverenitását, és elutasítja a háborút mint a nemzetek közötti viták megoldásának eszközét. A módosítás lényeges változásokat vezet be a korábbi alkotmány gazdasági rendszerre vonatkozó szabályai tekintetében, továbbá újrafogalmazza a központi hatalmi szervek közül az Országgyűlés és a Minisztertanács feladat- és hatáskörét, megalkotja az Elnöki Tanács helyére lépő köztársasági elnök intézményének alapvető rendelkezéseit, elhelyezi az állami szervek rendszerében az Alkotmánybíróságot. E szervek egymáshoz való viszonyát és kapcsolatrendszerét a hatalmi ágak szétválasztása elvének megfelelően szabályozza. A módosított alkotmány több új fogalmat, tisztséget, intézményt vezetett be, melyeknek nincsenek hazai tapasztalatai és hagyományai, ilyen pl. az állampolgári jogok országgyűlési biztosa. Végül kimondta azt is, hogy az alkotmány jelentős módosítása következtében szükséges a hazai jogrendszer egészének áttekintése, s ennek során a hatályos törvények egy részének módosítása vagy kiegészítése, illetve több területen új törvények megalkotása.

Az Alkotmánybíróságnak (1989. évi XXXIII. törvény) – mint az alkotmányvédelem különleges eszközének – a létrehozását a jogállam megteremtésén túl az alkotmányos rend és az alapjogok védelme, valamint a hatalmi ágak szétválasztásáról és kölcsönös egyensúlyáról való gondoskodás tette szükségessé. Ez a szerv önálló testületként, önálló költségvetéssel működik. Tagjait az Országgyűlés választja, a megbízatás 9 évre szól, és egy ízben újraválasztással meghosszabbítható, de legfeljebb a 70. életévig tölthető be. Az Alkotmánybíróság feladata többek között, hogy megsemmisítse az alkotmányellenes törvényeket és más jogszabályokat, elbírálja az alkotmányban biztosított jogok megsértése miatt benyújtott alkotmányjogi panaszokat, dönt az állami szervek, illetve az önkormányzatok között felmerült hatásköri vitákban, értelmezi az alkotmányt, és eljár mindazokban az ügyekben, amelyeket a törvény hatáskörébe utal. Az Alkotmánybíróság határozata mindenkre kötelező, ez ellen fellebbezésnek helye nincs. A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló 1989. évi XXXIII. törvény módosította az egye-

sülési jogról szóló – már korábban is említett – 1989. évi II. törvényt, és ezzel a pártok alapítására, működésük törvényessége feletti állami felügyeletre vonatkozó rendelkezéseket az egyesülési jog általános szabályaival azonos módon alakította ki. A törvény kimondta, hogy a pártok munkahelyeken szervezeteket nem hozhatnak létre és nem működhetnek. Részletes szabályokat állapított meg a pártok vagyonára és gazdálkodására vonatkozóan, lehetővé tette azonban, hogy a pártok meghatározott rend szerint támogatásban részesüljenek az állami költségvetésből.

Főleg politikai hatását tekintve volt kiemelkedő a Büntető törvénykönyv 1989. évi XVI. és XXV. törvénnyel való módosítása. Ezek értelmében ugyanis a súlyosabban minősülő államellenes vagy más néven politikai bűncselekmények esetében a halálbüntetés kiszabását eltörölte. Majd az államellenes bűncselekmény kategóriáit is megszüntette, s helyére a társadalmi és alkotmányos rend védelmét szolgáló szakaszok kerültek, illetve léptek. Ezzel együtt nagy jelentőségű módosítások történtek a büntetőeljárás törvény rendelkezéseiben is. Az 1989. évi XXVI. törvény ugyanis a nemzetközi egyezményekkel összhangban a büntetőeljárás személyi szakaszában a szabadságot elvonó kényszerintézkedések: előzetes letartóztatás és ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelését, meghosszabbítását, fenntartását és megszüntetését bírósági hatáskörbe utalta. Emellett módosultak a nyomozás határidejére vonatkozó rendelkezések, és bővültek a védők jogai a nyomozási cselekményekben.

A jogállam teljes körű kiépítése, az állam bevételeinek, kiadásainak, valamint az állami vagyon hasznosításának ellenőrzése érdekében az 1989. évi XXXVIII. törvényben megfogalmazták az Állami Számvevőszék részletes feladatait és szabályait. Ezzel az Állami Számvevőszék lett az állami ellenőrzés legfőbb szerve, amelyet a törvénykezésnek alárendelten, de a kormánytól függetlenül alakítottak ki. Ez a szerv pénzügyi-gazdasági területeken általános ellenőrzési hatáskörrel rendelkezik, bárhol végezhet ellenőrzést, ahol állami pénzt használnak fel vagy kezelnek. Az Állami Számvevőszék elnökét és elnökhelyettesét az Országgyűlés 12 évre választja, megbízatásuk lejártával újraválaszthatók. A Számvevőszék 1990. január 1-jén kezdte meg működését. Ezek a tör-

vények 1989 őszén – a választási törvénnyel együtt – a jogállam megszületését jelentették. Az Országgyűlés 1989-ben összesen 58 törvényt fogadott el.

Az MSZMP 1989. október 6–8-án tartott XIV. kongresszusán megszűnt állampárt lenni. Viharos hozzászólások és jelenetek után a párt reformszárnya ugyanis október 7-én kimondta a Magyar Szocialista Párt (MSZP) megalakulását. Az állásfoglalás egyúttal leszögezte azt is, hogy az MSZP a szocializmus addigi rendszerétől és a korábbi állampárttól is elhatárolja magát. A párt programnyilatkozata a demokratikus szocializmus, a vegyes tulajdonon alapuló piacgazdaság és az alkotmányosan versengő MSZP mellett kötelezte el magát. „Tiszteletben tartja a választásokban kifejeződő nemzeti közakaratot – hangsúlyozta a nyilatkozat –, ugyanakkor, miként politikai versenytársaink is, erőszakmentes eszközökkel meghatározó kormányzati szerepre törekszünk.” A párt független Magyarországot akar, és szorgalmazza, hogy a nemzetközi életben a kormány következetesen képviselje az ország érdekeit. Arra törekszik, hogy a még létező szövetségi rendszerek viszonyát a szembenállás helyett a közeledés jellemezze. „Szorgalmazunk minden, az európai enyhülés megerősödését szolgáló politikai és katonai erőszakmentes lépést – szögezte le a továbbiakban –, célunk, hogy még ebben az évszázadban egyszerre váljék feleslegessé és felszámolhatóvá a NATO és a Varsói Szerződés.” Végül utalt arra, hogy az MSZP – az európai baloldal szerves részeként – világnézeti korlátok nélkül kész együttműködni minden demokratikus, Európa jövőjéért felelősséget érző politikai erővel, elsősorban a baloldali irányzatokkal, valamint az új típusú környezetvédő, ifjúsági, béke- és nőmozgalmakkal, de keresi az együttműködés lehetséges területeit a polgári politikai erőkkel is. „Nagyra becsüljük a haladó polgári humanisták erőfeszítéseit a béke, a demokrácia, az egyenjogú gazdasági kapcsolatok érdekében, s készek vagyunk magunkévá tenni maradandónak bizonyult értékeiket is.” A párt élére Nyers Rezső elnökletével 25 tagú országos elnökség került, a kongresszus egyúttal megerősítette, hogy az MSZP köztársasági elnökjelöltje Pozsgay Imre.

1989. október 23-án, az új nemzeti ünnepen került sor a népköztársaság helyett a magyar köztársaság államforma törvénybe iktatására. A

szabad választásokról az 1989:XXXIV. tc. rendelkezett, amely vegyes – többségi és arányos – választási rendszert vezetett be. Ez a törvény a tervezett 374-ről 386-ra növelte a parlamenti képviselők számát, akik közül 176-an egyéni választókerületben, 152-en területi listán, 58-an pedig országos listán nyerhették el mandátumaikat. Ez a rendszer – az abszolút többségi formula torzító hatása miatt – egyértelműen a leg-erősebb pártnak kedvez, de valamelyest előnyhöz juttatja a második legnagyobb politikai erőt is. A kisebb pártok hátrányos helyzetét azonban nemcsak a vegyes rendszer jelenti, illetve idézi elő, hanem a jelölés módja és a 4 százalékos küszöbhatár is. Az egyéni jelölteknek 750 ajánlást kellett megszerezniük ahhoz, hogy választókerületükben indulhas-sanak. Az országos listára a választók közvetlenül nem szavaznak, ha-nem azon az alsó küszöbhatárt túllépő pártok egyéni, illetőleg területi választókerületből származó töredék szavazatait gyűjtik össze. A vá-lasztások tisztaságát speciális, az államigazgatástól függetlenül műkö-dő választási szervezetrendszer garantálja.

A nemzeti egyeztető tárgyalások idején, a békés átmenet egyik biz-tosítékeként a Németh-kormány jogutód nélkül felszámolta az Állami Egyházügyi Hivatalt, és ugyanakkor megszüntette az állami hozzájárú-lás kötelezettségét az egyházi állásokhoz. Az egyházi kiadói tevékeny-ség és a sajtótermékek ellenőrzése megszűnt, az egyházak helyi intéz-ményeinek már nem kellett ezután egyetértést beszerezni a helyi ható-ságtól, ha istentiszteletre szánt épületet kívántak átalakítani stb. Az állam többé nem rendelkezett speciálisan az egyházi területre érvényes igazgatási jogokkal. Hatályon kívül helyezték a szerzetesrendek betiltá-sát kimondó 1950:34. tvr.-t, ezzel megnyílt az út a szerzetesrendek és szeretetszolgálatok újbóli működésére. Majd megkezdődtek a tárgyalá-sok a Vatikánnal a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról, melynek eredményeként 1990 februárjában létrejött a diplomáciai kapcsolat a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentsték között. Az Országgyűlés elfogadta „A lelkiismereti és vallásszabadságról, egyházakról” szóló tör-vényt (1990:IV. tc.), a kormány pedig megállapodást írt alá, amelyben felbontották az egyházakkal kötött 1948 és 1950-es megállapodásokat, illetve szerződéseket.

Az SZDSZ és a FIDESZ kezdeményezte, de a kisgazdapárt és a szo-

ciáldemokrata párt is támogatta az 1989. november 26-án lezajlott – úgynevezett négyigencs – népszavazást. A referendum négy kérdése a következő volt: Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására? Kivonuljanak-e a pártszervezetek a munkahelyekről? Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában vagy kezelésében lévő vagyonról? Feloszlassák-e a Munkásőrséget? Miután a 2–4. kérdés erre az időre már lényegében eldőlt, így igazi tétje csak az elsőnek volt. Népszavazás – bár már korábban is felmerült, pl. 1945/46 fordulóján a köztársaság kikiáltását megelőzően – a magyar történelemben először volt, s ezen a választók 58,03%-a vett részt.

A meglehetősen agresszív „választási kampány” politikai ellentéteket hozott a felszínre. Az MDF a választások bojkottjára buzdított, s kiadta a jelszót: „Aki magyar, otthon marad!”, az SZDSZ éppen az ellenkezőjét hirdette radikálisan: „Aki otthon marad, a múltra szavaz!” Az MSZP újjáalakulásával volt elfoglalva, és tétova nyilatkozatokat tett. Azt tanácsolta híveinek, hogy „szavazzanak lelkiismeretük szerint”. A referendum 4 451 007 szavazata az első három kérdés 95%-os támogatottságát eredményezte. A köztársasági elnök választásával kapcsolatos kérdésre minimális különbséggel, 6101 szavazattal az „igen” került többségbe. A szavazás érvényes volt, a kezdeményezők érték céljaikat: az Országgyűlés visszavonta a köztársasági elnök 1990 januári megválasztásáról szóló határozatát, és arról döntött, hogy az elnökválasztásra csak az új Országgyűlés megválasztása után kerüljön sor. Egy hónappal később, december 21-én – az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának évfordulóján – az Országgyűlés 1990. március 16-i hatállyal kimondta feloszlását.

A népszavazás után, annak következményeként az MDF és az MSZP támogatottsága csökkent, a kezdeményező pártok közül viszont az SZDSZ-é jelentősen növekedett (7%-ról 14%-ra). Személy szerint a legnagyobb vesztes Pozsgay Imre volt, elveszítette köztársasági elnöki aspirációit és szavazóinak táborát. „A rám mért csapások után a magam ügyét azzal zártam le, hogy vereséget szenvedtem egy nagy jelentőségű vállalkozásban – írja rezignáltan emlékiratában –, de meg nem buktam... olyan volt, mintha gyomorszájon rúgtak volna. Farizeus, képmutató lennék, ha ezt tagadnám.” Három héttel a népszavazás

után Németh Miklós miniszterelnök is visszavonult az MSZP elnökségéből, sőt néhány hónappal később a választásokon már független jelöltként indult.

1990 januárjában pattant ki az ún. Duna-gate botrány, ami ismét felkavarta a politikai közvéleményt. Kiderült ugyanis hogy a Belügyminisztérium belső elhárítása (III/III-as ügyosztály) továbbra is folytatta az ellenzéki pártok, politikusok megfigyelését, és lehallgatta vezető politikusaik telefonjait. Horváth István belügyminiszter emiatt január végén lemondott tisztségéről, hasonlóan Pallagi Ferenc miniszterhelyettes és a belső elhárítást irányító Horváth József főcsoportfőnök is.

A pártellenőrzéstől 1990 elejére teljesen megszabadult Németh-kormány legfontosabb diplomáciai lépéseként március 10-én Moszkvában Horn Gyula magyar és E. Sevarnadze szovjet külügyminiszter aláírta a Magyarországon állomásozó szovjet katonai alakulatok teljes kivonásáról szóló egyezményt, amelynek végrehajtási határidejéül 1991. július 30-át jelölték meg. (Viktor Silov altábornagy személyében, Záhonynál az utolsó szovjet katona 1991. június 19-én hagyta el Magyarország földjét. – I. L.) Ezzel egy időben megszűnt a KGST. Majd 1991. július 1-jén Prágában aláírták a Varsói Szerződés megszüntetéséről szóló okmányt. Magyarország 47 évig tartó szovjet megszállása befejeződött, újra független állam lett.

Szabad választások 1990

1990 elején már látni lehetett hogy az addig bejegyzett 88 pártból legfeljebb egy tucat lesz az, amelyik országos listát tud állítani, a 4%-os küszöb miatt pedig várható volt, hogy ezek közül is többen elbuknak.

A hosszan elnyúló – 1989. december elejétől 1990. március közepéig tartó – választási kampányban a választási programokat – a pártállami időszaktól eltérően – többféle formában tették közzé: brosúra, hírközlési csatornák, rölapok, média, hang- és képfelvételek. A pártok feladatuknak tekintették, hogy kifejtsék a korábbi rendszerrel szembeni bírálatukat, különösen annak politikai teljesítményét az emberi jogok, kultúra, gazdaság, intézményrendszer és külügyek területén. Egyúttal felsorolták azokat a változtatásokat és politikai újításokat, amelyeket

bevezetnek akkor, ha bekerülnek a szabadon választott parlamentbe, illetve a kormányba. Az Ellenzéki Kerekasztal pártjai a pártállami időszak minden politikai, ideológiai, valamint számos jogi és intézményi maradványának lebontását és eltakarítását ígérték, illetve tűzték ki célul. Az MSZP nézetei különösen a tulajdonviszonyok, a privatizáció, a földtulajdon, a bér- és árelenőrzés, valamint a szociális jóléti politika kérdésében tértek el az említett pártokétól. A gazdasági felelősség oroszlánrészét a pártok az államra hárították. Ellenezték a központi tervezést, de egyik sem kérdőjelezte meg annak ésszerűségét, hogy a posztkommunista állam viselje a fő felelősséget az egészségügyi, oktatási, jóléti, tömegközlekedési, kulturális és környezetvédelmi területeken nyújtandó szolgáltatásokért.

A pártok, illetve programjaik nagy teret szenteltek az eljövendő törvényhozási feladatoknak: erős parlament, az önkormányzatok nagyobb pénzügyi és igazgatási autonómiája, bíróságok reformja, szigorú törvényességi felügyelet a hadsereg és a rendőrség felett stb. Az új pártok külpolitikai programjai egyöntetűen helyeselték Magyarország irányváltását a szovjet bloktól a Nyugat felé. Valamennyien követelték a szomszédos országokban élő magyarság emberi jogainak helyreállítását. A kampánycélokra kiutalt pénzösszegnél jóval többet használt az MSZP, az SZDSZ, a szociáldemokraták pedig tetemes nagyságú nyugati pénzügyi támogatásban részesültek. Egyik neves amerikai politológus megállapításával egyetértve: „Egy további, számokban nem kifejezhető tényező, amely az ellenzék esélyegyenlősége irányába hatott, az volt, hogy a rendszer mindinkább népszerűtlenné vált, az ellenzék viszont, különösen az SZDSZ, széles körű támogatást élvezett a sajtó, a rádió és a TV újságírói részéről.”

A választási kampány „hivatalosan” 1990. január közepén kezdődött, miután a kormány meghatározta az egyéni választási kerületi beosztást, a belügyminiszter pedig rendeletben rögzítette a határidőket. Ezután elindult az ajánlócédulák gyűjtése. Február elején a Centrumpártok Nemzeti Szövetsége (Magyar Függetlenségi Párt, Magyar Radikális Párt, Független Magyar Demokrata Párt és a Takács Imre vezette Szociáldemokrata Párt) nyílt levelet intézett az Országgyűlés megbízott elnökéhez, és kérte a választási törvény gyökeres módosítását. Indoklásában az ajánlószelvények-

kel történő visszaéléseket említette, pontosabban azt, hogy ezek akadályozzák a választások tisztaságát és a kisebb pártok jelöltállítását. Követelték az ajánlási rendszer megszüntetését és a tiszta listás módszer bevezetését, melyben – az 1945-ös nemzetgyűlési választásokhoz hasonlóan – 12 ezer szavazat eredményez egy mandátumot. Élesen bírálta a választási rendszert a Keresztény Nemzeti Unió és a Krassó György vezette Magyar Október Pártja is, sőt az utóbbi tiltakozásul a „kopogtatócédulák” hamuját juttatta el az Országos Választási Bizottsághoz (OVB). Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök indítványára az Alkotmánybíróság is megvizsgálta az ajánlási rendszert, s azt alkotmányossági szempontból rendben találta, megállapította, hogy a szelvényeken szereplő név, lakcím és személyi szám nem sérti a személyes adatok védelmének alkotmányos elvét.

A választási kampány kiélezett politikai küzdelmek közepette folyt. Az SZDSZ ragaszkodott például ahhoz, hogy március 15-ét az egyes politikai pártok külön ünnepeljék, ezzel lényegében nem ismerte el a „nemzeti egységet”, még a nemzeti ünnepen való összefogást sem. Az MDF is egyre radikálisabb antikommunista kampányt folytatott, s márciusban meghirdette a „Tavaszi nagytakarítás”-t, amely nemcsak a pártállammal való szakítást, hanem a gazdasági és politikai elit teljes cseréjét ígérte. Erre az SZDSZ azzal válaszolt, hogy a „pincétől a padlásig” eltávolítja a régi rendszer híveit. A FIDESZ pedig közvetlenül a választások előtt, március 23-án a Sportcsarnokban „rendszerváltó házibulit” rendezett, s ennek azt a funkciót szánta, hogy a magyar társadalom „nevetve búcsúzzon tegnapijától”.

Az 1990. március 25-i országgyűlési választások első fordulójában a választásra jogosultak 64,4%-a adta le szavazatát, a második fordulóban, április 8-án pedig a szavazók 45,5%-a jelent meg. Végeredményben a Magyar Demokrata Fórum 164, a Szabad Demokraták Szövetsége 94, a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt pedig 44 helyhez jutott, míg az MSZP-nek 33, a FIDESZ-nek 22, a KDNP-nek pedig 21 képviselővel kellett megelégednie, 8-an független képviselőként kerültek be a parlamentbe.

A mandátumok megoszlása egyben azt is jelezte, hogy a kereszténynemzeti erők az új törvényhozásban abszolút többséghez jutottak; a

kétfordulós választási szisztéma erősen torzító hatása következtében a leadott szavazatok 42,95 százalékával a képviselői helyek több mint 59 százalékát nyerték el.

Az MDF mint a választás győztese az ország kormányozhatósága érdekében április 29-én megállapodást kötött a legerősebb ellenzéki párttal, az SZDSZ-szel. A megállapodás kiindulópontja az volt, hogy a két legnagyobb párt egyetért abban, hogy mind a kormányzati, mind az ellenzéki pártok különleges felelősséget viselnek a nemzet előtt, hogy a születő demokratikus intézmények megszilárduljanak és az ország kormányozható legyen. Ezért szükségesnek tartják, hogy a demokratikus intézmények stabilitását és az ország kormányozhatóságát érintő közjogi kérdésekben egyetértésre jussanak.

Ennek érdekében megállapodtak abban, hogy hatályon kívül helyezik az 1987. évi XI. tv. társadalmi vitákról szóló paragrafusait, amely a parlamentarizmus hiányát volt hivatva leplezni, és így akadályozója lehet a szabadon választott Országgyűlés munkájának. Megállapodtak továbbá az alkotmánymódosításban, amelynek a következő területeket kellett érintenie: az 1989. szeptember 18-i háromoldalú tárgyalásokat lezáró megállapodások jogállami vonatkozásának alkotmányba iktatása; az 1946. évi I. tc.-nek megfelelően kell helyreállítani a köztársasági elnök státusát; módosítani kell a kormány hivatalba lépésének eljárását oly módon, hogy a választás csak a miniszterelnök személyére vonatkozzon, a minisztereket pedig a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki; az alkotmányban rendezni kell a Magyar Nemzeti Bank és az Állami Számvevőszék státusát; a jövőben ki kell iktatni az alkotmányból az alkotmányerejű törvény fogalmát és helyette taxatíve fel kell sorolni azokat az alapintézményeket és alapjogokat, amelyeknek törvényi szabályozásához minősített többség kell. Ezek a következők voltak: 1. A jogalkotás rendjéről szóló tv. 2. A népszavazásról szóló tv. 3. A rendkívüli állapot, a szükségállapot idején és a vészhelyzetben alkalmazható szabályokat meghatározó tv., 4. A képviselői jogállásról szóló tv. 5. Az Országgyűlés ügyrendje. 6. Az Alkotmánybíróság szervezetéről és működéséről szóló tv. 7. Az állampolgári, illetőleg a nemzetiségi jogok parlamenti biztosáról rendelkező tv. 8. A fegyveres erőkről, a rendőrségről és a nemzetbiztonsági tevékenységről szóló tv. 11. Az

utazási és letelepedési szabadság, valamint a menedékjog törvényes szabályozása. 13. Az adatvédelem és a nyilvánosság törvényes szabályozása. 14. A sajtótörvény, valamint a tájékoztatási tv. 15. A gyülekezési és egyesülési jogról szóló tv., valamint a párttörvény. 16. A nemzetiségi tv. 17. Az állampolgársági tv. 18. A választójogi tv. 19. A sajtótörvény. 20. A honvédelmi kötelezettségről szóló tv.

E körben a minősített többséget a leadott szavazatok kétharmad részében kell meghatározni, s egyúttal kötelezték magukat arra, hogy „az ellenzék részére e kivételes közjogi megállapodással teremtett többletjogokat nem fogják visszaélészerűen gyakorolni és a kormányzati munka akadályozására felhasználni”. Rögzítették továbbá azt is, hogy az ország kormányozhatóságának érdekében feltétlenül szükséges mértékig kiterjesztik a köztársasági elnök jogát a parlament felosztatására; abszolút többséget kell megkívánni a miniszterelnök megválasztásához, de az ellene benyújtott bizalmatlansági indítvány elfogadásához is; az egyes miniszterekkel szemben nem, de a miniszterelnökkel szemben elő lehet terjeszteni bizalmatlansági indítványt „konstruktív bizalmatlansági indítvány” formájában. Az alkotmánymódosítást követően az Országgyűlés haladéktalanul megválasztja a köztársasági elnököt; a betöltendő közjogi tisztségekről külön döntenek, hasonlóan a megállapodás néhány pontjának értelmezéséről is.

A köztársasági elnökválasztáson az MDF támogatja Göncz Árpád – akkor az SZDSZ országos tanácsának tagja – megválasztását azzal, hogy amint erre sor kerül, az Országgyűlés elnöke Szabad György (MDF), első alelnöke Dornbach Alajos (SZDSZ) lesz. Rögzítették azt is, hogy az MTV és a Magyar Rádió „lehetőleg közös elnökét és két alelnökét” a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki. A javaslatlétel előtt a miniszterelnök meghallgatja az illetékes parlamenti bizottságok véleményét, és a jelöltek is megjelennek e bizottságok előtt. A tájékoztatás pártatlanságát a jövőben 18 tagú felügyelőbizottság ellenőrzi, amelybe egy-egy tagot a parlamenti képvisellel rendelkező pártok delegálnak, három-három tagot titkos szavazással választanak az MTV, illetőleg a Magyar Rádió dolgozói. Egy-egy tagot az MTA, az Írószövetség, a Magyar Újságírók Szövetsége, a Film- és TV-művészek Szövetsége, az Alkotmánybíróság, illetve a kormány jelöl

ki. A tájékoztatás pártatlanságát felügyelő bizottság hatásköre az MTI-re nem terjed ki.

A két fél egyetértett abban is, hogy a Magyar Nemzeti Bank elnökét a miniszterelnök javaslatára – a parlament meghallgatása után – szintén a köztársasági elnök nevezze ki. A nemzeti címer és a lobogó szabályozása kerüljön az alkotmányba, s még a kormányalakítás előtt módosítani kell a minisztériumok felsorolásáról rendelkező törvényt, és intézményesíthető a tárca nélküli miniszter tisztsége. Végül a megállapodás leszögezte: „A felek őszinte meglelégedéssel vennék tudomásul, ha a többi parlamenti párt – amelyeknek hasonló történelmi felelésségtudatáról meg vannak győződve – egyetértéssel fogadná megállapodásunkat.”

A megállapodást az MDF részéről Antall József pártelnök, Balsai István, Kónya Imre, Kutrucz Katalin, Salamon László a párt képviselőcsoportja szervezőbizottságának tagjai, az SZDSZ részéről pedig Kis János pártelnök és Tölgyessy Péter a párt képviselőcsoportjának elnöke írta alá. „Erre a tárgyalásra előzetes fölhatalmazást tudomásom szerint sem az MDF elnöksége, sem az akkor még formálisan meg sem alakult parlamenti frakció nem adott – írja és állapítja meg hitelt érdemlően Kiss Gy. Csaba az MDF egyik alapító atyja. – Nem tudom, ismerte-e ezt a tényt az SZDSZ tárgyaló delegációja. Ők mindenesetre úgy ítélték meg a helyzetet – természetesen ez csupán feltételezés –, hogy módjuk van kiegészíteni az Antall-féle szárnnyal, miközben a legveszedelmesebb konkurenssekkel, Csoóriékkal (Csoóri Sándor), az alapítókkal nem kell. Másképpen fogalmazva: a demokratikus Magyarország egyik első politikai lépése egy olyan alku, amelyből kimaradt az átalakulást kezdeményezők egyik legjelentősebb csoportja.”

Az Antall-kormány

Az 1990. május 2-án összeült új Országgyűlés május 23-án elfogadta Antall József (MDF) jobbközép irányzatú kormányzati programját. „Magyarországon forradalom zajlott le, amely ha követel is még lemondást és türelmet, mégis mindnyájunk számára az emberi jogok teljes körű szabadságát hozza el, az egyéni és nemzeti méltóság helyreállítását, a tehetség és a jobbra törekvés kibontakozását dicséri, és véget vet a kettős nyelv, a hazugság

és az elhallgatott igazságok négy évtizedes országglásának – hangsúlyozta a miniszterelnöki programbeszéd. – ... A békés forradalomhoz belátásra volt szükség, a hatalom és az ellenzék együttes igyekezetére, a végletek elkerülésére.”

A koalíciós (MDF, FKGP és KDNP) kormány négy alapelv szellemében kívánt működni. Ez a négy alapelv a szabadság, a népfelség, a szociális piacgazdaság és az európaiság, az európai integráció gondolata megvalósításának elve. A belpolitikában síkra szállt a demokratikus, pluralista rendszer, a jogállamiság helyreállítása, a gazdasági szabadság, a modern piacgazdaság működtetéséhez szükséges intézmények és infrastruktúrák megteremtése mellett. A karitatív tevékenységek és az „egészséges család” megalapozásának (hatékony magzat- és gyermekvédelem, gyermekek testi, szellemi és lelki fejlődésének elősegítése, a társadalombiztosítás átalakítása, szabad orvosválasztás stb.) támogatását ígérte. Stratégiai fontosságú kérdésnek tekintette a környezetvédelem, a lakásellátás és lakásgazdálkodás, a nevelés, oktatás és művelődés ügyét. A tudományos kutatás fejlesztése keretében serkenteni kívánta az egyetemi kutatás fejlődését, a kutatás egészségtelen szerkezetének átalakítását, az egyetemeket egyben – más, tudományos és kutatási intézmények mellett – tudományos központokká és valódi univerzitásokká kívánta tenni. A művészeti tevékenységet nem kívánta kiszolgáltatni a piaci viszonyoknak, ezután is állami támogatásban kívánta részesíteni.

Anyagi és erkölcsi rehabilitációt ígért a korábban politikai okokból elítéltek számára, az egyházaknak működőképességük feltételeinek teljes körű helyreállítását, gazdasági autonómiájuk fenntartását és „történelmi szerepük” visszaadását. Tényleges bírói függetlenség, a bírói testületek és szervezetek autonómiájának visszaállítása, az eljárásjogok korszerűsítése, modern önkormányzati alapelvek és törvény megalkotása, szociális védőháló a hátrányos helyzetűek számára, a külföldi eladósodás megállítása, az infláció megfékezése, a privatizációs program kidolgozása, versenytörvény, az államháztartás reformja, így magyar és külföldi bankok alapítása, mezőgazdasági tulajdonreform – amely „alapvetően magántulajdonos termelők családi együttműködésén, valamint a tulajdonosok valódi szövetkezetein, meghatározott, szűkebb

körben állami gazdaságokon alapul” –, a közlekedés és hírközlés „szükség szerinti fokozatos privatizációja” szerepelt a programban.

A külpolitikát illetően azt emelte ki, hogy Magyarország független, és a nemzeti érdekek elsődlegességén alapuló külpolitikát fog folytatni, a fennálló kapcsolatok elmélyítésére törekszik valamennyi demokratikus berendezkedésű és a magyarországi átalakítási folyamatot támogató állammal, figyelembe véve mind a hagyományos kulturális és földrajzi közösséget, mind pedig a változó globális egyensúlyt a kelet- és közép-európai térségben. „Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él – szögezte le a miniszterelnök –, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása mindenütt. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak nyilvánított ígéreteivel is összhangban... Külön hangsúlyt helyezünk a határainkon túl élő, az egykori történelmi Magyarország területén élő magyar kisebbségek mellett a nyugati magyar emigrációval való kapcsolatunkra is, és a nyugati magyar emigráció problémakörének rendezésére törekedve kívánjuk, hogy megtartva akár állampolgárságukat, ugyancsak vállalkozzanak a híd vagy nemzetük érdekében a népi diplomácia feladatkörének ellátására.”

Az Országgyűlés 218 szavazattal, 126 ellenében, 8 tartózkodás mellett elfogadta a koalíciós kormány programját, a két liberális párt (az SZDSZ és a FIDESZ), valamint a szocialisták ellenzéki pozícióba kerültek. 1990. július 3-án új állami címet fogadott el az Országgyűlés: a történelmi folytonosságot szimbolizáló koronás címet. Az MSZP a köztársasági elnökválasztás módjával kapcsolatban népszavazást kezdeményezett, de az július 29-én kudarcba fulladt, mivel a szavazásra jogosultak csupán 14%-a jelent meg. Ezután a parlament 1990. augusztus 3-án Göncz Árpádot 295 igen és 13 nem szavazattal köztársasági elnöké választotta, a házelnök Szabad György lett.

A szabad választások után ténylegesen is megkezdődött a magyar parlamentarizmus történetének újabb korszaka. 1990 őszén megtartották az önkormányzati választásokat. A részvétel lényegesen elmaradt a

tavaszi választásokon tapasztaltaktól, az első fordulóban a szavazásra jogosultak 40, a második fordulóban pedig csak 29 százaléka vett részt. Ez volt a rendszerváltást követő hat (parlamenti és önkormányzati) választás legalacsonyabb részvételi aránya. A 10 ezer főnél nagyobb településeken, ahol pártlistákra lehetett szavazni, a részvételi arány alatta maradt a törvényben előírt 40 százaléknak, ezért mindenütt meg kellett ismételni a választást, ugyanakkor a kisebb településeken, ahol személyekre lehetett voksolni, már az első forduló – csaknem mindenütt – eredményesen zárult. A választási eredmények a független jelöltek nagy sikerét jelezték, a megválasztott polgármesterek 83, a képviselő-testületi tagok 78 százaléka független jelöltként indult. Így a választás a vidéki Magyarországon a politikai pártok egyértelmű kudarcsának is tekinthető. A 10 ezer lakos feletti településeken (162 település) és Budapesten (az SZDSZ-es Demszky Gábor lett a főpolgármester, majd 1994-ben és 1998-ban is) döntően pártalapú képviselő-testületek alakulhattak meg. Az önkormányzati választásokkal befejeződött a rendszerváltás Magyarországon.

A hosszú idő után szabadon választott Országgyűlés működésének négy esztendeje alatt megteremtette a demokratikus jogállam intézményrendszerének jogi alapjait. Fennállása idején 219 új törvényt, 213 törvénymódosítást, 354 országgyűlési határozatot stb. fogadott el. Számos a piacgazdaságon, a magántulajdonon felépülő gazdasági rendszer működtetését elősegítő törvény született, köztük a koncesszióról, a számvitelről, az adózásról, a Magyar Nemzeti Bankról, a befektetési alapról, a szövetkezetekről, a munka törvénykönyvéről, a földről, a kárpótlásról több törvény is, ezentúl döntöttek a volt egyházi ingatlanok visszajuttatásáról, az állami tulajdonnak az önkormányzati tulajdonba adásáról, a munkanélküli-ellátásról, a közalkalmazottakról, megszületett az adatvédelmi törvény, szabályozták az állampolgárságot és elfogadták a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvényt, a bevándorlási, a honvédelmi, a rendőrségi és az új akadémiai törvényt. Az Országgyűlés betiltotta az önkényuralmi jelképek – horogkereszt, SS-jelvény, nyilaskereszt, sarló és kalapács, ötágú vörös csillag – terjesztését és nyilvános használatát. A szomszédos országokkal való új kapcsolatok meg-

teremtése szempontjából pedig kiemelkedő jelentőségű volt az ukrán–magyar alapszerződés elfogadása.

A kormány és a parlament tevékenységét számos „külső” tényező is befolyásolta. Ilyen volt 1990 októberében, rögtön az önkormányzati választások után az egész ország közlekedését megbénító taxisblokádnak, amelyhez a fuvarozók is csatlakoztak. A kormány az Országos Érdekegyeztető Tanács fórumát felhasználva kénytelen volt tárgyalásokba bocsátkozni, amelyek végül kompromisszumhoz vezettek. Nem szabad elfelejteni, hogy az 1956-os forradalom leverését követő sztrájkok óta nem volt hasonló méretű országos tiltakozás.

A blokádnálatti ténykedése miatt éles kritikával illetett Horváth Balázs belügyminiszternek távoznia kellett a kormányból, őt Boross Péter váltotta fel, a gazdasági program, illetve célkitűzések végrehajtása körüli nézeteltérések miatt viszont Rabár Ferenc pénzügyminiszter mondott le, akit Kupa Mihály követett. A nevéhez fűződő ún. Kupa-program – a piacgazdaságra való átmenet következetes végrehajtása – csak részben valósulhatott meg, mivel a program részét képező kárpótlási törvények vitái során súlyos nézeteltérések keletkeztek a koalíció és az ellenzék pártjai között, sőt nőtt a feszültség a koalíción belül is. Ennek az volt az oka, hogy az MDF részleges kárpótlásos privatizációt szeretett volna, a kisgazdapárt többsége pedig teljes reprivatizációt követelt. A koalíción, illetve az FKGP-n belüli ellentétek következtében a kisgazdapárt 44 fős frakciója kettészakadt, a kormány mellett kitartó többségre és az ellenzékbe vonuló – a párt vezetését követő – kisebbségre. A privatizáció problémája az egész ciklus idején jelen volt a parlamenti csatározásokban, hasonlóan az expó, a világkiállítás kérdése is. Az Országgyűlés még 1991 decemberében törvényt fogadott el a világkiállítás megrendezéséről, amelyet követően 1992 februárjában a Kiállítások Nemzetközi Irodája is Magyarországnak ítélte az 1996-os világkiállítás megrendezésének jogát, Budapest–Bécs közös rendezésében. A bécsi visszalépés, majd az ellenzéki (SZDSZ) vezetésű Budapest elutasító határozata azonban erősen kérdésessé tette a kiállítás sikerét, amely végül elmaradt.

A bős–nagygyarosi erőmű és vízlépcsőrendszer megépítésének hosszú ideje elhúzódó kérdése szintén növelte a politikai feszültséget. A parla-

ment még 1991 tavaszán határozott arról, „felkéri a kormányt, hogy kezdeményezze a vízlépcsőrendszernek, illetve összes fölétesítményének meg nem építéséből (elhagyásából) származó következményének rendezése céljából új államközi szerződés megkötését” Csehszlovákiával. Ez a lépés lényegében az 1977-es szerződés közös megegyezéssel való felbontását, illetve megszüntetését jelentette volna. Válaszul a csehszlovák fél a bősi erőmű egyoldalú felépítését határozta el a Duna szlovák területre terelésével.

Már az Antall-kormány hivatalba lépése előtt megfogalmazódott a figyelmeztetés, mely szerint az ország nyugati hitelezői, különösen a Nemzetközi Valutaalap elvárják az új kormánytól, hogy az elődei által vállalt kötelezettségekhez tartsa magát, mind a belföldi költségvetési politika, mind a folytatólagos nemzetközi adósságszolgálat tekintetében. Magyarországtól egyúttal megtagadták adósságainak átütemezését vagy részvényitőkével való kiváltását. Antall József és kormánya vállalta a felelősséget a Kádár-rendszer utolsó két évtizedében felelőtlenül felvett hatalmas kölcsönök törlesztéséért. Ezzel a teherrel végzetesen rontotta az ország kilátásait egy gyors gazdasági talpra álláshoz, de kormányáét is a hosszú fennmaradáshoz. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy Magyarországra 1990 és 1994 között több mint 8 milliárd dollár nyugati befektetés (készpénz, működő tőke és szolgáltatás) érkezett, ugyanebben az időszakban a külső adósságállomány miatt teljesítendő kifizetések (kölcsöntőke-törlesztés és a kamatfizetés) összege viszont megközelítőleg 20 milliárd dollárt tett ki.

A kormány népszerűsége rohamosan csökkent, a győztes pártot pedig egyre inkább belső konfliktusok terhelték, mint párt fokozatosan kezdett eljelentéktelenedni. Az MDF különböző ideológiai irányzatai közötti éleződő ellentéteket a pártelnöki és miniszterelnöki posztot egyaránt betöltő, s a kettős feladat összehangolásán munkálkodó Antall Józsefnek sem sikerült feloldani, illetve elsimítani, sőt a párt 1993. második felére elvesztette első szabadon választott képviselőinek húsz százalékát. Voltak akik önként távoztak, másokat kizártak. Ez utóbbiak közül Csurka István 1993 nyarán Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) néven új pártot alapított, s 12 taggal létrehozta annak parlamenti frakcióját is.

1993. december 12-én, hosszú betegség után elhunyt Antall József miniszterelnök. A végtisztesség megadásakor százezrek rótták le kegyeletüket ravatalánál, de ez a kormány munkájának megítélésén már mit sem változtatott, miképpen utóda Boross Péter rövid, féléves miniszterelnöki tevékenysége sem. A parlamenti ciklus lejárta után ugyanis 1994 májusában újra szavazásra szólították fel a választókat.

Választások 1994-ben és 1998-ban

A választások előtt már nyilvánvaló volt, hogy a magyar társadalom leváltja a kormányzó koalíciót, és az ellenzék valamelyik politikai formációját juttatja hatalomra. Ezt jelezték a közvélemény-kutatások is: egy 1993 decemberi felmérés szerint ugyanis az MSZP 21,2, a FIDESZ 16,3, az MDF 14, az SZDSZ 11,3, az FKGP pedig 6%-os támogatottsággal rendelkezett, ami arra utalt, hogy a keresztény-konzervatív koalíció veszített esélyeiből. Az MDF a választásokat megelőző időszakban – többek között ezért is – igyekezett kampányát az MSZP-re koncentrálni, a szocialistákat elszigetelni és lejáratni. Ebben elsősorban a Magyar Televízió járt az élen. A párt elnökének durva lejáratására irányuló műsorok a nézők többségében visszatetszést váltottak ki. Az alkalmazott módszereket azok is elutasították, akik egyébként nem kedvelték különösebben sem az MSZP-t, sem Horn Gyulát.

Az SZDSZ okulva a korábbiakból, most kampányában nem alkalmazott másokat, főleg az MSZP-t lejárató visszatetszést kiváltó túlzó elemeket, megállapításokat. Ezentúl a szabaddemokraták jól felépítették Kuncze Gábor nyilvánosságimázsát, és egy pragmatikus-liberális alternatíva felvázolásával kívül kerültek a pártcsatározásokon.

A kisgazdák számára kétségtelenül akadályt jelenthetett, hogy a korábbi kettészakadásuk mellett más csoportok (Kiegyezés Független Kisgazdapárt, Történelmi Kisgazdapárt) is beléptek a választási küzdelmekbe. A parlamenten kívüli pártoknak – Munkáspárt, Agrárszövetség, Köztársaság Párt, Magyarországi Zöld Párt, Liberális Szövetség–Vállalkozók Pártja, MSZDP, a Pozsgay Imre vezette Nemzeti Demokrata Szövetség – szinte leküzdhetetlen akadályt jelentett az egyénijelölt-állítás. A választójogi rendelkezésekben nem történt lényeges változás,

mindössze a „küszöböt” – a listáról a parlamentbe jutás feltételénél – emelték fel 4%-ról 5%-ra. Országos listát 15 párt tudott állítani, a választópolgárok pedig 1800 jelölt közül választhattak.

1994. május 8-án, az első fordulóban 5 480 056 (68,91%) szavazatot adtak le, a második forduló (május 29.) után a mandátumok megoszlása, az Országgyűlés összetétele a következőképpen alakult: MSZP: 209, SZDSZ: 70, MDF: 37, FKGP: 26, KDP: 22, FIDESZ: 20. A kormányzó nemzeti-keresztény koalíció nagyarányú vereséget szenvedett, s egyúttal a szocialisták fölényes győzelmet arattak. „Az ország a változásra szavazott. Ahogy 1990-ben is. Akkor is elsősorban valami ellen, most szintén – állapította meg helyesen egy liberális demokrata elemző. – Mert ez már nem mehet tovább. Nem is annyira az életkörülmények romlása, a nehezedő életfeltételek váltottak ki ilyen reflexiót, hanem a hatalom magatartásmódja. Hogy a demokrácia olyan világot hozott, melyben nehezebb eligazodni. Szabadságot, amelyből főleg a szabadság látszik, piacgazdaságot, amelynek gyakran létbizonytalanság a következménye. Kinyíltak a kapuk Nyugat felé, külpolitikai kapcsolatrendszerünk alapvetően átalakult, de ott a túlsó oldalon mintha még mindig csak másodrendű európainak tekintenének bennünket.”

Az új kormány megalakítására – Göncz Árpád köztársasági elnöktől – Horn Gyula, az MSZP elnöke kapott megbízást, aki többhetes tárgyalások után 1994. június 24-én koalíciós megállapodást írt alá a választásokon második helyre került SZDSZ vezetésével. Az új parlament így a szociálliberális koalíció 72%-os többsége mellett kezdhette meg működését. A július 15-én elfogadott kormányprogram elkötelezte magát az 1989-ben elhatározott átalakulás végrehajtásának következetes folytatására, állást foglalt a magántulajdon túlsúlyán alapuló piacgazdaság, a szociálisan érzékeny állam, a parlamenti demokrácia továbbépítése, a határon túli magyarság támogatása és az európai intézményekhez való csatlakozás mellett. Ezentúl szolt a piaci mechanizmusok szerepéről, az államháztartási reform szükségességéről, a mezőgazdaság szektorsemleges fejlesztéséről, a jog- és közbiztonság növeléséről. Első lépésként a válságkezelést nevezte meg, a külső és belső eladósodást mint legsúlyosabb problémát. Az ellenzék mindezt ígéret-halmaznak nevezte, és csaknem egységesen ellene szavazott. Ezzel

együtt is sikerült a kormánynak szeptember végén olyan kétharmados többséget igénylő törvénymódosítást véghezvinni, mint az önkormányzati, a választójogi, a polgármesterek jogállásáról és az alkotmány módosításáról szóló javaslatok.

1994. december 11-én zajlott le az egyfordulós önkormányzati választás. A módosított önkormányzati törvény lehetővé tette és szabályozta a kisebbségek számára saját önkormányzat választását. A választási kampány lényegesen szolidabb volt, mint a parlamenti választásokon, kivételt egyedül Budapest jelentett, ahol öt polgármesterjelölt is fellépett. Még a kormánykoalíció is külön-külön indított jelöltet, SZDSZ – Demszky Gábor, MSZP – Baráth Etele személyében. Az MDF–FIDESZ–KDNP közös jelöltet állított, Latorczai Jánost, rajtuk kívül a kisgazdáknak és a Munkáspártnak volt még jelöltje Szabó János, illetve Magyar György személyében. A választási jegyzékekben, a fővárosban és vidéken is ezúttal már tömegesen jelentek meg civil szerveződések, egyesületek, mozgalmak által támogatott személyek.

A választáson viszonylag magas, 43,44%-os volt a részvételi arány. A tízezer főnél kisebb településeken volt ezúttal is magasabb a részvétel. A települések nagy többségében 2982 helységben – a kislistás választásokon – a polgármesterek 83,04, a képviselő-testületi tagok 81,37 százalékat független jelöltként választották meg. Egyúttal 654 kisebbségi önkormányzat megválasztására is sor került. Ezentúl a választás tükrözte az állampolgárok önkormányzatok iránti nagyfokú bizalmát, amit az a tény is igazolt – a részvételi arányon túl –, hogy a korábbi polgármesterek és testületi tagok mintegy kétharmadát újraválasztották.

A szocialista-liberális kormány a válságkezelés kérdésében megosztott volt. A partnerek közötti koncepcionálisan eltérő utak miatt is éleződött az ellentét az MSZP és az SZDSZ, illetve a miniszterelnök és Békesi László pénzügyminiszter között. Horn Gyula több mint féléves vívódás, belső hatalmi harc után 1995 tavaszán döntő lépésre szánta el magát. Kormányra a kritikus állapotba került fizetési mérleget súlyos megszorításokkal, intézkedésekkel kívánta rendbe hozni. Szándékait két monetarista gazdaságpolitikus kulcspozícióba állításával juttatta kifejezésre. Bokros Lajos lett a pénzügyminiszter, Surányi György pedig a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Ekkor nevezték ki Suchmann Ta-

mást is privatizációs miniszterré, akiről sokan úgy vélték, hogy ellensúly lesz.

Az 1995. március 12-én nyilvánosságra került ún. „Bokros-csomag” megszorító intézkedései évtizedes alapelvek elvetését jelentették a hazai gazdaságpolitikában. 1952 óta nem került sor a belső fogyasztás és a reálberek hasonló méretű csökkentésére, 1995/96-ban ugyanis ezek 18%-kal csökkentek. A költségvetési kiadások visszafogásának mértéke is párját ritkító volt. Az import korlátozása és az export ösztönzése kizárólag pénzügyi eszközökkel, ütemes leértékeléssel és a pénzkínálat szűkítésével történt. Megszűnt az a korábbi gyakorlat, hogy a gazdaságtalan tevékenységeket foglalkoztatási vagy ellátási szempontokra, illetve az exportnövelésre hivatkozva az állam finanszírozza. A társadalmi fogadtatás meglehetősen negatív volt. A közvélemény nagyrészt ekkor fogta fel, mit jelent a rendszerváltás a maga egészében, milyen az ország tényleges gazdasági helyzete.

A privatizációban is radikális fordulat történt. A kormány a korábbi gyakorlattól eltérően úgy döntött, hogy a privatizációs bevételeket elsősorban a külső adósság törlesztésére használja fel, ugyanakkor a magánosítást – az ellenzék éles kritikájával kísérve – olyan területekre is kiterjesztette (pl. nagy elosztóhálózatok, bankrendszer), amelyek ebben a vonatkozásban korábban tabunak számítottak. Az ellenzék több-kevesebb sikerrel számos esetben az Alkotmánybírósághoz fordult. Így 1995 nyarától a taláros testület csaknem minden hónapban foglalkozott a gazdasági stabilizációt szolgáló törvényekkel, esetenként néhány törvényi passzust megsemmisítve.

1995. június 19-én a parlament Göncz Árpádot újabb öt esztendőre köztársasági elnökké választotta. A régi-új államfő 259 szavazatot kapott, ellenjelöltje, Mádl Ferenc, az Antall-kormány egykori minisztere 76-ot, többségében ellenzéki oldalról. Ezután került sor az ombudsmanok (parlamentari biztosok) megválasztására, akiknek évente kellett jelentést tenni a parlamentnek. Az adatvédelmet és a kisebbségi jogokat külön ombudsman kezeli. A parlamentari biztosok kinevezésével a végrehajtó hatalmat ellenőrző intézményrendszer teljessé vált.

A Horn-kormány a gazdaság konszolidációja mellett kiemelten kezelte az új magyar külpolitikai törekvéseket, amelyek egyik fontos ele-

me a térség országai és különösen a szomszédos országokkal való együttműködés javítása volt. Így került sor 1995. március 19-én Szlovákiával, 1996. szeptember 16-án pedig Romániával az alapszerződés megkötésére. E szerződésekben Magyarország ismét kötelezettséget vállalt a trianoni határok tiszteletben tartására, a két szomszédos állam pedig az európai normáknak megfelelő kisebbségi jogok biztosítására. A nem kis politikai viták után aláírt szerződések valójában csak részlegesen javították a Romániában élő magyarok helyzetét, Szlovákiában a korábbi helyzet nem változott, sőt 1997-től a magyarokkal szemben újabb nyelvi-kulturális megtorló intézkedéseket hoztak. A szociál-liberális kormány külpolitikai törekvéseit, erőfeszítéseit a Nyugat azzal honorálta, hogy 1997-ben Magyarország meghívást kapott a NATO-ba, illetve az Európai Unió csatlakozási tárgyalásokra, majd felvették a legfejlettebb országokat tömörítő OECD-szervezetbe. A NATO-hoz való csatlakozás kérdésében 1997 novemberében népszavazásra került sor, melyben a szavazásra jogosult állampolgárok csaknem fele nyilvánított véleményt, s ezek 85%-a a NATO-hoz való csatlakozásra voksolt.

A kormányzati ciklus négy esztendeje alatt lényeges átrendeződések történtek a politikai színtéren, elsősorban ellenzéki oldalon. Az utóbbi pártok közül az FKGP-nek és a FIDESZ-nek sikerült leginkább „meglovagolni” a Bokros-csomag kiváltotta kormányellenes hangulatot. Amikor viszont enyhült a kormányzattal szembeni elutasítás, kiderült, hogy a kisgazdáknak sem kifizetődő hosszabb távon, ha csak a társadalmi elégedetlenségre apellálnak. Torgyán József pártelnök is mérsékeltebb hangot ütött meg, tartózkodott a szélsőséges megnyilvánulásoktól, s arra ügyelt, hogy elfogadhatóvá tegye önmagát és pártját mint kormányképes tényezőt. A FIDESZ 1997-es „Ellenzéki nyilatkozat”-ával „váltott”, pontosabban a széles közvélemény előtt erősítette meg nemzeti-konzervatív arculatát, elnöke Orbán Viktor mindenki számára világossá tette, hogy ebből a pozícióból akarja kihívni a baloldali-liberális koalíciót. Az MDF-ből már 1996 tavaszán kivált a mérsékeltebb szárny, és Magyar Demokrata Néppárt (MDNP) néven új pártot alapított. Majd sorozatos párton belüli viták, jogi procedúrák és személyi ellentétek következtében 1997 folyamán a KDNP parlamenti

frakciója szétrobbant, ami a pártfrakció megszűnéséhez és a párt fokozatos ellehetetlenüléséhez vezetett.

A koalíciós viták sem múltak el nyomtalanul a kormányzó pártok felett. „A kormányzást pedig végigkísérte, hogy miközben szabaddemokrata partnerünk foggal-körömmel védelmezte a miniszterei által irányított terület önállóságát, elutasítva még a bíráló jellegű észrevételeket is – jómagam minden másba beleszólt – állapítja meg Horn Gyula visszaemlékezéseiben. – Hiba volt, hogy a koalíciós megállapodással nem rendeztük megnyugtatóan azt a kínos dilemmát: mi történik akkor, ha a koalíciós felek egy adott kérdésben nem képesek megegyezni. Sem a párt, sem a szélesebb közvélemény nem értette, hogy a kormányzás során miért kellett többször is meghátrálnom az SZDSZ akaratával szemben. A kérdés számomra minden egyes esetben végletes megfogalmazásban jelent meg, a koalíció vagy fennmarad, vagy feloszlik.” Az SZDSZ társadalmi befolyása a koalíciós viták nélkül is szűkült a négy esztendő alatt. Sokan bírálták ugyanis a liberális párt irányítása alatt álló minisztériumok munkáját. A közbiztonság és az oktatás, a kultúra és a tudomány nehézségeit az értelmiség és a többi politikai párt (az MSZP is) kizárólag az SZDSZ számlájára írta.

1997/98 fordulóján ellenzéki oldalon megindult a közeledés, az MDF és a FIDESZ például közös jelöltek indításáról határozott, az FKGP és a fiatal demokraták kapcsolatát – szemben a korábbiakkal – egyre inkább a békés egymás mellett élés jellemezte. Az MSZP arra számított, hogy megismétli 1994-es győzelmét, ezt fejezte ki lényegében Horn Gyula miniszterelnök magabiztos kijelentése: „az MSZP-nek nincs ésszerű alternatívája”. A FIDESZ viszont azt üzenté, hogy van más alternatíva, van más választás. A „Több mint kormányváltás, kevesebb mint rendszerváltás” jelszava azt jelentette, hogy a párt a kormány leváltásán túl a polgári erők összefogását is célul tűzte ki. Ezentúl programjukat a 30 és 40 év közöttiek – a fiatal családostok, a közép- és kisvállalkozók stb. – elvárásaihoz, igényeihez kötötték, illetve fogalmazták meg. A választások előtt közzétett 40 pont e korosztály minden csoportjához szólt, s azonnal beváltható, konkrét és egyben szimbolikus üzenetet tartalmazott.

Az 1998-as választásokra vonatkozó jogszabályok az előző évekhez

képeket nem változtak. A kampány a korábbiaknál jóval csendesebb volt. A prognózisok is azt jelezték, hogy a választók többsége ezúttal nem valami ellen fog szavazni, hanem döntésükben nagyobb szerepe lesz a racionális megfontolásoknak. A csendes kampány az ellenzéknek, elsősorban a FIDESZ-nek jobban sikerült, mint az MSZP-nek. A fiatal demokraták a kampány során bizonyították, hogy két alternatíva közül lehet választani: polgári – amit jobbközéppártként a FIDESZ képvisel – vagy szocialista, amit az MSZP. A küzdelem április végétől így egyre inkább kétpólusúvá vált. Váratlan színfoltja volt az egyházak aktivizálódása viszont, ami korábban a nyílt színen nem folyt. A Magyar Katolikus Püspöki Kar választási körlevelet bocsátott ki, amelyben arra szólította fel a választókat, hogy ne szavazzanak az esélytelen – az 5%-ot valószínűleg el nem érő pártokra –, a második fordulóban pedig a legesélyesebb ellenzéki jelöltet támogassák.

A képviselőjelölt-állítás eredménye alapján május 10-én, a választások első fordulójában 1604 egyéni jelöltet vettek nyilvántartásba. Az előző választásokhoz képest megcsappant az egyéni képviselőjelöltek száma (1877-ről 1604-re), visszaesett a független jelölteké is, 103-ról 54-re. 1994-hez képest nőtt a bejegyzett pártok száma, de nem változott azoké, amelyeknek országos listája versengetett a polgárok szavazataiért. Az első fordulóban a nem hivatalos eredmény szerint a területi listás szavazás alapján a szocialisták nyertek (32,75%). A rendszerváltás szabad választásainak során először fordult elő, hogy két megyében (Szabolcs-Szatmár-Beregben és Hajdú-Biharban) érvénytelen szavazás miatt meg kellett ismételni a területi listás szavazást. A forduló nagy vesztese az SZDSZ, alig 8%-os szavazattal, valamint az MDF 3,12%-os eredményével. A FIDESZ 1 257 000 szavazatával az új magyar demokratikus választások harmadik legjobb eredményét produkálta, megháromszorozta előző alkalommal szerzett szavazatait.

A május 24-i második forduló előtt a pártok szakítottak a „csendes kampánnyal”, felerősödött egyúttal a civil szervezetek hangja is. A magyar választások történetében először lezajlott a két esélyes párt elnökének, Horn Gyulának és Orbán Viktornak közel ötmillió néző előtti televíziós vitája. Orbán Viktor taktikája hasznosnak bizonyult, elérte hogy a vita pártja programjáról folyjék, melynek következtében – kora-

beli felmérések szerint – a véleményüket megváltoztató szavazók 7,4%-a pártolt át a FIDESZ-hez, s mindössze 5,8% módosította korábbi álláspontját a szocialisták javára. A választások kimenetelét végül az döntötte el, hogy nyilvános egyeztetés nélkül paktum született a FIDESZ és az FKGP között. Az előbbieket ugyanis 20, az utóbbiak 82 körzetben léptették vissza jelöltjeiket a másik javára. Ez a lépés átbillentette az első fordulóban kialakult egyensúlyt az MSZP oldaláról a FIDESZ javára. A második fordulóban az átlagos részvételi arány meghaladta a korábbi választásokét (1990-ben: 45,44, 1994-ben: 55,18, 1998-ban: 57,01%).

Az egyéni és listás szavazatok alapján így a FIDESZ 148, az MSZP 134, az FKGP 48, az SZDSZ 24, az MDF 17, a MIÉP 14 mandátumot kapott az új parlamentben. A négy „teljes értékű” párt mellett az MDF-nek csak egyéni, a MIÉP-nek pedig csak listás képviselői vannak, s az előző parlamenthez hasonlóan most is egy független képviselő van: Kupa Mihály.

Az önkormányzati választásokon – az előzőhöz hasonlóan – a településeken 80%-ban a független színekben induló polgármesterek győztek. Nagyobb városokban, megyeszékhelyeken és a fővárosban a pártszínekben indulók győztek. A fővárosi közgyűlésben és a megyei jogú városok közgyűlésében az előző koalíció (MSZP–SZDSZ) ért el sikert 52,69, illetve 40,14%-kal a jelenlegi koalíció (FIDESZ–MPP–FKGP–MDF) 34,11, illetve 39,60% arányával szemben. A megyei közgyűlésekben fordítottan alakult a helyzet (30,08% az előző, 41,22% a jelenlegi koalíció eredménye). A függetlenek és a parlamentbe nem került pártok, civil szervezetek a megyei közgyűlésekben és a megyei jogú városokban értek el jó eredményt 24,76, illetve 17,64%-os összesített szavazati aránnyal. Az ország 1047 településén tartották meg az 1382 helyi kisebbségi önkormányzati választást. 50 településen választottak kisebbségi polgármestert, s a helyi önkormányzatokba is több mint ezer kisebbségi képviselő jutott be.

Az első tíz esztendő

A magyarországi rendszerváltás – hasonlóan a többi, korábban szintén szovjet érdekszférába tartozó országhoz – elsősorban azért következhetett be, mert a nyolcvanas évek közepére-végére a Szovjetunió csődbe jutott: gazdasá-

ga válságba került, tagországainak jó része önállósult, korábbi világhatalmi jelentőségét pedig elveszítette. Az 1989. december eleji máltai találkozón mindezek „beismerését” jelentette, hogy Gorbacsov lemondott Közép- és Kelet-Európa – köztük hazánk – további szovjet ellenőrzéséről, és hozzájárult csapatai visszavonásához. 1989 tavaszán Magyarországon már egyre élesebbé kezdett válni az ellentét a régi rend hívei és az újat, változtatást akaró ellenzéki politikai erők között. Megkezdődött a „tárgyalásos forradalom”, amely szeptember közepén sikerrel zárult. A megbeszélések eredményeként a békés átmenet legfontosabb kérdéseiben kialakult a politikai egyetértés.

Az 1990 tavaszán megtartott első szabad választások eredményeként hatalomra került koalíció folytatta a demokratikus, pluralista rendszer, a jogállamiság kiépítését, s programjában anyagi és erkölcsi rehabilitációt ígért a korábban politikai okokból elítélteknek, hasonlóan kárpótlást ígért az egyházaknak és a társadalmi igazságtalansággal, de érvényes jogszabályok alapján okozott vagyoni károk részleges és utólagos megtérítését. A kárpótlás és kárrendezés végrehajtása elhúzódott a rendszerváltástól egészen 1999-ig.

1989-ben a tömeges rehabilitációt a Recskre internáltak indították el, s kezdetben csak ők kaptak kárpótlást, azonban a kárpótlást jogosan követelők köre fokozatosan bővült, és a politikai döntések sorozata után megszülettek a vagyoni és személyi kárpótlási törvények (1991:XXV. tv., 1992:XXIV. tv., 1992:XXXII. tv. és 1997:XXIX. tv.). Létrejött az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal, amely országos hatáskörű államigazgatási szervként a kárpótlási törvények végrehajtását, illetve a folyamat megszervezését irányította és végrehajtotta. Vagyoni kárpótlásra 1 428 782 kérelem érkezett 80 893 616 000 Ft összeggel, személyi kárpótlásra pedig 596 019 kérelem 56 249 116 000 Ft-tal. Ezekből együttesen (vagyoni és személyi) külföldi kérelem 270 328 volt, 30 439 200 000 Ft értékben. A kárpótlás révén folyó áron közel 140 milliárd forint került az igénylőkhöz. A tulajdonosváltás nagyságát jól érzékelteti, hogy huszonötezer földárverésen egymillióan vettek részt, s 30 millió aranykorona értékű föld jutott ismét magánkézbe. Az állami vállalatok magánosításakor több mint 120 milliárd forint értékű kárpótlási jegyet használtak fel. 1992-től sor került a kárpót-

lási jegyek tőzsdei bevezetésére is. A kárpótlási jegyekkel ezentúl önkormányzati lakást lehetett vásárolni, a 60 éven felüli kárpótoltaknak pedig lehetőségük nyílt arra, hogy jegyeiket életjáradékra váltsák.

A parlament által elfogadott kárpótlási törvények közül az utolsó (1997:XXIX. tv.) 10%-kal megemelt kárpótlási összeget állapít meg a szabadságelvontást az ország határain kívül elszenvetetteknek, egységesen kárpótlási jogcímként állapítja meg az 1941. június 27. és 1945. május 9. között faji, vallási vagy politikai okokból teljesített munkaszolgálatot, függetlenül attól, hogy a jogosult azt harcoló vagy nem harcoló alakulat kötelékében töltötte. Az élet elvesztéséért járó kárpótlást kiterjesztette a deportálás vagy kényszermunka alatt meghaltak hozzátartozóira, illetve azokra is, akik kétségkívül a magyar hatóság politikai indíttatású önkénye miatt veszítették életüket, függetlenül attól, hogy elítéltek voltak-e, vagy halálukat bármely politikai indíttatású körülmény okozta (Dunába lőtt áldozatok, sortűzek áldozatai).

A földárverések során az ország termőföldjének közel 30%-a került magántulajdonba. A birtoktestek nagyságát tekintve azonban ez messze van a modern mezőgazdasági termelés kívánta optimumtól, mivel még 1997-ben is a háztartások mintegy 80%-a 1 hektár alatti, 17%-a 1 és 10 hektár közötti földterületen gazdálkodott. A lehetőség, hogy egymásra találjon a föld és a gazdája, nem teljesült be. Nem volt politikai erő, amely az alkalmat felhasználva egy korszerű földbirtokpolitikát terjesztett volna elő. A rendszerváltó kormány és az őt követő kormányok mezőgazdasági programjainak farmvíziója devalválódott. Elmaradt a földbérlet szabályozása, adóztatásának kidolgozása, nyilvántartásának egységesítése. A milliós nagyságrendű 1-2 hektáros „gazdaságok”-ban nem lehet farmergazdálkodást folytatni.

A személyi kárpótlási törvények alapján meghozott életjáradékos határozatok szerint összesen 114 829 fő kapott életjáradékot. Közülük 51 920-an kaptak havi 1000 Ft értékű jegyet az 1000 és 5000 Ft közöttiek létszáma 56 310, s mindössze 2-en voltak olyanok, akik havi 50 ezer forint érték feletti kárpótlási jegyet kaptak. A jogsérelmet szenvedettek egy elég nehezen meghatározható hányada részint igen szűkös anyagi körülményei, részint a kárpótlási jegy erősen ingadozó árfolyama miatt

– mélyen a címérték alatt – készpénzért értékesítette jegyeit, és az ellenértéket gyorsan felélve napjainkig is becsapottnak érzi magát.

Az egyházak esetében reprivatizációra került sor. Az 1991:XXXII. tc. ugyanis kimondotta, hogy az egyházaknak 10 éven belül meg kell kapniuk a működésükhöz szükséges egykori ingatlanjaikat. E törvény alapján a kárpótlásban érintett 12 egyház több mint 700 ingatlanigényt nyújtott be, ezentúl pénzbeli kárpótlást is igényelhettek, amelyre a kormány évenként növekvő arányban 1996-ig évi 1–4 milliárd forintot irányzott elő. Majd ezt 1995 tavaszán egy újabb megállapodás követte, amely szerint az eredetileg megállapított 10 év helyett 20 évig, azaz 2011-ig folytatják a kártalanítást. A visszakapott ingatlanokban működő intézmények finanszírozásáról az 1991-es törvény nem intézkedett, ezt a szociálliberális kormányzat úgy „oldotta” meg, hogy rendeletet hozott az adók 1%-ára épülő és az adózók döntésétől függő egyházfinanszírozási rendszerről. Ezt követte Horn Gyula miniszterelnök 1997. június 20-án aláírt megállapodása a Szentszékkal a katolikus egyház újabb állami támogatásáról. Ennek megfelelően az egyház által fenntartott oktatási intézményeknek ugyanolyan mértékű állami támogatás jár, mint az állami és önkormányzatiaknak. Ezentúl megállapodtak 818 volt katolikus egyházi ingatlan 2011-ig történő visszaadásában, valamint az egyház 42 milliárdos pénzbeli kártalanítási igényének évente folyósítandó örökjáradékká alakításában.

A kárpótlás s annak végrehajtása az országnak meglehetősen sokba került. A mérleg a következő: ha mindent összeszámolunk, mintegy 500 milliárd forint. Közelítőleg 200 milliárd forintnyi vásárlóerőt hozott létre a kárpótlási jegy, és 200 milliárdba kerül az egyházak kárpótlása. Közvetlen költségként 15 milliárd ment el a kárpótlási hivatalok működtetésére, s 70–80 milliárdot emésztettek fel a privatizációs apparátusban, a földhivatalokban, a bíróságokon, az önkormányzatoknál és más közintézményekben felmerült adminisztráció költségei. A kárpótlás lényegében csak a feltörekvő vállalkozói réteg gyorsított vagyonosodását szolgálta. Az a lehetőség, hogy másodlagos forgalomban vett jeggyel állami vagyont lehetett vásárolni, végső soron a kis- és középvállalatok kedvezményes megvásárlását tette lehetővé számukra, még hozzá oly módon, hogy a külföldi befektetőket gyakorlatilag kizárták a

versenyből. A privatizációban a jegy kiszorította a forintban történő készpénzes fizetést és minden más kedvezményes technikát. Ezentúl a kárpótlási jegyek elfogadása a privatizációs pályázatokon lehetőséget adott a döntések tudatos manipulálására is.

A kárpótlással és kárrendezéssel együtt a privatizáció is végighúzódt, jelen volt a rendszerváltás utáni első évtizedben. A spontán privatizáció, ami lényegében az állami vagyon apportálásával lebonyolított társaságalapításként fogható fel, már 1988-ban megkezdődött. Ez a magánosítás a vállalati vagyon legalább 30 százalékát érintette, és nagy viták kísérték. A spontán privatizáció 1990 elején zárult, s korabeli becslések szerint mintegy 50 vállalat alakult át teljes egészében társaságok halmazává – összesen 100-150 milliárd forintos vagyontőmeggel, további mintegy 50 állami vállalat szervezte társaságokba eszközvagyónának legalább harmadát – további 20-30 milliárd forint értékben. Összességében legfeljebb 100 állami vállalatból kikerült 150-170 milliárdos állami vagyonnal legfeljebb 3-400 gazdasági társaság keletkezett. Mintegy 30 állami vállalat alakult át teljes körűen részvénytársasággá, köztük volt pl. a Borsodi Vegyi Kombinát, a Budaflax, a Csepel Művek Szerszámgépgyára, a Medicor, a Dimag, a MOM, a Videoton, a Borsodi Vegyi Kombinát, 13 állami vállalat alapított kisebb társaságokat, döntően külföldi kereskedelmi partnerekkel létrehozott vegyesvállalatot pl.: Dunafer, MOL, Magyar Kábelművek, Orion. Végül 24 állami vállalat alakult át 1990. március 1-jéig többségi állami tulajdonú társasággá – közöttük a Chinoin Gyógyszergyár, Péti Nitrogénművek, Biogál Gyógyszergyár, IBUSZ, Vegyész.

Ezután a privatizáció és az állami vagyonkezelés szervezeti kereteit és annak lebonyolítását három intézmény határozta meg: az Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ 1990–1995), az Állami Vagyonkezelő Rt. (ÁV Rt. 1992–1995) és az Állami Vagyonkezelő és Privatizációs Rt. (ÁPV Rt. 1995–). Közülük az ÁVÜ több privatizációs programot is kezdeményezett és indított el. 1990 szeptemberében 21, teljesen eltérő profilú és színvonalú vállalat magánosítását kísérelte meg – IBUSZ, Richter Gedeon Vegyészeti Rt. – több-kevesebb sikerrel. Majd értékesítettek 10 ezer boltot, éttermet stb. és az 1000 főnél kevesebb létszámot foglalkoztató, 1 milliárd forint alatti vagyonnal, illetve forgalommal rendelkező vállalatokat. 1993

őszén megkezdődött a kastélyok, kúriák, nagyobb villák, városi paloták, udvarok, vadászházak magántulajdonba adása – feltűnően kevés értékesítéssel. Az ÁV Rt., majd az ÁPV Rt. létrejötte után a privatizáció felgyorsult, 1998 elejéig az állam vállalkozói vagyonába tartozó társaságok (1859 volt a privatizáció kezdetén) közül 1125 társaságot értékesítettek 100 százalékan a vagyonkezelők. Kiemelkedő szerepet játszottak a gazdaság átalakításának folyamatában a külföldi (német, amerikai, osztrák, francia, olasz, angol, holland stb.) befektetők. A magyarországi privatizációból származó közvetlen külföldi tőkebefektetések együttes összege 1997 végén elérte a 19 milliárd USA-dollárt.

A heves vitákkal kísért bankprivatizáció is 1989-ben vette kezdetét, amikor a Banco San Paolo di Tarinio készpénzes tőkeemeléssel szerzett 22 százalékos részesedést az Inter-Európa Bankban, majd egy amerikai pénzügyi befektető szerzett 50 százalékos részesedést az Általános Értékforgalmi Bankban, az Agrobankban pedig a kistulajdonosok kiválása révén alakult ki 1991/92-ben a jelentős, majd többségi külföldi tulajdon. A legjobb állapotban lévő – korábban konszolidálást sem igénylő – állami tulajdonú kereskedelmi bank, a Magyar Külkereskedelmi Bank privatizációjára 1994-től kezdődően több lépcsőben került sor, a „végleges és teljes” privatizációja csak 1998 tavaszán fejeződött be. Az OTP privatizációja 1995 nyarán zajlott le, majd a bankprivatizáció 1996-ban felgyorsult, és másfél esztendő alatt gyakorlatilag befejeződött. 1997 végére, alig tíz év alatt 20 százalékra zsugorodott az állami tulajdonhányad a magyar bankrendszerben, s egyúttal meghatározó, domináns tulajdonosi szerephez kerültek a külföldi szakmai befektetők.

A közel egy évtizedet igénybe vevő privatizáció nem volt hibáktól mentes. Aligha minősíthető gazdaságilag megalapozottnak a cukor-, olaj- és tejipar korai privatizációja, hasonlóan a nagy- és kiskereskedelmi élelmiszer-ipari hálózathoz, ami különösen a mezőgazdaságot sújtotta, és sebezhetővé, kiszolgáltatottá tette a vidéki termelőket. Szerencsétlen koncepciónak bizonyult a kisebbségi tulajdonhányadok többségi menedzsmentjoggal összekapcsolt értékesítése, például a Malév és az Ikarusz esetében. A kárpótlás – ahogy ez a korábbiakból kitűnt – sem elégítette ki lényegében a kárpótolni kívánt csoportok legnagyobb hányadát. Nem tekinthető sikeresnek az ÁPV Rt. és elődeinek

vagyonkezelési tevékenysége sem, nem is szólva a privatizációs folyamat egészét mindvégig kísérő gyanakvásról és korrupciós botrányokról.

A privatizáció mégis történelmi léptékű feladatot oldott meg, rövid idő alatt lebontotta az állami tulajdon túlsúlyát, és a rendszerváltást követő nyolcadik esztendőre az állam vállalkozói vagyona a vállalkozói szféra összvagyonának kevesebb mint 20 százalékára csökkent. Így az állami tulajdonban maradó kulcsfontosságú szektorok az atomenergia-iparra, az elektromos hálózatra, a közlekedésre, a rádiós és televíziós műsorsugárzásra, az állami erdőgazdaságokra, valamint közel 30 mezőgazdasági társaságra korlátozódnak. A privatizáció következtében átrendeződtek az egyes társadalmi rétegek és csoportok jövedelmi és vagyoni arányai. Az újonnan kialakult nagyvállalkozói-tulajdonosi réteg mellett megjelent egy százezres nagyságrendű menedzser középvezető réteg, amelynek vagyoni és jövedelmi viszonyai igen kedvezőek. A privatizációnak köszönhetően kialakult egy szintén százezres nagyságrendű kisvállalkozó-szolgáltató réteg, s mindez már együttvéve elégséges alapnak tűnik a polgári középosztály megteremtéséhez. Sikeres privatizáció nélkül nem lett volna sikeres a piacgazdasági átmenet.

A piacgazdaságra való átmenet ezzel együtt rendkívüli nehéz körülmények – kusza tulajdonviszonyok, társadalmi megrázkódtatások – között zajlott le. A rendszerváltás után a gazdasági válság súlyosbodott, három esztendő alatt több mint másfél millió munkahely szűnt meg, nagyjából annyi, mint amennyit az erőltetett iparosítás 40 éves korszakának sikerült teremtenie. 1991–93 között csődhullám söpört végig a vállalatokon, amely hamarosan elérte a gyenge, alultőkésített bankrendszert is. A bajokat tetézte a KGST-piacok összeomlása, amelynek sok nagyvállalat lett az áldozata, hasonlóan az orosz nyersanyagbázisra épült tömegtermék-exportőr nagyipari bázisokhoz (kohászat). Megrendült a mezőgazdasági termékek szovjet exportja, de a feszültségek kiterjedtek azokra a területekre is (pl. bányászat, építőipari nagyvállalatok stb.), amelyek már korábban is gazdaságtalanok voltak. A bankok feltőkésítése, azaz konszolidációja 1995-ig hatalmas összegbe, 360 milliárd forintba került, ami akkor nagyjából egyévi GDP-nek felelt meg. A gazdasági válság az infláció felgyorsulásával is járt, a pénzromlás mélypontja 1991-ben volt, amikor 35%-os volt az infláció.

Az 1995-ben bevezetett stabilizációs intézkedések után nyílt lehetőség az államháztartási reform végrehajtásának megkezdésére. 1996 januárjától működni kezdett a kincstár az állami gazdálkodás, finanszírozás és az államadósság-menedzselés alapintézményeként. Tervszerűbbé vált az állampapír-kibocsátás. 1997 januárjától – belföldi magánszemélyek számára is – konvertibilis lett a forint. Még ebben az évben elfogadta a parlament az új nyugdíjrendszert. Létrejött a háziorvosi rendszer – jelentős részben magánvállalkozási alapon –, megváltozott a kórházak finanszírozása, és módosult a családtámogatások rendszere. Ugyanakkor olyan lényeges kérdésekben mint a helyi önkormányzatok finanszírozása, az önkormányzatok feletti kormányzati ellenőrzés és befolyás terjedelme, az egészségügy finanszírozási rendszerének átalakítása stb. nem sok minden történt. Ezzel együtt 1997/98 folyamán a gyorsuló GDP-növekedéssel megvalósult többletbevételeknek köszönhetően nem jelentkeztek nagyobb egyensúlyi zavarok. A központi költségvetés elsődleges kiadásai az 1994. évi 34,1%-ról 1997-ben 22,1%-ra csökkentek a GDP-hez viszonyítva, ami fordulatot jelez, a stabilizáció időszakának lezárását.

A rendszerváltást követően kialakult a magyar parlamentáris kormányzati rendszer, ami kezdetben széles körű hatalommegosztásra s annak intézményesítésére épült. A kilencvenes évek közepétől a kormányzati struktúra 1996-ban tervbe vett, majd 1997/98 folyamán végrehajtott reformja – a Miniszterelnöki Hivatal erősítése kancelláriaminiszter révén – a kormányzaton belüli központosítást növelte, s ezzel megkezdődött a hatalommegosztás „revíziója”. Folyamatosan nőtt a kormány jogköre a társadalombiztosítás irányításában is, mígnem 1998-ban a tb-önkormányzatokat felszámolták, és a tb-alapok kormányzati kontroll alá kerültek.

A politikai szereplők és a pártok jelentős része az átalakulás idején ideiglenesnek tekintette az 1989/90-es reformok nyomán kialakult alkotmányt és új megalkotására törekedett. Ennek mibenlétéről azonban a pártok között nem alakult ki konszenzus, így az új alkotmány elfogadására az első évtizedben nem került sor. Ezzel együtt az alkotmányos és kormányzati rendszer nem maradt változatlan. Alkotmánymódosítások sora történt, egész intézményi ágakat átfogóan szabályozó közjo-

gi törvények születtek, illetve módosultak az évtized során, a politikai rendszer egyes nagy intézményeit szabályozó törvények meghozatala 1996-ban a médiatörvény elfogadásával zárult. Alap- és részkérdésekben a hozott alkotmánybíróági döntések sorozata szintén módosította az alkotmányos és parlamentáris kormányzati rendszert. Az 1998 májusi országgyűlési választásokkal azonban lezárult az átalakulás folyamata, kiépült a demokratikus intézményrendszer, és kezdetét vette a konszolidáció időszaka.

A rendszerváltás óta eltelt évtizedben történelmi jelentőségű változások mentek végbe a nemzetközi életben és politikában amihez a magyar kormányoknak is alkalmazkodni kellett, pontosabban szólva új magyar külpolitikai doktrína kidolgozása vált szükségessé. 1989/90-re a két szuperhatalom (USA és Szovjetunió) ellentétével meghatározott, úgynevezett kétpólusú világrend összeomlott. A Szovjetunió tagköztársaságaira hullott szét, amit a tagállamok függetlenségét elismerő 1991. december 7–8-i szerződés szentesített. Az USA egész világra érvényes befolyása felerősödött, 1990-es egyesülésével Németország gazdasági jelentősége és ereje Európában a korábbinál jóval hangsúlyosabbá vált. Az 1991-es maastrichti egyezmény 1993-as életbelépésével az Európai Gazdasági Közösség Európai Unióvá alakult – új jogi kereteket teremtve a 12, majd 1995-től 15 tagállam minden eddiginél nagyobb és jelentősebb gazdasági és pénzügyi integrációjára. A közvetlen szomszédokat illetően is fontos változások következtek be. 1993. január 1-jével Csehszlovákia kettévált egy cseh és egy szlovák önálló államra. Jugoszlávia négy esztendeig (1991–95) tartó véres háborúban korábbi alkotóelemeire bomlott. Létrejött „Kis-Jugoszlávia” (Szerbia, Montenegró és Crna Gora), Macedónia, Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina. A Szovjetunió felbomlásával keleti szomszédunk Ukrajna lett.

A magyar külpolitika három prioritást alakított ki a kilencvenes években: az európai integrációt, a jószomszédsági viszonyt és a határon kívüli magyarság támogatását. Miután három egyszerre nincs, ezért – kimondatlanul is – az európai integráció került az első helyre, amelyhez a másik kettőt a mindenkorai kormányzat megpróbálta hozzáilleszteni.

Az euroatlanti szervezetekhez való mielőbbi csatlakozást tekintve az első lépés az 1991. decemberében aláírt társulási szerződés volt az

Európai Közösséggel. Ezt követte 1994-ben a hivatalos csatlakozási kérelem benyújtása, majd 1998. március 31-én a konkrét csatlakozási tárgyalások megkezdése, amelyek jelenleg is folynak. Ezzel párhuzamosan folytak azok a regionális tárgyalások, amelyek Magyarország kezdeményezésére történtek a térség országai és népei közötti jobb kooperáció előmozdítása érdekében. Az Alpok-Adria Munkaközösség, majd 1991-ben a Visegrádi Kezdeményezés és 1993-ban a Kárpátok eurorégió, amelyek több ország határ menti övezeteinek gazdasági, kulturális, információs stb. együttműködését tűzték ki célul. E kezdeményezések azonban – különböző okok miatt – nem bizonyultak tartósnak és sikeresnek.

A NATO 1994-ben meghirdetett „Partnerség a békéért” programjának elfogadása, majd a csatlakozási igényeinek teljesítése után 1998-ban került sor Lengyelország és Csehország mellett Magyarország „hivatalos” meghívására is a NATO-ba. Ezt a csatlakozást népszavazás erősítette meg, majd a NATO szempontjainak megfelelő haderőreform végrehajtása után – miközben 1994-től a magyar kormány engedélyezte a légtér igénybevételét a NATO gépei számára, Dél-Dunántúlon 1995-ben NATO katonai bázisok jöttek létre, 1996-tól magyar műszaki alegység vesz részt Boszniában az IFOR, illetve SFOR erők kötelékében a hatalmas károk helyreállításában – 1999. március 12-től Magyarország a NATO teljes jogú tagja lett.

Ami a harmadik célkitűzést illeti – a határon kívüli magyarság támogatása –, néhány szomszédunkkal a korábban említett ún. alapszerződések aláírására került sor. A nagy erőfeszítések ellenére – jórészt a szomszéd államok belső feszültségei, nemzetiségi politikájuk, felbukkanó magyarellenes intézkedéseik miatt – a hazai kormányok egyik legnehezebb külpolitikai feladata – ami óhatatlanul hat a belpolitikára is – volt és lesz a jövőben a határon túli magyarság problémájának a kezelése.

Az 1998. július 8-án megalakult Orbán-kormány olyan helyzetben jutott hatalomra, amikor Magyarországon a parlamentáris demokrácia megszilárdult, a gazdasági fejlődés töretlen és saját önálló pályán jár, és az ország elkötelezte magát a nyugati integráció mellett. A kabinetben a FIDESZ tizenegy, az MDF egy, az FKGP négy tárcát kapott, de a széles kormánysszövetség voltaképpen magában foglalta a

– KDNP-ből kivált és a FIDESZ-hez csatlakozott – Kereszténydemokrata Szövetséget is, valamint az államtitkári szinten kormányzati pozíciókat szerzett MDNP-t is. A kormányváltást széles körű elitváltás követte, az államigazgatásban a minisztériumok és az országos főhatóságok vezetésének jelentős részét kicserélték, azaz a korábbi vezetéssel szemben egy széles alternatív elit került hatalomra. Mutatja ezt az is, hogy a Horn-kabinet 1998 tavaszán hivatalban volt 65 fős államtitkári karából, 1999 őszéig 45 főhivatalnok vált meg tisztségétől, illetve cserélték le. A kormányt indulásakor ezzel együtt is széles társadalmi támogatottság övezte.

Orbán Viktor miniszterelnök kormánya legfontosabb céljaként – amit az ezredforduló kihívásaként is említett – a polgári Magyarország megteremtését jelölte meg, vagyis azt, hogy „mindent megtegyen egy szilárd értékeken nyugvó, erős és polgárosodott Magyarország megteremtése érdekében”. Ezen az úton az 1999-es esztendő a kormányzat és az elemzők szerint is határkő: az átmenet véget ért, a gazdaság élet- és versenyképesé vált, hazánkat teljes jogú tagként felvették a NATO-ba. 1999-ben a gazdasági növekedés négy százalék fölött volt, tizenkét év óta először ebben az évben volt a legalacsonyabb az áremelkedés üteme. Az ország kivitele 14%-kal nőtt, több mint százezer ember állt munkába, és a költségvetési hiány a GDP 3,9 százalékára csökkent. 1999-ben 1,4 milliárd dollárnyi nettó működő tőke áramlott be az országba, ami 450 millió dollárral több az előző évinél. Jelentősen nőtt az ipar belföldi értékesítése, ami a megelőző hét évben stagnált. A lakosság elkezdte pótolni korábban elhalasztott fogyasztását, ami elsősorban az élelmiszeripar, a villamosgép- és könnyűipari cikkek vásárlásának felfutásában mutatkozott meg, s abban, hogy több mint százezer új gépkocsit vásároltak a korábbi évi negyvenezerrel szemben. Mindezek jelezték a lakosság bizalmának erősödését.

Továbbra is megoldatlan a lakásépítés, sőt történelmi mélypontot ért el, ugyanis a megépített 17 ezer új otthon még az 1920-as évek szintjének is alatta maradt. Súlyos károkat okozott (kb. 65 milliárd forint) az ár- és belvíz, jelentős beruházások maradtak el az önkormányzatok területén is. Sajnos még mindig léteznek a szűk infrastrukturális keresztmetszetek okozta nehézségek, amelyek akadályozzák, hogy Ma-

RENDSZERVÁLTÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

gyarország földrajzilag nagyobb része egyenlő eséllyel versenyezzen a hazai és külföldi tőkeberuházásokért, ami nélkül nincs modernizáció, nehéz az európai felzárkózás és a majdani csatlakozás.

Mindezekkel együtt a múltat tekintve és a jövőre nézve is fontosak és helytállóak a kormányprogram „Ezer éve Európában” c. fejezetének megállapításai: „Magyarország polgárai európai polgárok. Ezer éve ott-hon vagyunk Európában. Az unióhoz való csatlakozás fő kérdése az, hogy a belépésig sikerül-e egy valóban polgárosult, az unió lehetőségeit kihasználni képes országot teremtenünk, vagy Európa perifériájára, kiszolgáltatott helyzetbe szorulunk. Az uniós tagfelvételi tárgyalások az egész magyar társadalom, a gazdaság, valamennyi magyar ember életét befolyásolják... Csak olyan felzárkózást tarthatunk helyesnek, amely megteremti a tisztes gyarapodás esélyeit is. Jogos elvárás, hogy a magyar kormány a nemzeti érdekeket következetesen és határozottan képviselje... Csak gyarapodó, polgárosodó közösségként tudunk helytállni az európai versenyben. A magyar állam és a nemzet nem esik egybe. Ez fokozott felelősséget ró Magyarországra. Fontos, hogy a nemzet egészét érintő döntésekben a kisebbségben élő, magyar nemzetiségű polgárok képviseleti szerveinek, közösségeinek véleménye érdemben befolyásolja tetteinket. A jövőben nem fordulhat elő, hogy a kisebbségi magyarság ellenére szülessenek meg az egész nemzetet érintő kormányzati döntések. A magyar nemzet tagjai, magyar polgárok vagyunk. Összeköt bennünket a magyarság több mint ezer éves történelme. Elődeink tisztelete, a nemzeti hagyományok ápolása erőt adhat mai tevékenységünkhöz, távlatot és hitet a jövő feladatainak megoldásához.”

FÜGGELÉK

Államfők

I. Ferenc József király

1867. július 8.–1916. november 21.

IV. Károly király

1916. december 30.–1918. november 13.

(1921. november 6.–1922. április 1.)

Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnök

1919. január 11.–1919. március 21.

József főherceg kormányzó

1919. augusztus 7.–1919. augusztus 23.

Horthy Miklós kormányzó

1920. március 1.–1944. október 16.

Szálasi Ferenc nemzetvezető

1944. november 4.–1945. április (c)

Tildy Zoltán köztársasági elnök

1946. február 1.–1948. július 30.

Szakasits Árpád köztársasági elnök

1948. augusztus 3.–1949. augusztus 18.

Szakasits Árpád az Elnöki Tanács elnöke

1949. augusztus 23.–1950. május 8.

(lemondott: 1950. április 20.)

Dobi István az Elnöki Tanács elnöke

1952. augusztus 14.–1967. április 14.

Losonczi Pál az Elnöki Tanács elnöke

1967. április 14.–1987. június 25.

Németh Károly az Elnöki Tanács elnöke

1987. június 25.–1988. június 29.

Straub F. Brúnó az Elnöki Tanács elnöke

1988. június 29.–1989. október 23.

Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök

1989. október 23.–1990. május 2.

Göncz Árpád ideiglenes köztársasági elnök

1990. május 2.–1990. augusztus 3.

Göncz Árpád köztársasági elnök

1990. augusztus 3.–2000. augusztus 3.

Mádl Ferenc köztársasági elnök

2000. augusztus 4.–

Kormányfők

Tisza István miniszterelnök

1913. június 10.–1917. június 15.

Esterházy Móric miniszterelnök

1917. június 15.–1917. augusztus 20.

Wekerle Sándor miniszterelnök

1917. augusztus 20.–1918. október 30.

Hadik János kinevezett és hivatalának vezetését átvett
miniszterelnök

1918. október 30.–1918. október 31.

Károlyi Mihály miniszterelnök

1918. október 31.–1919. január 18.

Berinkei Dénes miniszterelnök

1919. január 18.–1919. március 21.

Garbai Sándor a Forradalmi Kormányzótanács elnöke

1919. március 21.–1919. augusztus 1.

Károlyi Gyula az aradi, majd szegedi

ellenkormány miniszterelnöke

1919. május 5.–1919. július 12.

P. Ábrahám Dezső a szegedi ellenkormány miniszterelnöke
1919. július 12.–1919. augusztus 19.

Peidl Gyula miniszterelnök
1919. augusztus 1.–1919. augusztus 6.

Friedrich István a hivatalnokkormány megbízott vezetője
1919. augusztus 7.–1919. augusztus 15.

Friedrich István miniszterelnök
1919. augusztus 15.–1919. november 24.

Huszár Károly miniszterelnök
1919. november 24.–1920. március 15.

Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök
1920. március 15.–1920. július 19.

Teleki Pál miniszterelnök
1920. július 19.–1921. április 14.

Bethlen István miniszterelnök
1921. április 14.–1931. augusztus 24.

Károlyi Gyula miniszterelnök
1931. augusztus 24.–1932. október 1.

Gömbös Gyula miniszterelnök
1932. október 1.–1936. október 6.

Darányi Kálmán miniszterelnök
1936. október 10.–1938. május 14.

Imrédy Béla miniszterelnök
1938. május 14.–1939. február 16.

Teleki Pál miniszterelnök
1939. február 16.–1941. április 3.

Bárdossy László miniszterelnök
1941. április 3.–1942. március 9.

Kállay Miklós miniszterelnök
1942. március 9.–1944. március 22.

Sztójay Döme miniszterelnök

1944. március 22.–1944. augusztus 29.

Lakatos Géza miniszterelnök

1944. augusztus 29.–1944. október 16.

Szálasi Ferenc miniszterelnök és nemzetvezető

1944. október 16.–1945. április (?)

Miklós Béla miniszterelnök

1944. december 22.–1945. november 15.

Tildy Zoltán miniszterelnök

1945. november 15.–1946. február 4.

Nagy Ferenc miniszterelnök

1946. február 4.–1947. május 31.

Dinnyés Lajos miniszterelnök

1947. május 31.–1948. december 10.

Dobi István miniszterelnök

1948. december 10.–1952. augusztus 14.

Rákosi Mátyás miniszterelnök

1952. augusztus 14.–1953. július 4.

Nagy Imre miniszterelnök

1953. július 4.–1955. április 18.

Hegedűs András miniszterelnök

1955. április 18.–1956. október 24.

Nagy Imre miniszterelnök

1956. október 24.–1956. november 4.

Kádár János miniszterelnök

1956. november 4.–1958. január 28.

Münnich Ferenc miniszterelnök

1958. január 28.–1961. november 13.

Kádár János miniszterelnök

1961. november 13.–1965. június 30.

Kállai Gyula miniszterelnök

1965. június 30.–1967. április 14.

Fock Jenő miniszterelnök

1967. április 14.–1975. május 15.

Lázár György miniszterelnök

1975. május 15.–1987. június 25.

Grósz Károly miniszterelnök

1987. június 25.–1988. november 24.

Németh Miklós miniszterelnök

1988. november 24.–1990. május 23.

Antall József miniszterelnök

1990. május 23.–1993. december 12.

Boross Péter miniszterelnök

1993. december 21.–1994. július 15.

Horn Gyula miniszterelnök

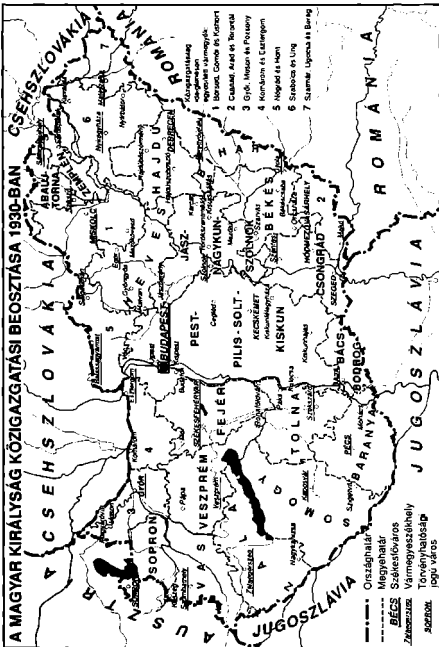
1994. július 15.–1998. július 8.

Orbán Viktor miniszterelnök

1998. július 8.–

CSF

A TERÜLETI GYARAPODÁSOK 1938–1941 KÖZÖTT

Magyarország történelmének gyarapodása:

- 1938. nov. 2. Dél-Felvidék
- 1939. márc. Kárpátalja
- 1940. aug. 30. Észak-Erdély
- 1941. ápr. Délvidék

Országhatár

Megyehatár

Székesfőváros

Vámegyeszékhely

Törvényhatósági

község

Közigazgatási

terület

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

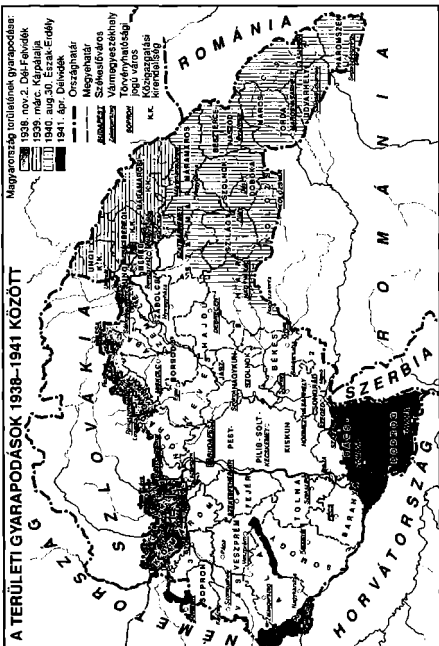
K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

K.K.

Tájékoztató irodalom

(Magyarország 20. századi történetéről máig nem készült teljességre törekvő bibliográfia. Az alábbiakban a szerintünk fontos, időtálló és többnyire általunk is használt szakirodalmat ajánljuk az olvasók figyelmébe.)

Források

- Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. Kronológia. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak. 1. köt. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993.; Adattár. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 4. köt. Bp., 1996.
- Balogh Sándor (sorozatszerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezetőtöbbségeinek jegyzőkönyvei. 1956. november 11–1957. június 26. I–V. köt. Bp., 1993–1998.
- Balogh Sándor (szerk.): Földet, köztársaságot, állami iskolát. Viták a magyar parlamentben, 1944–1948. Bp., 1980.
- Balogh Sándor (szerk.): Nehéz esztendőkről krónikája, 1949–1953. Dokumentumok. Bp., 1986.
- Balogh Sándor–Földesi Margit: A magyar jóvátétel és ami mögötte van, 1945–1949. Válogatott dokumentumok. Bp., 1998.
- Balogh Sándor–Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon, 1944–1948. Bp., 1977.
- Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. III. köt. 1848–1944. Bp., 1982. IV. 1944–1970. Bp., 1982.
- Bozóki András (főszerk.): A rendszerváltás forráskönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I–IV. köt. Bp., 1999. V–VIII. köt. Bp., 2000.
- Bölgöny József (Hubai László kieg.): Magyarország kormányai, 1848–1992. Bp., 1992.
- Cseh Gergő Bendegúz–Kalmár Melinda–Pór Edit (szerk.): Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra, 1956–1963. Dokumentumok. Bp., 1999.
- Fülöp Mihály–Vincze Gábor: Revízió vagy autonómia? Íratok a magyar–román kapcsolatok történetéről, 1945–1947. Bp., 1998.

- Gál Éva–Hegedűs B. András–Litván György–Rainer M. János (szerk.): A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Bp., 1993.
- Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlata Magyarországon. Dokumentumok. Bp., 1990.
- Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc (szerk.): Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. Bp., 1991.
- Gergely Jenő–Izsák Lajos: A Mindszenty-per. Bp., 1989.
- Gerő András (szerk.): Sorsdöntések. Bp., 1989.
- Gyáni Gábor (szerk.): Magyarország társadalomtörténete. II. köt. 1920–1944. (Szöveggyűjtemény) Bp., 1995.
- Hegedűs B. András (főszerk.): 1956 kézikönyve. I. köt.: Kronológia. II. köt.: Bibliográfia. III. köt.: Megtorlás és emlékezés. Bp., 1996.
- Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó Győző–Zanathy János–Zinner Tibor (szerk.): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I–V. köt. Bp., 1992–1996.
- Horváth Julianna–Ripp Zoltán (szerk.): Ötvenhat októbere és a hatalom. A Magyar Dolgozók Pártja vezetőtestületeinek dokumentumai, 1956. október 24–október 28. Bp., 1997.
- Izsák Lajos (főszerk.): A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956. Bp., 1998.
- Izsák Lajos–Kun Miklós (szerk.): Moszkvának jelentjük. Titkos dokumentumok, 1944–1948. Bp., 1994.
- Izsák Lajos–Szabó József (szerk.): 1956 a sajtó tükrében. Bp., 1989.
- Izsák Lajos–Szabó József–Szabó Róbert (szerk.): 1956 plakátjai és rölapjai. Bp., 1991.
- Izsák Lajos–Szabó József–Szabó Róbert (szerk.): 1956 vidéki sajtója. Bp., 1996.
- Juhász Gyula (szerk.): Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Bp., 1978.
- Kajári Erzsébet (szerk.): Rendőrségi napi jelentések, 1956. október 23–december 31. Bp., 1997.
- Karsai Elek–Karsai László (szerk.): A Szálasi-per. Bp., 1988.
- Kenedi János (szerk.): A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások, 1956. október 23–november 9. Bp., 1989.
- Kiss József–Ripp Zoltán–Vida István (szerk.): Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956–1959. Dokumentumok. 1–2. köt. Bp., 1995–1997.
- Lakos János (sorozatszerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei. 1959–1960. és 1989. évi jegyzőkönyvei. Bp., 1993–1999.
- Lázár György: Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései, 1946–1948. Bp., 1998.

- Magyar Törvénytár, 1914–. Bp., 1915–
- Mérei Gyula: A magyar októberi forradalom és a polgári pártok. Bp., 1969.
- Mérei Gyula: A magyar polgári pártok programjai, 1867–1918. Bp., 1971.
- Petri Edit (szerk.): Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon, 1989–1998. Bp., 1998.
- Pritz Pál (szerk.): Bárdossy László a népbíróság előtt. Bp., 1991.
- Romsics Ignác: Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Gödöllő, 1992.
- Sipos Péter–Sipos András (szerk.): Imrédy Béla a vádlottak padján. Bp., 1999.
- Standeisky Éva: Írók lázadása. 1956-os írószövetségi jegyzőkönyvek. Bp., 1990.
- Szereda, V.–Rainer M. János (szerk.): Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Bp., 1996.
- Szereda, V.–A. Sztikalin (szerk.): Hiányzó lapok 1956 történetéről. Bp., 1993.
- Szinai Miklós–Szűcs László (szerk.): Horthy Miklós titkos iratai. Bp., 1962.
- Szinai Miklós–Szűcs László (szerk.): Bethlen István titkos iratai. Bp., 1972.
- Szűcs László (szerk.): Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23–1945. november 15. A–B. köt. Bp., 1997.
- Szűcs László (szerk.): Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1947. június 2.–szeptember 19. Bp., 2000.
- Varga Lajos (főszerk.): A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Bp., 1999.
- Vass Henrik–Vida István: A koalíciós korszak pártjainak szervezeti szabályzatai, 1944–1948. Budapest, 1992.
- Vida István (szerk.): 1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok. Bp., 1998.
- Vonyó József (szerk.): Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja dokumentumai. Bp.–Pécs 1998.

Emlékiratok, naplók

- Arany Bálint: Koronatanú. Emlékirat, 1945–1957. Püski, 1990.
- Bandholtz, Harry Hill: Román megszállás Magyarországon, Bp., 1993.
- Barcza György: Diplomata emlékeim, I–II. köt. Bp., 1994.
- Berend T. Iván: A történelem – ahogyan megéltem. Bp., 1997.
- Bethlen István emlékirata, 1944. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 1988.
- Boroviczeny Aladár: A király és a kormányzója. Szerk.: Pritz Pál. Bp., 1988.
- Böhm Vilmos: Másodszor emigrációban. Bp., 1986.

- Dénes Béla: Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai. Bp., 1991.
- Ember Judit: Menedékjog – 1956. Bp., 1989.
- Farkas Vladimír: Nincs mentség. Bp., 1990.
- Fehérváry István: Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956. Bp., 1990.
- Futó Dezső: Önéletírás világlátás. Bp., 1995.
- Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében Bp., 1988.
- Horn Gyula: Cölöpök. Bp., 1990.
- Horn Gyula: Azok a kilencvenes évek... Bp., 1999.
- Horthy Miklós: Emlékirataim. Bp., 1990.
- Hory András: Bukaresttől – Varsóig. Szerk.: Pritz Pál. Bp., 1987.
- Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. I–II. köt. Bp., 1984.
- Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944. Bp., 1991.
- Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Bp., 1965.
- Király Béla: Honvédségből Néphadsereg. 1956 egy résztvevő szemével. Bp., 1989.
- Klebsberg Kunó: Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebsberg Kunó válogatott beszédei és írásai, 1917–1932. Vál.: Glatz Ferenc. Bp., 1990.
- Kopácsi Sándor: Életfogytiglan. Bp., 1989.
- Kovács Imre: Magyarország megszállása Bp., 1990.
- Kozma Miklós: Az összeomlás, 1918–19. Bp., 1933.
- Kulcsár Kálmán: Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon. Bp., 1994.
- Lakatos Géza: Ahogy én láttam. Bp., 1992.
- Lázár Andor: Visszaemlékezéseim. Bp., 1995.
- Lehár, Anton: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurations-versuche in Ungarn 1918–1921. Wien 1973.
- Mindszenty József: Emlékirataim. Torontó, 1974.
- Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. 1–2. köt. Bp., 1990.
- Nagy Tőhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek. Bp., 1991.
- Nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök. Bp., 1986.
- Pokorny Hermann: Emlékeim. Bp., 2000.
- Pozsgay Imre: 1989. Politikus-pálya a pártállamban és rendszerváltásban. Püski, 1993.
- Pozsgay Imre: Koronatanú és tettestárs. Bp., 1998.
- Prónay Pál: A határban a halál kaszál... Szerk.: Szabó Ágnes – Pamlényi Ervin. Bp., 1963.
- Rácz Erzsébet: Feljegyzések a vihar kapujában. Emlékezés Tildy Zoltánra. Bp., 1995.

- Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 1940–1956. 1–2. köt. Bp., 1997.
- Serédi Jusztinián Feljegyzései, 1941–1945. Bev.: Orbán Sándor – Vida István. Bp., 1990.
- Shvoy Kálmán Titkos naplója és emlékirata, 1918–1945. Szerk.: Perneki Mihály. Bp., 1983.
- Szűcs Miklós: Ezredes voltam 1956-ban a vezérkarnál. Bp., 1989.
- Varga László: Kérem a vádlott felmentését. Bp., 1992.
- Vörös Vince: Politikai utam. Pécs, 1995.
- Zadravecz (István), P. Titkos naplója. Szerk.: Borsányi György. Bp., 1967.
- Zsitvay Tibor Emlékiratai. Magyarország, 1921–1941. Szerk.: Sipos Péter. Bp., 1999.

Összefoglaló munkák

- Balogh Sándor (szerk.): Magyarország a XX. században. Bp., 1985.
- Béládi Miklós–Rónay László (szerk.): A magyar irodalom története, 1945–1975. I–IV. köt. Bp., 1981–1990.
- Berend T. Iván: Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa, 1944–1990. Bp., 1999.
- Berend T. Iván–Ránki György: A magyar gazdaság száz éve. Bp., 1972.
- Csonka Emil: A forradalom oknyomozó története, 1945–1956. München, 1981.
- Dobszay Tamás–Estók János–Salamon Konrád–Szerencsés Károly–Tombor László: Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története, 1848–1998. Bp., 1998.
- Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. I–II. köt. Bp., 1991.
- Földes Éva–Kun László–Kutassi László: A magyar testnevelés és sport története. Bp., 1977.
- Gergely Jenő–Pritz Pál: A trianoni Magyarország, 1918–1945. Bp., 1998.
- Gerő András: A magyar polgárosodás. Bp., 1993.
- Fülöp Mihály–Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Bp., 1998.
- Glatz Ferenc (szerk.): A magyarok krónikája. Bp., 1995.
- Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete, 1914–1989. Bp., 1996.
- Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 1998.
- Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar Történet. V. köt. Bp., 1990. (Reprint.)
- Izsák Lajos: Rendszerváltástól rendszerváltásig, 1944–1990. Bp., 1998.

- Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században. I–III. köt. Szekszárd, 1996–1998.
- Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. I–II. köt. Bp., 1985.
- Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Bp., 1996.
- Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Bp., 1996.
- Pach Zsigmond Pál (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. Bp., 1975.
- Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985. Bp., 1985.
- Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos (szerk.): Magyarország története, 1918–1990. Bp., 1995.
- Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem. Bp., 1997.
- Ránki György (főszerk.): Magyarország története. 8. köt. 1918–1919., 1919–1945. Bp., 1976.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999.
- Salamon Konrád: Magyar történelem, 1919–1990. Bp., 1995.
- Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1989. Bp., 1989.
- Szakács Sándor: Gazdaságtörténet. I–II. köt. Bp., 1998–1999.
- Tokaji András: Mozgalom és hivatal. Tömegdal Magyarországon, 1945–1956. Bp., 1983.

Monográfiák

- Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon, 1945–1947. Bp., 1975.
- Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája, 1945–1950. Bp., 1988.
- Belényi Gyula: A szőlőipar iparosítás emberi ára, 1948–1956. Szeged, 1993.
- Berend T. Iván: Gazdasági útkeresés, 1956–1965. Bp., 1983.
- Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. New York, 1983.
- Borhi László: Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon, 1944–1949. Debrecen, 1997.
- Braham, Randolf C.: Magyar Holocaust. 1–2. köt. Bp.–Wilmington, 1988.
- Csizmadia Ernő: Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság. Bp., 1984.
- Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944. Bp., 1986.

- Dombrády Lóránd-Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség, 1919–1945. Bp., 1987.
- Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon, 1945–1947. Bp., 1969.
- Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon, 1945–1956. Békéscsaba, 1993.
- Farkas Gábor: A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon, 1945–1950. Bp., 1992.
- Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 1944–1949. Bp., 1993.
- Földes György: Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986. Bp., 1995.
- Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon, 1945–1947. Bp., 1995.
- Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése, 1945–1950. Bp., 1988.
- Galántai József: A trianoni békeszerződés, 1920. Bp., 1990.
- Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948. Bp., 1998.
- Gati Charles: Magyarország a Kreml árnyékában. Bp., 1990.
- Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon, 1890–1950. Bp., 1977.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923. Bp., 1977.
- Gergely Jenő: Katolikus egyház, magyar társadalom, 1890–1986. Bp., 1989.
- Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1924–1944. Bp., 1993.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945. Bp., 1999. (Második, jav. kiad.)
- Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban. Bp., 1992.
- Gunst Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. Bp., 1987.
- Györkei Jenő-Horváth Miklós: Szovjet katonai intervenció, 1956. Bp., 1956.
- Gyurkó László: 1956. Bp., 1996.
- Hajdú Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp., 1968.
- Hajdú Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969.
- Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949. Bp., 1995.
- Huszár Tibor: 1968. Prága–Budapest–Moszkva. Bp., 1998.
- Huszár Tibor: A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Bp., 1998.

- Izsák Lajos: A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt, 1944–1949. Bp., 1985.
- Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon, 1944–1949. Bp., 1983.
- Izsák Lajos: A koalíció évei Magyarországon, 1944–1948. Bp., 1986.
- Izsák Lajos: Polgári pártok és programjaik Magyarországon, 1944–1956. Pécs, 1994.
- Janics Kálmán: A hontalanság évei. Bp., 1989.
- Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon, 1939–1944. Bp., 1983.
- Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945. Bp., 1988.
- Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Bp., 1997.
- Kardos József: A szentkorona-tan története, 1919–1944. Bp., 1985.
- Kardos József: Legitimizmus. Bp., 1998.
- Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., 1939.
- Korom Mihály: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet 1944–1945. Bp., 1981.
- Kukorelli István: Az alkotmányozás évtizede. Bp., 1995.
- L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke, 1919–1931. Bp., 1980.
- L. Nagy Zsuzsa: Liberális pártmozgalmak, 1931–1945. Bp., 1986.
- L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története, 1919–1945. Debrecen 1991.
- Lackó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták. Bp., 1966.
- Macartney, C. A.: Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941. Bp., 1993.
- Molnár Miklós: Egy vereség diadala. A forradalom története. Bp. 1991.
- Nagy József: A Nagyatádi-féle földreform, 1920–1928. Eger, 1993.
- N. Szabó József: Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúr-diplomáciai törekvései, 1945–1948. Bp., 1998.
- Okváth Imre: Bátya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika, 1945–1956. 1998.
- Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás, 1945–1961. Bp., 1972.
- Ormos Mária: Padovától Trianonig, 1918–1920. Bp., 1983.
- Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában, 1914–1945. Debrecen, 1998.
- Pataky Iván: A vonakodó szövetséges. Bp., 1996.
- Pető Andrea: Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből, 1945–1951. Bp., 1998.
- Pölöskei Ferenc: Horthy és hatalmi rendszere, 1919–1922. Bp., 1977.
- Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején, 1932–1936. Bp., 1982.

- Püski Levente: Társadalmi édekképviselő és konzervativizmus. A felsőház felépítése a Horthy-korszakban. Debrecen, 1996.
- Sipos Péter: A szociáldemokrata szervezetek története Magyarországon. Bp., 1997.
- Sipos Péter: Legális és illegális munkásmozgalom. Bp., 1988.
- Standeisky Éva: Az írók és a hatalom, 1956–1963. Bp., 1996.
- Szabó A. Ferenc: Egymillióval kevesebben... Emberveszteségek, népesedési tendenciák és népesedéspolitika Magyarországon, 1941–1960. Pécs, 1998.
- Szakács Kálmán: Kaszáskeresztesek. Bp., 1963
- Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adatok adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948. Bp., 1997.
- Szakály Sándor: A magyar katonai elit, 1938–1945. Bp., 1987.
- Szilágyi Gábor: Tűzkereszttség. A magyar játékfilm története, 1945–1953. Bp., 1992.
- Szilágyi Gábor: Életjel. A magyar filmművészet megszületése, 1954–1956. Bp., 1994.
- Szekfű Gyula: Három nemzedék, és ami utána következik. Bp., 1983. (Reprint)
- Sz. Varga Lajos: Szakszervezetek a diktatúrában, 1948–1953. Pécs, 1995.
- Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon, 1945–1948 között. Kecskemét, 1993.
- Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Bp., 1998.
- Vadkerty Katalin: A reszlovakizáció. Pozsony, 1993.
- Vadkerty Katalin: A deportálások. Pozsony, 1996.
- Vadkerty Katalin: A belső telepítések és a lakosságcsere. Pozsony, 1999.
- Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája, 1944–1947. Bp., 1976.
- Vida István: Koalíció és pártharcok, 1944–1948. Bp., 1986.

Életrajzok

- Borsányi György: Kun Béla. Bp., 1979.
- Debreczeni József: A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás. Bp., 1998.
- Feitl István: A bukott Rákosi. (Rákosi Mátyás 1956–1971 között.) Bp., 1993.
- Gergely Jenő: Cömbös Gyula. Bp., 1999.
- Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. Bp., 1994.
- Hajdú Tibor: Károlyi Mihály. Bp., 1978.
- Horváth Miklós: Maléter Pál. Bp., 1995.

- Huszár Tibor: Bibó István. Bp., 1989.
- Molnár Imre: Esterházy János. Dunaszerdahely, 1997.
- Nagy József: IV. Károly. Az utolsó magyar király. Bp., 1995.
- Pölöskei Ferenc: Tisza István. Bp., 1985.
- Pünkösti Árpád: Rákosi a hatalomért, 1945–1948. Bp., 1999.
- Pünkösti Árpád: Rákosi a csúcson, 1948–1953. Bp., 1995.
- Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. I. köt.: 1896–1953. Bp., 1996. II. köt.: 1953–1958. Bp., 1999.
- Révész Sándor: Aczél és korunk. Bp., 1997.
- Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1991.
- Sipos Péter: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Bp., 1970.
- Szerencsés Károly: A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső, 1897–1997. Pápa, 1997.
- Szöke Domonkos: Veres Péter. Debrecen, 1996.
- Tilkovszky Lóránt: Teleki Pál. Bp., 1969.
- Varga Lajos: Garami Ernő. Bp., 1996.
- Vígh Károly: Tildy Zoltán életútja. Békéscsaba, 1991.
- Vígh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Bp., 1992.

Tanulmánykötetek

- Barcza József–Dienes Dénes (szerk.): A magyarországi református egyház története. Tanulmányok. Sárospatak, 1999.
- Bibó István: Válogatott tanulmányok. I–IV. köt. Bp., 1986–1990.
- Bihari Mihály (szerk.): A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991. Tanulmánykötet. Bp., 1992.
- Diószegi István: A magyar külpolitika útjai. Bp., 1984.
- Dús Ágnes (szerk.): Magyarország miniszterelnökei, 1848–1990. Bp., 1992.
- Feitl István (szerk.): Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, 1944–1945. Bp., 1995.
- Feitl István–Izsák Lajos–Székely Gábor (szerk.): Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949. Bp., 2000.
- Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon, 1920–1998. Bp., 1999.
- Gergely Jenő (főszerk.): A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. Bp., 2000.
- Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet, 1867–1987. Bp., 1988.

- Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Bp., 1998.
- Gyarmati György (szerk.): Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. Bp., 1999.
- Hubai László–Tombor László (szerk.): A magyar parlament, 1944–1949. Tanulmányok. Bp., 1991.
- Huszár Tibor–Szabó János (szerk.): Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962. Bp., 1999.
- Izsák Lajos–Stemler Gyula (szerk.): Vissza a történelemhez... Tanulmányok Balogh Sándor 70. születésnapjára. Bp., 1996.
- Kende János (szerk.): Rendszerváltás történész szemmel. Bp., 1992.
- Kiss Gy. Csaba: A szabadság kísértése. Bp., 1999.
- Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): Magyarország évtizedkönyve. A rendszerváltás (1988–1998). I–II. köt. Bp., 1998.
- Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve 1998-ról. Bp., 1999.
- Lackó Miklós (szerk.): A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok, 1890–1945. Bp., 1994.
- Litván György (szerk.): Évkönyv. VI. köt. 1998. Bp., 1998.
- M. Kiss Sándor (szerk.): Magyarország, 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Bp., 1994.
- Orosz István–Fűr Lajos–Romány Pál (szerk.): Magyarország agrártörténete. (Tanulmányok.) Bp., 1998.
- Pölöskei Ferenc–Ránki György (szerk.): Magyarországi polgári államrendszerek. Bp., 1981.
- Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Bp., 1995.
- Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Bp., 1983.
- Révai Valéria (szerk.): Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése. Bp., 1991.
- Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Bp., 1996.
- Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Bp., 1995.
- Schmidt Mária–Tóth Gy. László (szerk.): Janus-arcú rendszerváltás. Tanulmányok. Bp., 1998.
- Tabajdi Csaba (szerk.): Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon. Bp., 1998.
- Tókéczki László: Történelem, eszmék, politika. Bp., 1999.
- Varga László: Az elhagyott tömeg. Tanulmányok 1950–1956-ról. Bp., 1994.

Névmutató

A, Á

Aba Novák Vilmos 195
 Ábrahám Dezső, P. 368
 Aczél György 395, 427, 435, 440
 – Tamás 298, 368, 377
 Ács Lajos 352–353
 Ádám Ottó 444
 Adorján József 387
 Ady Endre 197–198
 Agárdy Gábor 444
 Ágh István 440
 Albrecht (Habsburg) főherceg 206
 Alföldi András 194
 Almási Éva 444
 Ámos Imre 299
 Anda Géza 299
 Andrássy Gyula gróf, ifj. 15, 24
 Andropov, J. 361, 377, 392, 431
 Anna Margit 372
 Antal István 74–75
 Antall József 448, 466, 472
 Apor Vilmos báró 219
 Apponyi Albert gróf 16, 51, 53
 Áprily Lajos 367, 372
 Apró Antal 232, 311, 399, 405–407
 Arany Bálint 251
 Auer Pál 235, 301

B

B. Szabó István 387, 394
 Babarczy László 444
 Babits Mihály 198
 Bacsó Péter 445
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 66, 199,
 205, 214, 216, 244
 Balás János 302
 Balassa Sándor 443
 Balázs Béla 298, 300
 – József 440

Balczó András 450
 Balfour, A. J. 229
 Bali Sándor 402
 Bálint Endre 299, 372
 – György 296
 – István 316
 Balogh István 228
 – Jenő 174
 Balsai István 466
 Baltazár Dezső 173–174
 Bán Antal 228, 233, 283, 310
 – Frigyes 300
 Bánáss László 228
 Bangha Béla, P. S. J. 171
 Bányai László 440
 Barankovics István 205, 238, 257,
 293, 308, 313
 Bárány Tamás 298
 Baranyai Lipót 291, 301
 Baráth Etele 474
 Bárczi Géza 440
 Bárczy István 118
 Barcs Sándor 215, 235
 Barcsay Jenő 299
 Bárdos Lajos 299, 373
 Bárdossy László 106, 119, 202–204,
 232
 Barsi Béla 373
 Barta Lajos 298
 Bartha Tibor 429
 Barthou, Jean Louis 83
 Bartók Béla 195, 248, 367,
 Bata István 352
 Batthyányi Lajos gróf 205
 Bauer Miklós 316
 Bay Zoltán 193, 291, 295–296
 Beck Ö. Fülöp 195
 Beke Manó 193
 Békesi László 436

Békésy György 296
Bella István 440
Bencze Lajos 305
Benedek Marcell 297
Beneš, Eduard 15, 263
Bereczky Albert 268
Beregffy Károly 222
Bereményi Géza 441
Berend T. Iván 439
Berényi Róbert 299
Berija, L. 343, 347
Berinkei Dénes 33, 35
Berkes János 308
Bernáth Aurél 299
Bessenyei Ferenc 444
Bethlen István gróf 43, 48, 51,
57–58, 61–67, 69–75, 82–84, 98,
119, 124, 136, 138–193, 178, 185,
188, 211, 215
Bibó István 19, 227, 365, 394, 396,
400
Biszkú Béla 389, 408, 427
Bodor György 388
Bognár József 312, 319, 347
Bokros Lajos 474
Bornemisza Géza 84
Boross Péter 470, 472
Borsos Miklós 195
Bozay Attila 443
Bozsik József 374
Bölöni György 241, 301
Brezsnyev, L. I. 418, 431
Bródy Ernő 236, 309
– János 443
– Sándor 299
Buda Ferenc 440
Budai II. László 374
Bulganyin, G. 343
Bulla Elma 444
Bush, George 453
Buzánszky Jenő 374
Byrnes, J. 271

C

Chorin Ferenc 217
Churchill, W. 259
Clemenceau, Georges 42
Clerk, Sir George 50–52
Czéh József 234, 312
Czibor Zoltán 374, 449
Czinege Lajos 408
Czóbel Béla 299

CS

Csák Ibolya 200
Csanádi György 399
– Imre 298, 372
Csécsy Imre 236, 297, 309
Csere Tibor 298, 368, 372, 440
Csernoch János 15, 168, 170
Csernus Tibor 372, 442
Csík Ferenc 200, 303
Csohány Kálmán 442
Csoóri Sándor 372, 441, 466
Csorba János 387
Csornoky Viktor 316
Cs. Szabó László 296–297
Csurka István 441, 444, 471

D

Darányi Kálmán 84, 88–92, 94,
119, 190–191
Darnyi Tamás 450
Darvas Iván 373, 444
– József 234, 306, 312, 319, 377,
439
Dayka Margit 444
Décsi Gyula 316
Deim Pál 442
Dékán István 316
Demszky Gábor 469, 474
Déry Tibor 298, 367, 372, 378,
409, 439
Dési Huber István 299
Diaz, Adamo 24
Dinnyés Lajos 235, 252, 306, 316,
318

Dobai Péter 440–441
 Dobi István 235, 241, 247, 312,
 314, 318, 330, 343–344, 380, 399,
 417
 Dobos László 440
 Dohnányi Ernő 298
 Domanovszky Endre 370
 – Sándor 194, 365
 Domján Edit 444
 Donáth Ferenc 309, 351, 380, 382,
 386, 404, 409
 – György 251
 Dornbach Alajos 465
 Dózsa Imre 443
 Dögei Imre 399
 Duba Gyula 440
 Dulles, J. F. 391
 Durkó Zsolt 442

E

Eck Imre 443
 Eckhardt Tibor 66–67, 84, 99
 Egerszegi Krisztina 450
 Elek Ilona 200
 Enyedi Ildikó 446
 Eötvös Péter 442
 Erdei Ferenc 198, 228, 234, 312,
 314, 319, 385, 387, 393
 Erdélyi József 198
 Erdely-Grúz Tibor 438
 Erzsébet királyné 182
 Esterházy Péter 441
 Eszterhás György 251, 256
 Eszterházy Pál 282

F

Fabinyi Tihamér 74
 Fábry Zoltán 267, 440
 Faludi Ervin 316
 Faragho Gábor 220, 228
 Farkas Dénes 389
 – Edith 172
 – Ferenc 234, 394
 – Ferenc zeneszerző 299

– Mihály 232–233, 258, 309, 311,
 313, 318, 321, 323, 343, 345, 347,
 352–353, 355, 361, 409
 – Vladimír 316, 409
 Fehér Lajos 405, 427
 Féja Géza 198, 297, 367, 387
 Fejér Lipót 193
 Fejes Endre 372, 440
 Fekete Lajos 302
 – Sándor 298
 Feledy Gyula 442
 Ferenc Ferdinánd főherceg 10
 Ferenc József 5, 11, 15, 54, 182
 Ferenczy Béni 195, 291, 299
 – Noémi 299
 Ferencsik János 373
 Ferrari Violetta 373
 Festetics György 282
 Filó Sámuel 235, 312
 Fischer Annie 302
 – József 394
 Fock Jenő 406, 417, 427
 Fodor András 298, 372
 Földvári Rudolf 343
 Franchet d'Esperey, Louis
 Félix-Marie-François 29
 Frank Adolf 177
 Fricsay Ferenc 299
 Friedrich István 48, 119
 Futó Dezső 251
 Fülöp Viktor 443
 Füst Milán 296, 298, 367, 372

G

Gaál Gaszton 67
 Gábor Andor 298
 – József 228
 – Miklós 444
 Gadányi Jenő 372
 Galgóczy Erzsébet 372, 440
 Garami Ernő 26
 Garas Dezső 444
 Garbai Sándor 36
 Gárdonyi Géza 198

Gáspár Sándor 407, 435
 Gelléri Andor Endre 296
 Gerevich Aladár 305
 – László 302
 Gergely Jenő 8
 – Sándor 298
 Gerő Ernő 228, 232–233, 242, 283,
 286, 295, 306, 311, 313, 321–323,
 340, 343–345, 352, 362, 377, 384,
 403, 410
 Gimes Miklós 404
 Gion Nándor 440
 Glattfelder Gyula 169
 Glatz Ferenc 436, 439
 Goga, Octavian 18
 Goldmann György 299
 Gombocz Zoltán 194
 Gomulka, W. 378, 392
 Gorbacsov, M. 431, 453, 480
 Gömbös Gyula 33, 43, 46, 60, 62,
 64, 66, 70–89, 91–92, 94–95,
 118–119, 125, 129, 184–185, 190,
 200, 211
 Göncz Árpád 439, 448, 465, 468,
 473, 475
 Görgey Gábor 444
 Grebennyik, K. F. 398
 Grendel Lajos 440
 Grosics Gyula 374
 Grósz Károly 434–436
 Grósz József 328
 Gruber Béla 372
 Gulácsy György 235
 Gulyás Gyula 445

GY

Gyarmati Olga 449
 Gyémánt László 442
 Gyenge Valéria 449
 Gyöngyösi János 228–229, 235,
 262, 271–272, 276, 312
 Györfly István 194
 György, VI. angol király 269
 Gyulai Líviusz 442

H

Hajnal István 194, 365
 Halász Gábor 296
 – Judit 444
 Hanauer Á. István 169
 Harangi Imre 200
 Harangozó Gyula 443
 Havas Ferenc 435, 443
 Háy Gyula 299–300, 439
 Hegedűs András 343, 347, 352,
 361–362, 380, 384
 – Lóránt 138
 Hegyesi János 234
 Heller Farkas 365
 Heltai Jenő 301
 Herczeg Ferenc 198, 297, 446
 Hernádi Gyula 441, 444
 Hevesi Sándor 196
 Hidas Frigyes 443
 – István 343, 352
 Hidegkuti Nándor 374
 Hitler, Adolf 80, 87, 93, 95–96, 98,
 102–103, 105–106, 215–216, 224
 Hock János 28
 Hóman Bálint 74, 178, 184–186,
 194
 Homoki Nagy István 446
 Horgas Béla 440
 Horn Gyula 436, 452, 461,
 472–473, 477, 482
 Hornyák Tibor 388
 Horthy István 195, 206
 – Miklós 5, 43, 46–48, 50–51,
 53–58, 60–62, 65, 71–74, 76, 84,
 87, 90, 92, 96–98, 105–106, 108,
 111, 113, 118–121, 124–126, 131,
 136, 159, 161, 163–166, 168, 171,
 176, 185–186, 189, 193, 196–198,
 202, 206, 211, 214–217, 219–222
 – Miklós, ifj. 217
 Horváth Balázs 470
 – Ede 335
 – János 194
 – Márton 232–233, 297, 361, 367

- Teri 300, 370
 Hruscsov, Ny. Sz. 343, 353, 358,
 362, 377, 380, 391
 Hubay Miklós 297, 302
 Huszár Károly 51, 54, 119, 188
 Huszárik Zoltán 445
 Huszti Péter 444
 Hütter Csaba 436

I

Iglódi István 444
 Iháros Sándor 374
 Illés Béla 298, 368, 377
 - István 390
 Illyés Gyula 198, 234, 291, 296,
 331, 367, 372, 387, 440, 444
 Implom Ferenc 312
 Imrédy Béla 71, 74, 92-97, 99,
 119, 216,
 Izsák Lajos 8

J

Jancsó Miklós 445
 Janikovszky Béla 317
 Jankovits József 372
 Jánosi Ferenc 404, 409
 Jány Gusztáv 212
 Janza Károly 396
 Járdányi Pál 299
 Jászi Oszkár 19, 21-22, 26
 Jávör Pál 299
 Jékely Zoltán 297
 Jeles András 446
 Jeney Zoltán 443
 Jócsik Lajos 234
 Jovánovics György 442
 József (Habsburg) főherceg 23, 27,
 48
 József Attila 198
 Juhász Ferenc 298
 - Nagy Sándor 228, 241
 Julier Ferenc 29
 Julius Gyula 442
 Jurcsek Béla 210

K

Kabos Endre 200, 303
 Kádár János 217, 232-233, 309,
 311, 323, 328, 351, 361, 364, 380,
 382, 385-387, 399-403, 406-408,
 410-411, 417, 419-420, 427,
 429-430, 435-436
 Kadosa Pál 299
 Kajli József 317
 Kalász László 440
 Káldy Zoltán 429
 Kállai Ferenc 444
 - Gyula 205, 232, 291, 328, 351,
 399, 408
 Kállay Miklós 74, 119, 211-215,
 219
 - Tibor 138
 Kálmán György 444
 - Szilviusz György 388
 Kandó Kálmán 133
 Kánya Kálmán 74, 80
 Kányádi Sándor 440
 Kapi Béla 175
 Karácsony Sándor 194, 291
 Kardos Tibor 301
 Karinthy Ferenc 297-298, 368,
 372, 444
 Károly, IV. király (Károly, I. csá-
 szár) 15, 20-21, 23, 27, 49, 60,
 62
 Károlyi Gyula gróf 43, 72-74, 119,
 125
 - Márton 317
 - Mihály 12, 22, 26-36, 38, 41,
 137, 177, 241, 244
 Kassák Lajos 195, 198, 297, 367,
 372, 440
 Katona Jenő 93
 Kazimír Károly 444
 Kékessy Andrea 305
 Kelemen Gyula 387, 394
 Keleti Ágnes 449
 Kemény Ferenc 303
 - Căbör báró 222

- Képes Géza 297
Kerenszkij, Alekszander
Fjodorovics 16
Kerényi Károly 194
Keresztes-Fischer Ferenc 74, 84
Keresztes Sándor 308, 389
Kern András 446
Kéry László 302
Keszi Imre 298
Kéthly Anna 233, 253, 281, 310,
330, 387, 393–394
Király Béla 384, 397
– Ede 305
– István 297
Kis János 466
Kisfaludy Strobl Zsigmond 195
Kisházi Odön 329
Kiss Benedek 440
– Dénes 440
– Gy. Csaba 466
– János 224, 442
– Károly 283, 364, 408
Kissinger, Henry 321
Klaniczay Tibor 298
Klebensberg Kunó gróf 177–181,
183–186
Kocsár Miklós 443
Kocsis Sándor 374, 449
– Zoltán 443
Kodály Zoltán 195, 241, 291, 296,
299, 301, 331, 369, 373, 387–388,
401
Kodolányi János 198, 297, 367,
372, 387
Kohl, Helmut 452
Kokas Ignác 442
Kollányi Ágoston 446
Kolozsvári Grandpierre Emil 297
Koltai Róbert 446
Komjáth Aladár 198
Komócsin Zoltán 407, 427
Kondor Béla 372, 442
Kónya Imre 466
Konyev, I. Sz. 392, 398
Kopácsi Sándor 382, 404
Korányi Sándor 194
Korenczi Endre 442
Korga György 442
Kormos István 298
Kornfeld Zsigmond báró 217
Kornis Gyula 164
Korniss Dezső 299, 372
Korondi Margit 449
Korvig Béla 100
Korvin Ottó 38
Kósa Ferenc 445
Kosáry Domokos 439
Kossa István 233, 399
Kossuth Lajos 62, 205
Kosztolányi Dezső 198
Kovács András 445
– Béla 99, 205, 235, 242, 247–248,
251, 382, 385, 387–388, 393
– Imre 198, 234, 249, 251, 278,
297
– István 233, 362, 375,
– János 228
Kozma Miklós 84–86, 135
Kőpeczi Béla 298
Kóvágó József 387
Krassó György 463
Kun Béla 32, 36–39, 42
– Zsuzsa 443
Kunfi Zsigmond 26, 34
Kupa Mihály 470, 479
Kurtág György 442
Kutrucz Katalin 466
- L
- Lajtha László 299
Lakatos Gabriella 443
– Géza 119, 220
Lantos Mihály 374
Lascsenko, P.N. 398
Lászlóffy Aladár 440
Latinovits Zoltán 444
Latorczai János 474
Lázár Andor 74

- György 427, 434-435
 Lehár Antal báró 47, 126
 Lékai László 429
 Lengyel Balázs 297
 Lenin, V. I. 38
 Ligeti György 442
 - Lajos 300
 Liu Sao-csi 392
 Lóránt Gyula 374
 Losonczi Pál 417
 Losonczy Géza 298, 351, 377, 380,
 382, 385, 394, 401
 Lotz János 301
 Loy Árpád 335
 Lőrincze Lajos 440
 Lów Immanuel 177
 Lukács György 295-296, 386
 Lukácsy Sándor 298

M

Maár Gyula 446
 Mackensen, Hans Georg 14
 Mádl Ferenc 475
 Magyary Zoltán 100
 Major Tamás 444
 Makk Károly 373
 Maklár Zoltán 373
 Malenkov, G. 343, 392, 401
 Maléter Pál 381, 393-394, 396, 404
 Mándy Iván 297, 367, 372, 440
 Márai Sándor 198, 296, 446
 Márfy Ödön 299
 Mária Terézia 183
 Máriássy Félix 373
 Markó Iván 443
 Márkus István 298
 Marosán György 233-234, 310,
 323, 327, 351, 364, 380, 387, 408
 Maróthy László 435
 Márton Áron 219
 Marton Béla 82-84, 89
 Martyn Ferenc 299
 Masaryk, Tomáš 15, 20
 Matolcsi János 352

Matolcsy Mátyás 159
 Mátrai Tamás 317
 Mécs László 198
 Mecséri János 397
 Medgyessy Péter 434
 Mekis József 352
 Melocco Miklós 442
 Méray Tibor 298, 377
 Mesterházi Lajos 298, 367, 439
 Mészáros Ági 300
 Mezei Mária 444
 - Mór 177
 Mezey Katalin 440
 Mező Ferenc 304
 - Imre 384
 Mihályfi Ernő 235, 248, 254, 312
 Mihelics Vid 389
 Mikos János gróf 196
 Miklós Béla 227-228, 241
 Mikó Árpád 389
 Mikojan, A. 343, 363, 377, 380,
 383
 Mikus Sándor 370
 Mindszenty József 242, 243,
 293-294, 308, 326, 385, 394,
 428-429
 Miskolczy Gyula 302
 Mistéth Endre 251
 Moldova György 372, 441
 Molnár Erik 296, 306, 360
 - Kálmán 228
 - László 442
 Molotov, V. M. 102, 221, 229,
 343, 392
 Móna István 450
 Moór Gyula 241, 307
 Moravcsik Gyula 302
 Móricz Zsigmond 85, 196, 198
 Mussolini, Benito 80, 213, 219
 Muszka Imre 335
 Münnich Ferenc 398, 400, 408

N

Nádas Péter 440

Nagy Ferenc 99, 205, 228, 235,
243–245, 248, 250–252, 261, 277

– Gáspár 441

– György 28

– Imre 228, 232–233, 242, 247,
331, 343–344, 348, 353–355, 373,
378–385, 393–395, 401, 404, 411,
436, 439

– Jenő 224

– Lajos 296, 367

– László 298, 372

– Vince 246, 261,

– Zoltán 228

Nánási László 234, 312

Nemes Nagy Ágnes 297, 367, 372,
441

Németh Andor 298

– Antal 196

– Gyula 302

– Imre 305

– István 228

– Károly 435

– László 135, 198, 297–298, 360,
367, 372, 377, 387, 444

– Miklós 436, 448, 452

Neumann János 193

Nonn György 310

NY

Nyárádi Miklós 318

Nyers Rezső 399, 416, 427, 436,
458

O, Ó

Olasz Gyula 390

Olt Károly 306

Oltványi Imre 228, 235, 248, 301

Orbán György 443

– Viktor 476, 478, 489

Ordass Lajos 293

Orosz Adél 443

Ország Lili 372

Ortutay Gyula 235, 248, 291, 293,
312, 319, 407

Ottlik Géza 297, 372, 440

Óvári Miklós 435

Ö, Ő

Örkény István 297, 298, 368, 441,
439

Örley Zoltán 228, 236

Óry István 228

Óze Lajos 444

P

P. Ábrahám Dezső I. Ábrahám De-
zső

P. Bangha Béla S. J. I. Bangha Béla

P. Zadravecz István I. Zadravecz
István

Pacelli, Eugenio I. még Pius, XII.
pápa 93

Pacskovszky József 446

Páger Antal 444

Pál Ákos 317

Pál, VI. pápa 429

Pálffy György 230, 325

– József gróf 217, 237, 246

Pap Károly 296

Papp László 305

– Simon 365

Pártay Tivadar 251, 387

Páskándi Géza 440

Pátzay Pál 195, 299

Pázmány Péter 182

Peidl Gyula 48

Péter Gábor 230, 256, 316, 323,
327, 330, 409

Péter, II. jugoszláv király 105

Pethő Sándor 100

Petrovics Emil 442

Petshauer Attila 303

Peyer Károly 61, 63, 233, 249, 310

Pfeiffer Zoltán 235, 251, 256–257,
307–308

Pilinszky János 297, 367, 372

Pióker Ignác 335

Piros Ildikó 444

– László 384
 Pius, XI. pápa 92
 Pius, XII. pápa I. még Pacelli,
 Eugenio 219
 Polányi János 193
 Pongor Ildikó 443
 Pozsgay Gyula 228
 – Imre 436, 458, 460, 472
 Princip, Gavriilo 7, 10
 Princz Gyula 317
 Prohászka Lajos 365
 – Ottokár 196, 172
 Próhny Pál 125
 Psota Irén 444
 Pullai Árpád 427
 Puskás Ferenc 374, 449

R

Rábai Miklós 370
 Rabár Ferenc 470
 Rácmolnár Sándor 442
 Rácz Sándor 402
 Radnóti Miklós 198, 223, 196
 Radvánszky Albert báró 175–176
 Radványi Géza 300
 Raffay Sándor 175
 Rajk László 217, 232–233, 242,
 247–248, 304, 308, 311, 314, 316,
 319, 326, 360, 378
 – Lászlóné 310
 Rajki Márton Mór 390
 Rákóczi Ferenc II. 96
 Rákosi Mátyás 89, 228, 232–233,
 241, 251, 257, 306, 309, 313–314,
 316, 321–323, 326, 330, 338,
 342–348, 352, 359–364, 393, 403,
 410
 Ránki Dezső 443
 – György 142
 Ratkó József 440
 Ravasz László 167, 173–174, 293,
 388
 Reich Károly 442
 – Koppel 177

Révai József 228, 232–233, 242,
 258, 297, 311, 319, 321, 343, 345,
 347, 364, 366
 Révész András 387
 – Ferenc 311
 – Géza 399, 408
 – Imre 228
 Ribbentrop, Joachim 102
 Ries István 228, 351
 Romsics Ignác 19
 Róna Viktor 443
 Rónai Sándor 228, 233, 311, 330,
 380, 387, 399, 408
 Rotta, Angelo 223
 Rózsa Endre 440
 Rozsda Endre 372
 Rubinek Gyula 49
 Ruppert Dezső 236
 Rusznyák István 296, 439
 Ruszt József 444
 Ruttkai Éva 373, 444

S

Salamon László 466
 Saláta Kálmán 250
 Sándor, II. jugoszláv király 83
 Sántha Ferenc 372, 440
 – Kálmán 365
 Sára Sándor 445
 Sarkadi Imre 298, 368, 372, 440
 Sárközi György 296
 Schaár Erzsébet 442
 Schimmer István 228
 Schöner Alfréd 429
 Serédi Jusztinián 167, 169, 206
 Seregi László 443
 Sik Sándor 291
 Silov, V. 7, 461
 Simándy Pál 388
 Simon István 298, 372
 Simonffy András 440
 Simonyi-Semadam Sándor 57, 119
 Sinka István 198, 367, 387
 Sinkovits Imre 373, 444

- Skorzeny, Otto 221
Slachta Margit 173, 219, 256, 314
Soltész Jenő 390
Somlyó György 297
Somogyi József 370
– Miklós 406
Soós Imre 300, 370
Sós György 400
Sötér István 297
Stefanik, Milan R. 15
Stromfeld Aurél 39
Sugár Andor 299
Sulyok Dezső 235, 246, 250, 253,
255, 266
– Mária 444
Supka Géza 236, 250, 309
Surányi György 474
Sütő András 440, 444
- SZ**
Szabad György 465, 468
Szaberszky József 317
Szabó Árpád 235, 312
– Dezső 32, 49, 58–59, 61, 63, 67,
446
– István 445
– János 401
– Lőrinc 198, 296, 298, 367, 372,
378, 440
– Magda 297, 367, 372
– Pál 198, 234, 312, 368
– Piroska 291
– Zoltán 198, 298
Szabolcsi Miklós 298
Szakály György 443
Szakasits Árpád 205, 233–234,
241, 311, 313, 316, 320, 323, 327,
351, 380, 387, 399
Szakonyi Károly 440, 444
Szalai Béla 343, 352–353
Szálasi Ferenc 84, 89, 94, 113, 119,
202, 222–223
Szamuely Tibor 38, 41
Szász Imre 440
Szeder Ferenc 233, 310
Szekfű Gyula 163, 194, 205–206,
291
Szélig Imre 233, 310
Szendly György 317
Szentágothai János 438
Szent-Györgyi Albert 144, 194,
213, 216, 241, 291, 295–296,
301–302
Szent-Iványi Sándor 236
Szentkuthy Miklós 297
Szép Ernő 296
Szerb Antal 194, 296
Szerov, I. 376, 398, 401
Szervánszky Endre 299
Szigethy Attila 381
Szigeti József 297
Szilágyi Domokos 440
– József 404
Szinetár Miklós 444
Szirtes Ádám 300
Szokolay Sándor 443
Szombathelyi Ferenc 204
Szóke Kató 449
Szőnyi István 241, 299
Szörényi Éva 299
– Levente 443
Szóts István 299
Sztálin, J. V. 102, 212, 230,
258–259, 277, 321, 342
Sztankay István 444
Sztójay Döme 119, 215–217, 220,
232
Sztranyavszky Sándor 82
Szula András 228
Szuszlov, M. A. 362, 377, 380,
383, 401
Szűcs Ernő 317, 327
Sziviridov, G. V. 248, 277
- T**
Tábori Zoltán 373
Takács Ferenc 228
– Imre 462

Talpassy Tibor 388
 Tamási Áron 241, 297, 367,
 372 387
 Táncsics Mihály 205
 Tandori Dezső 440–441
 Tartsay Vilmos 224
 Tatay Sándor 372
 Telcs Ede 195
 Teleki Géza 236, 291, 301
 – Pál gróf 43, 48, 57–60, 71, 74,
 88, 98–106, 119, 121, 138, 162,
 167, 202
 Tersánszky Józsi Jenő 296, 367
 Thurzó Gábor 297, 444
 Tildy Zoltán 99, 214, 235, 241,
 244, 252, 256, 262, 268, 316, 380,
 382, 385, 393–394, 404, 409
 Timár István 317
 Tisza István gróf 10–12, 14–16,
 21, 26, 63, 182
 Tito, J. B. 362, 377, 392
 Tolnai Gábor 439
 Tolnay Klári 444
 Torgyán József 476
 Tormay Cecile 198
 Tóth Aladár 302
 – Endre 312
 Tölgyesy Péter 466
 Töröcsik Mari 373, 444
 Török Ferenc 450
 Tózsér Árpád 440
 Trockij, L. D. 37
 Trumbić, A. 15

U

U Thant 409
 Ugrin József 308
 Urbán Ernő 298
 Uszta Gyula 396, 400
 Utassy József 440

V

Váczy József 228
 Vajda Imre 311

– Lajos 299
 – Péter 317
 Valentiny Ágoston 228
 Vámbéry Rusztem 241
 Vámos László 444
 Vándor Ferenc 317
 Váradi György 317
 – Gyula 396, 409
 Varga Béla 99, 235, 243, 245, 248
 – Imre 442
 Várkonyi Zoltán 444–445
 Vas István 297
 – Zoltán 232, 283
 Vásárhelyi Miklós 404
 Vásáry István 226, 228, 246
 Vass József 187–188
 Vaszary Kolos 45
 Vázsonyi Vilmos 177
 Veessenmayer, Edmund 216
 Vég Béla 352
 Veres Péter 198, 234, 249, 291,
 297, 306, 312, 318, 368, 387
 Veress Lajos 251
 Vértes György 297
 Vészi Endre 444
 Vilt Tibor 442
 Vix, Ferdinand 30, 35–36
 Vorosilov, K. J. 230, 239, 242, 248,
 280

W

Wallenberg, Raul 223
 Weber, Viktor 24
 Weiner Leó 299
 Weiss Manfréd báró 78, 177, 217
 Wekerle Sándor 16, 23
 Weöres Sándor 296, 367, 372, 440
 Wigner Jenő 193
 Wilson, Woodrow 17
 Wolfner Tivadar 177

Z

Zádor Ervin 449
 Zadravecz István, P. 127

Névmutató

Zajgóvári Károly 389
Zakariás József 374
Zelk Zoltán 37, 377–378, 439
Zentai Vilmos 234, 310
Zichy Gyula gróf 169
Zilahy Lajos 85, 198, 300, 446,
Zolnai Béla 365
Zöld Sándor 317, 328

ZS

Zsámbéki Gábor 444
Zsdanov, A. A. 258, 298
Zsedényi Béla 227–228, 241–242
Zsigmondy Vilmos 193
Zsolt Béla 309
Zsukov, G. K. 392

Tartalom

ELŐSZÓ 5

HÁBORÚ ÉS ÖSSZEOMLÁS

A háború kirobbanása és eszkalálódása	10
Folytatni vagy abbahagyni?	15
A nemzetiségek elszakadási törekvései	17
Az összeomlás	19

FORRADALMAK ÉS ELLENFORRADALOM

A polgári demokratikus forradalom és köztársaság (1918. október 31.– 1919. március 20.)	22
A Magyar Nemzeti Tanács és programja	22
Az őszirózsás forradalom	25
A Károlyi-kormány első intézkedései	27
Az ország megszállásának állomásai	29
A polgári demokrácia bal- és jobboldali ellenzéke	32
A magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21.–augusztus 1.)	35
A proletárdiktatúra kikiáltása és berendezkedése	36
A forradalmi honvédelem sikerei	38
A hadikommunizmus	40
Belső és külső ellenforradalmi szervezkedések	42

A kereszténynemzeti kurzus időszaka (1919. augusztus 1.–1920. június) . . .	44
A kereszténynemzeti gondolat	44
Három hatalmi centrum	46
Legitimisták és szabad királyválasztók	49
A Clerk-misszió és Horthy bevonulása Budapestre	50
Nemzetgyűlés és kormányzó	52
Trianon	54

A KONZERVATÍV-LIBERÁLIS BETHLEN-KORSZAK (1921–1931)

Az ellenforradalom leszerelése az első Teleki-kormány idején (1920–1921)	57
Az első királypuccs	60
A bethleni konszolidáció politikai-közjogi állomásai	61
A második királypuccs és a KNEP széthullása	61
A Bethlen-Peyer-paktum	62
Az Egységes Párt létrehozása és a nyílt szavazás helyreállítása . . .	63
A kétkamarás országgyűlés	65
Külpolitikai elszigeteltségben	66
A gazdasági válság és politikai következményei	67
Bethlen bukása	69

A MOZGALMAS 30-AS ÉVEK: GÖMBÖSTŐL TELEKIIG

Egy jellegtelen jelenség: Károlyi Gyula átmeneti kormány (1931–1932)	72
Kiút a válságból: reform, modernizáció, diktatúra? (Gömbös Gyula)	74
Az első Gömbös-kormány megalakulása és a Nemzeti Munkaterv	74
„revideáltam álláspontomat”	76
Külpolitikai piacszerzés. Látogatás Hitlerrel	80
Belpolitika: pártszervezés és a kormányzói jogkör kiterjesztése	82
Gömbös „alkotmányos puccsa”	84
A második Gömbös-kormány reformjai és reformtervei	86
Fegyverkezés, zsidótörvények, területi gyarapodás (Darányi, Imrédy, Teleki) 1936–1941	88
A Darányi-kormány elindítja a fegyverkezési programot	88
A kormányzói jogkör újbóli kiterjesztése. Az Országgyűlés	90
Imrédy, a meglepetések embere	92
Az Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten	93
Az első zsidótörvény	94
Az első bécsi döntés	95
Imrédy diktatórikus kísérlete és kudarca	97
Revízió háború nélkül – de hogyan? (A Teleki-kormány)	98
Erélyes fellépés a nyilasok ellen	99
Szociálpolitika, honvédelem és a második zsidótörvény	100
Külpolitika: Kárpátalja elfoglalása és a második bécsi döntés	101

Szabadulási kísérletek a német szorításból	104
A jugoszláviai hadjárat és Teleki öngyilkossága	105

A MAGYAR ÁLLAM ÉS MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSA

Az államfő	109
A kormányzó mint „ideiglenes” államfő	109
A kormányzói jogkör többszöri kiterjesztése	111
Törvényhozás	113
Nemzetgyűlés	114
Az országgyűlés és működése	115
A végrehajtó hatalom	117
A kormány	118
Országos szakigazgatási és rendészeti szervek	120
Közigazgatás és igazságszolgáltatás	120
Közigazgatás és önkormányzat	120
Budapest székesfőváros jogállása	123
Igazságszolgáltatás	124
Hadsereg	125
A Magyar Nemzeti Hadsereg	125
A Magyar Királyi Honvédség	127
A hadseregfejlesztés megindulása	128

A GAZDASÁG

Infrastruktúra	132
Közlekedés és szállítás	132
Motorizáció	134
Hírközlés, posta	135
Energiatermelés és felhasználás	135
Pénzügyek	137
Kísérletek a költségvetési egyensúly megteremtésére	137
A „népszövetségi” kölcsön	139

A Magyar Nemzeti Bank felállítása. A pengő	139
Ipar és kereskedelem	141
Ipari struktúraváltás: az importíváltó iparosítás	142
Kereskedelem	146
A magyar mezőgazdaság.	146
Torz birtokviszonyok és következményei	147
A mezőgazdaság relatív fejlődése	149

A TÁRSADALOM ÉS ÉLETE

A társadalom szerkezete (nemzetiség, vallás, foglalkozás)	152
A lakosság nemzetiségi összetétele	153
Felekezeti megoszlás	154
Foglalkozási és tulajdonviszonyok	156
A civil társadalom (egyesületek)	161
Egyházak és egyházpolitika	163
Az egyházak és az állam összefonódása	164
Egyház és politika	166
A katolikus egyház	167
A szerzetesrendek reneszánsza	170
A protestáns egyházak	173
Az izraelita felekezet	176
Iskola- és kultúrpolitika	177
Klebelsberg oktatáspolitikája és a kultúrfölény	178
Népiskolák	179
Középiskolák, felsőoktatás, elitképzés	181
A tudomány és kultúra támogatása	184
Hóman Bálint és a nemzetnevelés	184
Szociálpolitika és „mindennapi élet”	187
A „Lex Vass”-ok; MABI, OTI	187

Szociálpolitikai vívmányok az 1930-as években	190
A „mindennapi élet”	191
Tudomány, kultúra, sport.	192
Tudományos kutatás – világhírű találmányok	193
A humán tudományok	194
Művészek és művészetek	195
A magyar irodalom fő áramlatai	196
Élsport – tömegsport	199

A HÁBORÚBA LÉPÉSTŐL AZ ÚJABB ÖSSZEOMLÁSIG

Magyarország hadba lépése (A Bárdossy-kormány)	203
Háborúellenes megmozdulások	205
A kormányzóhelyettes	206
A győri programtól a hadigazdálkodásig	207
A mezőgazdaság mint stratégiai ágazat	209
A Kállay-kormány kiüttalan kiütkeresése (1942–1944)	211
A 2. magyar hadsereg doni katasztrófája	211
Titkos tárgyalások az előzetes fegyverszünetről	212
Az ország német megszállása és a nyilas diktatúra (1944. március 19.–1945. április)	215
A német megszállás. A Sztójay-kormány	215
A magyar holokauszt	217
Mentési akciók, ellenállás	218
A kiugrás előkészítése és kudarca	220
A végjáték: a nyilas diktatúra (1944. október 16.–1945. április)	222

A KOALÍCIÓ ÉVEI

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány politikája	225
---	-----

Pártok és választások 1945	232	Győzelem	381
A Tildy-kormány	241	Pártok a forradalomban	385
A Nagy Ferenc-kormány	245	A forradalom leverése	391
A Dinnyés-kormány és az 1947. évi választások	252	A KÁDÁR-KORSZAK	
A párizsi békeszerződés előkészítése	259	Ellenállás és megtorlás	396
A magyarországi német nemzetiségű lakosság kitelepítése	262	Konszolidáció és a hatalom megszilárdítása	405
A csehszlovák-magyar lakosságcsere	263	Gazdaság és társadalom	411
A magyar békeszerződés	271	Települések és népesség	421
Háborús károk és jóvátétel	275	Eladósodás és válság	426
Földosztás	280	Kádár bukása	431
Gazdasági és társadalmi változások	283	Oktatás és kultúra	436
Népesség	289	Színház- és filmművészet	444
Oktatás	290	Művelődés és sport	446
Tudomány	295	RENDSZERVÁLTÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI	
Irodalom és művészetek	296	Kerekasztal- tárgyalások 1989-ben	451
Kultúrdiplomácia	300	A békés átmenet	455
Sport	303	Szabad választások 1990	461
A RÁKOSI-RENDSZER		Az Antall-kormány	466
Többpártrendszerből egypártrendszer	306	Választások 1994-ben és 1998-ban	472
Magyar Függetlenségi Népfront	313	Az első tíz esztendő	479
A diktatúra éve, a rendőrállam	321	FÜGGELÉK	491
Törvénysértések és koncepciók perек	326	Államfők	493
A „szocialista” ipar	331	Kormányfők	494
A „szocialista” mezőgazdaság	337	TÉRKÉPEK	498
Nagy Imre reformkísérlete	342	TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM	
Az 1955. évi „márciusi fordulat”	353	Források	500
Hegedűs András kormánya	355	Emlékiratok, naplók	502
Oktatás az „ötvenes években”	364	Összefoglaló munkák	504
Irodalom, művelődés és sport	366	Monográfiák	505
AZ 1956-OS FORRADALOM		Életrajzok	508
A forradalom kitörése	376	Tanulmánykötetek	509
		NÉVMUTATÓ	510

A Magyar Századok kötetei

Kristó Gyula: A 11. század története

Makk Ferenc: A 12. század története

Almási Tibor: A 13. század története

Bertényi Iván: A 14. század története

Draskóczy István: A 15. század története

Pálffy Géza: A 16. század története

Ágoston Gábor–Oborni Teréz: A 17. század története

ifj. Barta János: A 18. század története

Csorba László: A 19. század története

Gergely Jenő–Izsák Lajos: A 20. század története

A borító Varsányi Erika munkája

A borítón: Horthy Miklós, Rákosi Mátyás, Kádár János portréja

A kötet térképeit Nagy Béla készítette

ISBN 963 8469 96 X (összkiadás)

ISBN 963 9252 13 1

Felelős kiadó a Pannonica Holding Rt. vezérigazgatója

Felelős szerkesztő: Rusznák György

Tipográfia, tördelés: Scriptor Bt.

Nyomdai kivitelezés: Szekszárdi Nyomda Kft.

Felelős vezető: Vadász József